

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**TÜRK ROMANINDA ŞEHİRLEŞME
OLGUSU**

CEM YILMAZ BUDAN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. RECEP DUYMAZ

EDİRNE, 2014

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

CEM YILMAZ BUDAN tarafından hazırlanan **TÜRK ROMANINDA ŞEHİRLEŞME OLGUSU** Konulu **DOKTORA** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 27.-28. maddeleri uyarınca **05 Aralık 2014 Cuma** günü saat **15:00**'da yapılmış olup, tezin* ~~...kayıt...edilmesine.....~~ **OYBİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof.Dr. Recep DUYMAZ Danışman	Kabul edildi	
Prof.Dr. Yaşar ŞENLER	Kabul edildi	
Doç.Dr. Yüksel TOPALOĞLU	Kabul edildi	
Yrd.Doç. Dr. Esat CAN	Kabul edildi	
Yrd.Doç.Dr. Tuncay ÖZTÜRK	Kabul edildi	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine /Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

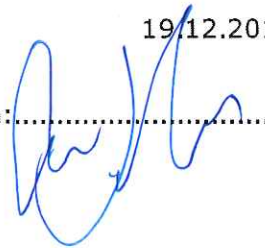
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10058435
Yazar Adı / Soyadı	CEM YILMAZ BUDAN
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 13658446052
Telefon	5445402227
E-Posta	cembudan@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türk Romanında Şehirleşme Olgusu
Tezin Tercümesi	The Urbanization Phenomenon in Turkish Novel
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2014
Sayfa	475
Tez Danışmanları	PROF. DR. RECEP DUYSMAZ 10369805574
Dizin Terimleri	Türk romanı=Turkish novel ; Modernleşme=Modernization ; Edebiyat=Literature
Önerilen Dizin Terimleri	Şehirleşme=Urbanization
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezinin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

19.12.2014

İmza:.....

Tezin Adı: Türk Romanında Şehirleşme Olgusu

Hazırlayan: Cem Yılmaz BUDAN

ÖZET

Şehirleşme, Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülmeye başlanan, ancak çok partili hayata geçişle beraber hız kazanan bir olgudur. Ülkemizde özellikle 1950'lerden itibaren ivme kazanan bu olgu, Türk toplumunun sosyo-kültürel, ekonomik ve ideolojik yapısında köklü dönüşümlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Şehirleşme paralelinde gerçekleşen bu dönüşümler, sosyal bilimlerin muhtelif disiplinleri tarafından farklı açılardan incelenmiştir. Buna rağmen yakın tarihimizin en önemli toplumsal hareketlerinden biri olan şehirleşmenin roman sahasındaki yansımalarını konu alan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Biz bu çalışmada, şehirleşmeye müstakil bir tem olarak yer veren romanlardan hareketle, şehirleşme olgusunun edebiyatçılarımız tarafından ne şekilde ele alındığını ortaya koymaya çalıştık.

İlk önce şehirleşme olgusunu merkeze alan romanları belirleyip, bu romanları etraflı bir şekilde tarayarak elde ettiğimiz verileri bir araya getirdik. Bir araya getirdiğimiz bu verileri belli bir değerlendirmeye tabi tuttukten sonra tematik açıdan tasnif edip çeşitli başlıklara ayırdık. Şehirleşme olgusu etrafında gelişen toplumsal meseleleri müşterek temler olarak ele alan romanları aynı başlık altında toplayarak inceledik. Daha sonra bu temleri mukayeseli yöntem çerçevesinde tahlil ettik.

Araştırmamızın ilk bölümünde genel olarak şehirleşmenin Türkiye'deki tarihsel gelişim süreci üzerinde durduk. Osmanlı'dan devralınan şehir mirası ile Cumhuriyet sonrası dönemde sanayileşmeye bağlı olarak gelişen modern şehirleşme sürecini karşılaştırarak inceledik. İkinci bölümde şehirleşme olgusuna yer veren romanları detaylı olarak ele aldık. Üçüncü bölümde ise, şehirleşmeyi siyasal açıdan ele alan romanları tahlil ederek, siyaset-şehirleşme ilişkisinin edebiyat alanındaki tezahürlerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Şehirleşme, Türk romanı, Modernleşme, Edebiyat.

Name of the Thesis: The Urbanization Phenomenon in Turkish Novel

Prepared by: Cem Yılmaz BUDAN

ABSTRACT

The urbanization is a phenomenon which has began to be seen in the first years of Republican era and gained momentum after the multi-party period. This phenomenon has led to the occurrence of radical transformations in socio-cultural, economic and ideological structure of Turkish society. These transformations have been analyzed by different disciplines of the social science up to now. Despite this, there is no scientific research that analyze the reflections of urbanization on Turkish novel. In this thesis, we have tried to determine how Turkish novelists evaluated the urbanization by analyzing fictions that are centered around that social issue.

Initially those novels containing urbanization theme were identified and scanned attentively. Then examined novels centered around urbanization are collected, classified and analyzed. Finally, these common themes have been examined comparatively.

In the first part of this research, historical development of urbanization in Turkey examined. Particullary, traditional urban structure inherited from Ottoman period and urbanization depending on the industrialization during Republican era are comparatively analyzed. Secondly, novels centered around urbanization taken into account and discussed. Lastly, the relationship between politics and urbanization evaluated in detail depending on the novel texts.

Key words: Urbanization, Turkish novel, Modernization, Literature.

ÖNSÖZ

Şehirleşme olgusu, Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar olan süreçte yaşanan önemli toplumsal hareketlerden biridir. Ülkemizde 1950'li yılların ilk yarısından itibaren ivme kazanmaya başlayan bu hareket, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasî alanlarda meydana gelen başka birçok değişimin de hazırlayıcısı olmuştur. Çok partili siyasi hayata geçişle beraber köylerden sanayileşmiş büyük şehirlere yönelen göç dalgaları, ülkemizde kentleşme düzeyinin ani ve öngörülemez bir biçimde yükselmesine neden olmuştur. Bunun yanında içgöç, bir dizi toplumsal sorunun ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Şehirleşme hareketleri etrafında teşekkül eden bu sorunlar toplumbilim, tarih, mimarlık ve şehir planlamacılığı gibi bilimsel disiplinler tarafından farklı açılardan ele alınarak incelenmiştir. Yakın tarihimiz boyunca güncelliğini hemen hiçbir dönemde yitirmemiş olan şehirleşme olgusu, romancılarımız tarafından da sıklıkla ele alınan toplumsal konulardan biri olmuştur. Türk toplumunu adeta yeniden şekillendiren bir gelişme olmasına rağmen, şehirleşme olgusunun roman sahasındaki yansımalarını ele alarak inceleyen herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu alanda büyük bir boşluk olduğu için biz, şehirleşme olgusunun çağdaş Türk edebiyatındaki yansımalarını, roman türünde verilmiş eserlerden hareketle ayrıntılı bir biçimde inceleyerek ortaya koymaya çalıştık.

Şehirleşme olgusu, çağdaş Türk romanının en önemli konularından biridir. Farklı ideolojik ve sanatsal anlayışlara sahip romancılarımızın eserlerinde sıklıkla yer verdikleri şehirleşme olgusunun, edebiyat alanındaki tezahürlerini metinlere dayalı olarak derinlemesine inceleyen herhangi bir bilimsel çalışmanın bulunmaması, bu alanda belirgin bir eksiklik doğurmuştur. Bu alandaki eksikliğini gidermek için, şehirleşme olgusunu ele alan romanları tematik açıdan tasnife tabi tutarak analiz etmeye çalıştık. Çalışmamız, içerik itibarıyla edebiyat ve sosyoloji alanlarını kapsayan disiplinler arası bir inceleme mahiyetinde olması hasebiyle gerek roman metinlerine gerekse bilimsel araştırma ve verilere yer vermektedir. Bunlar arasında,

kaynak olarak başvurduğumuz sosyoloji sahasına ait bilimsel eserlerde şehirleşme sözcüğü yerine ekseriyetle kentleşme terimi kullanılmaktadır. Çalışmamızın, özellikle bilimsel eserlerden yapılan alıntılara yer veren ilgili kısımlarında şehirleşme ve kentleşme ifadelerinin bir arada kullanılmasının sebebi budur.

Çalışmamız, önsöz ve giriş kısımlarından sonra üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkiye’de şehirleşme olgusunu ele aldık. İlk kısımda şehir kavramına ilişkin kuramsal bilgiler verdik. Sonraki kısımda ise, klasik Osmanlı şehir ve yerleşim düzeniyle Cumhuriyet sonrası dönemde sanayileşmeye bağlı olarak şekillenen modern şehirleşme hareketlerini karşılaştırmak suretiyle şehirleşmenin ülkemizdeki tarihsel gelişimini inceledik.

İkinci bölümde, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren roman türünde verilen eserlerde şehirleşme olgusunun ne şekilde ele alındığını ayrıntılı olarak inceledik. Bu romanlarda şehirleşme hareketlerinin neden olduğu toplumsal sonuçları ve bu sonuçların romancılarımız tarafından ne tür yaklaşımlarla kavranarak edebiyat sahasına yansıtıldığını metin çözümlenmeleri çerçevesinde ortaya koyduk. Bu bölümde, incelenen romanlarda ortak temler olarak beliren şehirleşme sorunlarını başlıklar halinde sınıflandırarak ele aldık.

Üçüncü bölümde ise, şehirleşme olgusunu siyasal açıdan ele alan romanları inceledik. Çok partili hayata geçişle değişen siyasal şartlar, romancılarımızın şehirleşmeye bakışlarını da değiştirmiştir. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, yakın tarihimizin önemli siyasi gelişmelerinin, şehirleşme süreci üzerindeki etkilerinin farklı edebî akım ve dünya görüşlerine mensup romancıların eserlerine nasıl yansıdığını irdeledik. Sonuç bölümünde ise, çalışmamız boyunca verdiğimiz bilgileri bir sonuca bağlayarak genel bir değerlendirmeye yer verdik.

Kaynaklar kısmında, çalışmamız boyunca incelediğimiz romanlara, süreli yayınlar kategorisinde değerlendirilen dergilerde neşredilen makale düzeyindeki çalışmalara ve konu ile alakalı çalışma yapacak olan araştırmacılara yardımcı olabileceğini düşündüğümüz edebiyat ve sosyoloji alanlarındaki kuramsal eserlerin bir bibliyografyasına yer verdik.

Bu çalışmayı hazırlarken bana yol gösterip yardımını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Recep DUYMAZ'a sabrından dolayı müteşekkirim. Gerek lisans, gerekse lisansüstü eğitimim boyunca üzerimde emeği geçen hocalarım Prof. Dr. Süreyya BEYZADEOĞLU, Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK, Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Özcan AYGÜN, Yrd. Doç. Dr. Arzu SOL ve Yrd. Doç. Dr. Sibel BAYRAKTAR'a da değerli katkılarından ötürü teşekkür ederim. Ayrıca teknik ve içerik yönünden bana destek olan Prof. Dr. Bahattin AKŞİT'e, tashih ve inceleme noktasında yardımını gördüğüm Ceren ABDULLAH'a ve çalışmamın her aşamasında yanımda olan babam Mustafa BUDAN ile annem Melek BUDAN'a da teşekkürü borç bilirim.

Cem Yılmaz BUDAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
1. PROBLEM	2
2. AMAÇ	3
3. ÖNEM	3
4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	4
5. VERİLERİN TOPLANMASI	5
6. VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ VE YORUMLANMASI	5
1. BÖLÜM	7
TÜRKİYE’DE ŞEHİRLEŞME.....	7
1.1. ŞEHİR/KENT KAVRAMI	7
1.2. TARİHSEL GELİŞİM.....	15
1.2.1. Sanayileşme Öncesi Dönemde Şehir	17
1.2.2. Sanayileşme Sonrası Dönemde Şehir	21
1.3. ŞEHİRLEŞME/KENTLEŞME.....	27
1.3.1. Şehirleşme Nedenleri	29
1.3.1.1. Ekonomik Nedenler	30
1.3.1.2. Teknolojik Nedenler	32
1.3.1.3. Siyasal Nedenler	33
1.3.1.4. Sosyo-psikolojik Nedenler.....	36
1.4. TÜRKİYE’DE ŞEHİRLEŞME/KENTLEŞME	38
1.4.1. Osmanlı’da Şehir ve Yerleşim Düzeni.....	40
1.4.1.1. Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı’da Yerleşim Düzeni	40
1.4.1.2. Tanzimat Sonrası Dönemde Osmanlı’da Yerleşim Düzeni	47
1.4.2. Türkiye’de Modern Şehirleşmenin Başlangıcı: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yansımalar	53
1.4.2.1. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Şehirleşme Deneyiminin Tipik Bir Modeli: Ankara	57

1.4.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Sanayileşme.....	61
1.4.2.3. Sanayileşmeye Bağlı Modern Kentleşme Sürecinin Ürünü Olarak Gecekondu.....	66
1.4.2.4. Gecekondu Kültürü Bağlamında Göçmen Nüfusun Kentleşme/Entegrasyon Sorunu.....	76
1.4.2.5. Yakın Siyasal Tarihimiz Perspektifinden Gecekondu Olgusuna Bakış	82
1.4.3. Türkiye'ye Özgü Kentleşme Nedenleri	90
1.4.4. Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye'nin Kentleşme Düzeyi, Yönü ve Niteliği.....	98
2. BÖLÜM	120
TÜRK ROMANINDA ŞEHİRLEŞME OLGUSU	120
2.1. TÜRK ROMANINDA GÖÇ OLGUSU	120
2.1.1. Toplumcu Gerçekçi Perspektiften Göç Olgusu.....	121
2.1.2. Büyülü Gerçekçilik Örneğinde İçgöç Olgusu	151
2.1.3. Türk Romanında Tersine Göç: Kentten Köye	153
2.2. TÜRK ROMANINDA GECEKONDULAŞMA	159
2.2.1. Gececondulaşma Sürecinin 1950 Sonrası Türk Romanına Yansımaları	159
2.2.2. Büyülü Gerçekçilik Akımı ve Gecekondu	182
2.2.3. Gececondulunun Siyaset Kurumu, Kentsel Düzen ve Kentliyle İlişkisi	188
2.2.3.1. Gececondulu-Siyasi Otorite İlişkisi	188
2.2.3.2. Gecekondu-Apartman İkilemini Romancı Gözüyle Tetkik Etmek.....	193
2.2.3.3. Kriminalite Sorunu ve Gecekondu.....	194
2.3. TÜRK ROMANINDA ŞEHİRLEŞME VE SINIF ÇATIŞMASI	199
2.3.1. Şehirleşmeye Bağlı Toplumsal Değişim Ekseninde Sınıf Çatışmasını Konu Alan Romanlar	200
2.3.2. Siyasal Gerilimin Odağında Sınıfsal Ayrışma	207
2.3.2.1. Sol Edebiyat Geleneğinde Sınıfsal Ayrışma ve Sınıf Çatışması	207
2.3.2.2. Ülkücü/Milliyetçi Edebiyat Geleneğinde Sınıfsal Ayrışma ve Sınıf Çatışması.....	221
2.3.3. Bağımsız Romancıların Eserlerinde Şehirleşmenin Ürettiği Bir Sorun Olarak Sınıf Çatışması.....	224
2.4. ŞEHİRLEŞMEYİ GELENEK-MODERNİTE İKİLEMİ BAĞLAMINDA ELE ALAN ROMANLAR	238
2.4.1. Mütareke Dönemi ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sosyo-Kültürel Değişim: Gelenekten Moderniteye Geçiş.....	241
2.4.1.1. Mütareke Yılları İstanbul'unu Konu Alan Romanlarda Gelenek-Modernite İkilemi	241
2.4.1.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gelenekten Moderniteye Geçiş ve Kuşak Çatışması.....	245
2.4.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemini Konu Alan Romanlarda Gelenek-Modernite İlişkisi	250
2.4.2. 1950 Sonrası Dönemde Gelenek-Modernite Karşıtlığını Şehirleşme Açısından Ele Alan Romanlar.....	265

2.5. ŞEHİRLEŞMEYİ KİMLİK ÇATIŞMASI EKSENİNDE ELE ALAN ROMANLAR: KÖY-KENT İKİLEMİ.....	292
2.5.1. Kent Ortamında “Öteki” Olarak Köylü Algısı.....	292
2.5.1.1. Köylünün Kent ve Kentli Algısı	296
2.5.1.2. Kent Kültürünün Köylü Göçmen Üzerinde Yarattığı Etki.....	305
2.5.1.2.1. Köylünün Kentin İktisadi ve Sosyal Düzeni İçindeki Yeri.....	309
2.5.1.2.2. Köylünün Kentteki Varlığını Sembolize Eden Tipler: Kapıcılar	318
2.5.2. Aydın Gözüyle Köylü-Kentli Ayrışması	330
2.6. ŞEHİRLEŞMENİN EKOLOJİK ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ ELE ALAN ROMANLAR	344
2.6.1. Ekoeleştiri Kuramı Bağlamında Türk Romanında Şehirleşme Algısı	346
2.6.2. Ekoeleştiri/Çevreci Eleştiri Akımı	346
2.6.3. Kentleşme-Ekolojik Çevre İlişisini Psikososyal Boyutuyla Ele Alan Romanlar	363
2.7. ŞEHRİN FİZİKSEL VE KÜLTÜREL DEĞİŞİMİNİN SEMBOLÜ: APARTMAN	375
2.7.1. Kuramsal Çerçeve	376
2.7.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Apartman Hayatı: Ankara Örneği.....	376
2.7.3. Sosyal Değişime Paralel Olarak Konak Hayatından Apartmana Geçiş	383
3. BÖLÜM	414
ŞEHİRLEŞMEYİ SİYASAL AÇIDAN ELE ALAN ROMANLAR	414
3.1. SİYASET-ŞEHİRLEŞME İLİŞKİSİ.....	414
3.2. ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ VE ŞEHİRLEŞME OLGUSUNUN ROMANA YANSIMASI (1945-1960)	416
3.2.1. Demokrat Parti Dönemi ve 27 Mayıs İhtilali’ni Konu Alan Romanlarda Şehirleşme Olgusu.....	418
3.2.2. 1960-1980 Arası Dönem ve 12 Mart Sürecini Şehirleşme Açısından Ele Alan Romanlar	427
3.2.3. 1980 Sonrası Dönemde Şehirleşmeyi Siyasal Açıdan Ele Alan Romanlar	433
SONUÇ	439
KAYNAKÇA.....	447

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
Krş.	: Karşılaştırınız
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Şehirleşme olgusu, Cumhuriyet'in ilânından günümüze uzanan süreçte ülkemizde yaşanan toplumsal dönüşüm hareketlerine yön veren en önemli dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950'li yılların ilk yarısından itibaren ivme kazanan şehirleşme hareketleri, Türk toplumunun modernleşme deneyimini şekillendirdiği gibi, siyasal, iktisadî, kültürel ve sosyal yapısında meydana gelen köklü değişimlerin de hazırlayıcısı olmuştur. Başta sosyoloji olmak üzere tarih, coğrafya, mimarlık ve şehir planlamacılığı gibi sosyal bilimlerin farklı alt disiplinleri tarafından araştırma konusu haline getirilen şehirleşme olgusunun edebiyat sahasındaki tezahürleri, henüz akademik düzeyde ele alınarak incelenmemiştir. Bundan ötürü biz, şehirleşme ekseninde etrafında vücut bulan toplumsal gelişmelerin edebiyatçılarımız tarafından ne şekilde ele alındığını bir tez bütünlüğü içinde inceleyerek gerek Türk edebiyatına gerekse kent sosyolojisi alanındaki çalışmalara önemli bir katkı sunmayı amaçladık.

Şehirleşme hareketlerinin toplumsal etki ve sonuçları, öncelikle edebiyatçılarımız tarafından gözlemlenerek kurmaca metinler aracılığıyla ele alınmış, daha sonra bilimsel çalışmaların araştırma alanına girmeye başlamıştır. Bu durum, şehirleşme olgusunun edebiyat metinleri üzerindeki yansımalarının bilimsel açıdan incelenmesini zarurî kılmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kaleme alınan romanların önemli bir bölümünün bu olguyu müşterek bir tem olarak işlemesi de, edebiyat ve sosyoloji alanlarını kapsayan disiplinler arası bir incelemeyi gerekli hale getirmektedir.

Çalışmamızın amacı, şehirleşme hareketlerinin romancılarımız tarafından ne şekilde ele alındığını genel hatlarıyla ortaya koymak ve bu suretle ülkemize özgü şehirleşme/kentleşme deneyiminin edebî bir perspektiften gözlemlenebilmesini olanaklı kılmaktır.

Ayrıca sosyal bilimlerin birçok alt disiplini tarafından detaylı şekilde incelenen bu olgunun edebiyat alanındaki yansımalarının kapsamlı ve bütünlüklü bir akademik araştırmaya tâbî tutulmamış olması, ülkemizde yaşanan toplumsal hareketlerin neden ve sonuçlarının tam olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Bu suretle çalışmamızın bir başka hedefi de edebiyatın, belirli bir tarihsel dönemin sosyal gerçekliğinin anlaşılmasında önemli bir vasıta olarak değerlendirilmesi gerektiğini kanıtlamaktır. Dolayısıyla bu çalışmada biz, sosyal gerçekliği en detaylı şekilde yansıtan edebî tür olarak kabul ettiğimiz roman sahasında verilmiş eserleri merkeze alacağız.

1. Problem

Şehirleşme olgusu, Cumhuriyet sonrası Türk romanında sıklıkla işlenen bir konu olmasına rağmen, şimdiye kadar edebiyat sahasındaki yansımaları açısından incelenmemiş ve bu olguyu tematik olarak ele alan romanlar üzerinde tam bir bibliyografik çalışma yapılmamıştır. Şehirleşmeyi müstakil bir tem olarak merkeze alan romanlar üzerinde yapılan çalışmalar ise, daha ziyade makale ve bildiri düzeyinde kalmıştır. Söz konusu çalışmalar son derece sınırlı ve kısa olmakla birlikte, genellikle birbirinin devamı niteliğindedir. Şehirleşme olgusunu ele alan romanların oldukça geniş bir tarihsel sürece yayılmış olması da, araştırmamızı zorlaştıracak etkenlerden biridir. Bununla birlikte şehirleşme olgusunun göç, nüfus artışı, çevre kirliliği, kültürel çatışma, gecekondulaşma, modernleşme ve sosyal tabakalaşma gibi çok boyutlu toplumsal etkilerine yer veren romanları da tematik açıdan tasnife tâbî tutmanın son derece meşakkatli bir iş olacağı aşîkârdır. Bu suretle şehirleşme olgusunu ele alan romanlar arasındaki tematik ortaklıkları tespit ederek sınıflandırmak oldukça önemlidir.

2. Amaç

Çağdaş Türk romanında en fazla işlenen temlerden biri olan şehirleşme olgusunun edebiyat alanındaki yansımalarının akademik düzeyde ele alınmasının bugüne kadar ihmal edilmiş olduğunu tespit ettik. Bundan ötürü çalışmamızın başlıca amacı, ülkemizde yaşanan toplumsal değişimin başlıca göstergesi olarak karşımıza çıkan şehirleşmenin, romancılarımız tarafından ne şekilde ele alındığını metinlere dayalı olarak derinlemesine incelemektir. Bu suretle edebiyat araştırmalarına olduğu gibi, bu alandaki sosyolojik çalışmalara da zenginleştirici bir katkı yapmayı arzulamaktayız.

Amacımız; şehirleşme olgusunun ve bu olgu etrafında şekillenen toplumsal sorunların, Türk romanına ne şekilde yansıdığını ana hatlarıyla ortaya koymaktır.

3. Önem

Şehirleşme, farklı sanatsal ve ideolojik eğilimlerin temsilcileri durumundaki romancılarımız tarafından sıklıkla işlenen güncel bir toplumsal mesele olması hasebiyle mutlaka incelenip ele alınmalıdır.

Biz bu çalışma ile şehirleşme temini merkeze alan romanları detaylı bir biçimde inceleyerek bu konunun, gerek edebiyat araştırmaları gerekse sosyal tarih açısından ihmal edilmiş yönlerini ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Çalışmamız bir doktora tezi olduğu için ilmi anlamda belirli sınırlamaların getirilmesi gerekmektedir. Bu münasebetle biz de “Türk Romanında Şehirleşme Olgusu” adlı çalışmamızda belli sınırlamalar yapmayı uygun gördük. Öncelikle çalışmamız, ülkemizde şehirleşme/kentleşme hareketlerinin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1950 ve sonrasında neşredilmiş romanları merkeze alacaktır. İkinci olarak kentleşme düzeyinde belirgin bir değişikliğin gözlemlenemediği 1923-1950

yılları arasında kaleme alınan erken Cumhuriyet dönemi romanlarını ele alarak, şehirleşme hareketlerinin bu süreçteki toplumsal etkilerinin edebiyat alanına ne şekilde yansıdığını tespit etmeye çalışacağız.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar olan süreçte kaleme alınan, doğrudan şehirleşme ile ilgili romanlar belirlenecek, bu romanlar etraflı olarak taranacak ve elde edilen veriler tematik açıdan tasnif edilerek değerlendirilecektir.

4. Araştırma Yöntemi

Araştırmanın ilk bölümünde, genel olarak şehir ve şehirleşme kavramları hakkında kuramsal bilgiler verilecek, Osmanlı'da yerleşim düzeninin dayandığı temel esaslar üzerinde durulacak ve geleneksel Osmanlı şehri ile Cumhuriyet sonrası dönemde sanayileşme paralelinde gelişen modern kentleşme süreci karşılaştırılarak şehirleşmenin ülkemizdeki tarihsel gelişimi ele alınacaktır. "Türkiye'de Şehirleşme" başlığı altında kaleme alınan bu bölümde, ülkemizin şehirleşme deneyimi, daha ziyade teorik açıdan incelenecektir. Tezimiz, mahiyeti itibariyle disiplinler arası bir çalışma alanı içerdiğinden, bu bölümde ayrıca sosyolojik okumalara ve kentbilim alanında vücuda getirilmiş kuramsal eserlere de yer verilecektir.

İkinci bölümde, Cumhuriyet sonrası dönemde şehirleşme olgusunu merkeze alan romanlar ayrıntılı bir biçimde incelenerek tematik bakımdan tasnif edilecek ve tanıtılacaktır. Üçüncü bölümde ise; şehirleşmeyi siyasal açıdan ele alan romanlar tespit edilecek ve yakın siyasî tarihimizin önemli dönüm noktalarını oluşturan politik gelişmelerin şehirleşme sürecini ne şekilde etkilediği, bu romanlardan hareketle değerlendirilecektir. Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılacak ve kaynakça verilecektir.

Türk romanında şehirleşme olgusunu ele alarak hazırladığımız bu tezde, öncelikle şehirleşme hareketlerine doğrudan yer veren romanların derlenmesi

gerekmektedir. Romanların derleme işlemleri tamamlandıktan sonra bunların çözümleme yöntemi ile ele alınmasına geçilecektir.

5. Verilerin Toplanması

Çalışma, öncelikle roman sahasında verilmiş eserleri içerdiği için kütüphane çalışmasını ve çeşitli süreli yayınların taranmasını gerekli kılmaktadır. İncelenen romanların yanı sıra başta edebiyat tarihi olmak üzere, bilimsel makale ve edebî eleştiri türünde kaleme alınan yazıların taranması da konunun etraflıca anlaşılmasını sağlamak açısından gereklilik arz etmektedir.

Bununla birlikte, Türkiye’de şehirleşme olgusunun tarihsel gelişim sürecini ele aldığımız ilk bölümdeki çalışmaya kaynak teşkil etmesi bakımından sosyoloji, tarih, mimarlık ve siyaset alanlarında vücuda getirilmiş kuramsal çalışmalardan da yararlanılacaktır. Türkiye’de şehirleşme hareketlerinin tarihsel gelişim seyrinin ortaya koyulması için gerekli nüfus artışı grafiklerinin oluşturulmasında, Devlet İstatistik Enstitüsü çalışmaları ve çeşitli resmî verilerden de yararlanmak zaruridir.

İncelenen romanların değerlendirilmesinde, akademik veya sivil çalışmalara başvurulacağı gibi, süreli yayın kategorisinde değerlendirilen dergiler de taranacaktır. Bununla birlikte Türk romanında şehirleşme olgusunu çeşitli açılardan ele alan makale hacmindeki çalışmalardan faydalanma gerekliliği de göz önünde bulundurulacaktır.

6. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Toplanan bu veriler, belli bir değerlendirmeye tabi tutulduktan sonra tasnif edilerek çeşitli başlıklara ayrılacak ve yorumlanacaktır. Bilhassa şehirleşme olgusuna yer veren romanlar arasındaki tematik ortaklıklar tespit edilerek, başlıklandırılacak

ve kronolojik sıra esasına dayalı olarak detaylı bir biçimde incelenecektir. Tasnif işlemi gerçekleştirdikten sonra, metinler çerçevesinde her başlık altında özet mahiyetinde değerlendirmelere yer verilecektir.

1. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ŞEHİRLEŞME

1. 1. Şehir/Kent Kavramı

Şehir/Kent kavramı, muhtelif disiplinler tarafından farklı şekillerde tanımlanan bir yerleşim kavramıdır. Şehir/kent olgusunu tanımlamada kullanılan farklı ölçütler, onu ele alan disiplinlerin aynı kavram karşısındaki bakış açılarının çeşitliliğine işaret etmektedir. Söz konusu disiplinlerin her biri, kent kavramını kendi metodolojik yaklaşımları içerisinde, farklı ölçütleri esas alarak incelemeye tabi tutmaktadır. Bu suretle kent kuramcılarının aynı olguya ilişkin bakış açıları arasındaki farklılıkları temellendiren ölçütleri ayrı ayrı tasnif ederek daha kapsayıcı ve genel bir tanıma ulaşabilmek mümkündür.

Şehir kavramını tanımlamada kullanılan başlıca ölçüt, “yönetmel sınır”dır. Yönetmel sınır ölçütünü esas alan yaklaşımlar, şehri daha ziyade belirli bir yönetmel örgüt biriminin sınırları içinde kalan yerleşim birimi olarak tavsif ederken, bu birimi köyden ayıran idari parametreleri vurgulamaktadır. Bu suretle belediye sınırları içindeki nüfusun “şehirli nüfus” olarak değerlendirilmesi öngörüsü ortaya koyulurken, ekonomik ve demografik nitelikler göz önünde bulundurulmamaktadır.

Şehir kavramını tanımlayan bir diğer yaklaşım ise, nüfus ölçütünü merkeze almaktadır. Bu yaklaşım, demografik verilerden hareket ederek şehri, nüfusu belli bir düzeyin üzerinde bulunan müstakil bir yerleşim birimi olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarında yönetmel örgüt sınırları kent-köy ayırımında bir ölçüt olarak kullanılmakta ise de, Köy Yasası, nüfus ilkesine göre bir

ayrım yapmakta, “Nüfusu 2.000’den aşağı yurlara köy, nüfusu 2.000 ile 20.000 arasında olanlara kasaba ve 20.000’den çok nüfuslu olanlara da şehir denir” demektedir. Son 20 yıl içinde, Türkiye’de Devlet Planlama Teşkilatı’nın hazırladığı Kalkınma Planlarında ve bu örgütün öteki yayınlarında da, genellikle nüfusu 10.000’den fazla olan yerleşmelere kent denildiği görülür. Beş yıllık plan çalışmalarında 1980’li yıllarda 20.000’den çok nüfuslu yerleri kent sayma eğilimi vardır.

Kent-köy ayrımında salt nüfus ölçütünü benimsemek, ölçütü oluşturan nüfus düzeyinin altında kalmakla birlikte, kentsel özyapı kazanmış olan yerleşmeleri kent saymamak sonucunu doğurabilir. Bu sakıncayı gidermek üzere birçok ülkede kent-köy ayrımına temel olmak üzere nüfus ölçütüne başka ölçütlerin eklendiği karma ölçütler kullanılır.¹ Bu durumda kent kavramının, yalnızca ilgili yerleşim biriminin demografik niteliklerine bağlı olarak tanımlanmasının oldukça yüzeysel ve eksik kalacağını söyleyebilmek mümkündür.

Buna mukabil, söz konusu kavramı tanımlayan disiplinlerin önemli bir bölümünün, kent olgusunu daha ziyade temelde iktisadî dinamiklerin biçimlendirdiği müstakil bir yerleşim birimi olarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Sözgelimi, geleneksel anlamıyla kent, tarımdan ziyade ticaretin hâkim olduğu, ticaretin oluşturduğu kurumsal yapının ortaya koyduğu görece karmaşık ilişkilerin ve uygarlığın merkezi olarak kabul edilir. Max Weber de, kentin ekonomik ve sosyo-politik örgütlenme biçimi üzerinde durarak onu tarımdan ziyade ticarete dayanan bir iktisadî karakter ihtiva etmesi itibariyle farklı bir perspektif dâhilinde ele almayı uygun görür. Emile Durkheim ise kent kavramını, ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi sürecinde biçimlenen işbölümü olgusu paralelinde değerlendirmektedir. Bu noktada kent kavramını ekonomik ölçüte dayalı olarak tanımlayan yaklaşımın, kentlerde zuhur eden sosyokültürel dönüşümün temel kaynağının da üretim biçiminin

¹ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997 s.74.

değişimiyle ilişkilendirilebileceği kanaatini esas aldığını görürüz. Tarımsal üretimden sanayi üretimine geçiş sürecinin teşekkül etmesine zemin hazırladığı toplumsal değişim, kent kültürünün ayırt edici vasfını ortaya koymaktadır. Bu durumda, bir yerleşmenin “*kent*” adını alabilmesinin temel koşulu, genellikle nüfusun tarım dışı kesimlerde çalışmasına bağlıdır. Ancak kimi toplumbilimciler, kent kavramının yalnızca ekonomik ölçüte bağlı olarak tanımlanamayacağı görüşü üzerinde mutabakata varmışlardır. Bu suretle kent kavramını tüm cepheleriyle tanımlayabilmenin başlıca yolunun, onu demografik, idarî ve iktisadî ölçütlerin yanı sıra sosyokültürel boyutuyla da analiz etme ihtiyacını zarurî kıldığı görüşünü ortaya koymuşlardır.

Kent kavramına ilişkin en kapsayıcı ve teferruatlı tanım ise, sosyolojik veriler ışığında ortaya koyulan tetkikler neticesinde şekillenmiştir. Zira toplumbilimsel ölçüt, kent kuramcılarının bu yerleşim birimi üzerinde biçimlenen politik, demografik, iktisadî, idarî ve sosyokültürel temellerini bir bütün olarak ele alma teşebbüslerinin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikalı toplumbilimciler Queen ve Carpenter, kenti “yerine ve zamanına göre geniş sayılacak biçimde bir araya gelmiş ve birtakım ayırt edici özellikleri bulunan insanlar ve yapılar topluluğu” olarak tanımlarlar. Louis Wirth’e göre kent, “toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen bireylerin oluşturduğu, göreceli olarak geniş, belli bir nüfus yoğunluğu ve mekânda süreklilik niteliği olan yerleşmedir”. Bu tanım ekseninde, toplumbilimcilerin kent kavramını daha ziyade sosyolojik hareketler neticesinde şekillenen dinamik bir gelişim süreci olarak değerlendirdiklerini görmekteyiz. Bu süreci oluşturan etkenlerin ekonomik, politik, sosyal ve demografik uzantılar içeren dinamiklere dayanması, farklı “kent” kuramlarının oluşmasını sağlayan ihtilafli görüşleri temellendirmektedir. İngilizlerin “*city*”, Fransızların ise “*la cite-la ville*” sözcükleriyle karşıladığı kent kavramı, Latince aslındaki “*civitas*” kelimesinin ifade ettiği yönetsel ve siyasal içeriği de ortaya koymaktadır. Nitekim yukarıda yabancı dillerdeki muhtelif karşılıklarını zikrettiğimiz “kent”, yalnızca bir tür yerleşim birimini ifade etmemekte, aynı zamanda bu birimde tahakkuk eden ekonomik,

demografik ve sosyo-politik hareketleri içeren topyekun bir kültürel değişimi de belirtmektedir.

Bununla birlikte, dört başı mamur bir kent tanımının geliştirilebilmesinin temel ölçütlerinin, belli bir nüfus yoğunluğuyla birlikte tarımdan çok ekonomiye dayalı üretim biçiminin hâkimiyeti, hizmet sektörünün gelişimi, mekândaki süreklilik, kültürel aidiyet bakımından farklılık arz eden insan topluluklarının birlikteliği ve belli bir idarî yapılanma modelinin mevcudiyeti gibi unsurlarla ilişkilendirilebileceğini görmekteyiz. Buna rağmen, bilhassa son yıllarda belli başlı kent kuramcıları, köy ile kent arasında kesin bir ayırmda bulunulamayacağı kanaatinde mutabakata varmışlardır. Nitekim bu iki değer arasındaki girift ilişki, kent kuramcılarının bu tür bir tasnifi ilmi olmaktan uzaklaştırdığı görüşünü dile getirmeye sevk etmiştir. Zira gerek köy, gerekse kent, birtakım müşterek kültürel değerler ihtiva etmeye elverişli yerleşim birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu noktada asıl önem kazanan husus, köyün nerede bitip kentin nerede başladığı konusu değil, bu iki değer arasındaki süreklilik ilişkisinin farklı merhalelerinin tetkik edilmesi zaruretidir.

Kent kavramının sınırları çizmeye çalışan tanımların bir bölümü ise, onu kırsal yerleşme ile karşıtlık ilgisi içerisinde bulunan bir değer olarak algılamaktadır. Zira kentsel yerleşme sürecini tanımlayan bir kavram olarak kent, daha ziyade kırsal yerleşmenin ihtiva ettiği sosyokültürel ve ekonomik parametreleri aşan, birçok açıdan örgütlü ve bilinçli bir topluluğun mevcudiyetini ifade etmektedir. Bu anlamda “kırsal yerleşmenin karşıtı” olarak karşımıza çıkan kent, kimi kaynaklarda “doğurganlık oranının kırsal kesime göre düşük olduğu, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yaygın bir biçimde icra edildiği ve genel itibarıyla çekirdek aile tipinin hâkim bulunduğu yerleşme biçimi” şeklinde de tanımlanmaktadır. Buna göre kent, sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri, yönetim durumu ve nüfus bakımından kırsal alanlardan ayırt edilen, genellikle tarımsal olmayan üretime dayalı, daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretim, dağıtım ve denetim işlevlerinin toplandığı,

teknolojik gelişme derecelerine göre belirli bir büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeyine varılmış, ikincil toplumsal ilişkilerin, toplumsal farklılaşma, uzmanlaşma ve hareketliliğin yaygın olduğu yerleşim alanıdır. ²

Ruşen Keleş'e göre kent, "toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme ve eğlenme gereksinimlerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere oranla nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşim birimi"dir. Bu tanım çerçevesinde Ruşen Keleş'in de kent olgusunun tanımlayıcı unsurunun, sosyo-ekonomik değişimler ekseninde tetkik edilmesi gerektiğini düşündüğünü görmekteyiz. Dolayısıyla nüfus yoğunluğu, üretim biçimi, barınma sorunu, eğitim faaliyetleri ve sosyal örgütlenme biçimi bakımından kenti kırsal yerleşmelerden ayıran niteliklere atıfta bulunan yazar, onu dinamik bir gelişim süreci olarak algılama eğilimindedir.

Hüseyin Bal ise, **Kent Sosyolojisi** adlı eserinde kenti, "*sanayi, ticaret ve hizmet gibi ekonomik etkinliği olan tarımsal ürünler de dahil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış, nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, mesleki rollerin artarak farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplum örgütlerinin etkinliklerinin gittikçe arttığı, merkezî ve yerel yönetimleri temsil eden, yönetsel kurumların bulunduğu kent, bölgesel ya da uluslar arası ilişki ağlarına sahip, heterojen bir toplum*"³ olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte yazar, kenti sosyoekonomik değişmelerin başlıca merkezi olarak değerlendirirken, onu ihtiva ettiği heterojen karakterli toplumsal yapıya istinaden birtakım kültürel dönüşümlere elverişli bir yapı şeklinde algılamaktadır.

² Mübeccel Kıray, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 17.

³ Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara 1999, s. 286.

Murray Boockhin'e göre ise kent genel itibariyle bir tür eko-topluluktur. Bu gerçek idrak edilmediği takdirde, modern çağın en ciddi fenomenlerinden biri olan gezegenimizin birçok özelliğinin yanı sıra kentleri de silip süpüren muazzam kentleşme fenomeni de görmezden gelinecektir. Ona göre, kentleşme yalnızca tarihsel boyutu olan bir toplumsal ve kültürel olgu değil, aynı zamanda çok geniş kapsamlı bir ekolojik olgudur. Kent, etik bir insan birliğidir; etik ve toplumsal nitelikteki bir eko-topluluktur. Yoksa kent, isimsiz sahiplerine mal ve hizmet sağlamak için tasarlanmış yoğun yapıt bütünü değildir. Nitekim kentler, çevre için bir tehdit olarak değil, çoğu kez doğayla denge içinde yaşamış, insanın doğal ve toplumsal mekân duyusuna ilişkin bilincini keskinleştiren kurumlar oluşturmuş, akılcılığı korumuş, seküler bir kültür yaratmış, bireyseliği geliştirmiş ve kurumsal özgürlük şekilleri yaratmış, görülmemiş derecede insanî, etik ve ekolojik bir topluluktur.⁴ Bu noktada, kenti “ekolojik bir topluluk” olarak değerlendiren yaklaşımın, sanayi devrimiyle birlikte teşekkül etmeye başlayan modern kentlerde zuhur eden liberal kültürün doğal bir uzantısı olarak belirlediğini ifade edebilmek mümkündür. Nitekim ileri endüstri toplumunun merkezi olan “kent”in, bu perspektiften bakıldığında liberal kültürün dayandığı individualist anlayışı meşrulaştıran bir araç olarak algılandığını görmekteyiz. Bu anlayışa göre ekolojik bir topluluk olarak kent, doğa ile uyum içindeki insanın yarattığı değerler bütünüdür. Böyle bir görüş, Sanayi Devrimi sonrası dönemde biçimlenmeye başlayan kapitalist üretime dayalı modern kent modelinin doğa ile uyum halinde geliştiği iddiasını ortaya koyarak ideolojik bir temele istinat etmektedir.

Mehmet Ali Kılıçbay'a göre kent, “*birçok açıdan tanımlanabilir, ana tarihsel ve toplumsal çıkış noktası kendi kendini yöneten ve bir arada oturan bir topluluğun işgal ettiği ve bu işgalden ötürü iskân ettiği ve buna bağlı olarak örgütlediği mekân*”dır.⁵ Bu tanım çerçevesinde kenti yerleşime bağlı bir örgütlenme sorunsalı olarak ele alan Mehmet Ali Kılıçbay, onu oluşturan tarihsel koşullara ve idarî yapılanmaya da göndermede bulunmaktadır.

⁴ Murray Boockhin, *Kentsiz Kentleşme*, (çev. B. Özyalçın) Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 10.

⁵ Mehmet Ali Kılıçbay, *Şehirler ve Kentler*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 41.

Tarihsel süreç boyunca birçok kent kuramcısı, medeniyetin doğuşunu modern kentlerin tesis edilmesi süreciyle ilişkilendirmiştir. Bu anlayışa göre kent, medeniyetin doğduğu ve olgunlaştığı başlıca sahadır. Kültürel gelişmelere belli bir istikamet doğrultusunda ivme kazandıran medeniyet merkezleri olarak kentler, pozitif ilerlemeyi mümkün kılan araçları barındıran yapılardır. Birçok teorisyene göre kent, sosyoekonomik, politik ve teknik gelişmelerin yanı sıra bilimsel, estetik ve kültürel ilerlemenin kaynağı olarak genel anlamda medeniyeti sembolize eden bir yerleşim birimini ifade etmektedir. Zira Marx ve Engels, daha ziyade kent kavramına ilişkin görüşlerini ortaya koydukları “Alman İdeolojisi” adlı eserlerinde kent ile medeniyet/uygarlık kavramları arasındaki anlam birliği üzerinde durmuşlar ve onu, pejoratif bir izlenim çerçevesinde değerlendirdikleri köysel yaşamdan ayırt eden nitelikleri vurgulamışlardır. Bu eserde, herhangi bir ülkede, işbölümünün sanayi ve ticareti tarımdan ayırdığını ve bunun sonucunda da, kırsal alanlarla kentlerin, her birinin çıkarları arasında bir zıtlık baş gösterdiğini öne sürerler. Bu nedenle, kente işbölümünün arttığı bir yerleşim gözü ile bakar, köye karşı tavrı alırlar. Köysel yaşam, onlar için “aptalca” bir yaşamdır (idiocy of rural life). Gelişme ve kurtuluş, onlara göre köylülükten kurtulmaya dayanır.⁶ Bununla birlikte kenti anamalı, üretim araçlarının ve muhtelif gereksinimlerin toplandığı, yüksek zevklerin temsil edildiği yerler olarak tanımlarken, kırsal yaşamı yalnızlık ve dağınıklığın simgesi olarak değerlendirirler. Bu suretle medeniyetin teşekkül etmesine zemin hazırlayan başlıca dayanağın “kent” olgusu olduğunu ileri sürerler.

Emile Durkheim’a göre de kent, belli toplumsal güçlerin gelişmesi için tarihsel bir önem arz etmektedir. Bu noktada sözü edilen güç, işbölümüdür. İşbölümünün gelişimine paralel olarak mesleki uzmanlaşma ve sivil örgütlenme modellerinin teşekkül etmesi, kentleri kırsal yerleşimlerden ayırmaktadır. Bu durumda kent, sistematik ve örgütlü bir gelişim sürecinin kaynağı olarak medeniyetin biçimlenmesinin önkoşuludur.

---

⁶ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 91.

Louis Wirth de kentin sadece yerleşimin arttığı ve çağcıl insanın işyeri olarak karakter kazanan bir birim olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtirken, onu ayrıca dünyanın birçok uzak topluluklarını daire ve ağ şeklindeki farklı alanlara, insanları ve etkinlikleri bir evrene dönüştüren ekonomik, politik ve kültürel yaşamın merkezini başlatarak kontrol eden bir yer olarak algılamayı uygun görür. Bu bakış açısı da, kenti bir tür kontrol mekânizması olarak algılayarak onu her alanda gelişimin merkezi olarak değerlendirmektedir.

Yukarıda yer verdiğimiz görüşlerin ortak noktası, kenti çok bileşenli bir kültürel merkez olarak algılama eğilimi içeriyor olmalarıdır. Bu yaklaşım, daha ziyade medeniyet ve kent kavramları arasındaki diyalektik ilişkiyi merkeze almaktadır. Söz konusu kavramlar arasındaki ilişkiyi tüm cepheleriyle anlayabilmek için, gerek medeniyetin gerekse kentlerin tarihsel oluşum süreçlerini incelemek gerekmektedir. Zira kent-medeniyet etkileşiminin bu iki kavramı tek bir anlamı karşılayacak şekilde aynileştirmiş olması, aralarındaki sebep-sonuç ilişkisinin tarihsel düzlemde belli bir sürece yayıldığını kanıtlamaktadır.

Muhtelif kent teorisyenlerince öne sürülen bu görüşün haklılığını, “medeniyet” kelimesinin etimolojik kökeni de doğrulamaktadır. Nitekim “medeniyet” sözcüğünün, Latin menşeli Batı dillerindeki karşılığı olan “*civilization*” ifadesinin aslını teşkil eden “*civitas*” kelimesi, “kent” anlamına gelmektedir. Yine “Medine” kentine istinaden medeniyeti terennüm eden bir ifade olarak dilimize Arapça’dan intikal eden bu sözcüğün belirttiği anlam da aynıdır. Medeniyet ve kent kavramları arasındaki özdeşlik ilişkisini doğrulayan etimolojik aynılık, kentlerin tarihsel gelişim süreci boyunca medeniyetlerin tesis edildikleri alanlar olarak belirmeleriyle ilişkilendirilebilir. İlkçağlardan itibaren Mezopotamya, Ege, Akdeniz, Meso-Amerika, İndus Vadisi, Mısır ve Çin’in doğusunda kalan ovalık alanlarda gelişen uygarlıkların önemli bir bölümü, aynı zamanda ilk pre-modern kentsel yerleşimlerin tesis edildiği coğrafyalara işaret etmektedir. İnsanlık tarihi boyunca kaydedilen sosyokültürel, ekonomik, teknik ve ilmî gelişmelere ivme kazandıran bir

değer olarak kent, zaman içinde uygarlık ve medeniyet gibi kavramlarla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Bu münasebetle kent kavramını ele alan araştırmacıların tümü, onu farklı coğrafyalarda teşekkül eden özerk kültürel yapıların ayırt edici vasıflarını inceleme gereksinimi bağlamında değerlendirmişlerdir. Öyle ki bu durum sonuçta tarihçilerle toplumbilimcilerin, kentlerin ortaya çıkışına uygarlıkların doğuşu gözü ile bakmaları neticesini hasil etmiştir.

Yukarıda atıfta bulunduğumuz görüşlerin tümü, kent kavramını farklı açılardan ele alarak tanımlamaktadır. Ancak kent kavramlaştırmasında önem arz eden başlıca hususları tek bir tanımda toplayabilmek mümkündür. Buna göre kent, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, daha da önemlisi hem tarımsal denetim, dağıtımın kontrol edildiği, ekonomisini bunu destekleyecek şekilde tarım dışı üretime dayalı teknolojik değişimin beraberinde getirdiği teşkilatlanma, uzmanlaşma ve işbölümünün en yüksek düzeye ulaştığı, geniş fonksiyonların gerektirdiği nüfus büyüklüğü ve yoğunluğuna varılmış, toplumsal heterojenlik ve entegrasyon düzeyi yükselmiş, karmaşık ve dinamik bir mekânizmanın sürekli olarak işlediği insan yerleşmesidir.

1.2. Tarihsel Gelişim

Kentlerin tarihsel gelişim süreçleri hususunda öne sürülen görüşlerin birtakım ihtilaflar içerdiğini ifade edebilmek mümkündür. Buna rağmen farklı çalışmalar neticesinde elde edilen bulgular doğrultusunda birtakım genel yargılara varabilmek de olasılık dâhilindedir. Nitekim başlangıç tarihi antik çağlara dek uzanan ilk kentsel yerleşimlerin daha ziyade hangi bölgelerde yoğunlaştığı ve bunların yaklaşık tarihleri, muhtelif araştırmacılar tarafından belirlenmiştir. Söz konusu çalışmalar, kent olarak adlandırılacak yapıların, ilk olarak M.Ö. 6000 yıllarında belirmeye, M.Ö. 4000 dolaylarında da tam olarak kendisini göstermeye başladığını ortaya koymaktadır. M.Ö. 4000-3000 yılları arasında maden bilgisindeki gelişme ile

birlikte, coğrafi, ekonomik ve kültürel koşullardaki uygunluk, kentlerin oluşmasını beraberinde getirmiştir.⁷ Bununla birlikte, kentlerin oluşumunda rol oynayan diğer parametreleri özellikle coğrafi koşullara bağlı olarak incelemek, söz konusu yerleşimlere karakteristik özelliklerini kazandıran başlıca dinamiği algılamamız bakımından önem arz etmektedir.

Yapılan araştırmalar, ilk büyük kent topluluklarının Nil nehri vadisi, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki vadiler, İndüs nehri çevresi ve Akdeniz kıyıları gibi büyük nehirlerin geçtiği verimli ovalarda kurulduğunu göstermektedir. İlk kentsel yerleşimlerin yoğunlaştığı coğrafyaların benzer fiziksel özelliklere haiz olması, bu olgunun daha ziyade çevresel etkenlere bağlı bir insan etkinliği olarak değerlendirilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir. Canlılığın devamı ve kültürel gelişim için elverişli alanlar olarak karşımıza çıkan su kaynakları ve verimli ovalar, geniş hacimli insan topluluklarının kent yerleşimine yakın örgütlü düzenler kurma bilincine kavuşmalarını mümkün kılmıştır. Buna rağmen, söz konusu yerleşimlerin nüfuslarının modern kentlerle mukayese edilemeyecek düzeyde sınırlı olduğunu da belirtmek gerekir.

Kentlerin tarih sahnesinde ortaya çıktıkları dönemi belirlemeye çalışan bir kent bilgini olan Lewis Mumford, neolitik çağlardan bugüne değin söz konusu yapıların gelişimini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Antik çağların kentlerinin büyüklüklerine ilişkin fazla bilgimiz olmamakla birlikte, Milattan Önce 6. yüzyılda Babil'in 350 bin ve iki yüzyıl sonra da Syracuse'un 400 bin nüfuslu olduğu bilinmektedir. Perikles zamanında Atina daha büyük bir kent idi. Kuşkusuz, antik çağın en büyük kenti bir buçuk milyon nüfuslu Roma idi. Eski Yunan ve Roma kentleri, tutsaklık düzenine dayanan bir uygarlığın ürünüydüler.⁸ Buna karşın Yunan kentlerinin genel karakteristiğini tayin eden husus, onların "*polis*" adı verilen kent devletler olarak örgütlenmiş olmalarıdır. Bugün, kent devletler olarak tanımlanan

⁷ Paul K. Hatt- Albert J. Reiss, *Kentsel Yerleşimlerin Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 29.

⁸ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 91.

örgütlenme modeline yakın bir yapı ilk kez Yunan sitelerinde (polis) görülmeye başlamıştır. Site yönetimi; M.Ö. 1500-1000 yıllarında başlayıp Sümerler, İbraniler ve Babilliler gibi pek çok kavimde görülmesine rağmen eski Yunan siteleri, Batıda kentlerin oluşmasının başlangıcı olarak kabul edilir.⁹ Eski Yunan kentleri, Yunan kültür ve uygarlığının gelişmesinde bir yandan askerî ve ticarî bir merkez işlevi görürken, diğer yandan siyasî ve idari birimler olarak işlev görmüşlerdir. Birçok Batılı kaynakta Yunan sitelerinin karşılığı olarak kullanılan “polis” sözcüğü, gerek kent, gerekse devlet anlamında kullanılagelse de, antik kent olarak polis, tarihteki diğer kent modellerinden sosyoekonomik ve siyasal yapısıyla ayrılmaktadır. Nitekim müstakil siyasî birimler olarak, özerk idarî erkler halinde teşekkül eden “polis”lerin birer “devlet” hüviyetinde olup olmadıkları konusunda ise kesin bir görüş birliğine varılamamıştır. Murray Boockhin, “polis”lerin kalabalık köle nüfusunu idare eden birer yönetim mekânizması içermelerinin, onların modern anlamda müstakil birer devlet olarak kabul edilmeleri için yeterli olamayacağı görüşündedir. Ona göre, “polis”leri birer devlet olarak değerlendirebilmek için her otorite ve yönetim sistemini devlet olarak kabul eden indirgemeci bir görüşe sahip olmak gerekir. Dolayısıyla bu türden bir görüş, insanoğlunun “uygar” dünyadaki yaşam koşullarını kaba bir şekilde basitleştirmektedir.¹⁰

1.2.1. Sanayileşme Öncesi Dönemde Şehir

9. yüzyıldan itibaren, politik istikrarın yeniden kurulmaya başlamasıyla birlikte, yerleşik hayatın canlanmaya başladığı bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde, kentlerin yerine manastır etrafında kümelenmiş köyler ve dağınık kırsal yerleşmeler söz konusudur. Derebeylik sisteminin hüküm sürdüğü Ortaçağ Avrupa’sında ise feodal beyler, toprakları üzerinde yaşayan halkı saldırılardan korumak üzere surlarla çevrilmiş kentler inşa etmeye başlamışlardır. Pirenne’nin de belirttiği üzere, Ortaçağ kentinin en öncelikli gereksinimi olan savunma için, kale

⁹ Yusuf Pustu, “Küreselleşme Sürecinde Kent: Antik Siteden Dünya Kentine”, *Sayıstay Dergisi*, Sayı: 60, Ankara 2006, s. 129-151.

¹⁰ Murray Boockhin, a.g.e., s. 65-66.

duvarları inşası hem kentler tarafından üstlenilen ilk bayındırlık işi olmuş, hem de kentin mali örgütlenmesinin başlangıç noktasını oluşturmuştur.¹¹

Kent surlarının daha dayanıklı inşa edilmesine olanak veren teknoloji, kentleri tekrar güvenli kılmış, tarımsal üretim yöntemlerinin geliştirilmesi, yeni toprakların tarıma açılması ile birlikte verimlilikte ve tarımsal artı üründe artış sağlanmıştır. Artı ürünlerdeki artış, uzun mesafe ticaretinin yeniden canlanması ile kapalı ekonomiden çıkış sürecini başlatmıştır. Bununla birlikte, ticari etkinliğin artmasıyla değiş-tokuş ekonomisinden para ekonomisine geçiş süreci, kırsal toprağın kentsel toprağa dönüşümünü de desteklemiştir.¹² Ticaretin gelişmesi ile beraber limanlar başta olmak üzere yol kavşakları, nehir ağzları ve diğer elverişli yerlerde kentler oluşmaya ve var olanlar büyümeye başlamışlardır. Özellikle elverişli konumda bulunan Venedik, Floransa ve Cenova gibi İtalya'nın liman kentleri bu dönemde gelişme göstermişlerdir. Benzer bir gelişme, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e uzanan ticaret yolu üzerinde, birer ticaret merkezi olarak gelişme gösteren kentlerde de olmuştur.¹³ Ticari büyümeyle çoğalan göç dalgaları, kent nüfusunu da artırmıştır.¹⁴

Ortaçağların surlarla çevrili kentleri, bir yandan savunma gereksinmelerinin, öte yandan da güzel görünme isteğinin etkisiyle, içlerine kapanık kentler olmuşlardır. 12. yüzyılda, nüfusu 100.000'i aşan kentler parmakla sayılacak kadar azdır. Lewis Mumford'un yazdığına göre, sadece Paris, Venedik, Milano ve Floransa, nüfusu bu rakamı aşan kentlerdi. Londra ve Brüksel'in 15. yüzyıldaki nüfusları ise 40 bin kadardır. Ortaçağ kentlerine ya tümüyle siyasal ve kültürel işlevler ya da tamamen ekonomik işlevler egemendi. Çağdaş sanayileşme, teknoloji, ulaşım ve yönetim olanaklarının ürünü olan çok işlevli kent olgusu, ortaçağ kentlerine yabancı bir

¹¹ Yusuf Pustu, *a.g.m.*, s. 142.

¹² Zeynep Enlil, "Rönesans Kentleri", <http://www.yildiz.edu.tr/-enlil-KPT/DERS3.pdf>

¹³ Nurer Uğurlu, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 41.

¹⁴ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 49-51.

olgudur.¹⁵ Bu bakımdan ilk ve ortaçağ kentlerinin sanayi devrimi sonrası dönemde gelişen modern kent modeliyle ilişkilendirilerek izah edilemeyeceği görülmektedir. Dolayısıyla kent kavramının tarihsel gelişim sürecini genel olarak sanayi öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı başlık altında incelemek mümkündür. Zira bu türden bir tasnifin gerekliliğini, söz konusu dönemler arasında üretim biçimi, üretim ilişkileri, sosyal örgütlenme şekilleri, idarî yapılanma ve kültürel gelişim düzeyinde görülen farklılıklar da temellendirmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, sanayi öncesi kentlerin oluşmasını sağlayan unsurları başta tarımsal üretim olmak üzere, kölelik düzeni, korunma ihtiyacı ve nihayetinde ticarî faaliyetler belirlemiştir. Bu dönemde ticaret, kentlerin fiziksel ve demografik yapısının biçimlenmesinde başat rolü oynayan dinamiklerden biri olarak belirmektedir. Nitekim 12. yüzyıla gelindiğinde ticaretin gelişmesi ile uzmanlaşmış bir tüccar sınıfı doğmuş, onunla birlikte zanaatkârların örgütü olan lonca dizgesi ortaya çıkarak kentin önemli bir kurumunu oluşturmuştur. Loncalar; tüccarlar ve el sanatı işçileri için olduğu kadar, köleler, girişimciler hatta dilenciler ve hırsızlar için de oluşturulmuştur. Loncalar, belirgin olarak yalnızca yerel topluluk sınırları içerisinde etkinlik göstermişlerdir. Sanayi kentlerinde olduğu gibi, üyelerinin diğer topluluklardaki meslektaşlarıyla iletişim kurmasını sağlayan büyük ölçekli bir ekonomik örgütlenmeden loncalar için söz edilemez.¹⁶ Sanayi öncesi kentlerin sosyoekonomik yapısının biçimlenmesini sağlayan ilk örgütlü iktisadî birlik olan loncaların etkinlik sahaları, sanayi sonrası kentlerin ihtiva ettiği ekonomik örgütlere göre oldukça dardır. Bununla birlikte, lonca teşkilatlarının üyelerinin seçiminde dikkate alınan ölçüt, meslekî liyakat ya da yeterlilik değil, akrabalık ilişkileridir. Lonca kuruluşları ile aile müessesesi arasındaki bu ilişki, sanayi öncesi kentlerde yerleşik feodal bağların muhafaza edildiğinin göstergelerinden biri olarak da değerlendirilebilir.

¹⁵ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁶ G. Sjöberg, *Sanayi Öncesi Kenti*, (der. ve çev.) B. Duru ve A. Alkan, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 42.

Ortaçağ kentleri, zenginleşip kuvvetlendikçe yargısal ve yönetsel özerklikler elde etmişlerdir.¹⁷ Bu dönemde, kentlerin sosyokültürel, siyasal ve ekonomik koşulları, genel ölçekte ticaretin gelişimine paralel olarak biçimlenmiştir. Güçlenen tüccar sınıfı, etkinlik sahasını genişletebilmek için ilk belediye örgütlerinin kurulmasını sağlamıştır. Bu çağda özellikle din, en belirgin toplumsal kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa kilisenin yönetim erkine ortak olmaya başlamasıyla birlikte, din adamlarından müteşekkil sınıfın idarî mekânizmada önemli bir yol oynamaya başladığı ifade edilebilir. Böylece Ortaçağ kentlerinin en önemli kurumlarını kilise, lonca ve belediyelerin oluşturduğu söylenebilir.¹⁸

15. ve 16. yüzyıllar, Batı Avrupa’da ticaret ve endüstri merkezleri olarak büyüyen kentlerde eski meslek örgütlerinin çözüldüğü, üretimde ilk makinelerin kendini gösterdiği, kırsal alanların boşaldığı, sanat ve bilimde gözlenen zenginliğin arkasında halkın büyük bir yoksulluğu yaşadığı dönemlerdir. Dokuma endüstrisinin gereksinimi olan yünün karşılanması için ekilen toprakların otlaklara çevrilip, köylülerin yerlerinden edilmesiyle kentler “*evsiz, ateşsiz*” on binlerce insanın istilâsına uğruyordu.¹⁹

Sanayi öncesi toplumları temelinden sarsan ve sonrasında tüm Avrupa’yı saran Rönesans’ın kökleri, 15. yüzyıl İtalya’sının politik, ekonomik ve kültürel dünyasına uzanmaktadır. Bu yüzyılda dönüşümün hem sonucu hem nedeni olan bazı olgular arasında; pusulanın keşfi ile başlayan uzun mesafe yolculukları, Amerika’nın keşfi, denizaşırı ticaret, sömürgelerin oluşumuyla yeni besin ve hammadde kaynaklarının bulunması, barutun Avrupa’ya gelişi ile savaş teknolojisinin değişimi sayılabilir. Bir yandan barutun savaş meydanlarına girişi ile kent surları koruyuculuk

¹⁷ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 62.

¹⁸ Örgen Uğurlu, “Kentlerin Tarihsel Gelişimi”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 49.

¹⁹ Kürşat Bumin, *a.g.e.*, s. 75-76.

işlevini yitirirken matbaanın keşfi ile Rönesans'ın entelektüel devrimi yaygınlaşmaya başlamıştır.²⁰

Söz konusu yenilik ve keşiflerle yeni bir ekonomik yapının da temeli atılmaya başlamıştır. Seyahat edilen mesafelerin artması ve ticaretin giderek canlanmasıyla para ekonomisine geçiş hızlanmıştır. Ticaret yerel olmaktan çıkmış, Ortaçağ kenti giderek dünya ekonomisinin parçası durumuna gelmiştir. Pazaryerleri, yerlerini kalıcı dükkânlara bırakmış, ticaret yolları değişmiştir. Ticaretin gelişmesi ve yeni sömürgelerin doğal kaynakları ile Avrupa'ya altın ve gümüş akarken bu sömürgeler aynı zamanda ücretsiz işgücünün (köleliğin) de kaynağını oluşturmuştur. Özellikle uzun mesafeli ticaretin, anamal birikiminin en önemli aracı haline gelmesiyle ticari kapitalizm gelişme sürecine girmiştir.

Kapitalizmin yeni nüveleriyle ticaret burjuvazisi geliştikçe loncalar zayıflamış, üretim araçları el değiştirmiştir. 16. Yüzyıldan itibaren kapital birikim süreçleri hızlanmış; modern anlamda sanayi kapitali, işçi-işveren ilişkilerinin oluşmasının ön koşullarını yaratmıştır. Kentlerde ekonomik canlanma ile birlikte nüfus artışı da gözlenirken kötü yaşam koşulları her zamankinden daha geniş bir kesimin kaderi haline gelmiştir.

1.2.2. Sanayileşme Sonrası Dönemde Şehir

Sanayi devrimi sonrası dönemde ise şehir/kent, üretim biçiminin değişmesine bağlı olarak önceki dönemden farklı bir toplumsal ve yönetsel karakter belirtmeye başlamıştır. Bilhassa 18. yüzyıldan itibaren ekseriyetle tarım ve dar hacimli ticari faaliyetlere dayalı ekonomik yapı, yerini sanayiye dayalı üretim modeline bırakırken, yeni toplumsal sınıf ve ilişkilerin kent yaşamında etkinlik kazanmasına da olanak

²⁰ Zeynep Enlil, "Rönesans Kentleri", <http://www.yildiz.edu.tr/-enlil-KPT/DERS3.pdf>, s. 3.

sağlamıştır. Sanayi sonrasında kentleşme sürecini ele alırken, onu kent kültürünü belirleyen temel faktörlerden biri olan burjuva sınıfının yarattığı kültürel yapıdan bağımsız olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. Nitekim modern kent, bir bakıma Sanayi Devrimi sonrası toplumun sosyokültürel ve ekonomik koşullarını belirleyen burjuva sınıfının örgütlediği bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sanayileşme sonrası modern kenti tanımlarken, burjuvaziyi tüm cepheleriyle ele almak, bu sahada çalışan araştırmacılar için bir tür zaruret olarak değerlendirilebilir.

Sanayi Devrimi sonrası dönemde yeni üretim tekniklerinin gelişmesi neticesinde sermayenin ticaretten sanayiye doğru yönelmesiyle birlikte güç kazanan burjuva sınıfı, yönetim mekânizmasında yer alma talebinde bulunmaya başlamıştır. 17. yüzyıla kadar egemenliğini sürdüren etkin bir yönetim biçimi olarak mutlak monarşiye destek veren burjuva sınıfı, bu dönemden itibaren siyasal alanda güç sahibi olma amacı dâhilinde, kralın karşısında yer almıştır. Zira mutlak monarşinin Avrupa’da yavaş yavaş çözülmeye başladığı 18. ve 19. yüzyıllar, burjuvazi egemenliğinin yükselişinin dönüm noktası olmuş, bu duruma paralel olarak çok bileşenli bir toplumsal yapı teşekkül etmeye başlamıştır. 1789 Fransız İhtilali’nin ideolojik açılımlarının dışında, daha ziyade burjuvazinin, erkek egemenliğinin ve beyaz ırkın haklarını önceleyen anlayışın yerleşmesinde etkin olduğu düşüncesini dile getiren Sibel Özbudun, bu tespitiyle dar anlamda kadın haklarının tarihçesinin, geniş anlamda ise liberal kültürün temellerine de işaret etmektedir:

“Sanayileşme hareketinin yükselişinde yeni ticaret yollarının keşfinin yanında, yeni üretim tekniklerinin gelişmesinin payı büyüktür. Sermaye birikimi ticaretten sanayiye yönelirken kendi ürünü olan burjuva sınıfı, birikimlerinin artması önündeki engelleri ekonomik alandaki güçleri ile kaldırma yoluna gitmişlerdir. Ekonomik güçlerine koşut olarak, siyasî güç talep etmeye başlayan burjuvalar, iktidarı ele geçirmek istekleri ile 16. ve 17. yüzyıllarda destekledikleri monarşinin karşısına çıkarak demokratik, parlamenter bir görüş savunmaya başlamışlardır.

1789’da gerçekleşen Fransız Devrimi’nin belgisi olan “Kardeşlik-Eşitlik-Özgürlük” kavramlarında istenen özgürlük, aslında ekonomik özgürlüktür ve toplumun kadın nüfusu, bu özgürlük hakkının dışındadır. Kardeşlik ve eşitlik istemi ile modern içeriğini kazanan yurttaşlık kavramı da yalnızca beyaz, burjuva ve erkekler içindir. Kadın bu haklarından o derece yoksundur ki, Fransız Devrimi’nin gerçekleşmesinde, devrimci kadın kimliği ile varlık gösteren Olympe De Gouges’un 1791’de; ‘Kadın özgür doğar ve erkeklerle eşit haklara sahip olarak yaşar’ diye başlayan Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni hazırlaması, devrimci mahkeme tarafından ‘kadın cinsine yakışmayacak biçimde politika yapmaya kalkışmak’ olarak tanımlanır ve giyotin ile idam edilir.”²¹

Bu dönemde kadının sosyal hayat içerisindeki etkinliği, burjuva sınıfının tahdit ettiği sınırlarla belirlenmiştir. Burjuvazinin bilhassa kentlerde güç kazanması, yeni sosyokültürel koşullarla birlikte önceki dönemlerden farklı ekonomik, ahlâkî ve geleneksel değerlerin zuhur etmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, liberal anlayışın temellerinin atıldığı Sanayi Devrimi, serbest piyasa ekonomisinin de gittikçe güçlenerek denetimsiz bir ekonomik faaliyet alanının oluşmasına vesile olmuştur. Serbest rekabet ortamının (piyasanın görünmez elinin) en elverişli koşulları sağlayacağı görüşü, toplumun tüm yapılanmasına kendini göstermiştir. Liberalleşme ve burjuvanın güçlenmesi, kentlerde temel öğelerden biri olan loncaların kapatılmasını da ardından getirmiş, böylece üretimi niteliksel ve niceliksel olarak denetleyen, fiyatları ve ücretleri belirleyen, üyeleri arasında sosyal dayanışmayı sağlayan bir kurum ortadan kalmıştır. Emekçi sınıflar, loncaların getirdiği güvencelerden yoksun kalarak sürekli bir belirsizlik ortamı ve kötü yaşam koşulları içinde üretime katılmaya başlamıştır. Loncaların sağladığı dayanışmanın olmadığı ortamda, sanayinin gereksinim duyduğu ucuz işgücünün sağlanmasında bir etken olmakla birlikte, yeni ortaya çıkan işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşulları da tamamen serbest piyasa koşullarının tutumuna kalmıştır.²² Sanayileşme sonrası

²¹ Sibel Özbudun, *8 Mart’tan 8 Mart’a Mı?*, Diyalektik Yayınları, İstanbul 1995, s. 16.

²² Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007, s. 550.

kentlerin oluşumunda rol oynayan bir diğer önemli faktör de ulaşım teknolojisi alanında kaydedilen ilerlemelerdir. Özellikle 1830'dan sonra yaygınlaşan demiryolları büyük kentlerin merkezine kadar ulaşırken geçtiği bölgeleri de yeni endüstri merkezlerine dönüştürmüştür.²³ Bu duruma paralel olarak ağır sanayi faaliyetleri, daha ziyade hammadde kaynaklarına yakın bölgelerde yoğunlaşmıştır. Ağır sanayi faaliyetlerine tahsis edilen bölgelerin nüfus yoğunlukları, elverişli istihdam, ulaşım ve yerleşim olanaklarına paralel olarak artmış, önceki dönemlerde köylülere açık olan tarımsal alanlarının işletim hakkı kaldırılmıştır.

Buharlı makinelerin kullanılmaya başlanmasıyla 19. yüzyıldan itibaren küçük tesislerin yerini alan büyük fabrikalar, giderek yeni enerji merkezleri etrafında toplanırken geçen yüzyıllarda olduğundan çok daha hızlı biçimde kente göçen işçi ve iş bulma umudundaki işsizler ordusu da fabrikaların etrafında yerleşmeye başlamışlardır. Mumford'ın da belirttiği üzere, Sanayi Devrimi ile kentlerin üç temel ögesini artık fabrika, demiryolu ve bakımsız konut oluşturmaktadır.²⁴ Bu dönemde sanayi kuruluşlarında istihdam edilmek üzere kente göç eden nüfusun barınma gereksinimlerinin mevcut yerleşim bölgeleri tarafından karşılanamaması üzerine kent dışında kalan alanlar yerleşime açılmış, bu alanlarda elverişsiz koşullarda gelişen işçi mahalleleri sosyoekonomik bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Bilinçli bir yerleşim düzeninden uzak şekilde örgütlenen konutların ihtiva ettiği sağlıksız koşullar ve buralarda ikâmet eden nüfusun karşı karşıya kaldığı yoksulluk, bu dönem kentlerinin karakteristik özelliklerini ortaya koymaktadır.

Sanayileşme sonrası dönemde gelişen kent modeli, gerek fiziksel gerek toplumsal gerekse ekonomik ve kültürel açıdan sanayileşme öncesi dönemin hâkim kent modelinden belirgin çizgilerle ayrılmaktadır. Toplumsal alanda gelenek mefhumunun etkinliğini önemli ölçüde yitirdiği, kapitalist ekonomik modelin gelişimine paralel olarak liberal ve seküler bir yaşam tarzının egemen olduğu,

²³ Kürşat Bumin, *a.g.e.*, s. 81.

²⁴ Kürşat Bumin, *a.g.e.*, s. 83.

bireyselci anlayışın güç kazandığı, işbölümü, mesleki liyakat, uzmanlaşma ve rekabetin arttığı yeni ve özgün bir yerleşim birimi olarak karşımıza çıkan sanayi sonrası kenti, birtakım sosyal sınıfların teşekkül etmesine de vesile olmuştur. Bu dönem kentinin ayırt edici unsurlarından biri de fiziksel ve demografik büyümedir. Nitekim kentsel mekân, sanayi öncesi kentlere göre çok genişdir. Yollar genişleyip yapılar yükselirken konut ve işyeri arasında kesin bir ayrım zuhur etmiştir. Üst ve orta gelir grubu kent çevresinde yerleşmiş, merkez ve konut alanları arasında kalan alanda, geçiş bölgeleri ortaya çıkarak belirginleşmiş, alt tabaka ve istenmeyen öğeler burada yer almıştır.²⁵

Konut sunumunun özel teşebbüsün tekeline girmesi neticesinde kentsel özyapı kazanmaya elverişli alanların belli bir plan ve düzen ekseninde oluşmasını sağlayacak ve bu süreci denetleyebilecek herhangi bir mekânizma kalmamıştır. Serbest piyasa koşullarında üretilen düşük standartlı ve kalitesiz konutlarla birlikte arsa fiyatları spekülatif olarak artmış, kârın çoğaltılması amacıyla yaratılan arsalar mümkün olduğu kadar çok konut inşası yoluna gidilmeye başlanmıştır. Bu dönemde üretilen konut türleri: Sıra evler (üst ve orta sınıflardan işçi sınıflarına kadar geniş bir kesimi kapsayan ancak farklı prototipler), pansiyon türü konutlar (çok düşük kira ile yatak sağlayan bekâr konutları), mahzen konutlar (genellikle: 3.60X3.60 m. ve 1.30 m. tavan yüksekliğinde, penceresiz, döşeme kaplaması olmayan, karanlık, nemli, sağlıksız ve çoğunlukla sıra evlerin bodrum katlarından oluşan konutlar) en niteliksiz barınma biçimini oluşturmaktadır. Bir üst basamakta yer alan konutlarsa: Sırt sırta evler ve avlulu konutlardır.²⁶

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Sanayi Devrimi sonrası dönemde gelişen kent modelinin belirleyici unsuru, üretim biçiminde görülen dönüşüme dayanmaktadır. Bu suretle Sanayi Devrimi sonrasında kentleşme, sanayileşmenin bir yan ürünü olarak görünmektedir. Sanayi, kendine çektiği emek gücüyle nüfus

²⁵ G. Sjöberg, *a.g.e.*, s. 229-230.

²⁶ Zeynep Enlil, "Rönesans Kentleri", <http://www.yildiz.edu.tr/-enlil-KPT/DERS5.pdf>, s. 4.

artışına ve sermayeyi belli merkezlerde toplayarak mekânda kendini yeniden üretmesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ise, kent sınırlarına yakın ve hatta kent sınırları dışındaki yerler, kente gelen köylü kitlelerin kamu yönetimlerince fazla direnme ile karşılaşmaksızın ucuz toprak bulabildikleri ve gecekonduyu yapmayı başarabildikleri yerler olduğundan hızlı bir gelişme içine girmiştir.²⁷ Kent özyapısı kazanmış alanların dışında kalan gecekonduyu yerleşimlerinde ikamet eden nüfusun kentlerde teşekkül eden yeni değerler bütünü karşısındaki entegrasyon sorunu, sanayi sonrası toplumun temel açmazlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyokültürel düzeyde yaşanan bu çatışma, sanayileşme sonrası dönemde gelişen kent modelinin tanımlayıcı unsurlarından biri haline gelmiştir.

Kentleşme, içinde bulunduğumuz yüzyılın ayırt edici özelliklerinden biri olmuştur. Gelişmiş olsun, gelişmekte olsun, kapitalist olsun, sosyalist olsun bütün ülkeler, kentleşme olayının ve sonuçlarının etkileriyle karşı karşıya kalmışlardır. Dünya nüfusu 1800’de 990 milyon iken, 1900’de 1 milyara, 1960’da 3.3 milyara yükselmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda ise 7 milyar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Buna koşut olarak, kentleşmenin çok daha büyük bir hızla ilerlediği görülmektedir. Nüfusu 100 bini aşan kentlerde, 1800 yılında dünya nüfusunun sadece % 1.7’si yaşarken, bu oran 1900’de % 5.5’e, 1970’te ise % 22’ye yükselmiştir. 1800 yılında 15 milyon olan kentli nüfus, 1990’lı yıllarda 800 milyona yükselmiş bulunmaktadır.²⁸ *Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu* verilerine göre, 2011 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yaklaşık % 50’si kentlerde yaşamaktadır. Bu veriler ışığında, son iki yüz yıllık zaman dilimi içerisinde tüm dünyada kentli nüfus oranında büyük bir artışın meydana geldiği görülmektedir. Bu zaman diliminin tekabül ettiği sürecin, Sanayi Devrimi’nin gerçekleştiği 18. yüzyıl ve sonrasını kapsadığı göz önünde bulundurulursa, kentleşme olgusu ile üretim biçiminde görülen değişim arasındaki ilişki tam manasıyla anlaşılacaktır.

²⁷ Uğurlu, Örgen, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları: Kentlerin Tarihsel Gelişimi*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 63

²⁸ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 21.

1.3. Şehirleşme/Kentleşme

Kentleşme, dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını anlatır. Kentsel nüfus, doğumlarla ölümler arasındaki farkın birinciler lehine olması sonucunda ve aynı zamanda köylerden ve kasabalardan gelenlerle, yani göçlerle artar. Gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde, doğurganlık eğilimleri azaldığından, kentleşme daha çok köylerden kentlere olan nüfus akınlarıyla beslenir. Kentleşmenin dar anlamdaki tanımı, demografik nitelik taşıır.²⁹ Nüfus hareketlerine bağlı olarak belli bir idari birimin sınırları içerisinde kalan alanda yaşayan insan topluluklarının sayısal artışına matuf bir kentleşme tanımı, bu sürecin ekonomik ve toplumsal dinamiklerini göz ardı etme riski de taşımaktadır.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında kentleşme olgusunun, bir toplumun sosyo-ekonomik yapısında vücuda gelen değişimlerden doğduğu görülür. Dolayısıyla kentleşme adı verilen olguyu tam manasıyla tanımlayabilmek için, yukarıda ifade ettiğimiz nüfus hareketinin gerçekleşmesini sağlayan ekonomik ve toplumsal nedenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Ruşen Keleş, kentleşmenin ekonomik, toplumsal ve siyasal bileşenlerini de içeren geniş bir tanımını ortaya koymanın zaruretinden söz ederken onu: “*Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumsal yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci*”³⁰ olarak değerlendirmektedir. Bu tanıma göre kentleşme, öncelikle iktisadî dinamikler temelinde gelişen sosyokültürel ve siyasal değişimlere işaret eden bir olgudur. Kentlerin bağlı buldukları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı oranlarda gerçekleşen nüfus artışı ise, kentleşmenin zarurî kıldığı sonuçlardan biri olarak değerlendirilebilir.

²⁹ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 19.

Kentleşme olgusunu ele alan araştırmacıların üzerinde kesin bir mutabakata vardıkları başlıca husus ise, onun üretim biçimindeki değişim temelinde gelişen bir yerleşme modeli olduğu yönündedir. Bu suretle, üretim biçimindeki değişimin, yani ekonomik ögenin kentleşme tanımında özel bir ağırlığı vardır. Kentleşmenin, tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş olarak da tanımlanabilmesi bu yüzdendir. Ekonominin tarımdan ziyade sanayi üretimine dayalı bir yapı karakteri kazanması, üretim işlev ve denetimlerinin kentlerde yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Bu yoğunlaşmaya paralel olarak istihdam alanlarının kırsal kesimden kente intikal etmesi, ihtiyaç duyulan işgücünü temin edebilecek nüfusun kente yönelmesini sağlamıştır. Böylece kalkınmışlık düzeylerine göre farklı seviyelerde olmakla birlikte kentleşme hareketi adı verilen çok bileşenli bir gelişme süreci, bilhassa 18. yüzyıldan itibaren iktisadî yapısını sanayi üretiminin belirlediği bulunan ülke ya da kentlerin ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal dengelerini biçimlendiren başlıca unsur haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla kentleşme, toplumların kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamlarında, ilişki biçim ve türlerinde köklü değişimler yaratan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentleşme hareketi, zaman içindeki bir değişmeyi anlatır. Bir ülkenin ya da bölgenin kentleşme derecesi, kentleşme düzeyi (kentleşme oranı) ise o ülke ya da bölge nüfusunun belli bir anda, belli bir tanıma göre kent sayılan yerleşme özeklerinde yaşayan oranıdır. Şu halde kentleşme hareketi, demografik tanımı ile belli bir süre içinde kentleşme oranında yer alan değişiklik olarak görülebilir. Bu kavramları birbirleriyle karıştırmamak gerektiği gibi, kentleşmenin sadece bir yönünü, toplumsal değişme boyutunu yansıtan **kentlileşme** ile **kentleşme** hareketini karıştırmaktan da sakınmalıdır.³¹ Zira kentlileşme, kentleşme sürecinin temel parametreleri ekseninde sosyolojik düzeyde gözlemlenebilen topyekun bir kültürel değişmeye işaret ederken, kentleşme adı verilen olgu, birtakım sosyoekonomik, teknolojik, siyasal ve kültürel dinamikler temelinde gelişen bir nüfus birikim süreci olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle kentlileşme, toplumsal alanda müşahade

---

³¹ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 20

edilen değişimlerin kültürel boyutuna işaret ederken, kentleşme ise söz konusu değişimlerin demografik cephesine dayanmaktadır. Kentleşmenin kültürel cephesi ile kastedilen husus, yukarıda ifade ettiğimiz nedenlere bağlı olarak kentlerde artan nüfusun, kente özgü kural ve davranış biçimleri ile yeni bir değerler bütünü oluşturmasını ifade eder. Farklı birey ya da toplumsal tabakalar, bu değerler bütünü ile uyum içerisinde bulunma derecelerine göre kentleşmiş sayılırlar. Kentlerde teşekkül eden yeni ilişki ve davranış biçimleri ile belirlenen bu değerler bütünü, kentli kimliğin konstruktif öğelerini oluşturmaktadır.

1.3.1. Şehirleşme Nedenleri

Şehirleşme hareketi, başta ekonomik nedenler olmak üzere, siyasal, teknolojik, psikolojik ve toplumsal boyutlar ihtiva eden çok yönlü bir gelişim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna mukabil, kentleşme hareketini doğuran bu etmenleri birbirinden bağımsız olgular olarak tasavvur edebilmek mümkün değildir. Zira söz konusu etmenlerin her biri bir diğerinin nedeni ya da sonucu olarak birbirini tamamlayan olgulardır. Bu olgular arasındaki girift ilişki, kentleşme adımı verdiğimiz nüfus birikim sürecinin teşekkül etmesini sağlamaktadır.

Ruşen Keleş, kentleşme hareketini biçimlendiren nedenleri dört ana başlık altında incelemektedir. Bu başlıkları önem sırasına göre şu şekilde tasnif edebilmek mümkündür:

- a. Ekonomik Nedenler**
- b. Teknolojik Nedenler**
- c. Siyasal Nedenler**
- d. Sosyo-Psikolojik Nedenler**

Bu noktada, yukarıda aktardığımız tasnifin, bilhassa Sanayi Devrimi sonrasında görülen kentleşme deneyimini açıklamak üzere oluşturulduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim sanayi öncesi toplumlarda teknolojik gelişmelerin, modernite sonrası toplumlarda görüldüğü üzere nüfusun kentlerde birikmesini sağlayacak düzeyde olmadığı ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, sanayi öncesi kentlerin oluşmasını sağlayan ekonomik nedenlerle sanayi sonrası kentlerin teşekkülüne zemin hazırlayan ekonomik dinamikler de paralellik arz etmemektedir. Dolayısıyla söz konusu tasnifin, sanayi öncesi kentlerin oluşmasını sağlayan nedenleri açıklama amacına yönelik olarak ortaya koyulmadığını belirtmeliyiz. Bununla birlikte, yukarıda sıraladığımız nedenlerin her birini tek tek ele alarak incelemek, konunun tüm cepheleriyle anlaşılabilmesi için oldukça önemlidir.

1.3.1.1. Ekonomik Nedenler

Kentleşme sürecinin oluşmasını sağlayan etmenlerin başında ekonomik nedenler gelmektedir. Ekonomik nedenler, daha ziyade köylü nüfusun kentlere yönelmesini sağlayan ve tarım alanında çalışan işgücünün içinde bulunduğu duruma dayanan nedenlerdir. Bu nedenler, **itici** (push) nedenler olarak da adlandırılmaktadır. Tarımda makineleşme ve modern üretim tekniklerinin gelişimine bağlı olarak birim topraktan elde edilen tarımsal gelirden gözlenen artış, üretimde ihtiyaç duyulan insan gücünün etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bu duruma paralel olarak tarımsal üretimde ihtiyaç duyulan insan sayısında gözlemlenen düşüş, kırsal kesimde ikamet eden nüfusun önemli bir bölümünün istihdam olanaklarının daha geniş olduğu kentlere yönelmesini sağlamıştır. Bununla birlikte kent kuramcıları, kentleşmenin temel nedeninin tarımsal üretim fazlasına dayandığı yönündeki görüşe indirgenemeyeceğini belirtmektedirler. Bilhassa istihdam, ulaşım ve depolama koşullarının teknolojik ilerlemelere bağlı olarak geliştiği ülkelerde kentleşme, tarımsal artı ürüne bağımlı olmaktan çıkmıştır.

Kentleşmenin bir başka ekonomik nedeni de sanayileşmiş merkezlerin sunduğu istihdam olanaklarından istifade etmek isteyen kırsal nüfusun, kent özeklerine yönelmesini sağlayan **çekici** (pull) etmenlere dayanır. Sanayileşmiş ya da sanayileşmekte olan kentler, ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak köylere oranla daha örgütlü ve hacimli istihdam alanları yaratmaktadır. Mal ve hizmetlerin kent merkezlerinde toplanması ile birlikte sanayi üretiminin kişi başına düşen geliri artırması, kentlerde üretilen değerlere duyulan gereksinimi artırmaktadır. Bu suretle kentleşmenin ekonomik nedenlerinden bir diğerini teşkil eden **çekici** etmenler, sanayi üretimine dayalı olarak teşekkül eden kentlerde oluşan mal ve hizmet sunumuna duyulan ihtiyaca dayanmaktadır.

Kentleşmenin ekonomik nedenlerinden bir diğerini ise tüm iktisadî faaliyetlerin muayyen bir merkezde toplanması neticesinde oluşan kentleşmeye özgü birikimler teşkil etmektedir. Ruşen Keleş, kentleşmeye özgü bu üstünlüklere **kentleşme biriktirimleri** (urbanization economies) adını vermektedir. Ucuz ve kullanışlı bir ulaşım sistemi, işyeri yapmak için elverişli arsa ve arazi, çeşitli yardımcı hizmetler, araştırma ve eğitim kolaylıkları, yedek hammadde stokları yapma olanağı bu üstünlüklerden birkaçıdır. Kentleşme biriktirimleri, kent büyüdükçe bir noktaya kadar artar. Kentleşmenin dördüncü üstünlüğü de, özellikle emek ve girişim gücünde olduğu gibi, ekonomik üretim etmenlerinin kentlerde ucuz ve kolay bulunması olanağıdır. Kentler, çok sayıda, yetenekli ve nitelikli insan gücünün bulunduğu yerleşmelerdir. Kentlerde kişi başına gelir, tarım kesimindeki gelire oranla yüksektir. Sendikalar gibi kentsel örgütler, kentteki emeğin fiyatını, kırsal oranlara yükseltmiştir. Bankacılık hizmetleri ve girişim gücü yönünden de kentler üstünlük sunan yerlerdir. Son olarak, kentte yaşayan insanlar, daha geniş gelişme olanaklarının yanı sıra, köylerde bulmaları güç olan türlü mal ve hizmetlerden yararlanabilirler.³² Söz konusu ekonomik üstünlükler, kentlerin büyümeleri oranında artarak kırsal nüfusun kent merkezlerine yönelmesini sağlayan başlıca nedenleri oluştururlar.

---

³² Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 24.

1.3.1.2. Teknolojik Nedenler

Kentleşme sürecine ivme kazandıran nedenlerin bir bölümünü de teknolojik etmenler teşkil etmektedir. Nitekim yalnızca ekonomik öğeleri vurgulayan bir kentleşme tanımı, kent olgusunun tarihsel gelişim sürecinin tüm ayrıntılarıyla tetkik edilmesi noktasında yetersizdir. Buna ek olarak, geniş ölçekte kentleşmenin ekonomik nedenlerini yaratan faaliyetlerin temel çıkış noktasının, teknolojik gelişmeler olduğunu ifade edebilmek de mümkündür. Zira modern anlamda kentleşme sürecini oluşturan Sanayi Devrimi'nin gerçekleştirilmesini sağlayan başlıca etken, teknolojik ilerlemedir. Bir başka deyişle kentleşmenin başlıca nedenlerinden biri olan ekonomik etmen, temelde teknolojik gelişime bağlıdır.

17. yüzyılın sonunda buhar makinesinin bulunmasına kadar ancak birkaç kentin nüfusu 100.000'i aşabilmiştir. Buhar gücü bir yandan türlü üretim etkinliklerinin bir yandan da yönetim hizmetinin ve dağıtım etkinliklerinin fabrikalar yakınında birikmesine yol açmıştır. Buhar gücünün nüfusu yoğunlaştırıcı (centripetal) etkisine koşut olarak, elektrik enerjisi de kentleşmeyi bir başka açıdan etkilemiş, köylerden kentlere akın eden nüfusu, kent özeğinden çevresine doğru dağıtıcı (centrifugal) bir rol oynamıştır. Bir yandan da, elektrik enerjisinin sanayide artan oranda kullanılması nüfusun ve sanayi in belli özeklerde toplanmasına yardımcı olmuştur. Kara, deniz ve hava ulaşım araçlarındaki gelişmeler, yayalar çağının gereksinimlerine göre kurulmuş, kentleri işlevlerini yerine getiremez duruma getirmiştir. Yörekentleşme (banliyöleşme) ve anakentleşme (metropolitenleşme) gibi olaylar, otomobil çağının ürünleridir.³³ Bununla birlikte ulaşım, haberleşme ve bilişim teknolojisindeki gelişmeler, modern kentleşmenin en önemli parametreleri olarak karşımıza çıkan nüfus yoğunluğu, mesleki uzmanlaşma ve işbölümü gibi kavramların altyapısını hazırlamıştır. Kara, deniz ve hava ulaşımının daha geniş kitlelerin hizmetine sunulması, kırsal kesimden sanayi özeği olan kentlere yönelen göç hareketlerini artırmıştır. Bununla birlikte hidroelektrik santralleri ve nükleer

---

³³ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 25.

enerji üretim tesislerinin kuruldukları bölgeler, kentlerin yapısal örgütlenme biçimini önemli ölçüde etkilemiştir. Tüm bu etkenler göz önünde bulundurulduğunda, farklı alanlarda kaydedilen teknolojik gelişmelerin, sanayileşme sonrası kentlerinin biçimlenmesinde başat faktörlerden biri olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

1.3.1.3. Siyasal Nedenler

Bireyin toplum ve devletle olan ilişkisini düzenleyen bir kurum olarak siyaset, genel itibariyle yürütme işleviyle ilgili özel görüş ve anlayış olarak tanımlanmaktadır. Bu niteliği itibariyle siyaset, yönetimi altında bulundurduğu toplumun sosyokültürel, ekonomik, hukukî ve politik etkinliklerini düzenleyen kapsamlı ve örgütlü bir kurumu ifade etmektedir. Toplumların gerek iktisadî, gerek idarî, gerekse sosyal ve kültürel hareketlerine bağlı olarak şekillenen kentleşme sürecinin de siyaset erkinin otoritesinden bağımsız olarak ele alınması imkânsızdır. Dolayısıyla kentleşme sürecini ele alırken, bu süreci oluşturan siyasal nedenlere atıfta bulunmak, konunun tüm boyutlarıyla anlaşılabilmesi için zarurîdir.

Hukuki, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda getirilen siyasal düzenlemelerin de, kentleşme sürecine ivme kazandıran koşullar yarattığını belirtmek mümkündür. Kentleşme olgusunu biçimlendiren başlıca unsur olan göç, temelde sosyopolitik içerikli bir kavramdır. Bununla birlikte çeşitli düzeylerde verilen siyasal kararlar, yönetim yapısının özellikleri, hukuk kurumlarından bazıları ve uluslar arası ilişkiler de kentleşmeyi özendirici nitelik taşıyabilir. Ruşen Keleş, kentleşmenin siyasal nedenlerini ele alırken, İngiltere’de 1946 yılında çıkarılan Yeni Kentler yasasına göndermede bulunmaktadır. Bu yasa ile hedeflenen, Londra çevresinde yeni kent yerleşimlerinin kurulmasıdır. Zamanla bu yasaya bağlı olarak İngiltere’de nüfusu 100.000’i aşan kentler teşekkül etmiştir. Bununla birlikte, muhtelif nedenlerle yaşanan savaşlar ve siyasal anlaşmazlıklar da, kentleşmeye etki

yaparlar. İkinci Dünya Savaşı içinde İngiltere’de 5-6 milyon nüfus, savaş ekonomisinin isterlerini karşılamak üzere, köylerden büyük kentlere göç etmişlerdir. 1947’de Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılmasını izleyen yıllarda, Pakistanlı göçmenlerin çoğu, büyük Hint kentlerinde yerleşerek, Hindistan’ın kentleşme oranını yükseltmişlerdir. 1970’lerde, Ürdün’ün başkenti Amman’ın nüfusunun 2 milyona yaklaşmasında, Filistinli göçmenlerin Ürdün topraklarına sığınmak zorunda kalmalarının önemli pay vardır.³⁴ Ülkemizde de, Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte devletin merkezinin Kurtuluş Mücadelesi’nin politik ve askeri koşulları göz önünde bulundurularak İstanbul’dan Ankara’ya taşınması, bu coğrafyanın hızla kentleşme sürecine girmesine vesile olmuştur. Bu yıldan itibaren ortaya koyulan istatistikî veriler, Ankara ilinin nüfusunun, şehrin başkent olarak ilan edilmesinin ardından hızla yoğunlaştığını göstermektedir. 1920 yılında 20.000 nüfuslu bir kasaba olan Ankara, başkent olmasının bir sonucu olarak 50 yılda 2.000.000’a yakın nüfuslu bir anakent (metropol) haline gelmiştir. Bilhassa Cumhuriyet’in ilanından itibaren özel ve kamu sektörü yatırımları başkent ve çevresinde yoğunlaşmış, bunun sonucunda ortaya çıkan çalışma olanakları büyük bir nüfus akımına yol açmıştır. Ekonomi, eğitim ve sağlık altyapısının gelişmişliği, suç oranının yüksek olmaması, kişi başına kamu yatırımının ve kişi başına mevduatın yüksek olması gibi nedenlerin, göçü teşvik ediyor olması muhtemeldir.³⁵ Cumhuriyet tarihi boyunca ilin nüfusunun, ülke nüfusunun yaklaşık iki katı oranında artmış olması, bu siyasal dönüşümün etkilerine işaret etmektedir. Nitekim nüfusu 1927 sayımında 404.000 olan kent, aynı dönemde Türkiye nüfusunun % 3,2’sini barındırırken, bugün yaklaşık 8.000.000’luk nüfusuyla ülke nüfusunun % 6,3’ünü teşkil etmektedir. 2007-2008 yılları arasında ise kentin nüfus artış hızı % 1,83 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, Ankara’nın nüfus artış hızının, aynı yıllar içerisinde nüfus artış hızı % 1,32 olan Türkiye ortalamasının bir buçuk katı civarında olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶ Ankara nüfusunun % 96,7’si il ve ilçe merkezlerinde, geri kalan kısmı ise köy ve beldelelerde yaşamaktadır. **(Türkiye İstatistik Enstitüsü, İllere Göre Merkez ve Belde/Köy Nüfus Toplamları-2008, Erişim*

³⁴ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 26.

³⁵ “Türkiye’de En İyi Nerede Yaşanır?”, *Hürriyet Gazetesi*, 05 Eylül 2010, s. 5.

³⁶ Türkiye Ulusal İstatistik Enstitüsü: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Nüfus Sayımı Sonuçları, Erişim Tarihi: 26.10.2009.

Tarihi: 20.11.2009) Ayrıca 15.608.868 nüfuslu İç Anadolu Bölgesi'nin yaklaşık yarısı Ankara ilinde, il nüfusunun ise % 85'i kent merkezinde ikamet etmektedir.

Yukarıda aktardığımız veriler ışığında Ankara'nın, yeni kurulan Cumhuriyet'in merkezi olarak tayin edilmesinin ardından hızlı bir kentleşme sürecine girdiği görülmektedir. Nüfus artış hızında yaşanan değişimin, kamu yatırımları, istihdam olanakları, altyapı hizmetleri, sanayi faaliyetleri ve benzeri ekonomik etkinlikleri zaman içerisinde gelişen kentin, giderek cazibe merkezi haline gelmesiyle ilişkilendirilebileceğini ifade etmek mümkündür. Bu durum ise, temelde kentin, devletin siyasal merkezi olmasının doğal bir sonucudur. Başkent statüsü verilen Canberra ve Brasilia gibi bölgelerin de benzer bir kentleşme sürecine tabi oldukları vurgulanabilir.

Merkeziyetçi yönetim biçimlerinin de kentleşme sürecini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Berlin, Buenos Aires, Moskova ve Paris gibi başkentler, merkeziyetçi yönetim tradisyonunun ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyahat özgürlüğü, yerleşme hürriyeti ve ticari serbestlik gibi hak ve kavramların gelişmesi de, farklı gerekçelerle kentlere yönelen nüfusun, bu bölgelerdeki kalıcı yerleşimlerinin önündeki engelleri kaldırmıştır. Bu sayede kentlere göç eden nüfusun gerek seyahat, gerek yerleşme, gerekse yerleşilen bölgede sürdürülen iktisadî faaliyetlere etkin bir biçimde iştirak etme hakkını elde etmiş olmasının, kentleşme sürecini hızlandırdığı vurgulanabilir.

Bununla birlikte, kentleşmenin siyasal nedenlerinin, daha önceki bölümlerde ele aldığımız ekonomik ve teknolojik nedenler düzeyinde etkinlik arz ettiğini ifade etmek mümkün değildir. Muhtelif gerekçelerle alınan siyasal kararların neden olduğu demografik hareketlerin, kentleşme kavramının oluşum aşamalarını bir bütün halinde açıklama konusunda yetersiz kalacağı ifade edilebilir. Nitekim daha önceki

bölümlerde gördüğümüz üzere, kentleşme olgusu ve bu olgunun tarihsel arka planı, yönetim erkini elinde bulunduran siyasal müesseselerin müdahaleleriyle biçimlenen bir süreci ortaya koymamaktadır. Bu süreç, daha ziyade teknik alanda kaydedilen ilerlemelere bağlı olarak değişen üretim biçiminin, ekonomik etkinliğe farklı bir boyut kazandırması neticesinde, bilhassa toplumsal tabanda hasıl olan ihtiyaçlara dayanmaktadır. Böylece tabandan merkeze doğru yayılan bir hareket olan kentleşme sürecini biçimlendiren siyasal etkenleri, dolaylı nedenler olarak tavsif etmenin konunun daha doğru bir biçimde anlaşılmasına yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

1.3.1.4. Sosyo-Psikolojik Nedenler

Kentleşme sürecini biçimlendiren sosyo-psikolojik nedenler, ağırlıkla köy ve kent yerleşimleri arasındaki kültürel farklılıklara dayanmaktadır. Daha ziyade kentlerin çekici özelliklerinin oluşturduğu bu ihtilaf, kırsal nüfusun kentlere yönelmesinin başlıca nedenini teşkil etmektedir. Kentlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda sunduğu olanak ve hizmetlerle yeni bir yaşam tarzı oluşturması, köylerde ikamet eden bireylerin bu yaşam tarzına müdahil olma eğilimlerini teşvik etmiştir. Kentlerin özgür havası, daha geniş bir kümenin üyesi olma duygusu, kentli olmanın gururunu paylaşma, bu eğilimlerin başlıcalarıdır. Kimi yerlerde ise, köyden kente göç etmeye, belirli bir toplumsal aşağılık duygusunu ortadan kaldıran bir “yükseliş” gözü ile bakılır. Gerçekten kimi yazarlar, 19. yüzyılın başlarında Amerikan kentinin, herkesin şansını bir kez denediği bir yer olduğuna değinmektedirler. Bunun gibi, “İstanbul’un taşı toprağı altın” sözü de büyük kentin çekiciliğini anlatan bir deyim olarak dilimizde yer etmiştir.³⁷ Bu münasebetle mensubu bulunulan sosyal sınıfın sınırlarını aşma idealinin biçimlendirdiği kentlileşme eğilimi, kentleşmenin temel nedenlerinden bir diğerini ortaya koymaktadır.

---

³⁷ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 27.

Yukarıda yer verdiğimiz kentleşme nedenlerinin tümü, bu sürecin oluşumunu farklı düzeylerde de olsa etkilemektedir. Kentleşmenin oluşumunu sağlayan nedenleri ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-psikolojik etmenlere dayalı genel bir tasnif üzerinden tetkik ederken, bu başlıklar altında ele alınan toplumsal dönüşümleri belli bir diyalektik ilişkiler bütünü olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim bu etmenler birbirlerini belli bir nedensellik ilgisi içerisinde etkileyerek kentleşme adını verdiğimiz çok bileşenli sürecin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu nedenlere, kentleşme sürecinin başladığı alanların coğrafi ve fiziksel koşullarının ihtiva ettiği genel nitelikler de ilave edilebilir. Zira Chicago Okulu'na bağlı kent kuramcılarının, kentleşmenin, özellikle coğrafi ve ekolojik koşulların belirlediği bir yerleşim düzeni olarak görülmesi gerekliliğine ilişkin görüşleri, kentleşme olgusunu ele alan araştırmacıların üzerinde önemle durdukları bir anlayışı ortaya koymaktadır. Ekolojik yaklaşıma göre kentler, kuruldukları çevrenin elverişli özelliklerine tepki olarak büyümektedirler. Kentlerin bilhassa tarıma elverişli araziler, su kaynaklarına ve ticaret yollarına yakın bölgeler ile verimli ovalarda kurulmalarının, bu yaklaşımı haklı çıkardığı ifade edilebilir. Dolayısıyla kentleşme olgusunu ele alırken, kentlerin doğup geliştikleri alanların fiziksel, ekolojik, stratejik ve coğrafi koşullarının ortaya koyduğu nedenleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1.4. Türkiye’de Şehirleşme/Kentleşme

Kentleşme olgusu, farklı toplumsal, kültürel, iktisadî ve dinî yapılara göre değişkenlik gösteren çok bileşenli bir süreci ifade etmektedir. Toplumların söz konusu alanlardaki karakteristik özellikleri, yaşadıkları kentleşme deneyiminin ayırt edici vasıflarını belirlemektedir. Dolayısıyla her toplumun tarihsel süreç içerisinde kendine özgü bir kentleşme deneyimi geçirdiğini belirtmek mümkündür. Türkiye’ye özgü kentleşme deneyimini ele alırken de bu hususu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiğinde kentleşme olgusunun, ülkemize özgü birtakım sosyo-kültürel, dinî, iktisadî ve kültürel parametrelere istinat ettiği görülmektedir.

Ülkemizde kentleşme sürecinin hangi koşullar altında teşekkül ettiğini algılayabilmek için, öncelikle Türk toplumunun tarihsel süreç içerisinde karşılaştığı kentleşme deneyimlerini ayrıntılı olarak tetkik etmek gerekmektedir. Bilhassa günümüz Türkiye’sinde kentleşme olgusunu tüm cepheleriyle ele alarak değerlendirmek, Osmanlı Devleti’nden günümüze kadar olan süreçte yaşanan siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerin kentleşmeyi ne şekilde etkilediğini ortaya koymakla mümkün kılınabilir. Zira Türkiye’deki kentleşme sürecini, Osmanlı Devleti’nin İslam kültürü etkisi altında gelişen şehir modelinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Osmanlı Devleti’nin fiilî olarak sona ermesinin ardından ilân edilen Cumhuriyet’le birlikte birçok alanda zuhur eden köklü değişim, ülkemizde kentleşme sürecini de farklı bir istikamette ilerlemeye sevk etmiştir. Bu alanda çalışan kent kuramcıları ve toplumbilimcilerin önemli bir bölümü, Cumhuriyet’in kuruluşunun, ülkemize özgü kentleşme sürecinin dönüm noktası olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla çalışmamızı, ülkemizde modern kentleşmenin başlangıcını, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşuna dayandıran bu görüşten hareketle sürdüreceğiz.

Erdoğan Bayraktar, “Gecekondu ve Kentsel Yenilenme” adlı çalışmasında, Türkiye’deki kentleşme sürecinin iki önemli dönüm noktasına dayandığını belirtmektedir. Bu noktaları şu şekilde ifade edebilmek mümkündür:

- a) Cumhuriyet’in İlânı (1923)
- b) İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sanayileşme. (1945)

Bununla birlikte, kentleşmenin 1950’li yıllara kadar son derece yavaş seyrettiği ülkemizde, incelenmesi gereken önemli bir konu da, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Cumhuriyet’in ilânından hemen önce Ankara’yı başkent ilan etmesiyle yaşanan deneyimdir.³⁸

Ülkemizde modern kentleşmenin dönüm noktaları olarak değerlendirilen Cumhuriyet’in ilânı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sanayileşme sürecine geçmeden önce, Osmanlı Devleti’nin İslamiyet etkisi altında gelişen şehir ve yerleşme düzenini incelemenin, konunun tam manasıyla anlaşılması için zarurî olduğu kanaatindeyiz. Bu tür bir inceleme, ülkemizde Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte ivme kazanan modern kentleşmenin, önceki dönemde gelişen şehir modelinden ayrıldığı noktaları belirtmek açısından da önem arz etmektedir.

---

³⁸ Erdoğan Bayraktar, *Gecekondu ve Kentsel Yenilenme*, Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 101.

1.4.1. Osmanlı'da Şehir ve Yerleşim Düzeni

Osmanlı'da yerleşme düzenine ilişkin bilimsel çalışmaların tamamına yakını, Tanzimat Fermanı'nın ilânını, kentleşme açısından bir tür dönüm noktası olarak kabul etmektedir. Bu siyasal gelişmeyle birlikte Osmanlı Devleti'nde birçok alanda yaşanan köklü dönüşüm, mevcut yerleşme düzenini de etkilemiş ve önceki dönemden farklı bir yapıya kavuşturmuştur. Bu suretle, konunun Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası dönem olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınması gerekmektedir.

1.4.1.1. Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı'da Yerleşim Düzeni

Osmanlı yerleşim yerleri, Tanzimat öncesi dönemde; sultan, vezir ve diğer devlet yöneticilerinin kurdurduğu cami kompleksleri etrafında gelişmiştir. Günlük yaşamın gerektirdiği; ekonomik, ticarî, sosyal ve kültürel bütün ihtiyaçları karşılayacak yapıları bir araya toplayan külliyelerde; cami, medrese, hamam, çarşı, çeşme, han, mektep, hastane, aşevi gibi binalar yer almış, bu külliyelerin idaresi, camiye bağlı olarak kurulan dinî vakıflara verilmiştir.³⁹

Vakıf, Osmanlı'da şehir mimarisinin temel örgütlenme modelini şekillendiren başlıca kurumdur. Bununla birlikte vakıfların fonksiyonu, şehrin fizikî koşullarını belirleyen yerleşim düzenini şekillendirmekle sınırlı değildir. Vakıflar ayrıca, şehir nüfusunun sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında da varlığına ihtiyaç duyulan önemli teşkilatlar olarak belirmektedir. Turgut Cansever, **Osmanlı Şehir ve Devlet**

---

³⁹ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 103.

Yönetimini Biçimlendiren İlkelerden Modern Devletin Çıkaracağı Dersler adlı makalesinde vakıfların şehre ve şehirliye hizmet etme özelliklerini vurgulamaktadır:

“Osmanlı şehir oluşumunda merkezi ve yerel çözümlenin bütünleşmesiyle her şehir özel bir çözüm oluyordu. Şehir oluşumunda teşkilatlanmanın önemli bir unsuru da vakıflardır. Vakıflar, şehre, şehirliye hizmet ediyordu. Ticarî hayat bu merkezde oluştuğunda, bir artı-değer oluşmaktaydı. Fakat bu artı-değer şehir var olduğu için oluşuyordu. Dolayısıyla bu artı-değer şahıslara değil, şehre geri dönmesi için vakıflara mal ediliyordu.

Şehir merkezindeki yapıların hemen hepsi vakıflarındı. O zaman burada teşekkül eden ve vakıfların elinde toplanan artı-değer vakıflar tarafından şehirliye hizmet, sosyal donanım ve altyapı olarak geri dönüyordu...”⁴⁰

Osmanlı nahiyeleri bu büyük külliyelerin etrafında oluşurken, mahalleler de, genellikle semt zenginleri eliyle yaptırılan dinî yapıların çevresinde gelişmiştir. Büyük külliyeler; yollar ve köprülerle birbirlerine bağlanmakta, bunlardan en fazla gelişeni şehir merkezi olmaktadır. Yeni yerleşim alanlarının kurulmasına araç olan külliyeler, Balkanlardan ya da Bizans’tan alınan topraklarda da varlığını göstermiştir. Bu eski yerleşim yerlerinde kurulan külliyeler için, mevcut dokuya müdahale edilmeksizin, surların dışı seçilmiştir.⁴¹

⁴⁰ Turgut Cansever, “Osmanlı Şehir ve Devlet Yönetimini Biçimlendiren İlkelerden Modern Devletin Çıkaracağı Dersler (Yönetmek Yerine Yönlendirmek)”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 3-4, 1999, s. 219.

⁴¹ Filiz Yenişehirlioğlu, “Erken Osmanlı Döneminde Balkanlarda Kent Oluşumu ve Değişimi”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 231-245.

Bu bilgiler ışığında, Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı yerleşim düzenini biçimlendiren başlıca etkenin din olduğunu ifade edebilmek mümkündür. Dini müesseselerin etrafında teşekkül eden yapıların yerleşim düzenini biçimlendirmesi, Osmanlı kentlerinin, İslamiyet etkisi altında gelişen kent modeli paralelinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim sosyo-kültürel, politik ve hukukî kurumlarını İslamî değerlerin oluşturduğu toplumsal yapıların yerleşme düzeni ile Osmanlı kentleri arasındaki belirgin paralellikler, bu savı doğrulamaktadır. Cami külliyelerinin kent merkezlerinin aslî unsurları olarak belirlediği bu yerleşimler, İslam etkisinde gelişen kent modelinin genel karakteristiğini ortaya koyar. Kentlerde sürdürülen sosyo-kültürel, idarî ve iktisadî faaliyetleri denetleyen bir otorite olarak din, bu suretle söz konusu kentlerin belli bir fiziksel karakteristik biçimlendirmesini de sağlamıştır. Bu karakteristiğin oluşumunu ise, 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başları arasında kalan sürece dayandırabilmek mümkündür. Söz konusu İslam kültürü içinde kurulan ve gelişen kentlerin Anadolu-Bizans toprakları ile buluşması, 11. yüzyılın sonlarında, Selçuklu akınları ile olmuştur. Türklerin kitlesel göçü ile Anadolu'ya yerleşikler ve göçebeler olmak üzere, barınma alışkanlıkları farklı iki grup insan gelmiştir. Göçebeler, daha çok Sinop-Ankara-Denizli-Antalya çizgisinin batısında uzanan ve “uç” olarak tanımlanan bir sınır boyunca hareket ederler. Onların doğusundaysa, o sıralarda gelişen uzun mesafe ticaretinin kazançlarından yararlanan daha kentli, daha yerleşik bir nüfus varlık gösterir.⁴² Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte ise, Tanzimat öncesi dönemde Anadolu'daki yerleşim düzenini belirleyen İslamiyet etkisi, daha güçlü ve örgütlü bir şehirleşme modeli yaratmıştır. Dolayısıyla, İslam medeniyeti ile Osmanlı kültürü bünyesinde biçimlenen şehir modeli arasındaki yapısal ilişki, söz konusu yerleşimlerin cami ve cami külliyesi çevresinde teşekkül etmiş olmaları itibarıyla de kanıtlanmaktadır. Bir başka ifadeyle, Osmanlı şehirlerinin yapıcı ögesi, İslam kültür ve medeniyetidir. Bu tespitimizi, Lapidus'un İslam kentlerinin yapısal unsurlarına ilişkin genel tasnifi de doğrulamaktadır. Ona göre, İslam kentlerinin genel karakteristiğini oluşturan beş ana ögeyi şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁴² Uğur Tanyeli, “Başlangıcından Modernleşmeye Osmanlı Çağı”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Kent ve Yerleşme*, Derleyen: Yıldız Sey, Tepe Mimarlık ve Kültür Merkezi, İstanbul 1996, s. 106.

1. Kale,
2. Saray ve üst kademe yöneticilerinin oluşturduğu, yönetim işlevini sürdürdüğü, yapıların oluşturduğu, yönetici merkez,
3. Cami, hanlar, bedestenler ve çarşının oluşturduğu kent merkezi,
4. Mahalleler (yoğun konut alanları),
5. Dış mahalleler.⁴³

Yukarıda sıralanan öğeler, aynı zamanda klasik Osmanlı şehir karakteristiğini oluşturan yapısal unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinin bir tür sosyal denetim ve yönetsel merkez olma açısından kenti etkilediğini öne süren Lapidus'un bu tespiti, Osmanlı şehir modelinin, İslam medeniyeti etkisi altında gelişen diğer doğu şehirleriyle birçok açıdan örtüştüğünü de ortaya koymaktadır.

Buna rağmen, Tanzimat öncesi Osmanlı döneminin kentsel gelişimi başlarda, Orta Asya ve İslam kültüründe gelişen ve kendinden önce yerleştiği alanlarda varlık gösteren uygarlıkların kalıtlarını içselleştiren Selçuklu döneminden belirgin farklılıklar göstermemiştir. Ne var ki, özellikle 16. yüzyılda, hem kırsal hem de kentsel nüfusun % 40-50 oranında artmış olması ve öte yandan dünya ticaretinde gezginci tüccarın önemini kaybedip yerleşik tüccarın ortaya çıkması, kentin yapısında önemli bir dönüşüm meydana getirmiştir.

Bu yüzyıla kadar Osmanlı kenti, Ortadoğu kentlerine benzer biçimde bir kale ve kalenin dışında kalan "kale altı" denen bir kısımdan oluşuyordu. Kalenin içinde, iç kale ya da hisar denilen yerde yöneticiler oturuyor, bunun dışında ise, kentin ileri gelenlerinin oturduğu ve zanaat faaliyetlerinin yürütüldüğü kısımlar yer alıyordu. Bu noktada Osmanlı kentlerinde yöneticilerin konutlarından ayrı bir işyerleri olmadığı belirtilmelidir. Yöneticiler kendi konutlarında iş gördüklerinden, kent merkezinde

---

⁴³ Rana Aslanoğlu, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000, s. 49.

yönetim işlevli ayrı binalar yer almıyordu. Kale altında ise, pazarlar ve yerleşik olmayan ticarî faaliyetler ile tarımla uğraşanlar, kervansaraylar, bazı tekke ve zaviyeler bulunuyordu.⁴⁴

Anadolu'da ilk çağlardan beri devam eden geniş sokak ve meydan geleneği, Selçuklu ve Osmanlı döneminde yavaş yavaş kaybolmuştur. Dışa dönük yaşam biçimi giderek dar sokak ve avlu ile içe dönük bir görüntü kazanmıştır. Dar sokak, adeta avlunun mahremiyetini sürdürmüştür. Çıkmaz sokaklar da bu konumun en güzel örneğidir. İş yerlerinin mahallenin dışında olması ise mahremiyetin sürdürülmesini kolaylaştırmıştır.⁴⁵ Dar sokak ve avlu geleneğinin teşekkülüne zemin hazırlayan mahremiyeti muhafaza etme eğilimi ise, temelde İslamî değerlerle örtüşmektedir. Bu durumda, dinî ve kültürel aidiyetin, Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı yerleşim düzenini oluşturan yapıların örgütlenme biçimini tayin ettiğini görmekteyiz.

Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı yerleşim düzeni ile ilgili önemli hususlardan bir diğeri ise, etnik köken, dini mensubiyet, sosyal sınıf ve benzeri ayrımlara dayalı mekânsal ayrışmanın söz konusu olmamasıdır. Bu dönemde farklı ulus, din ve gelir gruplarına mensup toplulukların oluşturduğu heterojen nüfus yapısı, Osmanlı kentlerinde herhangi bir hiyerarşik yerleşim düzenine tabi tutulmamıştır. Osmanlı kent düzeninde, Kıta Avrupa'sı kentlerinde var olan sınıf ve toplumsal statü ayırımına bağlı mekânsal ayrışma olmadığı gibi, üst gelir gruplarının ayrıcalığı olan kentsel doku farklılıkları da gözlenmemektedir. Oldukça dar sokak düzeni ile birlikte, zengin bir konağın yanı başında son derece mütevazı bir evin bulunması, üst ve alt gelir gruplarının mekânda iç içeliği ve yer seçimi konusundaki gelişigüzellik, özellikle kent toprakları üzerinde Müslüman ahalinin söz ve karar sahibi değil, geçici

⁴⁴ Sevilay Kaygalak, "Osmanlı'da Kentsellik ve Kentler: Kent Tarihi Yazımında Kültürelciliklerin Ötesine Geçebilmek", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 246, İstanbul 2005, s. 28.

⁴⁵ Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara 1999, s. 245.

kullanıcı olması ile açıklanabilir. Bina inşaatı ile ilgili düzenlemeye yer veren Budin Kanunnamesi'ne göre; bina inşaatı, toprağın bir biçimde tasarruf edilmesi olarak değil, alınacak vergi olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶ Kentsel yerleşim düzeninin etnik, sınıfsal ya da sosyal statüye dayalı ayrımlara bağlı olarak kurulmamış olması, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu toplum yapısı ile birlikte, bu yapıyı bir arada tutan değerlerin doğal bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlerin başında ise, din ve millet arasındaki özdeşlik ilgisi gelmektedir. Yüzyıllar içerisinde gelişen “din ve millet birdir” kaidesi⁴⁷ ile Osmanlı'da millet anlayışının etnik temele dayalı olmaktan ziyade dini bir cemaati tanımlayacak şekilde tavsif edilmesi, bu tespitimizi doğrulamaktadır. Etnik kökene dayalı sınıfsal ayrışmaları engelleyen bu anlayış, aynı zamanda Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı kentlerinin, farklı ulus, sosyal sınıf ya da dinî cemaatlerin bir arada ve iç içe yaşamalarını sağlayan bir örgütlenme biçimine sahip olmalarını mümkün kılmıştır.

Bu dönemde kentsel yerleşim alanlarının genişlemesini sağlayan külliye geleneği, İstanbul'un fethinden sonra da sürmüştür. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un alınmasının ardından, önce Ayasofya'nın külliye ve altyapısını, ardından Fatih Camisi ve Külliyesini inşa ettirmiştir. Daha sonra Fatih'in emriyle vezirler de kendi külliyelerini oluşturmuşlar, yeni yerleşim alanlarının gelişmesinin önünü açmışlardır.⁴⁸

Osmanlı kentlerinin bir başka ayırt edici özelliği ise, kuruluş yıllarından itibaren kendine özgü bir ev mimarisi üslubu yaratmış olmasıdır. İlk örneklerine, devletin kurulduğu Batı Anadolu topraklarında rastladığımız bu üslup, 15. ve 16.

⁴⁶ Ümit Özcan, “İmar Mevzuatının ve Kentsel Toprak Mülkiyetinin İrdelenmesi”, <http://www.dapaturk.com>, (20.05.2013), s. 7.

⁴⁷ Recep Duymaz, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004, s. 79.

⁴⁸ Halil İnalçık, “Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası”, *Dünya Kenti İstanbul*, Habitat II Konferansı, İstanbul 1996, s. 20-33.

yüzyıl Anadolu'sunun ev biçimini tayin etmiştir. Bu üslup, yerleşik yaşama yeni geçmiş göçer toplulukların, eski kentlerin dolayında ve neredeyse kırsal denebilecek bir ortamda yarattıkları bir mimarlıktı. “Hayat evi” olarak adlandırılan bu büyük gelenek, Türkiye ve Balkanlar dışında hemen hiç bilinmeyen bir üsluptur. Bu üslup, biçimsel açıdan çeşitli etkilerle yoğrulmuştur.⁴⁹

“Evlerin genel özelliği, büyük bir kapı ile dar sokağa açılması, bahçe içinde olması, bir ya da iki kat inşa edilmiş olmasıdır. Evlerin zemin katları ahır, depo, kiler olarak kullanılır. Ev iki katlı ise esas yaşanan yer üst kattır. Burada sofa, sofaya açılan odalar ve mutfak bulunur.”⁵⁰

Yukarıda aktardığımız bilgiler ışığında, Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı kentinin fiziksel ve sosyokültürel dokusunun belirli bir şehir planlaması süreci dâhilinde inşa edildiğini belirtmek mümkün değildir. Bilhassa cami külliyesi etrafında oluşan yerleşim alanlarının genel karakteristiğini belirlediği bu kentsel yapılanma modeli, ancak 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında belediyeler aracılığıyla yürütülen bilimsel faaliyetler çerçevesinde farklı bir görünüme kavuşmuştur.

⁴⁹ Doğan Kuban, “Ev Üzerine Felsefe Kırıntıları”, *Tarihten Günümüze ve Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Habitat II Konferansı, İstanbul 1996, s. 1-5.

⁵⁰ Hüseyin Bal, *a.g.e.*, s. 245.

1.4.1.2. Tanzimat Sonrası Dönemde Osmanlı'da Yerleşim Düzeni

3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu adı verilen belgenin Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmasıyla ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde sosyo-politik, kültürel, hukukî ve askerî alanlarda birçok reformun yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Bu tarihten itibaren birçok alanda görülen köklü değişimler, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma sürecine girmesinin de önünü açmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesi ile birlikte yaşanan bu dönüşüm süreci, Osmanlı Devleti'nin bürokratik, sosyal, iktisadî ve kültürel müesseselerini yeniden tanzim ederken, kentlerin fiziksel dokusunun değişimini hızlandıran gelişmelere de zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yönünü Batı'ya çevirmeye başlamasının sembolü olan bu gelişme⁵¹ sonrasında yeni bir kimlik kazanan kentsel doku, önceki dönemden farklı bir kent yapılanmasının belediyeler tarafından tesis edilmesini sağlamıştır.

Osmanlı yerleşim ve toprak sistemi, Tanzimat'la birlikte önemli ölçüde değişime uğramıştır. Tanzimat öncesinde, saray ve saraya bağlı kişiler tarafından bir vakıf kapsamında inşa ettirilen büyük külliye aracılığıyla oluşturulan yerleşim merkezleri, Tanzimat sonrasında yapılan idari ve kentsel reformlara da bağlı olarak daha farklı oluşum nedenleri ile yapılmış ve yeni nizamnameler kapsamında da farklı bir fiziksel doku yansıtmıştır.

Belediyelerin kurulması ve şehir planlaması anlayışının gelişmesi de Tanzimat'la başlamıştır. İmar planlarına bilimsel altyapı oluşturan ilk şehir haritası bu açıdan önem taşımaktadır.⁵² Yerleşim birimlerinin, şehir haritalarına dayalı olarak sistemli bir biçimde yeniden tanzim edilmeye başlandığı bu dönem, aynı zamanda

⁵¹ Orhan Avcı, "Bugüne Uzanan Yakınçağ", *Tarih El Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, Derleyen: Ahmet Nezihi Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2006, s. 479.

⁵² Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 105.

Tanzimat sonrası Osmanlı kentlerinin yaşadığı ilk modern dönüşüm sürecine tesadüf etmektedir.

Prof. Dr. İlhan Tekeli, Osmanlı'da modern planlamanın başlangıcını 1839 yılına dayandırmaktadır. Tekeli, modern denilebilecek ilk İstanbul haritasının tarihinin 1776 olduğunu, ancak bu haritanın plan kararıyla birleşmediğini hatırlatmakta; harita alımıyla plan kararının birleşmesinin ilk kez Osmanlı ordusunun reformu için Türkiye'ye gelen Alman subay Von Moltke'nin çalışmasında görüldüğünü belirtmektedir:

“Osman Nuri Ergin'in ‘Mecelle-i Umur-u Belediyesi’nde bahsettiği 1839 tarihli İlm-u Haber, bu planın içeriği konusunda bize önemli ipuçları veriyor. Bu İlm-u Haber İstanbul'a özgü bir çeşit imar nizamnamesi diye düşünülebilir. Bu belgede, oluşturulacak ana yol güzergahları belirtildiği gibi, artık çıkmaz sokakların kaldırılacağı, yapılacak yolların birbiriyle dik olarak kesişeceği vb. kurallar konuluyor. Aslında Von Moltke'nin çizdiği 1836-1839 haritası ve 1839 tarihli İlm-u Haber, modern planlamanın başlangıç noktası olarak görülebilir.”⁵³

Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılı, aynı zamanda farklı alanlarda kaydedilen teknik gelişmelerin ivme kazandığı bir sürecin başlangıcına tesadüf etmektedir. Alman subay Von Moltke tarafından hazırlanan ilk bilimsel şehir haritasının, İstanbul için düzenlenen imar nizamnamesine temel teşkil etmesi, Tanzimat döneminden itibaren belirli bir şehir planlaması stratejisinin oluşturulmaya başladığını ortaya koymaktadır. Belediyecilik teşkilatının ilk örneklerinin tesis edilmesiyle birlikte şehir planlaması anlayışının gelişmesi, Osmanlı Devleti'nin

⁵³ İlhan Tekeli, “Türkiye’de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi”, XXII. Yunus Aran Konferansı, 12 Mayıs 2005.

Tanzimat dönemi reformlarına paralel olarak batı menşeli kurumları model almaya başlamasının sonucudur. Bu suretle, Osmanlı Devleti'nin birçok alanda batı dünyasıyla daha yakın ilişkiler kurmaya başladığı bu dönemin kentleşme açısından da bir tür dönüm noktası olarak kabul edildiğini görmekteyiz.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra (1826), şehirlerle ilgili hizmetlerden sorumlu olan kadılar da en büyük yardımcılarını yitirmişlerdir. 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında ise, Osmanlı'daki reform hareketlerine ve Avrupa ile yoğunlaşan ticarî ilişkilere paralel olarak, vakıflara ve kadılara dayalı geleneksel yerel yönetim anlayışı yetersiz kalmış; ekonomik ve ticarî faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı merkezlerde (Başkent İstanbul ve diğer liman kentlerinde) ulaşım ve altyapı hizmetlerine dönük talep artmıştır.⁵⁴

Bu dönemde kabul edilen imar nizamnameleri, şehirlerin fiziksel dokularını oluşturan yapıların inşaatına ilişkin yönetim ve denetim işlevlerini belirli bir yasal statüye bağlamaktadır. 1848 yılında çıkarılan *Ebniye Nizamnamesi*, binaların yapımına ve şehirciliğe ilişkin düzenlemeler getiren ilk örnek olması nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk imar mevzuatı olarak da değerlendirilir. Düzenleme ile; yapı ruhsatı, bina yükseklikleri gibi konulara bazı kurallar getirilmiş, cadde ve sokakların genişletilmesi için yıkılması gereken binaların kamulaştırılması öngörülmüştür.

1854 Kırım Savaşı sonrasında, İstanbul'u bir düzene koymak için çıkarılan *İstanbul Şehremaneti*'ni takiben, ilk belediye, azınlıkların yoğunlaştığı Galata-

---

⁵⁴ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 106.

Beyoğlu'nda 1857'de kurulmuştur. İlerleyen yıllarda İstanbul'da, Galata-Beyoğlu örneğinden yola çıkılarak yeni belediyeler kurulacaktır.

1864 yılında kabul edilen *Teşkili Vilayet Nizamnamesi* ise, yalnızca İstanbul'u değil, bütün İmparatorluğu kapsamaktadır. Eyalet sistemi yerine vilayet sistemini getiren bu kanun, bugünkü İl Özel İdarelerinin de temelini atmıştır.⁵⁵

Toprakta özel mülkiyet sistemine geçişi sağlayan 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi* ve belediye teşkilatının tüm Osmanlı İmparatorluğu'na yayılarak imar, bayındırlık, temizlik, nüfus sayımı ve itfaiye hizmeti gibi önemli hizmetleri belediyelerin sorumluluk alanına dahil eden 1877 tarihli *Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunname*'lerinin çıkarılması, bu dönemin şehir planlamasına ilişkin diğer önemli gelişmeleridir.

Tanzimat sonrasında ortaya çıkan idarî ve kurumsal yapılaşmada görülen değişiklikler, bina tiplerine ve kent dokusunun oluşumuna da yansır. Vilayetlerin oluşumu, Vilayet Meclisi ve Belediye gibi kurumların ortaya çıkması, değişen eğitim sistemi, yenilenen askeri düzen, yeni ticari kurumlar, farklılaşan ulaşım biçimleri ve teknolojik gelişmenin sağladığı yeni kurumlar sonucunda, Osmanlı kentlerinde daha önce görülmeyen yapılar ortaya çıkar. Hükümet Konakları, Belediye Binaları inşa edilmeye; kışla, karakol gibi yapılar; İdadî, Rüştîye gibi yeni eğitim binaları, yeni plan özellikleri ile hastaneler ortaya çıkar. İstasyon, rıhtım, postane gibi yapıların yanı sıra, nakledilecek mallar için depolar, yolculuk yapanlar için oteller inşa edilir.

---

⁵⁵ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 107.

Dış sermayenin Osmanlı kentine girmesi sonucunda bankalar kurulur, bu kapsamda iş hanları, sigorta binaları yapılır.⁵⁶

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı şehirlerinin fiziksel dokusunun teşekkülünde rol oynayan siyasal faktörleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İmparatorluğun küçülme döneminde yerleşim ve konut açısından karşılaştığı bir sorun, kaybedilen topraklardan gelen Türk göçmenlerin yerleştirilmesi olmuştur. “93 Harbi” olarak anılan Osmanlı-Rus Harbi sonunda (1877) Kafkasya, Kırım ve Dobruca’dan Osmanlı topraklarına doğru göç edenler; Adapazarı, Şam ve Amman bölgelerinde konutsuz olarak yerleştirilmiş ve yurtlandırılmışlardı. Bu yüzden her göçmen, kenti olanakları içinde konut sahibi olma çabasına girişmişti. Bununla beraber, o zamanın İzmir Valisi Halil Rıfat Paşa, Dobruca’dan gelen göçmenler için, kişisel çabaları ve halktan topladığı bağışlarla İzmir’in Aziziye Mahallesi’nde birtakım konutlar yaptırmıştı. Bu tarihten hemen sonra Girit’ten gelen Türk göçmenleri de; İzmir, Antalya, Bodrum ve İstanköy’e yerleştirilmişlerdi. İzmir Belediye Başkanı Eşref Paşa, Beştepeler semtindeki hazine arazilerine gecekonduniteliğinde konutlar yapan Girit Türklerinde göz yummuştu. Kâmil Paşa’nın İzmir Valiliği sırasında, Girit Türklerinden muhtaç olanlara, kentin kenarında 40’tan fazla konut yaptırılmıştı. Yine, göçmenlerden dul olanlara Katipoğlu semtinde ikişer odalı konutlar verilmişti. İlk sosyal konutlar olarak değerlendirilebilecek bu girişimlerin yöresel oluşu dikkatlerden kaçmamaktadır. Hükümetin, süregelen göçlerle ilgili bir yerleştirme ve yurtlandırma politikası bulunmamaktadır.⁵⁷ Bu münasebetle, ülkemizde modern kentleşme sürecinin başlangıcından hemen önce, konut sunumu sorunun henüz 19’uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlandığını ifade edebilmek mümkündür. İmparatorluğun bilhassa 19’uncu yüzyıl boyunca Balkanlar’da yaşadığı toprak kayıpları neticesinde, bu coğrafyalardan Anadolu topraklarına göç eden nüfusun iskânına ilişkin herhangi bir devlet politikasının biçimlendirilmemiş olması, klasik Osmanlı şehrinde, modern kent modeline geçiş

⁵⁶ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 108.

⁵⁷ Mehmet Ali Göktaş, *Türkiye’de Konut Sorunları ve Sosyal Konut Politikası*, İzmir 1974, s. 78.

sürecinde yaşanan sorunların ilk adımını teşkil etmiştir. Nitekim ülkemizde nüfus artışına bağlı hızlı ve plansız kentleşme sorunu, Cumhuriyet'in ilânı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sanayileşme süreciyle birlikte, sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüştür.

Bu bilgiler ışığında, Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı'da kentleşme deneyimini şekillendiren başlıca unsurun, batı dünyasıyla birçok farklı alanda kurulan temas neticesinde idarî ve kurumsal yapılaşmada görülen değişikliklere dayandığını ifade edebilmek mümkündür. Belediye teşkilatının kurulması, şehirlerin fiziksel yapılarını belirleyen ve tanzim eden imar planlarının oluşturulması ve toprak sisteminin değişmesi, klasik Osmanlı şehir modelinin önceki dönemde biçimlendirdiği genel karakteristikten farklı ve özgün bir görünüme kavuşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, İmparatorluğun 19'uncu yüzyıl boyunca uğradığı toprak kayıplarına paralel olarak farklı coğrafyalardan Anadolu'ya yönelen yoğun göç dalgası, şehir merkezlerinin dışında kalan ve "taşra" olarak tabir edilen yerleşim birimlerine benzer nitelikler ihtiva eden bölgelerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Ülkemize özgü modern kentleşme deneyimini ele alırken, bu süreci hızlandıran dönüm noktalarını ayrı başlıklar altında incelemek gerekmektedir. Klasik Osmanlı şehir ve yerleşim düzeni ile Cumhuriyet'in ilanını müteakip yıllarda gelişen modern kentleşme süreci arasındaki farklılıkları belirgin kılmak üzere oluşturulan bu tasnif, daha ziyade 1923 ve 1945 yıllarını esas almaktadır. Zira bu iki dönüm noktası, ülkemizde modern kentleşmenin hız kazandığı iki önemli siyasal gelişmeye tesadüf etmektedir.

1.4.2. Türkiye’de Modern Şehirleşmenin Başlangıcı: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yansımalar (1923-1945)

Osmanlı Devleti’nin fiili olarak sona ermesinin ardından verilen Kurtuluş Mücadelesi’nin başarıya ulaşması neticesinde 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet, Ankara merkezli millî bir devletin kurulmasını sağladığı gibi, toplumsal yapımızda birçok köklü değişim ve reform hareketinin vücut bulmasını da mümkün kılmıştır. Nitekim sosyo-politik, iktisadî ve kültürel alanlarda yaşanan bu köklü değişim ve dönüşüm süreci, kentleşme deneyimimizi de önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye’ye özgü kentleşme deneyimini ele alan çalışmaların önemli bir bölümü, Cumhuriyet’in ilânını, kentleşme açısından bir tür dönüm noktası olarak değerlendirmektedir. Bu tür bir tespitin ortaya koyulması, kuşkusuz değişen idarî yapının, kentleşme sürecinin farklı bir gelişim seyrine tabi olmasını mümkün kılan diğer alanlardaki reformlarla bir bütün halinde ele alınmasının doğal bir sonucudur.

Ülkemizde modern kentleşme sürecinin başlangıcı, Cumhuriyet’in ilânına dayanmaktadır. Daha önceki bölümde genel hatlarını çizdiğimiz klasik Osmanlı şehri, Cumhuriyet’in ilânıyla birlikte yerini modern kentleşme sürecine bırakmaya başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, Cumhuriyet’in ilanına kadar olan dönemde son derece durağan bir seyirde ilerleyen şehirleşme süreci, bu siyasal gelişmenin ardından büyük bir hız kazanmış ve giderek müstakil bir sosyolojik olgu haline gelmeye başlamıştır. Zira Cumhuriyet’in ilanı, klasik şehir modelinden modern kente geçişin de başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Buna mukabil, ülkemize özgü kentleşme deneyiminin, planlı ve öngörülebilir bir süreç dâhilinde tahakkuk etmiş olduğunu ifade edebilmek mümkün değildir. Nitekim Cumhuriyet’in ilanını takip eden ilk yirmi yıllık süreçte hız kazanan sanayileşme hareketi, köylerden kentlere yönelen nüfus yoğunluğunun barınma ihtiyaçlarını karşılayamayan kentlerin belirli bir plan ve düzenden mahrum şekilde genişlemesine neden olmuştur.

Bu noktada, üzerinde durulması gereken asıl husus, Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte, önceki dönemlerden farklı bir kentleşme sürecinin gelişmeye başlamış bulunmasıdır. Bu süreç, ihtiva ettiği tüm siyasal, kültürel iktisadî ve içtimaî parametrelerle birlikte ülkemize özgü kentleşme modelinin şekillenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'ye özgü kentleşme deneyimini tüm cepheleriyle algılayabilmek için, Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl olan 1923'ten itibaren gelişmeye başlayan sosyo-politik dinamiklerin, klasik Osmanlı şehir modelini ne şekilde dönüştürdüğünü incelemek gerekmektedir.

Üst üste yaşanan savaşların ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, şehirleşme çalışmalarının İstanbul ve İzmir dışında gelişmediği bir yapı devralmıştır. Üstelik kuruluş yıllarının sancılarının, dünyadaki büyük ekonomik bunalıma denk gelmiş olması, ülkemize özgü kentleşme deneyiminin ilk merhalelerinin birtakım sorunlar barındırmasına da zemin hazırlamıştır. Kurtuluş Mücadelesi yıllarında yaşanan yıkımın etkilerinin henüz bertaraf edilememiş olduğu Trakya ve Ege kentleri, 93 Harbi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ve ardından yaşanan Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybedilen topraklardan göç eden nüfusla birlikte öngörülemez bir hızla genişlemeye devam etmiştir. Temelde iskan sorununa dayanan bu öngörülemez genişleme, söz konusu şehirlerin modern kentleşme sürecine ilişkin ilk yapısal sorunlarının da kaynağını teşkil etmektedir:

“Genç Cumhuriyet hükümetlerinin önündeki en önemli sorunlardan biri, İzmir başta olmak üzere, yanıp yıkılmış Ege kentlerinin yaralarının sarılması; diğeri ise başkent ilân edilen Ankara'nın imarıydı. Çözüm bekleyen üçüncü bir konu ise Lozan Antlaşmasına göre; Anadolu'da yerleşmiş Rumlarla, Yunanistan ve adalardaki Türklerin mübadelesi sonucu gelenlerin yerleştirilmesi sorunuydu. Çalışmayı

zorlaştıran etkenlerden biri, Balkan Savaşlarının ardından yurda göç edenlerin yerleştirme sorunlarının bile çözülmemiş olmasıydı.

1923'te çıkarılan kanunla kurulan Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı'nın ana görevlerinden biri ülkeye gelecek Türklerin yerleştirilmeleri ve yurtlandırılmalarını sağlamaktı. Savaşta yanıp yıkılmış yerleşimlerin imarı da bakanlıkların göreviydi. Mübadele ve İskân Bakanlığı, 1924 yılında kaldırılarak, görevleri İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan İskân Genel Müdürlüğü'ne devredildi".⁵⁸

Prof. Dr. Cevat Geray, Cumhuriyetin ilânından İkinci Dünya Savaşına kadar geçen sürede Türkiye'ye gelmiş mübadiller için 132 bin 150 konut yaptırıldığını belirtmektedir.⁵⁹ Bununla birlikte, Mehmet Ali Göktaş, Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca Türkiye'ye gelen mübadillere, Yunanistan ve adalarda bıraktıkları taşınmaz mallarına karşılık, Rumların Türkiye'de bıraktıkları malların tefviz edildiğini ifade etmekte, "ilk yüz bininin Cumhuriyetin ilk on yılında inşa edildiği belirtilen" konutların içinde, Rumlardan kalan konutların da bulunması gerektiğini öne sürmektedir.⁶⁰ Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarının, mübadillerin yerleştirilmeleri ve konutlandırılmalarına yönelik birtakım çalışmalar geliştirdiği görülmektedir. Ayrıca bu dönem, konut dokunulmazlığı ve özel mülkiyet hakkının anayasal güvence altına alındığı bir süreci ifade etmektedir. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 tarihi ilk Anayasasına baktığımızda, karşımıza konut dokunulmazlığı ile ilgili hükümler çıkmaktadır. 1924 Anayasasının "Türklerin Kamu Hakları" başlıklı 5'inci bölümünde yer alan 70'inci maddenin ihtiva ettiği, "Cana, mala ırza konuta hiçbir türlü dokunulamaz" ibaresi ile 76'ncı maddede yer alan "Kanunda yazılı usuller ve hâller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz" hükümleri, bu tespitemizi doğrulamaktadır.

⁵⁸ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁹ Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, SBF Maliye Enstitüsü, Ankara 1962, s. 49.

⁶⁰ Mehmet Ali Göktaş, *a.g.e.*, s. 81.

Söz konusu gelişmelere rağmen, Cumhuriyetin ilânını takip eden ilk yıllarda kentleşme sürecinin oldukça düşük bir hızda seyrettiği görülmektedir. Özellikle 1945 yılına kadar olan zaman dilimi içerisinde yukarıda aktardığımız gelişmelerin dışında, ülkemizde kentleşme sürecini doğrudan etkileyen önemli bir gelişmeye tesadüf edilememektedir.

“Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de kurumsal ve mekânsal bir modernizasyon hareketi görülmesine karşın bu dönüşüm toplumsal yapıya bu hızla yansımamaktadır. Bu nedenle bu yıllarda kentlerde meydana gelen dönüşümler toplumsal olmaktan çok biçimseldir. Bu biçimsel dönüşümü özellikle iki kentte izlemek mümkündür. Ankara’ya, orta büyüklükte bir geleneksel şehirden yeni ulus-devlet için modern bir başkent yaratılmakta ve bürokrasiden dolayı kentin aldığı nüfus için gerekli konut ve resmî yapılar modern bir planlama çerçevesinde inşa edilmektedir. İstanbul’da ise savaş sonrası finans ve ticarî faaliyetlerdeki gerileme ve bürokrasinin boşalmasından dolayı önemli bir nüfus kaybı yaşanmasına rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan modern planlama eylemi yavaş da olsa sürmekte ve kent, otomobil ulaşımına da uygun olarak planlanmaktadır.”⁶¹

Bu dönemde ilişkin üzerinde durulması gereken bir başka husus ise, Ankara’nın, Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti ilân edilmesidir. Başkent ilân edildiği yıla kadar dikkate değer bir kentsel yerleşimin mevcudiyet göstermediği bir Anadolu kasabası olan Ankara, bu yıldan itibaren hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir. Kanaatimizce Ankara’nın bu dönemde yaşadığı kentleşme deneyimi, kuruluş yılları içerisinde birçok alanda yaptığı atılımlarla kalkınmakta olan genç Türkiye

⁶¹ İ. Tekeli, “Kent Toprağında Mülkiyet Dağılımı ve El Değiştirme Süreçleri”, *Ankara: 985’ten 2000’e*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, s. 87.

Cumhuriyeti'nin bir izdüşümünü sunmaktadır. Dolayısıyla Ankara'nın kentleşme deneyimini müstakil bir başlık altında ele almak gerekmektedir.

1.4.2.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Şehirleşme Deneyiminin Tipik Bir Modeli: Ankara

Cumhuriyet'in ilanından 1945'e kadar geçen sürede Türkiye'de kentleşme çok yavaş gelişmekle beraber, bu süreçte dikkatler, 13 Ekim 1923'te başkent ilân edilen Ankara'nın imarı üzerinde yoğunlaşmıştır. 1917 yılında büyük bir yangın geçiren Ankara başkent ilân edildiğinde; 20 bin nüfuslu; yeşili, suyu olmayan, tozlu ve çorak bir kasaba görünümünü sergilemektedir.⁶²

Ankara'nın başkent statüsü elde etmesinin ardından geçirdiği kentleşme deneyimi, öncelikle devletin merkezi olma niteliğine paralel olarak beliren ihtiyaçlara istinat etmektedir. Örgütlü bir kentsel yerleşimin söz konusu olmadığı bu dönemde Ankara, gerek bürokratik müesseselerin gerekse kamusal ihtiyaçların karşılanması gereksinimini temin etmek üzere yeniden imar edilmeye başlanmıştır. Buna mukabil kentin imarı için gerekli ulaşım olanaklarının, yapı stokunun ve şehir planlaması uzmanlarının yetersizliği, önemli engeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Başkent Ankara'da yönetim binalarına, hastanelere, yabancı devlet adamlarını ağırlayacak konuk evine, eğitim ihtiyacını karşılayacak fakültelere; sinema, tiyatro, kulüp, konferans salonu gibi kültür ve eğlence merkezlerine ihtiyaç vardır. Milletvekillerinin ve devlet memurlarının bile oturacakları konut yoktur.

⁶² Mustafa Bektaşoğlu, “Dünden Bugüne Ankara”, www.diyamet.gov.tr, 2003, s. 6.

Ulaşım yetersizdir, inşaat malzemeleri büyük zorluklarla bulunmaktadır. Yetişmiş mimar, şehir planlama uzmanları ancak yabancı ülkelerden getirtilebilmektedir. Ancak bütün zorluklara karşın, Ankara'nın imarına başlanması gerekmektedir.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllar, Türkiye'de çimento sanayi ve betonarme yapı tekniklerinin de henüz gelişmediği dönemdir. Dünyada ilk çimento fabrikası 1848 yılında kurulurken, Türkiye'nin ilk çimento fabrikasının kuruluşu 1911 yılına rastlamaktadır. Betonarme yapı tekniklerinin gelişmesi ve konut inşasında kullanılması ise uzun yıllar almıştır. Bu tekniğin yaygınlaşmasına kadar yapı malzemesi olarak; kamu binalarında taş, konutlarda da daha önce olduğu gibi; çoğunlukla kerpiç, taş ve ahşap kullanılmıştır. İklimin kurak olduğu İç ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kerpiç, Nevşehir/Ürgüp, Kayseri, Mardin gibi kayalık bölgelerde taş; Karadeniz başta olmak üzere, yağışların bol olduğu, ormanlık yörelerde ahşap malzeme ön plana çıkmıştır.”⁶³

Yukarıda sıraladığımız sorunlara rağmen, ilgili yasal düzenlemeler ve devlet teşvikiyle başlatılan girişimler sonucunda, Ankara'nın imarı için gerekli çalışmalar başlamıştır. Bunların başında ise, 1924 yılında çıkarılan 417 sayılı *Ankara Şehremaneti Kanunu* gelmektedir. Başkentim imarı ile ilgili çalışmaların başlamasına olanak sağlayan bu kanunun yürürlüğe koyulması, bir yandan şehrin gelişme yönünü belirlerken, öte yandan inşaat malzemelerindeki sıkıntıyı gidermek amacıyla “Yapı Malzemeleri Fabrikaları” kurulmuştur.

1924 tarihli Lörcher Planı, bir yandan Kale çevresindeki eski Ankara'nın yapısını korurken, bir yandan da Yenişehir'in kuruluşu için ilk adım olmuştur. 1925'te çıkarılan bir yasala, yeni konutlara arazi sağlanması için Ankara

---

⁶³ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 111.

Şehremaneti'ne kamulaştırma yetkisi verilmesi, Ankara'nın imarına ilişkin bir başka girişimdir.⁶⁴

Konut üretiminde, “özel sektörü teşvik politikası” doğrultusunda hareket eden yönetim, Osmanlı döneminde kurulan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında varlığını sürdüren Eytam Sandıkları (Emniyet Sandıkları) ile ilgili bir düzenleme yapmıştır. 1926 yılında, “Eytam Sandıkları elinde dağınık bir halde bulunan yetim paralarının siyaset ve muhafazasının yanı sıra, yeni kurulmakta olan Başkent Ankara ile imara muhtaç diğer şehirlerde halkın inşa ettireceği konutlara gerekli finansmanı temin etmek amacıyla” *Emlak ve Eytam Bankası* kurulmuştur. Konut inşaat sisteminin finansmanına ciddi bir katkısı olmayan Emlak ve Eytam Bankası, ağırlıklı olarak gayrimenkul ipoteği karşılığı kredi vermiştir. Aynı süreçte Maliye memurları için de İmar Bankası aracılığıyla konut yapılması amaçlanmıştır.⁶⁵

Bununla birlikte, Ankara'nın kentleşme sürecine ilişkin dikkat çekici bir diğer husus ise, nüfus artış hızında gözlemlenen yükseliştir. Zira 1927'de yapılan nüfus sayımında, Ankara'nın nüfusu dört yıl içerisinde yaklaşık dört kat artmış ve 74 bine ulaşmıştır.⁶⁶

Erdoğan Bayraktar, bu dönemin bir diğer önemli gelişmesinin ise Ankara imar planının oluşturulması vazifesini icra etmek amacıyla 1928 yılında Ankara İmar Müdürlüğü'nün kurulması olduğunu ifade eder. Aynı yıl içerisinde, Ankara'nın şehir planını oluşturmak üzere açılan yarışmayı H. Jansen kazanmıştır. Jansen, daha önceki dönemde uygulanan Lörcher Planı'na sadık kalarak farklı birtakım

⁶⁴ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 111.

⁶⁵ Murat Güvenç-Oğuz Işık, *Emlak Bankası (1926-1998)*, Tarih Vakfı-Emlak Bankası, Ankara 1999.

⁶⁶ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 112.

düzenlemeler öngören yeni bir imar planı hazırlamıştır. Buna göre Yenişehir, yönetim merkezi olarak; meclis binası, bakanlıklar ve bahçeli konutların yer alacağı mahalleler ile eğitim kurumlarını içerecektir. Ulus ise ticaret merkezi olacaktır.

Ankara'da bir yandan kamu binalarının, bir yandan da konutların yapılması gerekmektedir ve her iki konu da acildir. Ancak konut kredileri yetersiz kalmış, Ankara'daki hızlı kentleşme arazilerin aşırı değer kazanmasına ve kiralardan yükselmesine neden olmuştur. Bu durum, Ankara'daki memurlara kira yardımı yapılması ihtiyacını doğurmuş ve 1929 yılında çıkarılan bir kanunla memurlara kira yardımına başlanmıştır.

Jansen Planı, 1932 yılında Atatürk'ün imzası ile onaylanır. Ancak bu süreç içinde Ankara gelişimini sürdürmüş ve nüfusu tahmin edilen ve planlananın çok üzerine çıkmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bakanlıklar, Gençlik Parkı, Hipodrom, Yenişehir ve Cebeci mahalleleri bu plan gereğince yaptırılmışsa da, plan daha sonra yetersiz kalacaktır.⁶⁷

Ankara'nın imarına ilişkin tüm yasal düzenleme ve planlara karşın, nüfus yoğunluğunda yaşanan öngörülemez artış, arsa spekülasyonu sorununa zemin hazırlamıştır. Bu münasebetle, henüz Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülkemizde yaşanan kentleşme deneyiminin ilk merhalelerinin rant sorununa çözüm getiremediğini görmekteyiz. Kentleşmenin oldukça yavaş bir hızda seyrettiği 1945 yılına kadar olan süreçte diğer büyük iller de, Ankara deneyimine benzer bir altyapı yetersizliği çerçevesinde, artan nüfusun barınma ihtiyacını karşılayacak konut sunumunu sağlama potansiyelinden mahrumdur. Buna rağmen, söz konusu illerin

---

⁶⁷ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 114.

hiçbiri, 1945 yılına kadar henüz nüfus baskısının kentleşme sürecini olumsuz şekilde etkileyebileceği bir konut sunumu sorunuyla karşı karşıya değildir. “Plansız ve Hızlı Kentleşme” sorununun zuhuru, ancak bu tarihten sonra, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yaşanan sanayileşme süreciyle birlikte kırsal kesimlerden kentlere yönelen göç hareketlerine tesadüf edecektir.

1.4.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Yaşanan Sanayileşme

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş tarihi olan 1923 yılı ile İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1945 yılı arasında kalan zaman dilimi, ülkemizde kentleşme sürecinin oldukça yavaş bir gelişim seyrine tâbî olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Türkiye’nin kentleşme deneyimini inceleyen araştırmacıların önemli bir bölümü, bu dönemde kentleşme açısından dikkate değer herhangi bir gelişmenin gözlemlenemediği görüşündedir. Bu süre zarfında kentleşme hareketi, daha ziyade idarî mekânizma tarafından vücuda getirilen imar planları ve konut edindirme projeleri kapsamında cereyan etmiştir. Gerçekten de ülkemizde, İkinci Dünya Savaşı’na gelinceye değin duyulmayacak ölçüde yavaş seyreden kentleşme olayı, savaş yılları içinde de özellikle büyük kentlerin, savunma zorunlulukları altında boşaltılmaları yüzünden, herhangi bir nüfus artışı tehdidiyle karşılaşmamıştır. Cumhuriyetin kurulduğu yıllar ile 2. Dünya Savaşı’nın son bulduğu yıllar arasında kentleşmede görülen hafif canlılık, devlet eliyle kurulan temel işleyiş kuruluşlarına bağlanabilir. 1950-1960 arasındaki hızlı kentleşme, tarımda kapitalizmin gelişmesinin, 1940’ların sonlarına doğru dış yardımlarla başlatılan karayolları

çalışmalarının ve köylü gelirlerindeki nominal artışların dolaysız sonucu gibi görünür.⁶⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından itibaren ülkemizde görülmeye başlanan sanayileşme hareketleri, Türkiye'de modern kentleşmenin hız kazanmasını sağlayan en önemli dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. 1947-1949 yılları arasında, savaş tehlikesi yeni atlatılmış, kentlerde sanayi henüz yaygınlaşmamıştır. Bu dönemde kadar kente göç edenler, ekonomik alanın dışında kaldığı gibi, fiziksel mekânın da dışında kalmışlardır. Ülkemizdeki kentli nüfusun genel nüfus içindeki oranı yüzde 25'in altındadır.⁶⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Avrupa'da yaşanan en önemli gelişmelerin başında, savaşın neden olduğu çok boyutlu yıkımın etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri tarafından yürürlüğe koyulan *Marshall Planı* (1948-1952) gelmektedir. Ekonomik bunalım içinde olan Avrupa ülkelerine maddi yardımda bulunmayı öngören bu dört yıllık plan sayesinde Avrupa'da sanayi ve tarım üretiminde kısa sürede önemli ölçüde artış kaydedildiği görülmektedir. Söz konusu planın öngördüğü ekonomik yardımlardan yararlanmaya başlayan Türkiye'de ise bu artış, özellikle tarımsal üretimde gerçekleşmiştir. Marshall yardımıyla ülkemize çok sayıda traktör ve karayolu yapım aracı girmiş, bunun doğal bir sonucu olarak da tarımsal üretimde kaydedilen artış, bu alanda istihdam edilmesi gereken işgücüne duyulan ihtiyacın azalmasına neden olmuştur. Bir başka ifadeyle, tarımda makineleşmenin birim topraktan elde edilen tarımsal ürünün artmasını sağlaması neticesinde, bu alanda istihdam edilmesi gereken işgücüne duyulan gereksinimin azalması, köylerde işsizliğin artmasına zemin

⁶⁸ Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1983, s. 29.

⁶⁹ Erdoğan Bayraktar, a.g.e., s. 116.

hazırlamıştır. Bu durum, köylerden kentlere hızlı bir nüfus akınının başlaması sonucunu beraberinde getirmiştir.

TÜİK verilerine göre, 1940 yılında 1066 olan traktör sayısı 1960'ta 42 bine, yapımına verilen hız, köy-kent arasındaki geliş gidişleri kolaylaştırmıştır. Bu dönem, nüfus artış hızının da en yüksek olduğu dönemdir.⁷⁰

İş bulmak için sanayi kuruluşlarının artış gösterdiği kentlere göç etmeye başlayan nüfus, kentler üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuş; hem ekonomik güçsüzlükler hem de konut sunumundaki yetersizlikler nedeniyle barınma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Sanayileşmenin yavaş, kentleşmenin hızlı oluşu; konut ve yerleşme sorununu zaman içinde ülkemizin ana meselelerinden biri haline getirmiş, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerimizin etrafını gecekondu mahalleri sarmıştır.⁷¹

Başta tarımda makineleşmenin neden olduğu işsizlik olmak üzere, kentlerde yoğunlaşan büyük sanayi kuruluşlarının sunduğu istihdam olanaklarının ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi gibi etkenlerin hız kazandırdığı göç hareketleri, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerin plansız ve düzensiz bir biçimde büyümesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu kentlerde yaşanan nüfus baskısının yarattığı barınma sorununun, bu kentlerde görülen yapılaşma biçimini öngörülebilir bir gelişim sürecinden uzaklaştırdığını ifade edebilmek mümkündür. Nüfus artışıyla birlikte aynı dönemde toprağa olan talebin artması, kentlerde arsa spekülasyonu kavramının doğmasını sağlamıştır.

⁷⁰ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 116.

⁷¹Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 117.

“1955’ten sonra göçün yoğunlaşması nedeniyle kente yeni gelenler şiddetli bir konut kıtlığıyla karşılaşmışlar; enflasyon karşısında gerçek geliri düşen işçi ve memurlar kiralari karşılayamaz hale gelmişlerdir. Aynı zamanda, bütünüyle özel girişimcilerin elinde olan inşaat işindeki hızlı büyüme devasa boyutlarda toprak spekülasyonu yaratmıştır. Ankara’da ve İstanbul’da 1949’da 50 liraya satılan bazı arsaların fiyatı, 1965’te 50 bin liraya çıkmıştır. Hızla büyüyen kentli girişimci sınıf, sanayi yatırımı yapmak yerine, kendilerine düzenli gelir sağlamak ve paralarının değerini korumak amacıyla lüks konutla inşa etmeye başlamışlardır. İnşaat patlaması da, çoğu köylerden gelen işçilere olan talebi artırmıştır.”⁷²

Bununla birlikte, birçok toplumbilimci ve kent kuramcısı tarafından ülkemize özgü kentleşme deneyiminin dönüm noktası olarak değerlendirilen 1945 yılının, Türk siyasî yaşantısı açısından da oldukça önemli bir döneme tekabül ettiğini görmekteyiz. Nitekim iç politikada yaşanan muhtelif gelişmelerin ülkemize özgü kentleşmenin temel parametrelerini inşa etmeye başladığı bu dönem, aynı zamanda bir dizi toplumsal, kültürel, iktisadî ve siyasî dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla söz konusu siyasî gelişmeleri incelemenin, 1945 tarihinin, ülkemizde modern kentleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmesini öngören düşüncenin temellerini anlamak açısından önem arz ettiği kanaatindeyiz.

1923’ten 1945’e kadar geçen süreçte hâkim olan tek parti iktidarı döneminde kentleşme hareketinin kontrollü bir gelişim seyrine tabi olduğu görülmektedir. Türkiye’nin 1945 yılından itibaren giderek yoğunlaşan Rus tehdidi karşısında Batı Bloku’na yönelerek batılı politik standartlara intibak etmek amacıyla çok partili hayata geçmesi, bu dönemin en önemli siyasî gelişmelerinden biridir. 18 Temmuz

⁷² Kemal Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 195.

1945'te *Milli Kalkınma Partisi*'nin kurulmasıyla başlayan çok partili hayata geçiş denemeleri, 7 Ocak 1946'da Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından kurulan *Demokrat Parti* ile daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve Türk siyasî hayatı, çoğulcu demokrasiye geçişle birlikte farklı politik anlayışlarla yeni bir hüviyet kazanmıştır. 14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından sona eren 23 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde durağan bir seyirde ilerleyen kentleşme süreci, bu dönemden itibaren daha dinamik bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Nitekim 27 Mayıs 1960 tarihine kadar süren 10 yıllık Demokrat Parti iktidarı döneminde sanayileşme hamlelerine paralel olarak gelişen ekonomi, kentlerin köylerden göç eden nüfusun giderek artan baskısına maruz kalmaya başlamasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu dönemde edinilen dış yardımlarla gelişen bayındırlık hizmetleri, tarımda makineleşme ve kentlerde yoğunlaşan sanayi kuruluşlarının varlığı, kentleşme sürecinin hız kazanmasına katkıda bulunan başlıca gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna mukabil, ülkemize özgü kentleşme deneyiminin ihtiva ettiği yapısal sorunların temellerinin bu dönemde atıldığını da ifade edebilmek mümkündür. Kontrolsüz göç, konut sunumunun artan nüfusun barınma ihtiyacını temin etmekte yetersiz kalması, kentlerin öngörülebilir şekilde büyümesini sağlayacak imar planlarının oluşturulamaması, altyapı hizmetlerindeki eksiklikler, kırsal kesimden gelen nüfusun istihdamı ve kültürel entegrasyonu gibi sorunların bu dönemde müşahade edilmeye başlandığını görmekteyiz. Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de, yukarıda sıraladığımız muhtelif sorunları tek bir başlık altında toplayan ve ülkemize özgü kentleşme deneyiminin ayırt edici vasıflarını içeren “gecekondulaşma” sorunudur. Ülkemizde bilhassa 1940'lardan itibaren yaşanan demografik hareketler neticesinde teşekkül etmeye başlayan bu yapılaşma biçimi, zamanla kentleşmenin temel dinamiklerinden biri haline gelerek birçok disiplin tarafından farklı açılardan tetkik edilen müstakil bir sorun olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bu münasebetle Türkiye'de kentleşme sürecini derinlemesine kavrayabilmek için, dar anlamda gecekondu yapılaşmasını, geniş anlamda ise bu yapılaşmanın sosyo-kültürel, siyasal ve iktisadî uzantılarının neden olduğu sorunları teferruatlı bir biçimde ele almak gerekmektedir.

1.4.2.3. Sanayileşmeye Bağlı Modern Kentleşme Sürecinin Ürünü Olarak Gecekondu

Gecekondu kavramı, konuşma dilimize, 1940 yılından sonra girmiştir. Türlü kaynaklarda, gecekonduyunun ayrı tanımları olduğu göze çarpmaktadır. **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, gecekonduyu, “*Bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek ya da tüzel, kamusal ya da özel kişilerin toprakları üzerine, toprak iyesinin istenç ve bilgisi dışında onamsız olarak yapılan, barınma gereksinimleri devletçe ve kent yönetimlerince karşılanamayan yoksul ya da dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türü*”⁷³ olarak tanımlamaktadır.

Bir başka tanıma göre ise gecekondu, “İmar yasalarına aykırı olarak, çoğu zaman ilkel, denetimsiz ve sağlık koşullarından da yoksun olarak, acele yapılmış konutlara verilen isim”dir. Resmi kaynakların önemli bir bölümü gecekonduyu, “Şahsın kendisine ait olmayan arazi üzerinde, kanun ve yönetmeliklere aykırı olarak, sağlık ve fen koşullarını göz önünde bulundurmaksızın inşa ettiği yapı” şeklinde tanımlamaktadır.

1966 tarihli Gecekondu Yasası’nda yer alan gecekondu tanımı ise, “İmar ve yapı yasalarına aykırı olarak, başkalarına ait arsa ve araziler üzerinde ve arsa sahibinin rızası olmaksızın yapılmış yapı”dır. Görüldüğü gibi, resmi tanımda, acele yapılmış olmak, sağlık kurallarına uyulmadan yapılmış olmak gibi öğeler yer almamaktadır.⁷⁴ Gecekondu kavramına ilişkin resmi tanımların müşterek özelliği, “yasa ve yönetmeliklere aykırılık”tır. Bu noktada resmi gecekondu tanımlarının, bu sorunun diğer cephelerini göz ardı ettiğini görmekteyiz. Nitekim gecekondu kavramı,

⁷³ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 385.

⁷⁴ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 385.

yalnızca kaçak yapılaşma sorununu tanımlayan bir unsuru ifade etmemektedir. Gecekondu yapılaşmasını zorunlu kılan nedenleri ve bu yapılaşmanın toplumsal düzlemdeki etki ya da sonuçlarını içermeyen bir tanım, söz konusu kavramı tam manasıyla açıklamak konusunda yetersiz kalacaktır. Bu nedenle gecekondu olgusunun tarihsel gelişim sürecini kurgulayan değişimlere kısaca değinmek gerekmektedir:

“Ülkemizde olduğu gibi, diğer birçok ülkede de gecekondu, kapitalist sistemin kırsal kesime girmesi, dolayısıyla geçimlik tarımsal üretimin yerini pazar için üretime bırakması ve tarım sektöründe verimliliği arttırmaya yönelik müdahaleler (özellikle tarımda makineleşme) sonucunda geçim kaynaklarını kaybeden köylü yığınlarının (maraba/yarıcı/topraksız köylüler ve küçük çiftçiler) tarımdan koparak kentlere göç etmeleri ve yeterli konut stoğu bulunmayan kentlerde başlarının çaresine bakarak kendi konutlarını kendilerinin üretmeye başlamaları ile ortaya çıkmıştır. Bu kapitalist sisteme eklenme ve ‘bağımlı kalkınma’ süreci birçok ülke için İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşmüş; savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni içinde Sovyetler Birliği hakimiyetindeki komünist bloğa karşı ABD hegemonyasındaki kapitalist bloğa katılan birçok ülke, bahsedilen dönüşümü yaşamıştır. Latin Amerika ülkelerinde kapitalist sisteme dahil olma daha erken dönemde gerçekleşmiş, Afrika ülkeleri için ise gecikmeli olarak yaşanmıştır. Türkiye özelinde ise İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD tarafından verilen Marshall yardımı ile tarım kesiminde makineleşmenin yarattığı yapısal değişiklikler sonucu köyden kente kitlesel göç başlamıştır. Kırsal kesimdeki bu durum ‘itici güç’ü oluştururken, kentlerde ortaya çıkmaya başlayan sanayileşme de ‘çekici güç’ olmuş; özellikle Marshall yardımı çerçevesinde karayollarına yapılan yatırım sonucu ulaşım ağlarının gelişmesi ile köylerden göç edenler büyük kentlere taşınmıştır.”⁷⁵

⁷⁵ Tahire Erman, “Kent ve Gecekondu”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Derleyen: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 228.

Ülkemizde, özellikle 1940'lı yıllardan itibaren yaşanan hızlı nüfus artışına paralel olarak biçimlenen barınma ihtiyacının, mevcut konut sunumu tarafından karşılanamaması üzerine, bilhassa kent öteklerinin dışında kalan bölgelerde yoğunlaşan gecekondulaşma, hızlı ve plansız kentleşmenin doğal sonuçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gecekonduların, kentli nüfusun barınma ihtiyacını karşılayan konut türleri içerisindeki öneminin artması ile kentleşme hızı arasındaki doğru orantı, söz konusu plansız kentleşmenin en belirgin göstergelerinden biridir.

Gecekondu, ülkemizde 2. Dünya Savaşı yılları içinde ortaya çıkmış bir olgudur. 1948 yılında, büyük kentlerde 25-30 bin gecekondu bulunuyordu. 1953 yılında, gecekonduları ilgilendiren 6188 sayılı yasa çıktığında, gecekondu sayısı 80 bini bulmuştu. Bu sayı, 1960 yılında 240 binden, 1983 yılında 1.5 milyona yükselmiştir. Yasaların, yapımını yasaklamış olmasına karşın, gecekondu sayısının sürekli olarak artmış olduğu görülmektedir.⁷⁶

Yıllar	Gecekondu	Gecekondulu Nüfus	Kentsel Nüfustaki Payı (%)
1955	50.000	250.000	4.7
1960	240.000	1.200.000	16.4
1965	430.000	2.150.000	22.9
1970	600.000	3.000.000	23.6

⁷⁶ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 386.

1980	1.150.000	5.750.000	26.1
1990	1.750.000	8.750.000	33.9
1995	2.000.000	10.000.000	35.0

Tablo 1 – Gecekondu sayısı ve gecekondu nüfusun yıllara göre artışı.⁷⁷

Yukarıdaki tablonun sunduğu verilere istinaden, ülkemizde 1955'ten günümüze kadar olan süreçte gecekondu sayısının, gecekondu ikamet eden nüfusun ve bu nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının sürekli olarak artış gösterdiğini ifade edebilmek mümkündür. Söz konusu artış, Türkiye'ye özgü kentleşme deneyiminin, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan kentleşme sürecinin ihtiva ettiği problemlere benzerlik arz eden özellikler içerdiğini vurgulamaktadır. Nitekim kuramsal olarak kentleşme, sanayileşmekte, kalkınmakta olan, Rostow'un deyişiyle "*Kalkış*" (take-off) aşamasına varmış toplumlarda hız kazanır.⁷⁸ Dolayısıyla ülkemizin son elli yıllık dönemde geçirdiği kentleşme deneyimini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Farklı kaynaklarda az gelişmiş ülkelerin kentleşmesi söz konusu olduğunda kullanılan "hızlı", "çarpık", "aşırı", "sahte", "dengesiz" ve "tek yönlü" kentleşme gibi terimlerin ülkemize özgü kentleşme deneyimini de bir bütün halinde yansıttığı görülmektedir. Ruşen Keleş'e göre, "aşırı", "dengesiz" ya da "tek yönlü" kentleşme terimleriyle karşılanan bu tip kentleşmenin belli başlı nitelik ve sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

- a) Kentleşmenin, demografik bir süreç olarak sanayileşmiş ülkelere oranla hızla artan, hiç olmazsa azalmayan bir yol izlemesi.

⁷⁷ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 386.

⁷⁸ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 27.

- b) Büyük ve çok büyük kentlerin, orta büyüklükteki ve küçük kentlere oranla daha hızlı büyümesi.
- c) Kentleşme hareketlerinin kimi coğrafi bölgelerdeki kentlere yönelmiş olması nedeniyle, kimi bölgelerin kentleşme oranının düşük düzeyde kalması.
- d) Kentleşen nüfusun kent ve kamu hizmetleri gereksinmelerinin karşılanmasında yetersizlikler baş göstermesi.
- e) Kentleşen nüfusun çalıştırılmasına olanak verecek temel sanayi yatırımlarının yapılmaması yüzünden, işgücünün marjinal mesleklerde ve türlü hizmet dallarında yığılması.⁷⁹

Genel olarak az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere özgü hızlı/çarpık kentleşmenin belirgin sonuçlarından biri de gecekondulaşmadır. Bu noktadan hareketle, ülkemizin son altmış yıllık dönemdeki modern kentleşme deneyiminin de hızlı nüfus artışına bağlı olarak benzer bir sorunu beraberinde getirdiği düşünülebilir. Buna rağmen, gecekondu, yani “enformel” konutlar, Türkiye’ye özgü bir olgu değildir; Latin Amerika, Asya ve Afrika ülkelerinde de yaygın bir biçimde mevcuttur. Örneğin, 2003 yılında Hindistan’da kentli nüfusun %55’i, Filipinler’de %44.1’i, Güney Kore’de %37.7’si, Brezilya’da %36.6’sı ve Arjantin’de %33.1’i bu tip konutlarda yaşamaktadır. Bu konutlar, buldukları ülkeye özgü isimlerle adlandırılmaktadırlar: Brezilya’da *favela* (Portekizce), diğer Latin Amerika ülkelerinde genelde *barrio* (İspanyolca), ve özelde Venezuela’da *rancho*, Şili’de *callampa*, Peru’da *barriada*, Arjantin’de *villas misairas*, Hindistan’da *busti*, Güneydoğu Asya’da *kampong* ve Kuzey Afrika’da ‘teneke evler’ anlamına gelen *bidonville* ve Türkiye’de *gecekondu*. Tipik bir gecekondu yerleşimi kentin çeperinde

---

⁷⁹ Ruşen Keleş, a.g.e., s. 28.

oluşmakta; yasal statüsü bulunmamakta; su, elektrik, kanalizasyon, yol, okul, sağlık ocağı gibi kentsel altyapı ve hizmetlerden yoksun olmakta ve hem mülkiyet, hem de yapı kurallarına uygunluk açısından sorunlu görülmektedir.⁸⁰

Gecekondu olgusu, yalnızca farklı alanlardaki istihdam hizmetlerinden istifade edebilmek maksadıyla köylerden kentlere göç eden nüfusun barınma ihtiyacı karşısında yetersiz kalan konut sunumunun oluşturduğu boşluğun yerine ikame edilmiş bir yapılaşma biçimi olarak algılanmamalıdır. Nitekim gecekondu nüfusun sosyo-kültürel, iktisadî ve siyasal alanlarda icra ettiği fonksiyon, dikkate değer bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu tabakanın mensubu bulunduğu sosyal sınıf, benimsediği kültürel aidiyet, gelir düzeyi, ağırlıklı olarak istihdam edildiği meslek grupları ve siyasal tercihleri, onları birtakım kolektif özellikler biçimlendirmeye sevk etmiştir. Bu müşterek özellikler, gecekondularda ikamet eden nüfusun tanımlayıcı niteliklerini oluşturmaktadır.

Özellikle sanayileşme döneminde ekonomik alanda önemli bir işlev üstlenen gecekondu nüfusu; eğitimsiz ve örgütsüz yapısıyla, hareketli, uyumlu ve ucuz bir işgücü oluşturmuştur. 1960'ların başında ekonomik mekânda ithal ikame modelinin benimsenmesi, gecekondu nüfusu için bir başka kavşak olmuştur. Kentle bütünleşebilme amacıyla, kentli gibi tüketim talebi geliştiren gecekondu nüfusu, arz boşluklarının olduğu noktalarda kendisi üretim yapıp boşlukları kapatmıştır. Böylece iç pazardaki talebin düşmesini de engellemiştir. Bu yeni katkılarında başka, tüm ekonomik sektörlere ucuz işçi sunmayı sürdürmüş, kırdan transfer ettiği sınırlı kapital, aile içi birikimler, iç ilişki ağları ile mekânda yerleşmesini güçlendirip yenilemiştir.⁸¹

---

⁸⁰ Tahire Erman, a.g.e., s. 227.

⁸¹ Tansî Şenyapılı, "Yeni Sorunlar/Eski Çözümler (Kentsel Mekânda Bir Gecekondu Yolculuğu)", *Tarihten Günümüze ve Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, HABITAT II, Tarih Vakfı Yayınları, 1996, s. 311.

“Bu dönemde gecekondü nüfusunun karakteristik özellikleri; genellikle hemşehrilik ilişkilerine düşkün, yardımlaşma duyguları yüksek, girişimci bir yapıya sahip olmalarıdır. Kendilerine ait olmayan arazilerde kısa sürede elbirliğiyle oluşturdukları barakalarını, polis tehdidinden kurtulduklarını hissettikleri anda geliştirmekte ve güzelleştirmektedirler.

Köyden kente gelenler, köyelerine geri dönmeyi düşünmemektedirler. Kuracakları yeni yaşam konusunda umutlu olan bu kitle, kent olanaklarından daha fazla yararlanmak, çocuklarını okutmak istemektedirler. Gelecekle ilgili beklentilerine ulaşmak için çok çalışmaya hazırdırlar ve siyasetle de yakından ilgilidirler. Kent nüfusu içinde giderek daha fazla bir orana sahip olmaları, seçim sonuçları üzerinde ciddi bir etkileri olması sonucunu doğurmuştur. Oy potansiyellerinin, siyasî rant peşinde koşanların ilgisini çektiğini fark ettiklerinden, kısa sürede kalabalık bir gecekondü mahallesi oluşturacak örgütlenmeyi sağlama becerilerini geliştirmişlerdir. Eylemlerini gerçekleştirmek için de çoğu zaman seçim dönemlerini beklemişlerdir.”⁸²

Gecekondulu nüfusun mevcut toplumsal yapının müstakil bir birimi olarak değerlendirilmesini sağlayan parametrelerden biri de, bu birimi oluşturan kesimin iktisadî ve meslekî yapısıdır. Kemal Karpat, “Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondü ve Kentleşme” adlı çalışmasında, iktisadî etkenlerin gecekondunun oluşması, gelişmesi ve sonunda kentle bütünleşmesinde oynadığı başat rol üzerinde durmakta; bu suretle meslek ve mesleki hareketliliğin gecekondunun hayatında ve dönüşümünde merkezi bir yeri olduğunu belirtmektedir. Karpat, aynı çalışmada, incelediği üç gecekondü yerleşiminde ikamet eden topluluğu oluşturan bireylerle gerçekleştirdiği mülakat sonuçlarına dayalı istatistiki veriler de sunmaktadır. Söz konusu veriler, gecekondulu nüfusun istihdam oranının öngörülenden daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır:

---

⁸² Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 119.

“Türkiye’de ve başka yerlerde çoğu gecekonduyunun kalifiye olmayan, yoksul ve örgütlenmemiş emekçiler oldukları ve bu nedenle çalışmaya, kalifiye ve örgütlü emeğin çoğunlukla kabul etmeyeceği işleri yapmaya razı olacağı belirtilmiş bulunuyor. Bu nedenle, beklendiği üzere, incelenen üç gecekondu yerleşiminde erkeklerin istihdam oranı çok yüksekti. Soruya yanıt veren toplam 393 erkeğin %93’ü bir işte çalışmaktaydı. Dahası, çalışanların %79’unun daimi işi vardı ve %75’i haftada 6 ile 7 gün çalıştıklarını belirttiler. Bir işte çalışmayan 27 erkeğin 9’u hasta ya da çalışamayacak kadar yaşlı, 2’si emekliydi. Ancak kendileriyle mülakat yapılan 430 kadının sadece %30’u ev dışında çalışmaktaydı. Bu toplamın %83’ü hizmetkarlık yapmaktaydı. Beceri ya da eğitim gerektiren sürekli bir işte çalıştığını belirten sadece 54 kadın vardı. İşsizlik oranı bekarlar arasında da yüksekti: 126 bekarın 67’sinin işi vardı. Geriye kalanlar, ya çalışamayacak kadar genç ya da okula devam etmekteydi. Erkeklerin %74’ünün ya da çalışan erkek nüfusun toplam %20’sinin kendi işi, yani işletmesi vardı. Buna karşılık sadece 11 kadın kendi işinin olduğunu belirtti.”⁸³

Araştırma sonuçları, muhtelif gerekçelerle kırsal kesimden göç ederek kentlerde yerleşen gecekondu nüfusunun istihdam oranının yüksek olmasının başlıca gerekçesinin, yoksulluk olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu nüfusun ekseriyetle eğitimsiz ve örgütlenme bilincinden uzak bireylerden müteşekkil olması da, yüksek istihdam oranının diğer gerekçeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna mukabil, kadının iktisadî üretime etkin bir biçimde müdahil olamaması, gecekondu nüfus içerisinde kadının sosyo-ekonomik yaşamın dışında kalmaya devam ettiğini ifade etmektedir. Bu durum, kadının toplumsal fonksiyonunun, geleneksel çizgisini muhafaza ettiği şeklinde de değerlendirilebilir.

---

⁸³ Kemal Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 161.

Gecekondulu nüfusunun öğrenim düzeyi ise, kırsal kesimdekine oranla yüksektir. Fakat gecekondulu nüfusun okuryazarlık oranının, cinsiyet, yaş, medeni durum, mesleki tercih ve benzeri etkenlere bağlı olarak değiştiği de gözlemlenmektedir:

“Gecekondulu nüfusunun öğrenim düzeyi, en azından erkekler söz konusu olduğunda, kırdakinden kesin olarak yüksektir. Soruya yanıt veren 393 erkekte %84’ü okuma yazma biliyordu: Okuma yazma bilenlerin hemen neredeyse yarıya yakını okuma yazmayı köy okullarında öğrendiklerini belirttiler. Bazıları okuma yazmayı askerlik hizmeti sırasında, diğer bazıları ise arkadaşlarının yardımıyla ya da okuma yazma kurslarına katılarak, genellikle fabrikalarda çalışabilmek için gerekli olan okuryazarlık belgesini alabilmek için öğrenmişlerdi. İnşaat ve mevsimlik işlerde ücret bazen yüksek olsa bile, sürekli olduğundan ve çeşitli sigorta hakları sunduğundan, fabrikada çalışmanın inşaat ya da diğer mevsimlik işlerde çalışmaktan daha iyi olduğu düşünülmektedir. Gerçekte, 16-35 yaş grubundaki evli erkeklerin sadece %17’si okuryazar değildi; 26 ve daha yukarı yaş grubunda ise sayı biraz daha yüksekti (45 civarında).

Bekarlar arasında okuryazarlık oranı çok yüksekti. Kendileriyle mülakat yapılan 126 kişiden 118’i okuma yazma biliyordu: Soruya yanıt verenlerin yarısı İstanbul’da okula gitmişti. Sadece 2 bekar erkek ve 6 bekar kadın okuma yazma bilmiyordu. Evli erkeklerden 4’ü ortaokulu, 2’si de liseyi bitirmişti; üniversite bitiren kimse yoktu. Evli kadınlar arasında okuryazarlık oranı ise oldukça düşüktü: Kendileriyle mülakat yapılan 430 kadının sadece 31’i okuma yazma biliyordu. Kadınlar arasındaki düşük okuryazarlık oranı (cinsiyetler arasında yapılan) geleneksel ayrımcılığın ve dış dünyaya sınırlı oranda açılmanın bir sonucuydu.

Kadınlar ise okuryazar olmayışlarının nedeni olarak şunları gösterdiler: Ahlâkı bozulmasın diye kızları evde tutma geleneği; ana babaların aile içinde kızları

*düşük statü kabul etmedeki cehalet ve tutuculukları; öksüz kardeş ve bacılara bakacak birine ihtiyaç duyulması; ailenin yoksulluğu, çalışma ihtiyacı ve kente göç.*⁸⁴

Ülkemizde gecekondulaşma sürecini sosyo-kültürel boyutuyla ele alan araştırmaların tamamına yakını, kadının taşradaki kimliğinin ihtiva ettiği temel fonksiyonların kentte de önemli bir değişime uğramadığını ortaya koymaktadır. Erken yaşta evlilik, eğitim olanaklarından mahrumiyet, çalışma hayatına aktif katılımıda yaşanan sorunlar ve cinsiyet ayrımcılığı, gecekondulu kadınının toplumsal fonksiyonunun, geleneksel kimliğinin öngördüğü sınırları aşmadığını ortaya koymaktadır.

Gecekondulu nüfusunun yerleştiği bölgedeki toplumsal örgütlenme biçimi de, bu kesimin içtimaî özelliklerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Ailenin toplumsal hayatın merkezi olarak kabul edilmeye devam ettiği bu yapı içerisinde kente yerleşen göçmen nüfus, ilk aşamada terk ettiği köy ya da kırsal yerleşimde hüküm süren sosyo-kültürel değerleri ve akrabalık ilişkilerini muhafaza etme eğilimindedir. Akraba ve köylülerin işbirliği ile gecekondulu yapması sonucunda aynı yöreden/köyden gelenlerin mekânsal kümelenmeleri ve böylece akraba, cemaat ve hemşehirciliğe dayalı dayanışma örüntüleri ortaya çıkmıştır.⁸⁵ Bunun sonucunda bir taraftan toplumsal denetimin, diğer taraftan dayanışmanın olduğu topluluklar oluşmuştur.⁸⁶ Gecekondulu yerleşimlerinin ilk dönemleri, etnik ya da mezhepsel temele dayalı toplumsal ayrışmaların gözlemlenemediği bir süreci ifade etmektedir. Bununla birlikte, farklı inanç grupları, (Aleviler, Sünniler, Şafiler) kent çeperine genelde birbirinden mesafeli olarak yerleşmişler; birbirine yakın ya da iç içe olunan

⁸⁴ Kemal Karpat, a.g.e., s. 158-160.

⁸⁵ Birsen Gökçe, *Gecekondularda Aileler arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Ankara 1993, s. 30.

⁸⁶ Sencer Ayata, "Toplumsal Bir Çevre Olarak Gecekondulu ve Apartman", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 46, s. 101.

durumlarda ise mahallelerinin yasal statüye kavuşması ve kentsel hizmetlerin getirilmesi ortak amaçları üzerinden birleşerek farklılıklarını ön plana çıkarmamışlardır.⁸⁷ Bu süreçte siyaset kurumu karşısında edilgen kalmayan gecekondu halkı, yerleşim birimlerinin mevcut altyapı hizmetlerinden yararlanmasını sağlamak amacıyla gecekondularının yasal statüye kavuşturulması için lokal örgütler oluşturmuş ve müşterek çıkarları doğrultusunda siyasîlerle işbirliği kurmuştur.

1.4.2.4.Gecekondu Kültürü Bağlamında Göçmen Nüfusun Kentleşme/Entegrasyon Sorunu

Ülkemize özgü kentleşme deneyiminin temel problemlerinden biri de, köy-kent dikotomisi ekseninde biçimlenen kültürel entegrasyon sürecidir. Köy kökenli göçmenlerin yoğunlaştıkları gecekondu mahalleleri, kendisine özgü bir yaşam biçimi, insan ve doğa ilişkileri içermektedir. Söz konusu yaşam biçimi ve sosyal ilişki ağı, zaman içerisinde gecekondu yerleşimlerine özgü müstakil bir kültürün teşekkül etmesini sağlamış, bu durum ise kırsal kesime ait değerlerin temsilcisi olma işlevi üstlenen gecekonduların ve gecekondulu nüfusun kent kültürüne intibakı sorununu beraberinde getirmiştir. Bu münasebetle, köy/taşra kültürünün toplumsal uzantılarını kentsel doku içerisinde sürdüren bir mecra olarak gecekondu, özellikle 1940'lı yıllardan itibaren söz konusu çatışmanın merkezinde yer almaya başlamıştır.

Gecekondular, kentsel mekânda varlığını göstermeye başladığında kentliler arasında tedirginlik yaratmış ve şiddetli tepkilerine maruz kalmıştır. 1940'lı yılların Türkiye'sinde kent 'modern', 'Batılı', 'medeni' bir ortamdır; burada köylülere ve

---

⁸⁷ Tahire Erman, *a.g.e.*, s. 247.

onların derme çatma barakalarına yer yoktur.⁸⁸ Modernlik ve Batılı olma durumunun göstergesi olarak kurgulanan erken Cumhuriyet dönemindeki kentlerde gecekondunun varlığı, Cumhuriyet modernitesini sarsıcı bir tehlike olarak algılamaktadır. Modern Türk kenti ve özellikle baştan var edilen Ankara, bahçe içindeki konutlardan oluşan düşük yoğunluklu yaşam alanları, düzenli yolları ve geniş bulvarları, modernleşmekte olan insanları bir araya getirerek iletişimi ve etkileşimi sağlayacak meydanları ile Batılı modern dünyaya geçişin bir göstergesi olarak düşünülmektedir. Bu çerçevede tek partili dönemi 1940'larının Ankara'sında hem vali hem belediye başkanı olan Nevzat Tandoğan şalvarlı insanları başkente yakıştırmadıkları için Ankara sınırları içine kabul etmemiştir.⁸⁹ Ankara'nın imar süreci kapsamında altyapı ve inşaat çalışmalarında istihdam edilen köylü nüfusun kente akını, gerek kamu otoriteleri gerekse yerli Ankaralıları için kabul edilemez bir durum olarak algılanmıştır.

Aynı dönemlerde benzer bir "öteki" algısı ve gecekondulu göçmen nüfusu yadırgama eğilimi İstanbul'da da mevcudiyet göstermektedir. Ağırlıklı olarak kentlerin sunduğu istihdam olanaklarından istifade edebilmek maksadıyla göç eden nüfusun yerleştiği ve kendine ait müstakil bir kültürel yapı oluşturmaya başladığı bir saha olan gecekondular, kente özgü değerleri benimsemekte güçlük yaşayan bir "sapma" olarak değerlendirilmiştir. Yazar Metin Toker, 28 Eylül 1948 tarihli yazısında "*İstanbul'un mutena semti Şişli'nin iki adım ilerisindeki insana dehşet ve tiksinti veren mahalleler*"den⁹⁰ söz etmektedir. Gecekonduların yerleşimlerinin fiziksel koşulları karşısında alınan pejoratif tavır, bu yerleşimlerde ikamet eden nüfusun kentli değerleri benimseyememiş olması ile de ilişkilendirilebilir. Bir başka deyişle gecekonduların yerleşimi ve gecekonduların kültürü, henüz 1940'lı yılların Türkiye'sinin ideal kent tasavvurunun dışında kalmakta ve olumsuzlanmaktadır. Bununla birlikte,

⁸⁸ Tansı Şenyapılı, "Cumhuriyet'in 75. Yılı, Gecekonduların 50. Yılı", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Derleyen: Y. Sey, İstanbul 1998, s. 301.

⁸⁹ Funda C. Şenol, *Yabancılar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

⁹⁰ Tansı Şenyapılı, *a.g.e.*, s. 308.

günümüze kadar olan süreçte sayıları büyük bir hızla artan gecekonducuların varlığına alışılacak, ancak kendisi karşısında geliştirilen olumsuz algı mevcudiyetini koruyacaktır.

Gecekonduyu sosyolojik bir olgu olarak merkeze alan ilk akademik çalışmalar da, benzer kaygıları ifade etmektedir. Nitekim ilk gecekondu araştırmalarında gecekondu halkı, ne köylü ne kentli olabilmiş, “arafta bekleyen”, kentli alışkanlık, düşünce ve yaşam biçimini kabullenememiş, yani çok doğuran, okuma alışkanlığı olmayan, sinema, tiyatro ve konserlere gitmeyen, hijyen kaygısı taşımayan, masa yerine sofrasında yemek yiyen⁹¹ dolayısıyla kenti köylüleştirilen bir kalabalık⁹² olarak tasvir edilmektedir.

Yukarıda aktardığımız izlenim ve müşahedeler, gecekondu göçmen nüfusun kente özgü davranış biçimlerini tam olarak benimseyemediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, taşradan kente taşıdıkları geleneksel değerleri yaşatma konusunda muhafazakar bir tavır biçimlendiren gecekondu nüfusun, kent hayatının zorunlu kıldığı kültürel dönüşüm sürecine de yeterince entegre olamadığı ifade edilebilir. Gecekondu göçmen nüfusun kente bütünleşemediği kabulü üzerinde yoğunlaşan bu görüş, gecekonduyu “geçici bir yerleşim düzeni” olarak değerlendirmiş, gecekonducularda yaşayanların zamanla daha nitelikli ve uzmanlık gerektiren işlerde çalışarak kentin imarlı bölgelerindeki konutlara yerleşeceğini varsaymıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde de söz konusu varsayımın gerçekleşmemesinin başlıca sebebinin, yukarıda vurguladığımız entegrasyon/intibak sorunu olduğu düşünülmüş, gecekondu ve gecekondu nüfus karşısında yaratılan olumsuz imaj varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

⁹¹ İbrahim Yasa, “Gecekondu Ailesi Mozaïği”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 6, Ankara 1973, s. 41.

⁹² T. Yörükhan, *Gecekonducular ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-kültürel Özellikleri*, İmar ve İskan Bakanlığı, Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dizisi, Sayı: 1, Ankara 1968, s. 12.

Buna mukabil, gecekondulu nüfus, kent yaşamının dönüştürücü etkisi karşısında bütünüyle statik bir yapı olarak karşımıza çıkmamaktadır. Göçmen nüfus bir yandan kent kültürüyle bütünleşmekte muhtelif sorunlarla karşılaşırken, bir yandan da farklı karşılaşma ve çatışmalar neticesinde hasıl olan tesirler altında belirli alanlarda dönüşüme uğramaya başlamıştır. Nitekim köy kültürü ve örgütlenme tarzlarını kentte sürdürmekle birlikte, göçmenin kendini kent koşullarına uyarladığı ve tedrici olarak kendi fiziksel yaşam tarzını, kültürel bakış açısını değiştirdiği de görülmektedir.⁹³ Bu değişim sürecine, gecekondulu göçmen nüfusun kentlileşmesi adı verilmektedir.

Kemal Karpat, göçmen gecekondulu nüfusun kentlileşmesinin, öncelikle şekilsel düzeyde başladığını ifade etmektedir. Ülkemiz perspektifinden kentlileşme sürecinin dört aşamada tahakkuk ettiğini belirten Karpat, kentlileşmenin ilk aşamasının gecekondulu göçmenlerin kıyafetleriyle kent kültürüne ve kentli alışkanlıklara intibak etme eğiliminin uzantısı olduğunu dile getirmektedir:

“Kentlileşme her ne kadar bir ölçüde köylünün kendi cemaatini terk etmesiyle başlasa bile, göçmenin gecekonduya yerleşmesiyle birlikte süreç gerçek dönüştürücü aşamasına girer. Alanda yapılan gözlemler Türkiye'nin göçmen gecekondularının kentlileşmesinin dört aşamada gerçekleştiğine işaret etmektedir. İlk aşamaya, kent görüş ve tutumlarına bir hazırlık adımı olarak kent kıyafetini ve bazı kent alışkanlıklarını benimseme damgasını vurmaktadır. Yapay bir değişiklik olmasına rağmen, kent kıyafeti göçmen için daha yüksek bir toplumsal varoluş biçimine geçişi simgeler. Acemice uydurulmuş bir kent (Batı) kıyafetinin altında köy kişiliğini saklayabilir, fakat göçmenin zihninde kıyafet değişikliği kent hayatının maddi ve sonunda kültürel yönlerine uyum sağlama arzusunun ve buna hazırlıklı oluşunun kanıtıdır. Öte yandan, kısmen kentle temasın sınırlı oluşu nedeniyle köy kültürüne

⁹³ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s. 214.

daha bağılı kalan kadınlar, kırsal kıyafetlerini daha uzunca bir süre korurlar. Türkiye'nin modernleşmesi, toplumsal dönüşüm sürecinde kıyafet değişikliğine oldukça sembolik bir işlev yüklemiştir. Bu, önceki kültürel kimliğin kaybedilmesini değil, o kimliğin yeni toplumsal ve siyasal koşullar içinde yeniden tanımlanmasını ima eder.

Kentlileşmenin ikinci aşaması göçmenin su, elektrik ve ulaşım gibi kent hizmet ve olanaklarını benimsemesi ve mevcut işeler bunları paylaşması, yiyecek ve giyeceklerini dükkanlardan satın almasından oluşur. Bu, aynı zamanda bir konut inşa etme ve yerleşim yeriyle yakın bir özdeşim geliştirme zamanıdır. Bu aşama kent ile bütünleşmenin fiziksel yönünü temsil eder ve başarılı bir şekilde tamamlanması belediye yetkililerinin göçmene kentsel olanak ve hizmetleri sağlamaya istekli oluşları kadar göçmenin sürekli istihdam ve yeterli gelir sağlama becerisine de bağlıdır. Bu iki aşamanın kısmen başarılı bir şekilde tamamlanması çoğunlukla kentten hoşnutluk hissi doğurur.

Üçüncü aşama (ki ilk iki aşama ile paralellik gösterir), göçmenin kentin diğer insanlarıyla ilişki kurmak istemesinden meydana gelir. Göçmen, kendisi hakkında kendisi için üstün ya da ideal olarak düşündüğü kent biçimlerine göre şekillendirilmiş yeni bir fikir oluşturur. Göçmenlerin sahip olduğu bazı değerlerin, özellikle aile ve cemaat ilişkileriyle ilgili olanların, kentte hüküm sürenlerden daha iyi olduğuna karar verebilme olasılığı anlamında bu kritik bir aşamadır; böylece değişmeye karşı direnç geliştirebilir. Böyle bir gelişme göçmenin yaşı, köye bağlılık düzeyi, kentte kalış süresi, kent sakinleriyle iletişim düzeyi ve kentsel iktisadi, toplumsal ve siyasal faaliyetlere katılma düzeyince belirlenir.

Kentlileşmenin dördüncü ve son aşaması, göçmenin kentle bütünüyle özdeşleşmesinden, yani kendisini köye değil, kente ait olduğuna dair kişisel inanç ve kanısından oluşur. Bu dönüşümün derecesi, göçmenin kendi köyüne yabancılaşma duygusu oranında kente bağlanmasında aranmalıdır. Göçmenin köyle bağlantısının

ve oradaki akrabalarına olan ilgisinin devam etmesinin onun kentle tam bütünleşmesini engellediği ya da geciktirdiği akla gelebilir. Bizim gözlemlerimiz aksi görüşü destekleme eğilimindedir. “Kökenlerinin” olması ve kentte aşırı güçlüklerle karşılaşma halinde, ne kadar yoksul olursa olsun dönecek bir yerinin olması fikri göçmen için güven tazeleyicidir. Birçok göçmen kentteki ilk zorlu yıllarında, dinlenmek ve özgüven kazanmak için ara sıra köye döndüklerini söylediler. Bazıları, köydeki çekilemez yoksulluğu kendilerinin kentte kalıp başarılı olma kararlılıklarını yeniden alevlendirdiğini; diğer bazıları ise köye yaptıkları ziyaretlerin kendilerini kentteki başarılarının ve değişmelerinin düzeyini ölçme olanağı sağladığını söylediler.⁹⁴

Buna göre kentleşme sürecinin ilk iki aşaması, göçmenlerin kentle fiziksel, son iki aşaması ise düşünsel düzeyde bütünleşmesi konularını içermektedir. Yukarıda belirtilen ilk iki aşamada kentin fiziksel koşullarına ve kentlere özgü sosyal davranış biçimlerine uyum sağlamaya çalışan göçmen kesim, sonraki iki aşamada ise kentle düşünsel ve psikolojik bağlamda bütünleşme eğilimi içerisindedir. Kanaatimizce, göçmenlerin kentleşme tecrübeleri noktasında, üzerinde durulması gereken asıl husus, kültürel aidiyet sorunudur. Bu sorun, ekseriyetle farklı kültürel yapıları temsil eden toplulukların belirli bir alanda bir arada yaşamak zorunda kalmaları neticesinde biçimlenen “mecburi kültür değişmelerinin” doğal bir sonucudur. Mecburi kültür değişmeleri, umumiyetle muhtelif medeniyet veya kültürü temsil eden cemiyetlerin *doğrudan doğruya* (direct) karşılaştıkları vaziyetlerde meydana gelmektedir.⁹⁵ Ülkemizde özellikle 1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren hız kazanan iç göç hareketi ve buna bağlı olarak şekillenen plansız kentleşme, köy ve kent kültürleri arasında benzer bir karşılaşma yaratmış, bu durum ise söz konusu iki unsur arasında birtakım toplumsal ihtilaf ve değer çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur.

⁹⁴ Kemal Karpat, a.g.e., s. 216.

⁹⁵ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2006, s. 111.

Dolayısıyla gecekondulu göçmen nüfusun kentleşme deneyimini, özellikle sosyo-kültürel bir sorun olarak algılamak gerekmektedir.

1.4.2.5.Yakın Siyasal Tarihimiz Perspektifinden Gecekondu Olgusuna Bakış

Ülkemize özgü kentleşme deneyiminin en önemli dinamiklerinden biri olan gecekondu olgusunun tarihsel gelişimini algılayabilmek için, onu oluşturan siyasal koşulları tetkik etmek gerekmektedir. Nitekim Türkiye'nin kentleşme öyküsü, aynı zamanda gecekonduların öyküsüdür. Cumhuriyetin ilanından itibaren muhtelif siyasal iktidarlar tarafından kimi zaman politik bir rant aracı, kimi zaman kentle bütünleştikçe ortadan kalkacak geçici bir yerleşim modeli, kimi zaman ise önü alınması gereken yapısal bir problem olarak görülen gecekondu olgusu, günümüze dek varlığını sürdürmüş ve kentleşmenin temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Başlangıcından günümüze kadar olan süreçte siyaset kurumunun gecekondu olgusu karşısındaki tavrını incelemek, bu sorunun oluşum ve gelişim safhalarını belirlemek açısından önem arz etmektedir.

1940'ların sonlarından itibaren kırsal kesimden büyük kentlere yönelen göç sonucunda gecekondular ortaya çıkmıştır. İlk gecekondular iş merkezlerine yakın yerlerde ya da sanayi bölgelerinin çevrelerinde, kentte bir süredir yaşayan eski göçerler tarafından inşa edilen teneke çatılı evlerdir.⁹⁶ Bununla birlikte, öncelikle 1930'ların Ankara'sında tek tük barakalar olarak ortaya çıkan gecekonduların yapımını kolaylaştıran başlıca etken, içinde yaşanan konutların yıkımının mahkeme kararı çıkarılması gereğine tabi olmasıdır.⁹⁷ Gecekondu yerleşimleri hakkında yıkım kararı alan mahkemelerin verdikleri hükümlerin gereğini icra etmekle mükellef olan

⁹⁶ Tansı Şenyapılı, *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1978, s. 56.

⁹⁷ Geoffrey K. Payne, "Self-Help Housing: A Critique of the Gecekondu's of Ankara", *Self-Help Housing: A Critique*, CA: Mansell, Ankara 1982, s. 117-139.

hizmet elemanlarının süreci yavaşlatmaya yönelik tutumları ise, söz konusu yapıların sayılarının hızla artmasına olanak sağlamıştır.

Büyük ölçüde siyasî iktidar tarafından göz yumulan gecekondular ile ilgili ilk düzenleme Cumhuriyet'in başkenti 'modern Ankara' için yapılmış ve 1948 yılında Ankara'ya özgü ilk gecekondular yasası çıkarılmıştır (5218 sayılı yasa). Yasa ile 650 hektarlık gecekondular alanı yasallaştırılmıştır. Bu dönemde, geçici olarak görülen bu barakalar sayesinde "vatandaşların sokakta kalmamış olmaları" düşüncesi de kimi hükümet adamları ve siyasetçilerin ağzından duyulmaya başlanmıştır.⁹⁸

Çok partili hayata geçişle birlikte hız kazanan kentleşme süreci, gecekondular yerleşimlerinin daha geniş bir sahaya yayılmasına zemin hazırlamıştır. Başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere büyük kentlerde teşekkül eden sanayi kuruluşlarının sunduğu istihdam olanakları ve 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin benimsediği liberal ekonomi politikaları ekseninde biçimlenen serbest piyasa koşulları, kırsal kesimden kente göçü önemli ölçüde teşvik etmiştir. Bilhassa Adnan Menderes döneminde İstanbul, hükümetin iktidar gücünün göstergesi haline gelmiş, hatta 'İstanbul'u yeniden fetih' programı oluşturulmuştur.⁹⁹ Kentin yeniden düzenlenmesi ile bir taraftan yeni bulvarlar açılırken ve bu süreçte birçok konut ve tarihi yapı tahrip edilirken bir taraftan da gecekondular için popülist bir yaklaşım sürdürülerek inşaatlarına göz yumulmuştur. Bunda, oy kaygısı kadar, gecekondudaki işgücünün serbest piyasa koşullarındaki sanayileşme ve özel sektörün kar arayışlarına katkısı da rol oynamıştır.¹⁰⁰

⁹⁸ Tansı Şenyapılı, *Baraka'dan Gecekondular'a...*, s. 97.

⁹⁹ Tansı Şenyapılı, *Bütünleşmemiş Kentli...*, s. 61.

¹⁰⁰ Tansı Şenyapılı, "Economic Change and the Gecekondular Family", *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Bloomington: Indiana University Turkish Studies 3., s. 237-248.

İlk gecekondu tapuları 22 mart günü verilecek

1953 den sonra inşa edilmiş bulunan gecekondulara da tapu dağıtılıyor

Gecekondu sahiplerine tapularının verileceği hususunda Devlet Vekili İzzet Akcağ tarafından yapılan son açıklama ilgililer arasında büyük memnuniyet uyandırmıştır. Alınan karara göre, ilk tapular 22 martta dağıtılacak ve bunların adedi 1500 olacaktır. 1953 yılından sonra inşa edilmiş gecekondu için de Belediyece tapu verilecek, ancak bunun için gecekondu sahibinin sâhî şartları haiz olması aranacak, aksi takdirde bunlar yıkılacaktır.

Yeni kararla beraber, Gecekondu mahalleleri, okulu, çocuk bahçesi, yeşil sahaları ile modern birer site haline gelecektir.

Bu arada Belediye tarafından yapılacak bu hizmetler arasında, yıkılması gereken gecekondu istimal muamelesine tâbi tutulacaktır.

Sâhîs malı üzerindeki gecekondu da tapu, mal sahibi arsasını satmak istediği takdirde verilecektir.

Belge 1 – Gecekondulara tapu verilmesine ilişkin gazete haberi.¹⁰¹

Bununla birlikte, gecekondu sayısındaki artış Demokrat Parti'yi, 1954 genel seçimlerinden bir yıl önce, mevcut gecekonduyla ilgili yeni düzenlemeler getirerek yeni gecekondu yapımını engellemeyi amaçlayan 6188 sayılı 'Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun'u yürürlüğe koymaya sevk etmiştir. Buna mukabil, söz konusu kanunun öngörülen düzenlemeleri hayata geçirmekte yetersiz kalması neticesinde, gecekondu sayısında görülen artışın önüne geçilememiştir.

¹⁰¹ Hürriyet Arşivi'nden. Tarih: 14 Mart 1960.

27 Mayıs 1960 darbesini izleyen sürede kısa bir dönem gecekondu yapımı yasaklamış olsa da, 1960'lı yıllarda Adalet Partisi (AP)-Demirel hükümeti döneminde gecekondu altyapı ve tapu sözü verilerek, kırsal göçmenin hükümeti desteklemesi sağlanmıştır. Pratikte ise daha çok, belediyelerin kısıtlı kaynaklarından dolayı, gecekondu mahallelerine altyapı yaparak gecekondu halkına maddi ödüller sağlamak yerine, var olan kent planlamasına ilişkin kuralları esnekleştirmek, hatta çığnemeleri durumu ortaya çıkmıştır.¹⁰² 1965 seçimlerinde AP İstanbul'da gecekondu oylarının %62.4'ünü, Ankara'da %52.5'ini ve İzmir'de %72.1'ini ve 1969 seçimlerinde sırasıyla %53.8'ini, %43.4'ünü ve %60.7'sini alarak hükümeti kurmuştur.¹⁰³

Yukarıdaki bilgiler ışığında, muhtelif siyasî partilerin, gecekondu nüfusunun oy potansiyelini göz önünde bulundurmak suretiyle imar kanunlarına ve yapı kurallarına aykırı olarak inşa edilen gecekondu varlığını yasallaştırma temayülünde oldukları gözlemlenmektedir. 1960 askeri darbesinin birçok alanda yarattığı çok boyutlu etki, gecekondulaşma sürecinin ve gecekondu nüfusunun ulusal ekonomi içerisinde icra ettiği fonksiyonun da değişmesini sağlamıştır. Nitekim ihtilalin ardından Demokrat Parti döneminde hüküm süren liberal politikalar yerini planlı kalkınma modeline bırakmış, bu durum gecekondu nüfusunun ulusal Pazar içinde tüketici olarak yer almaya başlamasının önünü açmıştır. Gecekondu halkının bu yeni rolüne ilişkin olarak, suyu olmayan gecekondu küvet ve elektriği olmayanlarda buzdolabı bulunması, büyük yemek takımı arken yer sofrasında yemek yenilmesi, son moda koltuklar üzerinde bağdaş kurularak oturulması çokça karikatürize edilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰² Ayşe Öncü, "The Politics of the Urban Land Market in Turkey: 1950-1980", *International Journal of Urban and Regional Research*, 1988, s. 38-63.

¹⁰³ Michael N. Danielson-Ruşen Keleş, *The Politics of Rapid Urbanization*, Holmes and Meier, New York 1985, s. 107-108.

¹⁰⁴ Önder Şenyapılı, *Kentleşen Köylüler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, s. 27.

Bu dönemde gecekondulara ilişkin ilk yasal düzenleme olarak 1966 yılında parlamento tarafından kabul edilen 775 sayılı Gecekondu Yasası ile öncelikle iyi durumda olan gecekonduların altyapı ve kentsel hizmet ile yeniden yapılandırılması, kötü durumda olanların yıkılması ve yeni gecekondu inşasına izin verilmemesi hedeflenmiştir. Ancak söz konusu yasanın uygulama alanında aynı verimliliği sunabildiğini ifade etmek güçtür. Zira yasanın öngördüğü hedeflerden yalnızca ilki gerçekleştirilerek mevcut gecekonduların bir kısmı nispi altyapı hizmetleri ile buluşturulabilmiş, buna mukabil kötü durumda olanların yıkımı ve yeni gecekondu inşasının engellenmesi mümkün olmamıştır.

1970'lere gelindiğinde, sol söylemi üstlenmiş olan 'Karaoğlan' Ecevit liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), gecekondu halkından büyük destek bularak hükümet olmuştur. 1973 seçimlerinde CHP, İstanbul'da gecekondu oylarının %47.5'ini, Ankara'da %45.9'unu ve İzmir'de %44.2'sini almıştır.¹⁰⁵ Bu dönem, gecekondu halkının ideolojik dönüşümü açısından da önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyalist düşüncenin gecekondu halkının toplumsal taleplerine cevap veren söylem ve argümanlarına dayalı olarak dar gelirli tabaka üzerindeki etkisini artırdığı 1970'li yıllar, muhalif hareketlerin oluşumuna da zemin hazırlamıştır:

“Gecekondu bölgelerinde sistem karşıtı toplumsal hareketler, gerek mahallelerin altyapı sorunlarına çözüm getirmesi, gerekse kent çeperlerindeki arsaların planlı olarak bölünerek evi olmayanların barınma ihtiyacını sağlayacak şekilde ihtiyacı olana dağıtılması ve böylece rant peşindeki gecekondu mafyacılığına karşı yoksul halkın korunması ile gecekondu halkından giderek destek bulmuştur. Sosyalist harekete gecekondu halkı tarafından verilen bu destek, daha çok Alevi köy kökenli göçmenlerden ve özellikle şehirde büyüyen ve sosyalleşen Alevi

¹⁰⁵ Michael N. Danielson-Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 109.

gençlerden gelmiştir; genelde dindar ve muhafazakar olan gecekonduadaki Sünnilerin çoğu ise bu siyasal harekete mesafeli olmuşlardır. Böylece daha çok Alevilerin yoğunlaştığı mahallelerde, İstanbul'daki 1 Mayıs mahallesi, yani bugünkü Mustafa Kemal mahallesi (Ümraniye) ve Gülsuyu mahallesi (Maltepe) ve Ankara'daki Ege mahallesi (Tuzluçayır, Mamak) örneklerinde olduğu gibi, 'halk komiteleri' ve 'mahalle dernekleri' ile yerel halkın örgütlendiği ve karar alma süreçlerine katıldığı kurtarılmış bölge projeleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, devletin gecekondu bölgelerine müdahale etme gereği duymasına yol açmış ve şiddet içeren bu müdahalelere karşı gecekondu halkının direnişleri olmuştur.”¹⁰⁶

Gecekonduarda oluşmaya başlayan sosyalist hareketlerin önünün alınması ise, 12 Eylül 1980 askeri darbesine tesadüf etmiş, 'kurtarılmış bölgeler' olarak adlandırılan yerleşim birimlerine düzenlenen müdahaleler ile gecekondu nüfusun siyasal ve ideolojik örgütlenme süreci kesintiye uğramıştır. Aynı dönemde gecekondu formel konut piyasasına dahil etmeyi hedefleyen 'İslah İmar Planı Yasa Grubu' (Özal yasaları) ile gecekonduların farklı bir statüye kavuşması amaçlanmıştır. 1983 yılında çıkarılan 2805 sayılı "İslah Planları Kanunu" ve 2946 sayılı "Kamu Konutları Kanunu", 1984 yılında çıkarılan 2981 sayılı "İmar Affı Kanunu" ile 2985 sayılı "Toplu Konut Kanunu" ve nihayetinde 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı "İmar Kanunu" gibi bir dizi kanunu içeren bu yasa grubu, bir taraftan kentsel arazi üzerinden sermaye birikimini amaçlarken, bir taraftan da serbest piyasa ekonomisi koşullarının dezavantajlı duruma düşürdüğü gecekondu nüfusun kentsel ranttan pay almasını sağlayarak, sisteme karşı gelişebilecek muhtemel tepkilerin önünü almaya çalışmıştır.

---

¹⁰⁶ Şükrü Aslan, *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 31.

Aynı dönemde, kaçak yapılaşma süreci tümüyle ticarileşmiş, yoksul kitle için arsa sağlayıp yapı gereçlerini bulan ve gecekondular yaparak satışa çıkaran “gecekondular firmaları” türemiştir.¹⁰⁷ Kaçak yapılaşma sorununun kentleşme açısından daha örgütlü ve güçlü bir tehdit haline geldiği bu dönemde gecekondular olgusu da nitelik değiştirmiş, genellikle tek katlı olarak yerleşimcilerin kendi çaba ve girişimleriyle inşa ettikleri bu yapı türü, yerini tekelleşen rant paylaşımçıları tarafından inşa edilen çok katlı kaçak yapılara bırakmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, kaçak ve çarpık yapılaşmayı tetiklemiş, başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerimizde çok katlı gecekondular mahalleleri doğmuştur. Aynı şekilde, imarlı ya da imarsız, müstakil veya hisseli parseller üzerinde, ruhsatsız veya ruhsata aykırı çok katlı apartmanlar oluşmuştur. Bu oluşum, gecekondular sorunundan da büyüktür ve içinden çıkılması zordur. Çünkü tek katlı gecekondular semtlerini kat artırarak tasfiye etmek imkanı varken, çok katlı ve yoğun yapılaşmanın olduğu bölgelerin dönüştürülmesi daha zordur.¹⁰⁸ Türkiye’de gecekondular sayısının 1 milyon 150 bine ulaştığı bu dönemde barınma amaçlı gecekondular ile başlayan kaçak yapılaşma, özellikle 1980 sonrasında çıkan imar aflarıyla, rant paylaşımçıları için alternatif bir sektör haline gelmiştir. Kaçak yapılaşmanın kapsamı, gecekondular lüks konuta; alışveriş merkezi, sanayi, depolama, tarım ve turizm yapılarına kadar çeşitlenen bir yelpaze içerisinde tüm sektörlerde yaygınlaşan toplumsal bir hastalık düzeyine ulaşmıştır.¹⁰⁹ Kuşkusuz gecekondular ve kaçak yapılaşma sorununun yukarıda sınırlarını çizdiğimiz boyutlara varmış olmasında, köylerden kentlere yönelen göç hareketleri kadar, göçmen nüfusun barınma ihtiyacının karşılanması hususunda izlenen kentleşme politikalarının da payı vardır.

2000’li yıllara gelindiğinde ise, gecekonduların kent merkezlerinin dışında bırakılmaları amacını temin etmeye yönelik yasaların parlamento tarafından kabul edildiğini görmekteyiz. Kentsel dönüşüm projelerine zemin hazırlayan 5366 sayılı

¹⁰⁷ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 572.

¹⁰⁸ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁰⁹ TMMOB, “Kaçak Yapılaşma ile İlgili Süreçler, Sorunlar, Çözüm Önerileri Değerlendirme Raporu”, *Kentleşme ve Yerel Yönetimler Çalışma Grubu*, 2004.

“Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun (2005), gecekondulara müdahaleyi kolaylaştırarak söz konusu yerleşimlerin kent mekânından tasfiye edilmesini hedeflemiştir. Nitekim Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi için özel olarak çıkarılan 5104 sayılı yasa (2004) ile havaalanı yolu üzerindeki 7.000 konut yıkılmıştır. Daha kapsamlı dönüşümleri sağlamak için kamulaştırmaya kolaylık sağlayan ve belediyelere ‘kentsel dönüşüm’le ilgili geniş yetkiler tanıyan yasa tasarısı, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) ve diğer sivil toplum kuruluşlarından gördüğü tepkiden dolayı uzun süre parlamentoda bekletildikten sonra, 18 Haziran 2010’da TBMM’nin gece mesaisinde kabul edilerek yasallaştırılmıştır.¹¹⁰

Yukarıda bahsedilen devlet, siyasî erk ve gecekondular ilişkisine bakıldığında gecekondular olgusunun hakim söylemde ifade bulduğu gibi sadece köylü göçmenin sorumluluğunda olan bir durum olmadığı görülmektedir. Gecekondular oluşumu ve yaygınlaşması çok aktörlüdür. Bunda gecekondular kadar belediyelerin, siyasî partilerin, hükümetlerin, muhtarların ve aynı zamanda konut piyasası içindeki aktörlerin (inşaat malzemesi satanlar, müteahhitler, gecekondular mafyası) de rolü bulunmaktadır.¹¹¹ Bu münasebetle, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte gecekondular olgusunun oluşum ve gelişim safhalarının, yönetim erkini elinde bulunduran muhtelif siyasal partilerin ideolojik, kültürel, ekonomik ve politik açılımlarının etkisi altında şekillendiğini ifade edebilmek mümkündür. Gecekondular nüfusun kültürel, sınıfsal ve mezhepsel mensubiyetinin, oy potansiyelinin ve yasal statü elde etme taleplerinin, söz konusu kesimin siyasal manipülasyonlara elverişli hale gelmesini kolaylaştırdığını görmekteyiz. Oluşum safhalarında daha ziyade apolitik kalmayı tercih ederek pragmatist bir tavır biçimlendiren gecekondular nüfusun kentsel altyapı hizmetlerinden faydalanarak yasallaşma hakkı talep etmeye

¹¹⁰ Tahire Erman, *a.g.e.*, s. 241.

¹¹¹ Şükrü Aslan, “Kentsel Mekânda Yer Alma Biçimlerinden Tasfiye Edilme Projelerine Kadar Gecekondulara İlişkin Değişen Söylemin Toplumsal Anlamı”, *6. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2009.

başlamasının ardından siyaset kurumuyla kurduğu ilişki, karşılıklı menfaat esasına dayalı olmuştur. Nitekim 1950’li yıllardan itibaren seçimle iktidara gelen siyasi partilerin tümünün gecekondularının ekseriyetine sahip olmaları da, bu savımızı desteklemektedir.

Siyaset-gecekondular ilişkisini oluşturan pragmatik ihtiyaçlar, kaçak yapılaşmanın, ülkemize özgü kentleşme deneyiminin belirleyici dinamiklerinden biri haline gelmesinin önünü açmıştır. Türkiye’nin kentleşme deneyiminin “plansız”, “hızlı” ve “çarpık” gibi terim ve sözcüklerle tavsif edilmesinin temel nedeni olan kaçak yapılaşmaya olanak sağlayan devlet politikaları, yukarıda incelediğimiz yapısal sorunların oluşumunda da önemli rol oynamıştır. Bu suretle, dar anlamda gecekondulaşma, geniş anlamda ise kentleşme sürecinin yönünü ve niteliğini belirleyen parametreleri ele alırken siyaset kurumunun rolünü de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1.4.3. Türkiye’ye Özgü Kentleşme Nedenleri

Daha önceki bölümlerde, kentleşmenin farklı toplumsal yapılara göre birtakım ayırt edici parametreler içerebileceğini belirtmiştik. Bu parametreler, söz konusu ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, sanayileşme seviyelerine, demografik niteliklerine ve iktisadî yapılarına göre değişkenlik gösterebilir. Dolayısıyla her ülke, yukarıda sıraladığımız iç dinamiklere bağlı olarak kendine özgü kentleşme nedenleri yaratmaktadır. Türkiye’ye özgü kentleşme nedenleri de, ülkemizde sanayileşme sürecinin hız kazandığı 1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren gerek kentlerimizde, gerekse kırsal yerleşimlerimizde meydana gelen yapısal değişikliklerle izah edilebilir. Söz konusu değişiklikler, kırsal kesimden kentlere

yönelen nüfus hareketlerini teşvik ederek “kentleşme” adı verilen süreci oluşturmaktadır.

Ruşen Keleş, ülkemize özgü kentleşme nedenlerini üç başlık altında incelemektedir:

- a) İtici (*push*) etmenler
- b) İletici etmenler
- c) Çekici (*pull*) etmenler.

Kentleşme itici (push), iletici ve çekici (pull) güçlerin etkisi altında oluşan ve değişen bir nüfus hareketidir. İtici etmenler, genellikle, nüfusu köyden ve tarımdan köy dışına iten etmenlerdir. İletici etmenlerle kastedilen, köyünden kopan nüfusu kentlere, büyük özele taşıyan ulaşım araçlarındaki ve olanaklarındaki gelişmelerdir. Çekici güçler ise, köyünden ayrılan ya da ayrılmaya hazır bulunanları kentlere doğru çeken ekonomik ve toplumsal etmenlerdir. Ülkemizde, nüfusun kentlere akını üzerinde bütün bu etmenlerin değişik ölçülerde payları vardır. Ama her birinin payının ne kadar olduğu konusunda herhangi bir görüş birliği yoktur.¹¹² Bununla birlikte yukarıda aktardığımız tasnifin, kentleşmeyi, daha ziyade demografik ölçütleri merkeze alan bir anlayış çerçevesinde tanımlayan eğilimin ürünü olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

a) İtici Etmenler

İtici etmenler, yukarıda işaret ettiğimiz üzere, kırsal kesimde ikamet eden nüfusu, kent özele göçe sevk eden nedenlerdir. Bu nedenler ise, temelde köylü nüfusun ekonomik faaliyetleriyle ilgilidir. Nitekim günümüzde köylerde yaşamakta olan nüfusun önemli bir bölümü geçimini tarımdan sağlamaktadır. Dolayısıyla tarım kesimindeki ekonomik koşullarda yer alan değişmelerin bu kitlerinin yer değiştirme

---

¹¹² Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 47.

kararları üzerinde önemli etkileri olur. Ülkemizde, tarım kesimine egemen bulunan koşullarda, özellikle son elli yılda büyük değişimler olmuş, bu değişimler, köylüyü tarımdan dışarı itmiştir. Tarımda verimin düşüklüğü, tarımsal gelirin azlığı, gelirin ve toprak iyeliğinin dengesiz dağılması, tarım topraklarının çok parçalanmış olması ve tarımsal makineleşme, 1950'lerden beri Türk tarımının belirgin özellikleri olmuştur. Tarımda, kapitalist üretim aşamasına geçmiş bölgelerde olsun, yarı feodal özellikler taşıyan yörelerde olsun, köylünün değişik nedenlerle de olsa tarımdan kopması hızlanmıştır.¹¹³

Ekseriyetle tarım alanında faaliyet gösteren köylü nüfusun toplam üretiminin, ulusal gelirin oldukça küçük bir oranını teşkil etmesi de bu durumun oluşmasında etkindir. Nitekim 1990'lı yıllarda tarımda çalışmakta olan %50'ye yakın orandaki faal nüfus, ulusal gelirin yalnızca %16'sını karşılamaktadır. 1960 yılında ise tarım alanında faaliyet gösteren nüfusun ulusal gelirdeki payı %55.4'tür. Toplam ulusal gelirdeki payı sanayileşme hızına bağlı olarak sürekli düşüş gösteren tarım kesiminin kentlere göç etme olasılığı artmaktadır.

Tarımda makineleşme, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılını müteakip dönemde ülkemize giren traktör sayısında görülen artış ve benzeri teknolojik nedenler de, itici etmenlerin oluşmasında rol oynamaktadır. Tarıma traktörün geniş ölçüde girmiş olmasının anlamı, makinenin insan emeğinin yerini almasına olanak hazırlamasıdır. Bir traktörün tarımdan ayırdığı insan sayısının 3, 4, 7 ve 9 olduğuna ilişkin türlü çıkarımlar ortaya koyulmuştur. Bu çıkarımların ortalaması alınır ve bir traktörün tarımdan 6 tarım işçisini ayrılmaya zorladığı varsayılırsa, bugüne değin bu nedenle 2,5-3 milyon köylünün köyünü terk etmiş olduğu sonucuna varılır. Tarım işçileri ailelerini de birlikte kente götürmekte ya da sonradan

---

¹¹³ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 47.

aldırmakta olduklarına göre, traktörün kentleştirdiği köylü sayısının 8-9 milyona yaklaşmış olduğu düşünülebilir.¹¹⁴

İtici etmenler, ülkemize özgü kentleşmenin dolaysız nedenlerinden biridir. Yukarıda sıraladığımız ekonomik nedenlerle topraklarından ayrılarak sanayileşmiş büyük kentlere yönelen nüfusun meydana getirdiği göç hareketi, kentleşme hızını artıran başlıca etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde kentleşmenin hız kazanmaya başladığı dönemin, tarımda makineleşme sürecinin başlangıcına rastlaması da, köylü nüfusu köyden ve tarımsal üretimden uzaklaştıran itici etmenlerin etkisini kanıtlamaktadır.

b) İletici Etmenler

Ülkemize özgü kentleşme modelini yaratan nedenlerden bir diğeri ise, iletici etmenlerdir. İletici etmenler, genel olarak ulaşım ve taşıma olanaklarında yaşanan gelişmelere dayanmaktadır. Mal ve hizmet sunumunun merkezi olarak tüm ticari faaliyetlerin işlev ve denetimini tek özekte toplayan kentler ile kırsal yerleşimler arasındaki bağıntıyı sağlayan ulaşım ağlarının tesisi, kentleşme sürecinin oluşmasında önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Kentleşmeyi tanımlayan başlıca dinamiklerden biri olan nüfus yoğunlaşması süreci de, temelde iletici etmenlerin varlığına duyulan ihtiyaca dayanmaktadır. Nitekim kırsal nüfusun kent özeklerine ulaşımını kolaylaştıran kara ve demiryollarının oluşturulması, göç hareketlerini önemli ölçüde teşvik etmiş, “çekici güç” olma niteliği taşıyan kentlerin demografik, toplumsal, kültürel, ekonomik ve fiziksel yapılarının dönüşümüne olanak sağlamıştır. İletici güçler, kentleşmenin iktisadî yönünü de doğrudan etkilemektedir. Zira kentlerin, sermaye birikimiyle birlikte üretilen mal ve hizmetin denetim ve işlevinin merkezi haline gelmesi, ulaştırma olanaklarının teknik gelişimiyle ilişkilendirilebilir:

---

¹¹⁴ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 49.

“İletici güçlerle kastedilen, taşınım olanaklarındaki gelişmedir. Kentleşme devinimleri; mal ve hizmet alışverişinin belli taşıma ve haberleşme ağları içinde özekleşmiş belli yerleşim yerleri ile bunlara bağlı çeşitli düzeylerdeki yerleşmeler arasında yoğunlaşmasından doğmaktadır. Bu nedenle kentleşmeyi, mal ve hizmet dağıtımının ve bu dağıtım işlevinin gerektirdiği bir işbölümü, uzmanlaşma ve nüfusun böylece özekselleşmesi süreci olarak saymak da olanaklıdır.

Türkiye’de son 25-30 yıl içinde, bu oluşumu hızlandırmaya yetecek bir devingenlik başlamıştır. Ulaştırma kesimi gelirin ulusal gelir içindeki payı, 1938’de %4’ten, 1960’ta %7.5’e, 1981’de %8.9’a yükselmiştir. 1989’da ise bu oran %9.5 civarındadır. Bu rakam, haberleşme ile birlikte 1995’te %21’e yükselmiştir. Kentler arası ve köy-kent arası yolcu ve mal taşımının en çok kullanılan araçlarından olan kamyon ve otobüs sayısı önemli ölçüde artmıştır. Buna benzer gelişmeler, kilometre kareye düşen yol uzunluklarında ve karayolları dışında kalan taşıma alanlarında da görülebilmektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesiyle ve kitle iletişim araçlarıyla artan akışkanlık ve yurt dışından dönen işçilerin önemlice bir kesiminin kentleri yeğlemekte olmalarının da bu devingenliğe katkısı olmuştur.”¹¹⁵

c) Çekici Etmenler

Bir kentin kentleşme düzeyi, oradaki demografik canlılığa bağlı olduğu kadar, kentin kendi çevresine yansıttığı çekiciliğine dayalı olarak da ölçülebilir. Dolayısıyla kentli nüfusun büyüme hızı üzerinde, kentin çekiciliği ve demografik canlılığı önemli bir rol üstlenmektedir.¹¹⁶ Çekici etmenler, özellikle büyük kentlerde gerçekleştirilen sanayi yatırımlarına dayalı olarak kaydedilen ekonomik gelişmeler çerçevesinde oluşan koşulları ifade etmektedir. Bilhassa 1923’ten itibaren sanayi kuruluşlarının

¹¹⁵ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹⁶ M. E. Papadakis, *Growth and Hierarchical Classification of Greek Cities, 1951-1981*, Ekistics, 1997, s. 36.

yoğunlaştığı kentlerin sunduğu istihdam olanaklarının gelişimi, bir taraftan söz konusu kentlerin ekonomik açıdan kalkınmalarına zemin hazırlarken, diğer taraftan kırsal nüfus için çekici merkezler haline gelmelerinin önünü açmıştır. Bir başka ifadeyle, önceki bölümlerde ele aldığımız itici etmenler, daha ziyade kırsal kesime özgü neden ve koşullarla ilgiliyken, çekici etmenler, kentlerin ihtiva ettiği sosyo-ekonomik dinamiklere bağlı olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla itici etmenleri, kentleşme sürecini oluşturan göç hareketlerinin nedeni, çekici etmenleri ise söz konusu demografik hareketlerin sonucu olarak değerlendirebilmek mümkündür.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan beri, ülkemizde belli dönemlerde ve belli alanlardakiler devlet eliyle olmak üzere, önemli sanayi yatırımları yapılmıştır. 1927’de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Yasasının özel yerli anamalı harekete geçirmekte başarı gösterememiş olmasından sonra, devlet temel sanayi kuruluşlarını bir plan denemesi içinde gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında dokuma, kağıt, seramik ve kimya endüstrileri başta yer alır. Hatta, devlet kimi sanayi kuruluşlarını, ekonomik karlılık ölçütünün bile dışına çıkarak Anadolu kasabalarında kurmuştur.

1927 yılında yapılan Sanayi Sayımı’nın sonuçları, o tarihte en küçük esnaf işliklerini (atölyelerini) de içine almak üzere Türkiye’de 65.245 sanayi işletmesi bulunduğunu ve bu kesimde 256.855 kişinin çalıştığını göstermiştir. Bu kuruluşlardan % 90.8’i, 10 ve daha az işçi çalıştıran kuruluştur. Oysa, 1950 yılında, sanayi işletmeleri sayısının 98.828’e, bu işletmelerde çalışanlar sayısının ise 353.994’e yükseldiği ve bunların da ancak, %2.2’sinin büyük sanayi kuruluşu niteliğinde olduğu görülmektedir. 1959 yılında yapılan Sanayi Envanteri adlı sayıma göre, sanayi işletmelerinin sayısı 110 bini geçmiş, çalışanların sayısı ise, 705.893

olmuştur. 1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı, işyerleri sayısının 160.771'e, çalışanlar sayısının ise, 649.472'ye yükseldiğini göstermiştir.¹¹⁷

Sanayi kuruluşlarının ve bu kuruluşlarda istihdam edilen işçi sayısının sürekli artış göstermesi, kentleşme hızında görülen artışın temel göstergelerinden biridir. Nitekim nüfusun büyük kentlerde toplanmasını açıklayan kuramsal görüşler, bu kentlerin aynı zamanda sanayi ötekleri olduğu varsayımına dayanır. Bu varsayım, Türkiye'ye özgü kentleşme deneyimi için de geçerlidir. Ülkemizde, özellikle 1950'li yıllardan itibaren farklı kent ve kasabalarda kurulan sanayi teşekküllerinin, buldukları bölgenin kentleşme sürecini hızlandırdıkları görülmektedir. Söz konusu sanayi teşekkülleri, kuruldukları kasabaların kısa süre içerisinde büyükçe kentler haline gelmesini sağlamıştır. Bilhassa Ereğli, Karabük, Seydişehir, Kırıkkale, İskenderun ve Batman, sanayinin kentleştirdiği kasabalara örnek olarak gösterilebilmektedir.

“Sanayileşme, illerin ve dolayısıyla kentlerin gelirleri arasında ayrım yaratan temel etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekten, az gelişmiş Doğu Anadolu Bölgesinde bulunsalar bile, sanayi kuruluşlarına sahip kentler, imalar sanayi gelirininin toplam gelir içindeki payı bakımından ilk sıralarda yer alabilmektedir. Elazığ, Siirt, Rize bunlar arasındadır. Öte yandan, batı bölgelerinin sanayileşmemiş kimi kentleri, sonlarda kalmaktadır. Bunların örnekleri de Çankırı ve Isparta'dır.”¹¹⁸

Yukarıda aktardığımız bilgiler, sanayileşen kentlerimizin zaman içerisinde yoğun bir nüfus akınına maruz kaldığını göstermektedir. Bu durum, sanayi

¹¹⁷ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁸ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 51.

kuruluşlarının yoğunlaştığı kentlerin yarattığı “çekici” koşulların doğal bir sonucudur. Ekonomik açıdan kalkınan sanayileşmiş kentlerin sunduğu istihdam olanaklarıyla birlikte sağlık, eğitim ve altyapı hizmetlerinde kaydedilen ilerlemeler, söz konusu kentlerin kırsal nüfus için ideal yerleşim alanları olarak benimsenmelerine imkan tanımıştır. Dolayısıyla ülkemize özgü kentleşme koşullarını yaratan göç hareketlerinin bir diğer önemli nedeninin de, çekici etmenlere dayandığını gözlemleyebiliriz.

Türkiye’nin kentleşme deneyimini ele alırken, bu süreci oluşturan “itici”, “iletici” ve “çekici” etmenleri bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Birçok açıdan nedensellik ilgisi içerisinde bulunan bu üç etmen de, kentleşme sürecinin oluşumunu mümkün kılan yapısal koşulları bir arada yaratmaktadır. Bu etmenler arasındaki bağıntıyı şu şekilde şematize edebilmek mümkündür:

Türkiye’ye Özgü Kentleşme Nedenleri

İtici Etmenler → *İletici Etmenler* → *Çekici Etmenler*

Bununla birlikte, Türkiye’ye özgü kentleşme deneyimini oluşturan nedenleri itici, iletici ve çekici etmenler olmak üzere üç başlık altında incelemenin, kentleşme olgusunu, yalnızca demografik boyutuyla değerlendirme sakıncasını ortaya koyduğunu da belirtmek gerekmektedir. Köy ve kent arasında yaşanan nüfus hareketlerini esas alan bu yaklaşım, kentleşmeyi daha ziyade göç bağlamında kent öteklerinde yaşanan nüfus birikimi paralelinde ele alırken, konunun politik ve sosyo-psikolojik içeriğine değinmemektedir. Buna rağmen, ülkemize özgü kentleşme sürecinin hâkim özelliklerini göz önünde bulundurarak, Ruşen Keleş’in bu tasnifinin ele aldığımız olguyu genel hatlarıyla açıkladığını kabul ediyoruz.

1.4.4. Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye'nin Kentleşme Düzeyi, Yönü ve Niteliği

Ülkemizde, özellikle 1950'li yılların ilk yarısından itibaren başlayan sanayileşme sürecine paralel olarak gelişen kentleşme olgusu, planlı ve öngörülebilir bir perspektif dahilinde teşekkül etmemiştir. Kırsal kesimden sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı kentsel yerleşimlere yönelen göç akınları ve büyük bir hızla artan nüfusun barınma ihtiyaçlarının giderilmesinde yaşanan sıkıntılarla birlikte altyapı eksiklikleri, kentlerin gerek fiziksel, gerekse sosyo-ekonomik koşullarının, gelişmiş ülkelere özgü standartların altında kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ülkemizin kentleşme deneyimini, gelişmekte olan ülkelerde görülen hızlı/çarpık ya da tekyönlü olarak adlandırılan kentleşme modeli ekseninde değerlendirmek gerekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar olan süreçte kent sayısında ve kentsel nüfus oranında yaşanan hızlı ve sürekli artış, bu tespitimizi doğrulamaktadır. Zira TÜİK verilerine göre; 1927 yılında %17'nin altında kalan kentleşme oranı, 1960'ta yaklaşık %32'ye çıkmış, 1980'lerde köy ve kent nüfusu eşitlenme sürecine girmiştir. 2000 yılı sayımına göre ise Türkiye'nin %65'i kentlerde yaşamaktadır.¹¹⁹

Kır ve kent nüfusları arasında yıllar içerisinde gözlemlenen bu dengesiz dağılım, sanayileşmeye bağlı hızlı nüfus artışının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan ülkemizde kentsel nüfus oranında görülen artışın nedenini tespit edebilmek için, öncelikle Türkiye'nin demografik yapısında yaşanan değişimleri beşer yıllık zaman dilimleri dahilinde ortaya koyulan nüfus sayımı sonuçlarına dayalı olarak aktarmak gerekmektedir:

¹¹⁹ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 102.

Demografi		
Yıl	Nüfus	Yıllık artış(%)
1927	13.648.987	-
1935	16.158.567	2,29
1940	17.821.543	2,05
1945	18.790.987	1,08
1950	20.947.155	2,29
1955	24.065.543	2,97
1960	27.755.532	3,06
1965	31.391.651	2,62
1970	35.605.653	2,68
1975	40.348.789	2,66
1980	44.737.321	2,17

1985	50.664.654	2,64
1990	56.473.653	2,29
2000	67.804.543	2,00
2007	70.586.256	0,58
2008	71.517.100	1,31
2009	72.561.312	1,48
2010	73.722.988	1,60
2011	74.724.269	1,35
2012	75.627.384	1,20

Tablo 2 – Türkiye’de yıllara göre nüfus artış hızının yüzdelerle değışimi.¹²⁰

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, 1955 ve 1960 yıllarının, ülkemizde nüfus artış hızının en yüksek seviyede olduğu iki dönemi ifade ettiği görülür. Nüfus artışının, belirli bir zaman dilimi içerisinde yaşanan birikimsel bir süreç olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa, ülkemiz için 1950’li ve 1960’lı yılların, nüfus artış hızı oranı bakımından dönüm noktası olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilebilir. Bu dönemin, ülkemizde gerek devlet eliyle teşvik edilen sanayi yatırımları, gerekse Marshall

¹²⁰ TÜİK, Nüfus Verisi, www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi, 03.05.2013.

Yardımları (1948-1952) gibi dış desteklerle birlikte kaydedilen ekonomik ilerleme sürecine tekabül etmesi ise dikkate değerdir. Bilhassa liberal ekonomi politikalarının benimsendiği Demokrat Parti iktidarı dönemine (1950-1960) tesadüf eden bu on yıllık zaman dilimi, aynı zamanda köyden kente göçün, kentleşme hızını öngörülen düzeyin üzerinde artırdığı bir süreci belirtmektedir. Ernst Reuter, Ömer Celal Sarç ve Sadun Aren, 1945-1950 yılları arasında yapmış oldukları çalışmalarda, o tarihte Türkiye’de güçlü kentleşme eğilimleri bulunmadığı görüşünde birleşmişlerdir. Oysa 1955’ten bu yana yapılan kimi çalışmalarda, durumun değişmiş olduğu ve ülkenin, özellikle 1950’den sonra, hızlı bir kentleşme süreci içine girmiş bulunduğu görülmüştür.¹²¹ Bu bilgiler ışığında, sanayileşme ile nüfus artış hızı arasındaki ilişkinin, kentleşme düzeyini doğrudan etkilediği tezine dayanan yaygın görüşün haklılığı ispat edilebilir.

Genel itibarıyla kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak tanımlanan kentleşme kavramının, ülkemize özgü tarihsel gelişimini doğru şekilde analiz edebilmek için, kent ve köy nüfuslarının yıllar içerisindeki dağılımını ortaya koyan istatistikî verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Kentsel nüfus oranının kronolojik gelişimini ortaya koyan bu veriler, aynı zamanda Türkiye’nin kentleşme düzeyini algılamak bakımından da önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Bilhassa sanayileşme ile kentleşme süreci arasındaki paralelliğe istinaden ülkemizde yaşanan nüfus hareketlerinin yönü ve niteliğini de söz konusu verilerden hareketle somut olarak gözlemleyebilmek mümkündür:

---

¹²¹ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 41.

1927-2010 Yılları arasında Kırsal ve Kentsel Nüfusun Sayısal ve Yüzde Dağılımı

Yıl	Kır	Kent	Kır (%)	Kent (%)
1927	10.342.391	3.305.879	75,8	24,2
1935	12.355.376	3.802.642	76,5	23,5
1940	13.474.701	4.346.249	75,6	24,4
1945	14.103.072	4.687.102	75,1	24,9
1950	15.702.851	5.244.337	75,0	25,0
1955	17.137.420	6.927.343	71,2	28,8
1960	18.895.089	8.859.731	68,1	31,9
1965	20.585.604	10.805.817	65,6	34,4
1970	21.914.075	13.691.101	61,5	38,5
1975	23.478.651	16.869.068	58,2	41,8
1980	25.091.950	19.645.007	56,1	43,7
1985	23.798.701	26.865.757	47,0	53,0

1990	23.146.684	33.326.351	41,0	59,0
2000	23.797.653	44.006.274	35,1	64,9
2010	17.500.632	56.222.356	23,7	76,2
2012	17.178.953	58.448.431	22,7	77,2

Tablo 3 – Türkiye’de kırsal ve kentsel nüfusun sayısal ve yüzde dağılımı.¹²²

Bu verilerden hareketle, özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren ülkemizde hızlı bir kentleşme sürecinin yaşandığı sonucuna varılabilir. 1927 yılından 2012 yılına kadar olan 85 yıllık süreci kapsayan dönemde, kent nüfusunun sürekli olarak artış gösterdiği müşahade edilebilmektedir. Benzer bir artış, kentlerde yaşayan nüfusun, toplam nüfusa olan oranında da süreklilik arz edecek şekilde yaşanmıştır. Kırsal nüfus oranında görülen hızlı düşüşe mukabil, kentsel nüfusun yıllar içerisinde sürekli olarak artış göstermiş olması, ülkemizde yoğun bir iç göç hareketinin meydana geldiğini kanıtlamaktadır. Nitekim 1927 yılında, nüfusun %75,8’i köy ve beldelerde yaşarken, bu oran 2012 yılında %22,7’ye düşmüştür. Kentlerin maruz kaldığı yoğun nüfus baskısı, bir yandan kent çeperlerinin genişlemesine neden olurken, bir yandan da kentsel öznitelik kazanmış alanlarda gerekli ve yeterli altyapı hizmetlerinin geliştirilebilmesi ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

¹²² Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları*, 2012, www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2013.

1960-1997 yılları arasındaki 30 yıllık sürede kentsel nüfus, 6.9 milyondan 40 milyona çıkarak, 5.5 kat artmıştır. Kentsel nüfusun genel nüfus içindeki oranı ise, aynı dönemde %25,1'den %64,6'ya yükselmiştir. Beşer yıllık nüfus sayımı dönemlerindeki gelişmeler incelendiğinde, görülmektedir ki, son 30 yıldaki nüfus artışlarının ortalama olarak beşte dördü kentlerde yer almıştır. Bu dönem içinde, kırsal nüfus yılda ortalama %1 oranında arttığı halde, genel nüfusun ortalama artış hızı %2,5'e yakın olmuştur. Kentsel nüfus ise ortalama %6,1 oranında artmıştır.¹²³

Nüfus sayımı dönemleri içinde her yıl ortalama olarak artan miktarın, dönem başındaki kentsel nüfusa oranına “yıllık ortalama kentleşme hızı” adı verilirse, bu hızın da 1945'ten sonra sürekli olarak arttığını görürüz. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü 1940-1945 arası dönemde kentleşme hızının son derece yavaş seyretmesi ise, savaş koşullarının yarattığı olağanüstü hal durumu ile ilişkilendirilebilir. Savaşın sona ermesinin ardından savunma kaygılarının ortadan kalkmasıyla birlikte, yıllık ortalama kentleşme hızının tekrar artış göstermeye başladığını görürüz.

“1965'i izleyen beş nüfus sayımı döneminde, yıllık ortalama kentleşme hızının, sırasıyla %7,2, %6,3, %5,1, %4,3, %4 ve %3,6 olmasına karşılık, kentsel nüfustaki mutlak artış bu beşer yıllık dönemlerde 3 ile 5 milyon kişi arasındadır. Kentleşmenin hızında, son birkaç sayım döneminde görülen göreceli yavaşlamada, 1970 sonrasında kurulan hükümetlerin izledikleri tarım ürünleri taban fiyatı politikalarının kırsal alanları daha az itici kılmasının, hızlı enflasyonun kentlerde yaşamayı çok pahalı hale getirmiş olmasının payları olduğu belirtilebilir. Bu dönemler, ülkede evlenme oranlarının da göreceli olarak azaldığı dönemlerdir. 1975-1980 yılları arasında, özellikle büyük kentlerde yer alan şiddet olaylarının da, kentlerde yaşamayı çekici olmaktan çıkardığı ileri sürülebilir.

---

¹²³ Ruşen Keleş, *a.g.e.*,s. 42.

Ülkemizde kent sayısı da, sürekli bir artış içindedir. 1927’de 66 olan kent sayısı, 1950’de 102’ye, 1960’da 147’ye, 1970’de 238’e, 1980’de 320’ye, 1985’te 380’e, 1990’da 424’e ve 1997’de 453’e yükselmiştir. Kent sayısının artması, küçük kasabaların, nüfusu 10 bini almış yerleşim yerleri kümesine geçmeleri yoluyla olmaktadır. Bunlardan bir bölümü, çok yavaş olan gelişme süreçleri içinde uzun sürede ‘kent’ haline geldikleri halde, bir bölümü de sanayi etkinlikleri için kuruluş yeri olarak seçilmeleri sonucunda gösterdikleri hızlı bir gelişme ile kısa bir sürede ‘kent’ olmaktadır.”¹²⁴

Ülkemize özgü kentleşme modelini oluşturan dinamikleri, geç sanayileşmeye bağlı olarak şekillenen altyapı sorunlarından bağımsız şekilde ele alabilmek mümkün değildir. Kent sayısında ve kentsel nüfus oranında görülen artışın süreklilik arz etmesi de, ülkemizin kentleşme deneyiminin, geç sanayileşmeye bağlı olarak şekillenen yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmış olmasının doğal bir sonucudur. Bu perspektiften bakıldığında, ülkemizin kentleşme deneyimini, sanayileşme sürecini tamamlayamamış diğer Latin Amerika, Ortadoğu ve Asya ülkelerine özgü kentleşme kategorileri bağlamında incelemek gerektiği görülmektedir. Nitekim gelişmiş (önemli ölçüde sanayileşme süreçlerini tamamlamış) ülkelere özgü kentleşme deneyimi ile az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin kentleşme deneyimleri arasında belirgin farklılıklar mevcuttur. Bunların başında, söz konusu ülkelerin kentleşme hızları arasındaki ayrımlar gelmektedir. Bir başka ifadeyle, gelişmiş ülkelerde sanayileşme sürecinin önemli ölçüde tamamlanmış olması nedeniyle daha düşük düzeyde seyreden kentleşme hızının, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde son derece yüksek olduğu görülmektedir. Ruşen Keleş, bu tür bir kentleşme modeline, “aşırı kentleşme” adını vermektedir. Buna mukabil, gelişmiş ülkelere özgü kentleşme modelini “sanayiye dayalı kentleşme” olarak vasıflandırmak mümkündür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve ABD’de büyük kamusal harcamalar yoluyla yönlendirilen kentsel büyümeye karşın, ithal ikameci kalkınma stratejileri ile sanayileşme hızları göreceli olarak artan eski tarım toplumlarında,

¹²⁴ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 42.

tarımsal yapıların çözülmeye başlamasıyla büyük çaplı göç hareketleri yaşanmaya başlamış ve özellikle sermaye kutuplaşmasının olduğu kentler, ciddi nüfus baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Latin Amerika, Asya ve Ortadoğu’da pek çok ülkede, tarımsal nüfus, dramatik bir hızla topraktan kopmaktadır. Tarımda açığa çıkan işgücü, bir yandan sanayileşmiş ülkelerin savaş sonrası işgücü talebine bağlı olarak ülke dışına göçerken, diğer yandan da kendi ülkelerinin kentsel alanlarına göç etmektedir. Türkiye’nin de yaşadığı bu hızlı kentleşme süreci, bir önceki dönemde politik iktidar eliyle sürdürülen planlama ve mekânsal modernleşmenin kalıplarını aşarak kontrolsüz ve “kendine özgü” bir kentleşme süreci yaratmaktadır. Yoğun göç alan kentlerde, “modern” ve “geleneksel” sektörler ikili bir yapı oluştururken, konut alanları farklı gelir gruplarının buldukları “spontan”, çoğu zaman meşru olmayan çözümlerle ve her dönemin kendine özgü güç ilişkileri içinde biçimlenmektedir. Savaş sonrasında, sanayi ülkelerindeki metropoliten alanlar, uzmanlaşmış fordist sanayiler, işlevlerde ayrılmış merkezi iş alanları ve emeğin bölünmesiyle ortaya çıkan orta-sınıf alt kentleri ile biçimlenirken, Türkiye gibi geç sanayileşen ülkelerin metropoliten alanları aşırı nüfus baskısı ve yetersiz istihdamla kontrolsüz biçimde genişlemektedir.¹²⁵

Türkiye, büyük bir kesimi ile kapitalist gelişme süreci içine yeni girmeye başlamış az gelişmiş bir ülkedir. Bu niteliğiyle, gelişmekte olan başka birçok ülkenin kentleşme özelliklerine Türkiye de sahiptir. Biri için saptanabilen özellikler, az çok ayrımlarla, genellikle ötekiler için de doğrudur.¹²⁶ Hatice Kurtuluş bu bilgiler ışığında Türkiye’ye özgü kentleşme deneyimini, “*üçüncü dünyalılığın mekânsal temsili*” olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin kentleşme biçimlerini belirleyen başlıca dinamiğin, “*ekonomik dışa bağımlılık*” olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Söz konusu ekonomik dışa

¹²⁵ Hatice Kurtuluş, “Kent Sosyolojisinde Değişen Kavrayışlar ve Türkiye’nin Kentleşme Deneyimi”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Derleyen: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 206.

¹²⁶ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 30.

bağımlılık, Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik ve toplumsal yapılarının belirlenmesinde önemli rol oynadığı gibi, kentleşme biçimlerini de geniş ölçüde etkilemektedir.

“Ekonominin dışa bağımlılığı, kentleşmenin biçimini etkileyerek bölgeler arasında ayrımlar yarattığı gibi, kentleşme hızına da etki yapar ve resmi ve özel yabancı sermayenin, ağır sanayi kuruluşları kurmaya yanaşmadığı montaj türü işleyimi kurallastırıldığı ülkelerde, lüks tüketim malları işleyimi, küçük işleyim, dışalımıcılık ve tecim gibi verimli olmayan kesimlerin gelişmesine ve daha çok hizmetlere dayanan içi boş bir kentleşmeye yol açar.”¹²⁷

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’ye özgü kentleşme modelinin, ekonomik dışa bağımlılık, geç sanayileşme, üretimin genel olarak tarıma dayalı olması ve sanayide ithal ikameci modelin benimsenmesi gibi nedenlerle, gelişmekte olan ülkelerin kentleşme özelliklerinin önemli bir bölümünü taşıdığı belirtilebilir. Bu tür bir kentleşme modelinin yol açtığı başlıca sorun ise, hızlı nüfus artışına bağlı olarak şekillenen aşırı/çarpık kentleşmedir. Köy ve kent nüfusları arasındaki yüzdelerlik dağılımda gözlemlenen değişim de, bu sorunu tüm cepheleriyle ortaya koymaktadır. Zira 1927 yılında, ülke nüfusunun %24,2’si kentlerde ikamet ederken, 1975 yılına gelindiğinde bu oran %41,8’e çıkmıştır. 1985 yılında ise, kent ve köy nüfusları eşitlenme düzeyine gelmiştir. TÜİK verilerine göre, 2012 yılı itibariyle, toplam nüfusun %77,2’si kentlerde, %22,7’si ise köylerde yaşamaktadır.

2012 yılında, TÜİK tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına dayalı olarak elde edilen veriler doğrultusunda 75.627.384 olarak tespit edilen Türkiye

---

¹²⁷ Ruşen Keleş, *100 Soruda...*, s. 19.

nüfusunun 58.448.431'i kentlerde, 17.178.953'ü ise belde ve köylerde yaşamaktadır. Yıllık nüfus artış oranının %12 olarak belirlendiği araştırma, aynı zamanda İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerin nüfus artış hızında herhangi bir düşüş gözlemlenemediğini de ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, muhtelif coğrafi bölgelerimizin kentleşme düzeyleri arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, söz konusu bölgelerde yer alan kentlerin sanayileşme seviyeleri, ekonomik etkinlikleri, jeopolitik konumları, coğrafi şartları ve demografik yapılarıyla doğrudan ilgilidir. Farklı coğrafi bölgelerimizin kentleşme düzeylerini, nüfus yoğunluğu ölçütü bağlamında hiyerarşik olarak sınıflandırdığımızda, Marmara bölgesinin kentleşme düzeyi en yüksek bölge olarak karşımıza çıktığı görülür. Marmara bölgesini sırasıyla, Güney Anadolu, Ege, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri takip etmektedir. Kentleşme düzeyleri yüksek olan bölgeler, Türkiye'nin gelişmiş; düşük olan bölgeler ise az gelişmiş bölgeleridir. Bu bölgelerin kentleşme düzeylerinde uzun bir dönem içinde gözlemlenen değişme, bunlar arasında belli bir tarihte gözlemlenen ayırımdan daha önemlidir. Böylece, bu bölgelerin durağan bölgeler mi, yoksa gelişmekte olan bölgeler mi olduğu daha kolay kavranmış olur. Konuya bu açıdan bakılınca, hemen hemen bütün bölgelerin kentleşme düzeylerinin, son 25-30 yılda, 1950 öncesi döneme kıyasla yükselmiş bulunduğu ve özellikle Marmara, Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerinin kentleşme düzeylerinde sürekli bir yükselme olduğu görülür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kentleşmede belirli bir artışın gözlemlenebilmesi, 1960'tan sonraya rastlamaktadır.¹²⁸

Özellikle 1980 sonrasında izlenen politikalarla kırsal yapı yeniden biçimlenirken, bölgesel eşitsizlikler artmış, bunun sonucunda kırsal alanlardan kentlere ve özellikle metropollere yönelik olarak gerçekleşen göç akımlarından daha etkin olan 'kentten kente göç' olarak isimlendirilen yeni bir süreç başlamıştır.¹²⁹

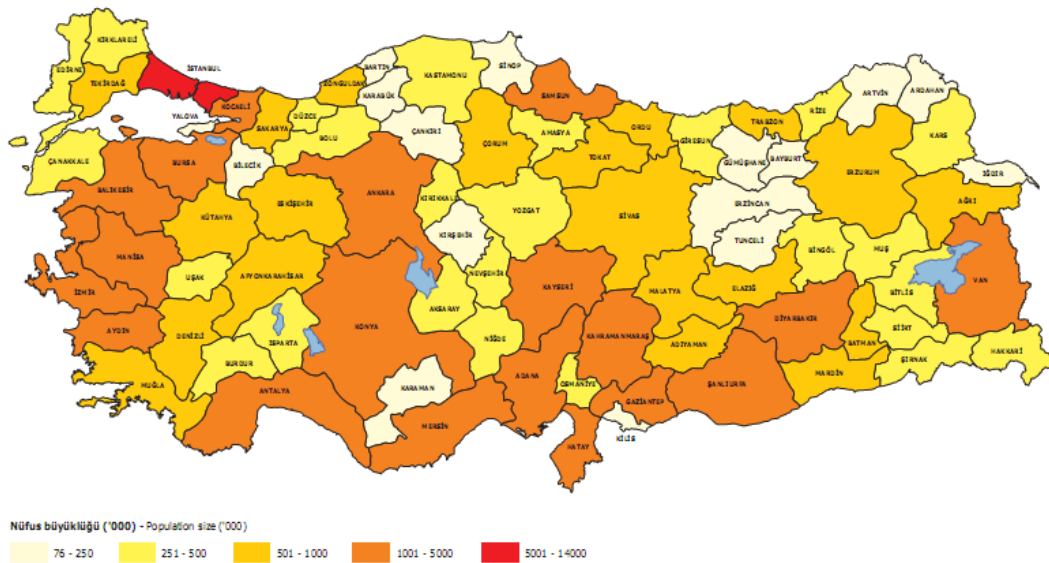
¹²⁸ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 46.

¹²⁹ F. Özbay-B. Yücel, "Türkiye'de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı", *Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi*, Derleyen: İ. Koç, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları, Ankara 2001, s. 17.

Buna bağılı olarak Türkiye’de 1980 sonrasında bazı kentlerin gelişme gösterip, bazılarının gerilediğı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu dönemde metropoller ve büyük kentlerin çekim merkezi olmaya devam edişlerinin ötesinde geçmişte fazlaca öne çıkmayan bazı kentlerin ekonomik nedenlerle önemlerinin arttığı da izlenmektedir. Bu kentlerden bir kısmı ülke metropollerinin etki alanındaki yakın kentler iken, bir kısmı yeni sanayi odakları olarak adlandırılan grup içindekilerdir. Burada, Ege ve Akdeniz kıyılarında turizmin gelişmesinin demografik, ekonomik ve sosyal anlamlarda katkı sağlayarak yeni kalkınma ivmeleri kazandırdığı kentleri de ayrıca belirtmek gerekmektedir.¹³⁰

Nüfus Büyüklüğü¹³¹

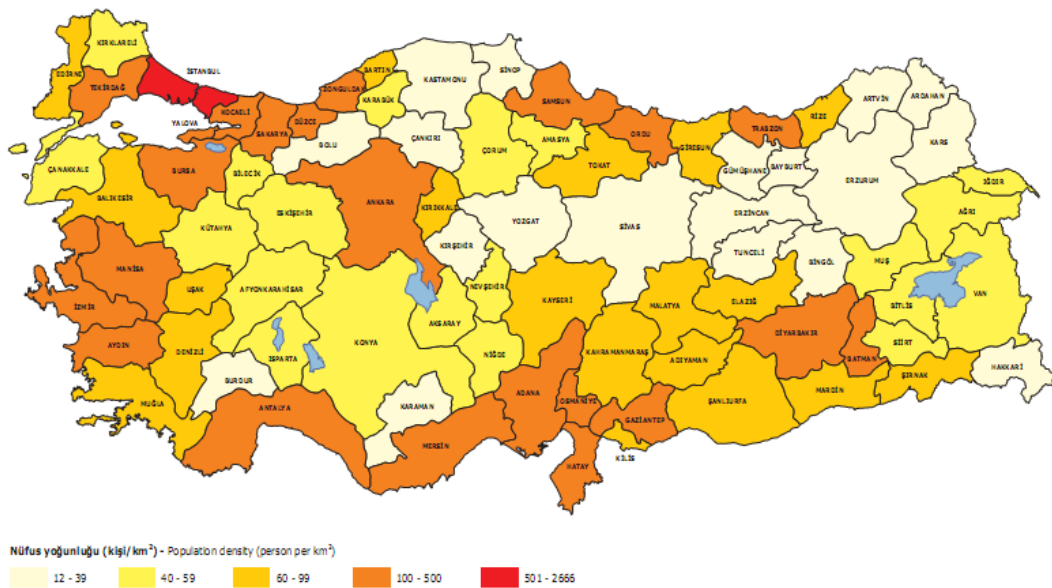

¹³⁰ F. Ataay, “Türkiye’de Kentsel ve Bölgesel Gelişme Dinamikleri (1923-2000)”, *Küreselleşme Kısılcacında Kent ve Politika*, Derleyen: M. Güneş, Detay Yayıncılık, Ankara 2004, s. 5-6.

¹³¹ Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları*, 2012, www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2013.

Bu noktada, nüfusun yoğunlaştığı illerin tespit edilmesi, bölgelerin kentleşme düzeylerini göstermek açısından önem taşımaktadır. Nüfusu belli bir düzeyin üzerinde bulunan “metropol” ya da “büyük kent” olarak adlandırılan yerleşim birimlerinin yoğunlaştığı bölgelerin benzer ekonomik etkinliklerin sürdürüldüğü alanlar olması, sanayileşme düzeyi ile kentleşme ve bölgesel kalkınma süreçleri arasındaki paralelliği ortaya koymaktadır. Bu tespitin doğruluğunu, Türkiye’nin nüfus yoğunluk haritasını gösteren çalışmalar üzerinden gözlemleyebilmek de mümkündür:

Nüfus Yoğunluğu¹³²

TÜİK tarafından Resmi İstatistik Programı kapsamında 2012 yılında gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına dayalı olarak hazırlanan nüfus yoğunluğu haritası, bölgelerimizin kentleşme düzeyleri ve ekonomik gelişmişlik seviyeleri

¹³² Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları*, 2012, www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2013.

hakkında fikir sahibi olunmasına yardımcı olacaktır. Yukarıda aktardığımız haritalarda, nüfus büyüklük ve yoğunluklarına göre farklı renklerle temsil edilen kentlerin oluşturdukları kümelerin, genel hatlarıyla ülkemizin farklı coğrafi bölgelerinin fiziksel sınırları içerisinde kalması da bu tespitimizin meşruiyetini kanıtlamaktadır.

Bununla birlikte, ülkemizin kentleşme düzeyinin daha doğru bir biçimde anlaşılabilmesinin temel koşulunun, kent ve köy nüfusları arasındaki dağılımı ortaya koyan istatistikî verilerin belirtilmesine dayandığı kanaatindeyiz. Kentlere göre kent merkezleri ile belde/köy yerleşimlerinde yaşayan nüfus rakamlarının aktarıldığı bu veriler, farklı illerimizin kentleşme düzeylerini ayrı ayrı göstermesi açısından da son derece önemlidir:

İllere Göre İl Merkezi, Belde/Köy Nüfusu ve Yıllık Nüfus Artışı, 2012

(Population of province/district centers, towns/villages by provinces and districts and annual growth rate of population, 2012)

NÜFUS

İl ve İlçe	Toplam	İl Merkezleri	Belde/Köyler	Yıllık Nüfus Artışı
-------------------	---------------	----------------------	---------------------	----------------------------

Toplam 75.627.384 58.448.431 17.178.953 12,0

Adana 2.125.635 1.886.624 239.011 7,9

Adıyaman 595.261 365.381 229.880 2,2

Afyonkarahisar	703.948	377.845	326.103	7,6
Ağrı	552.404	292.525	259.879	-5,6
Amasya	322.283	211.474	110.809	-2,5
Ankara	4.965.542	4.842.136	123.406	15,1
Antalya	2.092.537	1.492.674	599.863	23,7
Artvin	167.082	93.673	73.409	4,1
Aydın	1.006.541	611.846	394.695	7,4
Balıkesir	1.160.731	711.743	448.988	5,5
Bilecik	204.116	154.952	49.164	1,3
Bingöl	262.507	150.166	112.341	0,9
Bitlis	337.253	182.939	154.314	1,9
Bolu	281.080	181.613	99.467	16,4
Burdur	254.341	157.690	96.651	15,1
Bursa	2.688.171	2.492.012	286.159	13,5
Çanakkale	493.691	278.055	215.636	14,8
Çankırı	184.406	115.415	68.991	39,8
Çorum	529.975	365.526	164.449	-8,6
Denizli	950.557	670.812	279.745	8,7
Diyarbakır	1.592.167	1.155.258	436.909	13,4

Edirne	399.708	276.579	123.129	1,0
Elazığ	562.703	418.991	143.712	7,4
Erzincan	217.886	129.439	88.447	12,0
Erzurum	778.195	509.474	268.721	-3,4
Eskişehir	789.750	710.830	78.920	10,8
Gaziantep	1.799.558	1.604.933	194.625	25,9
Giresun	419.555	248.957	170.598	0,1
Gümüşhane	135.216	67.514	67.702	21,2
Hakkari	279.982	156.109	123.873	28,3
Hatay	1.483.674	742.590	741.084	6,4
Isparta	416.663	283.459	133.204	13,1
Mersin	1.682.848	1.327.870	354.978	8,9
İstanbul	13.854.740	13.710.512	144.228	16,8
İzmir	4.005.459	3.661.930	343.529	10,1
Kars	304.821	131.235	173.586	-3,1
Kastamonu	359.808	202.006	157.802	0,1
Kayseri	1.274.968	1.116.393	158.575	15,5
Kırklareli	341.218	232.154	109.064	3,0
Kırşehir	221.209	161.978	59.231	0,9

Kocaeli	1.634.691	1.527.407	107.284	20,4
Konya	2.052.281	1.563.863	488.418	6,7
Kütahya	573.421	375.267	198.154	16,1
Malatya	762.366	504.793	257.573	5,8
Manisa	1.346.162	904.513	441.649	4,5
Kahramanmaraş	1.063.174	675.589	387.585	8,5
Mardin	773.026	458.112	314.914	11,7
Muğla	851.145	373.937	477.208	15,2
Muş	413.260	154.472	258.788	-3,5
Nevşehir	285.190	162.228	122.962	6,8
Niğde	340.270	173.480	166.790	8,0
Ordu	741.371	423.295	318.076	37,1
Rize	324.152	270.631	116.521	3,5
Sakarya	902.267	680.637	221.630	15,3
Samsun	1.251.722	840.399	411.323	0,0
Siirt	310.879	191.703	119.176	1,3
Sinop	201.311	109.787	91.524	-8,5
Sivas	623.535	428.426	195.109	-5,6
Tekirdağ	850.321	589.049	263.272	26,7

Tokat	613.990	358.494	255.496	9,3
Trabzon	757.898	426.882	331.016	0,7
Tunceli	86.276	57.737	28.539	14,2
Şanlıurfa	1.762.075	975.455	786.620	26,3
Uşak	342.269	233.659	108.610	7,4
Van	1.051.975	548.717	503.258	28,4
Yozgat	453.211	266.090	187.121	-27,2
Zonguldak	606.527	287.305	319.222	-9,6
Aksaray	379.915	236.177	143.738	2,9
Bayburt	75.797	40.564	35.233	-12,2
Karaman	235.424	165.564	69.860	6,0
Kırıkkale	274.727	232.959	41.768	-1,0
Batman	534.205	399.042	135.163	18,3
Şırnak	466.982	298.929	168.053	19,4
Bartın	188.436	68.151	120.285	6,1
Ardahan	106.643	37.522	69.121	-7,6
Iğdır	190.409	101.483	88.926	8,2
Yalova	211.799	149.421	62.378	25,2
Karabük	225.145	172.945	52.200	24,4

Kilis	124.320	88.934	35.36	-1,1
Osmaniye	492.135	363.067	129.068	13,4
Düzce	346.493	201.434	145.059	12,6 ¹³³

Bu bilgiler çerçevesinde ülkemize özgü kentleşme deneyimini bir bütün olarak ele alacak olursak, bu sürecin, Cumhuriyet'in ilanı (1923) ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sanayileşme (1945-1950) gibi iki önemli gelişmeye dayandırılabilceğini görürüz. Ülkemizde modern kentleşmenin başlangıcının Cumhuriyet'in ilanına tesadüf etmesine karşın, bu sürecin hız kazanmasını sağlayan asıl etkenin, 1950 ve sonrasında yaşanan sanayileşme hareketleri olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, 1950 tarihi, Türkiye'ye özgü kentleşme deneyimi açısından bir tür dönüm noktası olarak kabul edilmelidir. Nitekim kentleşmenin, sosyolojik bir olgu niteliği kazanmaya başlaması da, aynı dönemde gerçekleştirilen sanayi hamlelerine bağlı olarak teşekkül eden demografik hareketlerle ilişkilendirilebilir. Bu tarihten itibaren ülkemizde, gelişmekte olan ülkelere özgü hızlı/aşırı kentleşme sürecinin biçimlendirdiği yapısal sorunların bir bütün halinde gözlemlenebildiği yeni bir dönem başlamıştır. Kırsal kesimden kent özeklerine yönelen göç hareketleri, kentler üzerinde yoğunlaşan nüfus baskısı, artan nüfusun barınma ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalan konut sunumunun kaçak yapılaşma ve gecekondu yerleşimlerini teşviki ve benzeri sorunlarla oluşan muhtelif altyapı yetersizlikleri, Türkiye'nin kentleşme deneyimi ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki paralelliği ortaya koymaktadır. 1950'den günümüze kadar olan zaman dilimi bir bütün halinde incelendiğinde, ülkemizde yaşanan kentleşme hareketlerinin genel karakteristiğini şekillendiren temel dinamiklerin, geç sanayileşmeye bağlı olarak vücuda gelen sosyo-ekonomik sorunlar temelinde geliştiği sonucuna varılabilir. Söz konusu sorunların oluşumunu sağlayan dinamiklerin başında ise, "göç" olgusu gelmektedir. Farklı kaynaklarda genellikle "*coğrafi mekân değiştirme*

¹³³ Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları*, 2012, www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 06.05.2013.

*sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasî boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleri*¹³⁴ olarak tanımlanan göç olgusu, ülkemizin yakın tarihteki kentleşme tecrübesinin kurucu unsurlarından biri olarak nitelendirilmektedir. Birçok sosyolog ve kent bilimci, bu olgunun, Türkiye'nin kentleşme biçimini belirleyen başlıca etken olarak değerlendirilmesi gerektiği noktasında görüş birliğine varmıştır. Nitekim Ruşen Keleş tarafından Türkiye'ye özgü kentleşme nedenleri olarak gösterilen “itici”, “iletici” ve “çekici” etmenler, aynı zamanda iç göç hareketlerinin oluşumunu sağlayan başlıca nedenler olarak mütalaa edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, göç ve kentleşme hareketleri arasında tutarlı bir nedensellik ilgisi bulunduğu görülmektedir.

Kentlerin çekme ve köylerin itme güçleri altında gözlemlenen göç deviniminin başıboş bırakılması ve sistematik bir düzenlemeye tabi tutulmaması, birtakım toplumsal ve ekonomik erozyonların oluşmasına neden olmaktadır. Toplumsal erozyon, büyük özelemlere gelenlerin çalışma durumlarıyla ilgilidir. Marjinal hizmetlerdeki yığılmalar, erken saatlerde köşe başlarında oluşan işçi pazarları, trafik, park yeri, içme suyu, elektrik, otobüs sıkıntıları, kanalizasyon yetersizliği, okul, kitaplık, yeşil alan eksikliği, toplumsal erozyonun büyük kentlerdeki belirtileridir. Ş. S. Aydemir'in “kentlerin kanserleşmesi” olarak adlandırdığı gecekondulaşma, büyük kentlere damgasını vurmuştur.

Öte yandan, ülkemizde kentleşme, bir “ekonomik erozyon” niteliği de taşımaktadır. Ülkemizde, İstanbul ve Ankara'nın belli başlı iki çekici yerleşim özeği oluşu, gelir, servet ve anamal akımını bu kentlere yöneltmekte, geri kalmış yörelerle köylerde biriktirilen anamalin yatırıldığı yerler, bu kentler olmaktadır. Geri kalmış yörelerle köylerde biriktirilen paranın o yerlerin kalkınmasına hizmet edecek yerde, büyük kentlere akması, hatta oradan da türlü yollarla yurt dışına aktarılması,

¹³⁴ İnan Özer, *Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s. 11.

Türkiye’de kentleşmenin, köyler ve gerici yöreler bakımından da bir “kan kaybına”, ekonomik erozyona yol açtığını gösterir.¹³⁵

Bununla birlikte, ülkemizde yaşanan kentleşme hareketi, sanayileşme ile paralel bir seyir takip etmemiştir. İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin gerçekleştirildiği 18. yüzyıldan itibaren kentleşme düzeyi kademeli ve dengeli bir biçimde artan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerine özgü kentleşme seyri ve niteliği ile ülkemizin kentleşme perspektifi arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Bu farkları temellendiren ayrım ise, sanayileşme hareketlerinin ülkemizde köklü bir tarihsel geçmişe sahip olmamasına dayanmaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde, oluşum tarihi yaklaşık üç yüz yıl öncesine dayanan sanayileşme hareketleri ekseninde evrimsel sürecini tamamlayan sosyo-ekonomik dönüşüm, ülkemizde son altmış yıllık zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılmış, bu durum neticesinde yerleşim ve kentleşme politikası da sahil bir istikamette gelişme olanağından mahrum kalmıştır. Göç, hızlı nüfus artışı, konut sıkıntısı, altyapı eksikliği, kamu hizmetlerinin yetersizliği, kaçak yapılaşma/gecekondulaşma ve benzeri etkenlere bağlı olarak şekillenen çarpık kentleşme sorunu da kanaatimizce geç sanayileşmenin doğal bir sonucudur.

Ülkemizde, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan hızlı ve plansız kentleşme, nüfusun belli başlı kent öteklerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Günümüzde, 75.627.384 olan Türkiye nüfusunun 22.825.741’i (yaklaşık olarak üçte biri), üç büyük kentte (İstanbul, Ankara ve İzmir) yaşamaktadır. Bununla birlikte, nüfusu 1 milyonun üzerinde bulunan kent sayısı, 19’a çıkmıştır. Bu rakama, nüfusları 1 milyon baremine yaklaşan Denizli, Muğla ve Tekirdağ illeri de ilave edilirse, hızlı, yaygın ve düzensiz nitelikte olan bu anakentleşmenin, kentleri belediye sınırları içinden ibaret sayan eski kent tanımlarını kullanışsız duruma getirdiği belirtilebilir.

---

¹³⁵ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 53.

Nüfusu 1 milyonun üzerinde bulunan kentlerimizden yalnızca Hatay, Şanlıurfa ve Van'da kent ve köy nüfuslarının dengeli bir biçimde dağıldığı görülmektedir. Ancak bu üç kentimizde de, kentsel nüfus, köy ve beldelerde yaşayan kırsal nüfus toplamının üzerindedir. Bu illerin dışında kalan İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Antalya, Gaziantep, Kocaeli, Mersin ve Diyarbakır gibi nüfusları 1 milyonun üzerinde bulunan diğer kentlerimizde ise, kır ve kent yerleşimleri arasındaki nüfus dağılımının, büyük farklarla kentsel nüfus lehine gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Üç büyük sanayi kentimizde de, kırsal nüfusun, il toplam nüfusunun %10'unu dahi teşkil etmemesi, ülkemizin kentleşme düzeyini algılamak açısından oldukça önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. BÖLÜM

TÜRK ROMANINDA ŞEHİRLEŞME OLGUSU

2.1. Türk Romanında Göç Olgusu

Şehirleşme, sosyal bilimlerin muhtelif dalları tarafından inceleme konusu haline getirilen bir olgudur. Ülkemizde kentleşme hareketlerinin hız kazanarak toplumsal bir realite niteliği arz etmeye başladığı 1950'li yıllardan itibaren sosyoloji, mimarî, coğrafya, tarih ve kentbilim alanlarında vücuda getirilen bilimsel araştırmalara konu teşkil eden bu olgu, muhtelif edebiyatçılarımız tarafından da ele alınmıştır. Buna karşın çalışmamızın mahiyeti gereği kentleşme olgusunun edebiyat sahasındaki tezahürlerini incelerken, anlatım ve içerik açısından en zengin kaynağı sunduğunu düşündüğümüz roman türünü merkeze alacağız.

Kentleşme sürecini merkezi bir tem olarak ele alan romanların önemli bir bölümünün üzerinde durduğu başlıca husus, göç olgusudur. Genel anlamıyla göç, dinî, iktisadî, siyasî, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı insan topluluklarının hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir iskân ünitesinden bir başkasına yerleşmek suretiyle gerçekleştirdikleri coğrafi yer değiştirme hareketidir.¹³⁶ İnan Özer ise göç olgusunu, coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasî boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleri¹³⁷ olarak tanımlamaktadır. Göç olgusuna değişik bilimsel yaklaşımlardan bakabiliriz ama en önemlisi de konumuz açısından sosyolojik açıdır. Bu bağlamda göç, insanların, grupların demografik, coğrafik, ekonomik ve sosyo-politik

¹³⁶ Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, s. 21.

¹³⁷ İnan Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s. 11.

nedenlerle zaman ve mekânda yer değiştirmesi ile eyleme dönüşen ve eylemin bitiminden sonra da etkileri devam eden bir süreçler bütünüdür.¹³⁸

Ülkemizde, özellikle Marshall Yardımları (1948-1952) ile başlayan tarımda makineleşme sürecine paralel olarak tarımsal üretimde kaydedilen artışın, işgücüne duyulan ihtiyacı azaltması neticesinde kırsal kesimden hızla sanayileşmekte olan büyük kentlere yönelen nüfus akınlarının oluşturduğu bu olgu, Türkiye'ye özgü kentleşme modelinin teşekkülünü sağlayan temel dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, romancılarımız da, köylerin itme ve kentlerin çekme güçleri etkisi altında oluşan göç devinimini, daha ziyade sosyolojik bir olgu olarak algılamış ve onu ideolojik kimliklerinin öngördüğü farklı bakış açıları çerçevesinde estetik sahasına taşımışlardır.

2.1.1. Toplumcu Gerçekçi Perspektiften Göç Olgusu

Ülkemizde, özellikle 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren hız kazanan kentleşme sürecinin oluşumunu sağlayan göç hareketleri, söz konusu dönemde verilen eserlerin tematik bütünlüklerini kurgulayan başlıca unsur olarak belirlemektedir. Kentleşmeyi göç paralelinde ele alan romancılarımızın başında ise, Orhan Kemal ile Kemal Tahir gelmektedir. Orhan Kemal, **Bereketli Topraklar Üzerinde, Gurbet Kuşları, Murtaza ve Cemile** adlı romanlarında, bu sosyolojik realiteyi daha ziyade göçmen kesimin kentteki durumuna ilişkin gözlemlerine dayalı olarak ele almaktadır. Orhan Kemal'in, köyde yapacak iş bulamadıklarından kente göçen üç arkadaşın güç yaşam koşullarını anlattığı **Bereketli Topraklar Üzerinde** adlı romanı, 1954'te yayımlanır. Yazar, yapıtını daha sonra yeniden yazar ve roman genişletilmiş haliyle 1964'te yayımlanır. Pamuk tarlaları, çırcır fabrikaları, ırgatları, barları ve genelevleriyle Çukurova ve Adana yöresini olanca gerçekliğiyle anlatan

¹³⁸ Sabri Çakır, "Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23, Isparta 2011, s. 210.

yazar, konularını bu çevreden alan romanlarında tarımda çalışan işçilerle büyük toprak sahipleri arasındaki ilişkiyi irdeler. Çukurova'daki tarımsal üretimin emek-yoğun üretimden makineleşmeye geçişi, zaten yoksul olan tarım işçisinin durumunu daha da zorlaştırmış, elinde ekip biçecek toprağı bulunmayan köylü başka alanlara yönelmek zorunda kalmıştır.¹³⁹

Yazarın, 1927'deki mübadeleyle Türkiye'ye göçen ve Çukurova'da devletin verdiği tarlayı işletirken sıtmaya yakalanınca kente taşınan Murtaza'nın ve ailesinin macerasını anlattığı **Murtaza** isimli romanı, 1952 yılında yayımlanmıştır. Murtaza romanında yer verilen göç olgusunun nedeni, bir başka sosyo-politik realiteye istinat etmektedir. Bu çerçevede, romanda ele alınan göçün, siyasal nedenlerle gerçekleştirilen zorunlu bir “*yer değiştirme*” hareketi olarak sunulduğu görülmektedir. Yazar, göçmenlerin kentteki elverişsiz yaşam koşullarına atıfta bulunurken, bu kesimin yerleşim alanlarının sağlıksız ve çarpık dokusunu tasvir etmektedir:

*“...Murtaza en küçük oğlunun yanı başındaki pencerenin önüne süklüm püklüm oturdu, dışarılara bakmaya başladı. Bu eğri pencere, mahallenin sırtını çevirdiği kocaman bir göle bakıyordu. Bu gölün kirli suları yaz kış kurumazdı. Yosun tutmuştu. Milyonlarca sivrisinek, bütün semte bu gölden dağılır, bu göl yüzünden mahalle, sıtmadan göz açamazdı...”*¹⁴⁰

Orhan Kemal, **Gurbet Kuşları** adlı romanının ilk bölümünde, Anadolu'dan İstanbul'a göç eden kitleler için sembolik bir mahiyet kazanmaya başlamış bulunan Haydarpaşa Garı'na ilişkin tasvirlerinin yer aldığı pasajlar vasıtasıyla, dönemin İstanbul panoramasını gözler önüne sermektedir:

¹³⁹ Efnan Dervişoğlu, “Türk Romanında Kent Algısı”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Derleyen: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 423.

¹⁴⁰ Orhan Kemal, *Murtaza*, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.145.

“Ta Kurtalan’dan kalkıp, yolu üzerindeki irili ufaklı istasyonlardan topladığı çeşitli yolcularla tıka basa dolu ‘Kuşluk treni’ Haydarpaşa Garı’na çığlık çığlığa girdi. Ağırlaştı. Sonra da ıslak fısıltılarla rayların üzerine upuzun serildi kaldı.

Koşanlar, koşuşanlar... Koşan, koşuşanlar arasında istasyon görevlilerinden başka gar hamalları, yolcularını karşılamaya gelmiş fötr şapkalılar, mantolu, tayyörlüler. İlk şaşkınlık, ilk heyecandan sonra her şey durur gibi oldu. Vagonlardan bavul, sepet, heybeleriyle inenler, öteberilerini vagon pencerelerinden hamallara uzatanlar...

‘Gurbet kuşları’ katarın en arka vagonlarından iniyorlardı, kara kara kuru kuru. Ne karşılamaya gelenler vardı, ne de çoğunun bavullarıyla sepeti, hatta yorganı. Yorganı olanlar, yorganlarını birer er kaputu gibi dürmüş, kannapla çeke çeke bağlamışlardı. Bir, beş, on değil, yirmi, otuz, kırk, elli belki de daha çoktular. Anadolu içlerinden kopup gelen her tren, her ‘Kuşluk treni’, her gelişinde gurbet kuşlarını toparlayıp getiriyordu İstanbul’a. Yol, yıkım, yapım üzerine çok iş vardı İstanbul’da. Karınlar doyuyor, sılaya para bile salınıyordu. Köy yerinde şunun bunun tarlasında üç gün iş, beş gün duvar diplerinde barbut atacaklarına, bir tren parası denkleştirip İstanbul’un yolu tutulmalıydı. Ne yapıp yapıp gidenler, birkaç ay sonra değişmiş dönüyorlardı. Taralı saçları, kopçalı sarı kalemleri, karton kaplı cep defterleri, arkaları çıplak kadın resimli cep aynaları, Tahtakale’den uydurulmuş üst başlarıyla köy yerinde dolanıyor, köy kahvelerinde, delikanlı meclislerinde İstanbul’u dillerinden düşürmüyorlardı. İstanbul da bir İstanbul’du. Dil ile tarifi mümkünsüz. O taksiler, o dolmuşlar, o tramvaylar, otobüsler, vapurlar...”¹⁴¹

Yazarın, romanın başkahramanı İflahsızın Memed adlı delikanlı şahsında somutlaştırdığı göçmen tipinin ayırt edici vasıflarını betimlediği pasajlarda ise, İstanbul ile ilk kez temas kuran Anadolu insanının yaşadığı yabancılaşma sorununu gözler önüne serdiği görülmektedir. Söz konusu yabancılaşma duygusu, kırsal kesimden göç eden ahalinin toplumsal psikolojisi üzerinde egemenlik kuran başlıca saik olarak temellendirilmektedir:

¹⁴¹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, Everest Yayınları, İstanbul 2007, s. 1-2.

*“Çevrelerine yenik, şaşkın, mahcup, korkak bakışları, yeşil, sarı, mor, kırmızıları kirli çorapları, kirli tırnaklarıyla etlerini hart hart kaşıyışlarıyla garın geniş betonuna bir sığır ılıkılığıyla yayılmış, kalabalıkla, kalabalığın arkasında ağır ağır sürükleniyorlardı garın çıkış kapısına...”*¹⁴²

Köylünün kendi cemaatini terk ederek sosyo-ekonomik standartlarını yükseltmesini sağlayacak bir iş bulma umuduyla göç ettiği kentte yaşadığı yabancılaştırma sorunu, aynı zamanda pasif bir suçluluk duygusuna da işaret etmektedir. Nitekim yukarıda yer alan pasajda *“çevrelerine yenik, şaşkın, mahcup ve korkak bakışlı”* kitleler olarak tasvir edilen köylü göçmenlerin bu tür bir yabancılaştırma sorunu ile karşı karşıya kalmalarında, kentlilerin kendilerine yönelik tutumlarının yarattığı suçluluk duygusunun da etkisi olduğu görülmektedir. Yazar, kentlilerin genel olarak göç olgusu ve köylü göçmenler karşısında edindikleri olumsuz izlenimleri, romanın ilk bölümünde şu şekilde aktarmaktadır:

‘Şerefsizim sürü!’

‘Her gün bu, her gün bu... Köylerinden ne diye ürkütürler bu hayvanları bilmem ki?’

Duyuyor, duysalar bile kime, niçin dendiğini anlamıyorlardı. Anlasalar bile... Kızmak, karşılık vermek, yurttaşlık, gezi esenliği üzerine sözler etmek, artık eksik konuşanlara susturucu karşılıklar vermekten uzak, hep o sürü ılıkılığıyla çıkış kapısını buldular. Dışarıda göz alabildiğine hırçın bir deniz vardı, kül renkli bir deniz. Sabahın sert ayazıyla donmuş taş merdivenleri ağır ağır indiler. Kalabalıkla, kalabalığın arasında vapur bilet gişesinin önünde durdular.

‘Şu rezalete bakın Allah aşkına!’

---

¹⁴² Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 2.

'Rezalet, sefalet...'

'Bu sefaletlerini köylerinde saklayıp da İstanbul'da yabancılara teşhir etmeseler olmaz mı?'

*'Hükümet efendim, suç hükümete. Yasak et, bitti. Hükümet gevşek olmasa, bunlar köylerinden kımıldayabilirler mi?' ...*¹⁴³

Kentlilerin, göçmen kimlik karşısında biçimlendirdiği ötekileştirici tavrın köylü üzerinde yarattığı psikolojik baskı, söz konusu kitleyi feodal bağların egemen olduğu sosyal ilişkiler kurmaya sevk etmiştir. Bu durumda önem kazanan akrabalık ve hemşerilik ilişkileri, köylü göçmenin kent yaşantısı içerisinde muayyen bir kimlik kazanabilmesinin başlıca koşulu haline gelmektedir. Nitekim bu dönemde her şehirde, göçmen köylülerin gözetimine ve hamiliğine ihtiyaç duyduğu bir “hemşeri” vardır. Söz konusu göçmen köylü karakterlerin evli olanları şehir dışında kalan taşra bölgelerinde ikâmet ederlerken, bekârlar da hanlarda ya da ucuz kiralık odalarda yaşamaktadırlar.¹⁴⁴ *Gurbet Kuşları* romanının başkahramanı İflahsızın Memed adlı karakter de, kendisine iş bulma hususunda yardımcı olabileceğini düşündüğü köylüsü kabzımal Gafur Ağa'nın çağrısı üzerine köyünü terk ederek İstanbul'a göç etmeye karar vermiştir. Buna rağmen Gafur Ağa'sının kendisine iş ve kalacak yer bulma konusunda verdiği vaatleri yerine getirmeye yanaşmaması, İflahsızın Memed'i, kent kültürünün, köylü göçmenler üzerindeki dönüştürücü etkisini sorgulamaya iter:

“Gafur kesti attı:

'Uyduramam. İş yok!'

İçini çekti:

'Seni deyi geldiydim Gafur Ağa...'

¹⁴³ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁴⁴ Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1971, s. 73.

'Ben senin anan mıyım, baban mı? Bana niye güveniyorsun?'

'Gel didiydin, iş miş bol didiydin, mektup saldıydın...'

'Saldıysam iki yıllık bir salıntı. İki yıldır aklın neredeydi? O zaman iş vardı. O zamandan bu zamana iş seni bekler mi? Babanın uşağı mı iş? Memed olmazsa Ahmed olur, Ahmed olmazsa Hasan, Hasan olmazsa Hüseyin. İş babanın uşağı değil. İstanbul bura. Burada herkes herkesin gözünü oyar. Kardeş kardeşiyle düşman olur. Bura İstanbul...'

Dükkandan çıktı gitti.

*Memed ağlayacak gibi bakakaldı ardından, 'Vay Gafur, vay Gafur Ağam vay. Demek buydu edeceğin sonunda? Demek köylüne, hem de anası hımsın köylüne dişini çekip atacaktın böyle? Köy yerinde ağzından yağ bal akan Gafur Ağam...'*¹⁴⁵

Tarımda makineleşme sürecinin başlangıcına tesadüf eden dönemde kent özeklerinde oluşturulan sanayi teşekküllerinin yarattığı istihdam olanakları, 1950'li yılların ilk yarısından itibaren göç hareketlerinin hız kazanmasına neden olmuştur. Bu dönemde şehirle kent arasında devamlı bir gidiş-geliş görülmektedir, çünkü şehirlileşmiş genç köylüler devamlı bir işe yerleşince ailelerini görmek ya da onları şehre getirmek için köylerine dönmektedirler.¹⁴⁶ Bu toplumsal gerçeğin edebiyat alanındaki tezahürlerine, *Gurbet Kuşları* romanının ilgili bölümlerinde de tesadüf edebilmek mümkündür. Sözgelimi, Gafur Ağa'sının yardımından mahrum kalan İflahsızın Memed, Veli adlı arkadaşı aracılığıyla bulduğu inşaat işinde sebat ederek bir müddet sonra duvar ustası olunca, babası ve kardeşlerini de İstanbul'a getirtir. Bu durum, yazar tarafından, köy ile kent arasındaki tek yönlü göç deviniminin süreklilik kazanmasına zemin hazırlayan toplumsal bir realite olarak ele alınmıştır. Yazarın, 1950'li yılların Türkiye'sinde giderek sosyolojik bir vaka niteliği kazanan bu durumun kentleşme süreci üzerindeki etkilerine ilişkin tasvirlerinin, tarihsel gerçeklerle de örtüştüğü görülmektedir. Romanın fiktif bütünlüğünün, söz konusu

¹⁴⁵ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 28-29.

¹⁴⁶ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s. 73.

tarihsel gerçeğe paralellik teşkil edecek şekilde vücuda getirilmiş olması ise, yazarın şahsî gözlem ve izlenimlerine dayanan yazınsal anlayışının doğal bir sonucudur.

“İflahsızın Memed’i getiren ‘Kuşluk treni’nden sonra gene her hafta kuşluk trenleri ta Kurtalan’dan kalkıp, yolları üzerindeki irili ufaklı istasyonlardan topladıkları çeşitli yolcularla Haydarpaşa Garı’na çığlık çığlığa girmeye, ıslak fısıltılarla raylar üzerinde upuzun serilip kalmaya devam ettiler. Gene koşanlar, gene koşuşanlar oldu. Koşanlarla koşuşanlar arasında istasyon görevlilerinden başka gene gar hamalları, yolcularını karşılamaya gelmiş fötr şapkalı, tayyörlü, mantolular... İlk şaşkınlık, ilk heyecandan sonra gene durulur gibi olan ortalık, vagon pencerelerinden uzatılan bohçalar, heybeler, bavullar...

‘Gurbet Kuşları’, ‘Kuşluk trenleri’nin gene en arka vagonlarından kara kara, kuru kuru indiler. Yorganlı, yorgansız, bohçalı, bohçasız. Gene kafalarında İstanbul, İstanbul’un altın olan taşı toprağı. Altın olan evet... Çünkü yol, yıkım yapım üzerine çok iş vardı İstanbul’da. Karınlar doyuyor, para bile salınıyordu sılaya. Yalan da değildi. Karınlar doyup, iyi kötü şehir biçimi pantolon, ceket uydurulup, saçlar tarandıktan sonra sıra geliyordu akla. Aklından sılasını çıkarmayansa para salıyordu gerçekten de.

Büyük şehrin sevmeyeceği, hatta nefret ettiği insanlardı bunlar. İstanbul’u kılık kıyafetleriyle, yaban yaban bakışlarıyla çirkinleştiriyor, hatta kirletiyorlardı. Vatandaş matandaş, zaten nazla niyazla gelen Batılı turistlerin midelerini bulandırmaya hakları yoktu, olamazdı, olmamalıydı. İş hükümet önemle ele almalı, kanın çıkarmalı, sokmamalıydı büyük şehre! Bu çirkinlik, bu kir, bu pas ‘Milli ayıbımız’ olabilirdi; bu ayıbın köylerde kalması, taşınınca köylere geri itilmesi ‘Milli ödev’ olmalıydı!¹⁴⁷

---

¹⁴⁷ Orhan Kemal, a.g.e., s. 248.

Romana adını veren “Gurbet Kuşları” metaforu, İstanbul’a göç eden geniş halk kitlelerini sembolize eden temsili bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dikkat esas alındığında, göç hareketlerinin ivme kazandığı 1950’li ve 60’lı yılların Türkiye’inde yaşanan kentleşme deneyimi ile özdeşleştirilen birtakım simge ve izleklerin de romanda sıklıkla tekrarlandığı ifade edilebilir. Yazar, özellikle bu dönemde köyden kente göçün sembolü haline gelen “*Haydarpaşa Gari*” ve “*Kuşluk treni*” gibi muhtelif mekân ve ulaşım vasıtalarıyla, köylü göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri tahta bavul, yorgan, bohça ve benzeri izlekler aracılığıyla, göç olgusu paralelinde realist bir kent tasavvuru oluşturmuştur. Orhan Kemal’in, kentleşme temini göç olgusu bağlamında ele aldığı **Cemile**, **Murtaza** ve **Bereketli Topraklar Üzerinde** adlı romanlarında da, benzer bir üslûbun hâkim bulunduğu görülür.

Bununla birlikte yazarın, aynı dönemde yoğunluk kazanan bayındırlık faaliyetleriyle kentsel dokusu büyük bir hızla değişen İstanbul’un fizikî ve sosyo-kültürel dönüşümüne ilişkin tasvirlerinin de, göç olgusu ekseninde şekillendirildiği görülmektedir. Zira bayındırlık faaliyetleri çerçevesinde yaşanan bu dönüşümün oluşumunda en önemli fonksiyonu, Anadolu göçmen işçiler icra etmektedir. Özellikle inşaat işlerinde yevmiye usulüne dayalı olarak çalışmakta olan gençlerin İstanbul’a göç etme nedenlerinin başında ise, ekonomik beklentiler gelmektedir. İflahsızın Memed, Gafur Ağa, Veli, Kabzımal Hüseyin Korkmaz ve Ömer adlı karakterler, benzer beklentilerle topraklarını terk ederek “taşı toprağı altın” şehre iş bulma umuduyla akın eden kitlelerin temsilcisi durumundadır. Romanın şahıs kadrosunu teşkil eden tip ve karakterlerin, ekseriyetle yaşamını kentlerde sürdüren köy kökenli fertler arasından seçilmiş olması da göç olgusunun, yazarın benimsediği kentleşme algısı üzerindeki baskınlığını kanıtlamaktadır.

Orhan Kemal’in göç ve kentleşme algısını, yazarın ideolojik aidiyeti çerçevesinde şekillenen genel tavidan bağımsız olarak yorumlamak mümkün değildir. Zira yazar *Gurbet Kuşları*’nda, göç hareketlerinin oluşumunu temellendiren sosyo-ekonomik koşullara göndermede bulunurken, dönemin Demokrat Parti

iktidarının benimsediği kentleşme politikasını tenkit eden bir yaklaşım biçimlendirmektedir. Yıkım ve yapım faaliyetleri ile silueti hızla değişen İstanbul'un ihtiyaç duyduğu ucuz işgücünü köylü göçmenler vasıtasıyla temin etmesi, romanda kırsal kesimden kente göçün başlangıcına olanak sağlayan temel faktör olarak sunulmaktadır. Yazar Demokrat Parti iktidarını, yıkım ve yapım işlerinde istihdam edilen köylü göçmenlerin kentler üzerinde yarattığı nüfus baskısını bilinçli olarak göz ardı etmek suretiyle aşırı/çarpık kentleşmeye zemin hazırlamış olmakla itham ederek, politik temellere dayalı bir dönem eleştirisinde bulunmuştur. Dolayısıyla *Gurbet Kuşları* romanında Orhan Kemal'in, gerek göç, gerekse bu olguya bağlı olarak şekillenen kentleşme hareketini politik bir düzlemde algıladığını ifade edebilmek mümkündür.

Kentleşmeyi göç olgusu ekseninde ele alan romancılarımızdan bir diğeri de Kemal Tahir'dir. Yazarın köy-kent dikotomisi üzerinde yoğunlaştığı **Sağirdere** ve **Körduman** adlı romanlarında göç olgusu, merkezi bir tem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Kemal Tahir, Orhan Kemal'den farklı olarak, roman kahramanlarının köydeki tradisyonel yaşamlarına da yer vererek, köy-kent ikilemi şahsında zuhur eden gelenek-modernite çatışmasını merkeze alma temayülündedir. Orhan Kemal'in "*Gurbet Kuşları*" romanı ile Kemal Tahir'in "*Sağirdere*" adlı eserini mekân kurgusu bakımından mukayese ettiğimizde, bu iki muharririn göç olgusu karşısındaki tavırları arasındaki ayrımın daha belirgin bir biçimde gözlemlenebildiği görülür. Nitekim *Sağirdere* romanının olay örgüsünü teşkil eden vaka parçalarının bir kısmı kırsal yerleşimlerde gelişirken, *Gurbet Kuşları*'nda mekân kurgusu, kent yerleşimi ile sınırlı tutulmuş ve köyden kente göç eden karakterlerin önceki yaşamlarına ilişkin herhangi bir malumat aktarılmamıştır. Bir başka deyişle *Sağirdere* romanı, göçün nedenlerini ve sonuçlarını bir arada ele alırken, *Gurbet Kuşları*, bu olgunun sonuçlarına ilişkin müşahedeleri önceleyen bir anlayış çerçevesinde kaleme alınmıştır.

Sağırdere romanında da göç hareketi, kırsal kesimden kentsel yerleşime yönelen toplumsal bir devinim olarak tasavvur edilmektedir. Buna mukabil, romanda yer verilen göçün nedeninin ekonomik beklentilerden ziyade kişisel gerekçelere dayandığını belirtmek gerekmektedir. Eserde, Çankırı'nın Kurşunlu bucağının Yamören köyünde yaşayan işsiz bir genç olarak takdim edilen Mustafa adlı delikanlının, izdivaç teklifinde bulunduğu genç kız tarafından reddedilmesinin ardından yaşadığı hayal kırıklığı neticesinde Ankara'ya yerleşmeye karar vermesiyle başlayan bu sürecin çıkış noktasını, başkahramanın psikolojik yönelimleri teşkil etmektedir. Romanın, göç teminin anlatımına tahsis edilen muhtelif pasajlarında yer alan psikolojik çözümler de, bu tespitimizi doğrulamaktadır. Bununla birlikte, yazarın bu olguyu yalnızca karakterlerin şahsî hayal kırıklıkları bağlamında ele aldığı iddia edilemez. Sözgelimi romanın şahıs kadrosunu teşkil eden ikinci dereceden kahramanlar (Vahit, Hocaların Hasan, Gurbetçi Ömer v.b.) nezdinde göç, kentin vaat ettiği ekonomik olanaklardan istifade edebilme eğiliminin kaçınılmaz hale getirdiği bir sonuç olarak karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla romanın kurgusal bütünlüğünün, göç hareketinin oluşumunu sağlayan ekonomik nedenlere de atıfta bulunacak şekilde oluşturulduğunu ifade edebilmek mümkündür.

Romanın başkahramanı Kulaksızın Mustafa ile birlikte köylerini terk ederek Ankara gurbetine çıkan Veli ve Hasan adlı kahramanların, kent yaşantısı karşısında duydukları yabancılaşma duygusu, *Sağırdere* romanında da yer bulmaktadır. Kente göç eden köylü göçmenler üzerinde egemen olan bu psikolojik durumun tezahürlerine, ülkemizde kentleşme sürecinin hız kazandığı 1950'li yıllar boyunca kaleme alınan diğer romanlarda da sıkça rastlamaktayız:

“Ankara'ya geldikleri zaman, Mustafa'nın kafası kazan gibi olmuştu. Ayağının bastığı toprak sallanıyordu. Bir merdivenden yerin altına indiler, tahta döşemeli bir yoldan geçip başka bir merdivenden yeryüzüne çıktılar. Şehre doğru yürürlerken, Mustafa arkadaşlarını kaybetme korkusuyla iki yanına bile bakmadı.

'Gel de kaybolmaktan korkma bakalım! Evler, yollar, adamlar, madamlar, birbirlerine benzer ama, bu kadar mı benzer?'

Mustafa, nişan koyacak bir yer bulamadığı için Ankara'da tek başına gezemeyeceğini düşünerek ürkükçe ürküyordu."¹⁴⁸

Yazarın, göç çerçevesinde ele aldığı kentleşme temine ilişkin olarak üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, köylü göçmenlerin kentte muayyen bir değer olarak kültürel kimliklerini muhafaza edebilmek maksadıyla kurdukları sosyal ilişkilerin niteliğidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, göçmenlerin kente özgü kültürel değer ve birikimlere entegre olabilme konusunda muhafazakâr bir tavır biçimlendirmeleri, onları yakın akraba ve hemşerilik bağlarına dayalı toplumsal ilişkiler kurma şeklinde alternatif çözümler üretmeye yöneltmiştir.

*"Bireysel düzeydeki çabalarıyla kentte tutunma, iş fırsatlarını değerlendirme ve kültürel kimliklerini korumanın mümkün olmadığını gören 'yeni kentliler' topluluk düzeyinde dayanışmaya, örgütlü olmaya yönelirler. Bu örgütlülük hemşeri birlikleri biçiminde ortaya çıkar. Hemşeri birlikleri, kırsal toplum üyelerinin kentsel toplumun yaşama biçimini, değerler sistemini ve davranış kalıplarını anlama sürecinde kurulan tampon kurum niteliğinde işlevsel bir yapıya sahip örgütlerdir. Hemşeri birlikleri, bir yandan kentsel yaşama etkin katılmayı ve bazı alanlarda söz sahibi olmayı, diğer yandan edinilmiş kültürel değerleri sürdürmeyi amaçlar. Bu paradoks geçiş dönemine özgüdür."*¹⁴⁹

Söz konusu geçiş dönemi boyunca yaşanan yabancılaşma duygusunun kurulmasını zorunlu kıldığı hemşerilik ilişkileri, göçmenlerin kentte tutunabilmeleri için gereklilik arz eden bir örgütlenme biçimine işaret etmektedir. *Sağirdere* romanında da, bu sosyolojik olgu doğrultusunda vücuda getirilen benzer bir kurgusal

¹⁴⁸ Kemal Tahir, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁴⁹ Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008, s. 141.

yapının varlığına tesadüf edebilmek mümkündür. Zira romanın başkahramanı Kulaksızın Mustafa'nın kentte tutunabilme noktasında umutsuzluğa kapılarak memleketine geri dönmeye karar vermek üzere olduğu bir dönemde, hemşerisi Cemal Usta tarafından işe alınması, “yeni kentli” göçmenler arasındaki dayanışmanın boyutları hakkında fikir verici mahiyettedir:

“... Adın ne senin?

‘Mustafa.’

‘Kimlerdensin Yamören’de?’

‘Yakup Ağa’nın oğluyum... Kulaksızın Yakup derler.’

‘Kulaksızın Yakup mu? Sakın Murat’ın babası Yakup olmasın bu?’

Mustafa durdu. Ankara’yı bütünüyle kendisine bağışlasalardı bu kadar sevinmezdi. Elini dizine vurdu.

‘Aman efendi ağa. Demek Murat’ı bildin mi? Murat benim ağam. Sımcak’ta demirbaş işçi.’

‘Tamam... Beni yabancı belleme! Kurşunlu’danım!’

‘Kurşunlu bizim bucak!’

‘Ağan Murat’la Kurşunlu’nun okulunda yan yana okuduk. Vay Mustafa vay! Akraba sayılırız yavrum. Ben Murat’ı severim. Benim adım Cemal... Sen bundan böyle usta diyeceksin, yürü bakalım!’

Hasan’la Cemal usta önde, Mustafa arkada yürümeye başladılar.

‘Çıracak aldı bizi yanına Cemal Usta, gördün mü? Usta yanına çıracak girmek ne demek?...’¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ Kemal Tahir, *a.g.e.*, s. 231.

Bu dönemde, yakın akrabalık veya hemşerilik bağına dayalı sosyal ilişkiler geliştirmek, taşralı birey için, kentte tutunabilmenin başlıca koşulu haline gelmiştir. Kır kökenli göçmenler arasında kurulan sosyal ilişkilerin ekseriyetle bu düzlemde gelişmesinin bir başka nedeni ise, ülkemize özgü göç tipinin niteliğidir.

“Türkiye’de hakim göç tipi kitlesel ve zincirleme göçtür. Kendinden önce kente göç eden köylüsünün ve akrabasının köye göre daha iyi bir yaşantı içinde olduğunu gören köyde kalanlar, kente yerleşmiş akraba ve köylülerine güvenerek kente göç etme eğilimi içine girmişlerdir. Kentteki öncü göçmenler de akraba ve köylülerini yanlarına aldırarak, böylece kentte sayılarını arttırarak güçlenmek istemişler, örneğin sayıları azken gecekondulara arazisi kapatamayanlar, köylülerinin kendilerine katılmasıyla güç kazanarak, mafyaya para ödemedi gecekondulara arazisi elde ederek gecekondularını inşa edebilmişlerdir.”¹⁵¹

Sağırdere romanında yer verilen bu durumun örneklediği sosyal reflekse, toplumcu gerçekçi akıma mensup diğer yazarların muhtelif eserlerinde de tesadüf etmekteyiz. Kentli toplum tarafından ötekileştirilen kır kökenli bireyler arasında gelişen bu refleks, köy-kent kutuplaşmasını derinleştirerek göçmenlerin kent kültürü ile bütünleşmesini de geciktirmiştir. Bunun sonucunda, sürekli göç alan kentlerde yaşanan toplumsal değişmelerin ürettiği anomi ekseninde birtakım ahlâkî ve kültürel çözümlerin zuhur ettiği gözlemlenebilmektedir. Bilhassa köylü göçmenler arasında görülen aşırı ferdiyetçi/individüalist tutuma bağlı olarak gelişen oportünist eğilimler de bu paralelde değerlendirilmelidir. *Sağırdere* romanında Kemal Tahir, söz konusu göçmen kesim arasında yaygınlaşan komisyonculuk, rüşvet, dolandırıcılık ve benzeri girişimlerle illegal yollardan menfaat temin etme amacına yönelik bireylerin hikâyelerini aktarmak suretiyle, göç olgusunun toplumsal etkileri üzerinde durmaktadır.

¹⁵¹ Gunter Seufert, “Between Religion and Ethnicity: A Kurdish-Alevi Tribe in Globalizing Istanbul”, Derleyen: A. Öncü-P. Weyland, *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities*, Londra ve New Jersey: Zed, s. 157-176.

Kemal Tahir'in göç ve kentleşme hareketleri karşısındaki tavrını değerlendirirken, kırsal kesim insanına yönelik algısını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İnci Enginün, Kemal Tahir'in Türk edebiyatı tarihinde, kahramanlarının önemli bir bölümünü içinden seçtiği Anadolu insanının geleneksel kimliği ile çatışma halinde bulunması hasebiyle farklı bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Enginün, Kemal Tahir'in "*kahramanlarını hiç sevmeyen yazarlardan*" olduğu görüşündedir. "*Onun köyü anlamayı esas tuttuğu söylenirse de Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki haliyle tasvir ettiği köy ve köylüden adeta tiksindiği hissedilir.*"¹⁵² Yazarın kırsal kesim/köy insanı karşısındaki olumsuz tavrını temellendiren birçok farklı sosyo-psikolojik ve siyasal gerekçeden söz edilebilir. Bu gerekçeleri tutarlı bir bütünlük dahilinde algılayabilmek için, Kemal Tahir'in roman kuramına ilişkin teorik düşüncelerine değinmek gerekmektedir. Zira ülkemizde, toplumcu gerçekçi anlayışın en önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkan Kemal Tahir'in roman konusundaki kuramsal görüşleriyle dünya görüşü, tutarlı bir bütünlük göstermektedir. Bir başka ifadeyle, Kemal Tahir'in romancılığı, onun dünyayı kavrayış tarzından soyutlanarak düşünülemez.¹⁵³ Yazarın romana ilişkin kuramsal görüşlerinin temelini ise, Türk toplumu ile insanının somut gerçekliğinin tarihsel bütünlüğü içinde kavranarak romana bilimsel bir perspektif dahilinde aksettirilmesi gerekliliği teşkil etmektedir. Dolayısıyla Kemal Tahir, Türk gerçekçi romancısına ikili işlev yüklemektedir: Toplumumuza ve insanımıza ilişkin somut ve tarihsel gerçekliği bilimsel olarak temellendirme zorunluluğu ve bu gerçekliği roman malzemesi olarak, bilgi olarak kullanabilme zorunluluğu.¹⁵⁴ Fethi Naci de, Kemal Tahir'in roman türünü "*sosyal bilimlerin anlatım aracı*" olarak gördüğünü ifade eder:

¹⁵² İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s. 352.

¹⁵³ Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 58.

¹⁵⁴ Hilmi Yavuz, *a.g.e.*, s. 64.

“Kemal Tahir’in romanları edebiyata getirdiği yeni görüşler dolayısıyla değil, edebiyat eserine dönüşemeyen, romanlara yama gibi eklenen edebiyat-dışı görüşler dolayısıyla edebiyat olayı haline gelmişti.”¹⁵⁵

Sosyal bilimlerin araştırma alanına dahil edilebilecek toplumsal meseleleri roman aracılığıyla analize yönelen Kemal Tahir, bu yönüyle Türk tefekkürünün önemli bir merhalesi olarak değerlendirilmiştir. Cemil Meriç de Kemal Tahir’in düşünce tarihimizde muayyen bir yer işgal ettiği görüşündedir. O’na göre Kemal Tahir, “bir neslin yüz aklı”dır. “Türk düşüncesine ufuklar açmıştır. Türk romanının en yiğit, en güçlü, en büyük temsilcisidir.”¹⁵⁶ Yazarın romancı kimliği, Osmanlı Devleti’nin son yılları ile Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde yaşanan sosyokültürel ve politik dönüşümlere ilişkin görüşlerini dile getirme ihtiyacının ürünü olarak şekillenmiş gibidir. Bu itibarla Kemal Tahir’in, roman gerçekliği ile tarih ve toplum gerçekliğini bütünleme çabası içerisinde olduğu vurgulanabilir.

Yazarın somut tarihsel gerçekliği içinde kavradığı Türk köylüsü ise, devlet hizmetlerinden uzak kalarak her türlü gelişmeye kapalı bir yaşam tarzına, dolayısıyla çürümeye terk edilmiş bir güruhu temsil etmektedir. Bu yüzden Kemal Tahir, çözümü köyde değil kentte arar. Kemal Tahir’in köylüye karşı olumsuz tavrını, bilinçaltına yerleşmiş bir düşmanlıkta değil, kökleri saraya uzanan kentli kimliğinde ve Asya toplumlarının prekapitalist bir hayat sürdüğünü öne süren Marksçı görüşlerinde aramak gerekmektedir.¹⁵⁷

Yukarıda sıraladığımız muhtelif nedenlerle köylü karşısında olumsuz bir algı geliştiren yazarın başta *Sağırdere* ve *Körduman* olmak üzere birçok eserinde göçmen

¹⁵⁵ Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1981, s. 278.

¹⁵⁶ Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1980, s. 205.

¹⁵⁷ Osman Gündüz, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Derleyen: Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, s.463.

kesim, kente intibak sorununun başlıca müsebbibi olarak mütalâa edilmektedir. Gösteriş meraklısı, kurnaz, rasyonel gelişim karşısında temkinli ve menfaatperest bireyler olarak tavsif edilen köylünün kentlileşme sorunu, yazarın üzerinde durduğu bir başka problematik olarak değerlendirilebilir:

*“...Bilirim, biz köylüyüz. Gösterişe ölürüz. Gösterişçiliğimizden ellerin lafına çokça bakarız. Sıkça efeleniriz ama, fakara komşumuzdan başkasına da gücümüz yetmez...”*¹⁵⁸

“Gerçekten köylü adamı kurnazdır. Yüzbaşı bize ‘Çarıklı kurmaylar’ derdi.

‘Çarıklı kurmay!’

Murat kederle güldü.

‘Oysa kurmay oldun mu çarık giymeysin. Ayağın çarıklı ise kurmay olamazsın. Biz köylüyüz arslanım, birbirimize karşı kurt gibiyiz, yabancıya karşı köpek gibi... Kendimiz toprakta yatarız, hatırlı konuğa kaba döşek saklarız. Komşuna bir yumurta vermezsin, versen de ileride geride lafını edersin, başına vurursun, hatırlı konuğun atına tohumluğunu yedirirsin!’

‘Tamam! Biz gerçekten böyleyiz... Doğru be! Kurt gibi komşusunu yemez, derler. Biz komşumuzu yeriz hep. Neden bakalım?’

Dışarı çıktıkları için Mustafa, bu soruya ağabeyinin verdiği karşılığı zorla duydu:

‘Çok ezilmiş köylü kısmı da ondan... Adamın ezilmişinden bu kadar adam olur Nail Ağa!’

Mustafa ‘adamın ezilmiş’ lafına takıldı. ‘Köylü adamı dibekte döğülmüş ekin tanesine mi benzer, demek?’

Murat konuşuyordu:

---

¹⁵⁸ Kemal Tahir, *a.g.e.*, s. 62.

*‘Şuna bak! Yamören’in okulu durduğu yerde yıkıldı. Okulunu bu hale getiren köyden adam gibi adam çıkar mı? Bereket, delikanlılar gurbete gidiyorlar da biraz adamlık öğreniyorlar!...’*¹⁵⁹

Romanda, tüm cepheleriyle idealize edilen bir figür olarak beliren Murat adlı delikanlının köy insanına ilişkin tahlil ve görüşlerinin, yazar tarafından da genel hatlarıyla kabul edildiğini ifade edebilmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında yazarın, kenti tüm beşerî ve kültürel birikimlerin, dolayısıyla uygarlığın ve gelişmişliğin merkezi olarak telâkki ettiğini görmekteyiz. Dolayısıyla *Sağırdere* romanında göç olgusu, yalnızca iktisadî beklentiler çerçevesinde köyden kente yönelen bir nüfus hareketini değil, aynı zamanda kültürel ve çağdaş gelişim için ihtiyaç duyulan “*kentlileşme*” sürecini başlatan toplumsal bir gereksinimi de tanımlamaktadır.

Yaşar Kemal, **Kuşlar da Gitti** (1965) adlı romanında göç olgusunu, Orhan Kemal ve Kemal Tahir’den farklı olarak, bu sürecin ekolojik çevre üzerindeki etkilerini ortaya koyacak şekilde ele almıştır. Göç olgusuna bağlı hızlı/aşırı kentleşme modelinin tipik bir örneğini sunan İstanbul deneyimini Florya semti özelinde inceleyen yazar, nüfus artışının doğal doku üzerindeki tahribatını kuş sürülerinin gittikçe daralan yaşam alanlarına atıfta bulunarak gözler önüne sermektedir.

“Romanın, Bizansın, Osmanlıların çocuklar türlü tuzaklarla, ökselerle bu kuşları yakalarlardı. Ve o günden bu yana kafeslerde, kilise, cami, havra önünde kuşlar, kocaman kafeslerde çırpınarak kurtarılmayı beklerlerdi. Bu insanlığın, kuşluğun bir geleneği olmuştu.

---

¹⁵⁹ Kemal Tahir, *a.g.e.*, s. 63.

Günler, yıllar geçtikçe dikenlik küçüldü, Şenlikköy, Yeşilköy, Ambarlı, Cennet Mahallesi, Telsizler, Menekşe, Florya, Basıncıköy kuruldu. Florya'nın o güzelim menekşe dolu koyağına çirkinin çirkinini beton apartmanlar yıgdılar. İşte kuşlara bu küçücük yer kaldı, denizle orman, Menekşeyle Basıncıköy arası... Ve kuşlar her yıl gelip bu küçücük dikenliğe sığınıyorlar. Geçen yıl bu dikenliğin sahibi de burasını parselledi, metrekaresini üç yüz, beş yüz liradan okuttu yeni zenginlere... Altına hücum gibi, arsaya hücum başladı İstanbul'da. Bir karış arsa için İstanbul'un bu aç gözlü canavarları birbirlerinin gözlerini oyacak, birbirlerinin ırzlarına geçecek, birbirlerini boğazlayacak, ktır ktır kesecekler bir avuçluk arsa toprağı için. Gelecek yıl işte burada, şu bakır rengi dikenliğin yerinde için bulanmadan bakamayacağın çirkin beton apartmanlar, villalar yükselecek. Sokaklarında yalnız birbirlerine gösteriş yapmak, para para, yalnız para kazanmak için yaşayan, insanlıklarını unutmuş yaratıklar caka satacaklar. Otomobiller, yüz elli, iki yüz kilometreyle Londra asfaltında insan ezerek buraya girecek. Belki kuşlar çok derin, eski bir içgüdüyle buraya, o zaman kesilmiş olacak olan şu ulu çınarın üstüne, göğüne uğrayacaklar, bir an duraklayıp bir şeyler arayacak, bir şeyleri anımsamaya çalışacak, beton yığını evlerin üstünde küme küme dolaşacak, konacak bir yer bulamayıp bir uzak keder gibi başlarını alıp çekip gidecekler... ”¹⁶⁰

Kentleşme hareketini göç olgusu paralelinde ele alan romanların birtakım ortak metaforlar içerdiği görülmektedir. Sözgelimi gerek Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları*, gerekse Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti* romanlarında yer verilen “kuş” metaforu, kimi zaman göçmen kesimi, kimi zaman da doğal dokusu tahrip edilen kentlerin kaybettiğı tabiat varlıklarını simgelemektedir. *Kuşlar da Gitti* romanında kuş sürülerinin şehri terk edişi, aynı zamanda İstanbul'un bozulan doğası, çözülen sosyal ilişkileri ve dejenere olan ahlâkî değerlerini temsil eden bir sembol hüviyetindedir. Yazar bu noktada bir taraftan Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinden İstanbul'a yönelen sürekli göçler neticesinde yaşanan nüfus yığılması sürecini ele alırken, bir taraftan da art arda ve büyük bir hızla inşa edilen çok katlı “beton yığını” apartmanların ekolojik çevrenin yok oluşunda oynadığı rolü vurgulamaktadır.

¹⁶⁰ Yaşar Kemal, *Kuşlar da Gitti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 55-56.

Edebiyatımızda daha ziyade “*köy romancısı*” kimliğiyle kabul gören Yaşar Kemal’in kentleşme süreci karşısındaki tutumunun da sübjektif temellere dayandığı ifade edilebilir. Zira yazar, kentleşme ve göç olgularına daha ziyade taşra insanının temel hassasiyetlerine uygunluk teşkil edecek şekilde yaklaşmıştır. Bu yaklaşım tarzı yazarı, kentleşmenin ekolojik çevre üzerinde yarattığı tahribattan duyulan rahatsızlığı dile getiren Anadolu insanının sözcülüğünü üstlenmeye sevk etmiştir. Eserlerinde, Anadolu’yu ve Anadolu insanının geleneksel yaşantısını folklorik bir hava ile yansıtan¹⁶¹ Yaşar Kemal’in, mekân kurgusunu kent yerleşimi ile sınırlı tuttuğu tek romanı olan *Kuşlar da Gitti*, kentleşmeyi, göç ekseninde şekillenen kültürel, toplumsal ve ekolojik bir deformasyon süreci olarak ele almaktadır.

Köylünün memleketini geride bırakarak büyük şehre göç etmesinin başlıca nedeni, ekilip biçilecek toprağın, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Bununla birlikte kırsal kesimde tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmesi ve tarımda makineleşme gibi etkenlere bağlı olarak yükselen işsizlik, köylüyü toprağını terk ederek büyük şehirlere göç etmeye zorlayan bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretimin bütünüyle tarımsal faaliyetlere dayalı olduğu kırsal yerleşimde işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlarla karşı karşıya kalan köylü, çareyi farklı istihdam olanakları sunan büyük şehirlere göç etmekte bulmaktadır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde göç olgusunun, köylerin *itme* ve kentlerin *çekme* özellikleri altında gelişen bir “*nüfus devinimi*” olarak tanımlandığını ifade etmiştik. Yukarıda sıraladığımız etkenler, bir bütün halinde köylerin *itme* özelliğini oluşturan nedenleri ifade etmektedir. Tarım arazilerinin farklı nedenlere bağlı olarak bölünmesi neticesinde köylerden kentlere yönelen içgöç hareketleri, özellikle 1950 sonrası Türk romanının başlıca temlerinden birini oluşturur. Kemal Ateş, **Toprak Kovgunları** adlı eserinde bu soruna dikkat çekerken, köylünün hangi nedenlerle göç etmeye karar verdiğini roman kahramanının şu sözlerine dayalı olarak dile getirir:

¹⁶¹ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969, s. 787.

“... Nedense köyü sevmez, beğenmez oldu millet. Kimse kaldı mı şimdi köyde? Yarısı Alman’da, yarısı burada. Ne var da neyi beklesinler köyde? Eskisi gibi toprak kalmadı. Bölüne bölüne kalmadı toprak. Vere vere vermez oldu. Bana kalırsa ‘baba kovgunu’ değiliz biz, ‘toprak kovgunuyuz’... Toprak kovgunlarıyız biz. Toprak doyuramadı, kovdu bizi. Suçu başka yerlerde görmemek gerekir...”¹⁶²

Bu satırlarda yazar, köylünün büyük şehre göçünü keyfi bir tercihten ziyade kendi iradesi dışında kalan bir zorunluluk olarak takdim etmektedir. 1960’lı yıllardan itibaren iş bulma ümidiyle gerek Almanya’ya, gerekse İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere göç edenlerin yeni yaşam alanlarında kavuştuğu müreffeh koşullar, geride kalanlar için özendirici niteliktedir. Göçün sosyo-psikolojik altyapısını hazırlayan bu durum, köylünün toprağını terk etme konusundaki tereddüdünü büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

Kemal Ateş, romanda yalnızca göçün iktisadî, psikolojik ve sosyal boyutlarına değinmekle kalmaz, kentsel doku üzerinde yarattığı tahribatı da gözler önüne serer. Yazar, köyünü terk ederek şehre göç eden kitlelerin barınma sorunlarını kendi çabalarıyla inşa ettikleri gecekondular aracılığıyla çözdüklerini ifade ederken, Ankara’nın Elmadağ semti etrafında kurulan gecekondular mahallelerinin durumunu ayrıntılı bir biçimde tasvir eder:

“Köyden şehre bir akın başladı, tut tutabilirsen. Önüne geçmek ne mümkün! Durdurana aşk olsun. Birkaç ay içinde evlerle doldu buralar. Mahalle tanınmaz oldu. Sabah işimize gittiğimiz yollar, akşama kadar evlerle dolup kapanıyordu. Evimizi şaşırtıyorduk. Gece gündüz keser, kazma, çekiç sesi...”¹⁶³

¹⁶² Kemal Ateş, *Toprak Kovgunları*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 301.

¹⁶³ Kemal Ateş, *a.g.e.*, s. 297.

Yukarıdaki satırlarda Ankara'ya Yozgat, Çankırı, Keskin, Kalecik, Kaman, Kayseri, gibi ilçe ve şehirlerden göç edenlerin kurdukları gecekondu mahallelerinin hızla yayılışına dikkat çekilmektedir. Buna mukabil, yazarın göç ve gecekondulaşma sorununu ele alış biçimi ve söz konusu meselelere temas ederken kullandığı üslup, köylü göçmenlerle açık bir duygu birliği içerisinde olduğu izlenimi yaratmaktadır. Gürsel Aytaç, Kemal Ateş'in *Toprak Kovgunları* romanında “gecekondu köyden kente göçen varlıksız insanlar için ne demek olduğunu duyarak, onlarla duygu birliğine ulaşarak”¹⁶⁴ anlattığını belirtmektedir. Kemal Ateş'in köylü göçmenin kent ortamında verdiği var olma çabasını haklı ve meşru bir mücadele olarak değerlendirmesinin, yazarın ideolojik mensubiyetiyle doğrudan ilgili olduğu sonucuna varabilmek mümkündür.

Göç olgusu, Fakir Baykurt'un romanlarında da önemli bir tem olarak karşımıza çıkmaktadır. Roman, hikâye ve şiir türünde verdiği eserlerin tamamına yakınında köyü ve köylüyü merkeze alan yazar, kırsal kesimden şehirlere yönelen göç hareketlerinin nedenlerini, içinden çıktığı insanların hislerine tercüman olacak şekilde yansıtmıştır. Bu nedenlerin başında, tıpkı Kemal Ateş'in *Toprak Kovgunları* romanında görüldüğü üzere toprağın bölünmesi neticesinde işsiz kalan köylünün çektiği geçim sıkıntısı gelmektedir. Yazar, **Anadolu Garajı** adlı eserinde bölündükçe daralan tarım arazilerinin işsiz bıraktığı kitlelerin dramını ele almaktadır:

*“Tarlalar küçük, tarlalar bin parça... Bireyin gücü bile ona, yirmiye bölük... Kazık atmasın da ne halt etsin kabzımal, böyle sürüden sürü sürü ayrılan, hem de daha bilinçlenmemiş üreticilere, subaydan memurdan, yapılardaki işçilerden de bol kazanan kabzımal?”*¹⁶⁵

¹⁶⁴ Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1990, s. 333.

¹⁶⁵ Fakir Baykurt, *Anadolu Garajı*, Bilgi Yayınları, Ankara 1973, s. 36.

Tarım arazilerinin bölünmesi sonucunda kırsal kesimde baş gösteren işsizlik sorunu, köylüyü büyük şehre yönelmeye sevk etmiştir. Fakir Baykurt, aynı eserin aşağıda yer verdiğimiz bölümünde, köylünün Ankara'ya göç etme isteğinin ekonomik ve psikolojik nedenleri üzerinde de durmaktadır:

“... Elinizi çabuk tutun. Ortalıkta yüzüne bakılır kız kalmıyor. Birer ikişer Ankara'ya çekiliyorlar. Ankara'da iş çok, para çok... Amerikan'lara hizmetçi gidiyorlar...”

“Para!.. Anayı kızdan ayıran para! Parayı görüyon mu sen?”¹⁶⁶

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, yazar kır kökenli bireyin kente göç etmeye karar vermesinin nedeninin ekonomik ihtiyaçlarını karşılama gereksinimi olduğunu düşünmektedir. Bu münasebetle gerek Kemal Ateş'in gerekse Fakir Baykurt'un, kırsal kesimden büyük şehirlere doğru başlayan göç dalgalarının oluşumunu sağlayan muhtelif gerekçeleri, ortak bir bakış açısıyla teşhis ettiklerini görmekteyiz. Yazarların göç olgusuna aynı perspektiften bakmaları, aralarındaki ideolojik yakınlığın tezahürü olarak da değerlendirilebilir.

Köylünün ekonomik sıkıntılarının göçün başlıca nedeni olduğunu çalışmamızın önceki bölümlerinde belirtmiştik. Fakir Baykurt'un romanlarının tamamına yakınında üzerinde durulan göç olgusu, ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşen bir nüfus hareketi şeklinde sunulmaktadır. Yazarın taşra insanını göç etmeye zorlayan etkenleri naklederken benimsediği üslup, köylünün içinde bulunduğu çaresizliği ortaya koyacak şekilde geliştirilmiştir:

---

¹⁶⁶ Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 51-52.

“Askere varıp geldi. Gene çalı sökmek, mal gütmek, gene koyun keçi kırkmak, tırpan sallamak, nadas şu bu, bir iki hafta çalıştı mı biten işler; günlük sekiz lira, on lira, başka iş yok! Kazancı, karı yok! Ne uzalıyor, ne kısalıyordu. Duymuştu askerlikte, hatta görmüştü, kanatlanan uçuyordu. Maya tutmak, servet yapmak için tere batmaya gerek yoktu. Ama köyde değil de şehirde oluyordu bu. Köyde günlük on lira. Yediğin yedik değil, giydiğin giydik değil. Çekip şehirlere gitmeyi çok, çok istiyordu...”¹⁶⁷

Yazarın bu satırlar aracılığıyla roman kahramanıyla kurduğu duygu ortaklığı, çaresizlik içindeki köylünün şehre göç etmeye karar vermesini meşru bir tercih olarak idrak ettiğini kanıtlar niteliktedir. Köylü için bir tür son çare olan göç, sıradan bir hırstan ziyade geçim kaygısının zorunlu kıldığı bir temayülü ifade etmektedir. Tüm toplumsal gerçekçi romancılarda karşımıza çıkan bu genel görüş, Fakir Baykurt’un roman ve hikâyelerinde de sıklıkla yer bulmaktadır.

Adalet Ağaoğlu’nun, **Dar Zamanlar** adlı üç kitaplık roman dizisinin ikinci kitabı olan **Bir Düğün Gecesi**’nde de, göç olgusunun kentleşme üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Arka planını 1970’li yılların Türkiye panoramasının teşkil ettiği romanın olay örgüsü, bir düğün törenine katılan davetlilerin etrafında teşekkül eden vaka parçalarının anlatımına dayanmaktadır. Romanda yer verilen düğün hadisesi, sosyal statüleri, mesleki, etnik, kültürel ve sınıfsal aidiyetleri arasında belirgin farklılıklar bulunan bireyleri buluşturan merkezi bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, farklı toplumsal tabakaların temsilcileri olan tip ve karakterleri bu düğün töreni vesilesiyle bir araya getirerek, kent toplumunun heterojen niteliğine işaret etmeye çalışmıştır. Kent toplumunun heterojenlik düzeyinde görülen bu artış ise, ülkemizde çok partili sisteme geçişle birlikte hız kazanan göç hareketlerinin dolaysız sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, *Bir Düğün Gecesi*

---

¹⁶⁷ Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 54-55.

romanında sorunsallaştırılan göç olgusunun daha ziyade İstanbul'un fiziksel/coğrafi dokusu üzerindeki etkileri bağlamında değerlendirildiği görülmektedir:

“...Üstelik ben iyi ressamım ya, o günler el üstünde tutuluyorum ya, göz zevkime güven pek yaygın ya, İstanbul'un estetik sorumluluğunu yüklenmek de bana düşer. Sanat ve kültür kolonimiz öyle istediği için estetik konusunda uzmanım ya, konuş artık: Efendim deli bunlar! Köylü bunlar, deli olsalar hadi neyse. Köylü aklıyla getirip güzel İstanbul'umuzu çeliğe, halata, betona bulayacaklar karşıdan karşıya... Şu tablomun üstüne bir uçtan bir uca karakalemle sert iki çizgi çizerseniz, aynı kalemle bu çizgilerin arasını da cart cart tarasanız neye dönerse bu resim, işte İstanbul da ona dönecek...”¹⁶⁸

Yazar, romanın kaleme alındığı 1970'li yılların İstanbul'unu tasvir ederken, şehrin bozulan estetik dokusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yukarıda, romanın başkahramanlarından Tezel adlı ressamın, İstanbul'un kentleşme sürecine ilişkin görüşleri ekseninde aktarılan tespitler, özellikle şehrin estetik dokusunun bozulmasını sağlayan başlıca etkenin “göç olgusu” olduğu varsayımına dayanmaktadır. Tezel'e göre şehrin silüetinin “çeliğe”, “halata”, ve “betona” bulanmasının temel müsebbibi, kente göç eden köylülerin beraberlerinde getirdikleri ve yaşattıkları “zihniyet”tir. Göç hareketleriyle taşradan kente intikal eden “köylü zihniyeti”, şehrin mimari, fizikî, coğrafi ve estetik deformasyonuna zemin hazırlayan başat faktördür. Bu açıdan bakıldığında Tezel adlı karakter, kentli aydının göçmen köylüye bakışını bir bütün halinde özetlemektedir.

Bununla birlikte yazar, İstanbul'un göç hareketlerine bağlı olarak artan nüfusunun barınma ihtiyacını karşılamak üzere art arda inşa edilen çok katlı binaların

¹⁶⁸ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 24-25.

şehrin silüetini doğadan tecrit edilmiş, boğucu bir yapıya büründürdüğü düşüncesini yine Tezel'in bakış açısından aktarmaktadır:

“...Yokuş aşağı iniyordum. Cihangir'e doğru iniyordum. Deniz bir türlü karşıma çıkmıyordu. Deniz benim oturduğum sokakta bir türlü çıkmaz insanın karşısına. O eski külüstür apartmanın sürekli tavada balık kokan merdivenlerini onca tırmanırsın, ta tepeye, benim kötü bir gaz sobasıyla ısınıyormuş gibi olduğum iki odalı döküntüye girersin, dosdoğru cama yürürsün de, deniz yine göstermez yüzünü. Pencerenin önü yeni, büyük yapılarla örtülmüştür. Örtülme ben burada oturamazdım. Yarın burası da yıkılacak. Burası da ardındaki başka yapıları örtecek. Şimdi içlerinde bir Tezel'in ya da Tezel gibilerin oturdukları yapıları... Deniz bizden hep kaçırılacak ve yağmur hep, yağmuru hiç seçemediğimiz yerlere yağacak...”¹⁶⁹

Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti* ve Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düşün Gecesi* adlı romanlarını kentleşme ve göç olguları bağlamında değerlendirdiğimizde, her iki eserin de göçü, aşırı nüfus birikiminin ve buna bağlı olarak biçimlenen çarpık yapılaşmanın nedeni olarak ele aldığını görürüz. Çarpık/düzensiz yapılaşma ise, insanın doğa ile olan irtibatını koparmış gibidir. Yukarıda yer alan, “deniz bizden hep kaçırılacak ve yağmur hep, yağmuru hiç seçemediğimiz yerlere yağacak” satırlarında bu kopuş sürecinin farklı merhalelerine işaret edilmektedir. Dolayısıyla her iki roman da, göç hareketlerinin kentleşme üzerindeki etkilerini sorgularken, doğa ile insan arasındaki ilişkiyi merkeze almaktadır.

Talip Apaydın'ın 1981 yılında yayımlanan **Kente İndi İdris** romanı, ülkemizde kentleşme hareketlerine bağlı olarak şekillenen sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal gelişmeleri tarihsel gerçekliği içinde ele alan başlıca eserlerden biridir. Yazarın köyden kente göç, kaçak yapılaşma, geçim sıkıntısı, kültürel entegrasyon ve sınıf çatışması gibi toplumsal sorunları önceleyen romanı, ailesiyle birlikte

¹⁶⁹ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düşün Gecesi*, s. 62-63.

Yozgat'tan Ankara'ya göç eden İdris adlı gencin kentte tutunabilme mücadelesinin anlatımı ekseninde kurgulanmıştır. Kentleşmeye bağlı toplumsal olguları bir bütün halinde ele alan eser, bu niteliğiyle çağdaş Türk romanında kentleşmenin sosyolojik bildirisi olarak da değerlendirilebilir. Nitekim romanın olay örgüsünü oluşturan metin halkaları, bütünüyle kentleşmenin nedenleri ve sonuçlarını aksettirecek şekilde tanzim edilmiş gibidir. Olay örgüsünün kurgusal yapısının oluşumunda gözlemlenen bu bilinç, romanın tematik bütünlüğü için de geçerlidir. Sözgelimi ülkemizin yakın tarihinin en önemli gelişmelerinden biri olan kentleşme hareketleri ve bu hareketlere bağlı olarak gelişen göç, gecekondulaşma/kaçak yapılaşma, kentlileşme süreci, gelenek-modernite çatışması, çevre kirliliği ve benzeri sorunlar, *Kente İndi İdris* romanının içerdiği tematik başlıklardan bazılarıdır. Romanda sorunsallaştırılan bu ve benzeri toplumsal meselelerin başında ise, göç olgusu gelmektedir.

Başkahraman İdris'in, köyünü ziyarete gelen Ömer adlı hemşerisinin Ankara'daki yaşantısına ilişkin anlatılarından aldığı feyizle kente göç etmeye karar vererek ailesini bu konuda ikna etmeye çalışması ile başlayan roman, göç olgusunun oluşum nedenlerini tüm detaylarıyla ortaya koymaktadır. Kentin sunduğu ekonomik ve sosyal olanaklardan istifade edebilmek için köyünü ve toprağını terk etme kararı alan İdris ile Ömer arasında geçen diyalog, göç eğiliminin sosyo-psikolojik ve ekonomik içeriğini özetler niteliktedir:

“Üstü başı dökülüyor İdris'in. Ayağında kara lastikler delik, başında kasket yamalı. Omzunda bel kürek, işten geliyor. Bir yulgın, bir bıkkın. Yüzünde kara düşünceler. 'Dünya yıkılmış, biz altında kalmışız. Çalış, çalış sonu yok. Eşeğin kuyruğu gibi ne uzarsın, ne kısalırsın. Köylülük değişmez bir yaşam. Her yıl ek biç, kaldır. Karnın yarı doyar, yarı doymaz. Bugün yediğini yarın da yersin, bu yıl giydiğini gelecek yıl da giyersin. Yıllar geçer, hiç değişiklik yok. Aynı evler, aynı sokaklar, aynı insanların yüzleri. Konuştuğun şeyler bile aynı. Uyuşuyor insan, usanıyor, uykusu geliyor.

Köşeyi dönünce gördü, köylüler duvar dibinde oturmuş konuşuyorlar. Daha doğrusu biri konuşuyor, öbürleri dinliyor. İçlerinde tek düzgün giysili o. Baktı, tanıyamadı. Kentli birine benziyordu. Usulca yanaşıp oturdu. Beli küreği yanına uzattı.

'Valla çok memnunum komşular. Gideli ne oldu şurada, iki yıl oldu. İyi kötü gecekondumu yaptım.' Tanıdı, Ömer'di bu. Kara Ömer.

'Hoş geldin Ömer Ağa. Tanıyamadım yahu, maşallah...'

'Hoş bulduk İdris, nasılsın?'

'İyiyiz be, sen nasılsın?'

'Ben de iyiyim kardaş. Onu anlatıyordum komşulara. Gecekondumu yaptım. İşimi yoluna koydum. Alım satım üstüne çalışıyorum, üçü beşi kıvırıyorum her gün. Küldöken de evlere çalışıyor, yevmiyesi elli kağıt. Çocuklar dersin okuyor. Köyde kalsam ne edecektim? Benim gibi mal mülk yoksunu bir adam ne yapar? Şunun bunun kapısında sürünür. Emme şimdi kendi kendimin efendisiyim arkadaş. Karışanım yok, görüşenim yok. Evimde suyum akıyor, ışığım yanıyor. Yirmi bine mal ettim emme satsam elli bin. Emme satmam. Her yıl üstüne koyuyor. Çünkü şehir büyüdükçe bizim evler ortada kalıyor. Yeri kıymetleniyor. Gelecek yıl bir göz daha ekledim mi değme keyfime. Rahatım iyiden iyi. Cebimde üç beş param eksik olmuyor. Akşam üstü pazar dağılırken gidiyorum, sebzemi neyimi alıyorum. Ucuz oluyor. Bazen kemikli yerinden et bile alıyorum. Memnunum valla, hiç diyecek yok.'

*'İyi ettin. Gittin de kurtardın başını. Köylerin yaşanacağı kalmadı gayri. Bir de ben kapağı atabilsem emme nasıl? İşte orası zor.'*¹⁷⁰

Yukarıdaki satırlarda yazar, göç olgusunun iki temel nedeni üzerinde durmaktadır. Muhtelif kaynaklarda "köylerin itme ve kentlerin çekme özelliklerine dayalı olarak gerçekleşen nüfus devinimi" şeklinde tanımlanan göçün iki yönüne de yer veren yazar, taşra insanının ekonomik beklentilerine atıfta bulunmaktadır. Buna

¹⁷⁰ Talip Apaydın, *Kente İndi İdris*, Tekin Yayınları, İstanbul 1981, s. 6-7.

göre 1950’li yıllardan itibaren tarımda makineleşmeyle birlikte birim topraktan elde edilen gelirin artmasına paralel olarak işgücüne duyulan gereksinimin azalması, köylerde belirgin bir işsizlik sorununun hasıl olmasına zemin hazırlamıştır. Sanayileşme hareketlerine bağlı olarak işgücü ihtiyacının arttığı kentlerin sunduğu sosyo-ekonomik imkânlar, onları köylü için “çekici” birer “cazibe merkezi” haline getirmiştir. Ülkemizde 1950-1980 yılları arasında gerçekleşen göç hareketlerinin temelinde yer alan bu gelişmeler, *Kente İndi İdris* romanında da belirli bir kurgusal yapı içerisinde sunulmaktadır.

“...1950-1980 arasındaki hızlı kentleşme, tarımda kapitalizmin gelişmesinin, 1940’ların sonlarına doğru dış yardımlarla başlayan karayolları çalışmalarının ve köylü gelirlerindeki nominal artışların dolaysız sonucu gibi görülür. Aynı gelişme, 1960-1980 arasında da süregelmiş, o güne kadarki etkenlere, yurt dışından dönmekte bulunan işçiler de eklenmiştir...”¹⁷¹

Bu açıdan bakıldığında, Talip Apaydın’ın *Kente İndi İdris* romanının olay örgüsünün, ülkemizin yakın tarihinin içerdiği sosyolojik realitelere uygunluk teşkil edecek şekilde oluşturulduğu ifade edilebilir. Bu durum yazarın, bilhassa köyden kente göçün sunduğu toplumsal sorunlarla birlikte geçim sıkıntısı, gecekondulaşma, işsizlik ve sınıf mücadelesi gibi temleri realist gözlemlere dayalı olarak ele alan **toplumcu gerçekçi** anlayışın edebiyatımızdaki en önemli temsilcilerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır. *Kente İndi İdris* romanı ise, kentleşme hareketlerine dayalı olarak biçimlenen toplumsal sorunları tek taraflı olarak göçmen kesimin şehir yaşantısına intibak etme sürecinde yaşadığı sıkıntıları terennüm edecek şekilde aksettirmektedir. Romanda göç hareketlerinin kent sakinlerinin yerleşik yaşantıları ve kentin sosyo-kültürel dokusu üzerinde yarattığı tahribata ise temas edilmemektedir. Yazarın, göç olgusunun kentleşme süreci üzerindeki etkilerini yalnızca işçi ve köylü göçmenlerin hak mücadelelerine dayalı olarak ideolojik telkinler ekseninde yorumlaması, *Kente İndi İdris* adlı eseri **tezli roman** türüne örnek

¹⁷¹ Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, s. 28.

teşkil eden bir yapıt hüviyetine kavuşturmuştur. Apaydın'ın köylü göçmenle kurduğu duygu ve düşünce ortaklığı, roman boyunca varlığını hissettiren güçlü bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Başkahraman İdris'in toprağını terk ederek Ankara'ya göç etmeye karar vermesinin nedenleri, başta barınma olmak üzere büyük kentte yaşadığı işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi temel sorunlar, girdiği gazoz fabrikasında sömürülen emeğinin hakkını aramak üzere saflarına dahil olduğu sendikanın düzenlediği grev esnasında polisten yediği dayak ve nezarethaneye düşüşü, bu ortaklığı somutlaştıran örneklerdir. Romanda her biri bir diğerinin nedeni ya da sonucu olarak beliren göç, kaçak yapılaşma, işsizlik, çevre kirliliği, sınıf mücadelesi, kültür çatışması ve benzeri toplumsal sorunların tutarlı bir bütünlük ilişkisi içinde sunulduğunu görürüz. Dolayısıyla yazarın göç ve kentleşme gibi sosyolojik karakterli gelişmeleri değerlendirirken determinist yönelimlere bağlı kalmayı tercih ettiğini ifade edebilmek mümkündür. Bu tercih, Talip Apaydın'ın dünya görüşüne ve yazın anlayışına da uygunluk teşkil etmektedir.

Roman, gecekondulu göçmenlerin geride bıraktıkları yaşantılarına duydukları özlemi dile getiren anlatılara da sıkça yer vermektedir. Doğal dokusunun sanayileşme süreci tarafından tahrip edildiği kent yerleşimi göçmen için, beton bloklarla dolu caddelerinde yorgun ve mutsuz insanların koşuşturduğu, birçok açıdan “*tutsak bir dünya*”dır. Bu tutsaklık içinde göçmen, köyünü, kendisini doğayla bütünleştirerek özgürlüğüne kavuşturacak bir kurtarıcı olarak tasavvur etmektedir:

“...Ah yaylada olsaydı şimdi. Koca alıç ağacının gölgesine uzanıp bir uyku çekseydi. Uyanıp göğe baksaydı. Ak bulutlara... Burada ne gökyüzü vardı, ne bulutlar... Nereye baksan dönen makineler, kendini makinelere kaptırmış habire koşturan işçiler, yorgun adamlar. Tutsak bir dünya...”¹⁷²

---

¹⁷² Talip Apaydın, *a.g.e.*, s. 141.

Apaydın, İdris'in köyüne duyduğu özlem üzerinden göçmenler üzerinde müessir olan genel bir sosyo-psikolojik olgunun analizi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu olgunun, muhtelif dönemlerde farklı sosyal bilimciler tarafından gerçekleştirilen anket ve kamuoyu araştırmaları neticesinde elde edilen verilerce de tasdik edildiği gözlemlenebilir.

“Gecekonduya yaşayanlar; farklı yerlerde, farklı amaçlarla ve uzun zaman aralıklarıyla yapılan anketlerde, ‘nasıl bir evde yaşamak istedikleri’ konusundaki tercihlerini, ‘bahçe içinde tek katlı’ evlerden yana kullanmışlardır. Köyden kente göç eden gecekondu nüfusu bir yandan kentsel olanaklardan faydalanmak isterken, bir yandan da, tarlasına duyduğu özlemi; kendine ait bir bahçede sebze, meyve yetiştirerek gidermeyi istemektedir. Nitekim, İstanbul Küçükçekmece Belediyesi’nce, Ayazma Mahallesi’nde yapılan ankette, tek katlı, bahçeli bir evde yaşamayı tercih ettiklerini söyleyenlerin oranı yüzde 96’dır.”¹⁷³

Yukarıda sözü edilen anket, “*Uluslar arası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu: Küçükçekmece Atölye Çalışması*” kapsamında gerçekleştirilmiştir. Anketin ortaya koyduğu nesnel veriler, kır kökenli göçmenlerin özellikle sanayileşmiş büyük şehirlerde ortaya koydukları sosyal reflekslere ilişkin olarak romanda aktarılan gözlem ve izlenimlere de uygunluk teşkil etmektedir. Orhan Kemal’in *Gurbet Kuşları*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Cemile* ve *Murtaza*; Kemal Tahir’in *Sağırdere* ve *Körduman* romanlarında da göçmenlerin köylerine ve geride bıraktıkları kültüre ait alışkanlıklara duydukları özlem ayrıntılı şekilde tasvir edilmektedir.

---

¹⁷³ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 125.

2.1.2. Büyülü Gerçekçilik Örneğinde İçgöç Olgusu

Latife Tekin'in 1983 yılında yayımlanan ilk romanı **Sevgili Arsız Ölüm**, göç olgusunu sosyo-psikolojik boyutuyla ele alması itibariyle önem arz etmektedir. Zira eserde bu olgu, köylüyü belirli toplumsal ve ekonomik gerekçelerle sanayileşmiş büyük kentlere yönelmeye zorlayan bir nüfus hareketi olarak tasavvur edilmemektedir. Huvat'ın, cinli olduğuna inanılan kızı Dirmit'i, köyünde maruz kaldığı toplumsal baskıdan kurtararak ailesiyle birlikte şehre taşınması hadisesi etrafında karakterize edilen göç, bu niteliğiyle kültürel ve psikolojik nedenlere dayalı olarak gerçekleşen zorunlu bir "yer değiştirme eylemi"dir. Dolayısıyla romanda göç olgusu, bireyi, kırsal yerleşimde hüküm süren feodal düzenin baskısından kurtararak toplumsal denetimin kısmen daha zayıf olduğu şehirde yeniden "özgür" kılabilme üzere başvurulmuş bir araç olarak ele alınmaktadır.

"... Elmas gelin Dirmit'i taşlamadı ama onun cininden çekindiğinden kapıyı açmadı, onu kucığına almadı. Dirmit gerisin geri eve doğru koşmaya başladı. Dar sokakta köyün çocukları Dirmit'in yolunu çevirdiler. Saçlarını yoluk yoluk ettiler, kafasına taşla vurup yardılar, üstünü başını yırtıp bağırsarak köyün içine dağıldılar. Atiye kızını al kanlar içinde dar sokakta ağlarken buldu. Kucığına alıp burnundan soluya soluya eve getirdi. Dirmit'i sedire uzatır uzatmaz bağıra çağıra evden çıktı. Köyde ne kadar ev varsa hepsinin kapısını çaldı. Yakaladığı çocuğu yere yatırıp dövdü. Köy muhtarına, ihtiyar heyetine şikayete vardı. Huvat'ı köye çağırıldı. Huvat mektubu okur okumaz deliye döndü. Gece yarıları yollara düştü, iki gün sonra köye indi. İner inmez kızının elinden tuttu, beline tabancayı soktuğu gibi köy meydanına çıktı. Babası, 'Kim taşladı, kim yolunu çevirdi, kim kafanı yarı, göster,' diye sordukça Dirmit başını yere yıktı, sustu. O sustukça Huvat bağırdı. Bağıra bağıra öfkesini yenemedi. Kapılara, duvarlara tabanca sıktı... Birkaç gün Dirmit'in elinden tutup köyün içinde gezindi. Onu pınarın başına, bağa, tarlalara götürdü. Ama bir deri bir kemik, benzi soluk, boynu bükük koyup gitti. Giderken de Atiye'yi olandan

bitenden haberdar etmesi için tembihledi. Dirmit'i rahat bırakmazlarsa Seyit'i ya da Halit'i gönderip onu yanlarına, şehre almaya karar verdi. Ayrıca, döllerin şehirde sefillik çektiklerini, evi de yükleyip şehre götürmeyi düşündüğünü Atiye'ye çıtlattı.

Atiye, Huvat'ın ağzından şehir lafını duyar duymaz hemen hazırlığa kalktı. O daha ağılin başına çıkmadan çocuklarına, gelinine müjdeyi verdi... ”¹⁷⁴

Yazar göç temi üzerinden, taşra insanının tahakkümü altında yaşadığı feodal düzeni ve bu düzen içinde kök salan hurafelerin yarattığı gayriahlâkî değerleri tenkit etmektedir. Huvat'ın kızları Nuğber'le Dirmit, karısı Atiye, gelini Zekiye ve oğullarıyla birlikte yaşadığı köy olan Alacüvek, batıl inançları, kaideci temayülleri, muhafazakâr yapısı ve bağınaz ahlâkî değerleriyle pre-modern yaşam tarzının hâkim olduğu tipik bir taşra yerleşimidir. Alacüvekliler değişim ve gelişim karşısında tutucudur. Yaşadıkları sorunlar karşısında çözümü batıl inançlarının rehberliğinde ararlar. Sözgelimi, romanın birinci dereceden kahramanlarından Huvat, karısı Atiye'nin kendi çabasıyla dikiş dikmeyi ve okuma yazmayı öğrenmesini, “*aklına şeytan karışmasına*” bağlar. Huvat'ın küçük kızı Dirmit'in, radyonun yayına geçeceği saati güneşin batışını gözlemleyerek tahmin etmeye başlaması, “*cinlerle irtibat halinde olmasıyla*” açıklanır. Dirmit'in tuhaf davranışları bir süre sonra köylünün kendisini “*cinli kız*” olarak görmeye başlamasına neden olur. Köylünün, yaşanan bütün sorunların müsebbibinin Dirmit olduğuna ilişkin inançlarının güç kazanması, Huvat ve ailesi için köylerini yaşanmaz hale getirir. Bu noktada önem arz eden başlıca husus, ailesini alıp şehre götürmeye karar veren Huvat'ın, alışlagelmişin dışında bir nedenle köyden kente göç etmiş olmasıdır. Zira bu neden, ekonomik ya da toplumsal gerekçelerden ziyade, kültürel ve psikolojik zorunluluklara dayanmaktadır.

Romanın bu bölümünde yer verilen göç hadisesi, eseri iki ana bölüme ayırmış gibidir. Huvat'ın ailesinin köy ortamında geçen cin, peri masallarıyla bezeli ve

¹⁷⁴ Latife Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 65-66.

rüyaların, mantıkdışı öğelerin hayatı yönlendirdiği birinci bölümde Huvat, Atiye ve farklı durumlar karşısında ortak tutum geliştirmesinden dolayı tek kişilik bir bilinç olarak algılanabilecek Alacüvek köylüleri öne çıkarılır. Alacüvekliler, inançla hurafeyi iç içe yaşayan, farklı durumlar karşısında ortak bir bilinçle hareket eden ama bu davranışlarının anlamını sorgulamayan bazen de çocuksu özelliklere sahip bir grup yapısı içinde resmedilir. Bu bölümde roman kişileri gibi zaman ve mekân algısı da hep düş, rüya, fantezi, hurafe gibi olağandışı öğelerle sürekli iç içelik arz eder.

Romanın, şehre göçün ardından başlayan ikinci bölümünde ise Aktaş ailesinin kent ortamında sefaletle varan maddî sıkıntıları odağa alınarak, kent ilişkisizlikleri içinde savrulması, aile bireylerinin önemli ölçüde yoksulluğa bağlanabilecek birbirleriyle ve dışarıyla kavgası ele alınır. Bu bölümde, ailenin köyden getirdiği yaşamına, kent kültürünün bazı öğeleri sızır.¹⁷⁵ Kentte tutunmak üzere verilen hayat mücadelesi, yabancı olunan kültüre ait değerlere intibak edebilme çabası, kültürel başkalaşım, işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi karakteristik iç göç sonuçlarının, ailenin yaşamı üzerinde müessir olmaya başladığı görülür. Yine bu bölümde, göç öncesi dönemde Aktaş ailesinin yaşantısını şekillendiren metafizik yönelimlerin yerini kent hayatına özgü reel/olgusal değerlerin almaya başladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla romanda köyden kente göç, taşra kökenli bireyin yaşantısını yönlendiren faktörlerin soyuttan somuta doğru evrilmesini sağlayan bir vasıta olarak kabul edilmektedir.

2.1.3. Türk Romanında Tersine Göç: Kentten Köye

Bilindiği üzere Türkiye’de kentleşme, demografik olarak kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru iş bulma umuduyla göç eden kesimler tarafından beslenmiştir. Yani kentleşme, daha ziyade sektörler arasındaki işgücü transferinden

¹⁷⁵ Seyit Battal Uğurlu, “Sevgili Arsız Ölüm Romanında Gerçeklik, Gelenek ve Yenilik”, *Milli Eğitim*, Sayı: 178, Ankara 2008 s. 167.

kaynaklanmıştır. Sanayi sektöründe görülen büyüme ve gelişme tarım dışı alanlardan çoğunlukla sanayi kuruluşlarının toplandığı kentsel alanlara doğru nüfus kaymalarına neden olmuştur. Ancak sanayi kuruluşlarının sadece sağladıkları istihdam olanakları ölçüsünde bir göçü haklı kılacakları unutulmuştur. Bu durum, kentlerimizde belirgin bir işsizlik sorununun meydana gelmesine neden olmuştur. Öte yandan kırsal alanlardan gelen göçmenler daha ziyade vasıfsız ve eğitimsiz oldukları için iş bulmakta zorlanmışlar veya iş bulsalar dahi ağır, yorucu ve tehlikeli işlerde düşük ücretler karşılığında çalıştırılmışlardır. Böyle bir durum, yoksul ve işsiz göçmenlerin tersine göçü, bir çıkış yolu olarak değerlendirmeleri sonucunu doğurmuştur.¹⁷⁶ Bu noktaya kadar sıraladığımız nedenler, tersine göç adı verilen sosyolojik olgunun ekonomik gerekçelerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kimi kaynaklarda **asimetrik göç** olarak da adlandırılan tersine göçün nedenleri, ekonomik gerekçelerle sınırlı değildir. Tersine göçü meydana getiren bir dizi sosyal, politik ve psikolojik neden de mevcuttur.

Tersine göç olgusu, kavramsal olarak kentlerde yaşayan belirli grupların farklı nedenlerle daha önce göç ettikleri kırsal alanlara doğru tekrar yönelmelerini ifade etmektedir. Bu olgu, kimi romancılarımız tarafından edebiyat sahasında da işlenmiştir. Tersine göç olgusunu ele alan romanlar daha ziyade işsizlik, geçim sıkıntısı ve yoksulluk gibi ekonomik nedenlerle bir süre önce terk ettiği memleketine geri dönmek zorunda kalan köylünün hikâyesinin anlatımı üzerinde durmaktadır. Bunun yanı sıra havası ve suyu hızla kirlenen, doğal kaynakları acımasızca katledilen, kalabalığı ve stresi dayanılmaz hale gelen büyük şehirden uzaklaşarak toprağıyla bütünleşmek isteyen taşra kökenli birey için de tersine göç bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Mustafa Miyasoğlu, **Dönemeç** romanında Kayseri’den İstanbul’a göç eden Şakir Bey adlı avukatın şahsında, memleketinin toprağına ve temiz havasına özlem duyan taşra insanının hikâyesini dile getirmektedir. Romanın aşağıda yer verilen ilgili bölümünde, köyü ile İstanbul’u mukayese eden Şakir

---

¹⁷⁶ Nail Yılmaz, “Ekonomik Krizin Etkisiyle İstanbul’dan ‘Tersine Göç’ Eden Ailelerin Toplumsal Özellikleri ve Beklentileri Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1, İstanbul 2009, s. 29-30.

Bey'in, kendi toprağını ihtiyaç duyduğunda geri dönüp yerleşebileceği bir güvence olarak gördüğüne işaret edilmektedir:

“Şakir Bey gün doğmadan kalkmış, Erciyes'in suyundan abdest alıp namaz kıldıktan sonra dere başına çıkmıştı. Fazla uyumadığı halde kendini oldukça dinç hissediyordu. Şehirde kaldığı günlerde öğleye kadar ağzından atamadığı pası hatırlayınca, babasına bir kere daha rahmet okudu. Allah razı olsun dedi, hiç değilse şurada bir toprak parçası bırakmış da yazları gelip biraz hava alıyoruz. Şehirde yazı geçirmeye mecbur olanların vay haline... Sıcak bir tarafa, hava da pis oluyor artık. Boşuna eskiler bağcılık yapmamışlar. Başka yerlerin yazlığı, sayfiyesi neyse, buraların bağı da o. Bizim köy de git gide kıymetleniyor. Şehirli artık bağı bıraktı, elektriği suyu olan yakın köylere akın ediyor. Sıra tekrar bağlara gelir, ne de olsa malları...”¹⁷⁷

Kendisi de Kayserili olan yazarın, yukarıdaki paragraf boyunca kullandığı üslup, kahramanı aracılığıyla dile getirdiği görüşleri benimsediği izlenimi uyandırmaktadır. Bu satırlarda Miyasoğlu'nun, “Erciyes'in suyu”nu, köyünün “nefes alınabilir” havasını ve toprağını ayrıcalıklı tuttuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türk romanında kentten köye yönelen “tersine göç” olgusunun, yalnızca ekonomik değil, beşerî ve duygusal nedenlere dayalı olarak meydana geldiği düşüncesine de yer verildiği görülür.

Köyüne duyduğu hasret, göçmenin şehir hayatına intibakını zorlaştıran etkenlerden biridir. Şehre intibak edemeyen köylü, çareyi memleketine dönmekte bulmaktadır. Kemal Tahir'in *Sağırdere* romanı da, şehirde tutunamayarak köyü Yamören'e geri dönmeye karar veren Kulaksızın Mustafa'nın hikâyesi üzerinden, tersine göç hadisesini örneklemektedir. Kulaksızın Mustafa gibi, köylüleri Vahit ve Gurbetçi Ömer de bir süre sonra Ankara gurbetinden memleketlerine dönmüşlerdir.

¹⁷⁷ Mustafa Miyasoğlu, *Dönemeç*, Konak Yayınları, İstanbul 2011, s. 25.

“... Vahit perişan gelince... Arkadan bu kadar yıllık Gurbetçi Ömer perişan gelince... Köylü başladı gülüşmeye... ‘Ankara gurbetine bir hal olmuş Müslümanlar!’ diye çok laf ettiler. ‘Mustafa da yakında gelir!’ diyorlar. ‘Bunlar bari kendi başlarına geldiler, Mustafa kâğıt yazar da gizliden yol navlunu ister, öyle gelir!’ diyorlar...”¹⁷⁸

“... Oğlum, habersiz köye gidebilir misin? Nasıl olsa benim haberim olacak. Neden saklamalı? Boş yere bu kadar gün sıkıntı çektin. Boş yere bu kadar gün sıkıntı çekeceksin. Şimdi söyle bakalım. Yüzüme bak! Köyü özledin. Yarın mı gidersin?

Mustafa ‘evet’ anlamına başını salladı... Mustafa bir haftadır uykusunu kaçıran bu işin böyle apansız düzelmesi sevinciyle derin derin soludu... Yarın akşam trene binmezse, artık hep burada kalacakmış, hiç gidemeyecekmiş gibi sıçrayıp kalktı. Mustafa elini yüzünden geçirdi:

‘Usta! Kusura bakma, köyü özledik...’¹⁷⁹

Tersine göç, mahiyeti itibariyle sosyolojik bir olgudur. Bununla birlikte şehirleşme hareketlerini merkeze alan romanlarımızın bir kısmı, kentten köye göç olarak da adlandırılan tersine göç olgusunu işlemiştir. Söz konusu eserlerde geride bıraktığı köyüne dönmeye karar veren kahramanların önemli bir bölümü kentte tutunamamış, umduğunu bulamamış ya da mevcut düzene intibak edememiştir. Bu noktada köye geri dönüş, göçmen için içinde bulunulan durumdan kurtulmayı mümkün kılan bir çıkış yoludur. Farklı nedenlerle köyüne/kasabasına geri dönenler ise kent düzeni içerisinde var olmayı başaramamış olmaları hasebiyle genellikle hemşerileri tarafından hakir görülmüştür. Bu suretle köylü göçmen açısından büyük şehirde tutunmayı başarmak, şahsî menfaat meselesi olduğu kadar, toplumsal saygınlığını korumanın da önemli bir ölçütüdür.

¹⁷⁸ Kemal Tahir, *Sağırdere*, s. 296.

¹⁷⁹ Kemal Tahir, *a.g.e.*, s. 304-305.

Türk romanında göç olgusu, şehirleşme temine yer veren romanların-farklı düzeylerde olmakla birlikte-üzerinde durduğu başlıca sorunlardan biridir. Yukarıda aktardığımız metin örneklerine dayalı olarak, şehirleşme-göç ilişkisinin roman geleneğimizde ne şekilde ele alındığını, şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

Göçün Nedenleri

- a. Tarımda makineleşme,
- b. İşsizlik,
- c. Geçim sıkıntısı,
- d. Toprağın/tarım arazisinin bölünmesi,
- e. Kentlerin sunduğu istihdam olanakları,
- f. Kentlerin sunduğu kamu hizmetlerinden yararlanma isteği (eğitim, sağlık, eğlence v.b.)

Göçün Sonuçları

- a. Hızlı nüfus artışı,
- b. Gecekondulaşma/kaçak yapılaşma,

- c. Kent ortamında yeni iş sahalarının oluşması (kapıcılık, komisyonculuk, arsa spekülatoörlüğü v.b.)
- d. Kültürel farklılıklara dayalı olarak teşekkül eden köylü-kentli ayrımı,
- e. Emek sömürüsü,
- f. Doğal çevre üzerinde gözlemlenen tahribat.

Yukarıda maddeler halinde aktardığımız neden ve sonuçlar, göç olgusunun roman geleneğimizde sosyal ve tarihsel realitelere uygun şekilde ele alındığını kanıtlamaktadır. Ülkemizde 1950’li yıllardan itibaren şehirleşme hareketlerine ivme kazandıran göç olgusunun neden olduğu sorunların başında ise gecekondulaşma/kaçak yapılaşma gelmektedir. Dolayısıyla Türk romanında şehirleşme hareketlerini incelerken, bu hareketlerin doğurduğu gecekondulaşma sorununu da metinlere dayalı olarak ele almak uygun olacaktır.

2.2. Türk Romanında Gecekondulaşma

Resmi kaynaklarda “*İmar ve yapı yasalarına aykırı olarak, başkalarına ait arsa ve araziler üzerinde ve arsa sahiplerinin rızası olmaksızın inşa edilmiş yapı türü*”¹⁸⁰ olarak tanımlanan gecekondu, ülkemize özgü kentleşme deneyiminin ürettiği temel sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Konuşma dilimize 1940 yılından sonra girmiş bulunan bu kavramı açıklamak üzere oluşturulan tanımların müşterek özelliği, gecekonduyunun “sağlık ve fen koşullarından yoksun, ilkel ve denetimsiz bir barınak” olma niteliğini vurgulamaktadır. Başlangıçta, yapı malzemesi ve yapım özellikleriyle fizikî bir mekân tanımı olarak kullanılan gecekondu kavramı, zamanla bir yaşam biçimini nitelendiren içeriğiyle sosyolojik bir anlam kazanmıştır.¹⁸¹ Ülkemizde, özellikle kentleşme hareketlerinin ivme kazandığı 1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren sosyolojik bir realite olarak belirmeye başlayan *gecekondulaşma/kaçak yapılaşma*, kentleşme olgusunu doğrudan ele alan romanlarda da sıkça yer verilen bir tem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, Türk edebiyatı tarihinde **toplumcu gerçekçi** anlayış olarak adlandırılan sanat eğiliminin geliştiği 1950 sonrası dönemde eser vermiş bulunan romancılarımız da, yaşadıkları çağın güncel toplumsal meselelerine yönelerek ülkemize özgü kentleşme deneyimi ile özdeşleşen bir realite olan gecekondulaşma sorunu üzerinde ağırlıklı olarak durmuşlardır.

2.2.1. Gecekondulaşma Sürecinin 1950 Sonrası Türk Romanına Yansımaları

Edebiyat tarihimizde, daha ziyade hikâyeci kimliğiyle tanınan Muzaffer İzgü, **Gecekondu** adlı romanında bu toplumsal sorunu, alt tabaka bireylerin kentte var

¹⁸⁰ Ruşen Keleş, *100 Soruda Türkiye’de...*, s. 190.

¹⁸¹ Kasım Karaman, “Türkiye’de Şehirleşme Olgusu ve Gecekondu Sorunu”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Sayı:4, Elazığ 2003, s. 113.

olma mücadelesi ekseninde ele alır. Mekân kurgusunun, Ankara'nın gecekondu semtleri ile sınırlı tutulduğu romanın olay örgüsünün etrafında teşekkül ettiği yoksulluk, işsizlik, sınıf mücadelesi ve köylü göçmenlerin kentte yaşadıkları kimlik çatışması gibi temler, gecekondu olgusunun toplumsal sonuçlarını ifade eden sorunlar olarak aktarılmaktadır. Muzaffer İzgü, gecekondu göçmen ailelerin oluşturduğu toplumsal tabakayı, komünal örgütlenme modellerine benzerlik teşkil edecek şekilde, kentin geri kalanından izole edilmiş müstakil bir yaşam ünitesi olarak algılamaktadır. Nitekim gecekondu semti sakinleri, sosyal dayanışma, toplumsal işbirliği ve çoğunlukla kente özgü içtimaî, iktisadî ve kültürel dinamiklerin dışında kalma temayüllerine bağlı olarak, içe dönük bir komün hayatı tesis etmişlerdir. Bu perspektiften bakıldığında, yazarın mekân kurgusunu gecekondu yerleşimleri ile tahdit etmiş olmasının asıl gerekçesinin, gecekondu kültürüne özgü yaşam tarzının komünal niteliğini daha belirgin bir biçimde tasvir etme eğilimine dayandığını ifade edebilmek mümkündür.

Yazar, romanın ilk bölümünde, büyük kentlerin merkezden uzak bölgelerinde teşekkül eden gecekondu yerleşimlerinin tasvirine tahsis ettiği pasajlar aracılığıyla, “yeni kentli”lerin elverişsiz yaşam koşullarını gözler önüne sermektedir:

“Hürriyet Mahallesinin üzeri kara kara bulutlarla kaplıydı. Hafiften başlayan yağmur, biraz sonra şiddetini artırarak gecekonduların çinko damlarını deli deli dövmeye başladı. Damların kirli sularını akıtan olukların pasları da karışınca kara koyu oluyordu suların rengi... Bir süre böyle kirli aktı sular, ancak bir zaman sonra gerçek rengini aldı. Önlerine kattıkları kağıt ve çöp parçalarıyla sokağı bir anda moloz yığını haline getirdiler. Uçuşan tozlar, kararan toprağa zamk gibi yapışınca cıvık cıvık oldu her yan. Çamurla sıvanmış duvarlardan dökülen küçük taş parçaları arsız arsız molozların önüne gerilmeye çalışıyorlardı.

Bakkal Gani'nin dükkânının saçağının önündeki donu yırtık çocuklar, kirli bacıklarını daha çok kirletebilmek için yağmur diner dinmez çamurların içine

daldılar. Parmaklarının arasından fişkırان çamurların verdiği zevkle, daireler çize çize şakalaşıyorlardı...

Yılmak üzere olan gecekondularından birinin camsız penceresinden ak saçlı bir kadın başı uzandı:

*'Asaf!.. Asaf!..' diye bağırdı iki kez...'*¹⁸²

Roman, gecekonducuların siyaset kurumu ve devlet mekânizması karşısında aldıkları tavrın niteliğine göndermede bulunan pasajlar da içermektedir. Daha ziyade kahramanlar arasında geçen diyaloglar vasıtasıyla sunulan bu tavrı şekillendiren başlıca unsur, gecekonducuların yasal statü elde etme talebidir. Barınma ihtiyaçlarını güvence altına alabilmek maksadıyla ortaya koydukları yasallaşma talebi, gecekonducuların kendi imkânlarıyla inşa ettikleri çamur duvarlı, teneke damlı yaşam alanlarını muhafaza ederek daha müreffeh standartlara kavuşma beklentisini dile getirmektedir. Romanın başkahramanı Selahattin adlı seyyar satıcı ile kızı Sevim arasında geçen diyalog, gecekondu göçmen nüfusun bu talebini somut bir biçimde ortaya koymaktadır:

'... 'Baba' dedi Sevim.

'Ne var kızım?'

'Ne oldu evimizin tapu işi?'

'Bir şey olduğu yok kızım. Bu devlet işi. Aynı kış yağmuru gibi... Sonunun ne olacağı bilinmez. Bakmışsın uzar gider. Bakmışsın kara çevirir. Koca, koskoca devlet... Kimin ne yaptığı, ne yapacağı bilinmez ki. Bakmışsın bu işlere bakan adam, gece karısıyla kavga etmiştir, karısı yanından kaçıp kapıyı kilitlemiştir üstünden. Aksilik bu ya, o gece de adamın aklına bizim gecekonducular gelmiştir. Herif karıya

¹⁸² Muzaffer İzgü, *Gecekondu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s. 7.

kızgın, yatak diken... İşte ondan sonra da bizim işler tamam... Gece avradı koynuna girerse ne ala, yoksa hapı yuttu bizim mahalle.'

'Tavuk kümesi mi yıkıyorlar baba?'

'Öyle deme kızım... Devlet kuvveti bu, yıkar da yıkar. Belli mi olur? Hem inan babana kızım, tavuk kümeslerini yıkamazlar da insanların oturdukları evleri yıkarlar. Sorarsın, niye yıktınız diye, sizin için yıktık derler, insanlar için yıktık derler. Sözde bizim sağlığımızı düşündüklerinden dem vururlar ama inanma. Göze battığımız için, evimiz çirkin olduğu için yıkarlar. Duvarları çamurdan, damı tenekeden olduğu için yıkarlar. Aynı yere betondan evler yapacaksın, bahçelerini güllük gülistanlık edeceksin, geniş pencerelere yeşil perdeler asacaksın, bir de koca koca yollar açtın mıydı, devletin ne kadar büyüğü varsa oraya toplanır. Bir de üstelik açılış töreni yaparlar. O zaman burası yok dağmış, belediye hudutlarıymış diyen olmaz. İsmi de Numune Mahallesi koyarlar. Evet kızım, Numune Mahallesi... Gerçi biz de numuneliğiz ama, fakirliğin numunesi...''¹⁸³

Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus ise, ekseriyetini köylü göçmenlerin teşkil ettiği gecekondu nüfusun, yerleşik kentliler ve devlet otoritesi nezdinde uyandırdığı algıdır. Yazar, bilhassa kentli kimlik tarafından ötekileştirilen gecekondu göçmenin, toplumsal bütünlüğün dışında kalma sürecinde tabi tutulduğu ayrıştırılma politikasını ele alırken, kahramanların psikolojik durumlarına ilişkin enfüsi tahliller de geliştirmektedir:

"Sevim, başını işinden kaldırmadan sordu:

'Ya yıkarlarsa baba?'

'Tüm mahalleli kışta kıyamette rezil olduk gitti o zaman.'

'Peki, bunlar bizim insan olduğumuzu düşünmezler mi hiç?'

¹⁸³ Muzaffer İzgü, a.g.e., s. 44.

‘İnsan mı? Hiç böyle yerlerde oturanlar insandan sayılır mı kızım? Olsa olsa çakal sınıfından sayılırlar. Baksana şu evin haline? Hiç çakal ininden farkı var mı?’

‘Başımızı sokuyoruz ya içine. Isıtıyor ya bizi?’

‘Bizi ısıtıyor ama başkalarını üşütüyor kızım. Hatta tüylerini diken diken ediyor. Bu çakal inlerini karşıdan görenlerin gözü bozuluyormuş. Kentin güzelliği kaçıyormuş. Eee, haklılar tabii kızım... Yakışıyor mu bu mostralara, şu karşıdaki kocaman kocaman apartmanların yanına?’¹⁸⁴

Yukarıdaki satırlar aracılığıyla betimlenen sınıfsal ayrışma, kentin fiziksel ve estetik dokusunu tahrip eden gecekondu yerleşimlerinin yarattığı toplumsal bir sorun olarak aktarılmaktadır. Yazar romanda bu ayrışmayı, iki farklı konut türü olan “apartman” ve “gecekondu” yerleşimleri aracılığıyla belirgin kılmaya çalışmıştır. Apartman ve gecekondu konut türlerinin, alt ve üst tabakalar arasındaki sınıfsal ayrışmayı belirgin kılma fonksiyonları üzerinden araçsallaştırılmaları, bu dönemde kaleme alınan romanlarda sıkça başvurulan ortak bir eğilim olarak belirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu kavramların temsili nitelikleri itibariyle birer sembol özelliği kazandığı görülmektedir. Birbirine zıt iki sosyal sınıfın farklı yaşam tarzlarını karakterize eden apartman ve gecekondu kavramları şahsında vurgulanan bu ayırım, aynı zamanda ülkemize özgü kentleşme deneyiminin en önemli parametrelerinden birine işaret etmektedir. Söz konusu parametre ise, kentleşme süreciyle birlikte başlayan ve gelir düzeyine dayalı farklılıklar çerçevesinde şekillenen sınıfsal çatışma olgusudur. Muzaffer İzgü, bu çatışmayı romanın olay örgüsünü etrafında şekillendirdiği ailenin sınıfsal aidiyeti üzerinden kurgulamıştır. Tipik bir varoş temsilcisi olarak gerek fiziksel, gerekse kültürel açıdan kent yaşamının dışına itilen gecekondu insanı üzerindeki sosyal tecridi sembolize eden bu aile, romanın kaleme alındığı 1970’li yılların Türkiye’inde, kentleşmeye çalışan göçmenlerin karşılaştıkları “ötekileştirilme” sorununu yansıtan bir prototip konumundadır.

---

¹⁸⁴ Muzaffer İzgü, *a.g.e.*, s. 45.

“Kırdan şehre hızlı göç sonucu, modern sektörlerde istihdam edilemeyen fakir göçmenlerin oluşturduğu yerleşim yerleri, sıklıkla görülen bir olgudur.¹⁸⁵ Geçim sıkıntısının yanında, ümitsizlik, güvensizlik, itilmişlik, yalnızlık duygularının baskınlığı ve uyuşturucu, fuhuş, yüksek suç oranları gibi psiko-patolojik davranış özelliklerinin hakim olduğu bu yerleşim yerleri, şehir kültürü içinde bir ‘yan ya da alt kültür’ meydana getirmektedir. Şehirle bütünleşememiş, hatta şehre karşı tepki gösteren, gelecekte beklentisi olmayan, fatalist bireylerin oluşturduğu ve kuşaklar boyu devam edebilen bu alt kültür, ‘yoksulluk kültürü’ olarak da adlandırılmaktadır.”¹⁸⁶

Gecekondu nüfus ile ötekileştirilme/tecrit edilme süreci arasındaki ilişkiyi algılayabilmek için, günlük konuşma dilinde kimi zaman gecekondu kavramının karşılığı olarak da kullanılan “varoş” kelimesinin etimolojik kökenini ele almak gerekmektedir. Dilimize Macarcadan intikal eden ve “şehir surlarının dışındaki mahalleler”¹⁸⁷ anlamına gelen varoş sözcüğü, çoğunlukla alt gelir gruplarına mensup gecekondu nüfusu tanımlayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. “Şehir surlarının dışında kalma” ya da “kent özeğinin uzağında yer alma”, mekânsal bir kümelenmeyi ifade ettiği kadar, kültürel açıdan ötekileştirilmeyi de içermektedir. Bu durum, geniş anlamıyla gecekondu kavramının ve gecekondu nüfusun kent yaşamından izole edilerek ötekileştirilen bir değer olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Romanın mekân kurgusunun “varoş” olarak tanımlanan gecekondu yerleşimleri ile sınırlı tutulmuş olması da, yukarıda vurguladığımız mekânsal ve

¹⁸⁵ Mübeccel Kıray, “Toplumsal Değişme ve Kentlerde Düşük Gelirliler”, *Toplumbilim Yazıları*, GÜİİBF Yayınları, Ankara 1982, s. 167.

¹⁸⁶ Orhan Türkdoğan, *Yoksulluk Kültürü, Gecekonduların Toplumsal Yapısı*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul 1977, s. 150-151.

¹⁸⁷ Tahire Erman, “The Politics of Gecekondu (squatter) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse”, *Urban Studies*, 2001, s. 983-1002.

kültürel tecridi belirgin kılma eğiliminin ürünü olarak değerlendirilebilir. Yazar, gecekondu insanını kent sakinleri tarafından yalnızlaştırılmış, bu münasebetle akrabalık ve hemşerilik bağlarına dayalı toplumsal ilişkiler kurmaya sevk edilmiş kitleler olarak tavsif etmektedir. Çoğunlukla bireysel ve örgütsüz hareketler çerçevesinde inşa edilen gecekondu mahallelerinde yaşayanlar, özellikle doğuştan gelen özelliklere dayalı *primordial* dayanışma ağları kurmuşlardır. Romanda, gecekondu ahaliye özgü bu sosyolojik realite üzerinde özellikle durulmaktadır. Bunun yanı sıra gecekondu yerleşimlerinde hüküm süren yoksulluk, gelecek kaygısı, alt ve üst tabakalar arasında cereyan eden toplumsal çatışma, aile içi ilişkilerin sağlıksızlığı ve kentte var olma mücadelesi süresince karşılaşılan muhtelif sorunlar, romanın tematik bütünlüğünü oluşturan yan unsurlar olarak sıralanabilir.

Muzaffer İzgü, romanın olay örgüsü boyunca gecekonducuların toplumsal psikolojisi üzerinde güçlü bir hegemonya kuran “yıkım korkusu”nu dile getirirken, bir yandan da gecekondu-kentli çatışmasını farklı düzeylerde işlemiştir. Nitekim yıkım korkusunun yarattığı psikolojik baskı, gecekondu sakinlerinin gerek sosyal, gerek mesleki, gerekse hususi yaşamlarını etkileyen bir sorun olarak sunulmaktadır. Sözgelimi, romanın başkahramanı Selahattin’in kızı Sevim’in, Fikret adlı delikanlı ile gerçekleştirmeyi düşündüğü izdivaç, gecekonducularının yıkılmaması şartına bağlanmış gibidir. Bu noktada gecekondu, ailenin teşekkülü için ihtiyaç duyulan başlıca gereksinim olarak görülmektedir. Romanın son bölümünde, Sevim’in küçük kardeşi Ayhan’ın bakımsızlık nedeniyle yakalandığı hastalık neticesinde hayatını kaybetmesi ile yıkım ekiplerinin, Hürriyet adlı gecekondu mahallesine girişi hadiselerinin art arda ve aynı vaka parçası içinde ele alınmış olması, yazarın gecekondu halkının karşı karşıya kaldığı trajediyi tüm boyutlarıyla terennüm etme amacının uzantısı olarak yorumlanabilir. Selahattin’in yıkım ekiplerine fırsat vermeksizin, kendi olanaklarıyla inşa ettiği tek odalı evi yerle bir etmesi, gecekondu halkının müşterek isyanını dile getiren simgesel bir eylem olarak belirlemektedir.

“... İki saat sonra asfalttan patikaya bir kamyon döndü... Hepsi ayağa kalktılar.

‘Geliyorlar!’ diye bağırdılar.

Kadınlar da toplandılar erkeklerin etrafına. Hiç kimse işe gitmemişti o gün. Kibritler sinirli sinirli çakıldı, dumanlar sinirli sinirli üflendi.

Tufan,

‘Yok ha, caymak yok,’ dedi. ‘Namussuzdur cayan, anladınız mı, namussuzdur cayan!..’ diye bağırdı.

Tufan’ın karısı ileri atıldı:

‘Kahpedir dönen!..’ dedi kocasına.

Araba tepeye çıkıncaya kadar ikinci kibritler de çakılmış, ikinci sigaralar da yakılmıştı.

Arabadan kırka yakın eli kancalı, kazmalı amele indi. Daha sonra şoför mahallinden bir polisle iki belediye zabıta memuru atladılar aşağı. Fikret karşılarına dikildi:

‘Yapmayın ağabeyler, yapmayın memur beyler...’ dedi. ‘Daha evimi yeni yaptım. Üç beş gün oldu biteli. Evlenecektik... Sevim’le evlenecektik. Ayhan öldü. Ölmeseydi...’

Polis, Fikret’in omzuna koydu elini:

‘Ben maaşlı bir memurum kardeşim,’ dedi. ‘Amirlerim bu işi verdiler, ne yapayım ben?’

Bu kez Tufan dikildi karşılarına.

‘Yıktırmayacağım işte,’ dedi.

Belediye zabıta memuru,

'Siz inanyor musunuz ki biz bu işi zevkle yapıyoruz? Hepimiz de ev bark sahibiyiz. Yurt, ocak nedir biliriz. Ama ne yapalım, vazife... Şu amelelere bakın! Hepsi de yevmiyeli. Bu iş için veriliyor onlara yevmiye. Vazifeleri bu evleri yıkmak. Verilen emir öyle, ne yapalım biz?'

Selahattin'le karısı gözüktüler uzaktan. Karısının elinden tutmuş, Ayhan'ı gömmekten geliyorlardı. Yavaş adımlarla kalabalığa karıştılar. Selahattin, karısının elini bırakarak bir uyurgezer gibi amelelerin önünde durdu.

'Bir kazma verin bana,' dedi.

Önündeki amele bilinçsiz olarak uzattı kazmasını. Çıt çıkmıyordu kalabalıktan. Herkes Selahattin'in kazmayı ne yapacağını merak ediyordu. Belediye zabıta memurları geriye çekilmiş, polis elini tabancasının kabzasına atmıştı.

Yürüdü Selahattin. Kalabalık da arkasından yürüdü. Kapının önünde bekleyen, gözleri kızıl kızıl çocuklarının yanından sessizce geçti. Kalabalığın şaşkın bakışları arasında ilk kazmayı salladı gecekonducuğuna. Darbeyi yiyen duvar, tozlar saçarak delindi. Bir daha, bir daha, bir daha vurdu... Çıldırılmıştı sanki Selahattin... Dama çıktı. Çinkolara vurdu... Vurdu... Vurdu... Vurdu...

Her kazmayı sallayışında,

'Yıkıldı zaten ocağım, söndü, söndü,' diyordu.

On dakika içerisinde yerle bir etmişti çerden çöpten yapılmış evini. Kazmayı belediye zabıta memurunun önüne attı,

'Alın, sizin işinizi ben gördüm,' dedi.

Herkes 'Dellendi Selahattin!..' diyordu.

Kızını çağırdı. Sonra Fikret'e seslendi. El ele tutuşturdu ikisini.

'Sevim sana emanet,' dedi...

Karısını ve çocuklarını önüne kattı. Kalabalığı yarıp çıktı...

Patika yolda dört kişi, ağlaya ağlaya giderlerken, Tufan ve karısı yıkımcıların önüne dikilmişlerdi. Onların yanına Hamal Osman geldi, Odacı Mustafa geldi, Çöpçü Şeref geldi, Fikret ve Sevim geldiler...

Güneş, bulutun arasından çıkmış gülümsüyordu insanlara...''¹⁸⁸

Roman, kentleşme sürecine ilişkin derinlikli sosyo-psikolojik analizler içermemekle birlikte gecekondulu gerçeğini realist bir tavır çerçevesinde ele almaktadır. Genel ve kapsayıcı sosyolojik tespitlerden ziyade tipik bir gecekondulu ailesinin hususî yaşantısına dair lokal izlenim ve gözlemlerin aktarımına dayanan olay örgüsü, yoksulluk temini merkeze alarak, modern kentleşme sürecinin alt tabaka bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini gözler önüne sermektedir.

Talip Apaydın'ın **Kente İndi İdris** romanında da gecekondulu olgusu, göç realitesinin doğurduğu temel kentleşme sorunlarından biri olarak takdim edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Muzaffer İzgü'nün *Gecekondulu* romanı ile Talip Apaydın'ın *Kente İndi İdris* romanı arasında gerek mekân olarak seçilen yerleşim bölgelerinin fizikî koşullarının tasviri, gerekse bu bölgelerde yaşayan gecekondulu göçmenlerin fiziksel ve sosyal çevreyle kurdukları ilişkinin niteliği açısından belirgin paralellikler görülmektedir. *Kente İndi İdris* romanının arz ettiği temel farklılık ise, söz konusu gecekondulu semtlerinin oluşum nedenlerinin, tarihsel ve sosyolojik derinliğiyle ele alınmış olmasıdır. Zira eser, gecekondulu yerleşimlerinin köyden kente yönelen göç hareketleriyle birlikte giderek sosyolojik bir realite hüviyeti kazanması sürecini ayrıntılı bir biçimde betimlerken, bir yandan da arsa spekülasyonu, arazi rantı ve mahalle bazında örgütlenen suç çetelerinin illegal faaliyetlerinin anlatımına yer vererek bu sosyolojik olguyu tüm boyutlarıyla kavramaya çalışır.

---

¹⁸⁸ Muzaffer İzgü, *a.g.e.*, s. 134-135.

Romanın başkahramanı İdris, ailesiyle birlikte daha insani şartlarda yaşamak üzere tüm mal varlığını satarak Ankara'ya göç etmiştir. Ankara'nın sırtlarında, şehrin çeperine büyük bir hızla yayılan gecekondu semtlerinden birinde çevirdiği küçük bir alana, borçlanarak satın aldığı tuğla, briket ve tenekelerden oluşan derme çatma bir kondu inşa eden İdris, hamiliğini üstlenen köylüsü Ömer Ağa'nın yardımıyla kentte tutunmaya çalışır. Romanın ilk bölümünde İdris'in, kendisi gibi kent yaşantısının sunduğu olanaklardan yararlanmak maksadıyla topraklarını terk ederek şehre gelen köylü göçmenler tarafından işgal edilen araziler üzerinde kurdukları gecekonduların yoğunluğu karşısındaki şaşkınlığı tasvir edilmektedir:

"...İki saat süren şarkılı türkülü otobüs yolculuğundan sonra Ankara'ya vardılar. Ses, ışık, renk... Bir kımltı, bir koşuşturma... İdris baktı kaldı. Ömer göz ucuyla onu inceliyor, 'nasıl?' der gibi övünüyordu. 'Böyle işte bizim buralar İdris. Bak daha neler göreceksin. Köye benzemez Ankara, aç gözünü.'

*Dolmuştan inip omuzlarında heybe tepeye yukarı yürüdüler. Yer gök gecekonduydu. Derelerin içi, tepelerin başı, düzlükler... Uzaktaki dağların etekleri... Her yer evlerle dolmuştu. Bir kapı iki pencere, düz damlı ya da çatılı, ak badanalı ya da boyalı gecekondu... Pıtırak gibi sarmıştı her yeri..."*¹⁸⁹

Bununla birlikte sayıları gün geçtikçe artan gecekondu yerleşimleri, iç dengelerini oluşturan birtakım kurallar ve yazılı olmayan yasalar geliştirmiştir. Gecekondu semtlerinin kendine özgü yaşam tarzını belirleyen bu kural ve yasalar, söz konusu yerleşimlerdeki sosyo-ekonomik yapıyı biçimlendiren başlıca mekânizma olarak belirlemektedir. Yazar, özellikle İdris ile Ömer Ağa arasında geçen muhtelif diyaloglar üzerinden, göçmenler için şehrin dışında kalan gecekondu mahallelerinde başlarını sokacak bir ev inşa etmenin genel geçer şartlarını sıralamaktadır. Bu şartların başında ise, gecekondu semtlerinin kontrolünü ellerinde bulunduran illegal

¹⁸⁹ Talip Apaydın, *a.g.e.*, s. 16.

oluşumlara ve çetelere verilmesi gereken haraçla birlikte hemşerilik bağı gelmektedir:

“... ‘Hepsi olur göreceksin. Şuralara baksana, iki yıl önce bu evlerin hiçbiri yoktu. En uçta benimkiydi. Şimdi ortada kaldı. Yarın seninle gezer dolaşırız. Bir yeri gözümüze kestiririz. Yalnız önce biraz hırgür olur. Azıcık para göstermek gerekir.’

‘Nasıl?’

‘Her mahallenin kabadayıları var. Hemşerilik neyi güdüyorlar. Kendilerinden olmayanı oturtmak istemiyorlar. Emme kolay, sen canını sıkma. Ellerine üç beş sıkıştırdık mı olur. Belediyeden de gelirler. Onları da razı ederiz. Bir kere oluyor bu. Hani köprüyü geçinceye kadar... Buyur kahveni iç...’¹⁹⁰

Köylü göçmenlerin, hemşerilik ve akrabalık bağlarına dayalı sosyal ilişkiler geliştirmesi, kentte tutunabilmelerinin önkoşulu haline gelmiştir. Çoğunlukla akraba ya da hemşerisinin teşvik ve yardımıyla kente yerleşen göçmen, yeni yaşam alanında varlığını sürdürebilmek için gerekli gördüğü cemaatleşme bilincini yaşatmaya çalışmaktadır. Köyden kente göç eden kitlelerin bölgesel aidiyetlerine istinaden kurdukları hemşeri birlikleri, bir müddet sonra gecekondü yerleşimlerinde mekânsal kümelenmenin daha belirgin bir biçimde gözlemlenebilmesine olanak sağlamıştır. Romanda İdris’in, kentte kalıcı olma konusunda hemşerisi Ömer Ağa’nın yol göstericiliğine duyduğu ihtiyacın anlatımına tahsis edilen bölümler, yazarın bu sosyolojik realiteyi gerçekçi bir anlayışla kavradığını kanıtlamaktadır.

“Bu dönemde gecekondü nüfusunun karakteristik özellikleri; genellikle hemşerilik ilişkilerine düşkün, yardımlaşma duyguları yüksek, girişimci bir yapıya sahip olmalarıdır. Kendilerine ait olmayan arazilerde kısa sürede elbirliğiyle

---

¹⁹⁰ Talip Apaydın, *a.g.e.*, s. 17.

oluşturdukları barakalarını, polis tehdidinden kurtulduklarını hissettikleri anda geliştirmekte ve güzelleştirmektedirler...’’¹⁹¹

Kaçak yapılaşmanın getirdiği bir diğer sorun da, gecekondu yerleşimlerinde sosyal düzenin, suç örgütleri ve mahalle bazında örgütlenen farklı arazi çeteleri tarafından sağlanmasıdır. Bu soruna *Kente İndi İdris* romanında da geniş yer verilmektedir. İdris’in, gecekonduğunu inşa edebilmek için icazetine tabi olduğu arazi mafyasına haraç vermek zorunda kalması, bu sosyal gerçeği ortaya koyan vaka parçalarından biridir:

“ - *Kalk bakalım, heey, ne yatıyorsun burada?*

- ...

- *Bu eşyalar kimin?*

-...

-*Sen kimsin?*

Üç kişi birden soruyordu. İdris başını kaldırıp hepsine ayrı ayrı baktı.

-*Benim, dedi.*

-*Anladık senin olduğunu, buraya niye yıktın? Bura sahipli yer.*

-*Öyle mi, hanginizin? Tapunuz var mı?*

-*Var, dedi uzun boylu olanı. Hemen eşyanı topla götür buradan.*

Doğrulup oturdu. Akşam olmuştu. Gün batmak üzereydi.

-*Durun hele hemşerim. Ben de bir ev yapacağım buralara. Komşu olacağız.*

-*Yok, yer yok.*

---

¹⁹¹ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 119.

-Bin lira verirsen satarız, dedi birisi.

-Bin lira mı? Nereden bulayım ben bin lirayı?

-Öyle ise al eşyani git, durma. Çabuk ol!

-Valla yok yahu, gelin bakın isterseniz.

-Konuşma. Al eşyani git dedik. İki saat sonra geleceğiz. Buralarda olursan karışmayız!

-Etmeyin yahu, nereye gideyim ben şimdi?

Adamlar karşılık vermediler. Evlere doğru yürüdüler. Birisi tıknaz, kısa boyluydu. Öbürü de ince uzun. Filmlerdeki gibi külhanbeyce yürüyorlardı. İdris ne edeceğini bilemeden baktı. Kimdi bunlar, ne istiyorlardı? Hay Allah, kolay olmayacaktı. 'Dur bakalım Ömer Ağa gelsin, o bir çare bulur belki' diye düşündü. Gözü yolda, beklemeye başladı. Bir yandan adamları kolluyordu. 'Gene gelirlerse şimdi, yanımızda para da yok. Çattık belaya.'

Kara Ömer görününce sevindi.

-İyi ki geldin Ömer Ağa, iş kötü.

-Ne oldu, hayrola?

-Demin üç adam geldi şuradan. Burası sahipli, al eşyani götür dediler. Değilse karışmayız dediler. Birisi de 'bin lira verirsen sana satarız' dedi.

-Hımm, anlaşıldı. Hiç canını sıkma. Onlar mahallenin kabadayıları. Ayakbastı parası isterler. Elllerine yüzer lira sıkıştırdın mı çeker giderler. Merak etme. Asıl belediyenin adamları tehlikeli. Onlar işi biraz zora koşarlar. Ama şu sıra aldıkları yok. Seçim yakın ya, işi gevşetirler...''¹⁹²

---

¹⁹² Talip Apaydın, a.g.e., s. 53-54.

“...Kent çeperlerinde ve kıyılarda kamu arazilerinin yağmalandığı, tarım ve orman alanlarının yok edildiği, içme suyu havzalarının işgal edildiği bu süreçte; gecekondulu mafyası, arsa mafyası gibi illegal örgütlenmeler de devreye girmiştir...”¹⁹³

İllegal örgütlerin gecekondulu semtlerinde sosyal düzeni sağlayan başlıca otorite haline gelmesi, siyaset erkinin bu bölgeleri yasal olarak tanımadığını kanıtlamaktadır. Romanın bu bölümünde, belediye yetkililerinin yaklaşan seçim arifesinde gecekondulu göçmenlerin tepkisini çekmek istemedikleri için kaçak yapılaşmaya göz yumduklarını ifade eden Ömer, siyaset kurumunun tavrına dair gözlemlerini aktarır. Söz konusu gözlemler, gerçekten de Cumhuriyet tarihinin en önemli toplumsal sorunlarından biri olan gecekondulaşma/kaçak yapılaşma hareketleri etrafında teşekkül eden realitelere uygunluk teşkil etmektedir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi sanayileşme sürecindeki büyük şehirlerde gecekondulu yerleşimlerinin varlığı, siyasetçiler tarafından oy potansiyelleri göz önünde bulundurularak göz ardı edilmiş; bununla birlikte gecekondulu halkına belediye hizmetlerinden faydalanma, iş güvencesi ve yasallaşma gibi vaatlerde bulunulmuştur. Gecekondulular ise, çok hızlı biçimde seçim politikalarını, kendi durumlarını düzeltmek ve çeşitli imkanlara kavuşmak için istismar edebileceklerini fark etmişlerdir. Dolayısıyla seçim politikaları, hem yerel hem de ulusal düzeyde gecekondulu ve siyasetçiler arasında patronaj siyasetine yol açmıştır.¹⁹⁴

“... Gecekondulu bölgelerinin gelişimi belirli bir kalıba sahip oldu ve bu kalıp kentlerde uzun süre kendisini tekrarladı. Önce, göçmenler basit ve küçük evleri, kentlerin kenar bölgelerinde, hiçbir altyapı olmaksızın kamu arazileri üzerine inşa ettiler. Sonra, her bir seçim öncesinde, seçimleri kazanmak için gecekondulu sakinlerinin oylarına talip olan siyasetçilerden oyları karşılığında gecekondularını için

¹⁹³ Erdoğan Bayraktar, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁹⁴ İlgü Özler, “The Politics of Gecekondulu in Turkey: The Political Choices of Urban Squatters in National Elections”, *Turkish Studies*, Sayı: 1, No: 2, 2000, s. 42.

*tapu ve bu bölgeler için temel hizmetler talep ettiler. Bu taleplerin kabul edilmesiyle birlikte gecekondulu bölgeleri kentlere yasal açıdan bütünleşmiş oldular. Gecekondulu bölgelerinin yasal statüye kavuşması, arazilerin değerlendirilmesine de yol açmıştır...”*¹⁹⁵

Talip Apaydın *Kente İndi İdris* romanında, gecekondulaşma süreci etrafında şekillenen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel sorunları bir bütün halinde ele almıştır. Yukarıda aktardığımız örneklerde görüldüğü üzere, romanda yer alan vaka parçalarının her biri, ülkemizin yakın tarihinde karşılığı bulunan sosyolojik olgu ve sorunlara dayalı olarak kurgulanmıştır. Zira yazar gecekondulaşmaya zemin hazırlayan göç hareketlerini, kentin ücra bölgelerinde kalan araziler üzerine büyük bir hızla yayılan gecekondulu semtlerinin oluşumunu, bu yerleşimlerde zuhur eden illegal örgütlenmeleri, arazi işgali sorununu ve patronaj ilişkilerini bilimsel ve tarihsel gerçeklere paralellik arz edecek şekilde ele almıştır.

Yazar, gerek fiziksel, gerekse sosyal çevre ile ilişkileri bağlamında ele aldığı gecekondulu panoramasını oldukça canlı tasvirlerle ortaya koymaktadır. Söz konusu tasvirler, fiziksel dokuyu merkeze aldığı kadar, gecekonduluların sosyo-psikolojik durumlarının tahlili üzerinde de yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda roman, gecekonduluların özellikle geride bıraktıkları yaşantılarına duydukları özlemi dile getiren bölümlere yer vermektedir. Gecekondulu göçmenler bu özlemi, geride bıraktıkları yaşantıya ait alışkanlıkları kentte de sürdürebilme eğilimiyle gidermektedir. Zira toprakla iç içe geçen yaşantılarını terk ederek geldikleri kentte yüksek blokların ve beton yığını apartmanların arasında boğulan göçmenler, ilk fırsatta toprağa yakın olmanın bir yolunu bulmaya çalışmaktadır. Kente İndi İdris romanında bu durum, İdris’in kent yaşamına ilişkin müşahedeleri üzerinden aktarılmaktadır:

---

¹⁹⁵ Zeynel Abidin Kılınc-Bünyamin Bezci, “Kentleşme, Gecekondulu ve Hemşerilik”, *Akademik İncelemeler Dergisi (AİD)*, Sayı: 6, Sakarya 2011, s. 328.

“...Akşama doğru mahalleye gelebildiler. Büyük bir köy gibiydi gecekondulu mahallesi. Apartman bölgelerine hiç benzemiyordu. Evlerin önünde öbek öbek toplanmıştı burada insanlar. Aralarında konuşuyor, gülüyorlardı. Kadınlar yün örüyor, çocuğunu pırpıslıyor, komşusu ile iki söz ediyordu. Bazıları güğümü kovayı almış çeşmeye suya gidiyordu. Herkes toprağın üstünde, ya da toprağa yakındı. Oysa apartman sokaklarında insanlar birbirlerine karşı soğuktular. Ancak tanıdıklar selamlaşp konuşuyorlardı. Burada ise herkes akraba gibiydi, herkes birbiriyle ahbaptı. Selamlaşmalar, şakalaşmalar girila gidiyordu...”¹⁹⁶

Gecekondulu göçmenler, geride bıraktıkları yaşantılarını kentte de sürdürmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla gecekondulu yerleşimleri, ekseriyetle köy hayatının hâkim temayüllerini sürdürmeye çalışan yaşam üniteleridir. Bu yaşam üniteleri, yardımlaşma duygularının, hemşerilik bağının ve dayanışmanın ön planda olduğu, samimi ve içten sosyal ilişkilerin yaşatıldığı birimlerdir. Yazara göre kent insanının pragmatik değerler üzerine kurulu sosyal ilişkileri ise oldukça soğuk ve cansızdır. Bu durum, gecekonduların kentle fiziksel olarak bütünleşmesini engellediği gibi, kültürel entegrasyon sorununu da beraberinde getirmiştir.

Yukarıda sıraladığımız veriler, yazarın, gecekondulu olgusunu bilimsel ve tarihsel realitelere paralellik arz edecek şekilde ele aldığını ortaya koymaktadır. Ülkemizde gecekondulaşma/kaçak yapılaşma sürecini merkeze alan akademik ve bilimsel çalışmalar incelendiğinde, romanın olay örgüsünü şekillendiren kronolojik seyir ile sosyolojik ve tarihsel gerçeklik arasında belirgin bir ilişki kurulabileceği görülür.

Gecekondulaşma/kaçak yapılaşma sürecini, ülkemize özgü kentleşme deneyiminin biçimlendirdiği müstakil bir sorun olarak ele alan bir başka roman da, Orhan Kemal’in **Gurbet Kuşları** adlı eseridir. Romanda bu sorun, köylerden

¹⁹⁶ Talip Apaydın, *a.g.e.*, s. 32.

sanayileşmiş büyük kentlere yönelen iç göç hareketlerinin dolaysız sonuçlarından biri olarak mütalaa edilmektedir. Bir başka ifadeyle, iç göç hareketlerine bağlı olarak kentlerde yaşanan hızlı nüfus birikiminin oluşumunu kaçınılmaz kıldığı gecekondulaşma süreci, yeni kentlilerin barınma ihtiyaçlarını karşılayan temel kentleşme problemlerinden birini ifade etmektedir. Yazar, bu problemi romanın başkahramanı İflahsızın Memed ile eşi Ayşe'nin gecekondu sahibi olma hayalleri ekseninde ele almaktadır:

“Memed hem yorgun, hem de düşünceliydi gerçekten de. Düşüncesinin sebebi, Hatçe'nin kocası... Zeytinburnu'nun epeyce yukarılarındaki düzlüklerde satılık arsalar vardı. Madem bir gecekondu sahibi olmak istiyorlardı, paranın bir bölümünü Ayşe birikmiş parasıyla ödesin, arsaya sahip olsunlar, sonra da Hacı Baba'dan gerekli briket, kireç, kum gibi yapı malzemelerini aydan aya taksitle alsınlardı.

Memed hem dalgın dalgın yürüyor, hem de girecekleri ağır borç yükünü düşünüyordu. Ayşe'nin birikmiş parasıyla arsayı aldılar diyelim, gene yarıdan çok borçları kalacaktı. Aydan aya arsaya taksit ödeyecekler, Hacı Baba'ya borçlanıp gene aydan aya, gene taksit. Arsa ve Hacı Baba'nın borçları dünya kadar tutacaktı. Çalışıyorlardı ama, ya hastalanır da çalışamazlarsa? Ya borçlarını zamanında ödeyemezlerse? Ödeyemediler mi arsa ellerinden gidiyordu. Arsa ellerinden gittiği gibi, verdikleri para da yanıyordu.

İstasyondan çıktı, Zeytinburnu gecekonduları arasındaki daracık yollardan hep o düşünceli haliyle geçti... ”¹⁹⁷

Yazarın, romanın son bölümünde yer verdiği gecekondu sorununu, 1950'li yılların Türkiye'sinin toplumsal gerçekliği bağlamında ele aldığını ifade edebilmek mümkündür. Bu dönemde, arazi işgali, komisyonculuk, rüşvet ve arsa spekülasyonu

¹⁹⁷ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 348-349.

gibi illegal girişimlerle kentlere özgü yeni bir rant alanı olarak teşekkül eden gecekondu, çok bileşenli bir sorun halini almaya başladığı görülmektedir. Yukarıda aktardığımız bölüm, yazarın gecekondular olgusunu, yarattığı tip ve karakterler vasıtasıyla dönemin tarihsel gerçekliğine uygun bir biçimde ele aldığını kanıtlamaktadır.

Bununla birlikte gecekondular sahibi olmak, roman kahramanları tarafından kentte tutunabilmenin eşiği olarak değerlendirilmektedir. Zira İflahsızın Memed ve Ayşe gibi, aynı dönemlerde büyük kentlere göç etmiş bulunan kır kökenli bireyler arasında gecekondular sahibi olma arzusu, müşterek bir talep olarak belirmektedir:

“... Zeytinburnu’na, gelip geçen trenlere uzaklardan kuşbakışı bakılan bir tepe üzerinde küçücük bir toprak parçası. Bu küçücük toprak parçasına Ayşe’nin birikmiş parası verilmiş, artakalanı için de aydan aya yetmiş lira ödenmesi uyushulmuş, birtakım senetler, bonolar imzalatılmış, durum çeşitli kefillerle sağlama bağlanmıştı.

Ne olursa olsun kiracılıktan kurtulmuşlardı ya. Artık ne ay başları, ne ev sahibinin korkusu. Aydan aya yetmiş lira verdikleri ahırdan, arsalarına taşınmışlardı. Ne çıkardı? Gündüzleri güneş, geceleri kalabalık bulutlar, kalabalık bulutların arasında yanıp sönen ay... Olsun, olsun. Ev sahibinden, kira derdinden kurtulmuşlardı ya!

Dehşetli bir heyecanla ağlamaya başladılar, sonra da karı koca kapanıp toprağı öptüler.

Çevrelerinde, yıkılan İstanbul’un evsizlik cehenneminden kaçıp gelmiş insanlar. Daha önce gelmiş, barınaklarının temelini kazan, kazılmış temellere duvarları çıkmaya çalışan ya da sadece briket, tuğla gibi kum, kireç, çimento gibi yarınki barınaklarının araçlarını bekleyen insanlar; yağmurla, karla, ayazla, çamurla savaşmaya ahdetmiş insanlar!

Kapanıp topraklarını öpen karı kocaya bakıyor, şaşmıyorlardı. Onlar da daha önce aynı his, aynı özlem, aynı hasretle bu topraklara gelmiş, bu topraklara kavuşmanın hasretini tıpkı tıpkısına onlar gibi topraklarını öperek gidermişlerdi. Gidermişlerdi ama, çok geçmeden de anlamışlardı toprağa kavuşmakla işin bitmeyeceğini. Toprağa kavuşmak işin başıydı henüz. Küçük bir arsaya sahip olmakla bitmiyordu. Hele Hacı Baba'dan briket ya da tuğlalarını, kireç, kum, çimentolarını alsınlar, hele temelleri kazmaya, duvarları yükseltmeye başlasınlardı. O zaman, işte o zaman anlayacaklardı dünyanın kaç bucak olduğunu... ”¹⁹⁸

Romanın bu bölümünde dikkat çeken başlıca husus, yazarın ilgisini kır kökenli göçmenler arasında gelişen duygu ve beklentilerin benzerliği üzerinde yoğunlaştırmış olmasıdır. Ayşe ve İflahsızın Memed gibi, öteki “yeni kentliler” de, benzer gerekçelerle topraklarını terk ederek İstanbul’a göç etmiş, yakınları vasıtasıyla buldukları sıradan işlerde karın tokluğuna çalışarak elde ettikleri birikimle kent merkezinin dışında kalan bir arazi ya da arsa üzerinde başlarını sokabilecekleri derme çatma bir gecekondulu inşa etmeye girişmişlerdir. Yazarın gecekondulu göçmenlerin sosyal yaşantılarına ilişkin tasvirleri üzerinde hakimiyet kuran karamsar ruh hali ise, bilinçli bir tercihin ürünü olarak değerlendirilebilir. Nitekim gecekondulu olgusunun sosyolojik bir realite olma hüviyeti kazanmaya başladığı bu yıllarda kaleme alınan romanların tamamına yakınında gecekondulu göçmenler, geçim sıkıntısı içerisinde, umutsuz, bedbin ve yıkım korkusuyla yaşayan karamsar bir kitle olarak vasıflandırılmaktadır. Bu karamsar ruh halini, romanın aşağıda yer verdiğimiz ilgili bölümü üzerinden de gözlemleyebilmek mümkündür:

“... Genç kadın, mavi gözleri yaşlı, anlatıyordu:

‘Bırakmadılar, toprak altında bile bırakmadılar!’

Kocası öfkeyle, ‘Ama biz!’ dedi. ‘Biz ne yaptık?’

---

¹⁹⁸ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 353.

'Doğru, yılmadık, yeniden kazdık toprağı!'

Erkek kara kuru, kavrulmuş ama ceviz kadar sert bir insan, Bakırköy fabrikasında çalışıyordu. Onlar da Ayşe'nin kocası gibi, dişlerinden tırnaklarından artırıp burada küçük bir arsa uydurmuşlardı. Hatta temellerini atmışlar, duvarlarını çıkmışlardı. Bir gece...

'Yeşiller,' diye içini çekti bir başkası.

Ağzında diş kalmamış, otuzluk bir adamı. Gözlerini herkesten öfkeyle kaçırıyor, sustuğu zamansa canlı bir küfür halini alıyordu.

'Yıkarlar,' dedi. 'Vazifeleri yıkmak!'

Hınçla sustu.

Ayşe meraklanmıştı:

'Ne demeye yıkarlar?'

Yugoslav göçmen kadın omuz silkti:

'E tabii, vazife!'

Kocası sertçe döndü:

'Ne vazife? Avanta! İsterler rüjvet!'

Memed:

'Rüjvet ne demek?'

Herkes güldü. Deminden beri söze karışmayan emekli, ama hala dinç, gözlüklü öğretmen, 'Demek rüşveti bilmiyorsun?' dedi. 'Nerelisin sen?'

Memed 'Suvaz' değil, doğru doğru 'Sivas,' dedi. 'Sivas'ın köylüğünden!'

'Sizin köyde rüşvet yok mu?'

'Bilmem.'

*'Rüşvetsiz köy olmaz, rüşvetsiz şehir olmaz. Öğrenirsin, sen de öğrenirsin delikanlı!' ...*¹⁹⁹

Bu noktada yıkım korkusu, Muzaffer İzgü'nün "*Gecekondu*" adlı romanında görüldüğü üzere, gecekondu göçmenler arasında gelişen toplumsal bir histeri niteliği kazanmış gibidir. Romanın olay örgüsüne katılan kahramanların tamamına yakını, söz konusu korkuyu benzer şekillerde yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, devlet otoritesinin gecekondu yapımına göz yummasını sağlayan rüşvet, arazi tahsisi ve yapı malzemelerinin satışında etkin olan arsa spekülâtorleri ve komisyoncuların illegal faaliyetleri, göçmen kesimin sistematik bir biçimde sömürülmesinin önünü açmıştır. Yazar, romanda söz konusu sömürü düzeni üzerinde hususî bir dikkatle durmaktadır. Gecekondu olgusunun, emeğin sömürülmesi ve bunun neticesinde şekillenen sınıf çatışması, geçim sıkıntısı, yoksulluk ve sosyal eşitsizlik gibi realiteler üzerinden yorumlanması, romanı yazarın ideolojik mensubiyetinin öngördüğü toplumsal telkinler üzerine kurulu, didaktik mahiyet arz eden bir yapıya kavuşturmuştur.

Eserin, gecekonduların trajik bir biçimde yıkılması hadisesi ile neticelenmesi ise, gecekondu olgusunu ele alan diğer romanlarda sıkça tesadüf ettiğimiz bir özellik olarak belirlemektedir. İflahsızın Memed'in köylüsü ve uzaktan akrabası Gafur Ağa'nın, Ayşe tarafından reddedilmesi neticesinde duyduğu öfkeyle gecekondu yapımını ihbar etmesi üzerine gerçekleşen yıkım, gecekonducuların barınaklarıyla birlikte kent yaşamına ilişkin hayal ve beklentilerinin de yok olmasını sağlamıştır:

"...Ertesi gün korkunç bir haber yalayıp geçti gecekonducuları:

'Yeşiller haber almış, yıkmaya geleceklermiş!'

¹⁹⁹ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 354-355.

Gecekondu sahiplerinin kolları omuz başlarından kırıldı sanki. Ne yapacaklardı? Şimdi ne yapacaklardı? Yıkınca da hani briketleri, tuğlaları, keresteyi meresteyi sağlam koysalar. Hayır, her şeyi kül ufak ediyor, bir daha işe yaramaz hale getiriyorlardı.

Arkasından bir başka haber:

'Bir VC Ocağı açarlarsa...'

Bunun ne olduğunu bilmeyenlerin yanında bilenler de vardı. Ama öğretmen, semtin sevgilisi, dostlar dostu öğretmen, 'Hayır!' demişti.

Öğretmen madem 'Hayır,' demişti, bunda elbette bir hayır vardı. Tetikte, korkulu, çok korkulu bir günün gecesi gelip çattı. İstanbul uzaklarda ışıklar içindeydi. Barlarda, pavyonlarda Roken-rol çılgınlıkları...

Gecekondu antenlerini germiş, küçük gemici fenerlerinin sarı ışığında duvarlar ağır ağır yükseliyordu. Duvarlar yükselirse, çatılarla üzerleri kapanırsa!

Birden nasıl olduğu anlaşılmayan bir gürültü. Yerden biter, gökten iner gibi Yeşiller. Ellerinde kazmalarla yıkma ekibi. Çocuk çığlıkları, kadın yaygaraları arasında yıkma ekibinin yeni yükselmekte olan yapılara dalıp toz duman içinde her şeyi yere seriş... Yıkıyorlardı. İnsan emeğine, dişten tırnaktan artırılmış, göz nuruyla yoğrulmuş insan emeğine acımadan yıkıyorlardı. Ortalık çığlık çığlığaydı, ortalık duman duman.

Yukarıda kabarıp duran bulutlar...

Aşağıda hıçkırık...

Memed de mahvolmuşçasına çöküvermişti evinin yıkıntıları önüne. Ayşe yanı başında. Bir ara gözüne Gafur ilişti: El fenerleriyle ciplerin çapraz ışıkları arasında gülümseyerek bakan, memnun yüzü. Ayşe kızdı, deli oldu hatta. Kocasının, onun Memed'inin böyle kadın gibi çöküp ağlamasını mı gösterecekti ona? Onun maksadı bu değil miydi?

Omzundan tutup çekti:

*'Kalk lan kalk. Gene yaparız, yenisini yaparız!'*²⁰⁰

Muzaffer İzgü'nün *Gecekondu* ve Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* adlı romanlarında gecekondu izleği, benzer sosyo-politik ve ekonomik koşullar altında oluşan toplumsal bir realite olarak sunulmaktadır. Her iki romanda da aynı sosyal sınıfa mensup kahramanların, göç ettikleri yerleşim bölgelerinde gecekondu tipi konutlar inşa etmeye yönelmelerinin başlıca nedeninin, kentte karşılaşılan barınma sorunu olduğu görülür. Kendi çabalarıyla inşa ettikleri tek katlı, teneke damlı barakalardan ibaret olan gecekonducularının oluşturduğu mahallelerde yaşayan göçmenlerin ortak talebi ise, yasal statü elde etme isteğidir. Bununla birlikte, *Gecekondu* ve *Gurbet Kuşları* romanlarının birbirine benzerlik teşkil eden trajik birer yıkım hadisesi ile son bulmaları da, söz konusu romanların olay örgüleri arasındaki ortaklıklardan biridir. Yukarıda sıraladığımız bu benzerlikler, muhtelif romancılarımızın sosyolojik bir olgu olan gecekondu realitesini tarihsel gerçeklere uygun bir biçimde, benzer açılardan ele aldıklarını kanıtlamaktadır.

2.2.2. Büyülü Gerçekçilik Akımı ve Gecekondu

Edebiyatımızda, **büyülü gerçekçilik** akımının en önemli temsilcilerinden biri olarak anılan Latife Tekin'in **Berci Kristin Çöp Masalları** adlı romanında da, gecekondulaşma/kaçak yapılaşma sorunu üzerinde durulmaktadır. Kentin kıyısında, çöp yığınları ile sanayi bölgesi arasında kurulan bir gecekondu mahallesinin oluşum ve gelişim safhalarının anlatımı üzerinde yoğunlaşan romanda bu sorun, büyümlü gerçekçilik akımına özgü masalsi atmosfer içinde, muğlak bir zaman-mekân ilişkisi bağlamında işlenmiştir. Bununla birlikte, söz konusu gecekondu semtinin sanayileşmiş büyük bir şehirde bulunduğu, metnin olay örgüsünün ihtiva ettiği vaka

²⁰⁰ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 371-372.

parçalarının mahiyetinden anlaşılmaktadır. Romanda ismi zikredilmeyen şehrin gecekondulaşma/kaçak yapılaşma sorununa sahne olması, ele alınan mekânın “tipik” bir büyük kent tasavvuru üzerine inşa edildiğini kanıtlamaktadır.

“...Öğlen olmadan tepeye kar gibi insan yağmaya başladı. Odacılar, tablacılar, simitçiler, ellerine birer kazma alıp geldiler. Köylerinden gelip akrabalarının yanına yerleşen, kondu kurmak için şehrin arka tepelerinde gezinenler onların arkasından seğirttiler. Kadın erkek, çağ çoluk dört bir yana dağıldı. Önce ayaklarıyla, kollarıyla, bir diz çöküp bir dinelerek ölçü aldılar. Sonra kazmayla toprağı çiziktirip tek gözlü eğri büğrü planlar yaptılar. Akşama çöp yolu, tuğla briket, ziftli kağıt yolu oldu. O gece fener ışığında, kar altında karın üstüne yüz kondu daha kuruldu.

Sabah naylon leğenden çatıları, eski kilimlerden kapıları, muşambadan camları, ıslak briketlerden duvarlarıyla çöp yığınlarının çevresinde, ampul ve ilaç fabrikalarının alt yanında, tabak fabrikasının karşısında, ilaç artıklarının ve çamurun kucağında bir mahalle doğdu...”²⁰¹

Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanda, gecekondu olgusuna pek çok açıdan farklı bir yaklaşım getirmiştir. Bu yaklaşımların başında, sosyal bir realite olan gecekondu sorununun büyülü gerçekçi anlayış minvalinde ele alınmış olması gelir. Dolayısıyla romanın, edebiyatımızda gecekondu sorununu merkeze alan diğer romanlardan ayrılan yönlerini tespit edebilmek için, büyülü gerçekçilik akımının kuramsal boyutuna eğilmek gerekmektedir. İlk olarak Alman sanat eleştirmeni ve tarihçisi Franz Roh tarafından 1925 yılında yayımlanan “*Nach-Expressionismus, Magischer Realismus: Probleme der Neuesten Europaischer Malerei*” (Dışavurumculuk Sonrası, Büyülü Gerçekçilik: Yeni Avrupa Resim Sanatındaki Sorunlar) isimli eserde kullanılan *büyülü gerçekçilik* terimi, öncelikle resim alanına ait bir kavram olarak belirmektedir. Aynı terim, edebiyat sahasında ise ilk olarak

²⁰¹ Latife Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 8.

İtalyan yazar ve eleştirmen Massimo Bontempelli tarafından kullanılmıştır.²⁰² Bir yazın türü olarak büyü gerçeççilik, “büyü gerçeççilik, “büyü gerçeççilik, resmedilen gerçeççilik içinden organik olarak gelişmesini sağlayacak biçimde fantastik ve gerçeççiliği birbirine bağlayan”²⁰³ bir postmodern akımdır. Büyü gerçeççilik akımının en önemli özellikleri, fantastik ya da tuhaf unsurlarla, gerçeççi unsurların karıştırılması ya da yan yana kullanılması, kıvrımlı, hatta labirentimsi anlatım tekniklerine ve temalara, ustalıklı zaman değişimlerine, rüyalara, yerel mitlere, cinlerle, perilerle dolu masalımsı hikâyelemeye yer verilmesi, dışavurumcu ve gerçeçüstücü tanımlamaların ve esrarengiz bir bilgelikle korkunç, izah edilemez, şaşırtıcı ve hatta ani şok yaratacak unsurların kullanımınıdır.²⁰⁴

Bu açıdan bakıldığında büyü gerçeççilik akımı, fantastik edebiyattan farklı olarak doğaüstü olanla doğal olanın bütünleştirilmesini öngören bir anlayış içermektedir. *Berci Kristin Çöp Masalları* romanında ise, sosyal bir realite olan gecekondu olgusu, olağanüstü motif ve unsurlarla zenginleştirilen masalı bir atmosfer içinde sunulmaktadır. Buna karşın yazar, üzerinde durduğu olgunun mevcut sosyal gerçeççilik ile olan bağını koparmaz. Zira romanda aktarılan gecekondu panoraması ile gecekondu sorununa ilişkin tarihî ve toplumsal gerçeççilik örtüşmektedir. Romanda, fabrika ve benzeri sanayi kuruluşları etrafında kurulan gecekondu semtlerini betimleyen yazar, gecekondu ahalsinin geleneksel ritüellerine ve şehir merkezinden izole edilmiş içe dönük toplumsal yaşantısına yer verir. Kent merkezinden taşınan çöplerin boşaltıldığı tepeyi mesken tutan gecekondu göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları sağlık sorunları üzerinde durur. Bilhassa sanayi atıkları ve çöplerle salgın hastalıkların yayılmasına neden olan çöp tepeleri, gecekondu göçmenlerin sağlığını tehdit eden bir yaşam alanı haline gelmiştir:

²⁰² C. Ö. Turgut, *Latife Tekin'in Romanlarında Büyü Gerçeççilik*, (Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003, s. 14.

²⁰³ W. B. Faris, “Magical Realism in American Literature”, *Magical Realism: Theory, History, Community*, Duke University Press, USA 2005, s. 163.

²⁰⁴ J. A. Cuddon, *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Penguin Books, England 1999, s. 488.

“...Yaz başında bu fabrikadan Çiçektepe'nin üstüne ilkin insanların kar sanıp şaşkırdıkları beyaz beyaz bir şeyler yağmaya başladı. Kondulara dayanılmaz bir koku yayıldı. Üç gün içinde bu fabrika karı Çiçektepe'nin ilk çiçeklerini kuruttu. Ağaçların dallarını sarkıttı. Tavuklar boyunlarını büküp büküp kıvrıldı. İnsanlar başlarını dik tutamaz oldu. Çocuklar hap yemiş gibi mosmor kesilip oyun oynarken uykuya daldı. Uyuyan çocuklardan biri hiç uyanmadı.

Bir öğlen Çiçektepeliler kokudan yarı baygın haldeyken, tüm kondulara beyaz kaseler içinde fabrika sahibinden hediye yoğurtlar geldi. Arkasından yine beyazlar içinde bir adam konduları tek tek dolaşıp insanları muayene etti. İnsanlar fabrika sahibine sövmekten vazgeçti. Herkes el açıp duaya başladı. Fabrika sahibi, konduların duasını aldıktan sonra fabrikanın serum ve ilaç şişelerinin yıkandığı mavimsi sıcak suyu oluk oluk mahallenin üstüne saldı. O gün Çiçektepe bayram yerine, düğün evine döndü. Sıcak suyun önü çevrildi. Aktığı deliğin çevresi çimentoyla sıvandı. Oraya bir çeşme kuruldu. Üç gün boyunca sıcak suyun başında çamaşır, kilim, yün, kap kacak yıkandı. Çocuklar yundu. Yaz gününde kar altında mavimsi sıcak bir suyla yıkanmak yalnızca Çiçektepelilere kismet oldu.

Bu suyla yıkanan insanlarda çok geçmeden garip değişmeler ortaya çıkmaya başladı. Kiminin derisi soyuldu. Kiminin yüzü mosmor kesildi. Çocukların bedenlerinde mavi mavi benekler belirdi. İki kadının saçları beyazladı. Çamaşırlar maviye çalan bir renk aldı. Bu renge Çiçektepe'de 'Kondu mavis'i' dendi...”²⁰⁵

Çöp yığınlarıyla fabrikalar arasında kalan bölgede kurulan mahalleye gecekonducular tarafından “Çiçektepe” adı verilmiştir. İronik bir biçimde Çiçektepe olarak anılan gecekondu mahallesi, kendi içinde geliştirdiği sosyal ilişkileri, toplumsal alışkanlıkları, inançları ve ritüelleriyle müstakil bir komün hayatı inşa etmiştir:

“Çiçektepe'de konduların üstünden çatıları uçuran rüzgar hiç eksik olmadı. Çatı tutmak, yemek içmek, geceleri naylon çuval giymek, mavimsi sıcak suda

²⁰⁵ Latife Tekin, a.g.e., s. 18-19.

yıkanmak kadar olağan sayıldı. Rüzgârın çok sert estiği zamanlarda çatıların uçmasını engellemek için mahallece çatıların üstüne çıkıldı. Çatılara kapaklandı. Çatıların üstüne çıkıp yatmak çatıları aşağıdan iplerle, çengellerle tutup çekmekten daha çok işe yaradı. Bu arada rüzgâr taşlamak da adetten sayıldı. Kovma Burnu'ndan aşağı, her çatı üstüne çıkılıp inildikten sonra bir avuç turp tohumu saçıldı. Rüzgar taşlandı.”²⁰⁶

Yazarın Çiçektepelilerin sosyal yaşantısını bir tür komün hayatı olarak tasavvur etmesinin, gecekonduların yerleşimlerinin, kentin geri kalanından izole edilmiş yaşam alanları olduğu yönündeki görüşü belirgin kılma amacıyla ilişkilendirilebileceğini ifade edebiliriz. Güç yaşam koşulları altında salgın hastalık, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlarla mücadele eden gecekondular halkı, ihtiyaçları doğrultusunda oluşturduğu ritüellere ve hurafelere inanarak gerek ekonomik gerek sosyo-kültürel açıdan iptidai şartlarda varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Romanda, özellikle gecekondular ahalisinin bu özelliğine atıfta bulunmaktadır. Zira bu yaşam alanında şehre ve şehir yaşantısına dair herhangi bir değer izine rastlanmadığı gibi, herhangi bir modernleşme eğilimine de tesadüf edilemez. Romanın ilerleyen bölümlerinde, Çiçektepe'nin etrafında benzer gecekondular mahallelerinin kurulduğu görülür. Monobloklar halinde örgütlenen bu yerleşim birimleri sınırlarını, zamanla müstakil bir gecekondular semti oluşturacak kadar genişletir. Gecekondular semtini oluşturan tüm mahalleler, bu sorunu ele alan diğer romanlarda görüldüğü üzere yasallaşma ve resmî zeminde tanınma talebinde bulunmaktadır. Bu durum romanda, muhtarlık seçimlerinden hemen önce gecekondulara tapu dağıtacağı vaadinde bulunan “Çöp Bakkal” şahsında dile getirilmiştir:

“...Çöp Bakkal tenhalarda Çöp Ağası'yla ağız ağza verdi. Bir süre sonra da elinde Çiçektepe'nin yerleşim planlarıyla konducuların arasına girdi. Dilinin altından 'bürokrasi' diye bir laf çıkardı. Çiçektepe'ye muhtar olunca bürokrasiye

²⁰⁶ Latife Tekin, *a.g.e.*, s. 22-23.

*gireceğini açıkladı. Partiden, bayraktan söz edip kondulara tapu dağıtacağını yaydı...*²⁰⁷

Romanda, gecekondular sorunu ekseninde üzerinde durulan hususlardan biri de, bu yerleşim birimlerinde baş gösteren irili ufaklı suç örgütleri ve çetelerin illegal faaliyetleridir. Muzaffer İzgü'nün *Gecekondular*, Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* ve Talip Apaydın'ın *Kente İndi İdris* romanlarında da sıkça vurgulanan bu sorun, *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda Latife Tekin tarafından farklı bir dikkatle ele alınır. Romanda, "Kürt Cemal" olarak anılan çete reisinin etrafına topladığı gençleri silahlandırarak kendine tabi kılması neticesinde Çiçektepe'de düzeni sağlayan yegâne otorite haline gelmesi, metnin ilgili bölümünden alıntılarımız şu satırlarda dile getirilir:

*"...Parıltılar Kürt Cemal'in yüzüne vurup gözlerini aldı. Kürt Cemal çöp yığınlarını çevreleyen yerleri köyüne benzetip ağladı. Parıltıların üstüne akan, çöp sularına karışan gözyaşlarını sildikten sonra çöp yığınlarının yamacına mekânet kurdu. Dört bir yanı parselleyip sattı. İlk konduların yıkımı durduktan sonra kondular boyunca sallanarak gezinen gençleri tek tek topladı. Muşta, para, tabanca dağıttı. 'Küp', 'Ejder' diye ad takınan gençler, konduların damından martı gibi uçup Kürt Cemal'in önüne düştüler. 'Çöp bayırlarında İslam'ın şartı, küspenin kartı bizden sorulur,' diye bir laf öğrendiler. Yıkım çılgınlıklarının yerini silah sesleri aldı. Çöp bayırlarındaki konduların 'delikanlılık günleri' başladı..."*²⁰⁸

Yukarıda görüldüğü üzere yazar, romanda yarattığı büyülü ve gerçeküstü atmosferin içine gecekondular olgusuna ilişkin sosyal gerçekliği oturtarak, kaçak yapılaşma sorununu farklı bir üslupla ele alır. Bu niteliğiyle roman, büyülü gerçekçilik akımının batı edebiyatındaki önemli temsilcileri olarak değerlendirilen

²⁰⁷ Latife Tekin, *a.g.e.*, s. 60.

²⁰⁸ Latife Tekin, *a.g.e.*, s. 63-64.

Alejo Carpentier, Louis Borges, Mikhail Buglakov, Salman Rüşdi, Günter Grass, Jacques Stephen Alexis, Carlos Fuentes ve Gabriel Garcia Marques gibi romancıların eserlerinde tesadüf ettiğimiz anlayışın bariz vasıflarını ihtiva eden bir yaklaşım içermektedir. Bununla birlikte, romanın gecekondulu olgusunu, gerek olay örgüsünü, gerekse tematik bütünlüğünü üzerine inşa ettiği başlıca öge olarak merkeze alması hasebiyle Türk edebiyatında ayrı bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir.

2.2.3. Gecekondulunun Siyaset Kurumu, Kentsel Düzen ve Kentliyle İlişkisi

2.2.3.1. Gecekondulu-Siyasî Otorite İlişkisi

Politikacılar kimi zaman farklı siyasal kaygılarla *gecekondulaşma/kaçak yapılaşma* sürecinin gelişimine göz yummuş, kimi zaman da geçici bir çözüm olarak mevcut kondu tipi yapıların yıkımına karar vermiştir. Bu durum gecekondulu ile belediye tarafından temsil edilen devlet otoritesi arasında muhtelif sorunların oluşmasına yol açmıştır. Gecekondulu göçmen, kendi olanaklarıyla inşa ettiği derme çatma gecekondusunun belediyenin yıkım ekipleri tarafından yerle bir edilmesi korkusunu yaşarken, bir taraftan da yaşam alanını güvence altına almak için birtakım tedbirlere başvurmaktadır. Çalışmamızın bu bölümüne kadar olan kısmında incelediğimiz romanlarda ele alınan gecekondulu göçmen tipinin şehirdeki başlıca korkusunun “*yıkım*” olduğunu gördük. Demirtaş Ceyhun’un **Kuraşa Ana** adlı yapıtında da gecekondulu olgusu, kır kökenli göçmenin kolektif bilincinde yaşattığı bu korkuya dayalı olarak ele alınmaktadır. Yazarın, 12 Mart İhtilali sonrası buhranlı sosyo-politik atmosferi çerçevesinde kurguladığı eser, gecekondulunun yıkım korkusu karşısında sorumluluk sahibi bir aydınının (Avukat Mithat) yaşadığı iç hesaplaşmayı da belirgin bir biçimde vurgulamaktadır. Gecekondusu yıkılmak üzere olan yaşlı bir Anadolu kadını, Kuraşa Ana, köylüsü olan Avukat Mithat’a giderek

bu yıkımın durdurulmasına aracılık etmesini ister. Oysa avukat, solcu bir aydındır ve Kuranşa Ana'nın bu isteği 12 Mart dönemi aydın kıyımının sürdüğü bir döneme rastlamaktadır. Kuranşa Ana'nın bu isteğini yerine getirebilmesi için Avukat Mithat'ın, sıkıyönetime gitmesi gereklidir.²⁰⁹ Buna rağmen Mithat, aynı zamanda sol görüşlü bir aydın olarak sıkıyönetim tarafından tutuklanma korkusunu iliklerine kadar hissetmektedir. Şahsî korkuları, idealleri ve vicdanî temayülleri arasında bocalayan Avukat Mithat'ın aşağıda yer alan iç monoloğu üzerinden yazar, bir taraftan aydınının iç hesaplaşması üzerinde yoğunlaşırken, bir taraftan da gecekonduların kentli tarafından ne şekilde yorumladığını gözler önüne sermektedir.

*“- Bre kadın, bana mı sordun gecekondular yaparken? Kime oy verdinse git ona anlat. Sen adam olup, hakkını korumasını bilmezsen... İşte böyle, herkes hak sahibi olur. Onlara yardım etmeye, yol göstermeye, işlerini 'fisebilillah' görmeye yükümlü müydü gerçekten? Belki de bir aydın kişi duygusallığıydı bu? Bu tür olaylar aracılığıyla aydın emekçi bütünleşmesinin sağlanabileceğini sanmak, bunu bir kamçı olarak kullanmaya kalkışmak, acaba aydın aldanması mıydı? Suçluluğu peşinen mi kabullenmişlerdi bu insanlar? Başkaldırmamaları, karşı koymamaları suçluluklarını peşinen kabullenmiş olmalarından mıydı? Nitekim başkaldırmayı, karşı koymayı düşünmüyordu bile şu kadın. Ama niçin? Sanki evini yıkanlar suçlu değil de, ev yaptığı için kendisi suçlu kendi gözünde bile. Yoksa, gecekondularının yıkılması, aydınların düşündüğü kadar korkunç bir olay değil mi? Sanki bir kaçma kovalama oyunu oynuyorlar. Hırsız polis oyunu oynuyorlar. Kim bilir şimdiye dek, gecekondularını kaç kez yıkmışlar da, kaç kez yeni baştan yapmış...”*²¹⁰

İçine düştüğü ikilem Avukat Mithat'ı, kimi zaman gecekondular göçmeni, kimi zaman da aydın kimliğini sorgulamaya sevk etmiştir. Mithat, suçluluğunu peşinen kabullenerek maruz kaldığı zulme boyun eğen ve haksızlığa başkaldırmaktan feragat eden göçmeni suçlamaktadır. Ancak bu suçlamanın nedeni, bir bakıma

²⁰⁹ Hilmi Yavuz, *a.g.e.*, 104.

²¹⁰ Demirtaş Ceyhan, *Kuranşa Ana*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974, s. 101.

sıkıyönetime gitme konusunda duyduğu kişisel korkuyu maskeleyen eğiliminden mütevellittir. Buna rağmen yaşadığı iç hesaplaşmanın ardından vicdanının sesini dinleyerek tutuklanma riskini göze alan Avukat Mithat, gecekondu yıkımının durdurulmasını talep etmek üzere sıkıyönetime gitmeye karar verir. Sıkıyönetim bölge komutanı olan Albay ile hiç beklemediği şekilde uzun ve samimi bir sohbet gerçekleştirdikten sonra gecekonduların yıkımının durdurulacağı inancıyla oradan ayrılır. Ertesi gün Kuranşa Ana'ya müjdeli haberi vermek üzere yaşadığı yere gitmeyi tasarlar. Fakat yıkım ekipleri, Avukat Mithat'ın gitmeye karar verdiği gecekondu semtine kendisinden önce ulaşmıştır.

“... Çepeçevre jandarmalar kuşatmış mahalleyi. Yüzlerce, binlerce... Başları beyaz taslı polisler, çokuşuvermişler evlerin damlarına alıcı kuş gibi. Kazmalı kürekli adamlar... Kamyonlar... Kamyonetler... Jipler... Evlerin içinde ne var ne yok, sürüyüp sürüyüp çıkarıyorlar. Kollarından tutup tutup atıyorlar kadınları, çolukları, çocukları... Pılları pırtıları, yığıveriyorlar orta yerlere. Briket duvarlara vuruyorlar kazmayı. Damların üzerine çıkmışlar, vuruyorlar kazmayı... Camlara çerçevelere vuruyorlar da vuruyorlar... Bağırışa çağırışa, yerden yere çalınmaya, ağıta mağıta aldırıyorlar da, vuruyorlar ha vuruyorlar...”

- Bre gavurlar!..- diye bas bas bağıyor Kuranşa nenesi. Dikilivermiş. Göğsünü germiş evin önüne-. Bre dinsiz imansızlar!.. Bre Allahından bulasıcalar!.. Vay kiran giresiceler, vay!.. Vay domuz enikleri!.. Vay zındıklar!.. Din iman kalmadı mı bre? Boyunları bağrırlarının altında kalasıcalar, adamın damı başına yıkılır mıymış bre? Adamlığınızı da mı yitiriksiziz tümünden? Suçumuz neymiş, suçumuz? Babanız mı kondurduydun bunları? Hele varın da deyin bir... Bre görmez misiniz köpeğin enikleri, elin adamı koru moru dinlemez de, keser keser apartman diker aşağıda. Onlara karışamazsınız da, Kuranşa karyı mı bulursunuz bir? Varın gidin de, gözlerinizle görün, nasıl damdazlak ederler canım ormanları... Hele bir sorun. Bre görmez misiniz, Kuranşa karı, dazlak tepeleri cennete çevirmekte...”²¹¹

²¹¹ Demirtaş Ceyhun, *Kuranşa Ana*, s. 152-153.

Gecekondu sorununu merkeze alan romanların ekseriyetinin birbirine benzer trajik yıkım sahneleriyle sonlandığını ifade edebilmek mümkündür. Gecekondu olgusunu işleyen romanlarda karşımıza çıktığını belirttiğimiz bu tür bir sonucun varlığına *Kuranşa Ana* adlı eserde de tesadüf etmekteyiz. Eserin son bölümünde yer alan yıkım sahnesi, Kuranşa Ana tipinin şahsında köylü göçmenin yaşadığı dramı ortaya koymaktadır. Yıkım ekiplerine karşı direnen Kuranşa Ana, onca güçlüğe göğüs gererek kendi olanaklarıyla inşa ettiği derme çatma gecekonduyunun yıkılışı karşısında dile getirdiği isyan aracılığıyla gecekondu göçmenlerin hissiyatına tercüman olmaktadır. Kuranşa Ana'nın yakarışı, ocağı yıkılan bir kadının çaresizliğinin yanı sıra, birtakım toplumsal ve siyasal tenkitler de ihtiva etmektedir. Zira ihtiyar kadının, koruluk alanların yerle bir edilerek hızla betonlaştırıldığı yerleşim alanlarındaki tahribata göz yumulmasını örnek göstererek kendi gecekonduyunu savunmaya girişmesi, göçmenin devlet-sermaye ilişkisi konusunda belirli bir bilince kavuşmuş olduğunu düşündürmektedir. Gecekondu göçmene göre devlet otoritesi, kendisiyle yakın ilişkiler içerisinde olan sermaye sahiplerinin, şehrin merkezindeki tabiat varlıklarını acımasızca yok ederek bunların yerlerine biçimsiz apartman bloklarının inşa edilmesine seyirci kalmaktadır. Buna mukabil, ancak oldukça yoksul bir nüfusu barından gecekondu yerleşimlerinin geliştiği bölgelerde gücünü hissettirebilmekte, bu bölgelerde yaşayan göçmenlerin barınma haklarını ellerinden almaktadır. Kuranşa Ana kendisinin ve tüm gecekondu göçmenlerin bu noktada uğradığı haksızlığı, Avukat Mithat ile gerçekleştirdiği konuşmada siyasî iradenin adaletsiz tutumuna atıfta bulunarak dile getirmektedir:

“- A Mithat efendi oğlum, ne bilirim işte. Bu cahil kariya ne sorarsın bilmez gibi. Hani, bey beyin sözünü kırar mı bre? Gadasını aldığım... Kurbanım... Hele varıp da yanlarına, bir laf etsen ya. Arsamız tapulu bre. Tapulu arsamızın üzerine bir konu yapmışsak, günah mı hani? Kimin tavuğuna kış demişik, kurban? Var gel de, bir gör. Allahın dağını imar etmişik ki, bağlık bahçelik. Kime ne kötülüğümüz olmuş? Varıp gelsen de görsen bir gözlerinle. Gavurlar, altımızdaki ormanı keserler,

apartman kondururlar da, kimsecikler karışmaz, şu fukara Kuranşa dağın başına bir konu dikse, belle ki kıyamet kopar..."²¹²

Kuranşa Ana, Avukat Mithat'a masumiyetini kanıtlamak üzere gecekondularının etrafını imar ederek şehrin atıl durumda bulunan bu ücra köşesini "bağlık bahçelik" bir alan haline getirdiklerini söylemektedir. Bu durum, gecekondulu olgusunun tarihsel ve sosyolojik gelişim süreci içerisinde yer alan dikkate değer bir realiteye de işaret etmektedir. İbrahim Yasa, 1963-1965 yılları arasında Ankara'daki gecekondulu yerleşimleri üzerine gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına dayalı olarak gecekondulu ailesinin, "toplumsal değer ve alışkanlıkları bakımından bir ucu köyde, öbür ucu kentte iki aile tipi arasında bir geçiş durumu"²¹³ gösterdiğini belirtmektedir. "Bu kurumun yapısında ve görevlerinde köy ailesi özellikleri ile kent ailesi özelliklerinin bir arada bulunması, onu kendine özgü bir tür haline getirmiştir. Gecekondulu insanı, köydeki tarlasının küçük bir örneğini evinin önünde yapmaya, sebze, tavuk, ağaç yetiştirmeye çalışırken bir yandan da kendisini kentin fabrikasında işçi olarak görmeyi umut eder."²¹⁴ İbrahim Yasa'nın 1960'lı yılların ilk yarısında teşhis ettiği bu sosyolojik gerçek, eserin gecekondulu göçmen tipi Kuranşa Ana'nın, kendi çevresine ilişkin tasviriyle örtüşmektedir. Göçmenin, ilk fırsatta gecekondusunun etrafını düzenleyerek geride bıraktığı köyündeki tarlasına benzer küçük bir alanda kendi sebze meyvesini yetiştirmeye ya da bu alanı yeşillendirmeye çalıştığı görülmektedir. Gecekondulu göçmenler arasında bir tür toplumsal refleks halini almış bulunan bu eğilim, köylünün özlem duyduğu kır hayatını şehirde de yaşatma çabasının doğal bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Demirtaş Ceyhun'un *Kuranşa Ana* isimli eseri de, Muzaffer İzgü'nün *Gecekondulu* (1970), Talip Apaydın'ın *Kente İndi İdris* (1981), Kemal Tahir'in *Sağırdere* (1955), Orhan Kemal'in *Gurbet Kuşları* (1962) ve Latife Tekin'in *Berci*

²¹² Demirtaş Ceyhun, *Kuranşa Ana*, s. 106.

²¹³ İbrahim Yasa, "Gecekondulu Ailesi: Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi", *AÜSBF Dergisi*, Ankara 1970, Sayı: 25, s. 10.

²¹⁴ İbrahim Yasa, *a.g.m.*, s. 15.

Kristin Çöp Masalları (1984) romanlarında görüldüğü üzere, yıkım sorununu gecekondulaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak ele almaktadır. Söz konusu romanların kaleme alındığı 1950-1980 arası dönemde büyük şehirlerde yaşayan gecekondu göçmenlerin psiko-sosyal durumlarını şekillendiren etkenlerin başında gelen “yıkım korkusu”, bir tür kitlesel histeriye dönüşmüştür.

2.2.3.2. Gecekondu-Apartman İkilemini Romancı Gözüyle Tetkik Etmek

İstanbul’da ilk gecekonduların 1940’lı yılların ikinci yarısında Kazlıçeşme’de ortaya çıktığı görülür.²¹⁵ Köyden kente yönelen içgöç hareketleri karşısında kesin ve önleyici tedbirlerin alınmadığı 1960’lı yıllar ise gecekonduyun, büyük şehirlerdeki nüfusun barınma ihtiyaçlarını karşılayan müstakil bir konut türü olarak ortaya çıkışına sahne olmuştur. Gecekondu mahallelerinin zaman içinde birbirlerinden farklılaştıkları, kimisinin apartmanlara dönüşerek kentin formel konut piyasası içine katıldığı, kimisinin tipik gecekondu mahallesi özelliklerini koruyarak varlığını sürdürdüğü, kimisinin ise eskiyerek, bozularak en yoksulun sığınma mekânları haline geldiği gözlemlenmektedir. Buna paralel olarak kimi gecekondu apartman sahibi olurken, kimisi ise gecekondu kirada oturmaktadır.²¹⁶ Bu dönemde apartmana dönüştürülen gecekondu tipi konutlarla gecekonduların aynı mekânda bir arada bulunduğu görülmektedir. Tezer Özlü, olay örgüsünün önemli bir bölümünü kendi çocukluk yıllarına ilişkin anılarına dayalı olarak oluşturduğu **Çocukluğun Soğuk Geceleri** romanında gecekondu apartmana geçişi ve aynı mekânda iç içe geçen farklı konut türlerinin yarattığı ikilemi canlı bir biçimde tasvir etmektedir:

²¹⁵ Faik Akçay, *Zeytinburnu: Gerçek Yönleriyle Bir Gecekondu Kenti*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1974, s. 231.

²¹⁶ Tahire Erman-Aslıhan Eken, “‘The Other of the Other’ and the Unregulated Territories in the Urban Periphery: Gecekondu Violence 2000’s With a Focus on Esenler Case, İstanbul”, *Cities*, Vol:21, No: 1, s. 57.

“... Yangın yerleri üzerine özlediği evini yaptırıyor babam. Temel kazılırken, kum, kireç gelirken, tuğla duvarlar örülürken hep işçilerin başında. Yapı biter bitmez arkadaki küçük bahçeye üç çam ağacı diktiriyor. Babam yıllar sonra:

- Buldum, diyor.
- Bu apartmanın adı ‘Çelebi Apartmanı’ olmalı.

Bir mermer levhaya bu adı yazdırıp, giriş kapısının sağına asıyor. Evin önündeki sokağı kalabalık bir ailenin göz göz odalardan oluşan gecekondusu kaplamış. Sokağa diktikleri söğüt iyice büyümüş. Yaz aylarında ağacın altında oturuyorlar. Geceleri şarkı söyleyip tef çalıyorlar. Onların gürültüsüyle iç içe yaşıyoruz...”²¹⁷

Romanda gecekondular-apartman ikilemine yer veren yazar, bu karşıtlığın sosyoekonomik nedenleri üzerinde durmamaktadır. Özlü’nün gecekondular yerleşimlerine ilişkin herhangi bir sosyolojik tahlil içermeyen tespitleri, daha ziyade şahsî gözlem ve izlenimlerin tasvirinden ibarettir. Yazarın bu toplumsal mesele karşısında çözümleyici bir tavır geliştirmemesinin nedenini, sanat anlayışını şekillendiren içe dönük kişilik yapısında aramak yerinde olacaktır.

2.2.3.3. Kriminalite Sorunu ve Gecekondular

Pınar Kür, kadının toplumsal düzeyde maruz kaldığı cinsel sömürüyü ele aldığı **Asılacak Kadın** (1979) adlı romanında gecekondular sorununa farklı bir perspektiften bakmıştır. Gecekondular olgusunun çok bileşenli toplumsal bir sorun olarak mütalaa edildiği romanda üzerinde durulan başlıca husus, bu realitenin birey üzerindeki etkilerini içermektedir. Gecekondular olgusunun yarattığı suça itilmiş insan tipinin ayırt edici vasıflarının vurgulandığı roman, bireyi genel anlamda sosyal

²¹⁷ Tezer Özlü, *Çocukluğun Soğuk Geceleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 8.

çevrenin var ettiği bir nesne olarak değerlendirir. Bu anlamda gerek fiziksel gerekse sosyo-psikolojik açıdan elverişsiz koşullarda yetişen gecekondulu insanının uğradığı ahlâkî ve kültürel yozlaşma sürecini betimleyen yazar, kahramanlarının sapma davranışlarının ve suç eğilimlerinin ardındaki sosyal gerçeği dile getirmeye çalışmaktadır. Bu gerçek, geniş ölçüde gecekondulu sorununun doğal bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanın kahraman-anlatıcısı İrfan'ın çocukluk yıllarına dair itiraflarında, hastalıklı, suça meyilli ve sapkın bir birey haline gelmesinin muhtelif nedenleri bir bütün halinde sunulurken, gecekondulu gerçeğinin bu durumun oluşumunda oynadığı role de göndermede bulunmaktadır:

“...Daha akıllıydım Ercan'dan. Ne oldu acaba? Büyük adam oldu mu benim gibi? Büyük adam olsaydı iştirdim adını. Ben birinci oldum. Ama evinin tabanı toprak olduktan sonra birinci olmak neye yarar? Kim inanır çamurdan zeka fişkirabileceğine? Hiç kimse... Bir tek ben... Ben biliyordum, günün birinde büyük adam olacağımı. Ta o zamandan biliyordum. Nefret ettim Ercan'dan. Nasıl da nefret ettim. Delicesine... Tek arkadaşından nefret ettim. Halbuki o beni severdi. Bütün çaldıklarımı bana kendisinin verdiği söyledi. Enayi... Neden severdi beni? Sümüklü pisliğime bakıp bakıp kendi üstünlüğünü hissettiği için mi? Yoksa o ağladığı gün eve götürdüm diye mi? Arkadaşı sandığı için beni... Annesinden daha güvenilir bulduğu için... Halbuki ben sırf o eve girebilmek için giderdim onunla. Nereden bilirsin? Ondan nefret ettiğim halde giderdim. Onu deli gibi kıskandığım halde... Oyuncaklarını hep bile bile kırdığım halde. O zamanlar böyle bol da değildi oyuncaklar. Her köşe başında satılmazdı. Önemli bir şeydi oyuncağın kırılması. Azar iştir dururdu Ercan. Oyunlarda istediğimi yapmadığında gidiyorum diye tehdit ederdim. Gitme diye yalvaracağını bildiğim için. Sırf o eve gitmek... Hep o evde yaşayabilmek... Yapmayacağım yoktu. Günün birinde ondan mükemmel bir evde yaşamayı hayal etmiş miydim o vakitler? İmkani var mı? Ondan daha mükemmel bir ev olabileceği akla gelir mi? Öyle bir evde yaşamak için her şeyi yapabileceğimi bilebilir miydim? Kırmızı bir Mercedes'e binebilmek için şoföre göz yummak... Göz yummak değil. Hayır. Biliyorum yapacağımı ben. Nasıl okuyacağım canlarına. Hepsinin... Gelme dediklerinde de giderdim. Hadi oğlum git artık senin evin yok mu

*dediklerinde ağlaya ağlaya dönmek, pasaklı anamın tozlu topraklı babamın sümüklü kız kardeşlerimin titreştikleri tek odalı gecekonduya... Tencerede kaynayan içinde ne olduğu bilinmeyen suya ekmek banmak... Ercanların evini gördükten sonra dayanılır mı?..*²¹⁸

Eser, bu niteliği itibariyle gecekondular sorununa ilişkin genel ve kapsayıcı sosyolojik çıkarımlara yer vermektense ziyade, bu sorunun psikolojik ve bireysel boyutuna dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yazarın, gecekondular ve gecekondular olgusunun yarattığı yozlaşmayı yalnızca bireysel düzlemde değerlendirmekle sınırlı kaldığını ifade edebilmek olanaksızdır. Kür, ülkemizde özellikle 1950’li yıllardan itibaren başlayan kaçak yapılaşma/gecekondulaşma sürecinde etkinlik alanlarını genişleten arsa spekülörlerinin, arazi ve tapu vaadiyle haksız kazanç elde eden kamu görevlilerinin ve illegal yapılanmaların kent toprağı üzerindeki denetimlerini de konu edinmiştir. Bir başka ifadeyle yazar bu dönemde kullanıma açılan yeni kentsel toprakların satışından rant sağlayarak tekelleşen spekülatif yapılanmaların varlığına dikkat çekmektedir. “*Mekânsal içerikli rant kuramı*”²¹⁹ çerçevesinde oluşan bu gibi yapılanmalar, ekseriyetle gecekondular nüfusunun maddi olanaklarını sömürerek varlığını sürdürmektedir. Romanda, İrfan’ın en yakın arkadaşı Ercan’ın babası avukat Yüksel Bey de, servetini gecekondular halkını dolandırarak edinmiş tipik bir arsa spekülörü olarak karşımıza çıkmaktadır:

“...Avukat olmak... Ercan’ın babasına özenmiştim. Hey gidi Yüksel Bey. Gecekonduluları daha iyi dolandırabilmek için aynı mahalleye taşınacak kadar akıllı bir herif. Arsa mı satıyordu onlara? Sahte tapu mu temin ediyordu? Evlerinin yıkılmasına mani olacağını iddia ederek para mı sızdırıyordu? Bilemezdim ki el

²¹⁸ Pınar Kür, *Asılacak Kadın*, Everest Yayınları, İstanbul 2004, s. 9-10.

²¹⁹ Kemal Kartal, “Kent Toprağında Özel Mülkiyet Hakkının Doğurduğu Sorunlar”, *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara 1977, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 24.

*kadar çocukken. Parasını pulunu iki katlı halılı radyolu evini avukatlığına bağlamıştım. Yüksel Bey gibi olmak... Ercan gibi olmak değil...*²²⁰

Yazar bu sayede gecekondularının toplumsal, hukukî ve adlî boyutuna da eğilerek, gecekondularının maruz kaldığı çok bileşenli sömürüye dikkat çekmiştir. Dolayısıyla eserin aynı zamanda bu dönemde gecekondular olgusu etrafında oluşan önemli bir toplumsal sorunu da merkeze aldığı görülmektedir.

Gecekondulaşma, sanayileşme sürecini tamamlamamış ülkelere özgü şehirleşme/kentleşme deneyiminin temel sonuçlarından biridir. Hızlı nüfus artışına bağlı olarak teşekkül eden bu kentleşme problemi, ülkemizde 1950'li yıllardan itibaren önce Ankara, ardından İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerimizde görülmeye başlanmıştır. Romancılarımız da gecekondulaşmayı toplumsal, siyasî, ekonomik ve kültürel yönleriyle değerlendirilmesi gereken bir sorun olarak ele almış ve bu sorun etrafında gelişen meseleler üzerinde durmuşlardır. Türk edebiyatında şehirleşme ile gecekondulaşma arasındaki ilişkiyi ele alan romancılarımızın başında Orhan Kemal, Kemal Tahir, Talip Apaydın, Kemal Ateş, Demirtaş Ceyhun, Latife Tekin ve Muzaffer İzgü gelmektedir. Söz konusu romancıların eserlerinde gecekondular olgusunun hangi nitelikleriyle yer bulduğunu, aşağıda aktardığımız maddelere dayalı olarak özetleyebilmek mümkündür:

- a. Şehirleşme-gecekondular ilişkisine yer veren romanlarda kaçak yapılaşma, hızlı nüfus artışının ve çarpık kentleşmenin bir sonucu olarak ele alınmıştır.

---

²²⁰ Pınar Kür, *a.g.e.*, s. 20.

- b.** Bu romanlarda, gecekonducuların elverişsiz yaşam koşulları, geçim sıkıntısı, işsizlik ve yoksulluk gibi temler etrafında kurgulanarak tasvir edilmiştir.
- c.** Gecekonducuların devlet ile olan ilişkisi irdelenmiş, siyasetçilerin gecekondu nüfusunun oy potansiyelini sömürmek üzere başvurduğu riyakar yöntemler eleştirilmiştir.
- d.** Gecekondu göçmenlerin geride bıraktıkları memleketlerindeki yerleşik alışkanlık ve geleneksel yaşam tarzlarını kent ortamında da sürdürmeye çalıştıkları vurgusu üzerinde yoğunlaşmış; bunun sonucu olarak kentli nüfus ve kent kültürüyle bütünleşme konusunda yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Gecekondu, kentin gerek fizikî, gerekse kültürel dokusuna entegre olamamış bir imge olarak değerlendirilmiştir.
- e.** Gecekondu yerleşimlerinin üzerine kurulduğu ücra alanlarda oluşan rant ekonomisi incelenmiş; arsa spekülasyonu, çeteleşme ve kaçak yapılaşmanın örgütlü bir oluşum haline gelmesi gibi meseleler sorunsallaştırılmıştır.
- f.** Hemşerilik bağlarının gecekondu kültürü içindeki yerinin önemine dikkat çekilmiş, hemşeri ya da akraba yardımıyla gecekondu yapımının, göçmen köylü için büyük şehirde var olabilmenin yegâne koşulu olarak algılandığı düşüncesi üzerinde durulmuştur.
- g.** Gelişigüzel inşa edilen gecekonducuların yarattığı çevre sorunları ele alınmıştır.
- h.** Yıkım korkusunun, gecekondu göçmenlerin psikososyal durumlarını belirleyen başlıca etken olduğu dile getirilmiş ve bu korkunun gecekonducular arasında kolektif bir histeri halini almaya başladığı vurgulanmıştır. Gecekondu olgusunu ele alan romanların önemli bir

bölümü, bu korkunun gerçeğe dönüştüğü trajik yıkım sahneleriyle sona ermektedir.

- i. Gecekondu yerleşimlerinde hüküm süren sosyal düzen irdelenmiş ve bu yerleşimlerde yaşanan kriminalite sorununa dikkat çekilmiştir.

2.3. Türk Romanında Şehirleşme ve Sınıf Çatışması

Sınıf çatışması/mücadelesi, kentleşme temini merkeze alan romanların üzerinde sıklıkla durduğu olgulardan biridir. Türk edebiyatı tarihinde, bilhassa toplumcu gerçekçi akıma bağlı romancıların ideolojik yönelimleri bağlamında ele aldıkları bu sorunun estetik sahasındaki tezahürlerini incelemeye geçmeden önce, bu olgunun kuramsal cephesini açıklamaya çalışacağız.

Marksist kuramın temel kavramlarından biri olarak sınıf mücadelesi (*class conflict*), muhtelif kaynaklarda, “Bir üretim tarzının ortaya çıkardığı sosyal sınıfların hem toplumsal üretim hem de bu üretimin bölüşülmesi aşamasında aralarındaki sömürü ilişkisinden dolayı ortaya çıkan ihtilaf” şeklinde tanımlanmaktadır. Mustafa Acar’ın **Sosyal Bilimler Sözlüğü** adlı çalışmasında ise bu kavram, “*Toplumsal örgütlenmenin temelinde, değer ve kaynakların eşitsiz bölüşümünden kaynaklanan bir yapısal çelişki ve çatışmanın bulunmasından dolayı tüm ekonomik, toplumsal, siyasal kurum ve süreçlerin; kültürel, sanatsal ve bilimsel etkinliklerin, o toplumda yaşayan sınıf ya da grupların karşılıklı anlaşma, uzlaşma veya yardımlaşma sonucu değil; taraflar arasında değişik düzeylerde sürekli tekrarlanan çatışmaların sonucu oluşturulduğunu savunan bir kuram*”²²¹, olarak değerlendirilmektedir. Karl Marx ve Friedrich Engels’in birlikte kaleme aldığı **Komünist Manifesto** adlı eserde yer alan:

²²¹ Mustafa Acar-Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 47.

“Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir.”²²² tespiti, sınıf mücadelesi kavramının, tarihsel gelişme ve ilerlemenin asıl dayanağı olduğu görüşünü ortaya koymaktadır. Kaynağını Karl Marx ve Friedrich Engels’in toplum ve tarih görüşlerinden alan bu kavram, günümüzde özellikle işçi-işveren sınıfları arasındaki mücadeleyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte, kent ile sosyal sınıfların oluşumu arasındaki yapısal ilişkiyi açıklamanın, konuyu bir bütün halinde algılayabilmek için zarurî olduğu kanaatindeyiz. Hüseyin Bal, “*Kent Sosyolojisi*” adlı çalışmasında kent kavramını, “*nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı bir yerleşim modeli*”²²³ olarak tanımlamaktadır. Kent kavramını sosyal tabakalaşmanın merkezi olarak değerlendiren bu görüşe, kent sosyolojisi alanında çalışan diğer araştırmacıların muhtelif eserlerinde de tesadüf etmekteyiz. Ruşen Keleş, özellikle kapitalist toplumlarda, kentlerin içyapısında belirgin sınıfsal ayrışmalar görüldüğünü belirterek, yoksul, orta halli ve varlıklı insanların oluşturdukları komşuluk birimlerini, birbirlerinden oldukça kesin çizgilerle ayırt edebilmenin mümkün olduğunu ifade eder.²²⁴ Dolayısıyla, bu tanımlar çerçevesinde kent kavramını, sosyal sınıfların meydana geldiği, geliştiği ve gelir dağılımına dayalı ihtilaflar neticesinde çatıştıkları bir merkez olarak kabul etmek gerekmektedir. Bununla birlikte, söz konusu tespitlerimizin daha ziyade kapitalist ülkelere özgü kent modeli için geçerli olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

2.3.1. Şehirleşmeye Bağlı Toplumsal Değişim Ekseninde Sınıf Çatışmasını Konu Alan Romanlar

Ülkemizde özellikle 1950’li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan toplumcu gerçekçi sanat anlayışına mensup sanatkarların sosyalist dünya görüşü ile kurdukları yakınlık, sınıf çatışması/mücadelesi olgusuna da daha ciddi bir dikkatle

²²² Friedrich Engels-Karl Marx, *Komünist Parti Manifestosu*, Gelenek Yayınları, Çeviren: Dünya Armağan, İstanbul 1998, s. 12.

²²³ Hüseyin Bal, *a.g.e.*, s. 286.

²²⁴ Ruşen Keleş, *100 Soruda...*, s. 11.

yaklaşmalarını sağlamıştır. Yaşar Kemal, Sevgi Soysal, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Sabahattin Ali, Samim Kocagöz, Talip Apaydın, Adalet Ağaoğlu ve Fakir Baykurt gibi romancılar, kentlerde beliren sosyal sınıflar arasındaki mücadele üzerinde dururken, sosyal tabakalaşmanın yarattığı sömürü ve toplumsal eşitsizliği farklı cephelerden ele almışlardır. Bu dönemde kaleme alınan romanlarda işçi ve işveren ilişkileri, burjuva ve avam tabakaları arasındaki sosyal mücadele, toplumsal eşitsizlik, emeğin sömürsü ve gelir adaletsizliği gibi konular sıkça işlenmiştir.

Bu paralelde kaleme alınan eserlerin başında, Orhan Kemal'in **Cemile** adlı romanı gelmektedir. 1950'li yıllarda, sanayileşme hareketlerine bağlı olarak çehresi büyük bir hızla değişen Adana'nın küçük bir işçi mahallesinde ikamet eden bir Boşnak ailesinin yaşam hikâyesini konu alan roman, aynı zamanda bu dönemde teşekkül eden sosyal sınıflaşma/tabakalaşma süreci üzerinde durmaktadır. Romanın tematik bütünlüğünü teşkil eden işçi-işveren mücadelesinin yanı sıra yabancı sermayenin iktisadî yaşantımız üzerinde kurduğu tahakkümün etkileri, emeğin sistemli bir biçimde sömürülmesi, geçim sıkıntısı ve yoksulluk gibi yan konular, yazarın ideolojik perspektifinden aktarılan diğer hususlardır.

Romanın ilk bölümünde yazar, alt tabaka bireylerin elverişsiz yaşam koşullarını, işçi mahallesinin tasvirine ayırdığı şu pasajlar aracılığıyla gözler önüne sermektedir:

“... Bir saatte değışecek yedek, yani vardiya olmadığından işçi mahallesi uyuyordu. Çürümüş, tahta, pash teneke ve kerpiç yığınlarından ibaret evleriyle işçi mahallesi sanki bir seldi, bir seldi de bu sel, uzak, çok uzaklardan yuvarlana yuvarlana gelmiş, yıllardan beri mahallenin nabzı gibi atan fabrikanın ağır, beyaz taşlarla örülü, kalın, sağlam ve yüksek dört duvarına dört yandan yüklenmiş, ama duvarları aşamadan, takılmış kalmıştı.

Evler... Yan yatmış, diz çökmüş, bağdaş kurmuş, kapaklanmış, yahut tam yuvarlanacakken tutunuvermiş evler, işçi evleri.

Bu evlerin çürük kapıları arada açılıyor, ya dal gibi bir kız, bir kadın yahut kocaman takunyalarıyla küçücük bir çocuk, uyku dolu gözleriyle çıkıyor, fabrika kapısındaki 'Fabrika Memur ve İşçileri Mahdut Mesuliyetli İstihlak Kooperatifi'nin bakkalından içeri giriyordu...'”²²⁵

İşçi mahallesinin etrafında kurulu olduğu fabrikanın “beyaz taşlarla örülüş”, “kalın”, “yüksek” ve “sağlam” duvarları karşısında “çürümüş”, “tahta”, “paslı teneke” ve “kerpiç yığınlarından ibaret” kalan evleri, işçi sınıfının işveren karşısındaki sosyo-ekonomik durumunu özetleyen bir teşbih olarak değerlendirilebilir. Bu durumu, yazarın alt ve üst sınıflar arasındaki sosyo-ekonomik mesafeyi vurgulama temayülünün tabii bir neticesi olarak da yorumlayabiliriz. Zira işçi ve işveren sınıflarının yaşam alanlarını sembolize eden bu yapılar arasındaki farklılık, aynı zamanda varlık ile yokluk arasındaki çatışmayı belirtmektedir.

Yazar ayrıca, ele aldığı tip ve karakterlerin iç ve dış portrelerine ait özelliklerini betimlediği bölümler aracılığıyla da kent kültürü bünyesinde gelişen sınıfsal ayrımın tezahürlerine işaret etmektedir. Bu noktada, tespitimizi somutlaştırabilmek için karakter ve tip kavramlarının, romanın ihtiva ettiği tematik iletinin aktarımı noktasında üstlendiği fonksiyonu incelemek gerekmektedir. Zira karakter ya da tip, dış dünya gerçekliğini model alan kurmaca bir tür olan romanda, olay örgüsünü teşkil eden vaka parçalarının canlandırılmasında rol oynayan birer araç olmanın ötesinde, metnin ideolojik, estetik, toplumsal, ahlâkî, beşerî ve kültürel telkinlerinin taşıyıcısı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu itibarla, romanın tematik bütünlüğünün oluşumunda etken olan temel problemlerden birinin de, “karakterizasyon” sorunu olduğunu ifade edebilmek mümkündür.

²²⁵ Orhan Kemal, *Cemile*, Varlık Yayınları, Ankara 1966, s. 9.

“Bir hikâyeci veya romancının, anlatıyı sürükleyecek kişiyi, anlatının niteliğine uygun olarak çizmesine, ona ‘beşerî’ bir yapı kazandırarak canlandırmasına karakterizasyon denir. Romancı, bu işlemi gerçekleştirirken, canlandırmak istediği kişiyi, ait olduğu cinsin özelliklerini dikkate alarak çizer, ona bedensel ve ruhsal bir yapı kazandırır. Sanıldığı gibi o yaratmaz; karakterize eder...”²²⁶

Cemile romanında Orhan Kemal, tahsilli ve soylu bir aileye mensup bir birey olarak canlandığı Numan Şerif Bey adlı karakteri, *açıklama yöntemini* esas alarak tanıtmaktadır. Romanda, temsilcisi olduğu kentli burjuva bireyinin tipik vasıflarını barındıran bir kahraman olarak karşımıza çıkan Numan Şerif Bey, işçi sınıfının antitezini teşkil eden bir figür hüviyetindedir:

“...Karakulak zadelerin mükellef konağında gözlerini dünyaya açan Numan Şerif Bey, bütün ömrü boyunca hesapsız bir refah içinde yaşamış, elli beş yaşlarında, gerçekten bir erkek güzeliydi. Yaşamasını, yemesini, içmesini, oturup kalkmasını, görüşüp konuşmasını bilir, yalnız Türkçesiyle değil, İtalyanca, Fransızca ve Almancasıyla da meramını anlatabilirdi.

İstanbul’da yazlık, kışlık köşkleri, bir de yalısı vardı. Bütün bu köşk, apartman ve yalısının duvarlarında Paris’ten, Londra’dan, Felemenk’ten getirilmiş çeşitli tablolar asılıydı. Amerika’dan otuz küsur bin liraya satın aldığı kahverengi motoru yalısının önünde her an tertemiz, pırıl pırıl bekler. Numan Şerif Bey, bilhassa tasavvuf şiirine düşkün, şapkayı fes, Türkçeyi Osmanlıca ve bu dünyanın hayı huyu içinde eski günleri tahayyülden zevk alan dostlarıyla mehtap âlemlerine çıkardı...”²²⁷

Yukarıda aktardığımız bölüm, bir taraftan yazarın tipleştirdiği Numan Şerif Bey adlı kahramanın tanıtımı üzerinde yoğunlaşırken, diğer taraftan bu kahramanın

²²⁶ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı I, Romanın Unsurları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 78.

²²⁷ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 43.

temsil ettiği burjuva sınıfının ve kentli elitlerin alt tabakadan ayrıldığı noktaların altını çizmektedir. Ekonomik üstünlükle birlikte müreffeh yaşam koşulları içerisinde batı kültürüyle yakın temas içerisinde bulunan, tahsilli, uygar ve genellikle klasik Osmanlı kültürüne aşina bulunan bu sınıfın temsilcileri, kente daha erken dönemlerde yerleşmiş varlıklı ailelerin varisleri olarak takdim edilmektedir. Kente özgü ekonomik etkinlik alanlarından sanayi ve ticaretle iştiğal eden bu kesim, Osmanlı kültüründen Cumhuriyet Türkiye'sine tevarüs eden toplumsal ve kültürel değerleri benimsemekle beraber, kentlileşmeyi daha ziyade batılılaşma perspektifinden yorumlama eğilimindedir.

Romanın son bölümünde, emeklerinin sömürüldüğü düşüncesiyle aldıkları ücrete isyan ederek ayaklanan dokuma fabrikası işçilerinin topluca işlerinden çıkarılmaları neticesinde yaşadıkları çaresizlik vurgulanmaktadır:

“...Fabrikanın İstanbul ve İzmir'den işçi getireceği haberi mahallede bomba gibi patladı. Olur muydu? Olabilir miydi? Olsa bile böyle büyük şehirlerin 'kibar işçileri' bu kadarlık ücretle çalışabilir miydi?

İşlerinden atılanlarınsa ağızlarını bıçak açmıyor, yüzlerinden düşen bin parça oluyordu. Başta Camgöz'ün dayısı dokuma şefi olmak üzere, iplikhane ustası, usta muavinleri, düzenciler, velhasıl İtalyan mühendise karşı koydukları için işlerinden atılanların tümünün ayakları suya değmiş, tekrardan işe alınmak gibi hafif de olsa bir ümit besleyenlerin son ümitleri de kırılmıştı.

Ustalarla muavinlerini Kadir Ağa zaman zaman üç beş kollamıştı ama, bununla iş bitmemişti. Hepsi evli, çoluk çocuk sahibiydiler. Ağa'nın sadakaya benzeyen kollamasıyla geçinememişlerdi. Bundan sonraysa üç, beşe de hasret kalacaklar, kara, korkunç bir sefalet başlayacaktı...”²²⁸

²²⁸ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 168-169.

Yazarın **Gurbet Kuşları** romanı da, sınıf çatışması temini objeleştirerek kentleşme sürecinin türettiği temel toplumsal sorunlardan biri olarak ele almaktadır. Kente göç ettikten sonra varlıklı bir ailenin dul kızıyla evlenen Hüseyin adlı kahramanın, kabzımallıktan müteahhitliğe uzanan hikâyesinin aktarıldığı bölümlerde yazar, sınıfsal aidiyet sorununun birey üzerinde yarattığı kimlik çatışmasının tahlili üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim romanın birçok bölümünde ironik bir isimlendirmeyle “*Kabzımal Müteahhit Hüseyin Bey*” olarak anılan Hüseyin, ne tam olarak köylü kimliğinden kurtulabilmiş, ne de tipik bir şehirli burjuva kimliği kazanabilmiştir. Yazarın, Hüseyin adlı karakterin şahsında gerçeklik kazandırdığı bu psikolojik ikilemi, aşağıda yer verdiğimiz satırlar vasıtasıyla gözlemleyebilmek mümkündür:

“Karısının hafifçe sol gerisinden gitmekte olan adama nefretle baktı, yüzü buruştu. Köşeyi dönüp gözden kaybolmuşlardı. Kahverengi İngiliz kupon kumaşından elbisesi içinde Niğde köylerinden birinin her an esneyip gerinmeye can atan, hart hart kaşınmayı, altıkkollu iskambil oynamayı, havyarla viski içmeye hemencecik değişivermeye hazır bu, parti ve lüksün bozduğu Anadolulu, hayatından memnun muydu? Mal, mülk, para, kendinden aşağılar yanında önemli kişi sayılmak, şu, bu, o rahat rahat esneme, gerinme, hart hart kaşınmaların yerini tutamıyordu. Şimdi Taksim, Talimhane apartmanlarının koyu gölgeli ağırbaşlılığı içinde değil de, Niğde yakınındaki köyünün şırıltılarla akan dere boyunda, ulu cevizlerin koyu yeşili altında, yan üstü uzanmış, eli apış arasında tatlı bir uyku kestirseydi!..”²²⁹

Roman, sınıf çatışması temini, farklı gelir gruplarının yaşam alanları arasındaki belirgin ayrımlara dayalı olarak da ele almaktadır. Bu noktada iktisadî ölçütlere bağlı olarak örgütlenen mekânsal kümelenme, alt ve üst sınıflar arasındaki uçuruma işaret etmektedir:

²²⁹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 56-57.

“...Zarif Opel, İngiliz Sarayı’nın ardından Tarlabası’na doğru kayarken, az önce tatlı bir eğriyle solunda kalan sisler içindeki Haliç’i, Haliç’in iki kıyısındaki alt alta, üst üste yapıları, daha yukarılardaki minareler kalabalığını görmemişti bile. İstanbul’du orası. Halk yığınlarının besin ve yakacak maddeleri için kuyruklar yaptığı, başkalarının refahına hasetle, kinle bakılan, en küçük fırsatlarda sövülüp sayılan yerler. Opel’se Taksim’e gidiyordu. Garağa girecek, astragan manto, astragan şapkalı tatlı hanımının kim bilir kaç saat sonra örselenmiş, yorgun dönmesini hasretle bekleyecekti...”²³⁰

Yukarıda aktardığımız bölümlerde yazarın, kente özgü sınıfsal ayrışmayı gerek olay örgüsüne katılan muhtelif şahıslar aracılığıyla, gerekse mekân kurgusu ekseninde ele aldığını görmekteyiz. İstanbul’un iki farklı yüzünden kesitler sunan yazar, Haliç ve Taksim’i, alt ve üst sınıfları temsil eden iki ayrı değer olarak yorumlama eğilimindedir. Buna göre Haliç’in iki yakası da aşırı/çarpık kentleşmenin belirgin ibarelerini sunan birer sembol hüviyetiyle alt tabakanın yaşam alanını ifade ederken Taksim ve Talimhane, modernitenin ve burjuva sınıfının kentin geri kalanından izole edilmiş varlıklı ve lüks yaşamının karşılığıdır. Sonuç olarak romanda yer alan karakter, tip ve mekânların seçiminde birbirine zıt değerlerin öncelenmesinin, sınıf mücadelesi sorununu belirgin kılma amacına yönelik bilinçli bir tercih olduğu düşünülebilir.

---

²³⁰ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 56.

2.3.2. Siyasal Gerilimin Odağında Sınıfsal Ayrışma

2.3.2.1. Sol Edebiyat Geleneğinde Sınıfsal Ayrışma ve Sınıf Çatışması

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, *Yürümek* ve *Şafak* adlı romanlarında da sınıf mücadelesi teminin doğrudan ele alındığını görmekteyiz. Yazarın ilk romanı olan *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, farklı toplumsal tabakalara mensup bireylerin yaşamlarından kesitler sunmaktadır. Bu niteliği itibariyle eser, ilk bakışta bir roman bütünlüğünden yoksunmuş gibi görünebilir. Nitekim birbiriyle görünüşte ilgisi olmayan karakterlerin çevresinde oluşan kısa epizotlarla kurulmuştur: Öğretmen Hatice Hanım, tezgahtar Ahmet, mirasyedi Necip Bey, banka memuresi Mehtap, kundura boyacısı Necmi, mobilyacı Güngör vb. gibi. Fakat roman geliştikçe bu karakterler, romanın ağırlığını taşıyan tiplerin (Ali, Doğan ve Olcay) yaşadıkları toplumsal, ideolojik ve tarihsel kesiti, bütünselliği içinde kavramamıza katkıda bulunurlar; böylelikle "*Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*", karakter betimlemelerine dayalı epizotlardan, tiplerin temellendirilmesine dayanan uzun bir *novella*'ya doğru gelişir.²³¹ Bu açıdan bakıldığında roman, Türk toplumunun belirli bir dönemdeki tarihsel gerçekliğini ve bu gerçeklik içerisinde kentlileşme deneyiminin yarattığı sosyo-kültürel sorunları gözler önüne sermektedir. Romanda farklı meslek grupları ve sosyal sınıflara mensup karakterlerin yaşam tarzları ve birbirleriyle olan ilişkileri, 1970'li yılların Türk toplumuna özgü tarihsel gerçekliğin Ankara özelinde betimlenmesini sağlayacak şekilde sunulmuştur.

Romanın ilk bölümünde yazar, Batı kültürüne karşı duyulan aidiyet hissini sathi bir biçimde ve ancak şekilsel düzeyde algılayabilen Türk burjuvazisini ironik bir dille tenkit etmektedir. Ekseriyetle İngilizce kelimelerin istilâ ettiği günlük

²³¹ Hilmi Yavuz, *a.g.e.*, s. 78.

konuşma dilleriyle kendilerine özgü bir lisan yaratan, bilinçsiz tüketimle batılılaştığı sanrıları gören bu tabaka, avamdan ve avama özgü değerlerden soyutlanarak sınıf atlamayı mukaddes bir görev olarak görmektedir. Bu noktada küçük burjuva alışkanlıklarına göndermede bulunan yazar, kentli orta sınıfın yaşadığı kimlik çatışması üzerinde durmaktadır:

“...Açık sarıya boyalı saçlarını topuz yaptırmış, oldukça sade ama pahalı giyimli, orta yaşlı bir kadınla; gözlüklü, giyiminden uzun süre Amerika’da kaldığı hemen anlaşılan, uzun boylu, iri yapılı, kolejde okuduğunu kısa sürede belli eden genç bir kadın piyasaya yeni çıkmış olan desenli çarşafların satıldığı tezgâhın önünde karşılaştılar:

“...Ooo Nasılsın Mineciğim?’

‘Just fantastic! Yakında patlayacağım.’

‘Aman ben de mood’umda değilim hiç. Senin neyin var? Vallahi bir şeyin yok. Sen hep böyle, always aktifsindir.’

‘Öyle deme. It’s enough artık.’

‘Don’t be cross. Neyin var söylesene.’

‘Aaa, kaç yıldır kadınsız kaldım şekerim. İki çocuk, yemek, ev işi, ders çalıştırmak, hepsi benim sırtımda. Tam da derneğin çay zamanı.’

‘Madame President’in kim olacağı belli mi?’

‘Daha belli değil. Çayı Ankara Oteli’nde yapacağız yine. Giriş yüz lira.’

‘Aman harika!’

*'Daha solution'lar var ama, sonra bakarsın hiçbir şeye benzemez de at the end everyone will be talking arkandan. Yok geçen yıl daha iyiydi. Nothing's new yani, hah!'*²³²

Yukarıda aktardığımız satırlar yazarın, burjuva tabakasının kentlileşme deneyimini, batılılaşma perspektifi dahilinde yorumlama eğiliminde olduğunu kanıtlamaktadır. Zira Sevgi Soysal, kentlileşmenin küçük burjuva üzerindeki etkisini, ulusal kültürden uzaklaşarak bilinçsiz bir biçimde batılılaşmak şeklinde algılamaktadır. Muktebes kelimelerin kullanımına ağırlık veren, giyimi, kuşamı ve yaşam tarzıyla ait olduğu sınıfın çizdiği sınırların dışına çıkmaya çalışan bu insan tipi, burjuvaziye felsefi ve tarihsel derinliğiyle kavrayamadığı gibi, millî benliğine de büyük bir hızla yabancılaşmaktadır. Romanda yer verilen tezgâhtar Ahmet, bu insan tipinin örneklediği karakterlerden biridir:

*"...Tezkan mağazasından aldığı ayılığın büyük bir kısmını boşuna mı Amado mağazasına yatırıyor? Elbet de değil. Dört dörtlük giyinmek için yatırım yapmak gerek. Amado mağazasının vitrini Ahmet'in yakışıklılık düşlerinin gerçekleşebilmesi için düzenlenmiyor mu? Modaya uygun, alışılmamış, orijinal şeyler satılıyordu orada. Ahmet, kimler, hangi gençler gibi olmak istiyorsa, işte onların giydiklerinden satıyordu o mağaza. Desenli gömlekler, kalın kemerli pantolonlar... Ahmet bunlarla, ailece oturdukları Samanpazarı'nda bile, düşük kalite de olsa böyle orijinal şeyler giymeye meraklı delikanlılar türemişti. Ama onların giyimi Ahmet'inkiyle bir mi? Sokağa çıktı mı mahallenin oğlanlarını hasetinden çatlattır, komşu karıların başını sallattır, kocamış heriflerin kanını beynine sıçratır. Önemli olan da bu. Adam olan Samanpazarı'nda yadırganmalı. Orada yadırganmayan, kılıksızın, sünepenin biridir. 'Halk'tır halk!'"*²³³

²³² Sevgi Soysal, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 10.

²³³ Sevgi Soysal, *a.g.e.*, s. 13.

Romanda yer alan Güngör adlı karakter de, büyük kentin sunduğu olanaklardan istifade ederek girişimci ruhuyla elde ettiği maddi birikim neticesinde açgözlü ve oportünist bir küçük burjuva temsilcisi haline gelmiştir:

“...Güngör kafasını işletmeyi bırakmadı ve ahbablarının ülkelerine döndüklerinde, çölde vurduğu vahşi hayvanların doldurulmuş başlarını ele güne göstermek için salona asan avcılar gibi yıllar geçirdikleri irak ülkeye ait bazı hatıralar sergilemek isteyeceklerini düşünerek dükkânının yanında bir de ‘Gift Shop’ açtı. Çevresi geniş olduğu için çoğu Amerikalılar ondan alışveriş ediyorlardı. Bazen, ellerinde Türk parası olmayınca onun Amerikan eşyası da sattığını bildiklerinden, eşyayla değiş tokuş ediyorlardı. Bu işten kesin olarak en çok Güngör kazançlı çıkıyordu. Bu arada Gülsen ile evlenmişti. Gülsen’in babası dükkânını açmasına yardım etmiş, sonra da sıkıştıkça para vermişti işine. Sonra Gülsen, babası öldükten sonra apartmandaki hisselerini kardeşine sattı. Güngör de bu parayla daha büyük ve daha şık bir dükkân açtı. İşini hep daha büyüterek hep daha sıklaştırarak geçirdi yılları. Sonunda, Çankaya tepesindeki, sadece Avrupa malı eşya satan dükkânı açtı. Amerikan eşyası zevksizdi aslında Güngör’e göre. Artık onu satmasına gerek yoktu. Şimdi sattığı İtalyan, İsveç, Alman malı eşyalarının çok daha iyi müşterisi vardı. Amerikan eşyası satan dükkânın müşterileri genellikle ıvır zıvır satan orta halli insanlardı. Bunlarla don, sutyen, sigara, ütü, bardak pazarlığı yapmak sıkıcı ve yorucu bir işti. Oysa şimdi çeyiz permileriyle getirdiği eşyalar, lükse düşkün, eşyayı biraz da pahalılığıyla değerlendiren, yeni snop, Avrupa malına aşık zenginler tarafından neredeyse kapaşılıyordu. Belirli bir kazancın altında gelirleri olanlar, dükkânını ancak müze gezer gibi gezebilirlerdi. Bu arada Vali Dr. Reşit Caddesinde bir apartman yaptırmış, bir de son model Mercedes satın almıştı. Mercedes’i bütün arabalara üstün tutuyor Güngör. İyi bir işadamı, aynı İngiliz dergilerindeki işadamları gibi ‘konservatif’, ‘pahalı’ ve şık eşyalar kullanmalıydı. Giyimi de öyleydi Güngör’ün. Asla o küçük burjuva gençlerinin pek bayıldıkları İtalyan modasına uymaz, İtalyan pabucu dışında o modanın aşırılıklarına yüz vermezdi. İngiliz kumaşı giyer, elbiselerinin kesiminin klasik olmasına önem verirdi. Bir diplomat gibi giyinmek isterdi ve bir diplomat gibi ciddi ve güven verici bir görünüşle mümkün

*olmayanı mümkün göstermek... Kısaca, karşısındakine bir şey satmaktı, tavırlarının, giyiminin amacı...*²³⁴

Bununla birlikte romanda sınıf çatışması teminin anlatımına yer verilen asıl bölümler, Ali adlı sosyalist gençle, Doğan ve Olcay arasındaki ilişkinin aktarıldığı kısımlara tesadüf etmektedir. Yazar bu çatışmayı, proleter tabakaya mensup Ali ile kentsoylu bir ailenin üyeleri olan Doğan ve Olcay kardeşler arasındaki dostluk ilişkisi üzerinden yorumlamaktadır:

*“...Ali ise, hiç istemediği, gereksiz bir eziklik duyuyordu zaman zaman. Doğan artık eskisi gibi inanmıyordu kendisine, seziyordu bunu. Ali’nin büyük bir açığı yakalamışçasına, Ali onu düş kırıklığına uğratmışçasına davranıyordu. Ali’nin Doğan’ın kız kardeşine ilgi göstermiş olması, sanki Ali’deki ‘sınıf atlama özlemini’ açığa çıkarmıştı. Sanki Ali, Doğan’ın sınıfından olanların sahip oldukları şeylere, spor otomobil gibi, gizli gizli özenirmiş de, ilk fırsatta bunu ortaya çıkarırmış gibi... Kız kardeşi sanki başka bir sınıfın sahip olacağı eşyalardan, haklardan biriydi ve Ali bu haklara özenmekle kendi sınıfına ihanet etmişti...”*²³⁵

Ali ile Olcay arasında gelişen duygusal yakınlığın, Olcay’ın erkek kardeşi Doğan’ı huzursuz etmeye başlaması, bir başka sınıfsal çelişkiyi ortaya koymaktadır. Zira Ali, Doğan’ın basit bir kıskançlıktan ibaret olan bu huzursuzluğunun nedeninin, kendisinin sosyal statüsüyle ilişkili olduğu kanaatine varmıştır. Böylece Doğan’ın, kız kardeşinin dar gelirliliği bir işçi gençle birlikte olmasını kabul edemediğini düşünen Ali, birtakım burjuva alışkanlıklarının, asla dönüştürülemez kadar kökleşmiş olduğuna inanmıştır:

²³⁴ Sevgi Soysal, *a.g.e.*, s. 89-90.

²³⁵ Sevgi Soysal, *a.g.e.*, s. 203.

“...Doğan’ın bu tavrını, daha önceki dostluklarında güvenini kazanan kafasına yakıştıramıyor, çığ buluyordu. Demek ki düşüncelerinin çoğu yüzeydeymiş, onu sınıfsal değer yargılarını değiştirebilmiş sayardım. Ama ufak bir olay ondaki temelin sağlamlığını ortaya koydu. Burjuvazinin kadın anlayışı üstüne az mı konuşmuştuk onunla. Bu konuları daha çok Doğan açmaz mıydı? Benden çok ileri gitmez miydi? Ben bu konuları şimdilik lüks sayarken, o ısrarla üstünde durmaz mıydı? Şimdi Olcay’ın benimle ilişki kurmasını kabul edememekle, kızına kristal bir tabla gibi bakan Mevhibe hanımdan ne farkı var? Ama düşüncelerini bu kadar ileri götürürken Ali de yanılıyor, biraz da o gereksiz eziklik duygusunun verdiği aşırılığa kaçıyordu. Doğan’ın duygularının Ali’yi hor görmekle hiçbir ilişkisi yoktu. Basit bir kıskançlıktı bu aslında...”²³⁶

Yukarıdaki satırlarda yazar, Ali’nin şahsında alt sınıflar üzerinde egemen olan ruh halinin niteliğine göndermede bulunmaktadır. Zira sözü geçen “eziklik duygusu” Ali’yi, olayları ve durumları doğru değerlendirememeye sevk edebilecek ölçüde tesiri altına almıştır. Bu noktada yazar, alt tabakaya mensup bireylerin kendilerini “ötekileştirilmiş” ve “dışlanmış” hissetmelerinin gereksizliğini vurgulama eğilimindedir. Romanda, işçi sınıfının tipik bir temsilcisi olarak karakterize edilen Ali, bir taraftan muhtelif yönleriyle idealize edilirken, bir taraftan da ait olduğu sınıfın bu düzlemdeki iç çelişkilerini yansıtan bir birey hüviyetine büründürülmektedir. Bununla birlikte Ali, Doğan ve Olcay üçlüsü, belirli bir dünya görüşünde birleşme anlamında, romanın kolektif kahramanları sayılsalar bile, Soysal bu tiplerin sınıfsal kökenlerini ölçü alarak, Ali’yi Doğan’la Olcay’dan ayrı tutmaktadır. Aslında Ali tipinin, romanda aşırı ölçüde idealize edilmiş görünmesi de bu ayırmadan doğmaktadır. Sevgi Soysal, Ali’yi, Doğan’la Olcay’dan ayırmakla, bu üçlü tipler bütünüünün Goldmann’ın deyimi ile bir “*problematik topluluk*” olma değerini azaltmakta, bunun sonucunda da belirli bir dünya görüşünün amaçları

²³⁶ Sevgi Soysal, *a.g.e.*, s. 204.

doğrultusunda birleşen bir grup yerine, tek başına bir kişinin (Ali'nin) yüceltilmesi eğilimine olanak hazırlamaktadır.²³⁷

Sevgi Soysal'ın, Türk siyasî tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan 12 Mart Muhtırası sonrasının bunalımlı günlerini merkeze aldığı **Yürümek** adlı romanında da, kentlerde yaşanan sosyal tabakalaşma olgusu üzerinde durulmaktadır. Aydın olmakla kadın ya da erkek olmak arasında bocalayan, bir ölçüde yolunu bulamamış, şaşkın ve tedirgin insanların anlatımı²³⁸ üzerinde yoğunlaşan romanın olay örgüsünü, Ela adlı genç kızın etrafında gelişen muhtelif vaka parçaları şekillendirmektedir. Cinsel problemlerini ve nevrotik dengesizliklerini entelektüel yaşamlarına yansıtan bireylerin özgürlük çatışmalarını merkeze alan romanın arka planını ise, Ankara'nın ağır bürokratik atmosferi ve kentsel dokuda meydana gelen sosyal tabakalaşma teşkil etmektedir. Romanın şahıs kadrosu da bu tematik yapıya uygun olarak orta sınıf memur ve bürokrat tiplerle, farklı sosyal sınıfların temsilcisi konumundaki kişilerden teşekkül etmiştir.

“...İşte bir eskiyle, kaçınılmaz bir sonra arasındaki, dünle beklenmedik bir çabuklukta gelen bugün arasındaki Yenişehir... Akşamüstleri ‘ülküçü’ bir devlette görevli olmanın o zamanlardaki özel tavrıyla evlerine dönen memurların mahallesi. Kiralık evde oturma lüksünü sürdürebilenlerin (o zamanlar bir lükstü bu, eski Ankara’lıların kendi evleri vardı; başka, daha büyük ve güzel kentlerden Ankara’ya ‘vatan görevi’ için gelenler kirada otururlardı-bu katlanmanın geçiciliğini pekiştirmek için belki) manav ve bakkaldan veresiye alışveriş edenlerin, yaz geceleri bir balkona ya da fiskiyesi pinpon topu zıplatan bir bahçe havuzunun yanına kurulmuş raki sofrasında sabahlara dek söyleyecek önemli şeyleri olan, bir gün hem kendilerine, hem de görevlerine duydukları inancı yitireceklerini hiç sanmayanların mahallesi... Sonra generallerin, subayların, henüz önemleri pek anlayamamış mühendislerin, mimarların, doktorların, öğretmenlerin, yerden bitme profesörlerin...

²³⁷ Hilmi Yavuz, *a.g.e.*, s. 79.

²³⁸ Hilmi Yavuz, *a.g.e.*, s. 77.

Bir bakıma çile dolduranların, en çok İstanbul'a giden yataklıyı sevenlerin. Boş arsalar...

Bazı çocukların topu vardı; yakan top oynanırdı. Kurtarmaca oynanırdı. Bu çocuklar, olsa olsa 'istop' oyununda İngiltere'yi ya da Almanya'yı seçmekle ayrılırlardı. Birbirlerinden çok daha zengin, çok daha yoksul çocukların nasıl birlikte oynadıklarını, hatta oynayıp oynamadıklarını bilmezlerdi. Evler iki katlı, tek katlıydı. Kalorifer daha yayılmamıştı. Kapıcılar da, kapıcı çocukları da. Benzer evler, benzer ev eşyaları, benzer bayramlıklar, benzer harçlıklarla oynayan çocuklar. Sadece bisiklet, paten ya da futbol topunu kıskanan... O zaman Altındağ yok muydu? Köylüler, çingene çocukları görülmezdi pek. Ankara'ya göç başlamamıştı. Hükümet vardı Ankara'da. Ankara'da köylülerin Bulvardan geçmeleri yasaktı..."²³⁹

Orta sınıf memur ve bürokratlar, halkına yabancılaşmış entelejans mensupları, aristokratlar, köylüler ve işçiler bu mozaği oluşturan yapı elemanları olarak bir bütün halinde karşımıza çıkmaktadır. Romanda söz konusu toplumsal mozağin tasvirine tahsis edilen bölümlerin geniş bir yer tutması, yazarın çatışık değerler olarak ele aldığı karakter ve tipler arasındaki sınıfsal mücadeleyi aktarma eğiliminin doğal bir uzantısı olarak da yorumlanabilir.

Yürümek romanında tesadüf ettiğimiz bu karakter zenginliğini yazarın **Şafak** adlı eserinde de gözlemleyebilmekteyiz. 12 Mart dönemine tesadüf eden süreçte yaşanan siyasal kutuplaşmanın yarattığı sosyo-politik gerilimi merkeze alan roman, kentleşme olgusunu farklı bir perspektiften değerlendirmektedir. Bu farklılık, yazarın mekân seçiminde de kendisini gösterir. Zira Sevgi Soysal'ın öteki eserlerinden farklı olarak *Şafak* romanında mekân kurgusu, Adana şehri ile sınırlı tutulmuştur. Adana'ya sürgüne gönderilen Oya adlı devrimci ile yolları kesişen Mustafa, Hüseyin ve Ali'nin gözaltına alınmalarıyla başlayan süreçte yaşanan hadiseleri konu alan romanın üzerinde durduğu temel sorunlardan biri de, sınıf mücadelesidir. İdeolojik

²³⁹ Sevgi Soysal, *Yürümek*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 13.

çatışmaların arka planını teşkil eden bu sorun, romanda işçi-işveren ilişkileri paralelinde ele alınmıştır:

“Adana'nın bereketi o güneş doğdu doğacak. Bankalar Caddesindeki kuyumcuların kepenkleri inik. Kalın enseli, büyük arabalı, bozuk şiveli Adana eşrafının Çukurova bereketiyle şişmiş cüzdanları açacak bu kepenkleri. Büyük kapılı evlerine, en büyüğünden buzdolapları aldırın, hizmetçilerini traktör gibi ezen esmer ve şişman karılarının kalın bilekleri altınlarla donanacak. Büyük kalçalı bar karılarına harcanmış paraların kefareti ödenecek. Sabaha var daha. Altın bileziklerin, kösteklerin, maşallahların yığıldığı vitrinlerle kapı komşusu bankalar da kapalı. Kapalı kepenkler, bankalar ve işyerlerinin hemen yakınındaki Küçük Saatin oradaysa şafaktan önce davrananlar var. Adana'nın dış mahallelerinden, çevre kasaba ve köylerinden akan karaltılar, Kuruköprü meydanından Küçük Saate doğru süzülüyorlar. Orada, Küçük Saatin çevresinde toplanıp bekliyorlar. Kendi şafaklarını; bir günlük ekmeği çıkaracakları herhangi bir işi bekliyorlar. Kaldırımlara, kapalı işyerlerinin merdivenlerine oturmuş, umutlarını şafağa bağlamışlar. Bir an önce ağarsa gün, bir an önce başlasa emek avı. Adana bereketinden paylarına ya ırgatlık ya amelelik, ya da günübürlük bir iş düşse, Adana güneşi altında domates, biber, kırmızı turpla çiğneyebilseler pidelerini. Daha ne olsun? Adana şafağı beklenmeye değer.

Gün ağardı ağaracak. Kasketli, fötr şapkalı emek avcıları da çıkacaklar piyasaya. Kaldırımlara yığılmış bu kalabalıkların arasından işe yarayanları, dişleriyle has altını yoklarcasına seçecekler. Arta kalan döküntülerse kışkışlanacak kaldırımlardan, renkli ofset baskılı sabah gazeteleri serilecek yerlerine. Bu şafakta iş bulamamış kadınların nasırlı, tokyolu ayakları, kızı Arzu'yu ağlayarak öpen Salih Güney'in renkli fotoğrafı üstünden atlayacak uzaklaşırken...”²⁴⁰

²⁴⁰ Sevgi Soysal, *Şafak*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1977, s. 210.

Yazar, büyük bir hızla kentleşen Adana'nın farklı merkezlerinde kurulan işçi pazarlarını betimlerken, bir taraftan da işveren kesimle işçi arasındaki sömürü ilişkisini sorgulamaktadır. Romanda bu durum, ekseriyetle kent yaşamına özgü kapitalist üretim tarzının sonucu olarak sunulmaktadır. Bir başka ifadeyle kentleşme süreci, işçi ve işveren sınıfları arasındaki gelir dağılımı adaletsizliğinin başlıca müsebbibi niteliğindedir. Yazar tarafından “*fötr şapkalı emek avcıları*” olarak nitelendirilen işverenler, emeğini sömürdükleri işçiler üzerinden elde ettikleri kazançla müreffeh bir yaşam sürerken, çoğunluğunu köylü göçmenlerin oluşturduğu mevsimlik ve günlük işçiler, kent yaşantısı içinde var olma mücadelesi vermektedir. Romana adını veren “Şafak” kavramı, işverenler için eğlence ve safahat ile geçirilmiş bir gecenin ardından gelen mahmurluğu ifade ederken, işçiler için ekmek kavgasının başlangıcı olarak değerlendirilmektedir:

“...İnönü Caddesinde yükselen yeni yapılarda sabah oldu bile. Ameleler yataklarını toplayıp dün ördükleri tuğla duvarın dibine sürdüler. Çorba ateşte, az sonra ustabaşı gelecek, işbaşı yapılacaktır. Günün bereketi işe erken başlamada.”

Adana'nın sevecen, ılık sonbahar güneşi Atatürk Bulvarındaki on iki katlı apartmanların ardından doğuyor. Güneşi bekleyen yok burada, ev içlerini sımsıkı kapanmış kepenklerle güneşten koruyanların yeşertecekleri bir şey yok. Güneş Çukurova'daki görevini bitirdi çoktan. Pamuk ırgatları tarlalara salındı. Kepenklerle sabahtan korunan yatak odalarında da şafağa koşturan beyler var. Az sonra Chevrolet Impala arabalarına kurulup pamuklarının başına gidecekler. Bir tutkun gibi, uykularını terk ederek. Çünkü toprak tutkunluk ister. Mülklerine kıskanç bir düşkünlükle vurgunlar çünkü. Gönülleri dönüm dönüm topraklarda... Bitmek tükenmek bilmeyen, bire bin veren yavuklularında. Gözlerinden, sabah keyiflerinden her şeylerinden sakınırlar onu. Hiç kimseyle, hiçbir şeyle paylaşmazlar. İyi ve yeterince sakınılarak, uğruna canlar feda edilerek sevilince apak milyonlar veren toprak, aşktır, sevdadır. Ve villanın beyi nice geç yatmış olursa olsun, sevdalısına

koşacak şafakta, onun değerini bilemeyen, kaba, sevdasız, inançsız ve sevgisiz ırgatlardan sakınacak mülkünü... ”²⁴¹

Sınıf mücadelesi temine, romanın sonraki bölümlerinde de rastlamaktayız. Emekli Albay, Akdeniz Sanayi Fabrikası Müdürü Muzaffer Bey’in emri altında çalıştırdığı işçiler hakkındaki düşünceleri, işverenlerin, köyden kente göç eden taşralı kesim karşısındaki tavrını özetlemektedir:

“...Çalışma adabı yok bu memlekette. Kimse emeğinin hakkıyla yetinmeye niyetli değil. Avantadan, kolaydan kazanmak istiyor hepsi. İşçiler işlerini benimsemiyorlar. Bu fabrika ne iş yapar, memlekete ne gibi hizmetlerde bulunur, yurt kalkınmasında ne gibi bir önemi haizdir? Hiç umurlarında değil. Var mı yok mu, tazminat, ücret, sigorta, emeklilik, şu, bu... Ama kendisine emek veren fabrika yansa, kül olsa örneğin, ne olacak, bunca adamı kim doyuracak düşünmez. Kalın kafaları bir gün düşünmez bunu, fabrika sanki devr-i daim. Asıl sigorta bu fabrika, fabrika olmayınca sigortayı gör sen. Tabanı yarık Arap karılarını, sümüklü bebelerini doyursun bakalım. Dinleri imanları para. Atatürk bir uyansa. Uyansa da emanetlerini bir görse. Asıl kabahat bunları köylerden şehre akıtan namussuzlarda. Şu Menderes bir kez değil, üç kez asılmayı hak etti. Eskiden böyle miydi? Bu köylü köyünde, geleneği göreneğiyle efendi efendi otururdu. Misafirperver, tok gözlü... Ya şimdi? Hayatında makineyi daha yeni gören ‘ücretim’ diye başlıyor açgözlülüğe... ”²⁴²

Yazarın, realist gözlemlerine dayalı olarak tipleştirdiği Muzaffer Bey, belirli bir sınıfın temsilcisi olduğu gibi, romanda aktarılmak istenen çatışma unsurunun kurulmasını sağlayan başlıca figürlerden biri olarak da değerlendirilebilir. Şerif Aktaş’ın, Etienne Souriau’ya atıfla, “*Hasım/Karşı Güç*” olarak adlandırdığı bu tip,

²⁴¹ Sevgi Soysal, *Şafak*, s. 211.

²⁴² Sevgi Soysal, *Şafak*, s. 222.

romanda herhangi bir çatışma unsurunun var olabilmesi için mevcudiyetine ihtiyaç duyulan karşıt gücü temsil etmektedir.²⁴³ *Şafak* romanında yer verilen sınıf çatışmasına canlılık kazandıran karakterlerden biri olan Muzaffer Bey, bu açıdan bakıldığında yukarıda tanımlanan “*Hasım/Karşı Güç*” kimliğinin tipik bir örneğini sunmaktadır.

Talip Apaydın’ın, şehirleşme, göç, gecekondulaşma, işçi-işveren ilişkileri ve sosyal adalet gibi konuları toplumcu gerçekçi gözleme dayalı olarak gündeme taşıdığı **Kente İndi İdris** romanında da sınıf çatışması temine rastlarız. Tematik açıdan iki bölüm halinde inceleyebileceğimiz romanın ilk kısmı, İdris’in ailesiyle birlikte toprağını terk ederek Ankara’ya göç etmesinin ardından kentte tutunma sürecinde yaşadığı sıkıntıların anlatımına tahsis edilmiştir. Bu bölümde üzerinde durulan göç, gecekondulaşma, geçim sıkıntısı, işsizlik ve benzeri sorunların yerini, İdris’in gazoz fabrikasında işe girmesiyle başlayan ikinci bölümde emek sömürüsü, işçi-işveren ilişkileri ve sınıfsal mücadele gibi temler almaktadır. Yazarın romanın ikinci bölümünde yer verdiği vaka parçaları, bütünüyle işçi-işveren ilişkileri ve bu paralelde gelişen sınıf mücadelesi sorununun anlatımını önceleyecek şekilde tanzim edilmiş gibidir. İdris’in, fabrikanın diğer işçilerinin teşvikiyle kaydolduğu sendikanın toplantılarında dinlediği konuşmaların içeriği, yazarın sınıf mücadelesi sorunu karşısındaki tavrını ortaya koymaktadır:

“...’Sizler hepiniz köylüsünüz,’ diyordu Başkan. ‘Kıraç toprağınızda bunca yıl çalıştınız, didindiniz. Bunca emeğinize karşın geçinemediniz. Kalkıp şehre geldiniz. Size kimse yardım etmedi. Çoluk çocuğunuzla şu zengin Ankara şehrinde işsiz güçsüz dolaştınız. Ekmeksiz kaldığınız günler oldu. Kimse dönüp bakmadı. Çalışmak istediniz, kimse iş vermedi. Oysa siz de bu ülkenin insanlarısınız. Bu devlet sizin de devletiniz. Askerliğinizi yaptınız, verginizi ödediniz. Kim bilir ne yollarla işçi oldunuz. Sabahtan akşama kadar gene çalışıyorsunuz. Ter döküyorsunuz. Efendiler

²⁴³ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 138.

hiç çalışmadan, terlemeden milyonlar kazanırken, sizler boğaz tokluğuna çalışıyorsunuz. Gene hakkınız yeniyor. Gene horlanıyorsunuz, ayaklar altında eziliyorsunuz. Çünkü düzen böyle kurulmuş. Biz bu düzeni değiştireceğiz arkadaşlar! Hakkımızı kopara kopara alacağız. Onlar bir avuç insan, bizler milyonlarız!’

İdris’in içi bir tuhaf titriyordu.

‘Aslı ne bu adamın?’ diye sordu Nuri’ye.

‘İşçi, işçilikten gelme. Sirtında yük taşımış’...’’²⁴⁴

Romanda yer verilen sınıfsal ihtilafların, özellikle işçi-işveren ilişkileri bağlamında kurgulanmasının başlıca nedeninin, yazarın ideolojik yönelimleri çerçevesinde belirli bir dünya görüşünün meşruiyetini okura kabul ettirme eğilimiyle ilişkilendirilebileceği kanaatindeyiz. Talip Apaydın, romanda proleter tabakanın işveren ve sermayedar karşısındaki durumunun analizi üzerinden, sosyal adaletsizliği merkeze alan çok boyutlu bir sistem eleştirisine uzanır. Eleştiriye tabi tutulan sistem, kente özgü kapitalist üretim biçimi tarafından türetilen, sömürü ve tahakküme dayalı toplumsal düzen içerisinde köylüyü ötekileştiren bir anlayış üzerine müessistir. Sendikal hakların temini, politik açıdan işverenin yanında yer alan “*sarı sendika*”larla işçi sendikaları arasında vuku bulan çatışma ve siyasal otoritenin sermaye yanlısı tutumu, bu eleştirel tavrın diğer bileşenleridir. Bütün bu veriler göz önüne alındığında yazarın, imtiyazlı sınıfların işçi ve göçmen üzerinde kurduğu tahakkümün başlıca sorumlusunun şehir ve şehre özgü değerler bütünü olduğu düşüncesini savunduğu görülmektedir.

İdris, şehri, sınıf bilinci kazanmasını sağlayan bir yerleşim birimi olarak görmektedir. Bununla birlikte, sık sık köyde hüküm süren cehaleti sorgulayarak kırsal kesim insanının sosyal ve sınıfsal haklarını örgütlü bir biçimde savunma yetisinden mahrum olduğunu düşünmektedir. Başka bir deyişle şehir yaşantısı, İdris

²⁴⁴ Talip Apaydın, *a.g.e.*, s. 150.

için bir tür “*uyanış*”ı simgelemektedir. Romanın birçok bölümünde yazar, İdris karakterinin iç monologlarına dayalı olarak köylü göçmenin kentte yaşadığı bilinçlenme sürecine atıfta bulunmaktadır.

Eserde karşımıza çıkan sınıfsal ayrışma, yalnızca işçi ile işveren arasında mevcudiyet gösteren bir olguya işaret etmemektedir. Apaydın, geçimini seyyar satıcılıkla sağlayan Ömer Ağa'nın, yeterli maddî birikimi elde ettikten sonra sınıf atlayarak esnaflığa terfi etmesinin ardından İdris ile yaşadığı sorunlara değinerek, esnaf sınıfıyla işçi sınıfı arasına da kesin bir mesafe koyar. Yazara göre esnaf sınıfı, şehir hayatına özgü iktisadî düzenin türettiği bir toplumsal tabaka olarak alt gelir düzeyinden ayrılmanın ilk aşamasını teşkil etmektedir. Bu niteliğiyle esnaf, romanda gayrimeşru yollardan elde ettiği kazançla sınıf atlamış, “*gösteriş meraklısı*” ve “*sınıf bilincinden mahrum*” alt orta tabakanın tipik temsilcisidir. Yazarın esnaf sınıfına ilişkin olumsuz görüşleri, Ömer Ağa ile Nuri ve İdris arasında geçen aşağıdaki diyalog üzerinden de gözlemlenebilmektedir:

“... Elmadağ’lı Nuri işten dönüyordu. Onları kapının önünde oturuyor görünce bir ayak uğradı.

- Oo komşu, gel. Aleykümselam.

İdris kalkıp karşıladı. Asık suratı çözüldü. Tam zamanında geldiği için sevindi.

- Nasılsınız, ne var ne yok?

- İyilik valla. Ben de az önce geldim. Ömer Ağayla konuşuyorduk.

Aralarına bağdaş kurup oturdu.

- Ne konuşuyordunuz? Ömer Ağayla bizim yollar ayrı. O esnaf sınıfına girdi, biz ise işçiyiz.

- Öyle he, anlaşıyoruz gayri.

- Niye anlaşıyamayalım canım? Biz hemşeriyiz seninle.

- Öyle ama baksana küçük görüyorsun bizi?

- Ne küçük görmesi kardaş, ayıp ettin. İşçilik zor diyoruz, doğru değil mi?

- Zor ama namuslu, dedi Nuri. Kimseyi aldatmıyoruz, kimseye yalan söylemiyoruz. Çalışıp emeğimizi yiyoruz...’’²⁴⁵

Romanda sözü edilen sınıf çatışması sorunu, şehirleşme tanımında özel bir ağırlığı olan parametrelerden birine işaret etmektedir. Bu parametre, “*sınıfsal tabakalaşma*”dır. Kentleşme sürecinin kuramsal zeminine ve ülkemize özgü kentleşme deneyiminin muhtelif aşamalarına yer verdiğimiz birinci bölümde ifade edildiği üzere kent, “*sosyal sınıfların doğduğu*” ve “*aralarındaki gelir adaletsizliğine dayalı olarak belirli toplumsal, kültürel ve iktisadî çatışmaların yaşandığı*” bir yaşam ünitesidir. Talip Apaydın’ın *Kente İndi İdris* romanında bu sosyolojik gerçeği, **angaje edebiyat** eserlerinde karşılaştığımız sübjektif anlayış çerçevesinde ele aldığını ifade edebilmek mümkündür.

2.3.2.2. Ülkücü/Milliyetçi Edebiyat Geleneğinde Sınıfsal Ayrışma ve Sınıf Çatışması

Yakın siyasi tarihimizin en önemli kilometre taşları olan darbe süreçlerinin Türkiye’ye özgü kentleşme deneyiminin şekillenmesinde önemli birer rolü olduğu görülmektedir. Yukarıda ilgili eserlerine atıfta bulunduğumuz yazarların yanı sıra, özellikle milliyetçi/muhafazakâr kimliğin önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkan romancılarımız da 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbelerinin oluşumuna zemin

²⁴⁵ Talip Apaydın, *a.g.e.*, s. 120-121.

hazırlayan siyasal gerilim ortamını işleyen edebi ürünler vermişlerdir. Ahmet Bican Ercilasun'un **Gülner**²⁴⁶, Turan Güven'in **İnsan Gelecekte Yaşar**²⁴⁷ ve Özcan Yeniçeri'nin **Ölümler Nefes Almaz**²⁴⁸ adlı romanları, ülkeyi askeri darbenin eşğine getiren öğrenci olaylarının vuku bulduğu kaotik atmosferi merkeze alırken, toplumsal değişimi sağ-sol çatışması eksenine oturtmaktadır. Bu romanlarda sınıf çatışması teminin yerini ideolojik ayrışma almıştır. Muhteva ve üslup bakımından birbirine oldukça benzeyen bu eserlerde Türk tarihinin parlak dönemlerine duyulan özlemlerle birlikte Türk destanlarından alıntılanan motif ve mitik anlatılara da sıklıkla yer verilmektedir. Mekân olarak seçilen yer, genellikle öğrenci olaylarına sahne olan büyük şehirlerimizden biri veya birkaçıdır. Gençler arasındaki ideolojik kamplaşmanın yarattığı çatışma ortamında farklı sosyal sınıf ve dünya görüşlerinin temsilcisi durumundaki bireylerin birbirlerine düşmanlaştırılmalarının, darbe ortamının oluşması için gerekli altyapıyı hazırlamak isteyen devlet idarecilerinin projesi olduğu savunumu, bu romanların en önemli iletilerini oluşturur.

*“... Ülkemin sokaklarını ve üniversitelerini arenaya dönüştürüp bizleri gladyatör gibi vuruşturanların günümüze sarkan oyunlarını bozamamıştık... Bazı insanlarla aynı gemide olmamıza rağmen, nasıl oluyordu da bunlar kabaran denizin dalgalarından hiç etkilenmiyorlardı? Romalılar, zaferlerine sevindikleri ve mağlubiyetlerine sövdükleri gladyatörleri küçümserlermiş. Sistemin ağaları da bizleri sanki hep o gözle görüyordu...”*²⁴⁹

Turan Güven, aynı toprağın çocuklarını kamplara ayırmak suretiyle birbirine düşman kılan nedenleri sorgulayarak sorumluluğun devlet idarecilerinde olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Yazarın özyaşam öyküsünden hareketle kaleme aldığı romanın bu bölümünde, sağcı ve solcu gençler arasında vuku bulan sokak çatışmalarından hiçbir şekilde zarar görmeyen yöneticileri, arenalarda

²⁴⁶ Ahmet Bican Ercilasun, *Gülner*, Ötüken Yayınları, Ankara 1998.

²⁴⁷ Turan Güven, *İnsan Gelecekte Yaşar*, Bilge Oğuz Yayınları, Ankara 2006.

²⁴⁸ Özcan Yeniçeri, *Ölümler Nefes Almaz*, Tolunay Yayınları, İstanbul 1998.

²⁴⁹ Turan Güven, *a.g.e.*, s. 12-14.

vuruşturdukları gladyatörleri küçümseyen Romalı idarecilere benzetmesi oldukça manidardır. Benzer bir tavrı Özcan Yeniçeri'nin 12 Eylül sürecini ele aldığı otobiyografik romanı **Ölüler Nefes Almaz**'da görebilmek de mümkündür:

“... Şuna vicdanımız kadar eminiz ki, karşıt olarak mücadele edenlerin; çekilen acılar, yenilen kurşunlar, dökülen gözyaşları ve sıkılan yumruklar bakımından birbirlerinden ne bir eksikleri ne de bir fazlaları vardır. Samimiyet ve ihlasta da öyle. Bir tarafın acısına acı, elemine elem, mücadelesine mücadele deyip; diğer tarafın ölüsünü ölüden, sakatını sakattan, çilesini çileden saymamak her şeyden önce insanlık suçudur. Aynı toprağın çocukları aynı silahlarla vurulmuştur. Ölenler, sakat kalanlar, istikbali kararanlar, zindanlara tıklanlar; zenginin değil fakirin, sosyetenin değil köylünün, villalarda yaşayanların değil köyde ya da gecekondularda yaşayanların çocuklarıydı. Sis kalkınca görülmüştür ki aç acı, garip garibi yok etmiştir...”²⁵⁰

Ölüler Nefes Almaz romanında Özcan Yeniçeri, öğrenci olayları esnasında ölen, sakat kalan, istikbali kararan ve zindanlara tıklan gençlerin “zenginin değil fakirin, sosyetenin değil köylünün, villalarda yaşayanların değil köyde ya da gecekondularda yaşayanların çocukları” olduğunu belirterek sınıfsal ayrışma sorununa işaret etmektedir. Bu durum şehirli ile köylü, zengin ile yoksul, villalı ile gecekondulu arasındaki sosyoekonomik farklılığın ve toplumsal eşitsizlik sorununun yalnızca sol görüşlü yazarlarca teşhis edilmediğini, milliyetçi/ülkücü yazının da aynı probleme belirgin bir hassasiyetle yaklaştığını kanıtlamaktadır. Romanın yukarıda yer verdiğimiz bölümünde yazar, hayatlarını kaybeden, acı çeken, geleceği çalınan gençlerin tamamının köylü, gecekondulu ve alt tabaka mensubu yoksul ailelerin çocukları olmalarının düşündürücü olduğunu vurgulamak ister gibidir. Yazarın bu tavrı aynı zamanda, solcu ve sağcı gençleri birleştiren ortak bir paydanın varlığına dikkat çekmektedir: Siyasal görüşleri ve inançları birbirinden kesin çizgilerle ayrılan bu gençler aynı toplumsal eşitsizliğin kurbanıdır.

²⁵⁰ Özcan Yeniçeri, *a.g.e.*, s. 2.

Gülnar, İnsan Gelecekte Yaşar ve Ölümler Nefes Almaz romanları, sosyal zaman bakımından aynı dönemi merkeze alan, yazarlarının otobiyografik hikâyelerinin anlatımına yer verecek şekilde kurgulanmış eserlerdir. Yazarlarının aynı dünya görüşünün temsilcileri hüviyetinde olmaları ve aynı ideolojik gelenekten beslenmeleri, bu yapıtlarda savunulan görüşler arasında kesin bir düşünce birliğinin kurulabilmesini sağlamaktadır. Farklı alanlarda tahsil görmüş olmakla birlikte her üç yazarın da akademisyen kimlikleriyle ön planda olmaları, ele aldıkları olay ve durumları bilimsel bir duyarlılıkla kurgusal metne taşımalarını sağlamıştır. Zira gerek Ahmet Bican Ercilasun, gerekse Turan Güven ve Özcan Yeniçeri, 1970’li ve 80’li yılların Türkiye’inde yaşanan toplumsal dönüşümü sağ-sol olaylarını merkeze alarak incelemiş, şehirleşme sürecine bağlı olarak teşekkül eden sosyal sınıflar arasındaki sorunları gerçekçi bir biçimde yansıtmaya çalışmışlardır.

2.3.3. Bağımsız Romancıların Eserlerinde Şehirleşmenin Ürettiği Bir Sorun Olarak Sınıf Çatışması

Sınıf çatışması olgusu, Orhan Pamuk’un 1982 yılında yayımlanan **Cevdet Bey ve Oğulları** adlı romanında da temel kentleşme problemlerinden biri olarak sunulmaktadır. Yazarın ilk romanı olan *Cevdet Bey ve Oğulları*, 19. asrın sonlarından 20. asrın ikinci yarısına kadar olan süreçte Türk toplumunun yaşadığı çok boyutlu değişimi konu almaktadır. Romanda aynı ailenin üç farklı kuşağına mensup bireylerin hayatları etrafında kurgulanan epizotlar aracılığıyla, ülkemizde yaşanan toplumsal dönüşümün farklı merhalelerine işaret edilmektedir. Bu noktada sözünü ettiğimiz toplumsal dönüşümlerden biri de, şehirleşme hareketleri temelinde gelişen sosyal tabakalaşma olgusudur.

Romanda yer verilen olaylara sahne teşkil eden mekân ekseriyetle İstanbul'dur. Buna karşın romanın mekân kurgusunun statik bir yapı çerçevesinde oluşturulduğu iddia edilemez. Yazar, İstanbul'un farklı semtlerine taşıdığı olayların anlatımı aracılığıyla, bu semtlerde ikamet eden insanlar arasındaki sınıfsal ayrışmanın altını çizmektedir. Romanda, varlıklı ve muteber bir tüccar olarak karşımıza çıkan Cevdet Bey'in Nişantaşı'nda bir konakta doğup büyümüş bulunan oğlu Refik için Mühendis Mektebi'nden arkadaşı Muhittin'in sarf ettiği sözler üzerinden, sınıfsal ayrışmanın İstanbul'un "semt" düzeyindeki yaşam birimlerini tanımlamada bir ölçüt haline geldiği anlaşılmaktadır:

"... Birazdan bir konuğumuz gelecek, çocuklar!"

Refik gelecekti. Çalıştığı inşaat bürosuna telefon ederek Muhittin'i aramış, konuşmak istediğini söylemişti. Telefondaki ses titreşim, kararsız, sıkıntılı bir sestir. Muhittin'in Refik'ten işitmeye alışık olmadığı bir şeydi bu.

'Edebiyatçı mı ağbi bu arkadaşınız?'

'Haa, yok! Mühendis! Edebiyatçılar Beşiktaş meyhanelerine pek uğramazlar. Onlar görmek istiyorsanız Beyoğlu'na çıkın! Bir mühendis bu arkadaş. Mühendis Mektebi'nden sınıf arkadaşı. Gerçi o da pek Beşiktaş'a uğramaz: Nişantaşı'lıdır!' Gülmeye başladı. Sonra askeri okul öğrencilerinin de güldüklerini görerek tedirgin oldu. Hem anlamadan gülüyorlar, hem de gülüşleriyle Refik'i biraz alaya almış oluyorlardı. Oysa kim olursa olsun, Muhittin'in arkadaşına öyle kolay gülmemeleri gerekirdi. Eğer Refik'le alay etmek gerekirse bu Muhittin'e düşerdi, onlara değil.

Suratını asarak: 'Eee ne gülüyorsunuz bakalım?' dedi. Sonra biraz ayıp ettiğini düşündü. 'Evet, Beşiktaş'a uğramaz,' dedi. 'Nişantaşı'lıdır o. Yukarıdan geliyor sizin anlayacağınız. Zaten bu Beşiktaş hep altta kalmıştır. Eskiden Yıldız'da saraydaydı efendilerimiz, şimdi Nişantaş'talar!..' '251

²⁵¹ Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 230.

Beşiktaş semti, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte önemini yitirmiş, daha ziyade orta tabaka mensubu bireylerin ikamet ettiği bir bölge hüviyeti kazanmıştır. Nişantaşı ise ticarî faaliyetlerin merkezi olma niteliğiyle zenginleşerek üst orta ve üst sınıfların yaşam alanı haline gelmiştir. Yazar tarafından şehrin birbirine komşu iki semti arasında kurulan bu “*ast-üst*” ilişkisi, gelir seviyesine dayalı sosyal tabakalaşmanın hiyerarşik yapısını gözler önüne sermektedir. Romanda, II. Abdülhamit devrinde 33 yıl boyunca devletin idare merkezi olarak kullanılagelmiş olan Yıldız Sarayı'nın bulunduğu Beşiktaş semtinin, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte bu vasfını yitirdiği, “*Eskiden Yıldız'da saraydaydı efendilerimiz, şimdi Nişantaş'talar!..*” söylemiyle vurgulanmaktadır. Saltanatın lağvedilerek yerine yeni ve modern bir devletin ikame edilmesi, siyasî otoritenin el değiştirmesini de kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda efendilerin “*saray*”dan “*Nişantaşı*”na taşındığı yönündeki tespit, yönetim erkinin el değiştirerek iktisadî bakımdan üstün olan sınıflar arasında paylaştırıldığı düşüncesini ortaya koymaktadır. Plütokratik yapının egemenliğine atıfta bulunan bu cümle, toplumsal dönüşümün bir cephesini anlattığı gibi, sınıfsal ayrışmanın izlerinin derinleştiğine de işaret etmektedir.

Mahiyeti itibariyle “*tarihi roman*” türünde kaleme alınmış bir eser olarak değerlendirebileceğimiz Cevdet Bey ve Oğulları'nın, kendi organik bütünlüğü içerisinde incelendiğinde “*sınıf*” kavramının Türk toplumunda yerleşik bir sosyolojik olgu hüviyeti kazanmasının tarihsel arka planını, tüm gelişim evreleriyle birlikte sunduğu görülmektedir. Romanda yer alan olayların kronolojik gelişimi de, kentlerimizin modernleşme/batılılaşma seyri ile sosyal sınıfların oluşum süreci arasındaki ilişkiyi tutarlı bir bütünlük haline getirecek şekilde düzenlenmiştir.

Pınar Kür'ün **Asılacak Kadın** romanında da sınıf çatışması teminin sorunsallaştırıldığı görülür. Farklı gelir düzeylerinden insanların bir arada yaşadığı yerleşim bölgelerinde, söz konusu bireyler arasında zuhur eden kültürel, ekonomik ve sınıfsal farklılıkların meydana getirdiği sosyal çatışma, romanın hakim temlerinden birini teşkil etmektedir. Romanda, bu tem, üst orta gelir grubuna mensup

olmasına rağmen dar gelirli halkı dolandırabilmek için ailesiyle birlikte Zeytinburnu'ndaki alelâde bir gecekodu semtine taşınmış olan Yüksel Bey adlı avukatın karısının, yaşadıkları yerleşim birimini hakir görmesi sonucunda gelişen olaylara bağlı olarak ortaya koyulmuştur:

“...Ne demişti kadın beni kovmadan önce? Kocasına bağıryordu. Nasıl da cırtlaktı sesi. Bıktım usandım artık bu mahallede oturmaktan. Gecekondulara taşınayım diye mi evlendim seninle? Ne bir komşum ne iki laf edecek bir insanım var. Bak şuna bak. Oğlunun arkadaş diye eve getirdiği pis piçe bak. Kokuyor. Bütün evi kokutuyor. Pencereleeri açıyorum gittikten sonra. Her şeyden çok sesinin cırtlaklığı kalmış hatırımda. Şimdi bile duyuyorum sanki. Em tiz perdeden ve tek ton üzerine. En ufak bir nüansı yükselip alçalması olmayan. Neydi onu aniden öyle çıldırtan acaba? Benim gibi Aysel'le Rukiye'nin bağırııp çığırmalı mahalle kızı kavgalarına alışkın bir çocuğu bile şaşırtmıştı. Kocası da bağırıverince kesmişti sesini ama. Hemen bastırmıştı adamın sesi onunkini. Ne de olsa erkek sesi. Kes be. Bu pis insanlar olmasa bu evi yapamazdık. Başka yerde olsak burada kazandığının yarısını kazanabilir miyim ha? Kolay mı benim gibi birinin avukatlıktan para kazanması? Kes sesini otur da haline şükret. Sen nesin ki geldiğin yer nere ki buraları beğenmiyorsun? Samatya'dan Zeytinburnu'na geldin. Bakkal kıızıken avukat karısı oldun. Ev de kendi evin. Daha ne istiyorsun?”²⁵²

Yukarıda aktardığımız diyaloga dayalı olarak yazarın, sınıfsal farklılıkların oluşumunda etken olan ögenin “gelir düzeyi” olduğu düşüncesini taşıdığını belirtebiliriz. Bu bağlamda “para”, bir tür sınıf atlama aracı olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, meskun olunan mekânın/yerleşim biriminin de, tek başına bir statü göstergesi olarak algılandığını görmekteyiz. Sözgelimi Avukat Yüksel Bey'in karısının, gelir düzeyleriyle yaşadıkları yerleşim birimi ve

---

²⁵² Pınar Kür, *a.g.e.*, s. 16.

sosyal çevre arasındaki orantısızlıktan rahatsızlık duyması, sınıfsal statünün mekân ile olan özdeşlik ilgisini kanıtlamaktadır.

Romanda yer verilen kahramanların bir kısmı, mensubu buldukları sosyal sınıfla çatışma halindedir. Bu kahramanların başında, romanın merkezi karakteri olarak beliren İrfan Elverir adlı avukat gelmektedir. Geçim sıkıntısı ve yoksulluk içinde geçen çocukluk yılları boyunca muhayyilesinde yaşattığı zengin olma tutkusuyla illegal faaliyetlere yönelen İrfan, ait olduğu sınıfın gerçeklerinden kaçmaya çalışmaktadır. Bu kaçış İrfan'ı, maddi gücün sağlayacağı sınıfsal üstünlüğün meşruiyetine inandırmış gibidir. Zira İrfan için maddî güç, sınıf atlamanın önkoşuludur. Romanda İrfan'ın, sınıf bilincinden yoksun, tipik bir lümpenden, meslekî kariyerinde başarıya ulaşmış önemli bir yargıç olmaya doğru evrilen yaşam öyküsüne yer verilirken, kent insanının karşılaştığı kimlik sorunu üzerinde de durulmaktadır.

Romanın olay örgüsüne iştirak eden kahramanların önemli bir bölümünün alt ve üst sınıflar arasında yaşanan toplumsal çatışmayı bireysel düzlemde örnekleyen figürlerden seçilmiş olması, yazarın bu sorun üzerinde özel bir dikkatle durduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim romanda, hayatını çocukluk yıllarından itibaren gerek psikolojik gerekse cinsel istismara maruz kalan Melek adlı taşralı kızı içinde bulunduğu durumdan kurtarma amacına vakfeden Yalçın'ın şahsında da sınıf çatışması teminin objeleştirildiği görülür. Bir başka ifadeyle yazar, Yalçın vasıtasıyla farklı sosyal sınıflar arasındaki toplumsal ilişkiyi irdelemektedir. Bu ilişki de, Türk edebiyatı tarihinde sınıf çatışması temine yer veren romanların ekseriyetinde müşahede edilebildiği üzere, bir çeşit “öykünme” niteliği içerir. Sözgelimi Yalçın, kendisini ve arkadaş çevresini, müstemilatında doğduğu yalının varisi olduğuna inandırmaya çalışmaktadır. Bu niteliği itibarıyla Yalçın da tıpkı İrfan Elverir karakteri gibi, mensubu bulunduğu sınıfın gerçekliğini aşarak öykündüğü üst tabakanın bir parçası haline gelmeye gayret etmektedir:

“...Bense müstemilatta doğmuş, orada büyümekte olan, müstemilatın çocuğu olduğumu kimselere sezdirmemeye çalışan, paşa torunluğuna neredeyse kendi kendimi inandırmış on bir yaşında bir züppe... Okulda gösteriş yapardım. Yalının içini, içeri gizli gizli giriyor, koltukların arkalarına saklana saklana geziyordum gibi değil de sanki görkemli orta merdivenin trabzanlarından keyfimce kayabiliyordum, yumuşacık halıların üstünde at koşturabiliyordum gibi anlatırdım çocuklara. Üst salonun resimli tavanından sarkan kocaman avizeyi gerekli sözcükleri bilemeden (kristal dendiğini o güne değin duymuştusam bile aklında tutamamıştım besbelli), bir mahalle çocuğunun sınırlı söz dağarcığına sığdırmaya çalışarak ‘cama benziyor ama cam değil’ diye tanımladığımı anıyorum. Sanki gökteki tüm yıldızları toplayıp bir araya koymuşlar. Hani güneş denizin üstüne düştüğünde nasıl parıl parıl, nasıl kıpır kıpır olur öyle. Gözün kamaşır baktığında. Çocuklar inanmış görünürlerdi anlattıklarına. Önemserlerdi beni. Ya da yalnızca matrak geçerlerdi bilmiyorum. Paşa torunu olduğuma inandıklarını sanırdım...”²⁵³

Yukarıda aktardığımız örnekler, *Asılacak Kadın* romanında Pınar Kür’ün, toplumsal bir realite olan sınıf çatışması olgusunun birey üzerindeki psikolojik tesirlerini merkeze alan bir anlayış biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır. Yazar İrfan Elverir ve Yalçın karakterlerinin iç portrelerine ait psikolojik çıkarımlardan hareketle alt tabaka bireyler üzerinde egemen olan “öykünme” eğilimini gözler önüne sermektedir. Kendilerinden daha müreffeh ekonomik ve toplumsal koşullarda yaşayan üst sınıfların hayat tarzlarına, sınıfsal mensubiyetlerine ve sosyal davranış biçimlerine öykünen bu bireyler için sınıf atlama amacı başlıca ideal haline gelmiş gibidir. Bu durum, bir yönüyle kente ve kent kültürüne entegre olmanın temel şartı olarak değerlendirilmektedir.

²⁵³ Pınar Kür, *a.g.e.*, s. 82-83.

Türk yazınında sınıf çatışması olgusunu, kentleşme süreci bağlamında değerlendiren bir diğer romancımız ise Adalet Ağaoğlu'dur. Yazarın **Bir Düşün Gecesi** (1979) romanında yer verdiği kahramanların sınıfsal mensubiyetlerinin kent yaşantısı içerisindeki dönüşümü üzerinde durmaktadır. Romanın etrafında kurgulandığı düşün hadisesine iştirak eden kahramanlar, farklı meslek grubu, sosyal sınıf ve gelir düzeylerine mensuptur. Bu açıdan bakıldığında romanın merkezinde yer alan olayın, kente özgü heterojen toplum yapısını dikkatlere sunmak üzere vurgulandığı görülmektedir. Zira yazar farklı tabakaların temsilcisi durumundaki tip ve karakterler vasıtasıyla kent yaşamı bünyesinde oluşan toplumsal mozaik tasvir etmiş gibidir. Yazarın **Dar Zamanlar** üçlemesinin ilk romanı olan *Ölmeye Yatmak* adlı eserinin devamı hüviyetindeki *Bir Düşün Gecesi*'nin başkahramanları arasında gelişen olaylar, söz konusu karakterler arasındaki sınıfsal ayrımları belirgin kılmaktadır. Ressam Tezel, ağabeyi işadamı İlhan, proleter tabakaya mensup idealist bir genç olarak takdim edilen Tuncer, milletvekili Remzi Bey, kızı Yıldız, akademisyen Ömer, emekli Albay Ertürk, General Hayrettin Paşa ve benzeri karakterler arasındaki ilişkiler bütünü içerisinde sınıfsal ve ekonomik ayrımlar ele alınırken, bir taraftan da kent yaşantısının sosyal tabakalaşma üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Bu ilişkilerden, sınıf mücadelesi açısından en dikkat çekici olanı ise sosyalist bir genç olan Tuncer ile milletvekili Remzi Bey'in kızı Yıldız arasında gelişen duygusal münasebettir. Farklı sosyal sınıflara mensup bulunan bu iki kahraman arasındaki aşk, pek çok açıdan belirgin imkânsızlıklar içermektedir.

“Onu kentin güzel semtlerine değil de, dosdoğru bir yoksunluk ve yoksulluğun kol gezdiği çamurlu yollarına, çıkmaz sokaklarına doğru sürüklüyordum. Bu belki de bir direnişti. Yıldız'a hemen teslim olmadığımı belli etmek için başka yol bilmiyordum da, salt bana acı ve öfke veren bu yolları biliyordum. Nereye gidiyoruz diye sormuyordu. Sormasını bekledim. Sorsa diklenecek, yine 'bak kızım'la başlayarak konuşacaktım: Bak kızım, benimle, bizimle olmak istiyorsan, alışık bulunduğun yolları, sokakları ardında bırakman gerek. Hemen unutman o yolları... Şu anda bunu Yıldız'a sizin önünüzde söylüyormuşum gibi içime bir utanç yayılıyor. Oysa, böyle bir utancı duymamam gerekirdi Hocam.

Aynı şeyleri sizin yüzünüze de söyleyebilirdim. Çünkü siz de o dar sokaklardan, dik yokuşlardan, lağımalarını dışarı akıtan çatı altlarından uzaksınız. Oralarda yalnızca yaşamın kavgası var. Oralarda aşklar bile kanlı bıçaklı. Oralarda durup güzel sözleri uzun boylu söylemeye, güzel duyguları günün her dakikası kesintisiz yaşamaya yer yok. Oralarda sevdalar da her an bir tokat yer, her an bir testereyle doğranır, her an lağım sularına bulanır...”²⁵⁴

Romanda Tuncer’in, inandığı değerlere tezat teşkil eden bir karar vererek kendisine karşı mücadele ettiği burjuva sınıfının temsilcisi durumundaki Yıldız ile evlenmesinin yarattığı çelişki sahnelenirken İstanbul’un “öteki yüzü”ne ilişkin betimlemelere de yer verilmektedir. Kentin bu yüzü, “dar sokakları”, “dik yokuşları” ve “lağımalarını dışarı akıtan çatı altları” ile yoksulluk ve yaşam mücadelesinin kaba gerçekliğini ifade etmektedir.

Yukarıda yer verdiğimiz alıntılar ışığında, *Bir Düğün Gecesi* romanında mekân unsurunun, sınıfsal ayrışmayı tanımlayan bir öge olarak kullanıldığını ifade edebiliriz. Kent ortamı, ekseriyetle sosyal tabakalaşma olgusunu yaratan gelir adaletsizliği ve toplumsal eşitsizlik gibi sorunlara sahne teşkil etmeye elverişli bir zemindir. Adalet Ağaoğlu’nun toplumcu bir duyarlıkla mercek altına aldığı sınıf çatışması sorunu, sosyal zaman bakımından aynı dönemin (1970’li yıllar) anlatımı üzerinde yoğunlaşan romanların-farklı düzeylerde olmakla birlikte-ortaklaşa yer verdikleri bir temdir. Bu tem, benzer bir anlatımla bir başka kadın yazarımız Tezer Özlü’nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında da vücut bulmuştur. Otobiyografik roman türünde kaleme alınan eserde sınıf çatışması temi, İstanbul’un yoksul taşra semtleriyle Nişantaşı, Şişli ve Topağacı gibi zengin muhitlerinde yaşayan gençlerin kurdukları duygusal ilişkilere dayalı olarak sunulmaktadır.

²⁵⁴ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 164-165.

“Cumartesi kibarık, kolalı jüponlar giyip, kentin yeni oluşan, daha zengin mahallelerindeki lokallere dans etmeye gidiyoruz. Buralarda küçük masa başlarında birkaç kişi içki içerek oturuyoruz. Orkestrada ya da plaklarda günün moda şarkıları çalınıyor. Romantik İtalyan şarkılarını çok seviyoruz. Taşra düğünlerinin teneke havasını anımsatan, ama garip bir duyarlık var bu şarkılarda. Günk, hafta sonları bize gelmiyor. ‘La Lune es o es’ şarkılarıyla dans etmiyor. O hafta sonlarını da Dostoyevski, Turgenyef ya da Çehov’un dünyasında geçirmeyi yeğliyor.

Oysa bizim artık sevgililerimiz var. Delikanlılar. Pantolonları, ayakkabıları şık, yeni yeni çıkan sakallarını tıraş eden, kokular süren, Avrupa kazaklar giyen sevgililerimiz var. Onlar çamur yığınları içinde değil, Nişantaş, Şişli, Topağacı gibi zengin semtlerde, büyük görkemli apartmanlarda oturuyorlar.

Cumartesi günleri onlarla bize bir hafta yetecek doyumsuz heyecanlar yaşıyoruz. Bekleyiş. Kıskaçlık. Heyecan. İlk dansa kalkış. Sarılmanın sevinci. Kaçamak öpüşmelerin tadı... Bu erkeklerle aynı dünyanın insanları değiliz. Onları mutlu kılan araba, ev, müzik, deniz motoru, yaz akşamları özel kulüplerde büyük ağaçlar altında düzenlenen bahçe partileri ve bedenlerinin geçici diriliği...”²⁵⁵

Yazarın çocukluk ve ilk gençlik yıllarına ilişkin anılarını aktardığı bu satırlarda, farklı gelir düzeylerine mensup bireyler arasında kurulan duygusal ilişkileri sınıfsal farklılık bağlamında ele aldığı görülmektedir. “Aynı dünyanın insanları” olmayan bu gençler arasındaki ayrışma, mekânsal düzeyde de gözlemlenebilir. Nişantaşı, Şişli ve Topağacı gibi varlıklı insanların yaşadığı semtlerle “çamur yığınları içinde” kalmış taşra yerleşimlerini karşılaştıran yazar, okuyucuya İstanbul’un iki farklı yüzünü göstererek sınıf çatışması sorununu dikkatlere sunar.

Tahsin Yücel, şehirleşmeye bağlı sınıfsal tabakalaşmayı mizahi bir üslupla ele alan yazarlarımızdan biridir. Başta **Bıyık Söylencesi** (1995), **Peygamberin Son**

²⁵⁵ Tezer Özlü, *Çocukluğun Soğuk Geceleri*, s. 25-26.

Beş Günü (1992), **Gökdelen** (2006) ve **Kumru ile Kumru** (2005) romanları olmak üzere, yazarın birçok hikâye ve romanında sosyal eleştiriyi kara mizah boyutuna vardırarak üslubu dikkat çekmektedir. Özellikle *Kumru ile Kumru* adlı romanında yazar, evlenerek Anadolu'nun ücra bir köyünden İstanbul'a göç eden Kumru'nun hayat hikâyesi üzerinden, göçmen köylülerin sınıf bilincinden uzaklaşmaları ve gösterişli üst tabaka yaşamına özenerek sınıf atlama eğilimi göstermelerini yermektedir. Bu yergi, romanın bütününde varlığını hissettiren bir tavidir. Kumru'nun, şehir hayatının sunduğu lüks tüketime özenmesi, zenginleşerek mensubu bulunduğu sosyal sınıftan kurtulmaya çalışması, kocası Haydar'ı para için canı pahasına İsmail Bey'in korumalığını üstlenmeyi kabul etmeye zorlar. Gündelikçi olarak gittiği evlerde gördüğü tabloya öykünen Kumru, sınıf atlama arzusunu şu satırlar aracılığıyla dile getirir:

“... Gittiğim bütün evlerde insanlar ayrı kaplardan yiyordu yemeklerini. Biz de artık ayrı kaplarda yeriz, hem de çatal bıçakla yeriz, bu akşamdan tezi yok...”²⁵⁶

Kocasını Haydar'ın İsmail Bey'in koruması olarak çalışmaya başlaması, aileyi ekonomik açıdan kalkındırmıştır. Kumru, bu gelişme neticesinde kapıcı dairesinden çıkarak oturmakta oldukları apartmanın üst katlarından birine taşınır. Hayalini kurduğu tüm olanaklara kavuşmuş ve “sınıf atlama” amacını gerçekleştirmiştir. Ancak aile, kavuştuğu maddî refahın bedelini Haydar'ın hayatını kaybetmesiyle ödeyecektir. Romanda yer verilen bu trajik sahne, İstanbul'a zengin olma hayali kuran taşra kökenli bireyi yutan bir kent olma vasfı kazandırır.

Tahsin Yücel, *Kumru ile Kumru* romanında sınıf çatışması sorununu, göçmen bireyin iç dünyasında çözemediği çelişkilere dayalı olarak ele almaktadır. Zengin olma tutkusu, para hırsı ve sınıf atlama temayülünün, tüketim odaklı yaşam tarzına

²⁵⁶ Tahsin Yücel, *Kumru ile Kumru*, Can Yayınları, İstanbul 2005, s. 173.

öyküen göçmen için trajedi ve yıkımdan başka bir sonuç hâsıl etmeyeceği gerçeği, romanın başlıca iletisini oluşturmaktadır.

1980 sonrası Türk romanında şehirleşmeye bağlı sınıfsal ayrışma ve sınıf çatışması temlerinin sıklıkla işlendiği görülmektedir. Bu durumu, bir dereceye kadar gelir dağılımındaki dengesizliklerle birlikte sosyal adaletsizlik sorununun 1980 sonrasında derinleşmeye başlamış olmasıyla ilişkilendirebilmek de mümkündür. Bu bağlamda romanlarında alt ve üst sınıflar arasındaki sosyoekonomik ihtilafların belirgin toplumsal çatışmalara dönüşmesini konu alan yazarlarımızdan biri de Selim İleri'dir. Yazar, özellikle **Cehennem Kraliçesi**, **Hayal ve İstirap**, **Gramofon Hala Çalıyor**, **Kafes**, **Ölünceye Kadar Seninim** ve **Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın** adlı romanlarında, kent ortamında yaşanan sınıf çatışması sorununu irdelemektedir. Söz konusu romanlarda yazar, kapitalist üretim biçiminin belirlediği toplumsal değerleri ve bu değerlerin savunucuları olan insan tiplerini tenkide yönelir. Zira İleri için bu düzen içinde ekonomik güce sahip olmak, iktidar erkini elde bulundurmakla eşanlamlıdır. Buna karşın yaşantısını asgarî geçim koşullarını oluşturacak maddi olanaklardan yoksun şekilde idame ettirmek zorunda kalan onurlu ve duyarlı insan figürünü tipleştirerek onunla duygusal bir bağ kurar.

Hayal ve İstirap adlı eserinde yazar, sosyal sınıf çatışması sorununu ikili insan ilişkilerine indirgeyerek incelemektedir. Romanın başkahramanı Mediha, geçim sıkıntısıyla boğaz boğaza geçen gençlik yılları boyunca dostu Pervin'in sınıfsal statüsüne öykünmekle birlikte, içgüdüsel olarak ona karşı öfke duymaktan da kendini alamaz. *Ölünceye Kadar Seninim* romanının Süha Rikkat ve *Kafes* romanının Neveser Reşat adlı karakterleri de maddi olanaksızlıkların bireyi toplum nezdinde düşürdüğü güç durumu ortaya koymak üzere seçilmiş insan tipleridir.

Bununla birlikte yazar, maddi kayba uğramış varlıklı insanların yaşam standartlarındaki düşüşün ardından yeni hayatlarına alışma konusunda çektikleri

sıkıntıları da dile getirerek, sınıf çatışması teminin bir başka boyutuna işaret etmiş olur. 1987 yılında kaleme aldığı *Kafes*'te Selim İleri, sınıf ayrışmasını farklı insanlar üzerinden değil, tek bir kişinin yaşantısının farklı dönemlerindeki sınıfsal değişimler üzerinden ele almıştır. Bu durum, maddi gücüyle birlikte sosyal sınıfını da yitiren bireyin trajedisini gözler önüne sermektedir. Romanda, çocukluk yıllarını geçirdiği evin gösterişli bahçesinin hayaliyle içinde bulunduğu viran bahçeyi mukayese ederek geçmişine özlem duyan Neveser Reşat, söz konusu trajedinin kendisi etrafında kurgulandığı kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır:

*“Sert bir rüzgar esiyor. Maziye ve yaşantıyı acımasızca savuruyor, insan dediğimiz inleyen ve şikayet eden sazı, şu ney’i kırık çalgıyı içli besteden ötekisine, o yanık ezgiden berikisine... Değişen hayat koşulları karşısında Neveser Reşat Hanımefendi’nin de beli bükülmüş, serveti erimiş... evet, avam bir söyleyişle kesenin dibi görünmüş, bahçeye özen göstermez olmuştu...”*²⁵⁷

Neveser Reşat, sınıf çatışması sorununun kendisi şahsında somutlaştırıldığı bir karakter olması hasebiyle önemli bir figürdür. Yaşadığı psikolojik çöküntünün başlıca sebebini teşkil eden yoksullaşma, aynı zamanda toplumsal saygınlığına da irtifa kaybettirmiştir. Yeni gerçekliğine uyum sağlamakta zorlanan Neveser Reşat’ın içinde bulunduğu durum, onu ihtişamlı bir yaşam sürdürdüğü günlerin özlemine duymaya zorlamaktadır. Bu özlem bir süre sonra derinleşerek karakteri geçmişine saplanmaya ve içinde yaşadığı çevreye karşı duyarsızlaşmaya sevk etmiştir. Temelde maddi ölçütlere dayalı olarak gerçekleşen bu sınıfsal değişimin birey üzerinde yarattığı yıkımın anlatımı, romanın en önemli iletilerinden biridir.

Yazara göre kentsel düzen, köle toplumu yaratmaya elverişli şekilde gelişmiştir. Bu iddiayı, *Ölüm İlişkileri* romanının Emre Taran adlı kahramanının aşağıdaki ifadeleri üzerinden doğrulayabilmek mümkündür:

²⁵⁷ Selim İleri, *Kafes*, Doğan Kitap, İstanbul 2005, s. 9.

“Topluma neyin yerleştiği işte bütün satımevlerinde, butiklerde, kuyumcularda ortaya çıkıyordu. Emre, bir, diye düşündü, bir rakam olarak; önce pahalı, zarif, gözü okşayan beğeniye geliştiren nesnelere, örneğe Japon tarzı paravanalar, kristal avizeler, ilk elde görkem ve lüks; gelgelelim büyük çoğunluğun parası, iktisadî durumu böyle şeyleri edinmeye yetmiyordu, iki özendirmek, özendirecektiniz, işte bazı satımevlerinde de ucuz adı camdan lambalar satılıyordu, taksitle, kristal taklidi, üç, herkes daha pahalısını alabilmek için yarışacak, dolayısıyla sınıf atlama isteği kışkırtılacak, ama olanaklar her geçen gün biraz daha kısıtlanarak kölelik ruhu toplumun çoğuna aşılacaktı. Sizin patronlarınız, efendileriniz vardır! Patronlar olmazsa yaşayamazsınız! Dur hele, belki bir gün sen de patron olursun, yazgı, alınyazısı, Allah büyüktür!..”²⁵⁸

Kentin ekonomik düzeni, temelde sanayi kapitalizmine dayanmaktadır. Toplumu oluşturan fertlerin lükse ve ihtiyaç fazlasına özendirilmesi, onların “pahalı”, “zarif” ve “gözü okşayan, beğeniye geliştiren” nesnelere yönlendirilmesi ve sınıf atlama isteklerinin kışkırtılması, bu düzenin başlıca politikasıdır. Yazarın deyimiyle, “bir gün patron olma” hayaliyle teselli edilen bu kitle, sömürüldüğünden habersiz şekilde yaşamını sürdürmektedir. Selim İleri, yukarıda aktardığımız satırlarda roman kahramanı Emre Taran üzerinden büyük kentlere özgü üretim biçimini oluşturan sanayi kapitalizmini yergiye tabi tutarken, kent insanının bu düzen içerisinde bir tür “köle toplumu” oluşturduğu iddiasını ortaya koyar.

Sınıfsal ayrışma/sınıf çatışması, şehirleşme hareketlerinin toplumsal düzlemde ürettiği önemli sorunlardan biridir. Romancılarımız, sınıfsal tabakalaşmanın müstakil bir toplumsal sorun haline gelmeye başladığı dönemlerden itibaren bu sorunu eserleri vasıtasıyla gündeme taşıyarak işlemişlerdir. Şehirleşmenin yarattığı sınıf çatışması sorununun Türk romanında ne şekilde ele alındığını,

²⁵⁸ Selim İleri, *Ölüm İlişkileri*, Oğlak Yayınları, İstanbul 1979, s. 230-231.

romancılarımızın muhtelif metinlerinden yaptığımız ilgili alıntılarla detaylı bir biçimde inceledik. Bununla birlikte, şehirleşme ve sınıf çatışması temlerini birlikte ele alan romanlarda öne çıkan başlıkları, özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Sınıfsal ayrışma, gelir adaletsizliğine dayalı olarak teşekkül eden sosyoekonomik bir sorun olarak ele alınmıştır. İncelenen romanların önemli bir bölümü, toplumsal sınıfların maddi gelir ölçütüne göre kademelendiği düşüncesine yer vermektedir.
- b. Söz konusu romanlarda sınıf çatışması kavramı, toplumun diğer tüm karşıt gruplarını kapsayacak şekilde genişletilerek ele alınmıştır. (Muhafazakâr-laik, milliyetçi-sosyalist, zengin-fakir, işçi-işveren, kentli-köylü, aristokrat-avam vb.)
- c. Alt ve üst gelir grupları arasındaki sosyal statü ayrımının yarattığı eşitsizliğin, iktisadî, hukukî, politik ve toplumsal adaletsizliğe neden olduğu tezi üzerinde durulmuştur.
- d. Kente yeni gelen göçmen köylüler üzerinde egemen olan sınıf atlama isteği ele alınmış; bu amaç doğrultusunda geçirdikleri dış görünüme dayalı yüzeysel değişim ironik bir dille tenkit edilmiştir.
- e. Kentsoylu bir sınıf olan küçük burjuvaya ait yerleşik alışkanlıklar yerilmiş; alt sınıfların lüks tüketime ve üst sınıflara duydukları öykünme konu edilmiştir.
- f. Sınıf çatışmasını konu alan romancılar, genellikle varlıklı ve mütehakkim üst tabakanın karşısında; emeği sömürülen, ötekileştirilen ve ezilen köylünün ya da yoksulun yanında yer almışlardır. Köylü göçmen ya da alt tabaka ile kurulan duygusal yakınlık, bu eserlerin ortak tavrı olarak karşımıza çıkmaktadır.
- g. Farklı gelir düzeylerine mensup bireyler arasındaki toplumsal ayrışma, şehrin genel yerleşim düzeninin de belirleyicisi olmuştur. Erken

Cumhuriyet döneminde kaleme alınan romanlarda İstanbul'un gözde mekânları Beyoğlu ve Harbiye çevresidir. Alafranga yaşam tarzının merkezi olan bu semtler, üst tabakanın da yerleşim alanıdır. Buna karşın aynı dönemde Fatih, eskiyi ve onun temsilcisi olduğu alt tabakayı barındırır. Nişantaşı, Tophane, Beyoğlu, Harbiye gibi semtlerin karşısında yoksul kesimin sınıfsal aidiyetini sembolize etmektedir. Bir başka ifadeyle romancılarımız, sınıf ayrımını mekânsal kümelenme çerçevesinde ele almışlardır.

2.4. Şehirleşmeyi Gelenek-Modernite İkilemi Bağlamında Ele Alan Romanlar

Türk romanında şehirleşme hareketleri ekseninde teşekkül eden gelenek-modernite karşıtlığını incelemeye geçmeden önce, bu kavramların içerikleri hakkında temel kuramsal bilgiler vermenin, konuyu daha anlaşılır kılacağını düşünüyoruz. Bu noktadan hareketle ülkemize özgü modernleşme deneyiminin genel karakteristiğini oluşturan sosyokültürel, politik ve ekonomik değişimlere atıfta bulunarak, gelenekten moderniteye geçişin ilk evrelerinde yaşanan sıkıntıları tartışmaya çalışacağız.

Gelenek ve modernite kavramları, içerikleri itibariyle birbirine tezat teşkil eden iki farklı değerler bütününe işaret etmektedir. Aydınlanma hareketine dayalı olan “*modern*” kelimesi, Latince “*Modo*”dan türetilmiştir ki bu kelimenin anlamı “*hemen şimdi*” demektir. “Modern” kelimesi Latince “*Modernus*” şekliyle ilk defa 5. yüzyılda Hıristiyan dünyasını Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanıldı.²⁵⁹ Temelde bir zaman kavramı olan “*modernus*” köken olarak eskiye ve antikiteye karşı

²⁵⁹ Sezgin Kızılcıkelik, “Postmodernizm: Modernlik Projesine Bir Başkaldırı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 30, İstanbul 1994, s. 87.

ortaya atılmıştır.²⁶⁰ Terim olarak “*modern*” daha gerilere giden bir tariheye sahip olsa da 18. yüzyılda ortaya çıkan modernite düşüncesi, Aydınlanma düşünürlerinin “*nesnel bilimi, evrensel ahlâk ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları içinde geliştirme*” konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabadan ibarettir. Amaç, özgür ve yaratıcı bir biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkıda bulunduğu bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmaktır. Doğa üzerinde bilimsel hâkimiyet, kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetin rastgele darbelerinden kurtuluşu vaat ediyordu.²⁶¹ Modernite, 18. yüzyılda Aydınlanma felsefecileri tarafından formüle edilmiş bir kavramdır. Aydınlanma, Kant’ın deyimiyle insanın düşmüş olduğu durumdan kurtulup aklını yine insanın kendisinin kullanmaya başlamasıdır. “*Aklını kendin kullanma cesaretini göster*” ifadesi, Aydınlanmacıların parolası olmuştur.²⁶² **Aklı** ve **insanı** merkeze alan bir anlayış olarak **modernizm**, 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesi temelinde gelişen bir fikir hareketidir. Sosyal yaşantıyı rasyonalize eden modernizm, dini toplumsal hayatın odağı olmaktan uzaklaştırarak geri plana iter ve laikliği benimser. Bu anlamda modernizm kavramı, gelenek ile karşıtlığın ve gelenekten kopuşun sembolü niteliğindedir.

Modernleşme, tarımsal üretimden endüstriyel üretime; kapalı köy ekonomisinden kent/pazar ekonomisine; insan hayvan enerjisinden makine enerjisinin kullanımına doğru yapılan geçişler olarak tanımlanmaktadır. Kimi sosyal bilimciler de, toplumun bu altyapı değişimine paralel olarak meydana gelen aydınlanma, pozitivizm, sekülerizm gibi üstyapısal değişimleri modernleşme olarak değerlendirmişlerdir.²⁶³ Modernleşme, modern dünyayı oluşturan bireyselleşme,

²⁶⁰ Göran Therborn, “Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar”, *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 61.

²⁶¹²⁶¹ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, İstanbul 1997, s. 24.

²⁶² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s. 326.

²⁶³ İsmail Gökçürk-Mustafa Günalan, “Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan”, Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, Sayı:11, Yıl: 9, Aralık 2006, s. 131.

sekülerleşme, kültürel farklılaşma, metalaşma ve kentleşme süreçlerinin hepsini bir arada anlatan bir terimdir.²⁶⁴

Gelenek ise, “*bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon*”²⁶⁵ olarak tanımlanmaktadır. Taşkın Takış, geleneğin yaygın yorumlanma biçimi üzerinde durmuş ve onu “*geleneksel/gelenekçi kavramlarıyla tarihin arkaizmine hapsedilerek modernlik ve değişim karşıtı kabul edilmiş, gericilik, çağdışılık olarak nitelendirilmiş*”²⁶⁶ bir kavram olarak değerlendirmiştir.

Modernizm kavramını bir bütün olarak ele aldığımızda, onun geleneği temsil eden sosyal, ahlâkî, politik ve ekonomik değerlerden kesin bir uzaklaşmayı ifade ettiğini görürüz. Gelenek ve modernizm kavramları arasındaki karşıtlık, sanayileşme sürecinin ilk evrelerindeki toplumlarda daha belirgin bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla modernleşme nosyonu, toplumların sanayileşme ve kentleşme düzeyleri ile doğrudan ilgilidir.

Ekseriyetle köklü siyasal ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı tarihsel süreçlerde gelenek ve modernite kavramları arasında şekillenen çatışma olgusu, toplumların değişimine zemin hazırlayan başlıca dinamik olarak da değerlendirilebilir. Türk toplumunun tarih sahnesinde, gelenek-modernite çatışması ekseninde yaşadığı başlıca değişim süreci ise, Cumhuriyet’in ilan edildiği tarih olan 1923 yılı ve sonrasına tesadüf etmektedir. Nitekim bu tarihten itibaren vücuda getirilen siyasal reformlar, Türk toplumunun çağdaş batılı değerlere intibak etmesini

²⁶⁴ S. Best-D. Kellner, *Post-Modern Teori Eleştirel Soruşturmalr*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 15.

²⁶⁵ Güncel Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*, Ankara 2007.

²⁶⁶ Taşkın Takış, “Hayatı Dönerek Anlar, İleriye Dönük Yaşarız”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 25, Ankara 2003, s. 7-8.

sağlamayı amaçlarken, bir taraftan da sosyo-ekonomik ve kültürel yapımızda köklü değişimlerin yaşanmasının önünü açmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik kurumunun lağvedilmesini takiben *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun kabulü, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, 10 Nisan 1928 tarihinde devletin dininin İslam olduğunu belirten hükmün anayasadan çıkarılmasının ardından laiklik ibaresinin kabul edilmesi,²⁶⁷ *Medeni Kanun*'un yürürlüğe girmesi ve benzeri reformlar, bu paralelde atılmış adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu reformlarla yüzyıllar içerisinde şekillenen geleneksel kimliği değişen Türk toplumu, yeni bir kültür dairesinin içine girmeye başlamıştır. Türk toplum yapısını şekillendiren farklı unsurlar arasında bu dönemden itibaren başlayan çok boyutlu ayrışma, özellikle gelenekten moderniteye geçiş sürecinde birtakım sosyokültürel sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bu suretle, Tanzimat döneminde başlayarak Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda ivme kazanan toplumsal değişim süreci, romancılarımız tarafından da üzerinde durulması gereken bir sorun olarak algılanmış ve sıklıkla işlenmiştir.

2.4.1. Mütareke Dönemi ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sosyokültürel Değişim: Gelenekten Moderniteye Geçiş

2.4.1.1. Mütareke Yılları İstanbul'unu Konu Alan Romanlarda Gelenek-Modernite İkilemi

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte birçok alanda yaşanan bu değişim ve dönüşüm hareketlerinin önemli bir cephesini de kentleşme süreci teşkil etmektedir. Kentleşme süreciyle başlayan yenileşme hareketleri, genç Cumhuriyet'in İstanbul, Ankara ve İzmir gibi merkezi şehirlerinin gerek fiziksel, gerekse kültürel dokusunu köklü bir biçimde dönüştürmeye başlamıştır. Cumhuriyet'in henüz ilk yıllarında gözlemlenen

²⁶⁷ Orhan Avcı, *a.g.e.*, s. 530.

bu hızlı değişim, aynı şehrin farklı semtleri arasında dahi belirgin kültürel ayrımların oluşmasına yol açmıştır. Peyami Safa, 1933 yılında yayımlanan **Bir Tereddüdün Romani**'nda İstanbul'un farklı semtleri arasındaki yaşayış farklılıklarına değinirken, batılılaşma/modernleşme deneyimimizin çarpıklığını vurgulamak üzere içki ve sefahat alemlerine sahne olan Beyoğlu'nu örnek gösterir. Bununla birlikte yazar **Fatih-Harbiye** (1931) romanında, batılılaşma sürecinin sembolü olarak gördüğü Beyoğlu semtinde hüküm süren alafranga yaşam tarzını tenkit ederken, İstanbul'un belirli semtleri arasındaki kültürel farklılıklara işaret etmektedir. Bu dönemde aynı şehrin Doğu ve Batı kültürlerini temsil eden semtleri arasındaki kültürel farklılık, farklı kıtalarda bulunan ülkeler arasındaki farklılık kadar belirgin hale gelmiştir.²⁶⁸

*“... Galatasaray'dan Tünel'e doğru yürüdüler. Neriman Beyoğlu'na çıktığı vakit, halis Türk mahallelerinde oturanların çoğu gibi, kendini büyük bir seyahat yapmış sanırdı. Gene Fatih uzakta, çok uzakta kaldı. Tramvayla bir saat bile sürmeyen bu mesafe, Neriman'a Efgan yolu kadar uzun görünürdü ve Kabil'le New York arasındaki farkların çoğuna İstanbul'un iki semti arasında kolayca tesadüf edilir...”*²⁶⁹

Romanda geleneği temsilen karşımıza çıkarılan *Fatih* semti Doğu kültürünü, moderniteyi vurgulamak üzere atıfta bulunulan *Beyoğlu* semti ise Batı kültürünü sembolize etmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Beyoğlu, Türk toplumunun geleneksel değerleriyle örtüşmeyen alafranga yaşam tarzının her alanda egemen olduğu bir semt hüviyetindedir. Yazarın “*halis Türk mahalleleri*” olarak adlandırdığı semtlerde yaşayanların, tramvayla bir saat uzaklıkta bile olmayan bu semte geldiklerinde hissettikleri yabancılık, henüz 1930'lu yılların Türkiye'sinde gelenekten moderniteye geçişin ne denli keskin ve hızlı şekilde yaşandığını ortaya koymaktadır.

²⁶⁸ Efnan Dervişoğlu, “Türk Romanında Kent Algısı”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Editör: Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 215.

²⁶⁹ Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 28.

Cevdet Kudret'in **Sınıf Arkadaşları** romanı da, İstanbul'un Beyoğlu semtiyle diğer bölgeleri arasındaki belirgin farklılıkların anlatımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye* romanını anımsatan eser, Beyoğlu semtini, İstanbul'un geri kalanından bağımsız, özerk bir yerleşim alanı olarak tasavvur etmektedir:

“Fakat İstanbul, Beyoğlu'na hiç benzemiyor. Burada hayat, güneşin doğmasıyla başlayıp, batmasıyla sona eriyor. Akşam ezanı ile birlikte herkes evine giriyor, kapılar kapanıyor, perdeler iniyor; sokaklar karanlık yatağı içinde sessiz akan ırmaklar gibi, evlerin önünden, duvarların dibinden, arsaların ortasından boş ve sessiz geçip gidiyordu. İstanbul'un bu iç sokaklarında evler ancak birbirine yaslanarak ayakta durabilmektedir. Hepsi tahtadan yapılmıştır. En çoğu iki katlıdır. Bunlar fırtınalı günlerde iki yana yavaşça sallanır, sallanırken gıcırda ve hep bir ağızdan inlemeye başlarlar. Buranın insanları elbette Beyoğlu insanı kadar zengin ve okumuş değildir; Avrupa'daki evlerin nasıl olduğunu bilmezler, bu yüzdendir ki, içinde yaşadıkları şehri severler; onun başına felaket geldiği vakit, tıpkı içinde oturdukları evler gibi, iki yana sallana sallana inler ve gizli yaşla ağlarlar.

Beyoğlu'nda hayat neşeli, burada namusludur. İnsanlar sabahları kokulu Frenk sabunu değil, kokusuz beyaz sabun kullanırlar, lakin elleri daha temizdir. Lavanta çiçeği kokan beyaz bürümcüklerinin kollarını sıvayarak musluk başında soğuk su ile gıcır gıcır yıkanan genç kızların vücuduna hiçbir yabancı el değmemiştir. Yamalı giymek ayıp sayılmaz ama kirli gezmek ayıptır; giyeceğin yamalı ayıp sayılmadığı içindir ki, yamasızını elde etmek üzere uygunsuz yola sapılmaz...”²⁷⁰

Yazarın ihtiva ettiği yaşam koşullarının farklılığı nedeniyle İstanbul'un geri kalanından ayırdığı Beyoğlu, yüzünü her anlamda Frenk'e dönmüş; modern Batı'lı

²⁷⁰ Cevdet Kudret, *Sınıf Arkadaşları*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1976, s. 278-279.

değerleri simgeleyen bir semttir. İşgal yıllarının İstanbul’unda, ülkenin ve toplumun gerçeklerinden soyutlanmış bir alan olarak Beyoğlu, gece hayatı ve sefahat alemlerinin merkezi olmasının yanı sıra, işgalcilerle işbirliği içerisinde bulunan insanların yerleştiği önemli mekânlardan biridir. Cevdet Kudret, Beyoğlu’nu İstanbul’un diğer semtleriyle mukayese ederken, bu semtin sakinlerini de mensubu bulunduğu toplumun temel değerlerine yabancılaşmış kimseler olarak telakki eder. Beyoğlu kızlarının aksine İstanbul’un geleneksel dokusunu koruyan semtlerinde yaşayan kızlar, “*vücutlarına yabancı el değmemiş*”, yamalı giysiler içinde dolaşmaktan hicap duymayan ve “*yamasızını elde etmek üzere uygunsuz yola sapmayan*” namuslu kızlardır.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın **Sahnenin Dışındakiler** (1950), Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun **Sodom ve Gomore** (1928), Mithat Cemal Kuntay’ın **Üç İstanbul** (1938), Kemal Tahir’in **Esir Şehrin İnsanları** (1956), **Esir Şehrin Mahpusu** (1961) ve **Yorgun Savaşçı** (1965) romanları da mütareke yılları İstanbul’unun muhtelif semtleri arasındaki yaşayış farklılıklarını konu almaktadır. Bu eserlerden bilhassa *Sahnenin Dışındakiler*, Peyami Safa’nın *Fatih-Harbiye* ve Cevdet Kudret’in *Sınıf Arkadaşları* romanlarında görüldüğü üzere, gelenek-modernite ikilemini Beyoğlu semti özelinde anlatması hasebiyle önem arz etmektedir. *Sahnenin Dışındakiler* romanında Ahmet Hamdi Tanpınar da Beyoğlu’nu istiklal mücadelesinin dışında kalan, memleket gerçeğinden soyutlanmış kendine has bir yerleşim alanı olarak sembolleştirir.

*“Beyoğlu büsbütün tanınmaz hale gelmişti. Birdenbire kendisine eklediği Sirkeci’den Tepebaşı’na oradan ta Osmanbey’e ve Şişli’ye kadar alaturka ve alafranga çalgılı, hiç olmazsa bir gramofonla müşterilerini eğlendiren bir yığın eğlence yeri açılmıştı. Fakat asıl civcivli yer şüphesiz Tepebaşı’yla Taksim arasında idi...”*²⁷¹

²⁷¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997, s. 257.

Mütareke yılları İstanbul'unu ele alan romanlar, genellikle modernleşmenin başlıca sembolü olarak algılanan Beyoğlu ve çevresi ile şehrin öteki semtleri arasındaki farklılıkları vurgulama amacına yönelmektedir. Söz konusu romanlarda Beyoğlu işgalci işbirlikçilerinin barındığı, alafranga yaşam tarzının hüküm sürdüğü; geleneksel değerlerle bağını büsbütün koparmış bir yabancılaşma imgesi olarak sunulmaktadır. Bir başka ifadeyle yukarıda ilgili bölümlerini alıntılıyarak sunduğumuz romanlar, İstanbul'un şehirleşme sürecinin henüz ilk adımlarında gelenek ile modernite arasındaki keskin ayrışmanın başlangıcına sahne teşkil ettiği görüşünü kanıtlamaktadır.

2.4.1.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gelenekten Moderniteye Geçiş ve Kuşak Çatışması

Türk romanında sıklıkla işlenen temlerden biri de kuşak çatışmasıdır. Köklü sosyokültürel ve politik dönüşümlerin yaşandığı tarihsel dönemlerde toplumun farklı kuşakları arasında görülen ideolojik, ahlâkî ve kültürel ayrışmalar, gerek sosyal bilimciler gerekse edebiyatçılar tarafından ilgi çekici bir araştırma alanı olarak görülmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarına tekabül eden dönemde Tanzimat'tan beri süregelen batılılaşma ve siyasal reform hareketlerinin ivme kazanması, modernleşmenin resmi devlet politikası haline gelmesini sağladığı gibi, toplumun farklı kuşakları arasında belirgin kültürel ihtilafların doğmasına da neden olmuştur. Bu durum, özellikle Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına tanıklık eden romancılarımız tarafından fark edilmiş ve roman sahasına taşınmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Kıralık Konak** (1920 yılında İkdam gazetesinde tefrika edilmeye başlamıştır) romanında aynı ailenin üç kuşak boyunca geçirdiği kültürel dönüşüm süreci ele alınırken, gelenekten moderniteye geçişin sancıları ve kentleşme olgusu da dolaylı bir biçimde sorunsallaştırılır. Romanda yer verilen kahramanlar da, kültürel değişimin üç farklı merhalesini yansıtan sembolik temsilciler olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik Osmanlı kültürünün tesiriyle geleneklerine bağlı bir

birey olarak “İstanbul” devrini temsil eden Naim Efendi, torunu Seniha, Servet Bey, Sekine ve Hakkı Celis, birbirinden farklı değerlerin savunucularıdır. Tanzimat sonrası girilen yeni medeniyet dairesinin mahsulü olarak aynı konağın çatısı altında bir araya gelen üç farklı nesil, “çatışma”nın huzursuzluğuna daha fazla dayanamaz ve herkes ruhunu/kimliğini rahat ettireceği bir ev/evrene doğru arayışa çıkar. Bu arayış aynı zamanda, özlemi çekilen sosyal yaşantıya, yani kültür ortamına da bir yöneliştir. Konakta aradığını bulan tek kişi, birinci neslin temsilcisi olan Naim Efendidir. Konakta daha fazla kalarak hayatını zehir etmekten korkan Servet Bey, “biraz da müstakil, hür ve kendi fikrime, zevkime göre yaşamak istiyorum”²⁷² diyerek “gönlünün son emeli olan Şişli apartmanlarından birine”²⁷³ taşınmaya karar verir. Tanzimat’tan sonra yetişen ikinci neslin mensubu olarak kurgulanan Servet Bey, bu yeni mekânda/apartman dairesinde kendisi gibi olan insanlarla her gün ayrı bir eğlence düzenler. Şişli’deki bu daire aynı zamanda, Konak’la/Osmanlı’yla son bulan hayat tarzının batılılaşma sonrası değişerek devam ettiği ve bu hayat tarzının meydana getirdiği kültürel ortamın yaşandığı mekân olarak karşımıza çıkar. Burada Servet Bey, Duyun-ı Umumi’den tanıştığı “Levanten”lerle çok iyi ilişkiler kurar ve savaş sonrası türeyen, zengin bir iş adamı olarak evinde/evreninde huzur bulur.²⁷⁴

Kıralık Konak romanında görüldüğü üzere, gelenek ile moderniteyi ayırt ederken başvurulan yöntemlerden biri de, şehirleşmeye bağlı olarak değişen toplumsal şartların konak-apartman ikilemi çerçevesinde sunulmasıdır. Belirli bir mekânı paylaşmak zorunda kalan farklı kuşakların temsilcileri durumundaki bireyler arasındaki çatışma, aynı zamanda Türk toplumunun gelenekten moderniteye geçiş sürecinde yaşadığı dönüşümü de somutlaştırmaktadır. Orhan Pamuk’un **Cevdet Bey ve Oğulları** romanı da sosyokültürel değişimi benzer bir biçimde, müstakil bir konak hayatı içerisinde sunmaktadır. Kuşak çatışmasının belirgin bir tem olarak sunulduğu bu roman, birçok açıdan *Kıralık Konak*’ı hatırlatmaktadır.

²⁷² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 153.

²⁷³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 156.

²⁷⁴ İbrahim Tüzer, “Kimliklerin Çatıştığı Mekân: Kıralık Konak ve Evini/Evrenini Arayan Nesiller”, *Bilig*, Bahar 2007, Sayı: 41, s. 234-235.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan modernleşme sürecine paralel olarak beliren kuşak çatışması sorunu, Safiye Erol'un romanlarında da geniş bir biçimde yer bulmaktadır. Yazarın **Kadıköy'nün Romanı** ve **Ülker Fırtınası** adlı eserleri doğrudan kuşak çatışması ile ilgilidir. *Kadıköy'nün Romanı* adlı eserinde Erol, 1930'lu yılların Kadıköy semtini anlatmaktadır. Roman kahramanları, Osmanlı'nın dağılma sürecini hızlandıran Balkan Savaşı yıllarında doğmuş gençlerdir. Osmanlı'nın son kuşağı ile aralarında son derece belirgin kültürel ve düşünsel ayrılıklar bulunan bu gençler, eskiyi her alanda reddetmekte, yeni kurulan devleti, onun sunduğu değer ve ilkeleri güçlü bir şekilde benimsemektedirler. Bedriye, Burhan, Gazeteci Necdet, Nesrin, Orhan, Tüccar Mükerrerem ve Kunduracı Baha adlı gençlerden oluşan şahıs kadrosu, eski-yeni çatışmasını dikkatlere sunacak şekilde kurgulanan olay ve diyalogların merkezinde yer almaktadır. Şahıs kadrosunu teşkil eden fertler, giyim-kuşamlarından ahlâk telakkilerine, kullandıkları dilden yaşam tarzlarını şekillendiren davranış biçimi ve yerleşik alışkanlıklarına kadar her bakımdan geleneksel olandan uzaklaşmaya çalışmaktadırlar. Gelenekten kopma eğilimi, modern değerlerin savunucusu olarak karşımıza çıkarılan bu genç nesli, en temel beşerî duyguları dahi kendilerinden önceki nesilden farklı şekilde yorumlama ihtiyacı duymaya itmiştir. Nitekim romanda yer alan “*asrî gençler*” aşka inanmamakta; aşk kavramını eski alışkanlıklarla ilişkilendirilmesi gereken bir duygu olarak görmektedirler. Metinde bu tavır, Mükerrerem ve Burhan karakterlerinin yaşadıkları deneyimlere dayalı olarak geliştirdikleri söylemler aracılığıyla somutlaştırılmaktadır:

“... Artık hakiki aşk yoktu. Olsa bile kimse bunu itirafa cesaret edemezdi. Aşk... Mizah mevzuu olmuştu. Hassas insan, gülünç insan demekti...”²⁷⁵

²⁷⁵ Safiye Erol, *Kadıköy'nün Romanı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001, s. 34.

Bu satırlarda yer verilen, “*hassas insan, gülünç insan demektir*” ifadesi, bir neslin benimsediği dünya görüşünün temel dayanaklarına ışık tutması bakımından son derece önemlidir. Manevi değerleri alay konusu haline getirerek insan ve toplum hayatından tecrit etmeye gayret eden yeni kuşak için “*akıl*”, çevresinde yeni bir iman anlayışının teşekkül etmesi gereken kutsal bir değerdir. Hayatın her alanında rasyonel gelişimi esas alan bu neslin mensupları, eskiyle irtibatlarını kesmiş, eskiyi ya da geleneksel olanı çağrıştıracak tüm kavramları ötelemişlerdir. Dünya görüşlerinin belirlenmesinde kılavuzluğuna başvurdukları başlıca doktrinin temelini pozitivist anlayış teşkil etmektedir. İnanca karşı “*aklı*”, beşerî duygulara karşı “*mantığı*”, muhafazakârlığa karşı ise “*terakki*”yi savunmuşlardır.

Ülker Fırtınası, Safiye Erol’un *Kadıköyü’nün Romanı*’ndan yaklaşık 6-7 yıl sonra yazdığı bir eserdir. Her ikisi de zihniyet, felsefi anlayış ve dünya görüşü temelinde Doğu-Batı sentezine dayanmaktadır. Ancak hayata bakış açısı aynı olmakla birlikte *Ülker Fırtınası*, Batı kültürüne bağlı yaşam tarzını benimseme ve uygulama bakımından *Kadıköyü’nün Romanı*’na göre daha ileri bir seviyede yer alır. Zira *Kadıköyü’nün Romanı*’nın kahramanları, takip ettikleri Batı kültür ve medeniyetini uzaktan öğrenip anlamaya çalışan kişiler iken; *Ülker Fırtınası*’nın genç nesli eğitimlerini Avrupa’da sürdürmekte olan bilgili ve donanımlı kimselerdir. Bu yüzden *Ülker Fırtınası*’nda yaşanan kuşak çatışması, *Kadıköyü’nün Romanı*’ndakine göre daha derin, keskin ve şiddetlidir.²⁷⁶ Romanda gelenek-modernite karşıtlığı, Batı’da tahsil görmüş Turan, Selçuk ve Nuran adlı kahramanların, ülkelerine döndükten sonra yaşadıkları kültürel ikilemlerin anlatımı ekseninde vurgulanmıştır. Söz konusu gençlerin uzun müddet ayrı kaldıkları geleneksel yapıya intibak etmekte çektikleri güçlükler, aynı zamanda iki farklı kuşağa mensup bireyler arasında vuku bulan çatışmanın boyutlarına işaret etmektedir. Nesiller arasında mevcut bulunduğunu belirttiğimiz anlayış farklılığı, romanda kendisini İstanbul’da tek başına

²⁷⁶ Kemal Erol, “Kültür Değişmesi ve Safiye Erol’un ‘Kadıköyü’nün Romanı’ ve ‘Ülker Fırtınası’ Adlı Romanlarında Kuşak Çatışması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, Cilt: 8, 2011, s. 399.

eve çıkmak isteyen Nuran'ın, teyzesi Dilruba tarafından engellenmeye çalışılması hadisesine dayalı olarak gösterir:

“... Ayıp mayıp dinlemeyeceğim. Kışın ben ayrı çıkmak niyetindeyim. Teyzem baklayı ağzından çıkaramadı ama ben anladım. İstanbul'da genç bir kızın müstakil oturması henüz hoş görülüyor galiba. (...) Ayıp mayıp dinlemeyeceğim. Süreyya Bey 'Vay' diyordu. Mamefih Nuran'ı yatıştırdı. Artık İstanbul'da genç bir kız müstakil hayatını yaşayabilirdi. Çalışan ve kazanan kadın kendi yuvasına neden kendi sahip olmasın? Haşa, bunu bugün kimse ayıplamaz. Bu hususta bazı yaşlı kimselerin eski görenekte ısrar etmelerini hoş görmeli...”²⁷⁷

Yukarıda yer verdiğimiz satırlarda görüldüğü üzere, gelenekten moderniteye geçiş, birtakım toplumsal, ahlâkî ve kültürel çatışmayı da beraberinde getirmiş, farklı kuşaklar arasındaki görüş ayrılıklarının derinleşmesine neden olmuştur. Batı kültürüyle yetişmiş “*asrî*” gençlerin davranış ve alışkanlıkları, kendilerinden önceki neslin ahlâk anlayışına, geleneksel değerlerine ve itikadî yönelimlerine aykırılık teşkil etmiştir. Osmanlı medeniyeti bünyesinde yüzyıllar içerisinde kökleşmiş değer ve alışkanlıklara muhalefet eden yeni dünya görüşünün varlığı, bilhassa Cumhuriyet'in ilk kuşağı ile eskiyi temsil eden öteki kuşakları arasında belirgin bir iletişimsizlik yaratmıştır. Gelenek ile modernitenin çatıştığı bu dönemin zemini, kırsal yerleşimden ziyade “*şehir*”dir. Dolayısıyla Türk romanında kuşak çatışması sorununu incelerken, şehirleşme olgusunu da önemli bir veri olarak kullanmak gerekmektedir.

²⁷⁷ Safiye Erol, *Ülker Fırtınası*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001, s. 16-17.

2.4.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemini Konu Alan Romanlarda Gelenek-Modernite İlişkisi

1950 tarihinden itibaren gerek sanayi hamleleri, gerekse köylerden kentlere doğru yönelen göç hareketleriyle hız kazanan bu süreçle birlikte geleneksel değerlerle modern değerler arasında, günümüze kadar süregelen yeni bir çatışma başlamıştır. Toplumsal düzeyde başlayan bu çatışma, romancılarımız tarafından da sıkça ele alınarak işlenmiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan gelenek-modernite çatışmasını ele alan Adalet Ağaoğlu, **Ölmeye Yatmak** adlı romanında kentleşme olgusunu, bu dönemde hayata geçirilen siyasal reformların toplumsal yapı üzerindeki etkileri bağlamında yorumlamaktadır. Geniş halk kitlelerinin toplumsal bilinçlerine nüfuz edemeyen Cumhuriyet inkılâplarının yüzeysel düzeyde kalma niteliğinin eleştirisi üzerinde yoğunlaşan roman, kendileri için belirlenen üst kimlikle çatışma halindeki aydınların iç çelişkilerine atıfta bulunmaktadır. Roman, kendini sorgulamak üzere Ankara’da bir otel odası tutarak ölümü bekleyen Aysel adlı akademisyenin şahsında, Cumhuriyetin idealist kadroları tarafından yetiştirilen aydın tipinin anlatımına yer vermektedir. Bu noktada yazar bir taraftan gelenek-modernite çatışmasının Cumhuriyetin ilk kuşağı üzerindeki tezahürlerini incelerken, diğer taraftan bu dönemde benimsenen eğitim politikasının niteliğini sorgulamaktadır.

Küçük bir kasaba ilkokulunda düzenlenen müsamerenin anlatımıyla başlayan olay örgüsü, Aysel, Namık, Aydın, Ali, Semiha ve Ertürk adlı öğrencilerin çocukluk yıllarından olgunluk dönemlerine kadar olan süreçte geçirdikleri dönüşümü vurgulamaktadır. Belirli idealler doğrultusunda yetiştirilen bu gençlerin geleneksel kimlikleriyle kendilerine benimsetilmeye çalışılan modern kimlikleri arasında yaşadıkları çatışma ele alınırken, Türk toplumunun kentleşme deneyimi de sorgulanmaktadır. Romanın ilk bölümünde yer alan paragraflarda, müsamereye katılan erkek öğrencilerle kız öğrencilerin birlikte dans etmelerinin aileleri nezdinde yarattığı rahatsızlık dile getirilirken, Türk toplumunun geleneksel değerleriyle,

yabancıları olduğu batılı modern değerler arasındaki çatışma olgusu üzerinde durulmaktadır:

“...Başöğretmen düşündü. Dünder öğretmen şükretmekte haklıydı. Doğrusu, iyi kötü, yine de bir şeyler hazırlanmıştı işte. Birinci ve ikinci sınıflar öğretmeni henüz çok yeni, çok da genç olduğu için yük kendisine, en çok da Dünder öğretmene düşmüştü. ‘Ama o da fazla büyüttü işi canım. Koro, peki. Meslekler, iyi. Türküler, pek güzel. Ergenekon Destanı; pekâla, mükemmel... Eee, polkada ne diye diretti bunca? Merkezden gelen emirde, Batı’ya pencere açılması isteniyordu. İyi ya işte; savcının kızı kemal çalacak. Kız öğrenciler erkek öğrencilerle birlikte Çiçekler ve Böcekler’i oynayacaklar. Polka ille gerekli miydi? Polkada oğlanlar kızlara sarılacaklar. El ele tutuşacaklar. Evet, belki Batı’ya daha geniş bir pencere açılmış olacak, ama bütün kasaba halkı da ayağa kalktı. Çocuklarını okuldan geri almak isteyenler bile çıktı. Baksana, Kör Enver, kızının müsamereye girmemesi için sonuna dek direndi. Şimdi yolda gördü mü, başını çeviriyor bana. Sağda solda, kerhaneci diyesiymiş. Gavur Hoca adı bitti, şimdi de bu. Kaymakamdan çekinmeselerdi, bunca yıllık hemşerilerimle neredeyse toptan aram açılacaktı canım. Şu iş bir bitse hayırlısıyla...’ Birden kendine acıdı başöğretmen...”²⁷⁸

Kasaba ahalisinin, modernleşmeyi simgeleyen yenilikler karşısında aldığı olumsuz tavır, aşağıda aktarılan bölüm üzerinden de gözlemlenebilir:

“...Seyirciler arasındaki eşraf ve esnaf babalar, polka ve rondo ile kirlenen namuslarını örtbas etmek için durmadan öksürüyor, kafalardaki bütün sıkıcı düşünceleri kovalamak için gerekli gereksiz güliyorlardı. Medeni olmak

²⁷⁸ Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 10.

*buyrulmuştu. Eh, ne yapsın onlar da, medeni olmuşlardı işte. Suç kendilerinde değildi.*²⁷⁹

Bu noktada yazar, Cumhuriyetin kuruluş ilkelerinden biri olarak karşımıza çıkan modernleşme/çağdaşlaşma ideali paralelinde geleneksel yapısı dönüştürülmeye çalışılan Türk toplumunun içine düşürüldüğü kültürel ikilemi eleştirmektedir. Romanın benzer pasajlarında yer alan diyalog ve anlatılar vasıtasıyla yazar, Türk toplumunun yüzyıllar içerisinde olgunlaştırarak benimsediği ahlâkî, kültürel ve geleneksel değerlerinin tepeden inmece bir tavırla dönüştürülmeye çalışılmasının yarattığı travmaya işaret etme eğilimindedir. Dolayısıyla eser, Türk modernleşmesinin muhtelif merhalelerine göndermede bulunurken, aynı zamanda kurucu ideolojinin halkın geleneksel kimliği üzerindeki denetim ve otoritesini de tenkide yönelmektedir. Bir başka ifadeyle, tüm cepheleriyle *medenileştirilerek* batı kültürüne entegre edilmek istenen toplumun yeni ile eski arasında bir tercihte bulunmaya zorlanması, kuruluş yıllarında benimsenen çağdaşlaşma politikasının genel bir eleştirisi olarak sunulmaktadır. Bu tespit doğrultusunda, Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanının temel iletilerinden birinin de, dönemin jakoben karakterli politik uygulamaları ekseninde teşekkül eden toplumsal çatışmanın eleştirisi olduğu ifade edilebilir.

Romanın başkahramanı Aysel'in babası Salim Efendi'nin, kızını tahsilini sürdürmesi için Ankara'ya göndermemekte ısrarcı olması, gelenek-modernite çatışmasının bireysel düzlemdeki ifadesi gibidir. Geleneksel değerlerine muhalif nitelikteki tüm gelişmeler karşısında muhafazakâr tavrını koruyan Salim Efendi, bu dönem Türk toplumunun yaşadığı kültürel ikilemi bir bütün halinde yansıtmaktadır:

“...Aysel'i başkente yollamadan da durmadan boğulmaktaydı Salim Efendi. Oğlu okuryazar olduğundan bu yana boğulmakta. Öğretmene rastladıkça

²⁷⁹ Adalet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 18.

boğulmakta. Kaymakam mahfelerde, bayramlarda, kalkınan ışıklı bir ülkeden söz ettikçe boğulmakta. Şakir Ağa, erkana rakı sofraları kurdukça, bağına bahçesine kuzu çevirmeye götürdükçe onları, boğulmakta. Onu, belediye reisinin kolunda, şosede dolaşırken görüp boğulmakta. Onun öğretmenden yanak aldığını görüp boğulmakta. Jandarma kumandanına besili hindiler gönderdikçe boğulmakta. Kimin kimden yana olduğunu çıkaramadıkça boğulmakta. Memurinin gittikçe dışına düştüğünü, hiçleştiğini görerek boğulmakta. Boğuldukça nemrutlaşmakta. Nemrutlaştıkça yenilik, uygarlık adına ne görünürse ortalıkta, topuna birden soğukluk duymakta, hatta kin toplamakta...’’²⁸⁰

Salim Efendi adlı karakterin yaşadığı boğuntu hissi, içinde bulunduğu kültürel çatışmaya zemin hazırlayan psikolojik ikilemi sembolize etmektedir. Bununla birlikte yazar, uygar ve modern bir görünüme kavuşturulmak istenen Ankara'nın sosyokültürel dokusunun köylü işçiler tarafından tahrip edildiğini belirten roman kahramanının görüşlerine yer vererek, kentte şekillenen gelenek-modernite çatışmasının biçimsel uzantıları üzerinde durmaktadır. Zira geleneksel giyim kuşama içerisinde kent yaşantısına intibak etmeye çalışan işçilerin Ankara'nın modern manzarasına tezat teşkil ettiğini vurgulayan kahraman, bu durumun batılılar nezdinde uyandıracağı algıyı karikatürize etmektedir:

“...Bir başka yazarımız, Ankara'nın Köylü-İşçileri” başlıklı fıkrasında: ‘Ankara'nın çok modern ve medeni manzarası içinde göle eza veren bir nokta var: Akşam saatlerinde kafile halinde bulvarda rastlanan işçi köylülerin kıyafet perişanlığı... En kötü ihtimal, bu kılıklara bakarak bir yabancı, bütün Türk köylüsünü bu derece yoksul ve zavallı sanabilir...’ demiştir.”²⁸¹

²⁸⁰ Adalet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 51-52.

²⁸¹ Adalet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

Romanda, genç, yaratıcı, girişken ve idealist bir yönetici olarak takdim edilen Adapazarı kaymakamının hayata geçirmeye çalıştığı heykel projesi de, halkın geleneksel değerlerine aykırılık teşkil edeceği gerekçesiyle ertelenmiştir. “Muasır medeniyet”lerin kentlerini süsleyen görkemli heykel ve anıtların, Türk toplumunun dinî aidiyeti tarafından kabul görmemesi, halkı bu girişim karşısında mesafeli durmaya sevk etmiştir:

“...Sonra daha önemli endişelerini belirttiler: Kadın heykellerini gören halk ne demez hem? Azdı bu meclis üyeleri demezler mi? ‘Versay Sarayının avlusunda ne heykeller var. Resimlerini de mi görmediniz baylar? Çıplak çıplak... Her uygar ülkedeki her havuzda vardır bu çıplak kadın heykellerinden. ‘Onlara eskiden kalmış,’ dediler. ‘İyi ya! Biz de yeni yaparız. Bizden sonrakilere eskiden kalır.’ ‘Hem onlar Hıristiyan memleketi. Biz Müslümanız, elhamdülillah.’ Ardından hemen düzelttiler: ‘Hayır, yani din işlerini devlet işlerine karıştırdığımızdan değil. Gerekirse çıplak kadın heykeli de kondururuz ilçemizin münasip bir yerine. Ancak şimdi daha su derdimiz var. Yol derdimiz var. Gıda derdimiz, yakacak derdimiz, gaz, tuz, et...’”²⁸²

Romanın birçok bölümünde tesadüf ettiğimiz gelenek-modernite çatışması, daha ziyade kır kökenli bireylerin kentleşme çabaları paralelinde vücut bulmaktadır. Bununla birlikte yazar, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türk toplumunu oluşturan tüm tabakaların modernleşme süreci karşısında aynı tepkiyi vermediğini de ortaya koymaktadır. Zira bürokratlar, aydınlar, öğretmenler, kasaba eşrafı, tüccarlar ve bilhassa kentsoylu burjuva, modernleşme sürecini daha sancısız bir biçimde atlatan güruhu teşkil etmektedir. Söz konusu kesimler için maziye ait olan değerlerin topyekûn reddi, mukaddes bir görev niteliği kazanmıştır.

Yazar, romanda ele aldığı aydın tiplerin, Cumhuriyet rejiminin resmi ideolojisi tarafından idealize edilen üst kimlikle kendi gerçeklikleri arasındaki

²⁸² Adalet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 246.

irtibatsızlığı ortaya koymaya çalışırken, söz konusu kahramanlar üzerinden gelenek-modernite çatışmasının birey üzerindeki etkilerini sorgulamaya yönelir. Buna mukabil, roman daha ziyade bir dönemin siyasal, kültürel ve ideolojik açıdan sorgulanması gerekliliği üzerinde durur. Nitekim eserin ilk baskısının önsözünde yazarın belirttiği üzere *Ölmeye Yatmak*, “yazarın değil, ama bir dönemin romanıdır.” Fethi Naci, romanın belgeleme tutkusunu ile kaleme alındığını ve altı çizilmek istenen toplumsal gerçekliklerin, bireyi önelemesi gereken anlatıyı zedelediğini öne sürmektedir.²⁸³ Selim İleri de, *Çağdaşlık Sorunları* adlı kitabında yer verdiği “*Aysel Kendini Arıyor*” başlıklı yazısında eseri, “belgesel nitelikli, ama belgesel olmayan, belgeyi yapıtında eritmiş bir töre romanı”²⁸⁴ olarak değerlendirir. İbrahim Zeki Burdurlu ise, Türk Dili dergisinde neşredilen “*Ölmeye Yatmak*” başlıklı makalesinde Ağaoğlu’nun otuz yıllık Türkiye tarihini, bu tarihsel çerçevede içinde Türk kadınının deneyimlediği baskı ve çelişkileri incelediğini ifade ederken, romanın başkahramanı Aysel’in şahsında “*Türkiye koşullarının yankılarını bulduğumuzu*”²⁸⁵ belirtir. Dolayısıyla Adalet Ağaoğlu’nun, ilk bakışta ferdî ve psikolojik çıkarımlara dayalı vaka parçalarıyla örülü olduğu izlenimi yaratan *Ölmeye Yatmak* adlı romanı, esas itibarıyla bir neslin gelenek ve modernite kavramları arasında yaşadığı kimlik çatışması üzerinde durmaktadır. Romanda bu çatışma, genç Cumhuriyetin ürettiği modernleşme politikasının tabii bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Ölmeye Yatmak romanının Aysel adlı karakteri ekseninde vücut bulan aydın tipi ile Oğuz Atay’ın 1972 yılında yayımlanan **Tutunamayanlar** adlı romanında yer verdiği aydın tipleri arasında muhtelif paralellikler bulunmaktadır. Romanın başkahramanları Turgut ve Selim, tıpkı *Ölmeye Yatmak* romanının Aysel’i gibi genç Cumhuriyetin başkenti Ankara’da yetişmiş, kurucu ideoloji tarafından kendileri için belirlenen üst kimlikle çatışma halinde bulunan, içinde yaşadıkları sosyal gerçekliğe intibak edememiş, kendilerini sorgulamaya mütemayil, yalnız ve nihilist aydınlardır. Bu açıdan bakıldığında, her iki romanda da mekân olarak Ankara’nın seçilmesinin

²⁸³ Fethi Naci, *100 Yılın 100 Türk Romanı*, Adam Yayınları, İstanbul 1999, s. 455.

²⁸⁴ Selim İleri, *Çağdaşlık Sorunları*, Günebakan Yayınları, İstanbul 1978, s.183.

²⁸⁵ İbrahim Zeki Burdurlu, “*Ölmeye Yatmak*”, *Türk Dili*, Sayı: 293, Ankara 1976, s. 121.

tesadüfi olmadığı görülür. Zira gerek Oğuz Atay, gerekse Adalet Ağaoğlu, ele aldıkları aydın tiplerin yaşadıkları kimlik çatışması sorunu üzerinde dururken Ankara'yı, bu çatışmanın oluşumunu sağlayan jakoben politikaların sembolü olarak objeleştirmektedirler. Bir başka ifadeyle yeni kurulan Cumhuriyetin merkezi olarak Ankara, her iki romanda da rejimin temel ilkelerinin, çağdaşlaşmanın, batılılaşma eğiliminin ve otoriter yapının merkezi olarak sunulmaktadır. Bu niteliği itibariyle Ankara, kentleşme sürecine bağlı olarak teşekkül eden gelenek-modernite ikileminin oluşumunun başlıca müsebbibidir. *Tutunamayanlar* romanının aydın tipleri Turgut ve Selim ile *Ölmeye Yatmak* romanının Aysel'i, kendilerini, yaşadıkları kültürel ikilemleri ve iç çelişkileri sorgulayan bireylerdir. *Tutunamayanlar* romanında bu sorgulama süreci, Selim'in intiharıyla neticelenirken, *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel'in teşebbüs düzeyinde kalan intihar girişimiyle sonuçlanmıştır. Bu ortaklıklar dışında, her iki romanın temel iletileri arasında da belirgin ve önemli bir paralellik bulunduğu görülmektedir. Nitekim her iki roman da yüzeyde kalan Cumhuriyet reformlarının aydın tabaka üzerindeki etkilerini merkeze alırken, gelenek-modernite ikileminin oluşumunu sağlayan dayatmacı siyasal tavrı tenkit etmektedir.

Tutunamayanlar romanının başkahramanları Turgut ve Selim'in birlikte kaleme aldıkları sohbet tutanaklarında yer verdikleri çocukluk yıllarına ilişkin izlenimleri, gelenek-modernite çatışmasını örnekleyen tecrübeler içermektedir:

“...Okulda ilk öğrendiğim gerçeklerden biri de babamın-sonra peder oldu-beni yanlışlıkla mektep yerine okula gönderdiği oldu. Önümüze alfabe adında anlaşılmaz bir kitap koydular. Babam ona da elifba dedi. Okulla babamı uzlaştırmaya imkân yoktu.

Bu garip kitapta, bizim kılığımıza pek benzemeyen bir biçimde giydirilmiş çocuklar, boyuna birbirlerine top atıyorlardı. Hangi mahallede oturduklarını bilemediğim bu çocuklar, kumbaralarında-bizim evde böyle bir kutu yoktu-para biriktiriyorlar; babaları da-Ahmet Ağabey kadar genç ve bıyıksız adamlardı bunlar-

*onlara, çatana denen kayıklar alıyordu. Bir de vatan denen bir şey vardı ki, çok iyi korunması gerekiyordu. Bizler, her sabah hep bir ağızdan onu özümüzden çok sevdiğimizi, ant denilen bir şey içerek haykırıyorduk...*²⁸⁶

Yazar bu noktada, Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan uygarlaşma/çağdaşlaşma politikası kapsamında “baba”dan “peder”e, “mektep”ten “okul”a ve “elifba”dan “alfabe”ye doğru evrilen değişim süreçlerine atıfta bulunurken, esas itibarıyla oldukça genel bir kültürel dönüşüme işaret etmektedir. Romanda, Turgut’un bu dönüşüm sürecinde yaşadığı gelenek-modernite ikilemi, ironik bir üslup çerçevesinde aktarılmıştır. Muhtelif edebiyat tarihçileri ve araştırmacılar, romanda varlığı sıkça hissedilen ironik üslubun, yazarın dönemin sosyo-politik koşullarını eleştirme amacının doğal bir uzantısı olarak değerlendirilmesi gerektiği noktasında görüş birliğine varmışlardır. Bununla birlikte Murat Belge, Mehmet Seyda’nın romanla ilgili eleştirisine karşılık olmak üzere yazdığı yazıda, *Tutunamayanlar*’daki ironiyi anlamlandırmaya çalışır.²⁸⁷ Belge, kişiler bağlamında Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*’da eleştirel bir tavrının olmadığını, olumsuzluğu teşhir ederek değiştirilmesi imkânını yaratmak yerine yanlışın şakasını yaparak onu sevimlileştirdiği düşüncesindedir.

Cevat Çapan ise, romanın topluma ve kişinin kendisine yönelik alay boyutuna dikkat çekmiştir. Çapan, Selim ve Turgut kişilikleriyle Oğuz Atay’ın Cumhuriyet’ten sonra yetişen kuşakların duygusal ve düşünsel eğilimlerini ince bir alayla ortaya koyduğunu, bunun da dünyaya olumsuz bir tavır takınmak anlamına gelmediğini savunur.²⁸⁸

²⁸⁶ Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 74-75.

²⁸⁷ Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 185-193.

²⁸⁸ Mustafa Apaydın, “Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* Adlı Romanında Mizah ve Hiciv Öğeleri”, *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 16, Adana 2007, s. 46.

Yıldız Ecevit, Oğuz Atay'ın ironisinin romana yansıyışını, yani “*tutunamayış*”ı, bir tür yabancılaşma olarak kavramlaştırmak ister.²⁸⁹ Bu değerlendirmeye Ecevit, romanda yer alan aydın tiplerin karşılaştıkları kültürel entegrasyon sorununu vurgulayarak yabancılaşma/tutunamama olgusunu sosyo-psikolojik açıdan temellendirmeye çalışmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, Oğuz Atay'ın yabancılaşmaya/tutunamayışa bir kabul penceresinden mi yoksa eleştirel bir mesafeden mi baktığıdır.²⁹⁰

Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2**'de²⁹¹, Tutunamayanlar'ı modernist ve postmodernist bir roman olarak değerlendirdiği bölümde, zaman zaman metnin mizah boyutuna da değinmiştir. Berna Moran, Oğuz Atay'ın romanda değişik mizah tekniklerinden yararlandığını örneklendirmiş; romandaki alayın Cumhuriyet ideolojisine yönelik olduğunu vurgulamıştır.

Yukarıda aktardığımız tespitler, kuşkusuz söz konusu araştırmacıların şahsî kanaat ve izlenimlerine dayalı olarak şekillendirdikleri farklı bakış açılarına işaret etmektedir. Çoklu okumalara elverişli nitelikteki postmodern metinlerin tahlil ve yorumunda karşılaşılan görüş farklılıklarını da bu bağlamda dikkate değer kabul ederek, yukarıda aktardığımız içtihatları bir bütün halinde değerlendirmek gerekmektedir. Buna mukabil, kanaatimizce *Tutunamayanlar* romanı, ironiyi/mizahı araçsallaştırarak Cumhuriyet ideolojisinin aydın tabaka üzerindeki otoriter tutumunu eleştirmeye yönelmektedir. Bu tespitimizi, yazarın Cumhuriyet devrimlerini/inkılâplarını mizahî bir üslupla ele aldığı aşağıdaki bölüm de doğrulamaktadır:

²⁸⁹ Yıldız Ecevit, “Edebiyatta Yabancılaşma ve Yabancılaştırma”, *Virgöl*, 1998, s. 45-47.

²⁹⁰ Mustafa Apaydın, *a.g.m.*, s. 47.

²⁹¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 196-218.

“Yeni doğmuş bir bebeğin gelişmesini engelleyen ve onu eli kolu bağlı bir durumda bırakan eski kundak sistemini, yerinde bir devrimle ortadan kaldıran büyük Türk reformcusu ve düşünürü Ziya Özdevrimsel (devrimden önceki adı Mükrimin Ziya, 1301-1939) her bakımdan gerçek bir devrimciydi. Onu, şapka devriminden sonra şapkasız (denildiğine göre, evinde giymek için de, çok kısa kenarlı bir şapka yaptırmıştı), kıyafet devriminden sonra kıyafetsiz, yazı devriminden sonra eski harflerle kitap okurken ve çatal-bıçak devriminden sonra da elle yemek yerken gören olmamıştır. Bütün devrimlere, ilk gençliğinden beri yürekten bağlı olan Ziya Tahiri, yalnız devrimlere uymakla kalmamış, devlet parasıyla makine mühendisliğini öğrenmesi için gönderildiği Amerika Birleşik Devletleri’nin Ohio eyaletinde, ders çalışacağı yerde, ülkenin devrim yapmakta yararlı olabilecek özelliklerini incelemiştir. Böylece Türkiye, bir makine mühendisi kaybetmesine karşın (üniversiteyi bitiremedi), gerçek ve verimli (otuz dört devrim yapmıştır) bir devrimci kazandı. Devrimlerinin her biri, başlı başına bir olaydır. Özellikle, ‘Çocuk Kundakları Devrimi’nin hikâyesi ilginçtir.

Ziya Özdevrimsel, bir gün Childharoldshire (üniversite kampüsünün bulunduğu şehir) sokaklarında dolaşırken bir dört yol kavşağına geliyor. (Türkiye’ye döndükten sonra, bu kavşağı aynen, Ankara’nın dışkapıya giden ilk kavşağına uygulamıştır. Bu arada, kavşağa üç yolun birleşmesinin doğurduğu güçlükleri de hiçe saymış ve eski Maliye Bakanlığı’nın karşısında bulunan ve oradan geçen turistlere ilk bakışta yetersiz görünen dördüncü yolu yaptırarak durumu düzeltmiştir.) Karşıdan karşıya geçmek için, işaret lambalarının olduğu yere yaklaşırken (bu kavşakta gördüğü ışıklı trafik işaretleri, Ziya Tahiri’ye trafik işaretleri devriminin yapıcısı olmak şerefini de kazandırmıştır) kafasının devrimlerle çok meşgul olması nedeniyle, kırmızı ışığın yanmakta olduğuna dikkat etmemiştir. Daha doğrusu Ziya Bey, henüz kırmızı ışığın anlamını anlamıyordu. (Anlamını anlamak da, Ziya Tahiri’nin, dil devrimi sırasında güzel Türkçemize kazandırdığı deyimlerden biriydi. Dil devrimine öyle candan bağlanmıştı ki, adını değiştirerek Işık yapmak istemiş, fakat günün Sağlık Bakanı Kamil Bey’in: ‘Ziya, böyle her adı değiştirmeye kalkarsak işin içinden çıkamayız; ben de adı değiştirip Olgun mu olayım? Demesiyle vazgeçerek, sadece soyadını mesleğine uygun seçmekle

yetinmişti.) Kırmızı ışığın anlamını anlamamak ona pahalıya mal oldu ve karşıdan gelen otomobili de görmediği için, arabanın hafifçe çarpmasını önleyemedi. Yere düşünce, trafik işaretleri devrimini yapmakta geç kaldığımızı anladı...”²⁹²

Yukarıdaki satırlarda yazar, hayali bir kahraman olan Ziya Özdevrimsel (Mükrimin Ziya) vasıtasıyla Cumhuriyet devrimlerini ironik bir üslupla tenkit etmektedir. 1923 sonrası dönemde, kurucu irade tarafından başlatılan çağdaşlaşma hareketleriyle birlikte birçok alanda gerçekleştirilmeye çalışılan devrimlerin yarattığı toplumsal baskıyı eleştiren yazar, modernleşme ve batılılaşma çabalarının şekilsel düzeyde kaldığı düşüncesini ortaya koymaya çalışmaktadır. Maziye ait değerlerin önyargılı bir biçimde reddedildiği bu dönemde gelenekten çağdaşlaşmaya geçişin sancıları, Ziya Özdevrimsel’in kişiliğinde somutlaştırılmış gibidir. Buna karşın yazarın Cumhuriyet devrimleri karşısındaki tutumunu, söz konusu inkılapları istihfaf etme eğiliminin sonucu olarak değil, köklü gelenekleri siyasal müdahalelerle dönüştürülmeye çalışılan bir toplumun yaşadığı kültürel ikilemi vurgulama amacı şeklinde yorumlamak gerekmektedir. Atay romanda bu tutumunu, daha ziyade ironiyi araçsallaştırarak ortaya koymuştur.

Romanda araçsallaştırılan bir başka unsur ise Ankara’dır. Gerek *Ölmeye Yatmak*’ta, gerekse *Tutunamayanlar*’da Cumhuriyetin ve modern Türkiye’nin çağdaşlaşma perspektifinin başlıca simgesi olarak sunulan Ankara, aynı zamanda gelenek-modernite çatışmasının meydana geldiği merkez hüviyetiyle karşımıza çıkmaktadır. Zira *Tutunamayanlar* romanında, Selim’in manzum hikâye tarzında kaleme aldığı otobiyografik anlatıda yer verdiği Ankara tasavvuru, Cumhuriyet ideolojisi ile özdeşleşmiş gibidir. Bu satırlarda yazarın, Cumhuriyet ideolojisinin birey üzerindeki baskınlığını, Ankara şehri üzerinden vurgulama eğiliminde olduğu görülmektedir:

---

²⁹² Oğuz Atay, *a.g.e.*, s. 163-164.

"...Siz de benim gibi günleri,
 Sevgiyle isteyerek
 Değil de, takvimden yaprak koparır gibi gerçek
 Bir sıkıntı ve nefretle yaşadınızsa, Ankara güneşi gibi sizin de
 Uyuşturmuşsa beyninizi, Atanın izinde
 Gitmekten başka bir kavramı olmayan
 Cumhuriyet çocuğu olarak yayan,
 Pis pis gezdinizse (o sıralarda adı Opera Meydanı olan)
 Hergele Meydanı 'nda, bu sarı ve tozlu alan
 İğrendirmediyse sizi,
 Bir taşra çocuğu sıfatıyla özlemeyi bilmiyorsanız denizi,
 Kaybettiniz (benim gibi).
 Oysa, aynı Hergele Meydanı 'nda gölgede on beş, güneşte yedi buçuğa tıraş
 eden
 Berberleri görmeden
 Yalnız renkli yanını yaşadınızsa hayatın
 Ver hergele ve beygir olduğunu duymadınızsa atın,
 Sakalı uzamış seyyar satıcılara kese kağıdı satmadınızsa,
 İçinde süt ve salebin olmadığı dondurma kaymaktan tatmadınızsa aynı
 Hergele Meydanı 'nda
 Kazandınız. (Kimse yoktu-çirkinlikten başka-Selim 'in yanında)

En bayağı ve en müstehcen (fakat fiyatı ehven)

Romanları kiralamak için gecesi beş kuruşa,

Samanpazarı 'na çıkan yokuşa değil de sağa sapın.

Etiler'in at oynatmış olduğu Ankara'da

Hamalların gittiği Sümer sinemasıyla aynı sırada parlayan Pitigrilli ve Fantoma

*Ve Hayber Kalesi ve Tahir ile Zühre bir arada yığılmış bir tezgahın üstüne.
'Geceleri okumayınız'*

Orhan Çakıroğlu'nun maceralarını.

Selim Işık, dünü, bugünü, yarını işte bu ortam içinde öldürdü...²⁹³

Yazar, Selim Işık karakteri üzerinden bu devrin aydınlarının psikolojik ve kültürel sorunlarının tercümanı olma eğilimindedir. Yukarıda aktardığımız manzumede geçen "... Bir sıkıntı ve nefretle yaşadınızsa/Ankara güneşi gibi sizin de uyuşturmuşsa beyninizi/Ata'nın izinde gitmekten başka bir kavramı olmayan Cumhuriyet çocuğu olarak yayan gezdinizse Hergele Meydanı'nda.../Kaybettiniz benim gibi..." ifadeleriyle, Cumhuriyet ideolojisinin tektipleştirici çağdaşlaşma politikasına göndermede bulunmaktadır. Atay, Selim aracılığıyla, aynı politik iklimde, benzer şartlar altında yetişen kuşakların ve bireylerin "kaybettiklerini" vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle içinde doğdukları geleneksel kimlikle, kendilerine sunulan modern kimlik arasında ikilemde kalan bu kuşaklar, bir devrin "tutunamayanları"dır. *Tutunamayanlar* ve *Ölmeye Yatmak* romanlarına bu perspektiften baktığımızda söz konusu eserlerin, gelenek-modernite ikilemini, benzer tipler vasıtasıyla, Türk siyasî tarihinin aynı evrelerine ve benzer sosyal koşullarına atıfta bulunarak ele almaları hasebiyle birlikte incelenmeleri gerektiğini görürüz. Bununla birlikte Tezel Özlü'nün **Eski Bahçe-Eski Sevgi** ve **Çocukluğun Soğuk**

²⁹³ Oğuz Atay, *a.g.e.*, s. 124-125.

Geceleri adlı biyografik yapıtlarında ve Yusuf Atılgan'ın **Aylak Adam** romanında da içinde yaşadıkları toplumun geleneksel değerleriyle çatışma halinde bulunan “*çağına yabancılaşmış aydın*” tipini örnekleyen kahramanlara sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Doğum tarihleri erken Cumhuriyet dönemine tesadüf eden bu yazarların 1950'lerden itibaren kentleşmeyle birlikte meydana gelen gelenek-modernite çatışmasını benzer tip ve kahramanlar üzerinden ele almış olmaları, belirgin bir sosyolojik gerçeğe işaret etmektedir.

Türk romanında gelenek-modernite çatışması, köy ve kent yerleşimleri tarafından temsil edilen iki farklı değere işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle köy gelenekçi tutumu sembolize ederken, kent modern değerlerin vücuda geldiği ve yaşatıldığı yer olarak telakki edilmiştir. Ülkemizde İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sanayileşme sürecine paralel olarak köylerden kentlere yönelen göç hareketlerinin kırsal nüfusu kente taşınması neticesinde gelenek ile modernitenin karşılaşması birtakım toplumsal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu durum, mecburî bir kültür değişmesi sürecinin oluşumuna olanak sağlamıştır. Mümtaz Turhan, “Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik” adlı çalışmasında, kültür değişmesi kavramını, R. Linton'ın tasnifine dayalı olarak iki başlık altında incelemektedir:

- a) Empoze veya mecburi bir kültür değişmesi esnasında meydana gelen hadiseler.
- b) İhtimai-kültür karışmasına ait hadiseler.²⁹⁴

“Evvvela empoze veya mecburi kültür değişmesinden, bir cemiyetin muhitinde vukua gelen tahavvüller (yenilikler) neticesi zaruri olarak tezahür eden kültür hadiselerinin kastedilmediğini belirtmek lazımdır. Umumiyetle mecburi veya empoze

---

²⁹⁴ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2006, s. 112.

kültür değişmesinden, birbiriyle karşılaşan muhtelif kültür veya medeniyeti temsil eden iki cemiyetten birinin diğerinin kültürüne faal bir şekilde ve hususi bir maksatla müdahalesi neticesinde meydana gelen tahavvüller kast olunmaktadır. Hakim grubun müdahalesi ya kendisine mahsus kültür unsurlarını zorla kabul ettirmek veya yerli kültürün mevcut bazı şekillerini menetmek suretiyle yahut çok defa görüldüğü gibi her ikisini de aynı zamanda içine alacak tarzda tecelli eder.”²⁹⁵

Bu tanım çerçevesinde, bilhassa köy ve kent kültürleri arasındaki ilişkiyi temsil eden gelenek-modernite çatışmasının da, *empoze veya mecburî kültür değişmesi* adı verilen sosyolojik realitenin tezahürü olduğu ifade edilebilir. Zira geleneğin ve muhafazakâr tutumun temsilcisi durumundaki köylü ile kültürümüze batıdan intikal eden modern değerlerin yarattığı kentli birey arasındaki münasebet, kent kültürünün hâkimiyet ve otoritesine dayanmaktadır.

“Birbiriyle karşılaşan gruplardan birinin hâkim veya mahkum olması hali, doğrudan doğruya (direct) kültür temasının zaruri ve sabit bir neticesi olmamakla beraber ekseriya onunla birlikte görünmektedir. Hatta bu nevi bir temas, fetih, zapt veya istila gibi kuvvete dayanan bir karşılaşma neticesi olmadığı zamanlarda bile temas halinde gruplardan birinin ötekini üstün gördüğü veya öyle tanıdığı umumiyetle müşahede edilen bir vakadır. Bu takdirde kendisini küçük gören grup gerek içtimaî, gerek kültür bakımından hayran olduğu cemiyete benzemeye çalışmaktadır. Üstün gruba karşı duyulan hayranlığı, kendisini küçük gören cemiyetin verdiği hükümlerde müşahede etmek mümkündür.”²⁹⁶

Mümtaz Turhan’ın “*üstün grup*” olarak tavsif ettiği kitleyi oluşturan bireyler, kentsoylu ya da aslen taşra kökenli olduğu halde bir dereceye kadar kentlileşmiş; modern değerlerin temsilcisi hüviyetindeki tabakayı ifade etmektedir. Taşralının

²⁹⁵ Mümtaz Turhan, *a.g.e.*, s. 112.

²⁹⁶ Mümtaz Turhan, *a.g.e.*, s. 113-114.

üstünlüğünü psikolojik olarak kabul ettiği bu gruba karşı duyduğu hayranlığın eleştirisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarını konu alan romanların başlıca tematik öğelerinden biridir.

2.4.2. 1950 Sonrası Dönemde Gelenek-Modernite Karşıtlığını Şehirleşme Açısından Ele Alan Romanlar

Yukarıda aktardığımız tespit, ülkemizde özellikle 1950'li yılların ilk yarısından itibaren hız kazanan kentleşme hareketlerine bağlı olarak teşekkül eden bir sosyolojik realiteyi ifade etmektedir. Söz konusu realite, romancılarımız tarafından da kentleşmenin tabii neticelerinden biri olarak sıkça ele alınmıştır. Orhan Kemal, **Gurbet Kuşları** romanında kent kültürünün köylü üzerinde kurduğu baskı ve tahakkümü merkeze alırken, göçmenlerin bu baskı karşısındaki tutumlarını tasvir eder. Romanda, varlıklı bir kadınla evlenerek sınıf atlamış taşralı bir göçmen olarak karşımıza çıkan Müteahhit Hüseyin Korkmaz, yeni yaşantısını benimseme konusunda yaşadığı sıkıntıları dile getirirken, bir bakıma köyüne ve geleneksel kültürüne duyduğu özlemi ifade etmektedir. Bu psikolojik durum, kentteki göçmen köylülerin önemli bir bölümünü kapsayan ortak bir yönelim olarak belirmektedir:

“...Hüseyin Korkmaz siniri, ‘Doğrucası bu,’ dedi. Şimdi kalktı gitti. Nereye? Bilmem ki. Her daim böyle. Bana sorup danışmaz, beni koca yerine komaz. Sonra bir de dil meselesi. İnsan olan bir insan anasının babasının konuştuğu dilinen konuşur. Öyle değil mi amma?’

‘Doğru ağam, gozünün yağını yirim senin...’

‘O olsa şimdi, yirim dinmez yerim diye adamı bozuverir.’

‘Benim oğlan gibi...’

'Heye, tıpkı. Bu dünyaya niye geldik? Cenab-ı Allah bizi bu dünyaya niye getirdi? Kullarım bildikleri gibi yaşasın, yisin, içsin, konuşsun, oynasın, gülsün diye değil mi?'

'Ona ne şüphe?'

*'Hayır istediğin, elinden geldiği gibi değil, avradıydın gonlünce yaşayacın. Doğru mu? Revayı hak mı? Tuttu bana İngiliz kupon kumaşından yallah deyince altı takım elbise yaptırdı. Kemik gibi sert yakalıklar, kravat mıravat... Neme gerek benim İngiliz kupon kumaşı, kolalı yaka, kravat? Biz Anadolu çocuğuyuz arkadaş. Gâvur icatlarının bize lüzumu yok. Öyle değil mi amma?..'*²⁹⁷

Bununla birlikte, romanda yer verilen gelenek-modernite çatışması, kadının sosyal rolü üzerinden de değerlendirilmektedir. Sözelimi, romanın başlıca karakterlerinden Hüseyin Korkmaz, karısının başına buyruk davranışlarından ve kendi otoritesini hiçe sayan tutumundan müştekidir. Kadına karşı geliştirilen geleneksel yaklaşımı sembolize eden bu tavır, bir tür değer çatışmasının ifadesi olarak da yorumlanabilir. Zira kent yaşantısı içerisinde değişen değer yargıları, kadının sosyal kimliğinin dönüşümü üzerinde de etken olmuştur. Bu münasebetle kadın, sosyal hayata katılım noktasında köyde olduğundan daha aktif bir rol üstlenerek, erkeğe müsavi bir değer haline gelmeye başlamıştır.

Emine Işınsu'nun **Küçük Dünya** adlı romanında da kentleşmeye bağlı olarak gelişen gelenek-modernite çatışması, kadının değişen rolünü vurgulayan bölümler aracılığıyla ele alınmıştır. Olay örgüsünün etrafında kurgulandığı Nur adlı başkahramanın, kocası Ferit'le beraber mecburi hizmet gereği İstanbul'dan Urfa'ya giderek Güneydoğu gerçeğiyle yüzleşmesini merkeze alan roman, gelenek-modernite çatışmasını yazar-anlatıcının perspektifinden yorumlamaktadır. Urfa da, kentleşme hızının yüksek olduğu diğer şehirlerimiz gibi varlık ile yokluğun, eski ile yeninin, doğu ile batının, gelenek ile modernitenin sentezine sahne teşkil etmektedir. Buna

²⁹⁷ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 278-279.

rağmen söz konusu sentez, sağlıklı bir sosyal bütünleşmeyi değil, toplumsal çatışma ile sonuçlanan sorunlu bir karşılaşmayı ifade etmektedir:

“Hakikaten ateşle çevrilmiş bir cennet! Burası, tezatlar memleketi zaten. Bozkırın ortasında bir göl ve bir avuç orman. Hem de dünyanın en güzel, en küçük ormanlarından biri.

‘Buraya tezatlar memleketi demene bayıldım. Hakikaten yollarda, otomobillerle eşekleri; açık saçık giyinmiş kadınlarla peçeli kadınları yan yana görmek şaşırtıyor insanı.’

‘En mühimi, sefaletle lüksün bu kadar yan yana, iç içe yaşaması. Saray gibi evlerin, cadillac arabaların yüz metre ötesinde, toprağın altında yaşayan insanlar...’

‘Ah o evler, o evler yok mu... Geçen gün bir tanesine gittik Canan’la, düşün Murat, yerden aşağı on yedi ayak merdivenle iniliyor, toprağın altında koskocaman bir oda, rutubet, rutubet, sorma. Eşya yerine de bir büyük yatak ve bir testi. Bir aile ve keçileri yaz kış orada oturuyorlarmış.

‘Toprağın altı kışın sıcak, yazın serin olurmuş, onun için güneyde yerin altı, şöyle bir gecekondudan çok daha konforlu!’

‘Evet, Canan da öyle söylüyor. Ama Murat, diyorsun ya, yüz metre ötesinde saray gibi ev, altının mücevherin haddi hesabı yok. Öyle sanıyorum ki, başka şehirlerde bunca iki zıt durum bunca sarmaş dolaş yaşamaz.’

‘Canım sefaletle lüks her yerde zıttır birbirine...’²⁹⁸

Romanda, Nur adlı karakter üzerinden sembolize edilen kent kadınının, Güneydoğu illerimizde hüküm süren geleneksel yapı içerisindeki feodal kadın tipinden ayrıldığı noktaların belirgin kılındığı görülür. Ailesi tarafından erken yaşlarda istemediği bir evliliğe zorlanan Hatice’nin yaşadığı trajediyi müşahede eden

²⁹⁸ Emine Işın, *Küçük Dünya*, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara 1974, s. 98-99.

kahraman-anlatıcı Nur, romanda “*kentli kadın*” tipinin temsilcisi durumundadır. Bu kimliğiyle Nur, geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışma olgusunun kendisi üzerinden sunulduğu merkezi bir karakter hüviyetindedir. Bu açıdan bakıldığında Emine Işınsu’nun, gelenek-modernite ikilemini kadının sosyal kimliği ekseninde ele aldığı görülür. Yazarın öğrenci olaylarıyla başlayan gerilimli süreçte yaşanan siyasî kutuplaşma meselesini ele aldığı **Sancı** (1974), **Canbaz** (1982) ve **Kaf Dağı’nın Ardında** (1988) romanlarında da, şehirleşme olgusu üzerinde durulmaktadır. Siyasal literatürümüzde “*12 Mart dönemi*” olarak adlandırılan bu sürecin arka planını teşkil ettiği *Canbaz*’da Işınsu, bir kadın sendikacının kızı Selen’in öğrencilik günlerinde kaldığı pansiyondaki insanların hikâyelerini anlatır. Yazar ayrıca, 1960-80 arası şehre göç, gecekondulaşma, şehrin köyleşmesi, gençlerin uyumsuzluğu²⁹⁹ ve ideolojik ayrışma gibi sorunlara temas etmektedir. Söz konusu ayrışmanın temel nedenlerinden biri de, gelenek ve modernite kavramları arasında belirgin bir kültürel aidiyet sorunu yaşayan “*yeni kentli*”nin kimlik çatışmasıdır. Romanın, çoğu Sivas’tan Ankara’ya göç eden ve gecekondu semtlerinde yaşayan kahramanları, bu çatışmanın başlıca aktörleri olarak sunulmaktadır.

Kemal Tahir’in 1955 yılında yayımlanan *Sağırdere* romanı ise, kentleşme sürecinin yarattığı gelenek-modernite ikilemini, taşra insanının eğitim sistemi karşısındaki olumsuz bakış açısı ekseninde değerlendirmektedir:

“-*Kız Meryem...*

-*Buyur amca...*

-*Senin oğlan kaç yaşında?*

-*Yedi sekiz yaşında var... Hesabını babası bilir.*

-*İyi dinle... Bu sözüme kulak vereceksin. Oğlanı yeni yazı okuluna göndermek yok. Oğlunu Kurşunlu’nun beş sınıflı okuluna hiç göndermeyeceksin... Hocadan*

²⁹⁹ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s. 398.

Kur'an öğrensin, akıllı ise eski yazı öğrensin. Benim Murat'ı Kurşunlu'nun okulu bozdu. Beş yıl okuttuk, beş yıl şıkır şıkır paralar verdik... Hesaplasam, iki çift öküz parası tutar. Şimdi bizi beğenmez, rahmetli Eğri Ahmet eniştesini beğenmez. 'Aman oğlum, bu kadar okudun, köy yerinde muhtar ol' derim. Alın teriyle kazanırmış. Bu dünyada alın terleten işten namuslusu yokmuş. Şu lafa bak, şu lafa... Eller rahat arar. Bizim oğlan gitti, Simıcak tren durağına, tövbe tövbe demirbaş işçi oldu. Olsun bakalım!..

-Murat'ı hiç okula yollamamak varmış... Neyse, 'Türk'ün akli sonra gelir' demişler. Kurşunlu'nun öğretmeni Mahmut Beyi bildin mi? Bir ayağı topal... Bizim hırsız İsmail gibi... Allaktır bu... Ayağını boşuna almamış. Bu Mahmut Bey, Yamören'e geldi. Köylünün önünde, 'Murat gibi öğrencim yoktur. Emeklerim helal olsun!' dedi. Ben o laflara aldandım. Bir de köylünün hasedine aldandım. Bizi istemeyenler, 'Yakup işi azıttı. Oğlunu subay yapacak, boynuz, kulağı geçer mi, eyvah!' dediler. Güvendim. Bugün de bilmeyenler Mahmut Beyi 'Şöyle iyidir, böyle akıllıdır!' diye överler. Kulak verme! Benim Murat'ı şaşırtan odur!..'»³⁰⁰

Romanda, tahsil için büyük şehirlere gönderilen gençlerin, kent kültürüyle kurdukları temasın ardından geleneksel kimliklerine yabancılaşmalarının köylü nezdinde yarattığı rahatsızlık dile getirilirken, gelenek-modernite çatışmasının bir başka cephesine işaret edilmektedir. Bu cepheyi oluşturan unsur, modern eğitim sistemidir. Başka bir deyişle köylü, kendi içinden çıkararak geleneksel değerlerine muhalefet eden tahsilli ve reformist “yeni kentli”leri, modern eğitim sisteminin var ettiği olumsuz bir değer olarak görmektedir. Kentlileşme ve kentin sunduğu eğitim olanakları, köylü için ahlâkî çözümlenin temel müsebbibidir.

“Kemal Tahir’le Orhan Kemal’in bazı romanları, kasabaların fikir durumunu ustalıklı yansıtır. Bu eserlerde kahraman, genel olarak kasabanın tanınmış kişilerinden biridir. Üstünlüğü, zenginliğinden ileri gelmektedir. Her türlü

³⁰⁰ Kemal Tahir, *Sağırdere*, s. 75.

reforma karşı koyan ikiyüzlü bir gericidir, korkunç derecede kurnazdır da... Devrimleri kendi üstün durumuna zararlı gördüğü için onları benimsetmeye çalışan genç devlet memurlarını ya da idealist aydınları susturmaya, ezmeye çalışır."³⁰¹

Kemal Karpat, bu tespitiyle *Sağırdere* romanının idealist devlet memuru Mahmut öğretmene işaret etmek ister gibidir. Kulaksız Yakup Ağa'nın, oğlu Murat'ın değişiminden sorumlu tuttuğu Mahmut öğretmen, romanda Cumhuriyet devrimlerini Anadolu'ya taşıyarak taşra insanını bu dönemde hayata geçirilen inkılaplar konusunda bilinçlendirmeye çalışan genç ve idealist devlet memuru tipini temsil etmektedir. Kulaksız Yakup Ağa ise, başta eğitim reformu olmak üzere, birçok alanda gerçekleştirilen devrimler karşısında muhalif bir tutum geliştirmiştir. Bu niteliği itibarıyla Yakup Ağa adlı karakterin, taşra insanının ortak duyarlılıklarını ve toplumsal eğilimlerini yansıtan bir vasıta olarak değerlendirilebileceğini görürüz.

Gelenek ve modernite kavramları arasında toplumsal düzeyde yaşanan çatışmanın tezahürlerine yer veren romanlardan bir diğeri de Adalet Ağaoğlu'nun **Bir Düşün Gecesi** adlı eseridir. Bu sorun, yazarın **Ölmeye Yatmak** ve **Hayır** romanlarının da hakim temlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanda, emekli Albay Ertürk'ün karısı Gönül Hanım'ın yaşadığı kimlik çatışması ekseninde vücut bulan gelenek-modernite ikilemi, taşra insanının kentleşme sürecinde yaşadığı iç çelişkilerin doğal bir uzantısı niteliğindedir:

"Emekli albayın karısı bocalıyor. Henüz her noktada ve her yerde bocalıyor o. Doğduğu yerle Anadolu Kulübü arasında, şimdi giyindikleriyle dün çıkardıkları arasında, küçük kentle büyük kent arasında, görmediği Kore ile görmediği Amerika

³⁰¹ Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınları, İstanbul 1971, s. 77.

arasında, paşalarla işadamları arasında, tırnaklarını boyamakla iyi boyamamak arasında, kocasına kul olmakla onu kendine kul etmek arasında bocalıyor...’’³⁰²

Roman, farklı sosyal sınıflara mensup kahramanları bir düğün gecesi etrafında bir araya getirmektedir. Bu durum, yazarın ülkemize özgü kentleşme deneyiminin yarattığı muhtelif sosyolojik sorunları merkeze alma temayülünün tabii bir neticesi olarak da yorumlanabilir. Söz konusu sorunların başında gelen gelenek-modernite çatışması, Ağaoğlu tarafından Türk toplumunun modernleşme tecrübesi paralelinde ele alınmaktadır. Romanda tipik bir “yeni kentli” olarak geleneksel kimliğinden uzaklaşmaya çalışan işadamı İlhan Bey ve eşi Müjgan Hanım’ın, memleketlilerinin kılık kıyafetlerinden duydukları rahatsızlığı dile getirdikleri aşağıdaki bölümde, gelenek ve modernite kavramları arasındaki toplumsal çatışmanın somutlaştırıldığı görülür:

“...Şey diyordum... Bu memleketlilerin... Şu teyzeler, hacı baba filan yani... Baksana kılık kıyafetlerine... Onlar hep öyle, en önde mi duracaklar?

Başını kaldırıp bakıyor İlhan. Sonra bana dönüp bozuk bozuk gülüyor. Baktığı yerde ben yokum ama. Ben olsam bu denli açık konuşamazdı. Ya da çok yorgun artık. Ya da çok heyecanlı. Bozuk bozuk gülüyor:

‘Karı haklı be!’ diyor. ‘Güler misin ağlar mısın? İlahi hacı baba e mi? Yahu koca bir kentte, Anadolu Kulübü gibi bir yerde düğüne geliyorsun. Başından şu hacı takkesini çıkaramaz mısın? Karının, kızının başından şu örtüleri attıramaz mısın? E peki, yapamazsan, bari şöyle geri dur, desene... Baksana herkes nasıl giyinmiş. İnsan biraz çekinir değil mi?..’’³⁰³

³⁰² Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 125.

³⁰³ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 200-201.

Anadolu Kulübü'nde verilen davete katılan memleketlilerinin fiziksel görünümünün sembolize ettiği geleneksel kimliğin, kendi sosyal çevresiyle uyumsuzluk göstermesinin yarattığı mahcubiyet, İlhan Bey'i yakınlarını uyarmaya sevk etmiştir. Zira “*hacı takkeleri*” ve “*başörtüleri*” ile düğünün ön saflarında yer alan memleketlileri, aynı zamanda işadamı İlhan Bey'in terk etmeye çalıştığı geleneksel kimliğini temsil etmektedir. İlhan Bey, bu temsilin yarattığı rahatsızlıkla memleketlilerini nazikçe kalabalığın arka saflarına doğru iter. Bu durum, kente özgü modern değerlerin biçimlendirdiği hiyerarşik düzenin ifadesi olarak da değerlendirilebilir.

Dış görünüş, kentlileşmenin; dolaylı olarak da modernleşmenin önemli bir ölçütüdür. Yukarıda, Adalet Ağaoğlu'nun **Bir Düğün Gecesi** romanında yer verdiği bu görüşün bir benzerinin, Fakir Baykurt'un **Anadolu Garajı** adlı eserinde bu kez köylünün bakış açısından sunulduğu görülmektedir:

*“... Şalvarları atıp pantolon giymek!.. Yasak ettiler şalvarı... Bizi o dümdüdük pantolların içine tıkip uygar yaptılar. Bu uygar sözünü filan bilir miydik biz? Şalvarı çıkartıp pantolon giyenlere, güneşırı yüz tıraşı olanlara uygar denirmiş...”*³⁰⁴

Bu satırlarda yazar, uygarlaşmayı kılık-kıyafet konusundaki tercihlere indirgeyen şekilci anlayışı tenkit etmektedir. Geleneksel Anadolu köylüsünün dış portresini sembolize eden şalvarın yerini pantolonun alması, şehirlileşmenin zorunlu kıldığı biçimsel değişimlerden birini ortaya koymaktadır. Her iki romanda da değinilen bu değişim, şehirleşmenin zihinsel yönünden ziyade, biçimsel boyutuna ilişkindir.

³⁰⁴ Fakir Baykurt, *Anadolu Garajı*, s. 149.

Köylü, büyük şehri her bakımdan modern değerlerin yaşatıldığı ideal bir mekân olarak tasavvur etmektedir. Baykurt, *Pangacı* adlı eserinde kardeşini Ankara'nın Evciler köyüne gönderen roman kahramanının aşağıdaki söylemleri üzerinden, köylünün büyük şehir algısını ve bu algının temelini oluşturan hayranlık duygusunu dile getirmektedir:

“Kardeşimi Ankara'nın Evciler köyüne verdiler. Başkent'in Evciler kentinde görev almayı, ardında dağ gibi dayısı olanlar bile başaramaz diye çok sevindik... Ne mutlu ona, bir Ankara köyüne gidiyor! Eğlenecek, avunacak kim bilir neler neler kimler kimler bulur orada? Bir kere köylüler uyanıktır. Kadın erkek herkes açıkgozlüdür. Görgü bilgi desen yüksektir. Herkes kibar, herkes saygılıdır. Sokaklar parkelidir, yollar asfalttır. Evleri firdolayı bağlık bahçeliktir. Kuyuların bilezikleri çeşmelerin yalıkları mermerdendir. Bir başkent köylüsüyle konuşurken her sözünden tat alırsın, ders alırsın. Kitap, dergi, gazete... Böyle yayınlardan çok yararlanırlar...”³⁰⁵

Teknolojik gelişim, modernleşmenin önemli bir ölçütüdür. Modern şehrin maddi olanaklarını geliştirerek onu köylü nezdinde bir tür çekim merkezi haline getiren teknoloji, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerin etrafında kurulan köylerin de çehrelerini yavaş yavaş dönüştürmeye başlamıştır. Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı üzere köylü için gelişmiş şehirlere yakın civar köylerde yaşamak dahi “ayrıcalık” hükmündedir. Yolları asfalt, sokakları parkeli ve kuyuları bilezikli başkent köyünün insanları da “kibar”, “saygılı” ve “görgülü”dür. Köylünün zihninde şekillendirdiği şehirli imgesi, kılık-kıyafetten davranış ve konuşma biçimine kadar modernleşmeyi her alanda idealize eden genel bir tutumun sembolüdür.

Edebiyat tarihimizde, ülkemize özgü kentleşme modeli ile modernleşme süreci arasındaki sosyolojik etkileşim üzerinde duran yazarlardan biri de Latife

³⁰⁵ Fakir Baykurt, *Anadolu Garajı*, s. 54-55.

Tekin'dir. **Sevgili Arsız Ölüm** adlı romanında Tekin, Alacüvek'li Aktaş ailesinin köyünü terk ederek şehre yerleşmesinin ardından yaşadığı kültürel başkalaşımı sorgulamaktadır. Romanda bu başkalaşım, Huvat'ın ailesini taşradaki feodal baskıdan kurtarmak maksadıyla şehre götürmeye karar vermesinden hemen önce köyde başlamış ve şehir yaşantısının dönüştürücü etkisi altında güç kazanarak belirgin bir biçimde görünür hale gelmiş gibidir. Ailenin yaşantısını, köy ve şehir olmak üzere birbirinden ayrı iki yerleşim ünitesi çerçevesinde ele alan romanda gelenek-modernite çatışmasının tezahürlerine sıkça rastlayabilmek mümkündür. Romanın, ailenin köydeki yaşantısının anlatımına tahsis edilen birinci bölümünde yer verilen vaka ve unsurların tamamına yakını olağandışı nitelikler ihtiva etmektedir. Bu bölümde mistik bir atmosfer içinde çizilen geleneksel taşralı aile portresi, çeşitli hurafe, mitik anlatı ve masalsı öğelerle zenginleştirilerek sunulmaktadır. Yazarın taşralı kimliğini bu tür bir algı paralelinde yorumlamış olmasında, **büyülü gerçekçilik** akımıyla kurduğu irtibatın da etken olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte Tekin'in, romanda Aktaş ailesinin etrafında kurguladığı geleneksel yaşam tasavvurunun, birçok yönden mevcut sosyal gerçeklikle örtüştüğünü belirtmek gerekmektedir. Zira ailenin yaşantısını yönlendiren sosyal dinamiklerin başında, geleneksel değerlerle birlikte, yüzyıllar içerisinde kökleşmiş gelenek-görenekler, herhangi bir dini dayanağı olmayan iptidaî inançlar ve bağınaz öğretiler gelmektedir. Kırsal yerleşimde hakimiyet gösteren feodal düzenin var ettiği Aktaş ailesinin yaşantısında, kente göçle birlikte birtakım köklü dönüşümler gözlemlenir. Aile fertlerinin şehirdeki sosyal düzenle kurdukları temas, birbirleriyle olan ilişkilerini etkilediği gibi, karakter yapılarında belirgin değişimlerin zuhur etmesine de zemin hazırlar. Buna rağmen aile fertleri, içinde yetiştikleri geleneksel kültür ortamının yerleşik alışkanlıklarını bütünüyle terk etmekte zorlanır. Romanda, Atiye'nin, şehirde işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalan kocası Huvat'ı içinde bulunduğu durumdan kurtarmak üzere başvurduğu yöntem, bu gerçeği örneklendiren vaka parçalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır:

“... Atiye, sonunda dayanamadı. Kocasının işsizlikten delirip ortalığa düşmesinden korktu. Ona iş kapısı açmak, eski haline dönmesini sağlamak için

*yollara düştü. Kimden ne duyduysa, yanına kimi bulduysa, gitti. Denizin yedi dalgasından su aldı, Huvat'ın başından aşağı yedi dalga suyu döktü. O uyurken üstünde kilit açıp kapadı. Güneş açılır açılmaz, koşup toprağa bıçak gömdü. Ne ettiyse tersine döndü. Huvat gün günden hocalığı ilerletti. Ayın yedi günü kendini camiye kapattı, geri kalan günleri oruç tuttu. Evi barkı unuttu...*³⁰⁶

Aile fertleri, geride bıraktıkları köylerine nispetle çok daha kompleks ve karmaşık bir yaşam sunan kentin sosyo-kültürel, ekonomik ve ahlâkî yapısına entegrasyon konusunda birtakım sorunlar yaşamaktadır. Başta Huvat olmak üzere, ailenin diğer erkek uzuvları olarak karşımıza çıkan Seyit, Mahmut ve Halit, farklı dönemlerde radikal grupların saflarına katılır, girdikleri işlerde sebat edemez ve suça yönelirler. Romanın bu bölümünde anlatı, aile bireylerinin ilk kez temas kurdukları şehir yaşantısı karşısında gösterdikleri sapma davranışları dikkatlere sunmak üzere ironik ve grotesk öğelerle zenginleştirilmiştir. Yazar, kente göçle birlikte aile fertlerinin yaşantılarında hasıl olan değişimleri dikkate sunarken, dolaylı olarak önemli bir psiko-sosyal realiteye de göndermede bulunmaktadır. Bilhassa kültürel etkileşime kapalı, izole toplum yapılarında dış dünyaya açılma süreciyle birlikte gözlemlenen kültürel şok ve sosyal dengesizlikleri tanımlayan **kolektif histeri/toplumsal histeri** olgusu, *Sevgili Arsız Ölüm* romanının merkeze aldığı temel sorunlardan biridir. Romanda aile üyelerinin öngörülemez yönelimler geliştirerek süreklilik arz eden bir kültürel aidiyet sorunuyla karşı karşıya kalmalarının başlıca nedeni olarak gösterilen bu durum, gelenek-modernite çatışması temelinde teşekkül eden sosyolojik bir vakayı ifade etmektedir. Dış dünyaya açılma eylemiyle birlikte temasa geçilen yeni kültür dairesinin karakteristik özelliklerini benimseme sürecinde yaşadığı sarsıntılar, taşra kökenli bireyi birtakım “*sapma*” davranışlar geliştirmeye sevk etmiştir. Romanda, Huvat ve oğullarının göç ettikleri şehirde yaşadıkları keskin dönüşümü de, geleneksel değerleriyle, pek çok açıdan yabancıları oldukları şehre özgü modern/seküler değerler arasında benzer bir aidiyet sorunuyla karşı karşıya kalmış olmalarıyla ilişkilendirebilmek mümkündür. Şehirde işsiz kalan Huvat'ın çözümü dini bir tarikata katılmakta bulması, Seyit'in kısa yoldan zengin olma hayaliyle çete

³⁰⁶ Latife Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm*, s. 82-83.

kurup çevre kahveleri haraca bağlayan tipik bir külhanbeyine dönüşmesi, Mahmut'un sigara kaçakçılarıyla işbirliği kurarak illegal yöntemlerle para kazanmaya başlaması ve benzeri hadiseler, yukarıda sözünü ettiğimiz hızlı değişim sürecinin yarattığı sapma davranışlara örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu davranış biçimlerinin, ampirik gözleme dayalı olarak teşhis edilebilir sosyolojik bir vakayı tanımlayacak ölçüde yaygınlaşması, köyden kente yönelen göç hareketlerinin uzun bir süre boyunca devamlılık arz etmesine bağlıdır. Zira göç hareketleri, farklı nedenlerle toprağını terk eden köylüyü yeni yaşam alanına intikal ettirirken, aynı zamanda köylünün geleneksel kimliğiyle birlikte feodal değerlerini, düşünce ve yaşam biçimini de kente taşımasına olanak sağlamaktadır. Akademik yazında göçmenlerin kültürel entegrasyonunu ele alan çalışmalar köylüyü, “*ne köylü ne kentli olabilmiş*”,³⁰⁷ “*arafta bekleyen*”, kentli alışkanlık, düşünce ve yaşam biçimini kabullenememiş, yani çok doğuran, okuma alışkanlığı olmayan, sinema, tiyatro ve konserlere gitmeyen, hijyen kaygısı taşımayan, masa yerine sofrasında yemek yiyen,³⁰⁸ dolayısıyla kenti köylüleştirilen bir kalabalık³⁰⁹ olarak tasavvur etmektedir. *Sevgili Arsız Ölüm* romanında tüm aile bireylerinin şahsî ve sosyal yaşantılarından sunulan kesitlere dayalı olarak çizilen göçmen portresi, yukarıda aktardığımız tespitlerin meşruiyetini doğrulayacak özellikler içermektedir. Bu münasebetle Latife Tekin'in, “*yeni kentli*” göçmenin içinde bulunduğu kültürel ikilemin oluşumunu, geniş ölçüde gelenekten moderniteye geçişin doğal bir sonucu olarak değerlendirdiği çıkarımında bulunmak mümkündür.

Türk hikâyeciliğinin önde gelen yazarlarından Sait Faik Abasıyanık'ın roman türünde kaleme aldığı iki eserden biri olan **Kayıp Aranıyor**, kentleşme hareketlerinin ürettiği gelenek-modernite çatışmasının köylü ile şehirli arasında yarattığı kültürel ve ahlâkî yabancılaşmayı konu edinmektedir. 1953 yılında yayımlanan eser, emekli olduktan sonra İstanbul'un köylerinden birine yerleşen

³⁰⁷ İbrahim Yasa, “Gecekondu Ailesi: Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi”, *AÜSBF Dergisi*, Sayı: 25, Ankara 1970, s. 9-18.

³⁰⁸ İbrahim Yasa, “Gecekondu Ailesi Mozaigi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 6, Ankara 1973, s. 41-46.

³⁰⁹ T. Yörükhan, “Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri”, *Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı, Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dizisi*, Sayı: 1, Ankara 1968.

konsolos Vildan Bey'in kızı Nevin'in sosyal çevresi ile olan ilişkisi üzerinden Türk toplumunun modernleşme süreci karşısındaki durumunun sosyolojik analizine uzanır. Hayatının bir bölümünü babasının işi dolayısıyla Fransa ve İsviçre gibi farklı Avrupa ülkelerinde geçirmiş bulunan Nevin, sıcakkanlı, gülyüzlü, özgürlüğüne düşkün, erkeklerle samimi arkadaşlık ilişkileri kurabilen müstehzi bir kızdır. Kendisi tarafından aldatıldığı eşi Özdemir'i terk ederek ailesinin yaşamını sürdürdüğü köye yerleşmiştir. Dul bir kadın olarak faal bir sosyal yaşam sürdürmesi, yaşadığı çevrenin muhafazakar/gelenekçi yapısı tarafından ötekileştirilmesine neden olmuştur. Köy ahalisince tasvip edilmeyen davranışlarına rağmen Nevin, doğrudan doğruya ahlâksız bir kadın olmakla itham edilmemektedir. Ancak köylü, Avrupaî değerlerle yetişen Nevin'in, batılı yaşam tarzını sonraki kuşaklara örnek teşkil edecek şekilde kendi sosyal çevrelerinde tatbik etmesinden de rahatsızlık duymaktadır.

“... Kamarot İrfan da gider, intikamını kahvelerde, yani dedikoduda alırdı. Köyün o da Nevin gibi tanınmışlarındandı. Nevin hakkında dedikodu yapılmaz, demiştik ama İrfan gibileri için bu konuda yapılmayacak şey yoktur. Bir genç kızın umulmadık bir erkekle apaşık, kolkola dolaşması, tutup meyhanede iki kadeh rakı içmesi, bir İstanbul köyünde bile olmayacak bir şeydi ama, köy halkı buna alışmıştı.

Daha çok Nevin'in babasına diş biliyorlardı. Gâvurluğundan, alafrangalığından, kızını böyle yetiştirdiği için ahlâksız babalığından, daha ileriye giderek kodoşluğundan söz açarlardı. Ama kimsenin dili Nevin'e orospu diyememişti. Buna dair ima dahi yapılmamıştı. Bu bir haksızlık olurdu. Köyün çarşısında tığ gibi bir delikanlı olan balıkçı Apostol'un oğlu ile bağıra bağıra, güle güle konuşuşu; yalı kahvesinde karşı kıyıya gün boyu adam taşımakla ekmeğini kazanan Avni Efendi'yle tavla oynayışı, Beyoğlu'nda köyün tanımadığı bir erkekle sinemaya girmesinden kötü manalar verdirmeye mani olurdu. Dillerinin ucuna gelen kötü kelimeyi çıkarmaya utanırlardı...”³¹⁰

³¹⁰ Sait Faik Abasıyanık, *Kayıp Aranıyor*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 140-141.

Moderniteyi, geleneksel değerleri dejenere etme ihtimali barındıran bir tehdit olarak algılayan kasaba insanı, kadının sosyal kimliğinin temel fonksiyonunun da, örf ve adetlerin belirlediği sınırların dışına taşmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu noktada yazarın gelenek-modernite ilişkisini, kadının toplumsal rolü, çağdaşlaşma, batılılaşma ve kentleşme bilinci gibi kavramlar çerçevesinde ele aldığı görülür. Bununla birlikte geleneksel kültürden modern kültüre geçiş evresi olarak karşımıza çıkan kentleşme sürecinde, İstanbul ve Ankara gibi şehirlerin birtakım yapısal sorunlar yaşadığı görülmektedir. Yazar, romanın bu bölümünde yer verdiği İstanbul tasviri aracılığıyla, kent kültürü temelinde gelişen modernleşmenin yüzeysel düzeyde kaldığını ortaya koymaktadır:

“...Çünkü hiçbir mesele, kadın erkek oturulup, sanatkar veya âlim; üniversiteli ya da profesör münakaşa edilecek bir hal çaresi değil elbet, ama bir fikir alışverişi haline getirilemiyordu. Ne böyle bir gazete, ne böyle bir haftalık, ne de kadınların ve erkeklerin insanca buluşabileceği bir kahve vardı İstanbul’da. Böyle bir yer kokusu aldılar mı züppeler, kıskançlar, sözde sanatçılar üşüşüyorlardı.

İstanbul, güzel giyinmiş manifaturacıların, bankacıların, maçlara giden, hareketli, büyük meseleli Galatasaray, Fenerbahçe münakaşalarına katılanların elindeydi. Ayda üç yüz, dört yüz, beş yüz lira maaşlı, ayda üç bin, dört bin, beş bin lira kazançlı memurlar, terziler, komisyoncular, manavlar, bakkallar ve bankacılarla dolu bir kalabalık, bunların çocukları ve çırakları ile dolu Beyoğlu, her şeyi ile tiyatrosu, sineması, vitrini hatta kitabı, hatta mecmuası ile bu insanlara on altı saatin iki üç saatini hoşça geçirtmek için seferber halindeydi...”³¹¹

Yukarıdaki satırlarda yazar, maddî olanakları belirli ölçüde gelişmiş bulunan şehrin, kültürel açıdan aynı gelişim seviyesine henüz ulaşamamış olduğu düşüncesinin altını çizmektedir. Düzgün giyimli manifaturacıları, bankaları, komisyoncuları, kalabalık sokakları, sinemaları ve tiyatrosu ile modern bir şehir

³¹¹ Sait Faik Abasıyanık, *a.g.e.*, s. 214-215.

görüntüsü çizen İstanbul, kadınlarla erkeklerin aynı kahvede buluşarak zaman geçirebilmelerine olanak sağlayacak ölçüde kent kültürünü içselleştirebilmiş değildir. Kültürel adaptasyon sürecinin gecikmesi İstanbul’u, modern ve geleneksel değerler arasındaki kaotik ilişkiler bütünü, toplumsal çatışma düzeyine vardığı bir şehir kimliğine büründürmüştür. Gerek teknik, gerekse fizikî üstyapısıyla görünüşte modern kentleşme sürecini tamamlamış olan İstanbul, düşünsel ve kültürel altyapısıyla “köylü imajı”ndan kurtulabilmiş değildir. Dolayısıyla yazarın, romanın ilgili bölümlerinde şehrin modern görünümünü canlandırmak üzere yer verdiği betimlemelerle, bu görünüm içerisinde varlığını güçlü bir şekilde muhafaza eden geleneksel kültürel dokuyu birbirini bütünleyen unsurlar olarak bir arada sunması, İstanbul’un modernleşme deneyiminin yüzeyselliğini kanıtlama amacının ürünüdür.

Fethi Naci’nin, “*kıymetlerin yeniden gözden geçirilmesi için kaleme alınmış bir roman*”³¹² olarak değerlendirdiği *Kayıp Aranıyor*, **gelenek** ve **modernite** gibi iki farklı değerler bütünü arasında yaşanan kimlik çatışmasının ortasında kalan Nevin’in “*kayboluş*” hikâyesini merkeze alır. Kent kültürüne özgü burjuva değerlerinden arınmaya çalışan Nevin, aynı zamanda yaşam tarzını gayriahlâkî bulan köylülerinin ötekileştirici tutumundan rahatsızlık duymaktadır. Eşi Özdemir’den resmi olarak boşandıktan sonra babasına yazdığı veda mektubunda, dul bir kadın olarak taşrada maruz kalacağı feodal baskıdan kurtulmak üzere kaçmayı tercih ettiğini belirtir. Hakkında çıkması muhtemel dedikodulara tahammül edemeyeceği öngörüsünden hareketle sosyal çevresinden uzaklaşmaya karar veren Nevin, izini kaybettirmek üzere herhangi bir not bırakmadan evinden çıkar ve bir daha kendisinden haber alınamaz. Nevin’in babasına gönderdiği mektupta yer alan satırlarda da, bir devrin kentli aydın tipinin kimlik arayışının yarattığı ruhsal bunalımın tezahürlerine rastlayabilmek mümkündür.

³¹² Fethi Naci, *Bir Hikâyecisi: Sait Faik, Bir Romancı: Yaşar Kemal*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s. 94.

“... Eve dönmeme de imkân yok. ‘Konsolosun kızı’ ile ‘Balıkçı Cemal’in aftosu’ arasında mekik dokumak için sinirlerim müsait değil. Bu sıfatlara karşı koymak da boş. Kimseye, hiçbir söze önem vermeden hakkımızda söylenenlere kafa tutarak insanlar arasında dolaşmak da bir nevi ukalalık, bir nevi kendini beğenmişlik. Yalnız başıma, tek başıma kötü bir şekilde yaşayacağımı sanma. Buna derim ve gururum müsaade etmez. Böyle bir yaşayışın zevksizliğini, hastalığını hiç sevmedim. Onun için üzülme. O şekilde yaşayacak olsam İstanbul daha müsaittir...”³¹³

Nevin, ahlâkî açıdan yozlaşmış olarak addedilebilecek bir yaşam tarzını benimseyebilmek için İstanbul’un elverişli bir zemin sunduğunu düşünmektedir. Bu kanaat, Türk toplumunun şehirleşmeye bağlı olarak yaşadığı kültürel dönüşümü konu edinen romanların büyük çoğunluğunun yer verdiği müşterek bir tespitin ürünüdür. Zira söz konusu romanlarda büyük şehir algısı, özellikle aile içi ilişkileri, sosyal münasebetleri, yaşam tarzı ve ahlâkî değerleri dejenere olmuş özerk bir yaşam alanını tanımlayacak şekilde biçimlendirilmiştir. *Kayıp Aranıyor* romanında ise, başkahraman Nevin’in şahsında yazar, büyük şehirlere özgü modern değerlerin şekillendirdiği ahlâk anlayışının altını çizerek toplumsal değişim sürecinde geleneksel kimliğinden uzaklaşan kentli bireyin karşılaştığı sorunları ele alır. Şehirleşmeyle birlikte gelenekten moderniteye geçiş sürecinde değişen ahlâk telakkileri, bu bireyin psiko-sosyal ve kültürel durumunun belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında romanın gelenek-modernite ilişkisini, “*ahlâk*” kavramı bağlamında sorunsallaştırdığı ifade edilebilir.

Türk yazınında gelenek ve modernite kavramları genel itibariyle köy ve kent yerleşimlerine özgü yaşam tarzlarını ifade eden iki farklı değer olarak algılanmıştır. Romancılarımız, gelenek mefhumunun temsil ettiği kırsal yaşam tarzı ile modern değerlerin temsilcisi olduğu kentsel yaşam biçimi arasındaki kültürel çatışma

³¹³ Sait Faik Abasıyanık, *a.g.e.*, s. 232-233.

üzerinde özel bir dikkatle durmuş, bu sorunu eserlerinde sıklıkla işlemişlerdir. Mustafa Kutlu'nun **Mavi Kuş** adlı eseri, söz konusu kültürel çatışmayı “*gelenek*” özelinde somutlaştırmaktadır. Şoförü Deli Kenan'ın Mavi Kuş adını verdiği eski ve kırık dökük bir otobüsün köy meydanından tren garına kadar olan yolculuğunu konu alan hikâye, gelenek-göreneklere, bozulmamış insan ilişkileri, yerleşik sosyal davranış biçimleri ve manevî değerleriyle günümüzde unutulmaya yüz tutmuş kırsal yaşam tarzını birçok yönüyle okuyucunun dikkatine sunmaktadır.

“... O yıllarda taşra böyledir.

Küçük ve sıcak

Yoksul ve samimi.

İçedönük ve derin.

Herkes birbirini tanır, birbirini sever, dert dinler, naz çeker, küser, barışır, kavga eder, çekiştirir, eğlenir, üzülür, ibadet eder; doğumda, cenazede, düğünde, bayramda bir araya gelir. Büyük bir aile gibi yaşar. Burada sanki fert yok, sadece cemiyet vardır. Oysa bu dış görünüş bir aldanmadan ibarettir. Taşrada fert cemiyete tahakküm edemez; cemiyet de ferdi alabildiğine ezemez. Herkes ve her şey bir ilahi hudut, bir hiyerarşi, asırların oluşturduğu bir ahenk ve düzen içinde kendine bir yer bulur.

Medeniyetimizi oluşturan manevi dinamiklerin dışı dönük zahiri bir zenginlik ve gösterişi değil; içedönük bir derinlik ve yüceliği hedef aldığını söyleyebiliriz. Bu bir bakıma zahire nispetle batını kıymetli kılar. İlkeler böyle belirlenince; medeniyet unsurları da bu ilkelerden neşet eden nispetlere, gelişmelere, biçimlere ulaşır.

Mesela evleri ele alalım.

Bu evler sokağa değil, avluya bakar. Sokağa dönük yüzünde, insan boyunu aşan duvarlarında pencere dahi yoktur. Çokluk taştan yapılır ve sağırdır. Sokağa

bakan kafesli pencereler bu taş kısmın üzerinde yükselen ikinci katta bulunurlar. Evet, ev bahçeye, yani içe açılır.

Burası mahrem bir alandır...”³¹⁴

Yazar, taşra hayatının sosyokültürel ve geleneksel özelliklerini sıralarken, “mahremiyet” kavramının bu hayat tarzı için arz ettiği öneme dikkat çekmektedir. Şehirden farklı olarak geleneksel değerlerin canlı bir biçimde yaşatıldığı taşra yerleşimlerinde hayat “küçük ve sıcak”, “yoksul ve samimi”, “içedönük ve derin”dir. Sosyal dayanışma ve yardımlaşma duygularının son derece gelişmiş olduğu taşrada halk, belirli bir güç tarafından yönetilen tek bir uzuv gibi hareket etmektedir. Yaşamını ortak bir bilinç ekseninde tanzim eden bu kitle, tüm geleneksel ritüellerine sarsılmaz bir aidiyet duygusuyla sahip çıkmaktadır. Modern şehir yaşantısının aksine taşrada fert değil, cemiyet öncelenir. Asıl değer görünenin kendisine değil, onun ardındaki manevi derinliğe atfedilir.

Bu bölümde yazarın ayrıca, taşrada hüküm süren geleneksel yaşam tarzının felsefi ve düşünsel altyapısını çözümlenmeye yöneldiğini görürüz. Yukarıda yer verdiğimiz satırlarda Mustafa Kutlu, taşra insanının geleneksel ve kültürel değerlerini var eden başlıca unsurun İslam inancı etrafında teşekkül eden **mahremiyet** algısı olduğunu ortaya koymaktadır. Mahremiyet kavramı, taşra insanının beşerî ve örfî değerlerini şekillendirdiği gibi tüm sosyal davranış biçimlerine de tek başına yön vermiş gibidir. Öyle ki taşranın yerleşim düzeni de, mahremiyet kavramının zorunlu kıldığı bir örgütlenme modeli temelinde gelişmiştir. Taşrada evler sokağa değil, bir iç avluya bakmaktadır. Taşralı, yaşam alanını “*taştan yapılmış*”, “*ses geçirmeyen yüksek duvarlar*”la çevrelemiş ve bu sayede mahrem sınırlarının özerkliğini muhafaza etmiştir.

³¹⁴ Mustafa Kutlu, *Mavi Kuş*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s. 72-73.

Taşrada süs, debdebe ve şaşaa da dışa değil, içedönüktür. Yazar, bu durumu taşra insanının zahirî olandan ziyade, batınî olana itibar ettiği düşüncesi çerçevesinde açıklamaktadır. Nitekim taşra evleri de tıpkı taşra insanı gibi görünüşte son derece mütevazı, vakur ve sade iken, tüm gösteriş ve zenginliğini iç dünyasına saklamıştır.

“... Evlerin dış görünüşü sade ve vakurdur. Tezyinat evin içindedir. Oymalar, ahşap bezemeler, göbekli geçmeli tavan süsleri, yüklük ve çiçeklikler hep bu iç güzelliği hedef alır.

Bu incelik ve ahenk büyük-küçük, baba-oğul, ana-kız, konu-komşu, usta-çırak, şeyh-mürit, hoca-talebe münasebetlerine de damgasını vurmuştur. Çırak bir gün usta, oğul bir gün baba olacağından yetişmesine itina gösterilir. Ağalık, beylik, hocalık, şeyhlik dahi bir hududa kadardır. Haddi aşmak hiçbir şekilde hoş görülmez. Haram, helal, mekruh, müfsit, mubah, farz, sünnet, müstahsen, mendup, edep, hizmet, hürmet, merhamet, şefkat, sabır, şükür, bid’at, örf, adet, gelenek-görenek-mizaç sayılmayacak kadar kıymet hükmü belli bir denge içinde fert ve cemiyeti çekip çevirir. Öyle ki, helaya girme adamından sofraya oturma adabına kadar.

Bu ahlâk, düzen ve hiyerarşiyi değiştirecek, zedeleyecek her davranış, düşünce, tutum; hastalık ve bozulma alameti sayılır; zamaneden şikayet edilir, durumun düzelmesi için kanun-ı kadime dönülmesi salık verilmiştir.

Elbette ki bir değişim yaşanmakta ve taşranın yekpare zamanı kenarından köşesinden delinmektedir amma, bu o kadar yavaş seyrederek ki, değişim hissedilmez bile. Evler, bahçeler, ustalar, çıraklar, günler, geceler hep birbirine benzer. Sanki tornadan çıkmış gibidirler. İşte yine yanıldınız. Bu tıpkı dört failatün ile yazılan şiirleri hep aynı sanmak gibidir. Oysa o şiirlerin içine eğilip bakmak lazımdır. O zaman görülür ki, Fuzuli ile Baki; Hayali ile Zati farklı insanlardır ve farklı şiirler söylemişledir. Her şair gibi her usta, her ev, her mescit, her hoca, her ağaç, her duvar ayrı birer şahsıyettir.

Taşranın ahengi bir yer altı nehri gibidir. Üstündekileri besler, büyütür ama gücünün sırrını açığa vurmaz. O sebeple zahire değil, batına bakmak lazımdır.

Bütün bu söylediklerimiz, asırlar öncesinde kalmıştır. O günlerden bugünlere köprülerin altından çok sular akmış, çok şey değişmiştir. O ahenk ve hiyerarşi, o düzen değişmiş, pörsümüş, bozulmuş, bin bir yerinden yaralanmış, adeta delik deşik edilmiştir. Ama yine de şu anlatmakta olduğumuz kasabada en azından çifte çınarlar ile dibinden kaynayan pınar yaşamaktadır. Bir evin mutfağında un helvası kotarılmış ise, kokusu ulaşmıştır diye bir tabak da komşuya gönderilir. Ferdi de, aileyi de, cemiyeti de hala yıpranmış dediğimiz o ahlâk ayakta tutmaktadır.”³¹⁵

Eserin yukarıda yer verdiğimiz bölümünde aktarılan gözlem ve düşüncelere dayalı olarak, yazarın moderniteye karşı geleneği savunma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşabilmek mümkündür. Kente özgü modern değerlerin zamanla bakir dokusu henüz bozulmamış bulunan taşraya da intikal etmeye başladığını belirten yazar, buna rağmen köklü bir geleneksel yapının hüküm sürdüğü taşrada değişimin oldukça yavaş seyrettiğini ifade etmektedir. Yazara göre cemiyet hayatında kentleşmeye bağlı olarak yaşanan değişim ve çözülme, bir süre sonra taşraya da sirayet etmiş ve kırsal yaşantıya yön veren manevî değerleri dönüşüme uğratmaya başlamıştır. Buna rağmen bireyi, aile kurumunu ve toplumu ayakta tutan geleneksel ahlâk anlayışı, taşrayı modern kentlere özgü bozulma ve çürümenin eşiğine gelme tehlikesinden kurtarmıştır.

Mustafa Kutlu'nun *Mavi Kuş* adlı eseri, gelenek-modernite karşıtlığını muhafazakâr paradigmalara dayalı olarak ele almaktadır. Modern değerler karşısında geleneksel olanı yücelten yazar, taşrayı beşerî faziletlerin muhafaza edildiği, yüzyıllar içerisinde edinilen manevi ve kültürel birikimin gelecek kuşaklara aktarıldığı önemli bir kaynak olarak görmektedir. Buna karşın şehir kültürü bireyi kökenlerine yabancılaşmış, cemiyetin ihtiyaçlarını göz ardı eden, ferdiyetçi ve menfaatperest bir kimliğe bürünmeye zorlamaktadır. Bununla birlikte eserin taşra hayatını ve geleneksel değerlerin korunması amacını idealize eden yaklaşımının

³¹⁵ Mustafa Kutlu, *Mavi Kuş*, s. 74-75.

oluşumunda yazarın muhafazakâr dünya görüşünün de payı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Metnin olay örgüsünü oluşturan vakaların önemli bir bölümü, Mavi Kuş isimli otobüsün yolcularının birbirleriyle olan ilişki ve iletişimleri çerçevesinde gelişmektedir. Dolayısıyla eserin şahıs kadrosu, aynı otobüste tesadüfen buluşan çoğu birbirinden habersiz yolculardan oluşmaktadır. Otobüsün şoförü Deli Kenan, muavini Seyfi, kasaba doktoru, jandarma nezaretinde cezaevine götürülen Mahkum, Avcı Bilal, Kuyumcu Nazım Efendi, Beşir Ağa ve öğretmen çift Murat ile Neşe, bu yolculuğa katılan başlıca karakterler olarak görünürler. Bu karakterlerden Murat ile kendisi gibi öğretmen olan eşi Neşe şehir kökenlidir. Tayinlerinin çıkması üzerine İstanbul'dan Şirinyurt adlı ücra Anadolu kasabasına gelen çift, Neşe'nin buradaki elverişsiz hayat koşullarından yakınması nedeniyle birtakım sorunlar yaşamaktadır. Yabancı olduğu hayattan kurtularak İstanbul'a dönmek isteyen Neşe, eşi Murat tarafından Şirinyurt'ta kalmaya ikna edilmeye çalışılır. Buna rağmen Neşe'nin, birçok yönden ilkel bulunduğu bu köyde yaşamaya tahammülü kalmamıştır. Murat ve Neşe karakterleri arasındaki görüş ayrılığı, dolaylı olarak şehirlinin modern dünyanın nimetlerinden uzak; fakat yozlaşmamış ve bozulmamış geleneksel köy yaşantısını ne şekilde gördüğünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

“... Genç karı-koca işte tam bu sırada meydana açılan sokaklardan birinin başında göründüler. Yüksek sesle tartışıyor, erkek alttan aldıkça kadın cırlak cırlak bağıırıyordu.

- Hata ediyorsun bebeğim. Şirinyurt o kadar da kötü bir köy değil.

- Bana bebeğim deme... İstemiyorum. Kaç kez söyledim bebek değilim ben.

- Sevgimden hayatım... Ne yapayım sana böyle hitap etmeye alışmışım.

- Beni gerçekten sevmiş olsaydın, bu Allah'ın dağına getirmezdi. Şuraya bak, toz toprak, tezek kokusu... Hıh... Şirinyurt'muş!..

... Gerçek şu:

Delikanlı öğretmen olup taşraya tayin edilmiş. Kızla sevişip evlenmişler. Kırmızı kiremitli, bacasından beyaz dumanlar tüten mutlu bir yuva hayal etmişler. Oğlan bu hayali süslemiş. Taşrada bir köy... Olsun, vatan borcu bu... Hem ne güzel köyler var. Bir ormanın eteğinde, yanından pırıl pırıl bir dere geçiyor, dereye alabalıklar... Öğrenciler ellerinde papatya, gelincik demetleri bizi karşılar. Köylüler süt getirir, yumurta getirir. Biz el ele verir çalışırız; yurda yararlı insanlar yetiştiririz.

Kız buna kanmıştır gayet tabi. Gayet tabi çünkü o sırada İstanbul'da Rumelihisarı altındaki bir çay bahçesinde oturmaktadırlar. Önlerinde boğazın mavi suları, geçip giden gemiler, büyülenmiş gibidirler. Hem bunlar gencecik çocuklar daha; etrafa pembe-beyaz bakmaları çok mu acayip?..”³¹⁶

Romanda Neşe'nin geleneksel köy yaşantısının genel düzenine uyum sağlamakta güçlük çektiği vurgulanırken, eşi Murat ile yaşadığı fikir ayrılığının temelinde de gelenek-modernite karşıtlığı oturtulmuş; bu suretle toplumsal alanda varlığını güçlü bir şekilde hissettiren bu çatışma “çekirdek aile” düzeyine indirgenmiştir. Farklı dünya görüşü ve sanat eğilimlerine mensup romancılarımızın gelenek-modernite ikilemini somutlaştırmak adına, daha küçük toplumsal birimlerin hayatlarını merkeze aldıklarını görürüz. Aile ya da ikili ilişkileri konu alan bu gibi romanlarda gelenek ve modernizmi temsil eden iki ya da daha fazla sayıda kişi arasında yaşanan çatışma belirginleştirilmektedir.

Orhan Pamuk'un **Masumiyet Müzesi** romanında gelenek-modernizm ikilemi, aşk, cinsellik, bekâret ve evlilik gibi kavramlara dayalı olarak ele alınmaktadır. Farklı sosyal sınıflara mensup Kemal ve Füsün adlı kahramanlar arasındaki aşk izleği etrafında kurgulanan olay örgüsünün merkezi temi, gelenek-modernite; başka bir deyişle eski-yeni çatışmasıdır. Kemal, varlıklı bir tekstil şirketi sahibinin oğludur.

³¹⁶ Mustafa Kutlu, *a.g.e.*, s. 40-41.

İstanbul'un lüks semtlerinden Nişantaşı'nda yetişmiştir. Füsün ise orta halli bir memur ailesinin geleneksel değerlerle yetiştirilmiş genç kızıdır. Ailesiyle birlikte Çukurcuma'da yaşamaktadır. Bu iki genç, gerek aile yapıları, gerek mensubu buldukları muhitin toplumsal şartları ve ekonomik düzeyleri, gerekse kültürel mensubiyetleri bakımından birbirinden oldukça farklıdır.

Romanda yer verilen izleklerin başında gelen cinsellik/bekâret, 1970'li yılların Türkiye'sinde oldukça önemli bir tabudur. Kemal, bu tabuyu, “*Batı görmüş, Avrupalı*” bir kız olarak tanımladığı sevgilisi Sibel ile yıkar. Kemal ve çevresindekiler için cinsellik/bekaret, modernizm çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir konudur. Evlilik öncesi birlikteliğin modernleşme ölçütü olarak değerlendirildiği bu çevreye mensup olan erkek ve kızlar için cinsellik, cesaret gerektiren bir deneyimdir. Bir başka ifadeyle 1970'li yıllarda cinsel özgürlük ve evlilik öncesi ilişki, kentli üst tabaka tarafından modernleşmenin önemli bir göstergesi olarak algılanmaktadır.

“... Batılılaşmış zengin ailelerin, Avrupa görmüş, seçkin kızları o yıllarda ilk defa tek tük bu ‘bekaret’ tabusunu kırmaya, evlenmeden önce sevgilileriyle yatmaya başlamışlardı. Sibel de bazen bu ‘cesur’ kızlardan biri olmakla övünürdü. Benimle on bir ay yatmıştı. (Uzun bir süreydi bu, artık evlenmeliydik!)...”³¹⁷

Yazar, romanda Türk toplumunun modernleşme deneyimini, cinselliğe bakışında gözlemlenen değişime dayalı olarak ele almaktadır. Eserde evlilik öncesi ilişkinin, özellikle Avrupaî yaşam tarzını benimseyen şehirli gençler nezdinde meşrulaşmasının, gelenekten koparak modernleşmeye başlamanın önemli bir aşamasını teşkil ettiği düşüncesine yer verir. Bununla birlikte Kemal, ait olduğu “modern”, “batılı” sosyete çevresinin ikiyüzlülüğünden kaçarak orta halli bir ailenin kızı olan Füsün'un aşkına sığınır. Üçlü bir aşk hikâyesi olarak kurgulanan romanın

³¹⁷ Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 20.

en önemli kırılma noktalarından biri de, Kemal ile Sibel'in nişanlanmalarıdır. Özellikle Sibel karakterinin nişan töreni esnasında arkadaşları Nurcihan ve Mehmet hakkında dile getirdiği şu görüşler, toplumu oluşturan fertlerin “modernleşme” karşısında hala birtakım iç çelişkiler yaşamakta olduğunu göstermektedir:

“Ailesinin çok dindar ve muhafazakar olmasına rağmen görücü usulüyle evlenmeye, hatta başörtülü annesinin kendisine İstanbullu ve okumuş da olsa, bir kız bulmasına yıllarca karşı çıktığını ve kendi tanışıp arkadaşlık edeceği kızlardan biriyle evlenmek istediğini anlattım. Ama şimdilik, kendi bulduğu modern kızların hiçbirisiyle olmadı bir türlü.”³¹⁸

Gelenek-modernite çatışmasının romanın olay örgüsü içindeki ilk örneğini, Kemal ile Sibel'in ayrılmalarından önce yaşadıkları tartışma oluşturur. Sibel karakteri, aşağıdaki satırlarda nişanlısı Kemal'in geleneksel ve modern değerler arasında kalışını tenkit eder:

“... Eğer modernsek, Avrupalıysak bu önemli bir şey değildir... Yok geleneğe bağlıysak ve bir kızın bakire olması senin de önem verdiğin ve herkesin de saygı göstermesini istediği değerli bir şeyse... O zaman bu konuda herkese eşit davranmalısın!..”³¹⁹

Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi* romanında 1975-2008 yılları arasında kalan 33 yıllık zaman dilimi içerisinde Türk toplumunun değişen değerlerini, cinsellik/bekaret kavramı üzerinden sorgulamıştır. Geleneksel toplum yapısında meydana gelen değişimlerin aşk, evlilik, aile, cinsellik ve ahlâk gibi kavramların algılanış biçiminde önemli çözülme ve dönüşümlere yol açtığı savı, romanın temel

³¹⁸ Orhan Pamuk, *a.g.e.*, s. 127.

³¹⁹ Orhan Pamuk, *a.g.e.*, s. 246.

iletisini oluşturmaktadır. Söz konusu dönüşümlerin yaşanmasını sağlayan başlıca etken ise, gelenekten moderniteye geçişin yarattığı toplumsal ikilemlerdir.

Gelenek-modernizm karşıtlığı, esas itibariyle şehirleşme sürecinin ürünü olarak beliren temel toplumsal sorunlardan birini ifade etmektedir. Heterojenlik düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda, gelenek ve modernite kavramları arasındaki çatışma, bu kavramların temsilcileri durumundaki birey ve kurumlar arasında da karşılık bulmaktadır. Ülkemizde özellikle 1950’li yıllardan itibaren artan göç göç dalgalarının yarattığı kozmopolit toplumsal yapı içerisinde gelenek ve modernizm kavramları arasındaki ayırım derinleşmiş; köylü göçmen tarafından sürdürülen geleneksel yaşam tarzı, kentli modern değerlerle sağlıklı bir bütünleşme deneyimi yaşayamamıştır. Bunun sonucunda, geleneksel ve modern değerleri benimseyen iki karşıt toplumsal zümre arasında birtakım ideolojik, ahlâkî, sosyal ve kültürel ayrımlar zuhur etmiştir. Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte dahil olduğumuz yeni medeniyet dairesi, çağdaşlaşmanın/modernleşmenin devlet politikası olarak benimsenmesi neticesinde ekseriyeti geleneksel yaşam tarzını sürdüren halk ile kentli seçkinleri birbirinden uzaklaştırmıştır.

Romancılarımız, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren kent zemininde teşekkül eden gelenek-modernite çatışmasına eğilmiş, bu suretle Türk toplumunun kentlileşme/modernleşme deneyiminin çeşitli merhalelerine ışık tutmaya çalışmışlardır. 20. yüzyılın ilk yarısından günümüze kadar olan süreçte şehirleşme olgusu çerçevesinde gelenek-modernite çatışmasının Türk romanında ne şekilde ele alındığını yukarıda yer verdiğimiz örneklerden hareketle inceledik. Söz konusu romanların ortak noktalarını, özetle şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- a. Bu romanlarda gelenek köylü göçmen; modernite ise kentin varlıklı üst sınıfını temsil eden tipler vasıtasıyla ele alınmıştır. Köylü-şehirli ayrımı,

aynı zamanda gelenek ile modernite arasındaki kültürel ihtilafları sembolize etmektedir.

- b.** Gelenekten moderniteye geçişin yarattığı toplumsal ve kültürel sarsıntılar üzerinde durulmuş; modernleşme/çağdaşlaşma idealinin devlet politikası haline getirilerek halka benimsetilmeye çalışılması eleştirilmiştir.
- c.** Büyük şehir hayatının gerekli kıldığı modern davranış biçimlerine alıştırmaya çalışılan halkın değişim cereyanları karşısında yaşadığı çelişki ve ikilemler gözler önüne serilmiştir. Bununla birlikte modernleşmenin yalnızca şekilde kaldığı ve geniş halk kitleleri tarafından sindirilerek benimsenmesi için gerekli zihinsel dönüşümü yaratamadığı sıklıkla vurgulanmaktadır.
- d.** Gelenek ile modernite arasında kalan kuşakların içine düştüğü gülünç durum ele alınmış; kılık-kıyafeti ve dış görünüşüyle modern, düşünce yapısıyla taşralı/köylü kalan insanların durumları betimlenmiştir.
- e.** Söz konusu romanların bir kısmında büyük şehre göç eden taşralıların, geride bıraktıkları memleketlerine ve geleneksel yaşam tarzlarına ait alışkanlıklarına özlem duydukları belirtilmiştir. (Şehirde zenginleşen köylü göçmenlerin masa yerine yer sofrasında yemek yemeye, takım elbise yerine şalvar giymeye, pirinç pilavı yerine bulgur pilavı yemeye eğilim duymaları v.b.)
- f.** Gelenek ve modernite kavramlarının temsilcileri olarak karşımıza çıkan toplumsal gruplar arasında belirgin bir mesafe olduğu gerçeği dile getirilirken, bu iki grubun da birbiri karşısında aynı ötekileştirici tavrı benimsediği tespitinin altı çizilir. Romanlarımızda başta İstanbul olmak üzere Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerimizin, gelenek-modernite çatışmasının sahnesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Gelenek-modernite karşıtlığı, ülkemize özgü şehirleşme/kentleşme deneyiminin türettiği bir sorundur. Bu sorun, Türk toplumunun Tanzimat döneminden itibaren yaşamaya başladığı eski-yeni çatışmasının, Cumhuriyet'in ilanı ve kentleşme hareketleri ile doruk noktasına ulaşan bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Şehir, ülkemizde özellikle 1950'li yılların ilk yarısından itibaren kentli ile köylünün kesişme noktası haline gelmiştir. Ancak bu kesişme beraberinde sağlıklı bir bütünleşmeyi değil, yabancılaşma ve çatışma gibi toplumsal sorunları getirmiştir. Tanzimat döneminden günümüze kadar birçok romancımız tarafından ele alınan bu sorunlar, 1950-1980 arası dönemde kaleme alınan eserlerde farklı bir yoğunluk kazanmaktadır. Bunun sebebi, şehirleşme ve modernleşme eğilimlerinin, söz konusu dönemde güç kazanmasıdır. Sennett'in "*19. yüzyılda maskeler yüze dönüştü*"³²⁰ tespitiyle somutlaştırdığı modern kent toplumu eleştirisi, aynı yüzyıl içerisinde ülkemizde yaşanan kentleşme/modernleşme deneyiminin çarpıklığına örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. *Gurbet Kuşları*'nın Gafur Ağa ve Kabzımal Müteahhit Hüseyin Efendi adlı tipleri, *Bir Düğün Gecesi* romanının Müjgan Hanım'ı ya da *Mavi Kuş*'un Neşe adlı karakteri, gelenek-modernite çatışmasının yarattığı ironik kahramanlardır. Söz konusu kahramanların ortak özelliği ise, ne bütünüyle geleneğe sadık kalabilmiş, ne de tam anlamıyla modernleşmeyi başarabilmiş olmalarıdır.

Romancılarımız, şehirleşme olgusunun bir başka sonucunun da, köylü-kentli ayrışması olduğu gerçeği üzerinde durmuşlardır. Büyük şehre göç eden köylünün şehirliyi algılayış biçimi ile şehirlinin köylü göçmen karşısındaki tavrı arasındaki ilişki, farklı dönemlerde eser veren yazarlarca sıklıkla ele alınmıştır. Bu eserlerde de mevcut sosyal gerçekliği objektif bir biçimde aktarma çabasının ön planda olduğu görülmektedir.

³²⁰ R. Sennett, *Kamusal Alanın Çöküşü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, s. 273.

2.5. Şehirleşmeyi Kimlik Çatışması Ekseninde Ele Alan Romanlar: Köy-Kent İkilemi

Ülkemizde, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar olan süreçte yaşanan toplumsal dönüşümleri merkeze alan çalışmaların önemli bir bölümünde, kırsal yerleşimlerden sanayileşmekte olan şehirlere yönelen göç hareketlerine ilişkin analizlerin önemli birer veri olarak kullanıldığını görmekteyiz. Köy ve kent yerleşimleri arasında gözlemlenen nüfus hareketliliği, her iki yaşam ünitesinde de birtakım yapısal değişimlerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, göç olgusunu, yalnızca yer değiştirme esasına bağlı bir nüfus hareketi olarak tanımlayabilmek mümkün değildir. Göç, aynı zamanda psiko-sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel sonuçları olan sosyolojik bir vakadır. Kanaatimizce göçün toplumsal düzeydeki sonuçları arasında kültürel değişimin özel bir yeri vardır. Zira köylü göç hareketleriyle birlikte yalnızca maddi varlığını kente intikal ettirmekle kalmaz; geride bıraktığı kültürel yapının ayırt edici vasıflarıyla birlikte sosyal alışkanlıklarını, gelenek-göreneklerini, feodal bağlarını ve ahlâkî değerlerini de yeni yaşam alanına taşır. Bunun neticesinde, pek çok açıdan birbirine yabancı olan bu iki kültürel aidiyet arasında yaşanan entegrasyon sorununa dayalı olarak belirgin bir toplumsal çatışmanın vücuda geldiği görülür.

2.5.1. Kent Ortamında “Öteki” Olarak Köylü Algısı

Köylü ve kentli arasında yaşanan kültürel çatışma, başta sosyoloji olmak üzere muhtelif disiplinler tarafından araştırma konusu haline getirilmiştir. Biz, bu noktada söz konusu çatışmanın romancılarımız tarafından ne şekilde ele alındığı hususu üzerinde duracağız. Köylü ile kentli kimlikleri arasında vuku bulan kültürel çatışmaya ilişkin gözlemlerin roman sahasındaki karşılıklarına, ülkemizde göç hareketlerinin giderek toplumsal bir sorun haline gelmeye başladığı 1950'li yılların ilk yarısından itibaren kaleme alınan metinlerde rastlıyoruz. Bilhassa *Orhan Kemal*,

Kemal Tahir, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Sadri Ertem, Samim Kocagöz, Talip Apaydın, Faik Baysal ve Kemal Bilbaşar'ın romanlarında farklı düzeylerde işlenen bu konu, mevcut sosyal gerçekliğe uygunluk teşkil edecek şekilde sorunsallaştırılmıştır. Söz konusu metinlerde temelleri göç olgusuna dayandırılan bu realite, köylünün yeni yaşam alanına intibak etme hususunda yaşadığı sorunlar, kentli tarafından ötekileştirilerek toplumsal bütünlüğün dışına itilmesi, işsizlik, geçim sıkıntısı, barınma problemi ve değer çatışması gibi temler ekseninde kavranmaktadır.

İki farklı kültürel kimliğin temsilcisi olarak köylü ile kentlinin karşılaştıkları şehir, aynı zamanda ideolojik ve ahlâkî değerlerin çatıştığı bir sahnedir. Türk romanında köy-kent dikotomisini kültürel entegrasyon sorunu bağlamında ele alan isimlerin başında Orhan Kemal gelmektedir. **Gurbet Kuşları** romanında yazar İstanbul'u, taşra insanıyla kentli arasındaki kültürel, ahlâkî ve ideolojik ihtilafların, etkileri toplumsal düzlemde gözlemlenebilen çok boyutlu bir çatışmaya dönüştüğü kaotik bir sahne olarak takdim eder.

Bu sahnede karşımıza çıkan kültürel çatışma nosyonu, yazar tarafından köylü ile kentli arasındaki sosyal etkileşimin doğal bir uzantısı olarak sunulmaktadır. Romanın şahıs kadrosunu teşkil eden kahramanların tamamına yakını (İflahsızın Memed, Gafur Ağa, Veli, Kabzımal Hüseyin, Yusuf, Ümmü, Ayşe, Hatice v.b.) köylü göçmenlerden oluşmaktadır. Genellikle şehir merkezinden uzak bölgelerde yer alan boş araziler üzerine kendi çabalarıyla inşa ettikleri gecekondularda yaşayan göçmenler, kentin gerek fiziksel gerekse kültürel dokusuyla bütünleşememiş geniş bir kitleyi temsil etmektedir. Romanda yer verilen kır kökenli tip ve kahramanların önemli bir bölümü için kentlileşme, şuurulu bir kültürel dönüşümden ziyade model alınan kentlinin biçimsel özelliklerini taklit etmeyi öngören yüzeysel bir değişimi ifade eder. Kente göç eden köylünün, “*şehirli görünümü*” kazanmak üzere başvurduğu kıyafet ve eşyalar, romanın önemli izlek ve motiflerini oluşturur. Romanda “*Kopçalı sarı kalem*”, “*İngiliz kupon kumaşı*”, “*fötr şapka*” ve benzeri

semboller, köylünün sınıf atlayarak şehirlileşmesini sağlayan biçimsel ölçütler olarak belirlemektedir. Orhan Kemal, bu durumu romanın başkahramanı İflahsızın Memed'in, göç ettiği İstanbul'dan köyüne “*şehirli*” olarak döneceği günün hayalini kurduğu bölümde yer verdiği anlatı üzerinden betimlemektedir:

“... İflahsızın Memed, bütün bunları duydu, gördü ya, anlamadı. O sıra elinde Gafur Ağasının gibi bir tahta bavul, sırtında Gafur Ağasının laciverdinden palto, boynunda atkı, cebinde kopçalı sarı kalem... Köy kahvesinden içeri giriyor:

‘Selam!’

Tıpkı tıpkısına Gafur Ağası. Herkes bakıyor, tanımıyorlar ilkin. Sonra farkına varıyorlar: ‘Vay Memed, bizim İflahsızın Memed gelmiş. Ulan bu ne hal oğlum?’

‘Ne hali olacak geldik işte, köyümüz değil mi?’³²¹

Köylü, herhangi bir nedenle terk ettiği cemaati tarafından “*şehirlileşmiş*” bir birey olarak takdir ve taltif edilmek istemektedir. Bununla birlikte şehirde geçirdiği dönüşüm, biçimsel düzeyde kalmıştır. Şehirlileşmeyi bir bilinç meselesi olmaktan çok görünüşe yansıyan evrimsel bir dönüşüm süreci olarak algılayan köylü için “*kopçalı sarı kalem*”, “*not defteri*”, “*fötr şapka*”, “*cep saati*”, “*mendil*”, “*kupon kumaşı*” ve benzeri gereçler sınıf atlamanın ifadesidir. Romanda, İflahsızın Memed'in kendisine iş bulacağı taahhüdüne aldanarak İstanbul'a göç etmeye karar verdiği köylüsü Gafur Ağa da görünüşte şehirlileşebilmiş tipik bir taşralı olarak takdim edilmektedir. İflahsızın Memed gibi Gafur da köyünde bıraktığı hemşerileri karşısında “*şehirli*” olduğunu benzer biçimsel öğelerle kanıtlamaya çalışmaktadır. Olay örgüsüne iştirak eden fertlerden Kabzımal Müteahhit Hüseyin Bey, şehirlileşmeyi yüzeysel bir değişimi ifade edecek şekilde temsil eden bir başka örnektir. Köyünü bırakıp İstanbul'a göç ettikten sonra nüfuzlu bir aileye mensup olan

³²¹ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 74-75.

karısı sayesinde kabzımallıktan müteahhitliğe terfi eden Hüseyin için de şehirlilik, kültürel değil fiziksel bir imgedir:

“... Önde hizmetçi kızın zarif gölgesi, ardında hanımefendininki, daha arkada da Kabzımal Müteahhit Hüseyin’in İngiliz kupon kumaşı giydirilmiş Anadoluluğu...”³²²

Yazarın Kabzımal Müteahhit Hüseyin’in yere düşen gölgesi için kullandığı “İngiliz kupon kumaşı giydirilmiş Anadoluluğu” ifadesi, köylünün kentleşme sürecinde yaşadığı biçimsel başkalaşımın, kültürel ve düşünsel dönüşümüyle doğru orantılı olarak gelişmediği savını ortaya koymaktadır. Biçim ile öz arasındaki irtibatsızlık, taşra kökenli bireyi derin bir aidiyet sorunuyla karşı karşıya kalmaya itmiştir. Birçok açıdan çatışık olma niteliği arz eden iki farklı kültürel cephe arasında kalan taşra insanı, özünde köylü kimliğini muhafaza ederken, biçimsel olarak kentleşmeye başlamıştır. Orhan Kemal’in *Gurbet Kuşları* romanında altı çizilen bu durumu örnekleyen benzer bir anlatının varlığına, Kemal Tahir’in *Sağırdere* romanında da tesadüf ediyoruz:

“... İstasyonun kapısında da davul kadar büyük bir saat vardı. Mustafa, gurbete çıkan Yamörenlilerin köye dönüşlerinde mutlak alafranga saat kullandıklarını, zipka yerine pantolon giydiklerini hatırlayarak saatini çıkardı:

‘Hasan Ağa... Buna gurbet yolu demişler... Saatleri alafranga yapalım mı?’

‘İyi bildin... Haydi, saati olan alafrangaya düzeltsin! Ankara’da imam saati sökmez... Adama gülerler...

Mustafa alaturka ikiyi gösteren saatini ‘besmele’ çekerek sekizi on geçeye ayar etti...”³²³

³²² Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 58.

Yukarıda *Gurbet Kuşları* ve *Sağırdere* romanlarının ilgili bölümlerinden alıntıladığımız pasajlar, her iki yazarın da köylünün kentleşme eğiliminin ilk aşamasını biçimsel değişimin oluşturduğu görüşünde birleştiklerini gösterir. Kemal Tahir de tıpkı Orhan Kemal gibi, gurbete çıkan köylülerin şehir kültürüne intibak etme eğiliminde olduklarını ortaya koyan izleklere yer verir. Bilhassa giyim-kuşam, takı, saat, pantolon ve benzeri aksesuarlar, köylü tarafından kentleşmenin temel ölçütleri olarak kavranmaktadır. Muhtelif romancılarımız tarafından dikkatlere sunulan bu sosyo-psikolojik realite, göç olgusu ve şehirleşme olgularını ampirik gözleme dayalı olarak inceleyen sosyologlarca da ilmi düzeyde teşhis edilmiştir:

*“Alanda yapılan gözlemler Türkiye'nin göçmen gecekondulularının kentleşmesinin dört aşamada gerçekleştiğine işaret etmektedir. İlk aşamaya, kent görüş ve tutumlarına bir hazırlık adımı olarak kent kıyafetini ve bazı kent alışkanlıklarını benimseme damgasını vurmaktadır. Yapay bir değişiklik olmasına rağmen, kent kıyafeti göçmen için daha yüksek bir toplumsal varoluş biçimine geçiş simgeleri. Acemice uydurulmuş kent (Batı) kıyafetinin altında köy kişiliğini saklayabilir, fakat göçmenin zihninde kıyafet değişikliği kent hayatının maddi ve sonunda kültürel yönlerine uyum sağlama arzusunun ve buna hazırlıklı oluşunun kanıtıdır.”*³²⁴

2.5.1.1. Köylünün Kent ve Kentli Algısı

Bununla birlikte köylü, kent kültürü ve kentli kimliği karşısında olumsuz bir algıya sahiptir. Köylünün kentli karşısında bu tür bir algı biçimlendirmiş olmasında, kente özgü seküler/modern değerleri benimsemesini engelleyen toplumsal

³²³ Kemal Tahir, *Sağırdere*, s. 188.

³²⁴ Kemal Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, s. 215.

önyargıların önemli ölçüde etken olduğu görülür. Bu önyargıların temelinde ise şehir yaşantısının, sahip olduğu ahlâkî değerleri yitirmesine neden olacağı ve onu kültürel açıdan yozlaşmaya sevk edeceği düşüncesi vardır. Köylü için kent, ekonomik koşullarından ve kamu hizmetlerinden istifade edilmesi gereken ancak yaşayış biçimi, davranış kalıpları ve ahlâkî değerleri tehdit olarak algılanan bir bütünlüktür. Benzer nedenlerle daha erken dönemlerde kente göç etmiş yakınlarının uyarıları doğrultusunda kent yaşantısının dönüştürücü etkisine karşı önlemini almıştır. Henüz göç etmeden önce edinmiş olduğu önyargılar, onu kent kültürü ve insanıyla bütünleşebilme kabiliyetinden uzaklaştırmıştır. *Gurbet Kuşları* romanında yazar, şehrin köylü üzerinde yarattığı olumsuz değişimleri başkahraman İflahsızın Memed'in bakış açısından gözlemler:

“Demek şehir adamı gibi, şehirde uzun zaman eyleşen köylülerin de dini, imanı kısa oluyordu. Yoksa bu şehir kısmının Allah'ı başka mıydı?”³²⁵

Romanın ilerleyen bölümlerinde, oğlunu gurbete gönderen İflahsızın Yusuf'un, oğlundan aldığı mektubu köy kahvesinde okuturken daldığı düşüncelerin anlatımı üzerinden yazar, köylünün kent kültürü ve insanı karşısında aldığı olumsuz tavrın analizine yönelir:

“... Kahveci heyecanla çıktı kahveden. Kaç vakittir Yusuf'un bu mektubu nasıl dört gözle beklediğini biliyordu. Kahvede, yalnız kahvede değil, hemen hemen bütün köyde bahse tutuşulmuştu Memed üzerine: Babasının oğlu mu, değil mi? Babasının oğluydu İstanbul gibi yerde delinmedik kabağa girer, bir baltaya sap olur, gemisini yürütürdü. Değilse giremez, günün birinde ya başkaları gibi eski dirlikten de olup sipsivri olup çıkar gelir ya da çıkıp gelecek parası bile olmadığından, babasından yol parası isterdi.

---

³²⁵ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 84.

Muhtar, oğlanın, İstanbul gurbetinde ziyan olacağına inananlardandı. 'Salma oğlunu,' demişti, 'Gafur mafur, bırak. Sen Gafur'u köydeki eski Gafur belliyorsun. Şehir adamı bozar, Gafur ona orada sahip çıkamaz. Şehir adamı cin, bir cin. Aspaslı bir cin şehir adamı, köylü kısmını çarpar. Memed küçük daha, hem de parlak. Onun kızdan kıymetli zamanı şimdi. Beni dinlersen salma. O burada kalsın, sen var git Çukurova'ya. Memed kardeşlerinin başında kalır...'”³²⁶

Bu bölümde Orhan Kemal'in, köylünün kent karşısında geliştirdiği olumsuz yaklaşımın psiko-sosyal temellerine eğildiğini görürüz. Şehir, köylü nezdinde, toplumsal düzeyde yaşanan ahlâkî çözümlenin başlıca müsebbibidir. Fırsatçı, menfaat düşkünü, riyakar ve bencil bir birey olarak şehirli, köylünün ahlâkını ifsat eden bir figür durumundadır. Köylü, muteber büyükleri ve şehirle bir dereceye kadar da olsa temasa geçmiş bulunan yakınları tarafından, bu insan tipiyle kuracağı ilişkide dikkatli olması gerektiği konusunda uyarılmıştır. İflahsızın Memed de babası Yusuf'un, kendisini şehir yaşantısının dönüştürücü etkisinden koruyacağına inandığı telkinlerini dikkate alarak yabancısı olduğu yeni yaşam alanında ihtiyatlı adımlar atmaya gayret göstermektedir. Bu durum, onu kente özgü temel değerleri benimseme konusunda muhafazakâr bir tavır almaya itmiştir.

Yukarıdaki bölümde dikkat çekici bir diğer husus ise, köylünün şehri kendisi için bir tür imtihan alanı olarak gördüğü gerçeğidir. Bu gerçek romanda, İstanbul'a göç etme hazırlığında bulunan Memed'in, şehirde tutunarak kalıcı olmayı başaracak yeterlilikte olup olmadığı üzerinde yoğunlaşan tartışmalar vasıtasıyla sunulmaktadır. Zira köylülerin önemli bir bölümü, şehrin Memed'i “yutacağı” ve sonunda beş parasız şekilde köyüne geri dönmeye mecbur kılacağını düşünmektedir. Buna karşın kısa sürede okuma yazma öğrenen, işinde sebat ederek iyi bir duvar ustası olmayı başaran ve evlenip yuva kuran Memed, kentte kalıcı olmayı başarmış ve köylüsünün takdirini kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında kentte tutunabilmenin, köylü nezdinde

³²⁶ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 218.

hayranlık uyandırıcı bir muvaffakiyet olarak algılandığı görülmektedir. Köylünün tinsel ve düşünsel yeteneklerini, gelişim kapasitesini ve dayanma gücünü sınanan kent, birçok yönüyle daha üst bir sosyal statüye geçişin eşiği niteliğindedir. Mümtaz Turhan, “*Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*” adlı eserinin “*İçtimai ve Kültür Bakımından Karışma*” başlıklı bölümünde, romanda vurgulanan bu toplumsal gerçeğin oluşumunda rol oynayan sosyo-psikolojik nedenlerin analizine yer vermektedir. Turhan, söz konusu çalışmasının ilgili kısmında iki farklı kültür grubu arasındaki ilişkinin niteliğini belirleyen psikolojik saikleri ele almaktadır. Yazara göre, zorunlu olarak karşılaşılan iki cemiyetten, kültürel açıdan üstün durumda olan grubun yekdiğerini tesiri altına alması kaçınılmazdır. Bu durumda tesir altına alınan grup, egemenliğini kabul ettiği cemiyetin kültürünü benimseme eğilimi göstermektedir.

“... Buna mukabil, yine devamlı kültür teması hallerinde grupların birbirine karşı takınmış oldukları tavırlar veya atitüdlere müşahede olunan başka türden bazı tahavvüller daha vardır ki bunlar birçok vaziyetlerde hep aynı tarzda tekerrür ettiklerinden muayyen bir nev’in sabit bir mümessili oldukları hissini vermektedirler. Atitüdlere vukua gelen bu nevi tahavvüller, ilkin üstün gruba karşı duyulan büyük bir hayranlık, ona karışabilmek, tamamıyla benzemek gaye ve emeliyle onun kültürünü samimi olarak benimsemek arzusuyla başlar. Fakat temas devam ettikçe başlangıçtaki hayranlığın ifadesi olan atitüdüün yerine yavaş yavaş daha çok tenkidin karıştığı bir takdir hükmü geçmekte ve onu düşmanca bir tavır takip etmektedir. Hemen bütün vakalarda, atitüdlere görülen bu değişmeler, başarısızlık neticesinde oluşan ferdi sükutu; hayaller, hakim grup mensuplarının reddedici, sert ve haşin muamelelerinin sebep olduğu kırgınlıklarla birlikte tezahür etmektedir. Hakikatte başarılı bir içtimai-kültür karışması esnasında veya temessül hadisesi devam ettiği müddetçe, aşağı mahkum gruba mensup fertlerin ekserisinin tavırlarında tenkit veya düşmanlık ifade eden bir tezahüre rastlanmaktadır.”³²⁷

³²⁷ Mümtaz Turhan, a.g.e., s. 125-126.

Mümtaz Turhan'ın, bu iki karşıt grup çerçevesinde ele aldığı sosyo-kültürel ilişkiyi, köylü ile kentli arasındaki toplumsal ilişkiye uyarlayabilmek mümkündür. Şehirde egemen olan kültür grubunun temsilcisi olarak kentli, yazar tarafından “mahkum grup” olarak tavsif edilen köylü tabaka üzerinde psikolojik açıdan kesin bir üstünlük kurmuştur. Köylü, pek çok açıdan üstünlüğünü kabul ettiği bu gruba ait kültür unsurlarına karşı derin bir hayranlık duymakta ve onları samimi olarak benimsemeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, kentli tarafından reddedilerek ötekileştirildiği izlenimini edindiği takdirde kent kültürüyle bütünleşme amacını terk ederek onunla çatışmaya yönelmektedir. Romanda, İflahsızın Memed'in, kendisine iş bulma konusunda yardımcı olan arkadaşı Veli ile girdiği kahvede maruz kaldığı muamele, yukarıda altını çizdiğimiz “ötekileştirilme” sorununu örneklendirmektedir:

“... İflahsızın Memed için hava hoştu ama Kastamonulu anlıyordu onlarla dalga geçtiklerini. Büyük şehir insanının huyuydu bu. Köyünü, kentini bırakıp büyük şehre ekmek için düşmüş yaban bakışlı, bozuk üst başlı, şivesi bozuklarla alay ederler, onları büyük şehre yakışmayan taraflarından dolayı tefe alırlardı. İçi içini yiyordu. Bir yakalasa, verecekti ağızlarının payını ama yakalayamıyordu. Kurnaz, kaypak, inceden inceye alay ediciydiler. Sözde birbirleriyle, ama onlarla alay ediyor, onlardan yana göz kırpmıyorlardı birbirlerine...”³²⁸

Romanda şehirlinin, köylüyü kendi yaşam alanının batılı standartlarda uygar bir görünüm kazanmasını sağlayacak gelişim sürecinin önündeki en büyük engel olarak gördüğü izlenimine sıklıkla yer verilmektedir. Şehirli için köylü, modernleşme sürecini akamete uğratan başlıca unsurdur. Kılık-kıyafeti, bozuk şivesi ve kentlin modern görünümüne yakışmayan imajıyla tahkir edilmeyi hak etmektedir. Bu nedenle mümkünse şehre göçü engellenmeli ya da şehir yaşantısından olabildiğince tecrit edilerek kentsel dokuyu tahrip etmesinin önüne geçilmelidir. Yazar, romanda şehirlinin, köylünün toplumsal varlığını kabul etmeyi reddetmesinin nedeninin,

³²⁸ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 183-184.

batılılaşma/modernleşme istenci olduğunu öne sürmektedir. Zira köylü göçmenin varlığının şehirli nezdinde kabul görmemesinin arkasında, köylünün iptidai görünümünün şehirliyi batılların gözünde küçük düşüreceği kaygısı bulunmaktadır.

“... *Kastamonulu arkadaşını kayırdı:*

- *Onunla da alay etmeye hakkınız yok!*
- *Burası İstanbul, köy yeri değil!*
- *Biliyoruz.*

- *Bakmasını, laf dinlemesini bile bilmiyor daha be. Ne diye köyünde tarlasıyla uğraşmaz da gelir İstanbul’u kirletirler? İstanbul sokakları bunlardan, bunların sefaletinden geçilmiyor! (Arkadaşlarına döndü.) Hükümetin yerinde ben olacağım ki bak... Ver nüfus kağıdını. Nerelisin? Erzurumlu, Vanlı, Bitlisli, Adanalı... Marş geldiğin yere. İstanbul İstanbulluktan çıktı be!*

Tavlasının başına geçti. Dehşetli bir sinir içindeydi, elleri titriyordu. Tıkacını atmışçasına hala söyleniyor, bağıırıp çağırıyordu:

-Çarşıda bunlar, pazarda bunlar, Beyoğlu’nda bile bunlar be! İnsan turistlerden utanyor...”³²⁹

Şehirli, köylü nüfusu kente taşıyan göç hareketlerinin idari mekanizma tarafından kontrol altına alınması gerektiğini düşünmektedir. Bu noktada yazar, kentlinin köylü göçmen karşısındaki tavrına ilişkin gözlemleri neticesinde, köylüyü kentten uzak tutmak amacına istinaden göç hareketlerini engelleyerek yerleşme ve seyahat özgürlüğü gibi birtakım sivil haklardan feragat edilmesinin meşru sayılabileceğini düşündüğünü ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle romanda kentli, köylü karşısında en temel insan haklarını dahi hiçe sayabilecek ölçüde hoşgörüsünü yitirmiş bir tabakanın temsilcisi niteliğindedir.

³²⁹ Orhan Kemal, *a.g.e.*, s. 186.

Her iki romanda da kent insanıyla köylü arasındaki sosyal münasebetlerin uzlaşmadan ziyade çatışma temelinde geliştiği telkini üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nitekim köylü de kentli de kendisi için “öteki” olanın varlığını inkar etme eğilimindedir. Ele aldığımız romanlarda bu toplumsal eğilimin farklı düzeylerde sunulan örneklerinde söz konusu inkarın kimi zaman çatışma boyutuna vardığını gözlemleyebilmek de mümkündür.

Kemal Tahir’in **Sağirdere** ve **Körduman** romanlarında ise köy-kent dikotomisi özellikle Anadolu insanının modernleşme deneyimi paralelinde ele alınmaktadır. *Sağirdere* ve *Körduman* roman ikilemesinde olay örgüsündeki devinimleri adeta bir “*sosyolog*” edası ile gözleyen Kemal Tahir, özellikle farklı mekân ve zamanlarda değişime yönelen Anadolu insanını mercek altına almış ve eserlerinin olay örgülerindeki gelişmeleri zaman zaman farklı şehir atmosferindeki oluşumdan etkilendirerek, kültürel devinimdeki dalgalanmalara ışık tutmaya çalışmıştır. Türk köylüsünün gelenekten gelen değerleri ile modern değer yargıları kavşağındaki tepkilerini ironik bir açılımla ele alan yazar³³⁰, temelde modernleşme/çağdaşlaşma deneyiminin yarattığı sancılı geçiş sürecini tasvire yönelmiştir. Bununla birlikte yazarın başlıca hareket noktasının köy ve köylü olduğu görülmektedir. Romanların temel dinamiklerini, Türk köylüsünün halkbilim öğeleriyle birlikte batıl inançlarının, kökleşmiş geleneksel değerlerinin ve ahlâk telakkilerinin teşkil etmesi, bu savımızı desteklemektedir. Kadın-erkek ilişkileri, düğünler, aile düzeni, batıl inanışlar, eski babaerkil töre ailesinden kalma köy içi gruplaşmaları, kavgaları nesilden nesle sürüp giden kan davaları, köy içi üstünlük iddiaları, şekilci bir din anlayışının etkileri, ahilikten kalma delikanlı teşkilatının son kalıntıları³³¹ ve benzeri toplumsal realiteler her iki romanda da geniş ölçüde yer bulmaktadır.

³³⁰ Kamuran Eronat, “Kemal Tahir’in Sağirdere ve Körduman Romanlarında Halkbilimi Öğeleri”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 65, Ankara 2005, s. 94.

³³¹ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman-3*, Dilmen Kitabevi, İstanbul 1968, s. 454.

Sağirdere ve *Körduman* romanlarını mekân unsuru bağlamında incelediğimizde, kırsal ve kentsel yerleşimlere dönüşümlü olarak yer verildiğini görürüz. İkilemenin ilk romanı olan *Sağirdere*'de, Çorum'un Yamören köyünde başlayan olaylar, başkahramanların Ankara'ya göçüyle farklı boyutlar kazanarak sürer ve *Körduman* romanında kahramanların Yamören'e geri dönüşleriyle sona erer. Her iki eserde de mekânın *köy-şehir-köy* döngüsünde oluşturulmuş olması, yazarın Türk köylüsünün şehirleşme hareketleri karşısındaki durumunu detaylı şekilde analiz etme eğiliminin sonucu olarak değerlendirilebilir. Berna Moran tarafından "*toplumu, sezgilerini de kullanarak inceleyen bir sosyolog*"³³² olarak addedilen Kemal Tahir, *Sağirdere* ve *Körduman*'da köyün ve kentin değişen toplumsal sorunlarını, yurdun yeni iktisadî politikasını işler.³³³ Bununla birlikte yazar, dar bir çevrede her türlü etkileşimden uzak yaşayan Türk köylüsünün geleneksel yapının dışına çıkmakta zorlandığını ortaya koymaktadır. *Sağirdere* romanında, Yamören'li Kulaksız Yakup Ağa'nın, şehirde eğitim gören büyük oğlu Murat'ta gözlemlediği değişimlerden duyduğu rahatsızlık, köylünün toplumsal değişim karşısındaki tavrını özetler niteliktedir:

*"İyi dinle... Bu sözüme kulak vereceksin. Oğlanı yeni yazı okuluna göndermek yok. Oğlunu Kurşunlu'nun beş sınıflı okuluna hiç göndermeyeceksin... Hocadan Kur'an öğrensün, akıllı ise eski yazı öğrensün. Benim Murat'ı Kurşunlu'nun okulu bozdu. Beş yıl okuttuk, beş yıl şıkır şıkır paralar verdik. Hesaplasam, iki çift öküz parası tutar. Şimdi bizi beğenmez..."*³³⁴

Yukarıda aktardığımız bölümden de anlaşılacağı üzere, Kulaksız Yakup Ağa kendi düşünce sisteminden uzaklaşan bir anlamda gelenekselleşmiş kalıpların dışında

³³² Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 139.

³³³ Selim İleri, *Gençlere Türk Romanından Altın Sayfalar-II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 256.

³³⁴ Kemal Tahir, *Sağirdere*, s. 59.

hareket eden oğlu Murat'ın davranışlarını kendi gelenek ve göreneklerine aykırı bulmakta, kendi köyünün çocuklarının Murat gibi olmasını engellemek üzere Kur'an eğitiminin verildiği yerlere gönderilmesini arzu etmektedir.³³⁵ *Sağırdere* romanının başkahramanı Mustafa'nın babası Yakup Ağa da şehrin ve şehir kültürünün, köylünün ahlâkî ve geleneksel değerlerini dejenere ettiğini düşünmektedir. Yakup Ağa'nın dini tahsili, temel kaidelerini seküler dünya görüşünün belirlediği modern eğitim sistemine tercih etmesi, köylünün kent kültürü karşısındaki olumsuz algısına işaret etmektedir. Bu kolektif şuur, köylüyü kent insanı ile kuracağı ilişkide tedbirli ve ihtiyatlı davranmaya itmiştir.

Kır ve Kent ikilemi, sosyolojinin kuruluş yıllarından beri merkezi bir rol oynamaktadır. Bu ikileme dayanan yaklaşım köy ve kentin hem mekân, hem dayanışma, nüfus, eğitim v.s. açılarından birbirlerinin zıddı olarak algılanması ekseninde düşünce üretilmesine imkân tanımaktadır. Tönnies'te "*cemaat ve cemiyet*", Durkheim'da "*mekânik ve organik*" dayanışma kavramları ilk örneklerdendir. Bunlara göre cemaat yüz yüze, birincil ilişkilerin ve "*biz*" duygusunun hâkim bulunduğu, üyeleri arasında kan bağı olan katı bir cemaat hissine dayalı yapıdır ve bu yapı kırsal bir topluma karşılık gelmektedir. Cemiyet ise, ikincil ve resmi ilişkilerin bulunduğu, uzmanlaşmanın arttığı, bireyciliğin hâkim bulunduğu bir yapıya dayanır ve "*şehir*" ilişkindir.³³⁶ Kır ve kent toplumları arasında mevcudiyet gösteren bu ayrım, onları aynı fiziksel mekânı paylaşmak zorunda buldukları durumlarda birbirlerine daha da yabancılaştırmış ve "*öteki*"nin varlığını kabul edemez hale getirmiştir. Bu durum, romanımıza da mevcut gerçekliğiyle yansımıştır. Özellikle 1950'lerden itibaren kaleme alınan romanlarda yer bulan köylü-kentli ayrımı, tahkir edilen köylü göçmenin büyük şehirde maruz kaldığı haksızlık ve köylüyü tehdit unsuru olarak gören kentlinin ötekileştirici/dışlayıcı söylemi çerçevesinde kurgulanmıştır.

³³⁵ Kamuran Eronat, *a.g.m.*, s. 97.

³³⁶ Serdar Sağlam, "Türkiye'de İçgöç Olgusu ve Kentleşme", *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı: 5, Ankara 2006, s. 42.

2.5.1.2. Kent Kültürünün Köylü Göçmen Üzerinde Yarattığı Etki

Köylü ile kentli arasındaki kültürel ayrışmanın sosyolojik düzlemdeki tezahürlerine yer veren bir başka romancımız ise Talip Apaydın'dır. Yazarın kentleşmeyi, iç göç hareketinden başlatmak suretiyle “kentlileşme”, “gecekondulaşma” ve “sınıfsal ayrışma” gibi olguları da bir bütün halinde kapsayacak şekilde detaylandırarak ele aldığı **Kente İndi İdris** adlı romanında, köylünün şehir yaşantısı karşısında maruz kaldığı kültür şokuna geniş ölçüde yer verilmektedir. Eserde bu olgu, romanın başkişisi olarak karşımıza çıkan İdris adlı köylü göçmenin şehre ve şehir kültürüne ilişkin gözlemlerinin yarattığı şaşkınlık duygusunun tasviri aracılığıyla takdim edilmektedir:

“Nereye gittiğini anlayamadı. Yeşil yaprakların örttüğü çitin gerisinde kadınlı erkekli insanlar masalara oturmuş yemek yiyorlar, kocaman bardaklarla içki içiyorlardı. İyi giyimli, bakımlı, yüzleri mutlu insanlardı. ‘Bir biziz kötü durumda olan ağzına tükürdüğüm,’ diye söylendi. ‘Emme ben de geleceğim. Ne olursa olsun kurtulacağım o köyden. Hiçbir şey yapamazsam ben de Ömer ağa gibi bir araba uydururum önüme, iter gezerim akşama kadar.’

Kararı kesindi, gelecekti. Ne iş yapsa köydeki kadar yorucu olmazdı.

Duvar dibine oturup arkalarına yaslandılar. Pideye sarılı kebabı yemeye başladılar. Nefisti.

-Hımm... Şehirliler ağızlarının tadını biliyor valla.

-Bilirler, bilmedikleri mi var?

Önlerinden daracık pantolonlar giymiş kızlar oğlanlar geçtiler. Aralarında şakalaşıp gülüşüyorlardı. Kimseyi umursamaz bir davranış içindeydiler.

-Şunlara bak, dünyadan haberleri yok.

Birisi duymuştu, dönüp dikkatle baktı. Sonra arkadaşlarına anlattı. Kahkahalarla güldüler. Gülmek için fırsat arıyorlardı.

-Yaa, tuzları kuru hasbaların, gülerler. Köyde olsalardı ter kıçlarından çıkardı şimdi.

-Bir de sağcılık solculuk var bunların arasında. Bazen birbirlerine girerler. Bak bak şunlara bak. Kız mı oğlan mı belli değil.

Saçlarını iyice uzatmış iki delikanlı geçti. Arkadan bakınca kız mı erkek mi gerçekten belli değildi. Sadece kalçaları dardı biraz. Ama tıpkı bunlara benzer dar kalçalı kızlar da vardı.

-Allah Allah, niye böyle olur bunlar?

-Akıl ermez kardaşım. Kızlar oğlanlara özeniyor, oğlanlar da kızlara özeniyor. Elini salladı. Ne ederlerse etsinler, boşver. Şehir yerinde üstüne düşmeyen şeye karışmayacaksın.”³³⁷

Yazar köylü göçmenin, kentli değerler karşısında yaşadığı yabancılaşmanın ilk aşamasını kadın ile erkek arasındaki sosyal ilişki düzeyinin oluşturduğu savını ortaya koymaktadır. Nitekim şehirde kurulan kadın-erkek ilişkisinin köydekine kıyasla çok daha girift bir mahiyet kazanmış olması, İdris’i bu ilişki biçimini gayriahlâkî bulmanın eşiğine getirmiş gibidir. Kadın ve erkeğin toplumsal statüleri arasındaki ayrımı minimize eden seküler anlayışa bütün cepheleriyle karşı çıkan köylü, kendisini şehir yaşantısının dönüştürücü etkisinden yalıtılabilmek amacıyla içe dönük bir yaşam tarzını tercih etmeye yönelmiştir. Bu refleks, köylü göçmenin kent kültürü ve kentli ile gerek sınıfsal, gerek mekânsal gerekse kültürel açıdan bütünleşememesi sonucunu doğurmuştur. Romanda dikkat çekici bir diğer nokta ise, İdris’in kadın ile erkeği, yalnızca toplumsal hakları bakımından değil, fiziksel görünüşleri itibarıyla de birbirine olabildiğince yaklaşmış iki varlık olarak

³³⁷ Talip Apaydın, *a.g.e.*, s. 28-29.

gözlemlesidir. “Uzun saçı” ve “dar pantolonu” ile kentli erkek, göçmenin zihnindeki “klâsik erkek” imajından uzaklaşarak geleneksel normların ötesine geçen yeni bir tipin temsilcisi durumuna gelmiştir. Fiziksel görünüm temelinde başlayan bu değişim, erkek gibi kadının giyim-kuşam konusundaki tercihlerine de yansımıştır. Romanda Ankara’ya göç etmeye karar veren İdris’in şehre ilişkin gözlemlerinin aktarıldığı bölümlerde, “kentli kadın” portresinin geçirdiği şekilsel dönüşüme işaret edilmektedir:

“... Susamıştı. Ben de bir gazoz içeyim şurada, dedi. Tenha bir köşeye doğru yürüdü. Duvarlarda resimler vardı, deniz resimleri, vapur resimleri. Ormanda bir geyik, yavrusu peşinde... Göğüsleri yarı yerine kadar açık kadınlar. ‘Demek böyle kadınlar da var dünyada.’ Ürkek ürkek bakındı. İleride iki kişi baş başa vermiş konuşuyordu. Köylü möylü diyordu birisi. Kulak kabarttı...”³³⁸

Köylü göçmenin dış portresine ait özellikleri, şehirlileşme seviyesiyle doğru orantılı olarak değişmektedir. Fakat şehir, göçmenin fiziksel görünümünü değiştirmekle kalmamış, beşerî erdemlerini ve ahlâkî değerlerini de erozyona uğratarak insanî vasıflarını yitirmesine neden olmuştur:

“... Ana caddeye çıktı. İki tarafa bakınarak yürüdü. Sıcak bir gündü. Arabalar vızır vızır gelip gidiyordu. İnsanlar büyük kent umursamazlığı içindeydiler. Kimse kimseye dönüp bakmıyordu. Duvarın dibine yaşlı bir dilenci oturmuştu. Önüne mendil açmıştı. Gelen geçiyor, kimse bakmıyordu.

İdris’in gözüne her şey birden korkunç göründü. Doğruydu herhalde, insan burada aç çıplak kalsa, kimse dönüp bakmazdı. Yoksulu silindir gibi ezerdi bu kent.

---

³³⁸ Talip Apaydın, a.g.e., s. 37.

*Beyaz yüzlü kibar görüntülü şu insanlar gerçekte birer canavardan farksızdılar. Kan emiciydiler. Sen şurada kahrolup gebersen kolları kıpırdamazdı...*³³⁹

Yazarın yukarıdaki satırlarda “büyük kent umursamazlığı içinde” yaşayan “beyaz yüzlü, kibar görüntülü kan emici canavarlar” olarak betimlediği şehirli birey, vicdanî ve ahlâkî yükümlülüklerinin farkında olmayan, çevresindekilerin sorunlarına karşı duyarsızlaşarak hissizleşmiş insan tipini sembolize etmektedir. Köylünün şehirli kimliği karşısında geliştirdiği bu algı, onun değerlerini benimsemekte zorlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Apaydın’ın *Kente İndi İdris* romanında üzerinde durduğu bu realite, köylü ile kentli arasındaki kültürel çatışmanın temellerine ışık tutması açısından da son derece önemlidir. Köylünün kentli tarafından her fırsatta tahkir edilerek ötekileştirilmesi, hatta kılık-kıyafeti ve bozuk şivesiyle çoğu kez istihza konusu haline getirilmesi; buna karşın köylünün de ahlâkî değerlerini ve yaşam tarzını benimseyemediği kentliden uzak durmayı tercih etmesi, birçok romanda benzer vaka parçaları aracılığıyla sunulan gözlemlere işaret etmektedir.

Köylü-kentli ilişkisini konu alan romanlarda bu iki farklı toplumsal tabaka arasındaki kültürel ve ahlâkî ihtilafların özellikle vurgulandığı görülmektedir. Bu farklılıklar köylüyü kentliye, kentliyi de köylüye karşı aynı olumsuz bakış açısına sahip olmaya iten nedenleri oluşturmaktadır. Çalışmamız boyunca ele aldığımız romanların tümünde kentleşme temi, köylü ile şehirli arasındaki bu ihtilafın anlatımını önceleyecek şekilde sunulmuştur. Romancılarımız, özellikle göçle birlikte büyük şehirlere akın eden kır kökenli nüfusun kentli ile bütünleşme hususunda karşılaştığı problemleri eserleri aracılığıyla dikkatlere sunmuşlardır. Bu durum aynı zamanda Türk romanının, son altmış yıllık süreçte ülkemizde yaşanan sosyolojik gelişmelerin tarihsel arka planının yansıtıcısı olma fonksiyonunu da ortaya koymaktadır.

---

³³⁹ Talip Apaydın, *a.g.e.*, s. 36.

2.5.1.2.1. Köylünün Kentin İktisadî ve Sosyal Düzeni İçindeki Yeri

Sevgi Soysal, Orhan Kemal, Kemal Tahir ve Talip Apaydın gibi yazarlardan farklı olarak köylü ile kentli arasındaki ilişkiyi kültürel ihtilaflara dayalı sosyal ayrışma paralelinde ele almamış, ekonomik sistemin bu ilişkinin niteliğini belirleyen yegâne unsur olduğu görüşünü savunan yeni bir anlayış geliştirmiştir. Yazar, 12 Mart sürecinin politik, toplumsal ve ideolojik eleştirisi üzerinde yoğunlaştığı **Şafak** adlı romanında, köylünün kentin iktisadî yapısı içerisinde var olma mücadelesine yer vermektedir. İktisadi faaliyetlerin, köydekinden farklı olarak sanayiye dayalı olduğu 1970’li yılların Türkiye’inde kent, aynı zamanda liberal değerlerin hâkim olduğu bir yerleşim birimini ifade etmektedir. Bu yerleşim biriminde sermaye sahipleri ve girişimci sınıf etkinlik alanını genişletmiş, ihtiyaç duyduğu ucuz işgücünü köylü göçmenler sayesinde temin etmeye başlamıştır. Girişimci sınıfın şehre göç eden köylü işçiyi, emeğini sömürerek köleleştirebileceği bir hedef olarak görmesini sağlayan iktisadî stratejisi, *Şafak* romanında eleştirilen unsurların başında gelmektedir. Yazar, kentli sermaye sahibinin köylü işçiyi menfaat düşkünü, vizyon yoksunu ve nankör bir anarşist olarak gördüğünü belirtmektedir. Romanda bu görüş, işçi sendikalarıyla mücadele eden Akdeniz Sanayi Fabrikası müdürü Muzaffer Bey’in iç monologlarına dayalı olarak sunulmaktadır:

“... Muzaffer Bey yorgun ama yatmayı düşünmüyor. Ustabaşıyla didiştığı uykularla arası bozuk zaten. Sendika dırdırıyla kırpık kırpık kesilen uykular. Çalışma adabı yok bu memlekette. Kimse emeğinin hakkıyla yetinmeye niyetli değil. Avantadan, kolaydan kazanmak istiyor hepsi. İşçiler işlerini benimsemiyorlar. Bu fabrika ne iş yapar, memlekete ne gibi hizmetlerde bulunur, yurt kalkınmasında ne gibi bir önemi haizdir? Hiç umurlarında değil. Var mı yok mu tazminat, ücret, sigorta, emeklilik, şu, bu... Ama kendisine ekmek veren fabrika yansa, kül olsa

örneğin, ne olacak, bunca adamı kim doyuracak düşünmez. Kalın kafaları bir gün düşünmez bunu, fabrika sanki devr-i daim. Asıl sigorta bu fabrika, fabrika olmayınca sigortayı gör sen. Tabanı yarık arap karılarını, sümüklü bebelerini doyursun bakalım. Dinleri imanları para. Atatürk bir uyansa. Uyansa da emanetlerini bir görse. Asıl kabahat bunları köylerden şehirlere akıtan namussuzlarda. Şu Menderes bir kez değil, üç kez asılmayı hak etti. Eskiden böyle miydi? Bu köylü köyünde, geleneği göreneğiyle, efendi efendi otururdu... Misafirperver, tok gözlü... Ya şimdi? Hayatında makineyi daha yeni gören 'ücretim' diye başlıyor açgözlüğe...”³⁴⁰

Akdeniz Sanayi Fabrikası müdürü Muzaffer Bey, romanda 1970’li yıllarda ülkemizde köylünün kentli üst tabaka nezdinde uyandırdığı algıyı simgelemesi açısından önemli bir tiptir. Muzaffer Bey için başına buyruk hareket eden, disiplinsiz, cahil ve para düşkünü köylünün şehre göçü en sert tedbirlerle önlenmelidir. Aynı zamanda emekli bir albay olan Muzaffer Bey’in köylü karşısında takındığı bu tavrın oluşumunda, militarist eğilimlerinin de rolü vardır. Sevgi Soysal, Muzaffer Bey tipi üzerinden 12 Mart İhtilali’nin toplum üzerinde egemen kılmaya çalıştığı resmi ideolojinin, köylü kesimi modern toplum düzenine ne şekilde entegre etme temayülünde olduğunu da kanıtlamak ister gibidir:

“Muzaffer Bey’in Akdeniz Sanayi Fabrikası müdürü oluşu rastlantı değildir. Bu memlekette her işin başına asker getireceksin, bak nasıl yürür işler. Herkes görevini, sırasını, rütbesini, haddini bilir. Astın üste itirazı yoktur ve olamaz askerlikte. Ast-üst ilişkileri şaşmaz bir tıkırtıyla işler, buradadır her şeyin anahtarı. İşte fabrikada, tıpkı askerdeki gibi bir ast-üst düzeni kurmak istiyor Muzaffer Bey. İşçi ustabaşına, mühendise... Herkes bir üstüne tam bir itaat içinde olmalı. Ama yok, işçiler bile en alt rütbede olduklarını bilmedikçe, elbet yürümez işler. Ne demek grev? Askerlikte grev mi olurmuş? Yok çalışma şartları, yok şu, yok bu. Biz askerlikte ne görevlerde bulunduk. Hiç itiraz ettik mi, vatan vazifesi dedik, yaptık. Bütün mesele şu işçilerde, vatan millet, birlik beraberlik şuurunun yerleştirilmemiş

³⁴⁰ Sevgi Soysal, *Şafak*, s. 222.

oluşu. Bunların kafası bölücü. Oysa bu vatan hepimizin, bu millet bir bütün. Sen işçiysen bu topografyadaki yerini bileceksin, orada, vatanın sana verdiği görevi yapacaksın. Ama bunlar eninde sonunda cahil köylüler, ne var ki askerdekiler de aynı köylüler değil miydi? Niçin böyle davranmıyordu onlar? Çünkü onlar gerekli eğitimden geçiyorlardı. Bunlar geçmiyor...’’³⁴¹

Muzaffer Bey, köylünün mevcut sisteme yalnızca askeri disiplin ve kurallara tabi tutularak ehlileştirildikten sonra dahil edilebileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla göçmen köylünün şehirdeki sosyal düzenin uyumlu bir parçası haline getirilebilmesi, devlet otoritesi tarafından kurulacak askeri teamüllere dayalı sıkı bir kontrol mekânizmasının işlevselliğine bağlıdır. Soysal’ın romanda Muzaffer Bey’in şahsında meşrulaştırdığı bu düşünce, 12 Mart döneminin sosyo-politik atmosferini şekillendiren militarist anlayışı çağrıştırmak üzere kullanılan bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda aktardığımız görüşlerin, Muzaffer Bey adlı kahraman tarafından dile getirilmesi de kuşkusuz tesadüfî değildir. Zira romanda Muzaffer Bey karakteri, birçok yönüyle 12 Mart İhtilali’nin resmî ideolojisinin sözcüsü olarak sunulmaktadır. Muzaffer Bey’in, köylünün kentli, devlet, sistem ve toplumsal bütünlük ile olan ilişkisine ilişkin görüşleri de askerî ideoloji tarafından belirlenmiş gibidir. Romanda üzerinde durulan bu ideolojiyi daha kapsamlı bir bilinçle algılayabilmek için, metnin merkeze aldığı 12 Mart döneminin siyasal ve toplumsal koşullarına kısaca değinmek gerektiğini düşünüyoruz.

12 Mart Muhtırası, 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un imzasıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a, hükümetin istifa etmesini talep ettiğini bildirmek üzere verdiği bir muhtıradır. Muhtırada hükümetin görevlerini yerine getiremediği, bu nedenle istifa etmesi gerektiği ifade edilmektedir.

---

³⁴¹ Sevgi Soysal, *Şafak*, s. 225.

Komutanlar, “*ülkemizi anarşiye, kardeş kavgasına, toplumsal ve ekonomik karışıklığa*” sürüklemekten sorumlu tuttuğu hükümetin istifasını talep ettikten sonra, “*mevcut anarşik ortamı ortadan kaldıracak, Atatürk’ün görüşlerinin ışığında anayasanın öngördüğü reform yasalarını çıkaracak güçlü ve itibarlı bir hükümetin demokratik ilkeler çerçevesinde kurulması*”³⁴² istemişlerdir. “*Gençlik hareketlerinin ve parlamento dışı siyasî mücadelenin sabotaj, soygun ve cinayet boyutlarına ulaşması üzerine verilen*”³⁴³ bu muhtıranın ardından Adalet Partisi hükümeti istifa etmiş ve çok partili siyasî hayat askıya alınmıştır. Ordunun mevcut toplumsal ve siyasal gerilimi ortadan kaldırabilmek için önerdiği teknokrat hükümet, partisinden istifa eden CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim tarafından kurulmuştur. Partiler üstü bir reform hükümeti olarak kurulan Nihat Erim hükümeti, Türkiye iç politikasının en önemli meselesinin “*anayasa ve yasalara karşı yapılan açık saldırılar*” olduğunu düşünmektedir. Hükümete göre bu saldırılar, “*bazı örgütler tarafından devlete ve temsilcilerine yönelik olarak silahlı eylemlerle düzeni yıkmak adına*”³⁴⁴ gerçekleştiriliyordu. Ülkenin kamplara bölündüğü, din, mezhep ve ırk çatışmalarının canlılığını muhafaza ettiği bu dönemde kurulan reform hükümeti, devlet otoritesini korumak için birtakım önlemler almış, bazı hak ve özgürlükleri kısıtlama yoluna gitmiştir. Görünüşte sosyal düzeni ve toplumsal barışı muhafaza etmek üzere başvurulan bu yöntem, bir süre sonra “*marjinal*” olarak addedilen gruplar üzerinde kesin bir baskı ve tahakküm kurmak üzere kullanılan bir araç haline gelmiştir. Bunlar içerisinde çalışma şartlarından müşteki olan, ekseriyetini köylü göçmenlerin teşkil ettiği alt tabaka işçiler de mevcuttur. Zira sahip olmak istediği hakları elde etmek üzere örgütlenerek işverenine ve devlet otoritesine karşı mücadele eden köylü işçi de, bu dönemde yaşanan toplumsal infialin başlıca sorumlularından biri olarak değerlendirilmiştir.

Şafak romanında Sevgi Soysal, 1970’li yılların Türkiye’inde köylü göçmenlerin de devlet otoritesi ve askeri vesayet rejimi tarafından toplumsal

³⁴² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 177.

³⁴³ Şükrü Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 236-237.

³⁴⁴ Mustafa Eroğlu, “Nihat Erim’in Ağzından 12 Mart”, *Radikal Gazetesi*, 22 Haziran 2007, s. 4.

bütünlüğü ve düzeni bozabilecek “*marjinal*” bir grup olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Yazarın romanda vurguladığı bu görüş, ülkemizin yakın tarihine ilişkin sosyolojik gerçeklikle de önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu itibarla, romanda köylünün yalnızca kentli ile olan ilişkisi içerisinde birtakım kültürel ihtilaflara dayalı olarak ötekileştirilmediği, aynı zamanda devletin resmî ideolojisi, askerî rejim ve sistem tarafından da dışlandığı düşüncesine yer verilmektedir.

Demirtaş Ceyhun, **Apartment** ve **Kuranşa Ana** adlı yapıtlarında köylü-kentli ayrışmasını ele alırken, her iki grubun da birbiri karşısında geliştirdiği algıyı, sıradan insanların gündelik yaşantılarından seçtiği kesitler üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazarın, Mankalyalı apartmanı sakinlerinin birbirleriyle, sosyal çevreleriyle ve sistemle olan ilişkilerini merkeze aldığı *Apartment* adlı eserinde köylü ve kentli, birbirine zıt iki toplumsal kutbu ifade edecek şekilde sunulmuştur. Bu iki kutbun temsilcileri olarak karşımıza çıkan kahramanlar, meslekleri, kültürel kimlikleri, sosyal statüleri ve sınıfsal aidiyetleriyle köylü-kentli ayrışmasını somut düzeyde yaşatan tiplerdir.

Eserin Cavit adlı *devrimci aydın tipi*, bohem bir tiyatro sanatçısıdır. *Kapıcı Şamid*, karısı, eski bir Osmanlı paşazadesi olan *apartment sahibi* Esat Bey ve çarpık kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı *aracı tipi*³⁴⁵ (gümrük komisyoncusu) Rıza Bey, olay örgüsüne iştirak eden diğer fertlerdir. Demirtaş Ceyhun metinde yer verdiği fertler arasındaki ilişkiler bütünü düzenleyen sosyal davranış biçimlerini, şehirleşme devinimine bağlı olarak şekillendirmektedir. Şehirleşme olgusu aynı yaşam alanını (apartment) paylaşma zorunluluğuna tabi durumda bulunan köylü ile kentliyi iki karşıt unsur olarak bir araya getiren başlıca neden durumundadır. Ancak şehirleşmenin sağladığı bu birleşme, sağlıklı bir sosyal düzenin tesis edilmesini olanaklı kılamamıştır. Maddî durumları, ahlâk telâkkileri, kültürel yapıları, ideolojik tercihleri ve şehirleşme düzeyleri birbirinden farklı olan bu insanlar arasında

³⁴⁵ Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 102.

kurulan sosyal münasebetler, ayrıştırıcı/kutuplaştırıcı tutum ve davranışların ön planda olduğu, karşılıklı önyargılara dayalı olarak gelişen düşmanca yaklaşımlara sahne olmaktadır.

Eserin olay örgüsünü oluşturan ilk önemli vaka parçası, tiyatrocu Cavit'in, ikamet ettiği apartmanın kapıcısı olan Şamid'in karısıyla yaşadığı gerilimdir. Penceresinin önüne park edilen aracın sahibini ikaz etmesi için aradığı kapıcılığı bulamayan Cavit, öfkesini dile getirirken yüzeysel bir genellemeyle bütün bir köylü cemaatini hedef alır. Bu noktada Cavit'in, kendi apartmanının kapıcısının şahsında tüm köylü göçmenleri hedef alacak şekilde sarf ettiği sözler, köylünün şehir insanı tarafından ne şekilde görüldüğü hususunda oldukça önemli ve özetleyici veriler sunmaktadır:

"... Öfkeyle bir iki adım yürüdü merdiven kovasının ortasına doğru. Trabzanı tutup aşağı doğru eğildi baktı.

-Sabah sabah nereye toz olur böyle yahu?

-Allah bilir başka bir apartmana da bakıyordur-dedi karısı.

-Doğru doğru-dedi yürekten onaylayarak-... Bak hiç düşünmemiştim bunu. Bu sokaktaki bütün kapıcılar hemşehri sanırım. Hepsi de Sivaslı mıdır nedir? Hani, bütün sokağı haraca bağlamışlar sanki. Dağdan inip, bağdakini kovmak, buna denir işte. Heriflerinki dukuluk vallahi. Sırtlarını apartman sahiplerine dayadılar mı tamam, erkeksen bir söz geçir artık. İster misin, gün gelsin, bizden daha kalabalık olsun bunlar. Üstelik köylerini de beraber getiriyorlar sanki. Şehrin ortasında, köylerini yaşıyorlar. Sokakların haline şöyle bir alıcı gözle baksana. Her sokak ayrı bir köy. Apartman kapılarının önlerine çömeliveriyorlar kadınlı erkekli, kimi iplik eğiriyor, kimi yün örüyor. Sonra gelen geçen hakkında dedikodu, dedikodu... Hani,

*bu gidişle onların şehirli olacaklarından umudum yok ya, bizi köylüleştirilmelerinden korkarım, vallahi...*³⁴⁶

Köylü tarafından “köylüleştirilmek”ten korkan şehir insanı, göçmen yerleşimcilerin köylerinde bırakmaları gerektiği düşünülen alışkanlıklarını yeni yaşam alanlarına taşımalarından da rahatsızlık duymaktadır. Cavit, apartman kapılarının önlerinde “iplik eğiren”, “yün ören” köylünün tradisyonel davranış biçimlerini şehirde de muhafaza ederek onun modern imajı için önemli bir tehdit unsuru oluşturduğunu, dahası onu giderek geride bıraktığı köyüne benzettiğini düşünmektedir. “Şehrin ortasında köyünü yaşayan köylü”, kılık kıyafeti, yaşam tarzı, inançları ve terk etmemekte ısrarcı olduğu kırsal kültürüyle kentin “ötekisi”dir. Bununla birlikte kentte ötekileştirilen köylü, yeni ortamında varlığını muhafaza edebilmek için ekseriyetle hemşeri ya da yakın akrabalık ilişkilerine dayalı sosyal bağlar kurarak kendisi için bir tür savunma alanı oluşturmuştur. Cavit’in, kır kökenli göçmenler arasında Sivaslıların sayısal çoğunluğu teşkil etmeye başladıkları yönündeki tespitini dile getirdiği cümlelerde, yukarıda ifade ettiğimiz “ötekileştirilme”nin en doğal aksülamellerinden birini buluyoruz. Demirtaş Ceyhun’un, Cavit karakteri aracılığıyla sunduğu görüşler ayrıca, 1970’li yıllarda kentli toplum karşısında köylü göçmenler arasında yaygınlaşan örgütlenme ve cemaatleşme bilincine işaret etmektedir.

*“Göç dalgaları altında ezilen kentler ve kent yerlileri, ortaya çıkan olumsuzluklardan göçmeni sorumlu tutmuşlardır. Bu bakış açısından, köyden kente göç edenler, kentlerin hizmet olanaklarını zorluyorlardı, gecekondularıyla kentleri köylere dönüştürüyorlardı, hem fizikî hem de kültürel çevreyi varlıkları ve yaşam biçimleriyle kirletiyorlardı. 1970’lerde seçkinler tarafından ‘kültürel yozlaşma’ olarak tanımlanan arabeskin kaynağı oldular...”*³⁴⁷

³⁴⁶ Demirtaş Ceyhun, *Apartman*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 22.

³⁴⁷ Tahire Erman, “Kentteki Göçmenin Bakış Açısından Kent/Köy Kimliği ‘Niçin Köylüyüz Hala?’”, *AÜ SBF Dergisi*, Cilt: 51, Numara: 1-4, Ankara 1996, s. 290.

Kentlinin, yaşam alanının ihtiva ettiği yapısal bozuklukların tek sorumlusu olarak gördüğü köylü karşısında edindiği olumsuz algı, köylüyü de bir süre sonra kentliye ve kent yaşamına karşı benzer bir önyargı oluşturmaya itmiştir. Demirtaş Ceyhun, metinde köylü göçmenin kentli ve kent kültürü ile çatışık bir ilişki içerisinde olduğu düşüncesinin altını çizerken, diyalog ve iç monolog gibi tekniklere başvurmuştur. Eserin göçmen tiplerini oluşturan aynı meslek grubuna (kapıcılık) mensup fertler arasında geçen konuşmalar da, köylü ile kentli arasında vuku bulan kültürel çatışmanın nedenlerine ilişkin ipuçları sunmaktadır.

“... -Bre bacım, bu şehirliler amma da garip bre. Komşuluk momşuluk bildikleri yok Allahıma. Üst komşuları kimdir, haberleri yok kele. Komşuluk filan, boku yemiş gitmiş ki bu şehir yerlerde, sorma. Baba oğla müdana etmez olmuş, anam. Vah vah vah...

-O nasıl söz öyle batasıca. Gayri biz de şehirli olduk sayılır bre, görmez misin? Bizde var mı öyle şey? Komşuluğu momşuluğu unuttuk mu? Yok. Niye? Niyesi şu ki, bunların hepsi adamın soyundan bre kız. İnsaniyetliğinden. İnsaniyetliği zayıf mı, kaldır at. Hani dediğin de bir adam olsa bari. Soyтары. Ben de bir şey oluk sanmıştım. Tövbe...

-Öyle deme Dürüşah bacım... Şehir denen bu canavardan vallahi. Hiç kuşkun olmasın. Görmez misin tuğla ocağı gibi bre, üst üste yığılmışlar. Öyle ki, tuğladan kavi her biri de. Üst üste otururlar amma, belle ki yedi düvel yabancılar birbirlerine ha. Tuz istemeye yüzleri yok bre. Karınca kısmı bile rastlaştığında selamlaşır da, bu şehirli selamlaşmaz. Kafası kopsun böyle medeniyetin emi. Neymiş, şehirli kısmı başka olurmuş. Oturmasını bilirmiş, yemesini bilirmiş. Gün görmüş olurmuş. Hıh... Yemesini bilir, doğru. Eline geçirdi mi zıkkımın pekini zıkkımlanır. N'olmuş bre bacım, adamcağız insan bellemiş de arabasını şöyle biraz pencerelerinin önüne koymuş. Komşulukta lafı mı edilirmiş böyle şeylerin?

-Essah kız- dedi Emek apartmanının kapıcısı Kürt Cebrail'in Berfu. Doğru söyler Güllü bacım. Bu şehir adamının Allahı para oluk çıkık. Dini imanı tümünden yitirmişler ki, amanın, taş yağacak...’’³⁴⁸

Köylünün kent kültürüne ilişkin ilk eleştirisi, komşuluk kavramının kentli tarafından algılanış biçimine yöneliktir. Köylü, kırsal kültürde önemli bir yeri olan komşuluk ilişkilerinin kentlin konvansiyonel yaşam biçimi içerisinde uğradığı çözülmeyi eleştirirken, dolaylı olarak “*medeniyet*” kavramını da sorgulamaktadır. Taşra kökenli birey, “*medeni*” olduğu varsayılan kentsel kültürün, aslında sosyal dayanışma ve yardımlaşma duygularını yok ederek aynı yaşam alanını paylaşan insanları birbirine yabancılaştırdığını düşünmektedir. İnsanları birbirine, “*komşusuna selam vermekten dahi alıkoyacak ölçüde yabancılaştıran*” bir yaşam tarzının medeni olamayacağını savunan köylü göçmen için kentli ve kent kültürü bir tür ahlâkî deformasyon nedenidir. Eserde, kapıcı Şamid’in karısı Güllü tarafından dile getirilen bu görüş, genel hatlarıyla tüm köylü göçmenlerce benimsenmektedir.

Köylü göçmenin kent kültürüne adaptasyonunu zorlaştıran bir diğer neden ise, bu iki toplumsal grubun müşterek ahlâkî değerleri benimseyememiş olmasıdır. Köylü, kent insanını dini, manevi ve ahlâkî değerlerden uzaklaşmış bir birey olarak tasavvur etmektedir. Romanda bu görüş, Muaviye adlı kapıcının, diğer kapıcı eşleriyle gerçekleştirdiği sohbet esnasında dile getirdiği düşüncelere dayalı olarak sunulmaktadır:

“Şeharliden hayır yok, hayır. Din iman mı kalmış tövbe. Görmez misin tekmil avratlar açmadıkları yerlerini bırakmazlar, heriflerinin tındığı bile yok, kılları bile kıpırdamıyor deyyusların. Bunlardan hayır mı gelirmiş memlekete, sen de... Varsa

³⁴⁸ Demirtaş Ceyhun, *Apartman*, s. 26-27.

*da yoksa da iş dayıya kalmış, biz Müslümanlara kalmış bacı. Taş yağmıyorsa başımıza, bil ki, yüzümüz suyu hürmetine...*³⁴⁹

Eserde, şehirlinin ahlâkî değerlerini yozlaştıran başlıca etkenin **inanç zafiyeti** olduğu görüşüne yer verilir. Bu zaafiyet şehirliyi maddî beklentileri temel yaşam ereği olarak gören; inanç, maneviyat, ahlâk, gelenek ve görenek gibi kavramlara yabancılaşmış insan tipi haline getirmiştir. “*Dinin imanın elden gittiği*” şehir yaşantısı, ahlâkî çözümlenin merkezi olma niteliği kazanmıştır. Köylünün şehirleşme olgusu karşısında benimsediği bu tutum, Türk toplumunun modernleşme deneyimini sorunsallaştıran diğer romanlarda da gerçekçi bir bakış açısı çerçevesinde irdelenmiştir. Söz konusu eserlerde sunulan köylü portresi, mensubu bulunduğu geleneksel statükonun toplumsal varlığını tehdit eden tüm gelişmelere karşı mücadele ederek öz değerlerini korumaya çalışan, değişim karşısında köklerine bağlı kalmayı en önemli ahlâkî fazilet addeden ideal varoluş biçimini örnekler. İnanç mefhumu ise, bu varoluş biçiminin temel dayanağı hüviyetindedir.

2.5.1.2.2. Köylünün Kentteki Varlığını Sembolize Eden Tipler: Kapıcılar

Şehirleşme sürecini ele alan romanlar, şehirlere yerleşen köylü göçmenlerin sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarını farklı açılardan yansıtmaktadır. Bununla birlikte göçmenlerin geçimlerini ne şekilde sağladıkları ve ağırlıklı olarak hangi işlerde çalıştıkları da söz konusu romanlarda geniş bir biçimde yer bulmaktadır. Göçmenlerin kırsal kesimden hızla sanayileşen büyük şehirlere yerleşmesiyle birlikte, birtakım yeni mesleki grupları ve iş kolları oluşmaya başlamıştır. Bunlardan biri de, zamanla köylü göçmenin şehirdeki varlığını sembolize eden bir unsur haline gelmiş bulunan “*kapıcılık*” mesleğidir. “*Kapıcılık*” ya da “*apartman idareciliği*”

³⁴⁹ Demirtaş Ceyhun, *Apartment*, s. 31.

olarak adlandırılan bu yeni meslek grubunun toplumsal yaşantı içinde giderek önem kazanması, kapıcılığın ve kapıcıların şehirleşme temini merkeze alan romanlarda yaygın olarak yer bulmasına zemin hazırlamıştır.

Demirtaş Ceyhun'un *Apartman* adlı eserinin dikkate değer özelliklerinden biri de kapıcılık mesleğinin sosyolojik bir realite olarak ele alınmış olmasıdır. Ekseriyetle şehirleşme hareketlerinin ürettiği bir meslek kolu olan kapıcılık, ülkemizde köyden kente göçün hız kazandığı 1950'li yıllardan itibaren pek çok açıdan incelenmesi gereken müstakil bir vaka haline gelmeye başlamıştır.

*“1950 sonrasında Anadolu'dan İstanbul'a göç dalgasıyla gelmeye başlayan niteliksiz göçmenlerin, Demokrat Parti iktidarıyla birlikte canlanan ve gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücünü karşılamakla birlikte, zamanla kendi içinde yeni ilişkiler üreterek apartmanlaşan ve buna bağlı olarak ihtiyaçları da değişen şehrin gereksinim duyduğu kapıcılık gibi yeni kadroları da ürettiği görülmektedir.”*³⁵⁰

Kapıcılık, kentsel yerleşim düzeninin yarattığı ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş bir iş koludur. Anadolu'nun muhtelif taşra yerleşimlerinden sanayileşmiş büyük şehirlere göç ederek yerleşen “yeni kentli” için barınma ihtiyacının karşılanması ve iş bulma zorunluluğu, öncelikli sorunlardır. Kapıcılık, göçmenin şehirde karşılaştığı bu iki temel soruna aynı anda çözüm üretebilmesi hasebiyle kolayca tercih edilebilir bir meslek haline gelmiştir. Öte yandan sayıları hızla artan apartman bloklarında yaşamaya başlayan kentli için de yeni yaşam alanının muhtelif ihtiyaçlarının (temizlik, ısınma, güvenlik v.b.) karşılanması zarureti, ciddi bir vasıf ya da mesleki beceri gerektirmeyen kapıcılık mesleğinin önem kazanmasını olanaklı

³⁵⁰ Ali Kurt, “1950 Sonrası Türk Romanına Yansıyan Yönüyle Kapıcılık ve İstanbulluların Kapıcı Algısı”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 22, Yaz 2012, s. 111.

kılmıştır. Bir başka ifadeyle kapıcılık, gerek kentlinin, gerekse köylü göçmenin karşılıklı ihtiyaçlarının temini için kaçınılmaz bir çözüm yolu olarak görülmüştür.

“Coğrafi olarak yer değiştiren göçmenin, gelmiş olduğu yeni yerde karşılaştığı en büyük problemlerden biri olan barınma problemini hemen çözen kapıcı daireleri; aynı zamanda göçmenin elektrik, su, ısınma gibi ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Kapıcı dairelerinde barınan apartman görevlisine, yaptığı iş karşılığı olarak maaş ödenirken ailenin diğer bireyelerine de para kazanma imkânı verilmektedir. Bütün bunların yanında kapıcılık mesleği, Anadolu’dan göçmenlere İstanbul’un en iyi semtlerinde oturmak gibi bir lüks de sağlamaktadır. Dönemin şartlarına göre belli bir vasıf da gerektirmeyen veya çabuk kazanılabilecek-kalorifercilik gibi-bir vasfın yeterli olduğu kapıcılık mesleğinin, bu özelliklerinden dolayı göçmenlerin en çok tercih ettiği mesleklerden biri olduğu görülmektedir.”³⁵¹

Apartman sakinlerinin, çoğu zaman, evlerinin anahtarını bırakarak değerli eşyalarını emanet ettiği kapıcılar, ‘Konut Kapıcılığı Yönetmeliği’nde apartmanın, *“bakımı, korunması, küçük çaptaki onarımı, ortak yerlerin ve döşemelerin bakımı, temizliği, bağımsız bölümlerde oturanların çarşı işlerinin görülmesi, güvenliklerinin sağlanması, kaloriferin yakılması, bahçenin düzenlenmesi ve bakımı gibi hizmetleri gören kişi”³⁵²* olarak tanımlanır. 1950 sonrası dönemde Anadolu’dan İstanbul’a göçün, İstanbul’unun gözündeki sembolü olan kapıcılar, sinema filmlerinde, televizyon dizilerinde genellikle olumsuz şekilde ele alınmış³⁵³, *“dolandırıcı”*, *“şark kurnazı”* ve *“sahtekâr”* gibi yakıştırmalarla anılmışlardır.

Ülkemizde şehirleşme hareketlerinin doğal gelişim seyri içerisinde doğarak zamanla sosyolojik düzeyde araştırma konusu haline getirilmiş bir realite olan

³⁵¹ Ali Kurt, *a.g.m.*, s. 111.

³⁵² “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Konut Kapıcıları Yönetmeliği”, Birinci Bölüm, Madde 3, *Resmî Gazete*, 03.03.2004, s. 25391.

³⁵³ Cemil Akyol, “Kapıcılar Cafer’e Ateş Püskürdü”, *Milliyet Gazetesi*, 20 Kasım 1990, s. 21.

kapıcılık mesleği, romancılarımız tarafından da üzerinde durulması gereken toplumsal bir mesele olarak algılanmıştır. Romanın, toplumun yaşadığı tüm olayların kaydedildiği bir günlük olduğu düşünüldüğünde, bu günlüğün az ya da çok dönemin toplumunu yansıttığı söylenebilir.³⁵⁴ Bu açıdan bakıldığında roman, toplumun nabzını tutan, onun ruhunu, gelişmesini ve kalp atışlarını ölçen kompleks bir edebî türdür.³⁵⁵ Belirli bir tarihsel dönemde mevcudiyet gösteren sosyal gerçekliğin yansıtıcısı olarak roman, önemli toplumsal değişim ve gelişmeleri de tutarlı bir neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde analiz edebilmektedir. Ülkemizde, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950'li yılların ilk yarısından itibaren yaşanan köklü sosyo-politik değişimlerin Türk romanında da yansımalarını bulduğunu görürüz. Özellikle bu dönemde zuhur eden sosyal değişimlere paralel olarak hızla apartmanlaşan İstanbul'un yeni toplumsal yapısının en önemli figürlerinden olan kapıcıların romanlarda da sıklıkla yer bulduğunu ifade edebilmek mümkündür. Söz konusu kapıcılar, genellikle “*tipik*” olma özelliği kazanmış birtakım müşterek vasıfların temsilcisi durumundadır. Bununla birlikte romanlarımızda yer alan kapıcı tiplerinin de genellikle olumsuzlanan figürler olarak kimlik kazandığını belirtmek gerekmektedir.

Demirtaş Ceyhun'un, **Yağmur Sıcağı** isimli eserinde, romanın başkahramanı Güher'in sevgilisi Zekeriya'nın, göçmen bir arabacı olan Osman'a çocuğunu okutup okutmayacağını sorması üzerine aldığı cevap, göçmenlerin kapıcı çocuklarına ne şekilde baktıklarını ortaya koymaktadır:

“... Bu şehirli kısmı da bellersin, felaket bir domuz. Oğlan n'apsın hani?... Kapıcı çocukları bile... (...) donsuzluğuna bakmazlarmış da beylerinden efendilerinden dilendikleri üstlerine başlarına güveniyor olsalar gerek, bizim oğlanın üstüne üstüne varırlarmış Kürt, Alevi falan diyerekten... Dedim kendi kendime, gidip

³⁵⁴ Lucien Goldmann, *Roman Sosyolojisi*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2005, s. 24.

³⁵⁵ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı, (1946-2000)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 9.

konuşayım öğretmenleriyle. Lakin kim dinler arabacı parçasını. Lafı mı olurmuş arabacı parçasının ki?”³⁵⁶

Osman karakterinin kapıcı çocuklarına ilişkin düşüncelerini dile getirdiği yukarıdaki satırlarda, dolaylı olarak kapıcıların da Anadolu göçmenleri tahkir etme eğiliminde oldukları kanaatine varılabilir. Bu durum kapıcıların, köylü göçmenlere göre daha üst bir sosyal statüye mensup buldukları inancında olduklarını kanıtlamaktadır. Söz konusu statü kapıcı çocuğuna, göçmen çocuklarını aşağılama hakkı vermiş gibidir. Bir başka ifadeyle kapıcı ailesi, şehre kendisinden daha erken dönemlerde yerleştiği göçmenlerden üstün olduğuna inanmaktadır. Söz konusu üstünlük inancının temellendirilmesinde, erken tarihlerde yerleşilen şehirle bütünleşmeye başlamış olmak kadar bir apartman dairesinde yaşıyor olmanın hissettirdiği ayrıcalık duygusunun da etkisi vardır.

Köylü göçmen geride bıraktığı yakınlarını şehre göç etmeye teşvik ederken, kapıcılık mesleğinin sağladığı avantajlardan söz etmektedir. Bu dönemde kapıcılık, şehre göç etmek isteyenlerin hayallerini süsleyen bir meslek haline gelmiş gibidir. Celalettin Çelik, köy-kent dikotomisi eksenine oturttuğu **Göçük** isimli romanında, köylü göçmenin kapıcılık mesleğini bir tür fırsat kapısı olarak görmekte olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Romanda, İstanbul’a göç eden Nusret’in, memlekette şehre yerleşme hayalleri kuran arkadaşı İbrahim’e yazdığı mektupta dile getirdiği şu sözler, kapıcılık mesleğinin köylü göçmen tarafından ne şekilde algılandığını açıkça ifade etmektedir:

“... Sonra ne demişti Sarı Bekir’lerin Nusret mektuplarında... Şöyle iş tutar insan İstanbul’da şöyle kazanır diye uzun uzun anlatmıştı. Bir de kapıcılık işi vardı elbet. Hele karı koca çalıştın mı iyi para vardı kapıcılıkta...”³⁵⁷

³⁵⁶ Demirtaş Ceyhun, *Yağmur Sıcağı*, Cem Yayınları, İstanbul 1976, s. 136.

Bu satırlarda köylünün göç etmeye karar verme aşamasında yaşadığı tereddüdün üstesinden gelmesini sağlayan başlıca etkenin maddî refah güvencesi olduğu duyurulmaktadır. Zira köylü, ancak geleceğini güvence altına alabileceğini düşündüğü bir iş bulmasının olanaklı olduğuna kanaat getirdiği anda şehre göç etmeye karar vermektedir. Kapıcılık, köylü tarafından umumiyetle bu ihtiyacı karşılayacak nitelikte bir iş olarak algılanmış, bu meslek kolunun sunduğu olanakların değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi içgöçü kolaylaştıran bir vasıta özelliği kazanmıştır.

Kapıcılığı meslek olarak benimsemiş göçmen, mensubu bulunduğu sosyal sınıfın değiştiğine inanmaktadır. Kent sakinleri tarafından çoğunlukla hor görülmelerine rağmen geçimlerini kapıcılıkla sürdüren köylü göçmenler için bu mesleğin mensubu olmak, önemli bir statü elde etmiş olmakla eşdeğerdir. **Biz İnsan Değil Miyiz** romanında Mesut Tutkun, kapıcıların mesleklerini bir tür sınıf atlama aracı olarak değerlendirdikleri fikrini ortaya koymaktadır. Romanın, Anadolu'dan İstanbul'a göç ederek varlıklı bir muhitte kapıcılık yapan Veli adlı kahramanı, kendisi gibi kırsal kesimden İstanbul'a çalışmak üzere gelen arkadaşları Hüseyin ve Mehmet'e kapıcılık mesleğini kendi durumunu örnek göstererek şu şekilde anlatmaktadır:

“- İşte şu ilerideki pembe boyalı bina bizim. Bizim dediysen benim idarem altındaki yer yani. Anadolu'da köylerde bu işe kapıcılık diyorlar. Bu iş kapıcılık değil, apartman idareciliği. Bu binanın her şeyi benden sorulur. Sekiz dairesi vardır. Sekiz dairesinde de hep ileri, yüksek aileler oturur. Benden izinsiz de bir şey yapamazlar...”³⁵⁸

³⁵⁷ Celalettin Çetin, *Göçük*, Tekin Yayınları, İstanbul 1977, s. 138.

³⁵⁸ Mesut Tutkun, *Biz İnsan Değil Miyiz*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1966, s. 67-68.

Şehirli tarafından şehirdeki varlığı çoğunlukla eleştiri konusu haline getirilen, alt kültür ögesi olarak değerlendirilerek küçümsenen kapıcı, kentteki varlığının gerekliliğini önemli bir vazife üstlenmiş olduğu izlenimi yaratarak kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu vazife, Veli'nin deyimiyle “*apartman idareciliği*”dir. Sorumlu olduğu apartmanı abartılı bir söylemle sahiplenen Veli, kendisini “*ileri*” ve “*yüksek*” ailelerin yaşadığı bu birimin yegâne otoritesi olarak görür. Veli karakterinin kendisine ve kapıcılık işine, önemi haddinden fazla abartılmış bir vazife yüklemesi, köylü göçmenin şehir hayatı içerisinde muayyen bir yer edinerek kalıcı olmaya çalışma eğiliminde bulunduğunu göstermektedir. Veli'nin mesleğini arkadaşlarına anlatırken benimsediği üslup da, bu tespitin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Apartmanın tüm işlerinin kendisinden sorulduğunu söyleyen Veli, apartman sakinlerinin “*kendisinden habersiz hiçbir şey yapamayacakları*” iddiasını dile getirerek kentteki varlığını gerekli ve meşru kılmaya çalışmak ister gibidir.

Kapıcılığın müstakil bir meslekî zümre olarak ortaya çıkmasının ardından bu iş kolunda faaliyet gösteren köylü göçmenler, haklarını daha etkin bir biçimde savunabilmek için örgütlü birlikler kurmaya başlamıştır. Sendikalaşma bilinci çerçevesinde bir araya gelerek örgütlü teşekküller kuran kapıcılar bu sayede emeklerinin sömürülmesinin önüne geçmeye çalışırken aynı zamanda uğradıkları haksızlığın hesabını sormalarını mümkün kılacak bir gücün varlığını da arkalarında hissetmişlerdir. Kerime Nadir'in **Bir Çatı Altında** adlı romanında, çoğu köylü göçmenlerden oluşan kapıcıların sendikalaşma/örgütlenme süreçleri ele alınmaktadır. Konusunu *Ferace Apartmanı*'nda yaşayan Avukat Nazmi Şeren'in oğlu Suat ile hayranı olduğu ünlü artist Siray Ece arasında geçen aşktan alan romanda, apartmanın kapıcısı Bilal Haşo'nun etrafında kurgulanan olaylar da oldukça hacimli bir yer tutmaktadır. Ferace Apartmanı'nın kapıcısı Bilal Haşo, Arapkirli'dir. Kendisi apartmanda kapıcılık yaparken karısı dairelere temizliğe gitmekte, çocukları da onlara yardımcı olmaktadır. Bilal Haşo, apartman sakinlerine göre görevini yerine getirememekte ve apartmanda çöpten, pislikten dolayı fareler cirit atmakta, kaloriferi bile doğru dürüst yakmamakta, yine onun ihmalkârlığı yüzünden sıcak su problemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Bilal Haşo'nun kalorifer yakıtı alımı sırasında birtakım

usulsüzlüklere de bulaştığı düşünülmektedir.³⁵⁹ Bütün bunlara rağmen Bilal Haşo, sendikalı olmasına güvenerek maaşına zam ve küçük bir oda talep etmektedir. Apartman sakinlerinin kendi aralarında gerçekleştirdikleri toplantı esnasında Bilal Haşo'nun içeriye girmesi ile yaşanan aşağıdaki diyalogda hem apartman sakinlerinin kapıcılardan hareketle göçle ilgili düşünce ve bakış açılarını hem de kapıcıların sendika desteği ve hemşerilik bağlarına güvenerek geliştirdiği karşı duruşu görürüz:

“...Bir dakika içeri girmeme izin var mı? diye sordu.

- Evet, ne istiyorsun? dedi Nazım Bey.

- Aylığıma bir misli zam istediğimden söz edildiğini şuradan geçerken duydum da... Benim istediğim zam, aylığımın bir misli tutarındadır sadece.

- Ne demek istiyorsun?

- Anlatayım baylar... Sendika tüzüğüne göre bir apartman kapıcısı kapıcılık görevi dışında herhangi ek bir iş yaparsa, onun için de ayrıca ücret istemeye hak kazanmaktadır. Ben burada kapıcıyım emme, kalorifere de bakmaktayım. Kapıcılık ayrı iş, kalorifercilik ayrı iş... Tüzükte böyle yazılı...

Kısa bir sessizlik oldu. Öfkeden mosmor kesilmiş olan Tiryal Morkoza:

- Bunlar usta olmuşlar, biz çıracı kaldık ayol, dedi.

Kapıcı, Tiryal Hanım'a ters ters baktı. Ama istifini bozmadan sözünü şöyle yürüttü:

- Ben bir de bahçeye bakmaktayım. Bu da bahçevana verilecek ücretin hesaba katılmasını gerektirir.

Sinirden kaşı gözü oynayan Hulusi Bey:

- Yani bir misli de bahçıvanlık ücreti mi istiyorsun? diye sordu.

---

³⁵⁹ Ali Kurt, a.g.m., s. 112.

Bilal Haşo altın dişleriyle sırttı:

- *O kadar insafsız bir adam değilim a canım. İstediğim zammın içindedir hepsi.*

- *Aşağıdan bir de oda istiyormuşsun. O neye?*

- *Köyden gelen hısımları yatıracak yerimiz yoktur, bu yüzden...*

Madam Aspavya tekrar söze atılarak:

- *Bre o var ki butun apartömanlar olacak sizin familya hotel? diye bağırdı.*

Rauf Semiz de coşarak:

- *Yahu, dedi; Soyunuz sülalenizle bayağı kenti işgal bu...*

İsmail Rüzgar hınçlı bir alayla:

- *Kapıcılar imparatorluğu! diye ekledi.*

- *Evet, adamlar düpedüz bir imparatorluk kurmuşlar burada...*

- *Ama kabahat bizde baylar... Bu adamlara hadlerini bildirmek gerek!*

Kapıcı kabarak:

- *Biz haddimizi biliriz İsmail Efendi, dedi. Bizi hor görmemiz gerekmez. Köyümüzde en azından birkaç dönüm toprağımız vardır, itibarımız da... Ve de yurdun her bir köşesi namusuyla çalışan vatandaşlara açıktır. İnsan dilediği yerde ekmeğini kazanabilir. Bileğinin gücü, alnının teriyle kazandığı da helaldir ona...³⁶⁰*

Romanın bu bölümünde sendikal hak ve özgürlüklerini müdafaa etmeye yönelik kapıcıların, emeklerinin apartmanda yaşayan kat malikleri tarafından sömürülmesine sessiz kalmamaya başladıkları vurgulanmaktadır. İş hukuku çerçevesinde güvence altına alınan haklarının bilincine varan göçmen, bu sayede

³⁶⁰ Kerime Nadir, *Bir Çatı Altında*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1979, s. 27-28.

maddî olanaklarını geliştirerek sınıf atlama şansına kavuşmuştur. *Bir Çatı Altında* romanında Kerime Nadir, bu durumu kapıcı Bilal Haşo karakterinin ayrıldığı apartmana bir süre sonra mülk sahibi bir apartman sakini olarak dönmesi hadisesi üzerinden somutlaştırır. Maddi açıdan güçlenerek bir zamanlar tüm sakinleri tarafından hor görüldüğü apartmana “*mülk sahibi*” sıfatıyla geri dönen Bilal Haşo’nun varlığı diğer kat maliklerini rahatsız etmiştir. Apartmanın köklü kat malikleri için alt tabaka mensubu bir birey olan Bilal Haşo ile aynı haklara sahip olmak mecburiyetinde kalmak, aşağılayıcı bir durumdur. Apartman sakini Adalet Hanım, komşularıyla gerçekleştirdiği bir konuşma esnasında dile getirdiği şu sözlerle, durumdan duyduğu rahatsızlığı açıkça ifade etmektedir:

“- *Şerefsizim tahammül etmek çok zor, dedi. O yılan karı gene gerdanına sıra sıra altınları dizip karşımda kurum satacak ha? Ya o çocuklar? O şaşı, sümüklü kız, o dilacan oğlanlar, ya it suratlı Şadi? Vah başımızın kara yazısı...*”³⁶¹

Yukarıda yer verdiğimiz satırlar, kent kökenli bireyin göçmen algısına işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir. Belirli bir maddi refaha kavuşmasına rağmen kapıcı kesimi, kentli tarafından alt tabaka mensubu olarak görülmektedir. Bu satırlarda ayrıca, kendileriyle aynı apartmanda mülk sahibi olarak eşit şartlarda yaşamaya başlayan eski kapıcılarını sınıfsal aidiyeti içerisinde değerlendirmeye devam eden apartman sakinlerinin göçmen kimliğine ilişkin önyargılarının dönüşüme uğramasının zorluğuna işaret edildiğini görürüz. Zira apartman sakinleri Bilal Haşo’yu, elde ettiği maddî birikime rağmen aşağılamakta, ailesini ve çocuklarını hor görmeye devam etmektedir.

Olay örgüsünün bir başka dikkat çekici özelliği ise, Bilal Haşo’nun nihayetinde kapıcısı olduğu apartmana kat sahibi olarak geri dönmekle kalmayıp, aynı apartmanın yöneticisi seçilmesidir. Nadir, Bilal Haşo karakterinin şehirdeki

³⁶¹ Kerime Nadir, *a.g.e.*, s. 435.

hikâyesini en alt basamaktan zirveye uzanan bir kurgu dahilinde şekillendirerek, bir bakıma sınıf hiyerarşisi kavramının altını çizmeye çalışmış gibidir.

Kapıcılar, görev yaptıkları apartman, han veya pasajların tüm sırlarına vakıftır. Bu durum kimi zaman, kapıcıların diğer insanlar tarafından polis ya da istihbarat elemanı olarak algılanabilmelerini de mümkün kılmıştır. Vedat Türkali'nin **Bir Gün Tek Başına** adlı romanında bu algının yansımalarını ortaya koyan vaka parçalarına rastlamaktayız. Romanın başkişisi Kenan, oldukça çekingen, ürkek ve kuşkucu bir bireydir. İstanbul'un Kazlıçeşme semtinde bulunan bir lokantada, samimiyet kurduğu işçilerle Ramazan ayı olmasına rağmen sabaha kadar içki içmiştir. Lokanta sahibinin, sahurda gelecek diğer göçmen işçilerin içki masasını görmemesi konusunda uyardığı garsonun yüzünün asılması ve bunu masadakilere söyleme hususunda tereddüde düşmesi Kenan'ı kuşkulandırır. Garsonun gizli polis olabileceğini düşünen Kenan'ın şu söylemleri, istihbarat faaliyetlerinde başvurulan mesleklerden birinin de kapıcılık olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır:

“... Ama suratsızmış bu köse garson. Baştan nasıl sırtıktı oysaki... Her isteneni yapıyor ya, biraz korkusundan yapıyor gibi... Polis bu belki de... Zaten garsonlar, kapıcılar bayılır o işe. Çalışsın emrimizde... Açsana şişeyi oğlum ne bekliyorsun?”³⁶²

Kapıcıların gizli polis ya da istihbarat ajanı olarak kullanıldıkları düşüncesi, *Bir Gün Tek Başına* romanının başkahramanı Kenan'ın vehmi gibi basit bir yanılgıdan ibaret değildir. Demirtaş Ceyhun'un *Apartment* adlı eserinin Şamid karakteri, kapıcısı olduğu apartmanın en üst katında yaşayan solcu gençleri polis ve jandarmaya ihbar ederek yakalatır. Eserde yer alan diğer kapıcı kahramanlar da çevre apartmanlarda yaşayan sol görüşlü olduklarını tahmin ettikleri gençleri ihbar etme teşebbüsünde bulunmaktadır. Bu durum, ülkemizde ideolojik kutuplaşmanın had

³⁶² Vedat Türkali, *Bir Gün Tek Başına*, Cem Yayınları, İstanbul 1977, s. 257.

safhaya çıktığı 1970’li yıllar boyunca kapıcılığın bir meslek dalı olmanın ötesinde, siyasî ve toplumsal işlevler üstlenen bir müessese olarak da kimlik kazandığını göstermektedir.

Tahsin Yücel’in 2005 yılında yayımlanan **Kumru ile Kumru**³⁶³ adlı romanında da kapıcılık, köyden kente göç eden taşralı ailelerin yöneldiği başlıca meslek grubu olarak ele alınmaktadır. Kumru’nun, kendisinden yaşça büyük Yarma Haydar isimli kapıcı ile evlenerek İstanbul’a göç ettikten sonra giriştiği sınıf atlama mücadelesinin konu edildiği roman, taşra kökenli birey üzerinde etkin olan gösteriş ve lükse olan öykünme eğilimini ironik bir üslupla hicvetmektedir. Arzuladığı yaşama kocası Haydar’ın, kapıcılığı bırakıp İsmail Bey’in koruması olarak çalışmaya başlaması neticesinde kavuşan Kumru, daha önce temizliğe gittiği varlıklı evlerde görerek özendiği buzdolabı, döner koltuk ve kaset çalar gibi teknolojik cihazlara birer birer sahip olmaya başlar. Bir süre sonra apartmanın kapıcı dairesinden kurtularak, üst katlardaki dairelerinden birine taşınırlar. Romanda bu vaka parçası, taşralı göçmenin sınıf atlama çabasıyla ilişkilendirilerek sunulmaktadır. Apartmanın alt ve üst katları arasındaki fiziksel uzaklık, sınıfsal hiyerarşiyi de derecelendirmektedir. Bu benzetmeyi örnekleyen anlatımın bir benzerine, Demirtaş Ceyhun’un *Apartman* adlı eserinde de rastlamaktayız. Tahsin Yücel, *Kumru ile Kumru* romanı aracılığıyla kapıcılık mesleği üzerinden, kapıcı tiplerinin şehir hayatı içerisindeki sosyal davranış biçimleri, istekleri ve genel eğilimlerini gözler önüne sermektedir.

Celalettin Çelik’in *Göçük*, Demirtaş Ceyhun’un *Apartman*, Mesut Tutkun’un *Biz İnsan Değil Miyiz*, Kerime Nadir’in *Bir Çatı Altında* ve Tahsin Yücel’in *Kumru ile Kumru* romanları şehirleşme hareketlerinin ülkemizde yarattığı sosyoekonomik ve kültürel sorunları merkeze almaktadır. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren Anadolu’dan büyük şehirlere yönelen göç hareketleriyle başlayan toplumsal değişim,

³⁶³ Tahsin Yücel, *Kumru ile Kumru*, Can Yayınları, İstanbul 2005.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1960 sonrası dönemde hız kazanmış ve 1970'ler boyunca da varlığını sürdürmüştür. Bu yirmi yıllık zaman dilimi içerisinde İstanbul, Ankara ve İzmir gibi sanayileşme hareketlerine bağlı olarak kalkınmış büyük şehirlerde yeni bir apartman kültürünün oluşmaya başladığı görülür. Söz konusu kültürün en önemli figürlerinden olan kapıcılar, gerek şehir kültürü, gerekse şehirli ile kurdukları ilişki çerçevesinde romancılarımız tarafından realist gözlemlere dayalı olarak sıklıkla ele alınmıştır. Yukarıda isimlerini verdiğimiz romanların basım tarihleri göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu eserlerin kaleme alındıkları tarihlerin, apartman kültürünün gelişim göstererek “kapıcılık” mesleğini müstakil bir iş kolu olarak doğurduğu 1960'lı ve 70'li yıllara tesadüf ettiği müşahede edilebilmektedir. Bu durum muhtelif romancılarımızın güncel sosyolojik realiteleri zamanında kavrayarak vücuda getirdikleri edebi eserler vasıtasıyla okuyucuya aktardıklarını kanıtlamaktadır.

2.5.2. Aydın Gözüyle Köylü-Kentli Ayrışması

Taşra kökenli göçmen, kendisini şehir yaşantısının uyumlu bir parçası olarak görme konusunda özgüven eksikliği yaşamaktadır. Yaşadığı bu eksiklik onu en doğal haklarını kullanma noktasında dahi çekimser ve edilgen kılmıştır. Oğuz Atay, **Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan** adlı biyografik romanının ilk bölümünde, “*Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu*”nun ödül töreninde orta yaşlı bir profesörle tanışan taşralı gencin duyduğu özgüven eksikliğinin tasviri üzerinden, göçmenlerin kente adım attıkları andan itibaren yaşadıkları çekimserliğin anlatımı üzerinde yoğunlaşır:

“Orta boylu, esmer ve ürkek bakışlı genç bir adam, üniversitenin büyük kapısı önünde durdu. İlk yazın sıcak günlerinden biriydi. Yakasını gevşeten bu kılıksız gencin, büyük kapının gerisindeki serinliğe sığınmak istediğini sezen ve çatık

kaşlarıyla koyu renk elbisesinden görevli olduğu anlaşılan biri yolu kapadı: 'Nereye hemşerim?' 'Nereden hemşeri oluyoruz?' diye düşündü esmer genç. 'Hemşeri olsak yolumu keser miydin?' 'Fen Fakültesi' dedi sonra, hangi şehirde olduğunu unutmuş gibi. 'Ankara Fen Fakültesi,' diye tekrarladı...

Listelerin başı kalabalıktı, karanlık koridorda hafifçe itişen insanların arasına karışmak istemedi; biraz yürüdü, bir köşeyi döndü, yaylı bir kapıyı itip geçti omzuyla, gürültüden ve kazanılan puanlar üzerine yürütülen tahminlerden, sayılardan ve virgüllerden uzaklaştı... Sonra yeni bir koridor buldu aynı sessizlikte. Bir süre sonra da geri dönmek istediği zaman yolunu bulamadı. Gene kaybolduk diye öfkeleni: 'Ne olacak taşralıyız işte. Büyük kapıdaki hemşerim bile gözlerimden anladı bunu.' Kapılardaki yazılara baktı: sarı madenler üzerinde profesörler. Çok uzak ve düşünülmesi zor bir gelecek. Henüz kapıları vuracak kadar cesaretli değildi. Yürüdü geçti...'»³⁶⁴

Göçmen genç, çekimserliğinin nedenini taşralı oluşuna bağlamaktadır. Yabancı olduğu şehirde henüz kapalı bir kapıyı vurarak içeri girmek için izin isteyebilecek cesareti dahi gösterememektedir. Bir başka ifadeyle köylü göçmen, psikolojik olarak kentlinin üstünlüğünü kabul etmiş durumdadır. Köylü göçmenin kendisini yeni yaşam alanında da “taşralı” olarak tanımlamaya devam etmesi, kent ve kentlinin üzerinde yarattığı psikolojik baskı kadar, geleneksel kimliğini yaşatma amacının da ürünüdür.

“... İkinci kuşak göçmen dahil olmak üzere birçok göçmen kendini geldikleri yerle tanımlamaktadır ve yine birçoğu kendini 'köylü' ya da 'kırsal kökenli' olarak görmektedir. Bunda kendi tercihleri kadar ('Aslımı unutmam', 'Asla sırtımı

³⁶⁴ Oğuz Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 12.

kökenime, geçmişime dönmem’), içinde buldukları şartların da rolü bulunmaktadır.”³⁶⁵

Romanın göçmen kahramanı gencin kendisini “*taşralı*” olarak tanımlamasının nedeni, kent ortamında henüz muteber bir kimlik kazanamamış olduğu inancına dayanmaktadır. Kendisini geldiği yerle tanımlamayı uygun gören bu anlayış, tutarlı bir mensubiyet bilincinden ziyade, göçmenin kentte verdiği varoluş mücadelesinin ifadesidir.

Tahsil hayatını sürdürmek üzere memleketi Adana’dan Ankara’ya gelen taşralı genç, tesadüfen tanıştığı orta yaşlı profesörle gerçekleştirdiği sohbet esnasında bozuk şivesinden utanmıştır. Standart/ölçünlü dil olarak benimsenen İstanbul ağzının genel karakteristiğini şekillendiren telaffuz özelliklerinin dışında kalan konuşması, gencin taşra kökenli olduğunu ele vermiştir. Yerel ağız özelliklerini sürdürmesinin yarattığı utanç duygusu, gencin, temsil ettiği kimlik nedeniyle ötekileştirileceği inancının sonucudur.

“Delikanlı ilk olarak biraz cesaretle konuştu: ‘Siz de bu Bilim’in içindesiniz galiba.’ ‘Olabilir,’ dedi orta yaşlı adam; ‘üstelik gözlüklerim de var, sanki törene çağrılmışım gibi koyu renk de giyinmişim. Ne dersin, dört yüz puanı filan geçersen, bu asık suratlı bilim ailesine sen de katılmak ister misin?’ Genç adam küçük kasabasını, kerpiç evini, çevresini, yaşadığı bölgeyi ve bütün kültürünü bir anda açığa vuran bir sesle, ‘Böyle şeyleri biz nerden bilek?’ dedi. ‘Tamam!’ diye atıldı gözlüklü ‘bilim’ adamı; ‘Mustafa İnan da tıpkı bu sesle, bu şiveyle konuşurdu; ama

---

³⁶⁵ Tahire Erman, “Becoming ‘Urban’ or Remaining ‘Rural’: The Views of Turkish Rural to Urban Migrants on The ‘Integration’ Question”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 30, Cambridge 1997, s. 541-561.

bundan utanırmış gibi görünmezdi.’ Esmer delikanlı şivesinden utandığını gizlemek için elini yüzüne götürdü, alnını kaplayan sık saçlarını karıştırdı...’’³⁶⁶

Romanın yukarıda yer verdiğimiz bölümünde yazar, büyük şehirlerde yaşayan göçmenlerin sosyo-psikolojik durumlarını betimlemeye yönelir. Göçmenin kent kültürüyle kurduğu irtibat, dengeli ve sağlıklı bir bütünleşme istenci çerçevesinde tahakkuk etmemiştir. Taşra kökenli göçmen, üstünlüğünü kabul ettiği kentli tarafından giyim-kuşamı, bozuk şivesi ve kent ortamında sürdürmeye çalıştığı geleneksel alışkanlıkları gerekçe gösterilerek tahkir edilmekten çekinmektedir. Romanın bir sonraki metin halkası, orta yaşlı profesörün taşralı genci, sohbetlerini sürdürmek üzere bir yerde çay içmeye davet etmesiyle başlamaktadır. Taşralı gencin aldığı davet karşısında mütereddit bir tavırla “şehirli görenekleri”ne uyum sağlamaya çalışması, göçmen kimliğinin çekimser ve edilgen kalma eğiliminin ürünüdür:

“ ‘... Bir yere gidip oturalım olur mu?’

Bir çekingenlik geldi esmer delikanlıya; bu şehirlilerin göreneklerini bilmiyorum, sizi sonra rahatsız ederim bir gün demeliyim herhalde.

‘Korkma,’ dedi profesör, ‘Rahatsız olmam, paralar da benden.’ Profesör güldü...’’³⁶⁷

Orta yaşlı profesör taşralı genci, kendisine hayat hikâyesini naklettiği Mustafa İnan’a benzetmektedir. Mustafa İnan da tıpkı bu genç gibi tahsil hayatını sürdürmek üzere geldiği büyük şehirde, taşralı kimliğini vurgulayan aşağılayıcı istihzalara maruz kalmıştır. Romanda, aslen Adanalı olan Mustafa İnan’ın, Mühendis Mektebi’ne giriş sınavına kaydolmak üzere beklediği kalabalık kuyrukta birkaç İstanbullu genç tarafından, göçmen olduğunu açığa vuran bozuk şivesi dolayısıyla

³⁶⁶ Oğuz Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*, s. 13.

³⁶⁷ Oğuz Atay, *a.g.e.*, s. 18.

küçümsendiği örnek bir vaka parçasına yer verilir. Söz konusu vaka parçası, orta yaşlı profesör tarafından nakledilmektedir:

“... Sıra bekleyen gençler, bu sarı soluk benizli çekingen delikanlıyı görünce gülümsediler. Biri sordu: ‘Ne istiyorsun hemşerim?’ İstanbullu bir gençti bu. Uzak diyarlardan gelmiş bu ‘hemşerim’ ile biraz eğlenmek istiyordu anlaşılın. ‘İş arıyorsan yanlış kapı çaldın; burada kayıt var.’ Mustafa sustu. Büyük şehirde insana yabancı olduğunu hemen hissettirirlerdi. ‘Burada Mühendis Mektebi için kayıt yapılıyor,’ dedi bir başkası, ‘sen ne arıyordun?’ Mustafa kendini küçümseyerek süzenlere derdini anlatmaya çalıştı. ‘Buraya girmek zordur,’ dedi İstanbullu genç. Onun anlayacağı dille konuşmak istedi: ‘Her yiğidin harcı değildir hemşerim.’ Mustafa beyaz dişlerini göstererek gülümsedi: ‘Bir deneyek bakak.’ Gençler gülüştüler. Mustafa kızardı, yani saflığından kızardı. Şivesinden mi utandı? Öyle olsaydı, hayatının sonuna kadar şivesinin özelliklerini titizlikle korumazdı...”³⁶⁸

Mustafa İnan’ın yükseköğretim tahsili görmeye başladığı yıllar, ülkemizde içgöç olgusunun giderek toplumsal bir sorun haline gelmeye başladığı ve kentleşme düzeyinin öngörülemez bir hızla yükseldiği köklü bir dönüşüm evresine rastlamaktadır. Söz konusu evre aynı zamanda, genç Cumhuriyet’e modern anlamda batılı/uygar bir karakter kazandırma ideali doğrultusunda hayata geçirilen reformların tüm toplumsal gruplar üzerinde tektipleştirici bir baskı yarattığı, sancılı bir geçiş sürecini ifade etmektedir. Köylü birçok açıdan, rejimin idealize ettiği çağdaş insan tipinin dışında kalmaktadır. Bu özelliğiyle dönüştürülerek çağdaş topluma kazandırılması gereken bir zümreyi teşkil etmektedir. Cumhuriyet rejiminin resmi ideolojisinin devlet politikası haline getirdiği “*çağdaş yurttaş yaratma ideali*”, zamanla kentli nüfus tarafından da benimsenmiştir. Bu bağlamda Anadolu göçmenden, geleneksel değer ve alışkanlıklarından uzaklaşarak, modern kent hayatının gerekliliklerine ayak uydurabilecek “*çağdaş yurttaş*” kimliğine kavuşması beklenmiştir. Giyim-kuşamı, konuşma özellikleri ve sosyal davranış biçimleriyle

³⁶⁸ Oğuz Atay, *a.g.e.*, s. 62-63.

kentli modern bireye benzetilmeye çalışılan köylü göçmen, şehirli nezdinde çoğunlukla olumsuz bir algı yaratmaktadır.

1950’li yıllardan itibaren kaleme alınan romanların önemli bir bölümünde köylü-kentli çatışmasına sıklıkla yer verildiğini görmekteyiz. Köylü nüfusu kente taşıyan içgöç hareketlerinin bu iki zıt kutup arasında yaşanan toplumsal ayrışmaya zemin hazırladığını ifade edebilmek mümkündür. Romancılarımız, kırdan kente göçün ivme kazandığı ilk dönemlerden itibaren köylü ile kentli arasındaki sosyal gerilimi teşhis ederek, vücuda getirdikleri edebi eserler vasıtasıyla giderek toplumsal bir sorun haline gelmeye başlayan bu meseleyi farklı açılardan ele almışlardır.

Taşra ve şehir, birbirinden uzak kültürel değer, davranış biçimi ve sosyal alışkanlıkların gelişme gösterdiği iki farklı yaşam tarzını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu iki farklı yaşam ünitesinden herhangi birinde doğup büyüyen birey, içinde yetiştiği kültür ortamının etkisiyle ötekine adapte olmakta güçlük çekmektedir. Edebiyat tarihimizde bu toplumsal realitenin bireysel düzlemde yarattığı psikolojik ve kültürel sorunlara dikkat çeken yazarlardan biri de Tezer Özlü’dür.

1943 yılında Kütahya’nın Simav ilçesinde dünyaya gelen Tezer Özlü, çocukluğunu ailesinin görev yaptığı Gerede ve Ödemiş gibi küçük Anadolu kasabalarında geçirdikten sonra on yaşında İstanbul’a gelmiştir. Özyaşam öyküsünü hikâyeleştirdiği **Çocukluğun Soğuk Geceleri** adlı yapıtında yazar, İstanbul’a gelişinin ardından yaşadığı uyum sorununu dile getirirken, kent yaşantısının köylü için ne tür bir yabancılaşma sürecini ifade ettiğini de ortaya koymaktadır:

“Taşradan İstanbul’a Süm’den bir yıl sonra geliyorum. Süm bana öğrendiği yenilikleri gösteriyor. Kirli bir lavaboya toz döküyor:

- *Bak şimdi tertemiz olacak, diyor. Ovuyor.*

- *Gördün mü? Diye soruyor.*

Bir bakkal buzdolabı önünde durakladığımızda:

- *Pastörize süt içeceğiz, diyor.*

- *O ne? Diyorum.*

- *Kaynatılmadan içiliyor. Çok güzel.*

O içiyor. Ben sevmiyorum. Atlas Sineması'na gidiyoruz. Kocaman bir salon... Filmi unutmadım. Müfettiş... Sinema çıkışında Süm kestane kebabı satın alıyor. Kent yaşamına alışmış. Koşulları hızlı bir gerçekçilikle benimsiyor. Oysa ben henüz taşra bahçelerinin erik ağaçları altındaki durgunluktaım... ”³⁶⁹

Yazar için taşra yaşantısını simgeleyen “erik ağaçları altındaki durgunluk”, kent yaşantısının kaçınılmaz kıldığı hızlı akışa aykırılık teşkil etmektedir. Bu noktada kendisini henüz taşranın bir parçası olarak duyumsayan yazar, 1980 yılında kaleme aldığı **Bayram Günü** isimli kısa hikâyede ise, büyük şehirde geçirdiği uzun senelerin ardından bu defa Anadolu gerçeğine yabancılaşmış yeni bir bilinçle karşımıza çıkar. Aşağıda yer verdiğimiz bölüm, yazarın taşra ve taşralı karşısında değişen tavrını ortaya koymasından önem arz etmektedir:

“Sıcak bir cumartesi. Minibüsten iniyor. Birçok minibüsün beklediği bu durak da diğer Anadolu kentlerindeki otogarları andırıyor. Anadolu kentlerinin otogarları ne tatsız köşelerdir. Buraya inen yolcular, bir an önce otobüsleri kalksın da gidecekleri yerlere gitsin isterler. Ger otogarda pis bir tuvalet vardır. Her birinin başında bekleyen ve para isteyen bir adam oturur. Otobüs yazıhanelerinin camlarında ülkenin birçok kentinin adı kocaman ve her biri bir başka renkte ve başka başka yazı karakterinde yazılmıştır. Burada küme küme halktan insanlar,

³⁶⁹ Tezer Özlü, *Çocukluğun Soğuk Geceleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 10.

köylüler oturur... Otogarlarda o kentte yaşayan insanlar da tek tük kahvelere gelmiş, o acı koyu çaylardan içerler. Buralardaki pis masalar üzerinde izmarit dolu kül tablaları durur. Hiçbir otogar temiz, hiçbir otogar güzel değildir.”³⁷⁰

Tezer Özlü’nün dar manada Anadolu, geniş manada ise taşra gerçeğine ilişkin tavrında yıllar içerisinde gözlemlenen bu değişme, yazarın kent yaşantısının temel değerlerini benimsemiş olduğuna işaret etmektedir.

Kır kökenli bireyin, kent yaşantısına uyum sağladıktan sonra geride bıraktığı geleneksel kültüre yabancılaşması, köy-kent dikotomisini müstakil bir tem olarak ele alan romanların ekseriyetinde yer bulan bir olgudur. Tezer Özlü gibi Mustafa Miyasoğlu da, kent yaşantısına adapte olmuş göçmenin, içinde yetiştiği kültüre yabancılaşmasının yarattığı ikilem üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Muhafazakâr kimliğiyle tanınan yazar, **Kaybolmuş Günler** romanında yazar-anlatıcının ağzından, Anadolu şehirleriyle İstanbul arasındaki kültürel ve sosyal farklılıkları dile getirirken kent yaşantısının birey üzerinde yarattığı başkalaşımı ortaya koyar:

“... Anadolu şehirlerinde akraba çocukları kadar, mahalle çocukları da birlikte yaşarlar. Bizim oralarda, mahalle arkadaşlığı, mektep arkadaşlığı ve asker arkadaşlığı derler ve üçünü birbirinden ayırmazlar. Fakat biz, çok şeyle birlikte bunlardan da koştuk. Hiçbiri anlam ifade etmiyor benim için şimdi...”³⁷¹

Yazar, taşra ve kentin birbirinden farklı sosyal ilişki biçimleri barındırdığını teşhis etmiştir. Taşrada geçen çocukluk yıllarında arkadaşlarıyla kurduğu ilişki, gençlik dönemini geçirdiği büyük şehirde öteki bireylerle kurduğu arkadaşlık ilişkilerinden oldukça farklıdır. Birincil ilişkilerin ve ortak hareket etme içgüdüsünün

³⁷⁰ Tezer Özlü, *Eski Bahçe-Eski Sevgi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 73.

³⁷¹ Mustafa Miyasoğlu, *Kaybolmuş Günler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 146.

güç kazandığı taşra, bireyci anlayışın egemen olduğu, daha ziyade ikincil/resmi ilişkilerin geliştiği kent düzeninden büsbütün bağımsız gibidir. Miyasoğlu, taşrada muteber birer değer olan “mahalle arkadaşlığı”, “mektep arkadaşlığı” ve “asker arkadaşlığı”nın kent ortamında önemini yitirdiğini belirterek, bu iki yaşam ünitesi arasındaki farklılığı örneklendirmiştir.

Bununla birlikte köylü göçmen, her ne kadar şehir hayatına uyum sağlamış görünse de ait olduğu toprağın kendisine yüklediği kültürel kodlardan büsbütün kurtulabilmiş değildir. Hareket ve eylemlerine yön veren psikolojik saik, geride bıraktığı taşradaki feodal yapı ve geleneksel kültürün izlerini taşımaktadır:

“Çocuklar, kendilerinden ancak on yaş büyük olan köylü delikanlısına ‘amca bana da, bana da’ diyerek çevresinde dönenirken, onun kendilerinden çok sevindiğini fark etmiyorlardı bile. On altı on yedi yaşlarındaki delikanlı, üç dört yaşındaki bir çocuğun sürükleyerek getirdiği kendi yaşında mini etekli bir kızı görünce eli ayağı dolaştı. Kız, onun telaşını bile fark etmeyen rahatlıkla bir şeyler söyledi, parasını verdiği üç dört külahı alıp uzaklaştı. Delikanlı, arabasına asılan çocukların ‘amca’larına aldırmadan, bir süre baktı kızın ardından. Anlaşılan yeni gelmişti İstanbul’a, henüz alışmamıştı bunlara. Belki bir gün alışacaktı rahatlıklarına, yadırgamayacaktı hareketlerini. Fakat anasını, bacısını bir türlü unutamayacak; komşusu ya da akrabası olan köylü kızlarıyla, her gün burun buruna geleceği büyük şehirlerin, kız mı kadın mı olduğuna hükmedemediği ‘eksik etek’lerini karşılaştırmaktan da alamayacaktı kendini. Bu, şuurlaltının oyunudur ona. Ne kadar değişirse değişsin, bu duygu onu rüyalarında bile bırakamaz...”³⁷²

Romanda ismi zikredilmeyen göçmen delikanlı, içinde yetiştiği geleneksel kültürün katı ahlâk telakkisine aykırılık teşkil eden kentli alışkanlıkları ilk anda şaşkınlıkla yadırgamaktadır. Fakat yadırgadığı mevcut düzen içerisinde zamanla

³⁷² Mustafa Miyasoğlu, *a.g.e.*, s. 161.

dönüşüme uğrayacak, kente göç ettiği ilk dönemlerde kesin hükümlerle yargılayarak reddettiği durum ve olaylar karşısında daha esnek yaklaşımlar ortaya koyacaktır. Buna rağmen ne kadar değişirse değişsin özünden uzaklaşamayacak ve “ideal” olarak benimsediği ahlâkî normlardan vazgeçemeyecektir.

Mustafa Miyasoğlu bir başka romanı **Dönemeç**'te, köylünün “büyük şehir” algısını yansıtmaktadır. Romanın birinci dereceden kahramanlarından Bahri'nin babası Recep Ağa'nın, oğlunu okumak üzere şehre gönderirken duyduğu kaygı, taşra insanının büyük şehre ilişkin önyargısını özetlediği gibi, farklı kuşaklar arasındaki derin uçuruma işaret etmektedir:

“... Caddeyi geçti, ilk gelen dolmuşa bindi. Yol boyunca Bahri'yi düşündü. O da bu yıl gidecekti üniversiteye. Hem büyük şehir hem de büyük mektep, bakalım bizim çocuğu ne hale getirecek... Besleyip büyütüyorsun, başkalarının oluyor çocuk. Dünya garip...”³⁷³

Miyasoğlu, büyük şehir imgesinin taşra insanının muhayyilesinde olumsuz bir izlek olarak mevcudiyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Recep Ağa'nın oğlunun kent ortamında geçireceği muhtemel dönüşüm karşısında edindiği önyargılı tavır, yakınları farklı gerekçelerle büyük şehre göç eden köylüler arasında yaygın olarak gözlemlenmektedir. Göç olgusunu merkeze alan romanlarda yer verilen kır kökenli tip ve kahramanların büyük şehri, bireyi özüne yabancılaştıran bir mekân olarak tasavvur etmelerinin sebebi, kent yaşantısının normatif değerlerinin, taşraya ait geleneksel davranış biçimi ve feodal alışkanlıkların dışında kalmasıdır.

³⁷³ Mustafa Miyasoğlu, *Dönemeç*, Konak Yayınları, İstanbul 2011, s. 29.

İstanbulu bir yazar olan Selim İleri³⁷⁴, köy-kent ikilemini farklı bir boyutuyla ele almaktadır. Yazar, tarihi ve kültürel mirasına büyük bir hayranlık duyduğu İstanbul'un gün geçtikçe tahrip olan estetik dokusu, birbiri ardına yükselen beton yığını apartmanları ve duyuları uyuşturan gürültüsü karşısında onun geçmiş güzelliklerinin izini sürmektedir. İstanbul'un kentsel dokusu üzerinde müşahade edilen bu olumsuz değişim karşısında duyduğu hayıflanma, yazarı deneme-anı türünde kaleme aldığı eserlerde de aynı sorun üzerinde durmaya itmiştir.

Selim İleri, İstanbul'un yıllar içerisinde kentleşme hareketlerine bağlı olarak yaşadığı olumsuz dönüşümün nedeninin “taşralaşma” olduğunu ileri sürmektedir. Bu tez, özellikle yazarın **Bir Akşam Alacası** ve **Ölünceye Kadar Seninim** romanlarında ön plandadır:

“... Bu kentte yaşamak imkânsızlaşıyordu. Kentleşme deniliyordu ama asıl daha çok taşralaştı kent. Taşra-taşra! İstanbul!..”³⁷⁵

Yazar bu satırlarda, İstanbul'un modern bir kent olma vasfını yitirdiğini belirtirken, bu durumun oluşmasında rol oynayan başlıca etkenin taşra kültürünün şehre intikali olduğu iddiasını vurgular. *Bir Akşam Alacası* romanının kahramanı Emre Taran'ın, şehrin yaşadığı çarpık kentleşme sorununun sorumlusu olarak gösterdiği taşralaşma, aynı zamanda İstanbul'u bir “yörekent” haline getirmiştir.

“Kuşların içgüdüye dayanan tehlikeyi sezinleme gücüyle, mimarın sanat sezinci arasında hiçbir yakınlık, özdeşlik kurulamazdı herhalde. Gelelim yörekentin bu uçsuz bucaksız kırlarında konuşarak yürürken, doğayla sanat, fildişi gagalı kuşlarla mimari birbirine karışıyor, artılarıyla eksileriyle çözümsüz bir denklem

³⁷⁴ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 417.

³⁷⁵ Selim İleri, *Ölünceye Kadar Seninim*, Altın Kitaplar, İstanbul 1983, s. 31.

*oluşturuyordu. Geleceğe ilişkin düşlerde, amaçlarda, ürküntü verici, kaygı anası bir umursamazlığı hissetmemek elde değildi. Doğrusu bu kuşlar bu konuda aydınlardan on kat ilerideydiler...*³⁷⁶

Yazarın Emre Taran karakteri üzerinden aktardığı yukarıdaki görüşler, aynı zamanda aydının şehrin estetiğini yitirmesi karşısında sergilediği duyarsızlığı da dile getirmektedir. İstanbul’u “*yöreken*” kimliğine büründüren taşralaşmanın kendini gösterdiği alanların başında ise, mimari gelmektedir:

*“Bir yapıta güzellikle kurduğu ilişki sanat yapıtı niteliği kazandırıyor ve ancak böylesi bir alışverişe mimari denebilirse; çevremizde mimariden uzak ne çok yapı vardı. Oturduğumuz evler, girip çıktığımız işhanları, küçük kentlerin birörnek yeni apartmanları... Birçok yapı kısacası... Tıpkı yaşadığımız hayat gibi, konutlarımız da güzellikten uzaktı.”*³⁷⁷

Yazarın taşraya ilişkin olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu ifade edilebilir. Birinci bölümü İstanbul’da geçen *Hayal ve Istirap* romanının taşra kasabalarının anlatıldığı sonraki bölümlerinde yer verilen vaka parçaları ve gözlemler, Selim İleri’nin bu tavrını doğrular niteliktedir. İstanbul’dan bağınaz ve baskıcı bir yerleşim olan Yeşilvadi adlı kasabaya gelen öğretmen Mediha Çileli’nin taşrayı, “*hayal kurulamayacak ücra bir köşe*”³⁷⁸ olarak tanımlaması, söz konusu yaklaşımın olumsuz temeller üzerine inşa edildiğine örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.

Köy-kent dikotomisi/ikilemi, şehirleşme temine yer veren romanlarda karşımıza çıkan merkezi sorunlardan biridir. Türk toplumunun son yarım yüzyılda

³⁷⁶ Selim İleri, *Bir Akşam Alacası*, Oğlak Yayınları, İstanbul 1998, s. 14.

³⁷⁷ Selim İleri, *Bir Akşam Alacası*, s. 15.

³⁷⁸ Selim İleri, *Hayal ve Istirap*, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 175.

sürekli olarak deneyimlediği bu sorunun roman sahasındaki karşılığı, toplumsal realitelerle de önemli ölçüde örtüşmektedir. Köylü-kentli ilişkisinin farklı ideolojik eğilimlere mensup yazarlarca ne şekilde müşahede edildiğini örnekleriyle incelediğimiz bu bölümden özetle aşağıdaki sonuçlara ulaşabilmek mümkündür:

- a. Bu romanlarda köylü-kentli ayrışmasının sosyal hayattaki tezahürlerine sıklıkla yer verilmiştir.
- b. Köylünün kentli, kentlinin de köylü karşısındaki tavrı incelenmiş, bu iki grup arasındaki kültürel çatışma ve önyargılar, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde sunulmuştur.
- c. Söz konusu eserlerde yer verilen kahramanlar, iki karşıt unsur olan köylüyü ve kentliyi şablonik özellikleriyle yansıtabilecek “*tipleşmiş*” insanlar arasından seçilmiştir.
- d. Köylünün zihnindeki kentli imajı, birçok açıdan oldukça olumsuzdur. O, kentliyi özüne yabancılaşmış, ahlâk yoksunu, kurnaz, dinden uzaklaşarak profan yaşam tarzını benimsemiş birey olarak görür. Namus anlayışı bakımından tenkit ettiği kentliye içten içe özense de, onun temsil ettiği değerleri şiddetle yermektedir.
- e. Buna karşılık, kentlinin köylü algısının da son derece olumsuz olduğu izlenimine yer verilmiştir. Kentli için köylü, köyünü şehre taşıyarak şehri köyleştiren, kültürel açıdan dönüşüp gelişemeyen, sabit fikirli, kolay yoldan para kazanmak için tüm sahtekarlıklara başvurabilecek cahil ve kaba insan tipidir. Kentteki ahlâkî çözümlenin ve kentin doğal yapısının bozulmasının temel nedeni olarak gördüğü köylüyü hor görme eğilimindedir.
- f. Kırsal kültürün egemen unsuru olan “*cemaatçilik*” ile kent kültürünün egemen unsuru olan “*bireycilik*” arasındaki farklar vurgulanmıştır.

- g.** Aslen taşra kökenli olan romancılarımızın (Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Mustafa Miyasoğlu, Latife Tekin v.b.) eserlerinde kentleşme olumsuz bir imge olarak ele alınırken, kent kökenli romancıların yapıtlarında (Orhan Pamuk, Selim İleri) taşra kültürü ve taşralı değerler sorgulanmıştır.
- h.** Köylü ile kentlinin karşılaşması, sağlıklı bir kültürel bütünleşmeden ziyade, etkileri günümüzde de sürmekte olan güçlü bir çatışma ortamı meydana getirmiştir. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaleme alınan romanlarda söz konusu çatışma ortamının yarattığı toplumsal kutuplaşma ve yabancılaşma gibi sorunlar sıklıkla ele alınmıştır.

Şehirleşme, yalnızca ürettiği kültürel ve toplumsal sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir olgu değildir. Bu olgunun tüm yönleriyle anlaşılabilmesi için, onun ne tür bir mekânsal değişime zemin hazırladığı sorusuna da cevap aramak gerekmektedir. Şehirleşme/kentleşme hareketlerinin mekânsal düzeydeki sonuçlarını merkeze alan romancılarımızın büyük çoğunluğu, çarpık kentleşmenin neden olduğu çevre sorunlarına eğilmişlerdir. Dolayısıyla bu bölümde ülkemize özgü kentleşme deneyiminin en önemli sorunlarından biri olan “*çevre kirliliği*”nin yarattığı ekolojik tahribatın, romancılarımız tarafından ne şekilde ele alındığını inceleyeceğiz.

2.6. Şehirleşmenin Ekolojik Çevre Üzerindeki Etkilerini Ele Alan Romanlar

Türk romanında kentleşme olgusunun tematik bir değer olarak yer bulmaya başlaması, ülkemizde göç hareketlerinin hız kazandığı ve çok partili siyasî hayata geçişin sağlandığı 1950'li yıllara tesadüf etmektedir. Bu gelişmeler doğrultusunda romancılarımızın önemli bir bölümü kentleşmeyi, daha ziyade sosyo-politik boyutuyla ele alarak değerlendirmiştir. Buna rağmen, edebiyat tarihimizde kentleşme yalnızca sosyolojik bir olgu olarak görülmemiş, bu sürecin fiziksel/ekolojik çevre üzerinde yarattığı tahribatın müstakil bir tem olarak sorunsallaştırıldığı eserler de verilmiştir. Kentleşme sürecinin ekolojik çevre üzerindeki etkilerini ele alan romanların başında ise, Yaşar Kemal'in **Kuşlar da Gitti** (1965) adlı eseri gelmektedir. İçgöç hareketlerine bağlı olarak nüfusu hızla artan İstanbul'un Florya semtinin tahrip olan doğal dokusunu tasvir eden roman, yaşam alanları gittikçe daralan kuş sürülerinin kentin semalarından silinişini öyküleştirmektedir. Bu niteliği itibariyle eleştirel bir cephe içerdiğini ifade edebileceğimiz eser, büyük bir hızla betonlaşan kentin silüetinin geçirdiği dönüşümü, bozulan insan ilişkilerini ve ahlâkî deformasyonu gözler önüne sermektedir.

Yazarın sanat anlayışının kurgulayıcı öğelerinden biri olan tasviri üslup, *Kuşlar da Gitti* romanında yer verilen temel iletinin de betimleme esasına dayalı olarak aktarılmasına olanak sağlamıştır. Nitekim eserde minimize edilen olay unsurunun yerini, İstanbul'un kentleşme sürecinin doğal çevre üzerinde yarattığı yıkımı dikkatlere sunan tasvirler almış gibidir. Romanda yer verilen Florya düzlüğü, göçmen kuşların doğal yaşam alanı olarak sunulmaktadır. Yalnızca birkaç yıl içerisinde göçle birlikte artan nüfus tarafından betonlaştırılan bu düzlük, artık göçmen kuşların doğal barınağı değil, yüksek apartmanların işgal ettiği düzensiz ve çarpık bir alandır:

“...Şu İstanbul kurulmadan önce de buraya, Florya düzlüğüne bu küçücük kuşlar, nereden gelip nereye gidiyorlarsa bu kurumuş dikenlerin üstüne renk renk yağarlardı, dikenlerin tohumlarını yer güçlenir, kanatlarını açıp sert aralık yellerinin önüne düşün dünyanın başka yerlerine, başka dikenlerine giderlerdi. Belki yuvaları dikensiz, uçsuz bucaksız ovaya, uzun otların arasına kuşlar milyonlarca yuva yapıp yumurtalarını bu yuvalara bırakıp, üstlerine yatarlardı, sıcacık, ana olmanın sonsuz mutluluğunda... Ve erkekler kuluçkadaki dişilerine incecik, küçücük diken tohumları taşırlardı. Yumurtadan çıkan milyonlarca küçücük, birer böcek kadar küçücük yavrular kocaman ağızlarını şamatayla açıp yiyecek beklerlerdi. Ova ağzına kadar çiçek açardı. Belki yavrular diken tohumu değil de incecik çiçek tohumlarını severlerdi.

İstanbul yeni kurulduğunda burası, şu ormanın yeri, Yeşilköy'ün, Şenlikköy'ün, Bakırköy'ün yeri, Florya'nın koyağı belki de böyle, sonsuz, uçsuz bucaksız dikenlikti, o uçsuz bucaksız ovada doğmuş milyonlarca kuş bir ışık, renk yağmuru gibi dikenliğe yağardı. Belki de bir dikenli yamaçta, belki de ormanda doğmuştu bu kuşlar...

Günler yıllar geçtikçe dikenlik küçüldü, Şenlikköy, Yeşilköy, Ambarlı, Cennet Mahallesi, Telsizler, Menekşe, Florya, Basıncık kuruldu. Florya'nın o güzelim menekşe dolu koyağına çirkinin çirkinini beton apartmanlar yığdılar. İşte kuşlara bu küçücük yer kaldı, denizle orman, Menekşeyle Basıncık arası...³⁷⁹

Yukarıdaki satırlarda yazar İstanbul'un modern kentleşme sürecinin başlangıcından önceki görünümüyle, göç dalgalarıyla demografik ve fiziksel dokusu hızla değişen yapısı arasındaki farklılığı tasvir ederken, Florya semtinin maruz kaldığı dönüşümü merkeze almaktadır. Bu niteliğiyle Florya, kentin tarihsel süreç içerisinde değişen yüzünün izdüşümü olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Aşırı/çarpık kentleşmenin bakir doğal dokusunu henüz tahrip etmeye başlamamış olduğu dönemlerde göçmen kuşların ev sahipliğini üstlenen Florya ovası, zaman içinde biyolojik çeşitliliğin yok olmaya yüz tuttuğu “betonlaşmış” bir yer haline gelmiştir.

³⁷⁹ Yaşar Kemal, a.g.e., s. 55.

Kentin bozulan doğal dokusunun en belirgin göstergesi ise, kuş sürülerinin bu alanı terk etmiş olmasıdır.

2.6.1. Ekoeleştiri Kuramı Bağlamında Türk Romanında Şehirleşme Algısı

Yaşar Kemal, ilk yapıtlarından itibaren doğayla ilgilenmiş, insanın doğayla ilişkisini betimlemek için özel bir dil kurma arayışında olmuştur. Aynı zamanda yazarın birçok söyleşisinde ve makalesinde insanın doğayla olan bağının önemini vurguladığı görülmektedir. Yazara göre insan, ancak doğayla sağlıklı ilişkiler kurabildiği sürece sağlıklı ve huzurludur. Bu görüş, yazarın edebî yapıtlarının da temel savı niteliğindedir.³⁸⁰ *Kuşlar da Gitti* romanında insanın doğayla olan ilişkisini kentleşme süreci paralelinde ele alan yazarın, çevreci eleştiri kuramının önelediği temel savunumlara yer verme eğiliminde olduğu görülür. Bu münasebetle Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti* romanını, çevreci eleştiri kuramı bağlamında incelemek mümkündür. Konunun tüm boyutlarıyla anlaşılabilmesi için, söz konusu kuramın teorik zeminini teşkil eden çevre kavramının tanımı üzerinde durmak gerekmektedir.

2.6.1.1. Ekoeleştiri/Çevreci Eleştiri Akımı

Çevre, günümüzde anlam alanı oldukça geniş bir kavramdır. Genel bir tanımla çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır.³⁸¹ Bununla birlikte çevre,

³⁸⁰ Günil Özlem Ayaydın, *Yaşar Kemal'in İstanbul'una Çevreci Bir Yolculuk*, (Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003, s. 4.

³⁸¹ Ruşen Keleş-Can Hamamcı, *Çevrebilim*, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 21.

içeriği itibariyle insan merkezli bir kavram olarak, “*insanın ufuk çizgisine kadar gözünün görebildiği insan yapısı (cansız) tüm nesnelere içine alan evrenin bir kümesidir.*”³⁸² Çevreye karşı geliştirilen bu insan merkezli bakış açısının kaynağı, dünyayı ve içindekileri insanoğluna sunulan bir nimet olarak gören kapitalist iktisadî anlayışın zaman içerisinde ortaya çıkardığı yıkımdır.³⁸³ İnsanlığın doğayı sömürmesi ve hükmü altına alması gerektiği yolundaki temel kavrayış insanın insan üzerindeki tahakkümü ve sömürsünden kaynaklanır.³⁸⁴ Bu durumun sonucu ise, küresel ölçekli çevre sorunlarının insanlığın ve dünyanın geleceğini tehdit eder hale gelmesidir.

Ekolojik araştırmaların ön plana çıkardığı çevre ve onun bir parçası olan insan arasındaki ilişkilerin çevre-edebiyat bağlamında ele alınmasıyla *ekoeleştiri/çevreci eleştiri* kuramı ortaya atılmıştır. Bununla birlikte, ekoeleştirin bir yazın kuramı olarak karşımıza çıkması 1978 yılına rastlamaktadır. Ekoeleştirin bilinen ilk tanımı, William Ruekert’e aittir. Ruekert ekoeleştiriye, “*ekolojinin prensiplerinin edebiyata uyarlanması*” olarak tanımlamıştır. Ekoeleştiri kuramının önde gelen teorisyenlerinden Cheryll Glotfelty ise bu kavramı, edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkilerin incelenmesi³⁸⁵ olarak tanımlanmaktadır. Doğa ile çevre arasındaki ilişkileri inceleyen disiplinlerarası bir alan olarak ekoeleştiri, genel itibariyle doğanın edebi eserlere nasıl ve ne şekilde yansıdığını ele alır. Bir başka deyişle edebi eserde mekân olarak doğa, doğanın ele alınış şekilleri, doğa tasvirleri, doğa yazını türü ve en geniş olarak insanın çevresine giren her şey ekoeleştirin araştırma sahasına girmektedir. Dolayısıyla ekoeleştiri kuramının temel savını, insanoğlunu, doğal yaşamı ve ekosistemi tehdit eden çevre sorunlarına karşı bilinçlendirme ideali oluşturmaktadır.

³⁸² Tahir Çalgüner, “*Çevre*” mi, “*Ekoloji*” mi?, Nobel Yayınları, Ankara 2003, s. 90.

³⁸³ Caner Solak, “Bir Ekoeleştiri Denemesi: Behiç Ak’ın Tek Kişilik Şehir Oyununda Birey, Toplum ve Çevre İlişkileri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2012, Sayı: 47, s. 212.

³⁸⁴ Murray Boockhin, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, s. 45.

³⁸⁵ Cheryll Glotfelty, “Literary Studies in an Age of Environmental Crisis”, *Ecocriticism Reader*, Eds. Cheryll Glotfelty and H. Fromm, Athens: Georgia UP, XV-XXXVII, 1996, s. 18.

Yaşar Kemal'in başta *Kuşlar da Gitti* romanı olmak üzere, insanoğlunun ekolojik çevre ile olan ilişkisini irdelediği muhtelif yapıtlarında karşımıza çıkan eleştirel yaklaşım, sanayileşme ve kentleşme dinamiklerini merkeze almaktadır. Söz konusu eserlerin önemli bir bölümünde sanayileşme ve kentleşme süreçleri, bireyin kendisini içinde yaşadığı çevreye hükmeden yegâne otorite olarak duyumsamaya başlamasına neden olan faktörler olarak sunulmaktadır. İnsanoğlunun tabiat karşısındaki bu tutumu ise, ekosistem içindeki canlıların biyolojik varlıklarını sürdürebilmelerini olanaklı kılan doğal kaynakların hızla tükenmesine vesile olduğu gibi, özellikle sanayileşme sürecini tamamlayamamış ülkelerde yaşanan kentleşme sorunlarının da başlıca nedeni haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Yaşar Kemal'in yazınsal kimliğinin belirleyici unsurlarından biri olan çevre hassasiyetinin, ekoeleştiri kuramının başlıca hareket noktasını teşkil ettiği görülmektedir. Yazarın *Kuşlar da Gitti* romanında yer alan tasvir ve çözümlenmelerin önemli bir bölümü de, kentleşmenin doğal çevre üzerinde yarattığı dramatik yıkımı duyurmaya yöneliktir. Bu yıkım, ekosistemin önemli unsurlarından biri olan kuşların İstanbul şehrinin semalarından silinmelerine neden olduğu gibi, gittikçe yozlaşan insan ilişkilerinin, önemsizleşen beşerî erdemlerin, yok olan sosyal yardımlaşma duygusunun ve çok boyutlu ahlâkî erozyonun da başlıca müsebbibidir:

*“Gelecek yıl işte burada, şu bakır rengi dikenliğin yerinde için bulanmadan bakamayacağın çirkin beton apartmanlar, villalar yükselecek. Sokaklarında yalnız birbirlerine gösteriş yapmak, para para, yalnız para kazanmak için insanlıklarını unutmuş yaratıklar caka satacaklar. Otomobiller yüz elli, iki yüz kilometreyle Londra asfaltında insan ezerek buraya girecek... Belki kuşlar çok derin, eski bir içgüdüyle buraya, o zaman kesilmiş olacak olan şu ulu çınarın üstüne, göğüne uğrayacaklar, bir an duraklayıp bir şeyler arayacak, bir şeyleri anımsamaya çalışacak, beton yığını evlerin üstünde küme küme dolaşacak, konacak bir yer bulamayıp uzak bir keder gibi başlarını alıp çekip gidecekler...”*³⁸⁶

³⁸⁶ Yaşar Kemal, *a.g.e.*, s. 56.

Yukarıdaki satırlarda yazarın, kentleşmenin yarattığı ekolojik yıkımı gerek doğal, gerekse sosyal açıdan ele aldığı görülür. Bu perspektiften bakıldığında Yaşar Kemal'in, genel itibariyle insanoğlunu içinde yaşadığı ekolojik çevrenin organik bütünlüğünün uyumlu bir parçası olmaktan ziyade, kendisini onu yöneticisi ve efendisi olarak gören anlayışı tenkit etme eğiliminde olduğu ifade edilebilir. Yazarın bu tavrı, ekoeleştiri kuramının temel önceliği olan küresel çevre bilinci uyandırma idealine de paralellik teşkil etmektedir.

Yaşar Kemal'in **Hüyükteki Nar Ağacı**³⁸⁷ (1951) adlı romanı da kentleşmenin ekolojik çevre üzerinde yarattığı hasarı merkeze alan eserlerinden biridir. Memet, Yusuf, Hösük ve Aşık Ali adlı kahramanların iş bulma ümidiyle göç ettikleri Çukurova'da karşılaştıkları sıkıntıların anlatıldığı roman, tarımda makineleşmeyle beraber sosyo-kültürel ve fizikî dokusu değişen bölgenin tasviri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yazarın folklorik kültürümüze ait imge ve motiflere geniş yer verdiği romanın olay örgüsü, traktörün tarımsal faaliyetlerde kullanılmaya başlanmasının ardından özellikle Çukurova bölgesinde zuhur eden köklü dönüşümü duyuracak şekilde kurgulanmıştır. Bu dönüşümün temel parametreleri ise, işgücüne duyulan gereksinimin azalmasına bağlı olarak kent özeğinde yaşanan işsizlik sorunu ve ekolojik dengenin bozulmasıdır.

Çukurova'da geçirdikleri üç ay boyunca işsizlik, açlık ve sıtma ile mücadele eden Memet, Yusuf, Hösük ve Aşık Ali'nin, dertlerine çare olacağı söylenen efsanevi Nar Ağacı'nı bulmak üzere çıktıkları yolculuğun öykülediği anlatı, halk edebiyatı öğelerine yoğun bir biçimde yer vermektedir. Bu öğelerin başında, aynı zamanda romana adını veren **ağaç motifi** gelmektedir. Sözlü edebiyat geleneğimize ait ürünlerin müşterek motiflerinden biri olan ağaç, aynı zamanda Türk destanlarının

---

³⁸⁷ Yaşar Kemal, *Hüyükteki Nar Ağacı*, Toros Yayınları, İstanbul 1983.

da asıl öğelerinden biri olarak kabul edilmektedir.³⁸⁸ Söz konusu eser ve metinlerde ağaç kültürünün genel olarak üç yönüyle ele alındığı görülmektedir:

- a) Sığınak (*oba*).
- b) Ana ya da Ata.
- c) Varlığı, devleti temsil eden sembol.

Halk edebiyatımızda ağaç kültürüne izafe edilen vasıfların başında gelen koruyucu ve şifa dağıtıcı olma niteliği ile Yaşar Kemal'in *Hüyükteki Nar Ağacı* adlı romanında yer verdiği ağaç motifinin icra ettiği fonksiyon arasında belirgin bir paralellik bulunduğu görülmektedir. Bu durumu, yazarın sözlü gelenekte yaşayan edebî verimlerle ve geniş ölçüde halk kültürü ile kurduğu yakın temasın doğal bir tezahürü olarak değerlendirmek de mümkündür. Eserde, kahramanların işsizlik ve hastalık gibi sıkıntılarına çare olarak gördükleri Nar Ağacı, mitik bir unsur hüviyeti kazanmış gibidir:

“Yusuf:

‘Çukurova’da herkes bilir o nar ağacını. Etme Hösük, bu marazı ben karnımda yedi yıldır taşıyorum. Belki bir şifa verir Allah bana, nar ağacına varırsak.’

‘Ağaçlarda çok keramet olur,’ diye inançla güvenle konuştu Memet.

Memet çocuk:

‘Dedem derdi ki ağaçlar... Öyle ağaçlar var ki, ermiş gibi... Belki benim de hakkımı verirler.’

Yusuf:

‘Çok keramet var ağaçta. O ağacın yöresine hiç sinek yaklaşamazmış. Bir gece orada, o ağacın altında uyuruz.’

---

³⁸⁸ Mehmet Yardımcı, *Destanlar*, Ürün Yayınları, Ankara 2007, s. 53.

'Siz gidin,' diye hınçla bağırdı Hösük. 'Ulan hiç Çukurova olur da sinek olmaz mı? Bir fukara nar ağacı ne yapar sivrisineğe, her birisi kemikli?'

*'Tövbe de Hösük, tövbe de,' dedi Memet ürküntüyle. 'Aman o ağaca bir şey söyleme, çont olursun sonra. Bizim ocağımız sönmüş, rezilimiz çıkmış zaten, bir de sen çıkma başımıza, bir de sen çont olup da...'*³⁸⁹

Mevsimlik göçle Çukurova'ya gelen kahramanların iş bulamamaları neticesinde yaşadıkları muhtelif sıkıntılardan kurtulabilmek için kerametinden yararlanmak üzere aramaya başladıkları nar ağacı, romanın şahıs kadrosunu teşkil eden fertlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Olay örgüsünün şekillendirilmesi noktasında etkin ve işlevsel bir fonksiyon icra eden ağaç kavramı, metinde üstlendiği vazife bakımından romanın temel şahıslarından biri haline gelmiş gibidir.

*"Vakaya iştirak eden insan dışındaki varlık ve kavramlar, metinde, yüklendikleri fonksiyon bakımından şahıs karakteriyle karşımıza çıkarlar. Bunlarda şahıslandırmanın kazandırdığı vasıflar, diğer hususiyetlerinden daha önde gelir, hatta onlardan bazılarını unutturacak derecede arka plana iter. Hangi şekilde olursa olsun, şahıs kadrosunu teşkil eden fertler, itibarî âlemden ve bu âlem içinde yer alan diğer unsurlardan ayrı düşünülemezler. Eserde tezahür eden şekliyle, çok defa itibari âlemi şekillendiren unsurların başında şahıs kadrosuna has hususiyetler yer alır..."*³⁹⁰

Bu yönüyle romanda folklorik bir değer olarak kişileştirilen ağaç kültü, aynı zamanda kentleşmenin doğal yaşam üzerindeki yıkıcı etkisini sembolize eden bir metafor niteliği de kazanmaktadır. Romanın, kahramanların içinde buldukları durumdan kurtulmalarını sağlayacağı düşüncesiyle haftalar boyunca aradıkları efsanevi nar ağacının yerinden sökülmüş olduğunu müşahade etmeleri hadisesiyle

³⁸⁹ Yaşar Kemal, *Hüyükteki Nar Ağacı*, s. 66-67.

³⁹⁰ Şerif Aktaş, *a.g.e.*, s. 134.

son bulması, yazarın kentleşmenin somut sonuçlarını dikkate sunma eğilimiyle açıklanabilir. Yaşar Kemal'in fiktif eserlerinin düşünsel cephesini teşkil eden unsurlardan biri olan çevreci eleştiri anlayışı, *Hüyükteki Nar Ağacı* romanının da kurgusal bütünlüğünü tayin etmektedir.

Yazarın, göç olgusu bağlamında İstanbul'u mekân olarak seçtiği **Deniz Küstü** (1978) adlı romanında da çevreci eleştiri anlayışının sorunsallaştırdığı ekolojik ve sosyal meseleler üzerinde durulmaktadır. Romanda, kırsal kesimde yaşanan çözümlenmesinde büyük kentlere yönelen göç dalgalarının neden olduğu sorunlar, daha ziyade İstanbul'un şehir mimarîsi ve bu mimarinin üzerine kurulu olduğu doğal çevrenin tahribatı paralelinde sunulmaktadır. Sözcüğü, romanın sonuna doğru Menekşe'ye "çimento yığını" apartmanlar inşa edilmesinin anlatımı, İstanbul'u İlhan Tekeli'nin deyişiyle "azman bir kent"e dönüştüren yapılaşma örneklerinden yalnızca biridir.³⁹¹ Yazarın, romanın temel iletisi olma niteliği arz eden plansız yapılaşma eleştirisi, şehrin mimarî dokusu üzerindeki tahribatın yanı sıra insanoğlunun yaşam alanı ile kurduğu ilişkiyi de içermektedir. Romanda insanoğlunun, ekosistemi oluşturan diğer canlıların biyolojik varlıklarını ve yaşam alanlarını tehdit eder duruma gelmesi, balıkçı Selim'in, Menekşe'nin büyük bir hızla betonlaşması karşısında duyduğu şaşkınlık çerçevesinde ifade edilir:

"Şu kuşların on bin yıllık yığınak yerlerine, şu sarı dikenlerin üstlerine, kurumuş ulu kavağın, gövdelerinin içi boşalmış çitlembik ağaçlarının yörelerine çimento yığını apartmanlar, evler döşeniyordu. Ya bu güz, o küçücük, binlerce, on binlerce kuş buraya gelince ne olacaktı, nereye konacaklardı..."³⁹²

Yukarıda aktardığımız pasaj, yazarın *Kuşlar da Gitti* adlı romanının ilgili bölümlerini hatırlatmaktadır. Yaşar Kemal'in, her iki romanda da kentleşme

³⁹¹ Günil Özlem Ayaydın, *a.g.e.*, s. 68.

³⁹² Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, Adam Yayınları, İstanbul 2001, s. 380.

sürecinin doğal yaşam üzerindeki etkilerini benzer motif ve kavramlar vasıtasıyla ele alması, çevre hassasiyetinin, sanatçının yazınsal kimliğini belirleyen unsurlardan biri olarak değerlendirilebileceğini kanıtlamaktadır. Zira yazar, kentleşmenin doğal çevreyi yok edişini muhtelif romanlarında farklı semboller aracılığıyla aktarmaktadır. Bu sembol, yazarın *Hüyükteki Nar Ağacı* adlı eserinde kurumuş mitik bir ağaç, *Kuşlar da Gitti* ve *Deniz Küstü* romanlarında ise yaşam alanları yok edilen kuşlardır.

Deniz Küstü’de, İstanbul’un Haliç semti ve çevresinde kümelenen Galata, Eminönü, Sirkeci, Beyoğlu gibi tarihi yerleşimlerin doğal ve mimarî dokusunun hızlı nüfus artışına bağlı olarak bozulması üzerinde durulurken, bir yandan da kentin merkezinde başlayarak çeperine doğru yayılan kirlenme tasvir edilir. Bu kirlenme kenti, insanoğlunun yaşamını sürdürmesini sağlayacak temel ihtiyaçlarını karşılamaktan alıkoyacak ölçüde ilerlemiş düzeydedir:

*“Haliç çamur, büyük bir lağım, çöplük, köpek, kedi, at, iri fareler, martı leşleriyle ağır, çalkalanmayı, akmayı unutmuş, neon, otomobil, puslu donuk güneş ışıklarıyla, üstünde odun parçaları, kabuklarla, süprüntülerle, sebze halinden dökülmüş yüzlerce kilo sebzeyle, domatesle, patlıcanla, portakal, pırasa, kavun karpuzla kımiltısız, yıllardır hiç durmadan akıtılan fabrika artıklarıyla, yanmış acı, kokan yağlarla kaymak bağlamış, dünyada hiçbir kokuya benzemeyen ağır, öğürtücü, delirtici bir kokuyla, gene dünyada hiçbir bataklığa benzemeyen bir bataklıkta...”*³⁹³

Romanda fiziksel çevre üzerinde yoğunlaşan kirlenme tasvirinin, kent sakinlerinin bedensel ve psikolojik durumlarına ilişkin gözlemleri de içerecek şekilde genişleyerek farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Zira romanda betimlenen kirlenme, yalnızca fiziksel yaşam alanına ilişkin maddî koşulları değil, toplumsal ilişkilerin niteliğini belirleyen sosyo-psikolojik etkenleri de şekillendiren bir unsur

³⁹³ Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, s. 255.

olarak sunulur. Bu durum yazarın, insan ile yaşadığı çevre arasındaki ilişkinin karşılıklı etkileşim esasına dayandığı görüşünde olduğunu ortaya koymaktadır:

“Bu insanların hepsinin de giyitleri dökülüyordu. Bedenleri çarpık çurpuk, yüzleri uzamış soluk, gözleri doymamış hırslı, öfkeli, ölgün, bitkin, saçları kirli, elleri ölüydü. Yozlaşmış bambaşka bir insan türü, kir, çamur içinde, birbirlerinin ayaklarına basarak, birbirlerine çarparak, dış gıcırdatarak, söverek, kıvıl kıvıl, üst üste alanı doldurmuşlar, gidip geliyor, bağılıyor, çağırıyor, pazarlık ediyorlardı. Yozlaşmış bir insan yığını buradan denize kadar çalkanıyordu ve denizin yüzünü boydan boya bir çöp yığını doldurmuş, kayıklar, şehir hatları vapurları bu çöp yığınına yara yara gidiyorlardı Marmara’ya, Boğaziçi’ne...”³⁹⁴

Yazarın “bedenleri çarpık çurpuk”, “yüzleri uzamış soluk”, “gözleri doymamış”, “hırslı”, “öfkeli”, “ölgün” ve “bitkin” gibi sıfatlarla tanımladığı kent insanı, tahrip ettiği doğal çevrenin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, kent insanının tabiat kaynaklarını sömürme eğilimi göstermesi ile ilişkilendirilebilir. İnsanoğlunun içinde yaşadığı fiziksel çevreyle tek yanlı bir çıkar ilişkisi kurmasının başlıca nedeni ise, kenti geçici bir maddî kazanç sahası olarak görmesidir. Yaşar Kemal, “Neden Geliyorlar?” başlıklı röportajlarında kente göç eden kır kökenli göçmenlerin kenti yalnızca para kazanıp geri dönmek istedikleri bir geçim kapısı olarak algıladıklarını vurgular. Ailelerini memleketlerinde bırakarak büyük şehirlere göç eden “yeni kentliler”, bir süre sonra geriye dönecekleri düşüncesiyle kentteki “geçici” yaşantıları süresince gerek diğer insanlarla, gerek kente özgü maddî-manevî kaynaklarla, gerekse içinde yaşadıkları çevre ile pragmatik ilişkiler geliştirmeyi uygun görmektedir. Bu durum ise göçmenleri geniş ölçüde sosyal ve fiziksel çevreleriyle tek yönlü bir çıkar ilişkisi kurmaya sevk etmektedir. Yaşar Kemal’in kentleşme olgusunu doğrudan ele alan muhtelif romanlarında yer verdiği tip ve karakterlerin benzer temayüllere sahip göçmenler arasından seçilmiş olması da, yazarın bu noktadaki eleştirel yaklaşımının tezahürü olarak değerlendirilebilir. Belma

³⁹⁴ Yaşar Kemal, *a.g.e.*, s. 259.

Ötüş Baskett'in de ifade ettiği üzere, yazarın “romanlarının karakterleri kaç kuşaktır İstanbul'da doğup büyümüş kişiler değil, göçmenler”dir.³⁹⁵ Gerçekten de Deniz Küstü romanının önemli karakterleri olan Selim balıkçı, Zeynel, Halim Bey Veziroğlu, Menekşe semti sakinleri ve anlatıcının da aralarında bulunduğu roman karakterlerinin hepsi, İstanbul'a çeşitli nedenlerle Anadolu'dan göç etmiş insanlardır.³⁹⁶ Romanda söz konusu kahramanlar tarafından bu niteliğiyle temsil edilen göçmenlik, kentin üzerine kurulu olduğu doğal çevrenin maruz kaldığı tahribatın temel müsebbibidir.

Fethi Naci, Yaşar Kemal'in romancılığı ile Sait Faik'in hikâyeciliğini farklı açılardan mukayeseli olarak incelediği “**Bir Hikâyeci: Sait Faik, Bir Romancı, Yaşar Kemal**” adlı çalışmasında, yazarın romanlarının başlıca nesnesinin “doğa” olduğunu belirtmektedir. Doğa, her iki yazarın metinlerinde de önemli ölçüde kişileştirilmiş gibidir. Buna mukabil Sait Faik'in hikâyelerinde kişileştirilen doğa, daha ziyade “deniz” iken, Yaşar Kemal'in romanlarının başlıca doğa objesi “kara”dır.

“Sait Faik de doğayı çok sever, Yaşar Kemal de. ‘Doğa’, Sait Faik’te ‘deniz’dir. (Ama çocukluk, ilk gençlik anılarından söz açtığı zaman ‘kara’ da girer hikâyelerine) Sait Faik’in hikâyelerini okurken Baudelaire’in o güzelim dizesini, ‘La mer, la vaste mer, console nos labeurs’ (Ahmet Muhip Dıranas, ‘Deniz, engin deniz, dinlendirir bizi’ diye çevirmişti dilimize.) dizesini duyar gibi olursunuz. Yaşar Kemal’de ‘deniz’ pek az vardır, Sait Faik’teki ‘kara’ kadar; Yaşar Kemal ağaçlarıyla, çiçekleriyle, renkleriyle, kokularıyla, kuşlarıyla, arılarıyla,

³⁹⁵ Belma Ötüş Baskett, “Yaşar Kemal’in Romanlarının Değişen Coğrafyası”, *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal*, Hazırlayan: Süha Oğuzertem, Adam Yayınları, İstanbul 2003, s. 213.

³⁹⁶ Günül Özlem Ayaydın, *a.g.e.*, s. 71.

kırlangıçlarıyla, kısaca bütün canlılarıyla eşsiz bir doğa yaşatır romanlarında. Doğa, Yaşar Kemal'in romanlarının değişmeyen tek kişisidir sanki."³⁹⁷

Yaşar Kemal'in, kentleşmenin dolaysız sonuçlarına ilişkin gözlemlerini içeren romanlarında **ekoeleştiri** akımının önelediği sorunlara geniş ölçüde yer vermesi ile bu eleştiri kuramının müstakil bir disiplin olarak teşekkül etmesi arasında herhangi bir irtibat yoktur. Nitekim yazarın *Hüyükteki Nar Ağacı* (1951), *Kuşlar da Gitti* (1965) ve *Deniz Küstü* (1978) romanları, ekoeleştirin sistematik gelişimini tamamlamış bir yazın kuramı olarak ortaya çıkmasından önce kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Yaşar Kemal'in yukarıda ekoeleştiri akımı çerçevesinde incelediğimiz romanlarının bu akımın ortaya koyduğu kuramsal bilinçle ilişkilendirilebilmesi güçtür. Fakat yazarın söz konusu romanlarının gerek konu, gerekse konunun ele alınış biçimi ve amacı açısından ekoeleştiri akımının teorik çerçevesine oturtulabilecek yaklaşımlar içerdiğini ifade edebilmek mümkündür.

Sevgi Soysal, Ankara'nın kentsel gelişim süreci içinde bireyin geçirdiği kültürel dönüşüme yer verdiği **Yürümek** adlı romanında, şehirleşmeye bağlı çevre sorunlarına dikkat çekmektedir. Genç Cumhuriyetin simgesi hüviyetindeki Ankara, birçok açıdan değişim ve dönüşümün de merkezidir. Ankara ile birlikte yeni bir sosyal çevre ve kentleşme olgusu ortaya çıkar. Kentleşme olgusuyla birlikte yaşanan zihniyet değişimi, Ankara'nın çehresini de hızla dönüştürür. Fakat bu dönüşüm, sağlıklı ve planlı bir gelişim sürecinin uzantısı olmaktan ziyade, çarpık yapılaşmanın doğal dokusunu tahrip ettiği kentin fiziksel görünümünü olumsuz yönde etkileyen bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazarın *Yürümek* romanını bir bütün olarak kavramak için, eserin vücuda getirildiği tarihsel sürecin analizi üzerinde durmak gerekmektedir. 12 Mart

³⁹⁷ Fethi Naci, *Bir Hikâyecisi: Sait Faik, Bir Romancı, Yaşar Kemal*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s. 122-123.

döneminin buhranlı günlerinde kaleme alınan roman, Türk toplumunun topyekun bir zihniyet değişimi yaşadığı bir süreçte deneyimlediği ideolojik, kültürel ve toplumsal çatışmaları gündeme taşımaktadır. Yazarın ilk romanı olan *Yürümek*, bu dönemde şikayet üzerine “*müstehcen*” unsurlar ihtiva ettiği gerekçesiyle toplatılır ve konu yargıya taşınır. Hatta TBMM’de bir komisyon kurularak uzun süre tartışılır. Mahkeme tarafından bilirkişi olarak görevlendirilen Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, Prof. Dr. Cahit Tanyol ve Öğretim Üyesi M. Aslıer’den oluşan heyetin hazırladığı değerlendirme raporunda şu sonuca varılır:

“... İncelenen kitabın tümüyle bir edebi eser niteliğinde bulunduğu hususunda şüphe yoktur. Eserin gerek konusu gerek yazış tarzı değindiği meseleler yönünden edebi değeri haiz olduğunu tespit etmek gerekir. Yazarın kendisine göre bir tür üslubu olduğu ve bu üslubun toplumda yer alan bazı grupların hoşuna gitmeyeceği açıktır. Yazar kişiliği belirtmek için ona 89. ve 91. sayfalarda yer alan hikâyeyi anlattırmaktadır. Bu nevi kişiler arasında dost sohbetlerinde, içki âlemlerinde anlatılması da mümkündür.

Yukarıda verilen izahattan anlaşılacağı üzere inceleme konusu eserde geçen kısmın TCK 426. ve 427. maddeleri ihlal eder şekilde müstehcenlik taşımadığı hususunda mütalaayı ihtiva eden işbu rapor saygıyla sunulur.”³⁹⁸

Mahkeme kararıyla yayım yasağı kaldırılan kitabı Sevgi Soysal’a, 1970 yılında *TRT Roman Ödülleri Yarışması*’nda Fakir Baykurt, Tarık Buğra, Abbas Sayar ve Oğuz Atay’la birlikte “*Başarı Ödülü*” kazandırır.³⁹⁹ Sevgi Soysal’ın *Yürümek* isimli romanı, iki gencin büyüme çağları ile Cumhuriyetin başkenti Ankara’nın süregelen değişme ve gelişmesini ele alarak anlatan bir romandır.⁴⁰⁰ Bir başka ifadeyle eserde Ankara’nın kentleşme sürecinde yaşadığı sosyokültürel

³⁹⁸ Sevgi Soysal, *Yürümek*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 17-19.

³⁹⁹ Erdal Doğan, *Sevgi Soysal Yaşasaydı Aşık Olurdum*, Everest Yayınları, İstanbul 2003, s. 15.

⁴⁰⁰ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 445.

dönüşüm, Ela ve Memet karakterlerinin gelişim çağlarında yaşadıkları bireysel, ruhsal ve cinsel sorunlara izafe edilerek aktarılmaktadır. Bununla birlikte Ela ile Memet arasındaki ilişkinin Ankara şehrinin fiziksel ve doğal dönüşümü ile irtibatlandırıldığı da görülür. Bu perspektiften bakıldığında olay örgüsü ile mekân arasındaki ilişkinin kurgulanış biçiminin, eserin dikkat çekici özelliklerinden biri olduğunu belirtmek gerekir.

Yazar, roman boyunca belirli aralıklarla olay örgüsünün akışını kesintiye uğratarak birbirinden bağımsız ve kopuk gibi duran tek paragraflık doğa anlatımlarına yer verir. Bu anlatımlar, genellikle kahramanlar ve onlar arasında vuku bulan olayların yer aldığı bölümlerin ardından sunulmaktadır. Sefa Yüce, “*Yürüme Romanı Üzerine*”⁴⁰¹ adlı çalışmasında, yukarıda değindiğimiz doğa anlatımları ile romanın kendi akışı içinde kahramanların ele alındığı bölümler arasındaki ilişkiyi aşağıdaki tabloda şu şekilde göstermiştir:

Bozkırda Bahar	Memet
Baharda Karınca	Ela
Baharda Tavşan	Memet
Bozkırda Kirpi	Ela
Baharda Yapraklar	Memet
Baharda Fareler	Ela
Baharda Sincap	Memet
Baharda Porsuk	Ela

⁴⁰¹ Sefa Yüce, “Yürüme Romanı Üzerine”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 3, 2008, s. 488.

Baharda Kediler	Memet
Baharda Kurt	Ela
Baharda Yarasalar	Memet
Baharda Su	Ela
Baharda Badem Ağacı	Memet
Haşhaş Bitkisi	Ela
Baharda Hamam Böceği	Memet
Baharda Çiçekler	Ela
Baharda Yılan	Memet
Baharda Kaplumbağa	Ela
Denizde Ahtapot	Ela
Çölde Akbaba	Ela
Örümceğin Tasviri	Ela
Eşegin Ölümü	Ela
Baharda Tırtıl	Ela
Som Balığının Tasviri	Ela

Yukarıda Sevgi Soysal'ın Ankara'yı anlatırken uzun bir süre bozkırda baharı, kahramanlarının ilişkileri arasına yerleştirmiş ve taraklama dediğimiz bir yöntemle, Memet ve Ela'nın anlatıldığı bölümler arasına, bir Memet, bir Ela'dan sonra doğa tasvirlerine yer vermiştir. *“Bu durum, başlangıçta romanın asıl anlatmak istedikleri ile arasında ciddi bir ilişki olduğunu gösterir. Ancak bu bağdaşıklık son derece gevşek bir şekilde kurulmuştur. Romanla anlatılan konuların tutarlılığı açısından baktığımız zaman her iki gencin çocukluklarından gençlik yıllarına kadar geçen bölümün, hep bahar ve baharda çevrenin değişik durumları ile ilişkilendirildiğini hemen anlıyoruz. Sonraki bölümlerde ise yazar bahar ilgisini bırakmakta, değişik ortamlardaki değişik hayvanları ele almaktadır. Bu bölümlerde daha çok, Ela ile doğa tasvirleri arasında bir ilgi kurduğu çok açık bir biçimde görülmektedir.”*⁴⁰²

Romanda doğal çevre ile kahramanlar arasında kurulan bağıntı, yazarın anlatımı sembolik unsurlarla destekleme tercihinin sonucu olarak da değerlendirilebilir. Bu durum Sevgi Soysal'ın, bozkırın ortasında hızla gelişen Ankara'nın kentleşme süreci karşısında edindiği çevre hassasiyetini ortaya koymaktadır. Aynı hassasiyet, romanın son bölümünde kentleşme olgusunun ekolojik çevre üzerinde yarattığı yıkımı merkeze alan eleştirel bir boyut kazanır:

“Kuru, sarı yapraklar nasıl kolayca eziliyor sivri topukların altında. İlkbaharda hiç beklenmedik bir anda açiveren çiçekler yapraklara dönüşüyor, sonra bu yeşilliğe, oluşuma alışmamızla ölüveriyorlar, sararıp düşüyorlar hızla. Alışmamızla, gündelik bir yeşillik olmalarıyla ölmeleri bir oluyor. Baharda, ansızın fışkıran, yenilmez görünen o güçlü doğuş, alışmalarla, gündelik, sıradan olmalarla, bir sivri topuk altında ezilip yitiyor. Dumanlarında canlı özsu dolu yaprakları topuklarıyla eze eze yokuşu indi Ela. Kavaklıdere'den aşağı... Ankara, aşağıda, kalorifer dumanlarının orada, isli, yapışık bir dumanın boğucu havasında, yöneten, kanunlar yapan, bozan... İhaleler, kontratlar... İşini yürütenlerin, işlerin yürütülmesi için bir ay çalışıp boyunlarına takılmış yemlikten saman yiyenlerin kenti. Yüklü katarların ve yüklü beygirlerin... Kavaklıdere'den aşağıya, dumana, ise yürüdü. Bu

⁴⁰² Sefa Yüce, a.g.m., s. 489.

şehri yabancı bir düşman gibi kuşatan... Bu kuşatmanın ardından bir gün mutlaka yok edecek yabancı bir düşman gibi bekleyen isli duman. Kavaklıdere'den, Çankaya'dan, Gaziosmanpaşa mahallesinden... 'To Let' tabelalı apartmanlardan aşağıya, kente sinsice yayılan duman, pencerelerden, balkon kapılarının aralıklarından sinsice sızacak, ihmalci ev kadınlarının ev içlerinde tabaka tabaka yayılacak, iki sonbahar arası bütün dolaplara, kilerlere dolacak. Bozkır, şimdi Kavaklıdere'den bakan Ela gibi, kentin kara casuslarca yok edilmesini uzaktan seyredecek. Yöneten, kanunlar yapıp bozan, ihaleler dağıtan, kontratlar düzenleyen, imzalar atan kentin, bozkır moru, bozkır sarısı ortasında çürük bir diş gibi kararmasını seyrederek, Ela, iki sonbahar arası, sarı, kuru, ölü bir yaprağı topuğuyla ezdi bir anda. Bozkır bu çürük diş çekip atacaktır, bir depremle, sellerle, rüzgârlarla rahatlayacak, boşanacak, arınacak..."⁴⁰³

Sevgi Soysal, romanın bu bölümünde anlatımı ağırlıklı olarak sembolik öğeler etrafında kurgulamıştır. Şehri Ela'nın bakış açısından gözlemleyen yazar, Ankara'nın semalarını kuşatan "kapkara" kalorifer dumanlarının oluşturduğu hava kirliliğini, "yabancı bir düşman casus"a benzetmektedir. Yabancı bir "casus" gibi apartmanlardan aşağıya, pencerelerden, balkon kapılarının aralıklarından eviçlerine sızarak insanların yaşam alanlarına sirayet eden bu isli duman, kenti sinsice yok eden bir katil görünümünde sunulmaktadır. Yazar, bu yok oluşa seyirci kalmakla yetindirdiği Ela'yı işlevsizleştirerek, insanoğlunun doğayı hızla katleden kentleşme olgusu karşısındaki çaresizliğini vurgulamak istemiş gibidir.

Soysal, son olarak kentleşmeyi, doğanın bir gün kendisinden kurtulacağı çürük bir dişe benzetmektedir. Bu bölümde yazar, bozkırın bir süre sonra doğal dokusunu bozan kentleşmeden, kendiliğinden düşen çürük bir diş gibi kurtulacağı düşüncesine yer verir. Yazara göre doğa, "depremle", "sellerle" ve "rüzgârlarla" kentleşmenin öz dokusu üzerinde yarattığı tahribattan arınacak, kendisinden gasp edilene geri alacaktır. Romanda yer verilen bu tez, özellikle modern insanın

⁴⁰³ Sevgi Soysal, *a.g.e.*, s. 137-138.

müdahaleci tutumu karşısında öz varlığını muhafaza etmeye çalışan doğanın öngörülebilir tepkisinin altını çizmektedir. Bu itibarla *Yürümek* romanında Sevgi Soysal, doğanın, tüm insan etkinliklerine rağmen kendisini yenileyip geliştirebilen canlı bir organizma olduğu yönündeki yaygın görüşü ortaya koymaktadır. Doğanın kendini yenileyebilme özelliğine atıfta bulunan bu bölümün tüm yönleriyle anlaşılabilmesi için, ilgili kavramın tanımında yer alan parametrelere kısaca değinmek gerektiği kanaatindeyiz.

Muhtelif sözlüklerde “*insan etkinliğinin dışında kendi kendini sürekli olarak yeniden yaratan ve değiştiren, canlı ve cansız maddelerden oluşan varlıkların tümüne verilen ad*”⁴⁰⁴ olarak tanımlanan doğa, kimi araştırmacılarca da “*insan eliyle büyük değişikliklere uğramamış, genellikle ‘kent’ dışı kesim*” şeklinde ifade edilmektedir. Doğanın fiziksel boyutuyla ele alındığı bu tanımlarda yer alan “*kendini yenileme ve değiştirme*”, “*insan etkinliğinden uzaklık*” ve “*kentsel yerleşimlerin dışında kalma*” gibi özellikler, insan ile tabiat arasındaki ontolojik çatışmayı belirtmektedir. İnsan etkinliğinin ürünü olan **kent** ise bu çatışmanın en ileri düzeydeki sonucudur. Romanda, insan ve onun iradesiyle teşekkül eden kentleşme sürecinin doğa karşısındaki yok edici fonksiyonu vurgulanırken kullanılan semboller, doğa ile kent arasındaki çatışmayı temsil edecek nitelikteki unsurlar arasından seçilmiştir. Zira Ankara şehrini sinsî bir “*düşman casusu*” gibi kuşatan “*isli duman*” **kentleşmeyi**; bu kuşatmaya direnemeyen “*Ankara bozkırı*” ise **doğanın kendisini** sembolize etmektedir. Yazara göre bu savaş, tabiatın kendi içindeki biyolojik, jeolojik ve ekolojik devinim sayesinde doğa lehine sonuçlanacaktır.

⁴⁰⁴ TDK Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

2.6.2. Kentleşme-Ekolojik Çevre İlişisini Psikososyal Boyutuyla Ele Alan Romanlar

Latife Tekin, **Berci Kristin Çöp Masalları** adlı romanında, kentleşme hareketlerinin fiziksel çevre üzerinde yarattığı tahribatı “çöp” izleği etrafında somutlaştırmaktadır. Gelişigüzel şekilde kümelenen fabrikalarla şehirden taşınan çöplerin yığıldığı bir tepe arasında kurulan gecekondu mahallesinin gelişerek büyümesini konu alan romanın temel iletisini, insan ile ekolojik çevre arasındaki tek taraflı sömürü ilişkisinin tenkidi oluşturmaktadır. Romanda, nereden geldikleri ve kim oldukları belirtilmeyen gecekondu sakinlerinin çöp yığınlarıyla iç içe geçen yaşantılarından kesitler sunulurken, insan sağlığını tehdit eden fabrika atıklarının neden olduğu kirlenme, kentleşmenin kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak takdim edilmektedir. Romanın ilk bölümünde, çöp tepeleri üzerinde kurulan gecekondu mahallesinin insanî yaşam koşullarından uzak görüntüsünün tasvirine yer verilmektedir:

“... Akşama çöp yolu, tuğla briket, ziftli kağıt yolu oldu. O gece fener ışığında, kar altında karın üstüne yüz kondu daha kuruldu. Sabah naylon leğenden çatıları, eski kilimlerden kapıları, muşambadan camları, ıslak briketlerden duvarlarıyla çöp yığınlarının çevresinde, ampul ve ilaç fabrikalarının alt yanında, tabak fabrikasının karşısında, ilaç artıklarının ve çamurun kucağında bir mahalle doğdu...”⁴⁰⁵

Gecekonduluların kendi çabalarıyla kurdukları barınaklarda varlıklarını sürdürebilmelerinin temel şartı, çöp yığınlarıyla yaşamayı öğrenmeleridir. En önemli gerçeği “çöp” olan gecekondu mahallelerinde sosyal yaşam, bu kavram etrafında örgütlenmektedir. Nitekim sayıları hızla artan gecekonduların etrafında teşekkül eden

---

⁴⁰⁵ Latife Tekin, *a.g.e.*, s. 8.

yerleşimlerde yaşayan ahali arasında sokaklar, “Çöp Yolu”, bakkal “Çöp Bakkal”, mahalle muhtarı ise “Çöp Muhtar” olarak anılmaya başlanmıştır. Gecekondu mahallelerinin yegâne gerçeği olan çöp, zamanla bu yerleşimlerde yaşayan halkın geçim kaynağı haline gelmiştir. Gecekondulular geçimlerini çöp tepelerinde ayıkladıkları çöplerin satışından elde ettikleri gelire sağlamaktadırlar. Gecekondu göçmenlerin çöp tepeleri sayesinde sağladıkları ekonomik kazanç, bir süre sonra belediye tarafından fark edilmiş ve bölgeye, toplanan çöpün satışından elde edilen gelir üzerinden komisyon alan bir “Çöp Ağası” atanmıştır. Yaşamın tüm yönleriyle “çöp”le iç içe olduğu “Çiçektepe”, aynı zamanda insan sağlığı ve doğal denge için ciddi bir tehdit oluşturan fabrika atıklarının yarattığı kirlilik sorununun da sahnesidir. Latife Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları* romanında özellikle aşırı/çarpık kentleşmeye bağlı çevre kirliliğinin doğa ve insan üzerindeki yıkıcı etkisini de dikkatlere sunmaya çalışmaktadır. Bu etki, doğal yaşam üzerinde birtakım olumsuz sonuçlara yol açtığı gibi, ekolojik bütünlüğün bir parçası olan insanın biyolojik varlığını sürdürmesini sağlayan çevresel koşulları da tehdit etmektedir. Yazar romanda, havasını kirlettiği, suyunu içilmez hale getirdiği ve toprağını hızla verimsizleştirdiği doğanın tabii sonucu olan insanın da müsebbibi olduğu tahribattan kendi payına düşeni aldığı düşüncesini aktarmaya çalışmaktadır.

“... O kışluk vaktinden sonra çöpün sahibi Çiçektepelilere ayıkladıkları ne kadarsa, kilo başına az bir para verdi. Bir daha da kamyonlar Çiçektepe’ye gelip çöp didikleleyen insanlara silah çevirmedi. Kıymetli taşlar, altınlar yerine ellerde kan kırmızısı yaralar açıldı. Çocuklar çöpten bulup kaçırdıkları kafası bacakları kopmuş naylon bebeklerle gizli gizli oynadılar. Kadınlar buldukları süslü kırık aynaları, çöp bekçilerini kollayıp ceplerine attılar. Çöpten çıkardıkları taraklarla geceleri bu aynalara bakıp saç taradılar. Taranan saçlara çöp sinekleri kondu. Rüzgar fabrikalardan çıkan kokuları çöp kokularına kattı. Durmadan kondulardan içeri taşıdı, insanların burnuna çarptı. İnsanlar camlarını, kapılarını sımsıkı örttüler.

*Zehirlenmemek için tas tas yoğurt yediler. Sineklerden korunmak için geceleri naylon çuvallar giydiler...*⁴⁰⁶

Çiçektepe'nin karşı karşıya kaldığı tek sorun, şehir merkezinden getirilerek gecekonduların etrafına yığılan çeşitli atıkların oluşturduğu çöp tepeleri değildir. Çöp tepelerinin hemen yanı başında kurulan fabrikaların çevreye gelişigüzel şekilde saçtığı sanayi atıkları da, salgın hastalık riskini arttıran unsurlardan biridir. Romanda fabrikaların kimyasal atıklarının ekolojik çevre ve insan yaşantısı üzerindeki yok edici etkisi birlikte ele alınmaktadır:

*“Yaz başında bu fabrikadan Çiçektepe'nin üstüne ilkin insanların kar sanıp şaşırdıkları beyaz beyaz bir şeyler yağmaya başladı. Kondulara dayanılmaz bir koku yayıldı. Üç gün içinde bu fabrika karı Çiçektepe'nin ilk çiçeklerini kuruttu. Ağaçların dallarını sarkıttı. Tavuklar boyunlarını büküp büküp kıvrıldı. İnsanlar başlarını dik tutamaz oldu. Çocuklar hap yemiş gibi mosmor kesilip oyun oynarken uykuya daldı. Uyuyan çocuklardan hiçbiri uyanmadı.”*⁴⁰⁷

“Ağaçların dallarını sarkıtan” ve “çiçekleri kurutan” fabrika atıkları yalnızca tabiat varlıklarını yok etmemiş, kitlesel ölümlere neden olan salgın hastalıkların hızla yayılmasına da zemin hazırlamıştır. İlaç fabrikasından, serum ve ilaç şişelerinin yıkandığı zehirli kimyasal bileşenler içeren “*mavimsi ılık*” suyun gecekondular mahallesinin çevresine bilinçsizce salınması, bu suyla yıkanan Çiçektepe sakinlerinin ekseriyetinde nedeni anlaşılamayan rahatsızlıkların zuhur etmesine yol açmıştır.

“Bu suyla yıkanan insanlarda çok geçmeden garip değişmeler ortaya çıkmaya başladı. Kiminin derisi soyuldu. Kiminin yüzü mosmor kesildi. Çocukların

⁴⁰⁶ Latife Tekin, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁰⁷ Latife Tekin, *a.g.e.*, s. 18.

*bedenlerinde mavi mavi benekler belirdi. İki kadının saçları beyazladı. Çamaşırlar maviye çalan bir renk aldı. Bu renge Çiçektepe’de ‘Kondu mavisini’ dendi.”*⁴⁰⁸

Latife Tekin romanda kentleşmeyi, kontrolsüz sanayileşmenin neden olabileceği trajik sonuçları vurgulayacak şekilde ele almıştır. Bu açıdan bakıldığında yazarın sanayileşme ve kentleşme hareketlerini, ekolojik çevreyi olumsuz yönde etkileyen dinamikler olarak değerlendirdiğini belirtebiliriz. Sanayi tesisleri ve şehrin çöp yığınları arasında kalan gecekondu yerleşimlerinin maruz kaldığı sağlıksız yaşam koşulları, aslında bir bütün olarak kentleşme hareketleri temelinde gelişen yapısal bir bozukluğa işaret etmektedir. Yazar romanda bu yapısal bozukluğu abartılı bir anlatımla, büyülü gerçekçilik akımına uygunluk teşkil edecek şekilde kurgulanmış masalsi bir atmosfer içerisine oturttuğu sosyal gerçeklik üzerinden aktarmıştır. Tekin’in benimsediği abartılı anlatımın, çarpık kentleşmeyi besleyen bir kaynak olarak kontrolsüz sanayileşmenin yakın gelecekte yol açabileceği çevre sorunlarına ilişkin öngörülerine dikkat çekme amacıyla ilişkilendirilebileceğini ifade edebiliriz. Kentleşmenin en önemli nedenlerinden biri olan sanayileşme hareketlerinin doğal çevre üzerinde yarattığı tahribata eleştirel bir bilinçle yaklaşan diğer romancılarımız gibi Latife Tekin de, *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda ekoeleştirici kuramı merkezli bir tematik yapı kurgulamıştır.

Aziz Nesin’in, 1978 yılında yayımlanan **Büyük Grev** adlı eserinde yer alan **Hükümetin İçine Girmek** başlıklı kısa hikâyesi de plansız kentleşmenin doğurduğu ekolojik sorunları gündeme taşımaktadır. Masalsi bir anlatım etrafında kurgulanan hikâyeye, ismi zikredilmeyen bir ülkenin idarecilerinin, en zor durumlarda akıl danıştıkları “ulu” bir zatın uyarılarını dikkate almamaları sonucunda yaşanan çevre kirliliği sorununu ironik bir üslupla ele almaktadır. Başbakan ve bakanların, ülkenin çözümlenemeyen sorunları hakkında rehberliğine başvurmak üzere makamına vardıkları bu ulu bilge, başkentten çok uzağında, “yol vermeyen”, “iz sürülmeyen”

---

⁴⁰⁸ Latife Tekin, *a.g.e.*, s. 19.

yüksek dağlarından birinin doruğunda yaşamaktadır. Eserde alegorik bir figür olarak takdim edilen “*ulular ulusu*”, kendisine akıl danışan yöneticilere kentler kurmaları, ancak doğayı kontrol altına alırken aşırıya kaçarak onu yok etmemeleri gerektiği telkininde bulunur:

“Bir zamanlar bu ülkenin ta en eski hükümetlerinden biri yine çok sıkışmıştı. Çünkü ülkede yaşam zorlaşmış, geçim sıkıntısı dayanılmaz olmuştu. Hükümet, bu bunalıma bir umar bulamıyordu. Kendisinden önceki hükümetlerin yaptığı gibi, oy birliğiyle o ulular ulusu kişiye varıp ne yapmaları gerektiğini danışmaya karar verdiler... Ülkenin zor durumda kaldığını, başlarının sıkıştığını dil döküp anlatmışlar ve akıl danışmışlardı. Ulular ulusu kişi onlara şöyle demişti:

‘Zamanın ardından ona yetişmeye çalışmayacak, kendiniz zaman olacak, zamanla birlik koşacaksınız. Geçmiş hiç unutmayıp, ama geçmişi geçmişte bırakıp ve geçmişten hız alıp geleceğe yöneleceksiniz. Zamanı geçmiş el tezgahlarını bırakıp makineye geçeceksiniz. Doğanın buyruğuna girmeyip doğayı buyruğunuz altına alacaksınız. Doğayı sömüreceksiniz. Ama doğayı tümünden tüketmeyeceksiniz. Bu işi düzenli, planlı yapacaksınız. Yoksa başkaldıran köpekler gibi, doğa da sizden öcünü alır. Kuzuyu kurt yapana dek zorlamayacaksınız. Doğa nice görkemliyse, intikamı da onca yaman olur. Yemek yediğiniz kaba pislemeyecek, pisleyeceğiniz kaptaki yemek yemeyeceksiniz. Yapacağınız makinelerin de çalıştıkça, yani yaşadıkça, insan ve hayvan gibi dışkı bırakacağını bilecek ve pisliği yok edeceksiniz. Böyle yapmazsanız, doğa sizden öcünü çok yaman alıp, burnunuza dek pisliğin, dışkının, fişkinin içine gömülüp boğulacaksınız.’

Başbakan ve bakanlar, ulular ulusu kişinin elini öpüp oradan ayrıldılar. Geldikleri gibi yine bin zahmetle geri dönüp başkente vardılar. Ulular ulusunun dediklerini yaptılarsa da, onlardan önceki hükümetler gibi, ancak yarısını yapıp yarısınıysa yapmadılar. Ulular ulusunun dediklerinin, işlerine gelenini yapar, işlerine gelmeyenini yapmazlardı. Ulu kişi, ‘El tezgahlarını bırakın, makine yapın!’ demişti. Onlar da öyle yaptılar. Ama makinelerin dışkı bırakacağına inanmadılar. Hayvan mı ki insanı mı ki bu dışkı bıraksın dediler. Ülke çok kalkındı, çok gelişti.

Gel zaman git zaman, o ülkede çok hükümetler değişti. Yine günlerden bir gün, hükümetin başı sıkıştı. Başbakanla bakanlar, onca yolu, dağı, bayırı aştı. Yüksek dağdaki yüce doruğa ulaştı. Ulular ulusuna akıl danıştı. Ulular ulusu onlara şöyle dedi:

‘Üreteceksiniz. Ama ne tükettiğinizden artık üretecek, ne tükettiğinizden eksik üreteceksiniz. Üretimle tüketimi, tüketimle üretimi dengede tutacaksınız. Büyük büyük kentler kuracaksınız, kentlerinizi fabrikalarla donatacaksınız. Ama köyü kente taşımayacak, kenti köye götüreceksiniz. Yoksa kendi pisliğiniz içinde boğulacaksınız. Kendi kendinizden zehirleneceksiniz. Fabrikalarınızı da doğanın besleyeceğini unutmayacaksınız. Dereleri, denizleri, gölleri, kıyıları, kuyuları, arı-duru tutacaksınız. Fabrikaların çalıştıkça, saldığı dışkıyı derine gömüp yakıp yok edeceksiniz. Yoksa derelerden akan çöpler gölleri dolduracak, denizlerde balıkların kökü kuruyacak...’⁴⁰⁹

“*Ulular ulusu*”nun tavsiyelerini dikkate almayan yöneticiler, sanayileşmiş büyük kentler inşa ederek fiziksel çevreyi hızla yok etmekte, köyden kente yönelen göç dalgalarının önünü alamamaktadır. Bir taraftan gelişen kentlerini fabrikalarla donatarak zenginleştirirken, diğer taraftan çevresini yaşanır olmaktan çıkaracak ölçüde kirletmektedir. Ülkenin ulu zâtı, bir süre sonra kirlilikten yaşanmaz hale gelen, beton yapılara ve üst üste binen taşıtlara boğulan, biyolojik çeşitliliği gittikçe azalan kentlerini kurtarmak için kendisine başvuran yöneticileri şu şekilde uyarmaktadır:

“Ulaşımı kolaylaştırmak için türlü taşıtlar yapacaksınız, taşıtlara yollar açacaksınız. Ama insanla hayvan nasıl yellenirse, taşıtların da yellenip havayı pis pis kokutacağını unutmayacaksınız. Taşıtların sayısını, insan gereksinmesine denk tutacaksınız, yolları ona göre açacaksınız. Yoksa, öyle sıkışacak, öyle sıkışacaksınız ki, ayakta bile zor dikilip duracak, yerinizden kımlıdayamayacak, bir yerden bir yere

⁴⁰⁹ Aziz Nesin, *Hükümetin İçine Girmek*, Yayıncılık Basımevi, İstanbul 1978, s. 87-89.

varamayacaksınız. Kentleri, en bitkel yerlerde kurup da doğayı köreltmeyeceksiniz. Yoksa yollarınızdan geçilmez, sularınız içilmez, tozdan dumandan akla kara seçilmez, tarlalardan ürün biçilmez, pislikten kaçılmaz, hastalıktan gözleriniz açılmaz olur... Yoksa, anaların memelerinden süt yerine zehir akacak, analar bebelerine süt yerine zehir emzirecek. Hava yerine pis duman kokacak, sokaklardan dere gibi pislikler akacak... Kentlerde soluk alacak alanlar, parklar bırakacaksınız. Yoksa gün gelecek, kentin pislğine bulaşmamak için yüksek direkler tepesinde oturmak zorunda kalacaksınız...

Her hükümet, ulular ulusunun dediklerinin bir bölümünü yapıyor, bir bölümünü yapmıyordu. Sonunda, yüksek dağın yüce doruğunda tek başına yaşayan ulular ulusunun dedikleri hep çıktı. Kentte yaşanmaz oldu. Yollar geçilmez oldu. Taşıtlar sıkışıp devinmez oldu. Pislikten akla kara seçilmez oldu. Ana memelerinden bebeler, süt yerine zehir içer oldu. Asfalt yollar, beton yapılar, kavurucu sıcağı, dondurucu soğuğu kumar oldu. Denizlerde balık yüzmez, havalarda kuşlar uçmaz oldu. Zenginler, pislğe bulaşmamak için yüksek direkler yaptırıp ve bu direkleri yere çakıp, tepelerine tüner oldular...”⁴¹⁰

Hikâyenin son bölümünde başbakan ve bakanlar, şehrin en uzak dağlarından birinin tepesinde yaşayan ulu zatın huzuruna çıkarak kendisine kentte inşa ettirecekleri bir sarayda yaşaması teklifinde bulunurlar. Buna mukabil, teklifleri ulular ulusu tarafından kabul edilmez. Ulu zat, yöneticilerin teklifini reddetmesini aşağıdaki satırlarda gerekçelendirerek açıklar:

“Bakanlar kurulu onca yolu tepip başkente geri döndüler. Ve bir zaman sonra, ulular ulusunun kararını öğrenmek için yine O’nun huzuruna vardılar ve kararının ne olduğunu sordular.

Ulular ulusu hayır anlamına başını yukarı kaldırıp, ‘olmuyor’ dedi, ‘daniştım, olmaz yanıtını aldım...’

---

⁴¹⁰ Aziz Nesin, *a.g.e.*, s. 91.

Başbakan bunun üzerine,

'Bizi bağışlayın' dedi, 'Sizin gibi ulu bir kişinin kime danıştığını hepimiz çok merak ettik. Bize kime danıştığınızı açıklar mısınız?'

Ulular ulusu, başbakanın bu sorusunu şöyle yanıtladı:

'Bu sabah helaya gitmiştim. Birden beni başka kente götürmek istediğiniz geldi. O zaman dışkıma sordum: -Hükümet beni kente götürmek, aralarına almak ister. Ne dersin, gideyim mi, aralarına katlayım mı? dedim. Dışkı bana şöyle dedi':

'Sen beni şimdi, bu durumda görüyorsun ama ben senin içine girmeden önce böyle değildim. Bağlarda buğulu üzüm düydüm. Sen beni yedin, bu hale getirdin. Ben eskiden mis kokulu kırmızı şaraptım. Sen beni içtin, işte böyle oldum sonunda. Ben eskiden tarlalarda altın başaktım. Beni toplayıp öğütüp un yapıp ekmek yapıp yedin, bak sonunda ne oldum... Ben eskiden bahçelerde tadına doyumaz ayvaydım, nardım, elmaydım, eriktim. Sen beni yedin, işte bu biçime saktun. Şimdi bana kente gideyim mi, hükümetin içine gireyim mi, bakanların arasına katlayım mı, diye soruyorsun. Ben, arı-duru pınar suyuyken, ben altın başakken, ben elmayken, ayvayken, narken, hem de senin gibi mübarek bir adamın içine girince böyle olursam, ya bir de sen o hükümetin içine girince ne olursun, artık bunu düşün, ona göre kendin karar ver...'

Ulular ulusu kişi bir süre sustu, sonra ekledi:

'Size katılmayacağım, öyle pislettiniz ki kendinizi de kentinizi de, aranızda girmeyeceğim!'⁴¹¹

Hikâyenin son kısmında, idarecilerin kendisine sundukları kentte yaşama teklifini geri çeviren ulu zatın kararını dışkısına danıştıktan sonra vermesi, kentleşmenin ekolojik çevre üzerindeki tahrip edici etkisine işaret eden bir benzetmeyi temsil etmektedir. Dışkı, ulular ulusuna içine girmeden önceki hâlini

⁴¹¹ Aziz Nesin, *a.g.e.*, s. 93-94.

hatırlatarak, kente yerleştiği takdirde O'nun da kendisi gibi başkalaşarak özünden uzaklaşmış, bozulmuş ve çürümüş bir şeye dönüşeceğini söyler. Yazar, intak sanatı yoluyla konuşturduğu insan dışkısı üzerinden, çevre kirliliği sorunu karşısında eleştirel bir yaklaşım geliştirmektedir. Söz konusu yaklaşım çerçevesinde Nesin, içinde yaşadığı fiziksel çevrenin doğal dokusunu hızla tahrip eden insanı, yine bu çevrenin ürettiği bir tür “dışkı”ya benzetmektedir. Zira insan da suyu ve havası kirlenen, etrafı çöp yığınlarıyla çevrelenen ve doğal dengesi bozulan kentsel yaşam alanı içerisinde hüküm süren olumsuz şartlardan etkilenerek dönüşüme uğramıştır.

Aziz Nesin'in *Hükümetin İçine Girmek* adlı hikâyesini, ekoeleştiri kuramı açısından inceleyebilmek mümkündür. Yukarıda sunduğumuz veriler, yazarın kontrolsüz sanayileşmeye bağlı olarak şekillenen plansız/aşırı kentleşme karşısındaki eleştirel tavrını ortaya koymaktadır. İnsanı, kendi eliyle yok ettiği doğal dokunun dışkısı olarak nitelendiren metinde dikkate değer bir başka özellik ise, kapitalist üretim tarzının yarattığı kent modelinin, ekolojik çevreyi tehdit ettiği savı üzerinde durulmasıdır. Hızla sanayileşen, ürettiğinden çok tüketen, nüfusu kısa süre içerisinde öngörülemez düzeyde artan ve doğal varlıkları yok edilen kentin yaşanır olmaktan uzaklaşan bir yerleşim birimi haline gelmesinin başlıca müsebbibinin bu üretim biçimi olduğu düşüncesi, eserin en önemli iletilerinden biridir. Masalsı bir anlatımla öyküleştiren metinde ayrıca, insanla doğa arasındaki ilişkiye de atıfta bulunmakta, bu iki unsur arasındaki ontolojik karşıtlığın sonuçları üzerinde durulmaktadır.

Attila İlhan'ın, 1953 yılında yayımlanan **Sokaktaki Adam** adlı romanında yer verilen olaylara sahne teşkil eden mekân, İstanbul'dur. İstanbul, eserde bir taraftan atmosferi ve doğal yapısıyla, olay örgüsüne iştirak eden kahramanların psikolojik durumlarının belirlenmesinde rol oynayan canlı bir varlık hüviyeti kazanırken, diğer taraftan Galata, Boğaz, Beyoğlu ve Haliç gibi eski ve köklü semtlerine ilişkin tasvirler aracılığıyla, yazarın yarattığı sinematografik anlatımın önemli araçlarından biri haline getirilmektedir. Bununla birlikte romanda İstanbul'un, kahramanların melankolik ve depresif ruh hâllerleriyle bütünleşecek

şekilde olumsuzlanan bir imge olarak ele alındığı görülmektedir. İstanbul'un karanlık, boğucu ve kasvetli bir şehir olarak nitelendirilmesinin nedenlerinden biri de, doğal dokusunun önemli ölçüde bozulmuş olmasıdır.

Konusunu bir gemide kamarot olarak çalışan Hasan ve Yakub'un birkaç günlüğüne geldikleri İstanbul'da yaşadıkları başıboş, müptezel hayatın anlatımından alan roman, aşk, yabancılaşma, doğu-batı çatışması ve sınıf mücadelesi gibi sorunlara eğilmektedir. Romanın başkahramanları Hasan ve Yakub, para kazanabilmek için illegal faaliyetlerle iştigal ederek kaçakçılık işine girmişlerdir. Yurtdışından getirdikleri kürkleri İstanbul'daki toptancılara satarak elde ettikleri geliri şahsî zevkleri için harcamaktadırlar. Romanda, tüm amaçlarını yitirmiş, şahsî ideallerinden vazgeçerek yalnızlaşmış serseri ruhlu aylak gençler olarak takdim edilen Hasan ve Yakub'un sıradan yaşantılarına yer verilirken şehrin varlıkları göz ardı edilen sıradan insanların hikâyeleri de ele alınmaktadır.

Eser, anlatım tekniği itibarıyla de farklı bir özellik içermektedir. Metinde anlatım görevini, aynı olay etrafında bir araya getirilen kahramanlar üstlenmiştir. Söz konusu kahramanlar, müşahede ettikleri olay ve durumları şahsî bakış açılarından hareketle, genellikle birinci tekil şahsın ağzından aktarmaktadırlar. Bu anlatıcılara kimi zaman eserde gerçek ismi zikredilmeyen, yalnızca “*Sokaktaki Adam*” olarak adlandırılan kimliği belirsiz sıradan şehir insanı da katılmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz kahramanların ortak vasfı, İstanbul karşısında geliştirdikleri olumsuzlayıcı tavrıdır. “*Sokaktaki Adam*”, asık yüzlü, aceleci ve öfkeli kalabalığından yakındığı İstanbul'un bir mora bir külrengine dönen kirli gökyüzünden ve çamura bulanık denizinden de müştekidir:

“Akşamlar hayrolsun! Evvelce konuştuğumuzu, hiç zannetmiyorum. Fakat birbirimizi görmüş olabiliriz. Ben Sokaktaki Adam'ım. Şurada burada dolaşırken, dikkatinizi çekerim. Bana kızdığınız ya da beni sevdiğiniz olmuştur. Bir gece, herkes

uykuya yattıktan sonra, sokaktan ıslık çalarak birisi geçer, ben işte O'yum. Siz yatağınızdan ışığımı duyarsınız. Ya da sabahları, yıldızlar sönmeden ayak seslerime uyanır, bana söversiniz. Bu şehrin içinde dolaşıyorum. Birtakım adamlar var; bürolara, acentalara, sigorta şirketlerine, gazete idarehanelerine girip çıkıyorlar. Yüzleri daima gergin, ağızları sımsıkı kapalı. Birbirlerine ve herkese düşmanca bakıyorlar. Tahammül edemiyorum. Çünkü, ben onlar gibi yapamıyorum. Tabiatım elvermiyor. Herkese inanıyorum...

Galata Köprüsü'nün altında, tahta sıralara oturmuşuz. Hangi iskele ve hangi sırada olduğumu bilemezsiniz. Bir vapur gelir. Hepsi aceleci, kızgın, hepsi hoşnutsuz insanlar boşalır. Hamallar kavga ederler. Biletçiler yolcuları terslerler. Bir adam, kamburu çıkmış, kıydan balık tutmaya uğraşır. Ben öksürüyorum. Gök bir mora, bir külrengine dönüyor. Deniz berbat. Pis ve çamurlu..."⁴¹²

Şehrin doğal dokusunda gözlemlenen bozulma, insanların ruh hallerine ve birbirleriyle kurdukları ilişkiye de yansımış gibidir. Dolayısıyla romanda şehirleşme olgusunun yarattığı çevre sorunlarının, toplum psikolojisi açısından da ele alındığı ifade edilebilir.

Yukarıda verdiğimiz örneklere dayalı olarak, roman geleneğimizde şehirleşme hareketleri neticesinde ortaya çıkan çevre sorunları karşısında belirgin bir bilincin mevcudiyet gösterdiğini söylemek mümkündür. Sanayileşme, göç, kaçak yapılaşma, hızlı nüfus artışı v.b. sorunlara dayalı olarak gelişen çevre kirliliği problemi, yazarlarımızca farklı açılardan teşhis edilmiş ve roman türünde kaleme alınan eserler vasıtasıyla önemli bir şehirleşme sorunu olarak takdim edilmiştir. Çalışmamızın bu bölümü boyunca ilgili bölümlerinden muhtelif alıntılar sunduğumuz romanlarda şehirleşmenin ekolojik çevre üzerindeki etkilerinin ne şekilde ele alındığını şu başlıklar çerçevesinde tasnif edebilmek mümkündür:

⁴¹² Attila İlhan, *Sokaktaki Adam*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 38-39.

- a. Bu romanlarda şehirleşme, ekolojik çevre için önemli bir tehdit unsuru olarak kabul edilmektedir. Şehirleşmenin doğal doku üzerindeki yıkıcı etkisinin anlatımı, ele aldığımız eserlerin başlıca ortak özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.
- b. Sanayileşme, göç, gecekondulaşma/kaçak yapılaşma, hızlı nüfus artışı ve bilinçsiz tüketim gibi etkenler, şehirleşme hareketlerinin meydana getirdiği çevre kirliliği sorununun temel nedenleri olarak gösterilmiştir.
- c. Söz konusu eserlerde tabiat motiflerinin (kuş, ağaç, toprak, bitki, deniz, hava, su v.b.) şehirleşme karşısındaki trajik yok oluşu üzerinde durulmaktadır. (bkz. Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* ve *Yürümek*, Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* ve *Kuşlar da Gitti* romanları)
- d. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerin 1950'li yıllardan günümüze kadar olan süreçte geçirdiği dönüşüm, bu şehirlerin doğal dokularının bozulmamış olduğu eski günlerine duyulan özlem, mevcut çevre kirliliği karşısındaki hayıflanma, incelediğimiz romanlarda yer alan ortak temlerdir.
- e. Kentlerdeki fiziksel/ekolojik deformasyonun insan ilişkilerine doğrudan yansdığı; ahlâkî ve kültürel yozlaşmaya zemin hazırladığı ve bireyleri birbirlerine yabancılaştırdığı savı üzerinde durulmaktadır. (Orhan Kemal, Aziz Nesin, Yaşar Kemal ve Latife Tekin'in eserlerinde bu görüş somut bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.)
- f. Hava ve su kirliliği, toprağın verimsizleşmesi, kimi canlı türlerinin doğal yaşam alanlarının yok edilmesi ve ekosistemin bozulması gibi sorunlar, ekoeleştiri kuramı çerçevesinde çevreci bir hassasiyetle ele alınmıştır.
- g. Apartman olgusu, şehirleşme-ekolojik çevre ilişkisini ele alan romanlarda yer verilen önemli sembollerden biridir. Bu sembol üzerinden, birbiri ardına hızla yükselen beton yapılar arasına sıkıştırılan insanların sürdürdükleri yapay yaşantı eleştirilmekte; ayrıca şehrin estetik dokusunun uğradığı tahribat anlatılmaktadır. Bilhassa İstanbul'un tarihi

yapılarının, gelişigüzel şekilde inşa edilen apartman blokları tarafından gölgede bırakılışı konu alınırken, şehrin doğal güzelliklerinin yok edilişi karşısında duyulan hisler terennüm edilmektedir.

2.7. Şehrin Fiziksel ve Kültürel Değişiminin Sembolü: Apartman

2.7.1. Kuramsal Çerçeve

Aslen İtalyanca menşeli bir sözcük olduğu halde dilimize Fransızca'dan intikal eden **apartman** kelimesi, ait olduğu dilde “*ayrılmış*”, “*bölünmüş*” anlamlarına gelen “*a parte*” kökünden türemiştir. İtalyanca'da “*appartamento*”⁴¹³ sözcüğünün karşılıdığı bu kavram, kimi Batı dillerinde sadece bir daireyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Söz konusu dillerde binanın tamamı için Türkçe'den farklı olarak **apartman bloğu** (apartment building)⁴¹⁴ tabirinin kullanıldığı da görülür. Apartman kelimesinin Türkçe'deki karşılığı ise, “*birkaç katlı ve her katında bir veya birkaç daire bulunan yapı*”dır. Bu konut tipi, barınma ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiş bir yapı olmanın ötesinde, ülkemize özgü kentleşme deneyiminin ayırt edici niteliklerini anlatan bir sembol hüviyetindedir.

Ülkemizde, kentlerimizin mekânsal ve morfolojik karakterinin belirleyicisi olan çok katlı bir konut tipi olarak “*apartman*”la ilk tanışma 19. yüzyıl ortalarında İstanbul Galata'da gerçekleşmiştir. Bu yeni yapı tipi erken Cumhuriyet döneminde başkent Ankara'nın inşasıyla birlikte yaygınlaşmış, 1950'li yıllarda büyük küçük tüm Türkiye kentlerinde baskın kentsel konut tipolojisi olarak benimsenmiştir. 1930'lu

⁴¹³ “apartment.” *Oxford Dictionary of English 2e*, Oxford University Press, Oxford 2003.

⁴¹⁴ “apartment building.” *Oxford Dictionary of English 2e*, Oxford University Press, Oxford 2003.

yıllarda sahibi için bir prestij unsuru, sağladığı ısıtma-sağlık donatılarıyla lüksün ve konforun simgesi, kısaca modernleşmenin sahnesi olarak algılanan “apartman”, 1950’lerden sonra giderek bir rant ekonomisine dönüşen yap-satçı müteahhitlik yoluyla ortaya çıkan, “yıkım, çarpık kentleşme, betonlaşma, yeşilsizleşme” gibi olumsuz anlamlar yüklenen “apartmanlaşma” olgusuna dönüşmüştür.⁴¹⁵ Genellikle kentsel mekânda, hızlı nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan barınma ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilen bu yapı türü, modernleşmenin ve batılı yaşam tarzının simgesi haline gelmiştir. Mimarlık, şehir planlamacılığı, coğrafya ve kent sosyolojisi gibi disiplinler tarafından araştırma konusu edinilen apartmanlaşma olgusu, eserlerinde kentleşme temine yer veren kimi romancılarımızca da işlenmiştir.

2.7.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Apartman Hayatı: Ankara Örneği

Edebiyatımızda özellikle hikâyeci kimliğiyle tanınan Memduh Şevket Esenal, 1930’lu yılların Ankara’sından kesitler sunduğu **Ayaşlı ile Kiracıları** adlı romanının olay örgüsünü apartman yaşantısı etrafında kurgulamıştır. Romanda kahraman-anlatıcı tarafından nakledilen olayların önemli bir bölümünün, bu apartmanda geçtiği görülmektedir. Ağırlıklı olarak iç mekân tasvirlerine yer verilen romanda kullanılan apartman imgesi, canlı ve işlevsel bir organizma hüviyeti kazanacak ölçüde kişileştirilmiştir:

“Yeni yapılmış büyük bir apartmanın dokuz odalı bir bölümünde oturuyoruz. Bu bölümü, Ayaşlı İbrahim Efendi adında biri tutmuş, isteyenlere oda oda kiraya veriyor. Odalar, loşça bir koridorun iki yanına sıralanmış, dizilmiş. Koridorun en sonunda banyo odasıyla mutfak var. Benim odam, koridora girince sağdan birinci kapı.

⁴¹⁵ Yasemin Sayar, “İzmir Karşıyaka’da Apartman Tipi Konut Yapılarında Mekânsal ve Morfolojik Dönüşümler: 1950-1980”, *Mimarlık*, Sayı: 349, Ankara Eylül-Ekim 2009.

Ev sahiplerinin bitmek tükenmek bilmeyen karı koca kavgalarını, kontrat bitsin diye, alt ay çekip oturduğum eski odamın günü yaklaştıkça sevinerek kendime yeni, temiz bir oda ararken dışarıya giden bir arkadaşım bana bu yeni odayı bırakınca çocuk gibi sevindim ve hemen o gün, eşyayı toplayıp buraya taşındım...’’⁴¹⁶

Kahraman-anlatıcının gözlem ve izlenimlerine dayalı olarak nakledilen olayların sahnesi durumundaki apartmanın dokuz odalı bölümü, Ayaşlı İbrahim Efendi tarafından tutulmuştur. Ayaşlı tarafından muhtelif aile ve şahıslara kiralanan bu odalarda yaşayan bireyler, farklı etnik köken, sosyal statü ve meslek gruplarına mensuptur. Romanın birinci dereceden kahramanlarından Haki Bey, oturdukları daireyi kumarhane olarak kullanan Turan Hanımın kocasıdır. Eski bir tekke şeyhinin oğlu olarak Çanakkale’de dünyaya gelmiştir. Aslen Hemşinli olan un değirmeni sahibi İskender Bey, tipik bir girişimci orta sınıf temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buharalı Abdülkerim adlı kahraman da, geçimini odunculukla sürdüren bir başka “yeni kentli”dir. Ömrünün bir kısmını yurtdışında geçirmiş bulunan emekli konsolos Şefik Bey ise, Arnavut asıllıdır. Muhtelif etnik köken ve gelir düzeylerine mensup bu bireyleri bir araya getiren unsur, apartman yaşantısıdır. Memduh Şevket Esendal, şahıs kadrosunu oluşturan bireyleri sosyal, kültürel, sınıfsal ve etnik açıdan çeşitlilik arz eden geniş bir yelpazeden seçerek kent toplumunun temel özelliklerinden birini vurgulamıştır. Bu özellik, **heterojenlik düzeyidir**. Kent kavramının tanımında, heterojen toplum yapısının önemli bir öge olarak kullanıldığını, ülkemize özgü kentleşme deneyimini detaylı şekilde incelediğimiz birinci bölümde vurgulamıştık. Bu tanıma göre kent, işbölümü ve mesleki uzmanlaşma gibi kavramların geliştiği, aritmetik nüfus yoğunluğunun arttığı ve toplumsal heterojenlik düzeyinin yükseldiği bir yerleşim birimini ifade etmektedir. Kent toplumunun genel karakteristiğini oluşturan bu heterojen/melez yapı, romanda yer verilen apartman hayatı aracılığıyla somut bir görünüm elde etmiş gibidir. Zira farklı etnik köken, meslekî grup ve sosyal tabakaların temsilcileri durumundaki

⁴¹⁶ Memduh Şevket Esendal, *Ayaşlı ile Kiracıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004, s. 9.

apartman sakinleri, romanda kent toplumunun heterojen niteliğini sembolize eden birer araç olarak kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle yazar, kentli toplumun melez yapısını, bir apartman dairesinde yer alan dokuz farklı odaya yerleştirdiği kişiler üzerinden tasvir etmiş gibidir.

“Ayaşlı ile Kiracıları, Türk toplumunun yaklaşık bir asırdır içinde yaşayageldiği kıymet hükümlerindeki çözülme, bozulma ve yozlaşma vetiresinin 1930’lu yıllarda ferdi, aileyi, dolayısıyla toplumu hangi noktaya sürüklemiş olduğunu dikkatlere sunma gayretinin romanıdır. Geçiş dönemi Türk toplumundan alınmış bir kesit üzerinde yoğunlaşan eser, Cumhuriyet Türkiye’sindeki yeniden yapılanma sancılarını sezdirmenin yanında, sağlıklı bir dirilişin vücut bulmakta olduğu müjdesini de bünyesinde taşır.

Yazar, oğluna yazdığı mektuplarında eseri hakkında farklı değerlendirmelerde bulunur. 23 Mart 1934 tarihli mektubunda, ‘bugünkü cemiyetimizin şiddetli bir tenkididir’ derken; 17 Eylül 1937 tarihli mektubunda, ‘ileri sürdüğü tezi’nin olmadığını belirtir...’⁴¹⁷

Ayaşlı ile Kiracıları, “bir aralık memlekette yaşanan hayattan bir parçasının kopyasıdır. İleri sürdüğü tezi de yoktur. Hiç bozulmadan bir yaşayış parçası kopya edilmek istenmiştir.”⁴¹⁸

Romanın sosyal zaman bakımından ele aldığı dönem olan 1930’lu yıllarda, ülkemizde apartman kültürünün dayandığı temel esas, ilke ve teamüllerin henüz olgunlaşmadığı görülmektedir. Aralarında herhangi bir akrabalık bağı bulunmayan

⁴¹⁷ İsmail Çetişli, *Memduh Şevket Esendal*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 147.

⁴¹⁸ Muzaffer Uyguner, “Esendal’ın Ayaşlı ile Kiracıları Konusundaki Görüşleri”, **Hürriyet Gösteri**, Sayı: 102, İstanbul 1989, s. 64.

apartman sakinleri, çoğunlukla ortak bir organizma halinde hareket etmektedir. Apartmanın kiracıları arasında, özel yaşamı güvence altına alan sınırlar büsbütün ortadan kalkmış gibidir. Şahsî mülkiyet kavramının gelişmediği bu ilişki biçimi içerisinde kiracılar kendilerine ait olmayan odaları kullanarak komşularının özel alanlarını ihlâl edebilmektedir. Abdülkerim Bey, Şefik, Haki, Hasan, Ayaşlı İbrahim, eşleri, çocukları, hizmetçileri ve ziyaretçileri, her an birlikte yaşayan geniş bir aile görünümündedir. Yazar, kahramanları arasında gelişmiş bir mahremiyet bilincinin bulunmadığı savını ortaya koyarak erken Cumhuriyet dönemi Türk toplumunun kentleşme süreci karşısındaki durumunu gözler önüne sermektedir.

“Ayaşlı ve Kiracıları, insanların birbirleriyle pek de ilgili olmadıkları pansiyon ve apartman hayatına geçişin rahatsızlıklarını hatırlatmak ister. İnsanların bir arada yaşar göründükleri, fakat birbirlerinden ve topraktan çok uzak kaldıkları yapma bir yaşayıştır, şehir hayatı...”⁴¹⁹

Esental, romanda şehirleşme ile apartman hayatı arasında belirgin bir bağıntı kurmaktadır. Apartman, birçok yönüyle şehir yaşantısını ve şehirli toplumu karakterize eden bir minyatür olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal düzlemde yaşanan kültürel çatışmalar, sosyal ilişki biçimleri, aile ve eğitim kurumlarında görülen köklü değişimler ve şehir hayatının neden olduğu ahlâkî yozlaşma, eserde apartman yaşantısı özelinde sunulmaktadır. Hakî Bey’in eşi Turan Hanım’ın odasında verilen kumar partileri, yasak aşklar, günübürlük ilişkiler, alkol düşkünlüğü ve fuhuş, yazarın şehir yaşantısı temelinde gelişen ahlâkî çözülmeye işaret etmek üzere apartman özelinde yer verdiği örneklerden bazılarıdır. Esental bu örnekler aracılığıyla, şehir kültürünün değişen değerler manzumesi üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır.

⁴¹⁹ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s. 327.

1930'lu yılların Ankara'sını ele alan bir başka romancımız da Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Yazar **Ankara** adlı romanında şehrin, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti ilân edilmesinin ardından geçirdiği fiziksel, sosyal ve kültürel dönüşümü üç ayrı dönemde incelemiştir. İlk dönem, Milli Mücadele süreci, ikinci dönem Cumhuriyet'in kuruluş yılları, üçüncü dönem ise ütopya kurgusu çağrışımlarıyla Cumhuriyet'in ilânından sonraki ilk yirmi yılı⁴²⁰ içine alır. Bu süreçte Ankara'nın yaşadığı hızlı değişim, bir bakıma tüm ülkenin modern kentleşme deneyimini temsil edecek şekilde aktarılmıştır. Romanın genç muharririnin Ankara'nın gelişimi karşısında duyduğu heyecanı, “*apartmanlar, evler ve resmi binalar yerden fıskırarcasına yükseliyordu*” cümlesiyle dile getirdiği aşağıdaki bölüm, yazarın apartman olgusunu olumsuz bir imge olarak algılamadığını düşündürmektedir.

*“Yeni Ankara baş döndürücü bir süratle inkişaf ediyordu. Taşhan'ın önünden Samanpazarı'na, Samanpazarı'ndan Cebeci'ye, Cebeci'den Yenişehir'e, Yenişehir'den Kavaklıdere'ye doğru uzanan sahalar üzerinde, apartmanlar, evler, resmi binalar yerden fıskırarcasına yükseliyordu. Bunların her biri yapanın bilgisine ve yaptıranın zevkine göre birtakım şekiller ve renkler almakla beraber, dikkatli bir göz için, hemen hepsine hakim olan exotique mimari tarzının sırttığı da aşıkardı. Mesela, Yenişehir'den Kavaklıdere'ye doğru sıralanan villalar arasında kulesiz, saçaksız binalara rast gelmemek mümkün değildir. Birbirinden örnek alan ve bazıları hep bir mimarın elinden çıkmış bulunan bu kuleli ve geniş saçaklı evler, etraflarını çeviren hendeklerin ortasında birer derebeyi şatosunu andırıyordu.”*⁴²¹

Yukarıdaki satırlardan, Ankara'nın kentsel gelişiminin henüz erken Cumhuriyet döneminde başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Hızla inşa edilen apartman ve devlet kuruluşlarına tahsis edilmiş binaların çehresini değiştirdiği Ankara, tipik bir

⁴²⁰ Servet Tiken, “Zaman ve Mekân Birlikteliği Açısından Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara Romanı Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, Vol. 8/13, Ankara 2013, s. 1553.

⁴²¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 89.

taşra kasabası olmaktan çıkarak, devletin resmî ideolojisi ve çağdaşlaşma perspektifi doğrultusunda modern bir kent görünümü kazanmaya başlamıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanda ekseriyetle Ankara'yı merkeze alan tasvirleri, edebiyatın tarihsel ve sosyolojik vakaların incelenmesinde müstakil bir enstrüman olarak değerlendirilebileceğini kanıtlaması bakımından da oldukça önemlidir. “*Mikhail Bakhtin'in dünya edebiyatlarından örneklerle açıkladığı kronotop yaklaşımıyla, Türk edebiyatında da zamanın mekân üzerindeki seyri, dolayısıyla toplumsal değişimlerin kurgusal metne yansımaları izlenebilir.*”⁴²² Kronotop açısından Türk romanı üzerine yapılan değerlendirmelerde de bu yönler dikkat çekilmiştir. Özellikle Türk edebiyatında yirmiyi aşkın romanın belirleyici ögesi olan konak yaşamını anlatan romanlarda,⁴²³ şehir kavramı ekseninde kurgulanan tarihsel romanlarda,⁴²⁴ Osmanlı'nın yıkılışı ve Türkiye'nin kuruluşu sürecine tanıklık eden romanlarda⁴²⁵ zaman ve mekân birlikteliği temel alınarak toplumsal değişim sürecinin belirleyiciliğine dikkat çekilmiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanını kronotopik açıdan incelediğimizde, Türk toplumunun sosyokültürel evrimine ivme kazandıran kentleşme hareketlerinin yarattığı çok boyutlu değişimi gözlemleyebilmek mümkündür. Mekân olarak seçilen Ankara, metnin şahıs kadrosunu oluşturan kişilerden biri olarak algılanabilecek düzeyde canlı ve değişken bir görünümde. Onun gelişimi, Cumhuriyet reformlarının kazandığı başarıyı sembolize etmektedir. Bu suretle Karaosmanoğlu, rejimin sembolü niteliğindeki Ankara'nın devasa apartman ve yapılarla “*baş döndürücü bir süratle inkişaf edişini*”, çalışmamızın devamında inceleyeceğimiz diğer romancılarımızın aksine olumlu bir gelişme olarak görmektedir.

⁴²² Servet Tiken, *a.g.m.*, s. 1553.

⁴²³ Mehmet Törenek, “Zaman-Uzam Birlikteliği Yaklaşımıyla Sultan Hamid Düşerken Romanı”, *Türk Dili*, Sayı: 653, s. 410.

⁴²⁴ Sema Uğurcan, “Attila İlhan'ın Roman Mekânlarında Tarihi Bir Gezinti: Selanik, İstanbul, Ankara, İzmir”, *Attila İlhan*, Ankara 2006, s. 287-301.

⁴²⁵ Betül Coşkun, “Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarını Kronoptik Okuma”, *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 860.

Yusuf Atılgan'ın yayımlanan ilk eseri olma özelliği taşıyan **Aylak Adam** (1959) romanı, babasından kalan mirasla müreffeh bir yaşam sürdüren C.'nin, içinde yaşadığı çağın toplumsal koşullarını belirleyen kültürel ve ahlâkî değerlere yabancılaşma sürecini konu edinmektedir. Romanda birçok açıdan toplumsal bütünlükten soyutlanmış bir tip olarak karşımıza çıkarılan C., herhangi bir mesleki ehliyete sahip olmadığı gibi, belirli bir toplumsal sınıf ya da ideolojik görüşe de mensup değildir. Tüm toplumsal dayatmalara ve geniş halk kitleleri tarafından benimsenen şablonik davranış kalıplarına karşıdır. Yegâne işi, “aylaklık”tır. 1950’li yılların Türkiye’inde yaşanan köklü toplumsal dönüşümün merkezi niteliğindeki İstanbul’da yaşamakta, bu tarihsel kesit içerisinde teşekkül eden kentleşme süreciyle birlikte gelenekten moderniteye geçişin getirdiği tüm sosyal çarpıklıkları müşahede etmektedir. Dolayısıyla “*samimiyetten uzak*” ve “*yapay*” bulduğu modern kent kültürüne uyum sağlamakta güçlük çekmektedir.

Romanın başkahramanı C., görünüşte herhangi bir önemi olmayan işlerle iştigal etmektedir. Bu işlerden biri de, aylak aylak dolaşarak şehrin sokak adlarını kaydetmektir. Kaydettiği sokak adlarının anlamı ve kökenine ilişkin tahminler yürüten C., üst üste yığılmış beton yapılardan ibaret “*Siraserviler Caddesi*”nin ismiyle fiziksel dokusu arasındaki uyumsuzluğu alaycı bir üslupla ortaya koymaktadır. Bu noktada yazarın, C. adını verdiği kahramanı aracılığıyla apartman tipi konutlara boğulan yerleşim düzeni karşısında eleştirel bir yaklaşım geliştirdiği düşünülebilir:

“... Üç gündür başka sokaklar da gördüm. Bir ‘Aslan Yatağı Sokağı’ var, bol dönemeçli. Bir zamanlar köşelerden birine bir gerçek aslan yerleşti de bütün şehir onu seyre bir koştı, yoksa aslan dedikleri övünge mahalle kopuklarından biri miydi? Ya o sonuna dek gidip de bir tek servi göremeyeceğiniz ‘Siraserviler

Caddesi': Asfalt, üst üste beton yapılar, otomobiller sürüsü, hızlı yürüyen insanlar sürüsü... Bu yolun servili olduğu zamanlar da insanlar böyle mi yürürdü?''⁴²⁶

Apartman olgusu şehrin yerleşim düzeni ve mimari dokusunu olumsuz yönde etkilemekle kalmamış, bünyesinde barındırdığı nüfusun yaşam tarzını da tek başına şekillendiren bir unsur haline gelmiştir. C., çevresindekileri aynı yaşam tarzını benimsemeye mecbur kılan kentsel yerleşim sistemini eleştirirken apartman kültürünü ironik bir üslupla tanımlamak üzere, “*eli pakettiller sokağı*” ifadesini kullanır. Burada kullanılan “*eli pakettiller*” tabiri, her gün mesai bitiminde elinde paketlerle işinden evine dönen orta sınıf kentlinin standartlaşmış yaşam biçimini sembolize etmektedir. Ortalama yaşam koşullarına sahip kentli bireyin hayattan beklentisi de çevresindekilerden farklı değildir: O, “*üç odalı*” bir apartman dairesinde eşi ve “*iki çocuğu*” ile “*normal*” bir hayat sürmeyi arzulamaktadır. Romanda C.’nin içinde yaşadığı toplumdan kopmasının nedenlerinden biri olarak takdim edilen bu standartlaşma, yazarın kent kültürüne ilişkin tenkitleriyle örtüşmektedir. Başka bir ifadeyle Yusuf Atılgan, C. adlı kahramanı üzerinden, apartman hayatı etrafında teşekkül eden tekörnekleşme sürecini eleştirmektedir.

2.7.3. Sosyal Değişime Paralel Olarak Konak Hayatından Apartmana Geçiş

Orhan Pamuk, II. Abdülhamit devrinden 1970’li yıllara kadar uzanan süreç içerisinde İstanbullu bir ailenin üç kuşak boyunca yaşadığı değişimi merkeze aldığı **Cevdet Bey ve Oğulları** adlı romanında, Türk aile yapısında meydana gelen kültürel dönüşümü değişen konut tipi üzerinden gözlemlemiştir. Yazar, bu iki tarih arasında kalan zaman dilimi içinde ülkemizde yaşanan şehirleşme hareketlerinin, İstanbul’un en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Nişantaşı semtinin fiziksel ve kültürel

⁴²⁶ Yusuf Atılgan, *Aylak Adam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 14.

dokusu üzerinde yarattığı başkalaşımı dikkatlere sunmaktadır. Söz konusu başkalaşım, Türk toplumunun kültürel, geleneksel ve ahlâkî değerlerini dönüşüme uğrattığı gibi, aile yapısı ve yaşam tarzında görülen köklü değişimin nedenlerinden biri olan apartmanlaşma olgusunu da beraberinde getirmiştir.

Romanın başkahramanı Cevdet Bey, Sultan Abdülhamit'in son yıllarına tesadüf eden dönemde İstanbul'da yaşayan sayılı Müslüman tüccarlardan biridir. Tek hayali işlerini geliştirerek zenginleşmek ve Batılı anlamda çağdaş, modern bir aile kurmaktır. Bu hedef doğrultusunda soylu bir aileye mensup bulunan Şükrü Paşa'nın kızı Nigan Hanım'la evlenerek Nişantaşı'nda bir konağa yerleşen Cevdet Bey, girişimciliği sayesinde saygın ve başarılı bir tüccar haline gelir. Cevdet Bey konak hayatını, sahip olmayı tahayyül ettiği düzenli aile yaşantısına kavuşmasının tek koşulu olarak görmektedir. Nitekim ancak çok odalı, geniş bir konakta çocukları, gelinleri ve torunlarıyla istediği gibi bir aile hayatı kurabilecek; sistemli, metodik ve Avrupalı değerler ekseninde inşa edilmiş bir yaşam sürebilecektir.

Yazarın romanda sıklıkla yer verdiği “*duvar saati*” izleği, Cevdet Bey'in konağında egemen kılmaya çalıştığı bu düzenli ve metodik yaşantıyı çağrıştırmak üzere vurgulanmaktadır. Cevdet Bey'in sağlığında, konaktaki duvar saatinin tıkırtılarına eşdeğer olarak muhafaza edilen düzenli aile yaşantısı, ölümünün ardından çözülmeye uğramaya başlamıştır. Bu çözülmeyen ilk basamağını, Cevdet Bey'in oğulları Refik ve Osman'ın, kendilerine babalarından miras kalan konağı yıktırıp yerine Nişantaşı'ndaki diğer aileler gibi bir apartman bloğu inşa ettirme istekleri teşkil etmektedir:

“Osman oturan Refik'ten anlayış bekleyerek: ‘Şu apartman işinden söz ediyorum!’ dedi. ‘Biliyorsun yandaki arsayı ölçüyorlar... Yılmaz sormuş, ben de sordurdum, apartman yapacaklar... Tacettin Bey'ler de karşıya yaptırıyorlar. Biz de bu yıl olmazsa gelecek yıl...’

‘Ne gelecek yıl, ne başka yıl...’ dedi Nigan Hanım, ‘Babanızın vasiyeti var, bu ev yıkılmayacak...’

‘Ama bu saçma!’ dedi Osman. ‘Üstelik babam bize öyle bir isteği olduğunu hiç söylemedi...’

‘Bana söylemişti diyorum ya...’ dedi Nigan Hanım. ‘Onun düşüncesini, kendi düşüncemi kaç kere söyleyeceğim... Bir evde hep birlikte oturulup, hep birlikte yaşanır, herkes birbiriyle ilgilenir... Benim ailem büyük evlerde oturmuştur... Üst üste kutularda değil. Herkes birbiriyle ilgilenmeli, herkes birbirini sevmeli, kimsenin hayatı ötekenden gizlenmemeli... Doğrusu budur! Eğer, Allah korusun, bir gün birbirimizden koparsak o zaman ben ayrı kutulara taşınmak değil, birbirimizle ilgilenmemizi isteyeceğim. Doğru olan budur!’⁴²⁷

Romanın bu bölümünde karşımıza çıkan diyalog, geleneksel Türk aile yapısının kentleşme hareketlerine paralel olarak dönüşüme uğramaya başladığını göstermektedir. Cevdet Bey’in büyük oğlu Osman’ın, babasının ölümünün ardından tüm aile fertleriyle birlikte ikamet ettikleri konağın yerine bir apartman bloğu inşa ettirme isteği, aynı zamanda modernleşme sürecinin, kentli bireyi, aile olgusunu kendisinden önceki kuşaklardan farklı bir bilinçle kavramaya başladığını kanıtlamaktadır. Romanda Osman tarafından karakterize edilen kentli birey, tüm aile fertlerinin aynı yaşam alanını paylaşmak zorunda olduğu **konak** hayatı yerine, kendi çekirdek ailesinin özerk yaşam alanının sınırlarını kesin bir biçimde çizen **apartman** hayatını tercih etmektedir. Geleneksel aile yapısının muhafaza edilmesi gerekliliğine inanan bir figür olarak Nigan Hanım ise, içinde yaşadıkları konağın yıkımına karşı çıkarak Cevdet Bey’in tüm hayatı boyunca yaşattığı “*geniş aile*” idealini korumaya çalışmaktadır. Apartman bloklarını, “*üst üste bindirilmiş kutular*” olarak gören Nigan Hanım, aile üyeleri arasındaki dayanışmanın, tüm fertleri birbirinden ayırıştıran dairelerde değil, onları bir araya getiren konak tipi konutlarda sağlanabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet’in ilânıyla birlikte sosyokültürel düzlemde

⁴²⁷ Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 458.

gözlemlenen değişim hareketleri paralelinde Cevdet Bey'in ailesinin birinci ve ikinci kuşakları arasında hasıl olan görüş ayrılığı, geleneksel konut tipinden modern konut tipine geçiş deneyimini de etkilemiştir. Bu münasebetle konaktan apartmana geçiş, yalnızca konut tipine ait mimarî ve fiziksel bir değişimi değil, geniş aileden çekirdek aile düzenine doğru evrilen kültürel bir dönüşümü de ifade etmektedir.

Bununla birlikte şehirlerimizde apartman tipi konutların varlığına erken Cumhuriyet döneminden önceki tarihlerde de rastlayabilmek mümkündür. Özellikle Batılılaşma hareketi çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasına eşitlik öngören Hatt-ı Hümayun'un (1856), İstanbul'un şehircilik siyasetini belirlediği Tanzimat döneminde bu konut türünün örnekleriyle karşılaşmaktayız. Çok katlı apartman tipi yapılar, 1840'lardan itibaren Avrupa'nın önemli başkentleri model alınarak inşa edilmiştir.⁴²⁸ Şehir mimarisi alanındaki bu gelişme, zamanla edebiyat eserlerine de yansımış, bilhassa romancılarımız tarafından modernleşme, batılılaşma ve alafranga yaşam tarzına duyulan toplumsal hayranlığın tezahürü olarak ele alınmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak*, Semiha Ayverdi'nin *Paşa Konağı* ve Şule Yüksel Şenler'in *Huzur Sokağı* romanlarında, konak-apartman ilişkisinin, farklı ideolojik ve sınıfsal aidiyetler arasındaki çatışmayı vurgulamak üzere kurgulandığı görülür. Erken Cumhuriyet döneminde ise modernitenin "negatif", "yozlaşmış" değerlerini sembolize eden bir unsur olarak algılanan apartman imgesi, sosyolojik gerçekliği tasvire yönelen romanlarda da bu kodlarla yer almaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kat mülkiyeti kanununun değişmesi ve konut sıkıntısı nedeniyle apartmanlaşmanın orta sınıfa da yayılması, apartmanlaşmanın batılı bir olgu olarak eleştirilmesinin önüne geçmiştir.⁴²⁹

Türk romanında konaktan apartmana geçiş, çok yönlü bir medeniyet değişimine işaret edecek şekilde ele alınmıştır. Konağa nispetle daha maliyetli bir

⁴²⁸ Mustafa Karabulut, "Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında İstanbul ve Paris'e Bakış", *Erdem Dergisi*, Sayı: 56, Ankara 2010, s. 108.

⁴²⁹ Handan Elçi, *Roman ve Mekân: Türk Romanında Ev*, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

yapı türü olan apartman, zamanla kentsoylu üst tabakanın yaşam alanı haline gelerek alafranga değerleri sembolize eden bir imge niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla “*apartman başlangıçta, yenileşmenin bedelini ödeyebilecek güçte olanların rağbet ettiği bir konut türü*” olur ve “*toplumsal statüsü bakımından eski zaman konağıyla rekabet eder.*”⁴³⁰ Cumhuriyet’le birlikte yaşanan şehirleşme ve değişim süreci, Osmanlı medeniyetini sembolize eden konak hayatının yerini apartmana bırakmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Safiye Erol, Peyami Safa ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi erken dönem Cumhuriyet romancılarından biri olan Semiha Ayverdi’nin eserlerinde de konaktan apartmana geçiş, kültürel dönüşüm süreci ekseninde gerçekleşen bir medeniyet değişimini kapsayacak biçimde ele alınmıştır. Fakat yazarın eserlerinde bu değişim olumlu bir ilerleme olarak değerlendirilmemektedir. Aksine, İstanbul’un dört bir yanını beton yığınlarıyla kuşatan apartmanlaşma sürecinin, şehrin ibadethanelerinin ve tarihsel yapılarının ulviliğini gölgede bıraktığı düşüncesi, yazarın eserlerinde sıklıkla yer bulmaktadır:

*“Abidelerin etrafını boğarcasına sarmış apartmanlar, iktisadî şartların zorlandığı bahanesini mazeret olarak ileri süren ve üç arşın bahçe dahi bırakmayı karlarına kesat kabul eden binaların yapıcıları, İstanbul’u İstanbul olmaktan çıkarmakta hiç de mesuliyet ıztırıp duymamaktadırlar.”*⁴³¹

Ayverdi’nin, “*İstanbul’u İstanbul olmaktan çıkaran*” apartmanlaşmayı, şehrin dini ve manevi değerlerini simgeleyen yapılarını gölgede bıraktığı gerekçesiyle eleştirmesi, yazarın dini hassasiyetleri ön planda tutan bir sanatkar olması ile doğrudan ilgilidir. Apartmanlaşma, şehrin doğal dokusunu tahrip etmekle kalmaz; Osmanlı’dan devralınan kültürel mirasın yarattığı manevi atmosferi de yok eder. “*Abidelerin etrafını boğarcasına saran*” apartmanları inşa edenler ise, bu durum karşısında vicdanlarını unutmuş gibidirler.

⁴³⁰ Murat Belge, “Türkiye’de Günlük Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 9, s. 848.

⁴³¹ Semiha Ayverdi, “Tuğla Harmanı”, *İki Aşına*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2003, s. 256.

Romanlarında geleneksel Türk aile yapısından sıklıkla söz eden Semiha Ayverdi, konak, köşk ve yalı gibi konut türlerinin anlatımına hususi bir önem verir. Bununla birlikte yazar için bir başka önemli mekân da evdir. Yazarın romanlarında ev, Türk gelenek ve göreneklerinin yaşatıldığı, milli ve manevi kültürün muhafaza edildiği bir “sığınak” hüviyetindedir. Yazar, **İbrahim Efendi Konağı** romanında, eski Türk evlerinin genel özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Esasen o zamanlarda ev, kadın için vazife, mesuliyet ve zevklerin hemen tamamına sahne olan yarı mukaddes bir makam olduğu kadar, erkek için de işinden arta kalan zamanını doldurması teamül olan mahrem bir sığınak hükmünde idi.

O devirlerde hayatın merkezi ev idi. Doğumlar, ölümler, evlenmeler hep orada olur; imkân elverdiği ölçüde ev, eğlenceleri de gene içine alırdı. Zira insanlar henüz yerlerinden yurtlarından soğumamış ve aile müessisi kapalı sınıf şuurunu kaybederek durağını sokağa, kendi dışına nakletmemişti.”⁴³²

Yazar, geleneksel Türk evlerinin muhtelif özelliklerine değinirken, onun sosyokültürel yaşantı içindeki yerini de tayin etmeye yönelir. Zira yazar için özlem duyulan eski Türk evleri, ideal birer mekân olarak aile fertlerinin birbirlerine olan sevgi ve sadakatlerinin muhafaza edildiği yerlerdir. Burada başlayan dayanışma ve birliktelik ruhu, sokağa; sokaktan da mahalleye ve daha geniş toplumsal uzuvlara ulaşmaktadır:

“O devirlerde herkes mutlaka kendi evinde doğar, bazan da ölünceye kadar bu doğduğu evde yaşardı. Onun için de doğduğu ev, yaşadığı mahalle hususi bir

⁴³² Semiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1999, s. 188.

vatan, hayalinin ve hatırasının beşikten mezara kadar itina ile üstüne titrediği bir alaka ve rabıta merkezi olurdu. İşte semtlinin semtliye, mahallelinin mahalleliye olan o sıcak, o içten alaka, şefkat ve muhabbet tezgâhını dokuyan bu köklülük, bu bağlantı, bu müşterek anlayıştı. Bu yüzden de el ele tutuşan aile ve mahalle, sosyal hayatın sırtını dayadığı fethedilmez bir kale, görenek ve geleneklerin şifahi kanunları ile idare olunan feodal merkezçikler idi...⁴³³

Semiha Ayverdi, hemen hemen bütün yapıtlarında eski Türk evlerine duyduğu özlemi dile getirmiş; yaşanan toplumsal dönüşümle birlikte yitirilen manevi değerleri hatırlatmak maksadıyla onları ideal birer mekân olarak okuyucunun dikkatine sunmuştur. Yukarıda yer verdiğimiz satırlardan yazarın, insanları birbirine yabancılaştırarak onları tesanüt ve komşuluk gibi kavramlardan uzaklaştıran apartman hayatına hapseden yeni yaşam düzenine karşı çıktığı anlaşılabilir. Dolayısıyla apartman imgesinin, Semiha Ayverdi'nin romanlarında da olumsuzlanan bir unsur olarak karşımıza çıktığı ifade edilebilir.

Demirtaş Ceyhun'un **Apartman** adlı eserinde ise şehirleşme olgusunu simgeleyen bir konut türü olarak apartman, belirli bir tarihsel süreç içerisindeki sosyal gerçekliğin taşıyıcısı olma niteliğiyle ele alınmıştır. Eser, Demokrat Parti'nin yürürlüğe koyduğu liberal ekonomi politikalarının Türk toplumunun sosyokültürel ve ahlâkî değerlerini köklü bir erozyona uğrattığı 1950-1960 arası dönemden itibaren gözlemlenmeye başlanan değişim ve dönüşümü, apartman imgesi çevresinde tasvire yönelmektedir. Bu dönemde apartman, alafrağa tutkusunun, çözülmeye yüz tutan aile içi ilişkilerin, yok olan komşuluk münasebetlerinin, kültürel yabancılaşmanın ve çarpık kentleşmenin sembolü durumundadır. Apartman olgusu, Demirtaş Ceyhun'un yazınında Demokrat Parti dönemi eleştirisi ile birleşmektedir. Bunun nedeni, yazarın benimsediği dünya görüşünün kendisine kazandırdığı ideolojik yönelimde aranmalıdır.

---

⁴³³ Semiha Ayverdi, *a.g.e.*, s. 37.

“Bir konut tipi olarak apartmanın ya da gecekondunun değişik toplumsal ve tarihsel kesitlerde ortaya çıkışı ile bu toplumsal ve tarihsel kesitlerin insanları arasında yapısal koşutluklar kurmak, Demirtaş Ceyhun hikâyeciliğinin önemli özelliğidir. Kuşkusuz bununla, Demirtaş Ceyhun’un, ilk kez bu doğrultuda bir yaklaşım getirdiğini söylemek istemiyorum. Memduh Şevket Esendal’ın “Ayaşlı ve Kiracılar”ı ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Kiralık Konak”ı, Türk toplumunun belirli dönüşüm evrelerinde insan tipleri ile konut tipleri arasında koşutluklar kuran romanlar sayılabilir. Memduh Şevket Esendal olsun, Karaosmanoğlu olsun, salt bu doğrultuda koşutlukları saptamakla yetinmemişler, bu tarihsel olgudan bir anlatım gereci olarak yararlanabilmek için, belirli bir konut tipini, yaşanan toplumsal dönüşümün simgesi olarak kullanmışlardır. Ayaşlı ile Kiracıları’nda oda oda kiraya verilen apartman, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kentleşmeyi hazırlayan toplumsal tabakalaşmaların; Kiralık Konak ise üst üste gelen uygarlık değişiklikleri dolayısıyla kopan aile ilişkilerinin simgesidir. Demirtaş Ceyhun, Ayaşlı ve Kiracıları’nda olduğu gibi (ama oda oda değil, bu kez daire daire) kiraya verilen bir apartmanı, özellikle Demokrat Parti iktidarı ile gelişen çarpık kapitalistleşmenin simgesi olarak kullanmaktadır.”⁴³⁴

Demirtaş Ceyhun, *Yeni Ortam* gazetesinde neşredilen bir söyleşisinde **apartman** olgusunu bir tür “sembol” olma niteliğiyle kullandığını belirterek, onu “kapitalist düzenin tüm hastalıklarını barındıran tipik bir simge” olarak addetmektedir:

“... Apartman’ı bir devir simgesi olarak kullandım. Apartman bence, toplumumuzun kendine özgü bir olgusu değildir. Batı emperyalizminin zorlamasıyla oluşan (Yves Lacoste’un deyimiyle, ‘piçleşmiş’) kapitalist düzenin bütün hastalıklarını bünyesinde taşıyan çok tipik bir simge...

⁴³⁴ Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 101.

Apartman olgusunun toplumumuza ne denli yabancı olduğu, insanımızın bu olguya bir tepkisi diye yorumladığım gecekondu gerçeğinden de anlaşılmaktadır bence. Gecekonduyu insanlarımızın bilgisizliği, parasızlığı v.b. nedenler yüzünden doğmuş bir gerçek şeklinde değerlendirmek gerekir. Çünkü sanayi toplumlarının bir eseri olan apartmanı biz, tepeden inme getirmiş ve bir çeşit çember gibi insanlarımızı cendereye sokmuşuz. Yani bir apartman ahlâkı yokken kır ahlâkı ile apartmanlarda yaşamaya başlamışız. Bu nedenle de apartman, içinde yaşadığımız anın, bence tipiğidir...”⁴³⁵

Demirtaş Ceyhun yukarıda yer verdiğimiz satırlarda, Türk toplumunun doğal akışı içinde seyreden sağlıklı, planlı ve öngörülebilir bir kültürel dönüşüm safhası geçirmeden “tepeden inme” politik dayatmalarla batılı yaşam standartlarını benimsemeye zorlandığını ifade etmektedir. O’na göre Türk toplumu, apartman hayatının gerekliliklerini bir bütün halinde kavrayacak kültürel şuura kavuşmadan-bir başka ifadeyle yeterince *kentleşmeden*-birçok açıdan yabancı olduğu apartman bloklarında yaşamaya mahkum edilmiştir. “*Kır ahlâkı*” ile kentsel mekânda sürdürülen bu yaşam, kaçınılmaz olarak birtakım paradoksal durumların, toplumsal ihtilafların ve kültürel çatışmaların meydana gelmesine zemin hazırlayacaktır. Dolayısıyla apartman olgusunun, Türk toplumunun kentleşme deneyimini tanımlayan önemli sembollerden biri olarak değerlendirebilmek mümkündür.

Yazarın *Apartman* adlı eserinde, bu tür bir sembolleştirmenin varlığına sıklıkla rastlamaktayız. Zira kentleşmeye bağlı olarak çözülen sosyal ilişkiler, aile kurumunda görülen sapma ve değişiklikler, gittikçe önemini yitiren komşuluk münasebetleri, çevre kirliliği ve benzeri sorunlar, “*apartman*” olgusu etrafında sunulmaktadır. Apartman olgusu ayrıca, ekonomik gelir düzeyine dayalı olarak teşekkül eden farklı toplumsal tabakalar arasındaki sınıf çatışmasının da belirgin bir sahnesi durumundadır. Köylü ile kentlinin, zengin ile fakirin, amir ile memurun

⁴³⁵ Demirtaş Ceyhun, “Apartman” *Yeni Ortam Gazetesi*, 29 Ekim 1974, s. 24.

fiziksel kademelenmeye bağlı olarak ayrıştığı apartman, sıkı bir ast-üst ilişkisinin yarattığı hiyerarşik silsileyi de gözler önüne sermektedir.

Eserde ele alınan Mankalyalı apartmanının üst katlarında, varlıklı bir paşazade olan Esat Bey ile gümrük komisyoncusu Rıza Bey, bodrum katında ise apartmanın kapıcısı Şamid ve karısı Güllü yaşamaktadır. Apartmanın yerleşim düzenini şekillendiren bu örgütlenme planı, kahramanlar arasındaki sosyal statü farklılığını da ortaya koymaktadır. Bu niteliğiyle apartman tipi konut, kentli nüfusu oluşturan bireyler arasındaki sınıfsal farklılıkların ve kast düzeninin şematize edilmiş görüntüsünü dikkatlere sunan bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle Ceyhun, birbirinden farklı sosyal sınıf, ideolojik eğilim ve etnik kökenlere mensup tipleri müstakil bir apartmanda bir araya getirerek kentli nüfus yapısının ayırt edici özelliklerini gözlemleyebileceğimiz bir mozaik yaratmıştır.

Romanda yer verilen kahramanların tamamına yakını apartman hayatından ve apartman blokları etrafında oluşan yeni şehir kültüründen müştekidir. Bunların başında, Mankalyalı apartmanının sahibi Esat Bey gelmektedir. Eski bir paşazade olan Esat Bey, şehrin dört bir yanını hızla kuşatan biçimsiz beton yapıların ve üst üste binmiş apartmanların gelişimi karşısında, sık sık çocukluk yıllarında yaşadığı köşk hayatını yad eder. Köşklerinden aşağıya doğru uzanan koruluk boyunca sıra sıra dizili ıhlamur, atkestanesi ve çitlembik ağaçlarıyla kaplı doğal doku içerisinde geçirdiğı çocukluğu ile içinde bulunduğu dönemi mukayese ederek modern insana dair çıkarımlarda bulunur:

“... Otların yapraklarındaki çiğler, şebnemler yalnızca su olmasa gerek. Nice yıl var ki, görmedim. Nasıldı? Otların özünden bir şeyler vardır onlarda mutlaka. Şu

taş yığınınına bak bir de. Uygarlık bu mu? Allah kahretsin böyle modernleşmeyi. Hani insanlar kendi elleriyle gömüyorlar kendilerini, elleriyle yaptıkları bu mezara...’’⁴³⁶

Esat Bey, modernleşme/uygarlaşma adına inşa edilen yeni yaşam tarzını benimseyememektedir. O’na göre taş yığınları arasında yaşayan kent insanı, kendisini doğanın nimetlerinden ayıran apartman bloklarına yerleşerek diri diri mezara gömülmüştür. Esat Bey, bu durumun başlıca müsebbibinin Menderes ve Demokrat Parti iktidarının ürettiği liberal politikalar olduğunu düşünmektedir:

“... Şu Menderes’e saygı mı duymak gerek, yoksa küfür mü etmek, bilemiyorum-dedi sözcüklerin üzerine basa basa. Onun karşısında ellerinin titremesinden utanıyormuş gibiydi-. İstanbul’daki bu bozulmanın sorumlusu Menderes mi, yoksa son günlerin moda deyimiyle, bu bir diyalektik zorunluluk mu? Her ne ise işte... İstanbul, İstanbul olmaktan çıktı... İstanbul elimizden gitti artık...

- Haklısınız efendim-dedi şoför.

- Mustafa Kemal, bu milletin kılığını değiştirmişti. Daha doğrusu insanları birer birer ele alıp, batılı bir kılığa sokmuştu. Menderes ise işi bir adım daha ileri götürdü. Kişileri değiştirmeyi yeterli bulmadı, ailelerin de kılığını değiştirdi. Apartmana soktu onları. Ahşap ev içindeki, bağ, bahçe içindeki geleneksel Türk ailesini, kısa bir zorlamayla, aldı, apartman ailesi yaptı. Nefret ediyorum bu apartmanlardan, biliyor musun? Bizdeki bu yeni tip apartman hayatından nefret ediyorum...’’⁴³⁷

⁴³⁶ Demirtaş Ceyhun, *Apartman*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 36.

⁴³⁷ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.*, s. 40-41.

Konak Tipi Konut → *Geleneksel Türk Ailesi*

Apartman Tipi Konut → *Modern Türk Ailesi*

Demirtaş Ceyhun da, “konak-apartman” ikilemini, Türk aile yapısının geleneksel çizgisinden uzaklaşarak modern ve batılı bir görünüme kavuşma sürecini anlatan bir çatışma alanı olarak görmektedir. Buna göre “bağ, bahçe içindeki geleneksel Türk ailesi”, Menderes hükümeti tarafından “apartman ailesi” haline gelmeye zorlanmıştır. Eserin bu bölümünde Esat Bey karakterinin, yazarın şahsî görüşlerinin tercümanı olarak kimlik kazandığını görüyoruz. Zira Esat Bey adlı kahraman ile özel şoförü arasında geçen yukarıdaki diyalog, doğal akışı içerisinde gelişen samimi ve gerçekçi bir konuşmadan ziyade birtakım ideolojik telkinleri duyurmaya yönelik, resmî ve yapay bir üslup içermektedir.

“... Yahudiler yapardı böyle işleri eskiden. Aynı binada oturup da tanışmamak, konuşmamak... Yeni bir ahlâk olsa gerek bu. Apartman ahlâkı... Şehir ahlâkı... Demokrat Parti döneminin bir mirası mıdır bu bizlere, nedir? Bu apartman hayatı mı böyle sevgisiz yaptı bizleri? Böyle hodbin yaptı?..”⁴³⁸

Esat Bey, apartmanlaşma olgusunu kent hayatı içerisinde yaşanan kültürel ve ahlâkî çözümlenin sembolü olarak görmektedir. O’nun bu tespiti, yazarın görüşlerine de önemli ölçüde paralellik teşkil etmektedir. Eserin son kısmında Esat Bey, apartmanın dairelerinden birini kiralamak üzere kendisine başvuran devrimci gençlerle gerçekleştirdiği sohbet esnasında da, çarpık kentleşmenin yarattığı yapısal bozuklukların sorumlusunun Demokrat Parti iktidarı olduğu yönündeki düşüncesini yineler:

---

⁴³⁸ Demirtaş Ceyhun, *a.g.e.*, s. 43.

“... Çarpık, bozuk bir değişime uğradık bence. Bana sorarsanız, bizi bize yabancılaştırdılar. Bu apartmanın yerinde köşkümüz vardı. Tam karşımızda da Hüseyin Cahit Bey’in köşkü... Hüseyin Cahit Bey’in köşkünü yıktıkları gün sanki kalp krizi geçirmiştim. Öylesine sıkıldı ki içim. Müthiş sarsıldım. Bir on yaş ihtiyarladım diyebilirim. Ama şimdi diyeceksiniz ki bu bozulmaya, bu çarpık değişmeye karşı çıkabildin mi? Ne gezer? Bu türedi müteahhitler, benim de ağzımdan girip burnumdan çıktılar. Köşkümüzü, daha doğrusu geçmişimi, ellerimle yıkturdular bana. Yapsatçı mı diyorlar, ne diyorlar hani? İşte, bu kafese hapsettik kendimizi ellerimizle. Mimarı mı kim bu apartmanın? Canım mimarı mı olurmuş böyle yapıların? Yaluların, köşklerin mimarı kimse, bu apartmanların da mimarı o. Yani anonim. Bence binalar, toplumların içinde buldukları durumu en sahik gösteren aynalardır. Yani anonim mimari dediğimiz şey. Bence Mimar Sinan diye bir mimar yoktur, ama Osmanlı toplumunun bir Mimar Sinan dönemi vardır. Sözü gelişi, Osmanlıları yalılardan, köşklere tanıyabiliriz. Öte yandan, Demokrat Parti döneminin sembolü nedir diye sorsanız bana, hiç duraksamadan apartman derim. Bakın şu apartman dünyamıza, ne durumda olduğumuzu anlayın. İşte kuzum, Demokrat Parti bizi yalıdan, köşkten, daha doğrusu bahçeli ahşap evden çıkardı, bize sormadan, sonra tuttu, batıdan bir apartman modeli getirdi, itiş kakış içine tıktı. Nefret ediyorum şu apartmanlardan nefret. Lafından bile nefret ediyorum. Şu sokakların haline baksanıza... Apartman sokağı...”⁴³⁹

Köylerden kentlere yönelen göç hareketlerinin yoğunlaştığı ve kentleşme sürecinin hız kazandığı 1950’li yılların Türkiye’inde yaşanan toplumsal değişim, birçok sosyolog ve tarihçi tarafından bir tür dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. On yıllık **Demokrat Parti** iktidarının kapsadığı zaman dilimi içerisinde yaşanan sosyal değişimin en önemli boyutunu teşkil eden kentleşme, ülkemizde liberal ekonomi politikaları ekseninde olgunlaşmış bir süreci ifade etmektedir. 1965 yılında çıkarılan **Kat Mülkiyeti Kanunu**, başta Ankara olmak

⁴³⁹ Demirtaş Ceyhun, a.g.e., s. 61-62.

üzere bütün kentleri etkilemiş, böylece aynı parselde birden fazla sahipliğe izin verilmiş, bir anlamda bugün bütün kentlerimizi saran apartmanlaşmanın önünü açmıştır.⁴⁴⁰ Apartmanlaşma-başka bir deyişle geleneksel Türk ailesinin konak yaşantısını terk ederek batılılaşmayı simgeleyen apartman tipi konutlara yerleşmeye başlaması-sosyal zaman bakımından 1950’li ve 60’lı yılları merkeze alan romanların kurgusal bütünlüklerini oluşturan önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu noktada kimi yazarlarımız konak ya da köşk tipi konuttan apartman hayatına geçişi, politik bağlamından ayırmak suretiyle müstakil bir olgu olarak ele alırken, kimi yazarlarımız ise bu dönüşüm evresinin ideolojik ve siyasal boyutunu vurgulama ihtiyacı duymuştur. Nitekim Memduh Şevket Esendal ve Orhan Pamuk’ta *konak-apartman* ikilemi, ailelerin özel yaşantılarını merkeze alan lokal bir bilinçle müşahede edilirken Demirtaş Ceyhun’da bu sorunun politik temelleri üzerinde durulmaktadır.

Apartman, mütedeyyin aileler için yerleşik dini, toplumsal ve ahlâkî değerleri tehdit eden bir imge niteliğindedir. Bilhassa İslamî değerler etrafında şekillenen muhafazakar yaşam tarzını benimsemiş kesimler, şehirleşmenin; dolayısıyla ahlâkî dejenerasyon ve kültürel çözümlenin sembolü olarak gördükleri apartmanın yaşam alanlarından tecrit edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Zira apartman dini ve örfi değerlerine yabancılaşmış, “*asrî*”, “*sapkın*”, “*eğlence düşkünlü*” şehirlinin yaşam biçimini temsil eden olumsuz bir örnektir. Muhafazakâr kesim, kendisini ve sonraki kuşakları etkileyerek dönüşüme uğratabileceğini öngördüğü bu örneği tüm yönleriyle tasfiye etme çabasına girişmiş durumdadır. Şule Yüksel Şenler, **Huzur Sokağı** adlı romanında hızla şehirleşen ve gerek kültürel gerek fiziksel açıdan önemli dönüşümler geçiren 1960’lı yılların İstanbul’unda, muhafazakâr yaşam tarzını sürdürmeyi başarmış ender sokaklardan birinin panoramasını sunmaktadır. Huzur Sokağı ismiyle anılan bu mahalle, kendisini şehirleşmenin tüm olumsuz sonuçlarından soyutlamış, İslamî değerlerin hüküm sürdüğü, yoksul fakat mutlu; mazbut, mütevazı, faziletli ve dindar ailelerin yaşadığı bir yerleşim olarak tasvir

⁴⁴⁰ Ruşen Keleş-Bülent Duru, “Ankara’nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXII, Sayı: 259, Ankara 2008, s. 37.

edilmektedir. Sokak, her yönüyle İstanbul'un geri kalanından izole edilmiş kendine has bir yaşam alanı hüviyetindedir. Şehrin açgözlü, muhteris, eğlence ve safahat düşkününü insan tipi ve onun yaşattığı “asri” değerler Huzur Sokağı'ndaki bakir yaşantıya sirayet edebilmiş değildir.

“İstanbul’un kenar semtlerinden birinde kırık dökük, irili ufaklı ahşap evlerin sıralandığı, dar ve küçük bir sokakta başlamıştı her şey. Yağmur yiye yiye tahtaları aşınmış, her rüzgâr esişte yıkılıverecekmiş intibai uyandıran, kırılan camların yerine sararmış gazete kağıtları yapıştırılmış, rengi solgun, yer yer yamalı, basma perdeli evleri ile ‘Huzur Sokağı’nın fakir bir sokak olduğu ilk bakışta anlaşılırdı...

Sakinleri, kanaat ve huzur içinde yaşayan, zenginlik ve debdebede gözleri olmayan mümin ve mütevazı kimselerdi. Bu mütevekkil, asil insanlar, bütün fakr u zaruretlerine rağmen yaşayış tarzlarından gayet memnun, içinde buldukları hayat şartlarından dolayı da o derece müsterihtiler...

Bu sokak, adeta yılların tahribatı ile asli veçhesini kaybetmiş, maddeci ve materyalist insanların hırs ve ihtirasları üzerine inşa edilmiş, yeni ve modern İstanbul’un bir parçası değil de, Osmanlı devrinin bütün ince ahlâk ve faziletini sinesinde yaşatan ve sanki şu tefessüh etmiş cemiyetle bütün bağlarını koparmış, asude bir köşeydi...

Herkeste köklü bir gönül birliği vardı... Herkes birbirine karşı sonsuz bir sevgi, derin bir muhabbet, samimi bir kardeşlik, candan bir bağlılık duyardı... Komşuluk münasebetleri öylesine kuvvetliydi ki şairin, ‘Ferde raci şadmeden efrad olurmuş lerzedar! Dediği gibi, sokak sakinlerinden bir kişiye veya aileye gelen herhangi bir musibet ve felaket, bütün sokağın derdi ve elemi olur, felaketzedeye yardımcı olmak, onu teselli etmek, derdine derman olmak için herkes birbiriyle göz yaşartıcı bir fazilet yarışına girişirdi...

Hasılı, İslam ahlâk ve yaşayışının topyekun iflas ettiği şu bozuk cemiyet içinde bu sokak, tesanüt, teavün, ittihad, ittifak ve uhuvvetin abideleştiği bir fazilet,

*bir asalet, bir şecaat otağı, kalpleri birbirini için çarpan insanlardan müteşekkil, sarsılmaz bir aile ocağıydı...*⁴⁴¹

Yazar, idealize ettiği yaşam tarzını Huzur Sokağı adını verdiği bu izole yerleşim alanının sınırları arasında somutlaştırmıştır. Ahlâkî erdemleri ön planda tutan, İslamî öğretiler etrafında bir araya gelerek Osmanlı kültürünü tüm cepheleriyle yaşatmaya devam eden bu faziletli ve dindar insanlar öz değerlerini, kendilerini dış etkilerden uzak tutarak korumayı başarmışlardır. Huzur Sokağı, şehir hayatının yarattığı ahlâkî ve kültürel yozlaşmadan hiç etkilenmemiştir. Fiziksel mekân itibariyle şehir sınırları içinde kalsa da yaşam tarzı, sosyokültürel değerleri ve geleneksel yapısıyla Huzur Sokağı şehirden bağımsız bir monoblok, sınırları ihlâl edilemez müstakil bir yerleşimdir.

*“Hayatın dert ve meşakkatlerinden, cemiyetin, süfliyyat ve rezaletlerinden kurtulmak, huzurlu ve asude bir hayat yaşamak isteyenler için, şu koca şehrin içinde Huzur Sokağı ideal bir köşeydi... Gerek estetik manzarası gerekse sakinlerinin ahlâk ve karakteri bakımından bu sakin sokağın, komşu bulunduğu yan ve arka sokaklarla dahi irtibatı yok gibiydi...”*⁴⁴²

Söz konusu sokak, Şule Yüksel Şenler’in roman vasıtasıyla okuyucuya aktarmak istediği ideolojik ve ahlâkî telkinleri bir bütün halinde bünyesinde barındıran kusursuz bir yaşam modelini temsil etmektedir. Karakter çiziminde gösterilen sübjektif tavır, aşırı ölçüde idealize edilmiş tipler, olay ve durumlar karşısında yazarın kalemine açık bir biçimde yansıyan tarafgirlik eğilimi, eserin angaje roman kategorisine dahil edilerek değerlendirilebileceğini göstermektedir. Yazarın kendisiyle gerçekleştirilen bir röportajda, “... ne de olsa Huzur Sokağı nice nice hidayetlere vesile olsun, temiz, dürüst, imanlı, ahlâklı nesiller yetişsin diye

⁴⁴¹ Şule Yüksel Şenler, *Huzur Sokağı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 5-6.

⁴⁴² Şule Yüksel Şenler, *a.g.e.*, s. 44.

yazıldı,”⁴⁴³ cümlesiyle dile getirdiği bu gerçek, romanın müdahaleci bir anlayış çerçevesinde kaleme alındığını da doğrulamaktadır. Romanın başlıca mekânı olarak seçilen Huzur Sokağı, Şenler’in çoğunlukla aşırı boyutlara varan didaktik yazın anlayışına uygun, idealize edilmiş bir yaşam biçimini ortaya koymaktadır.

Romanın başkahramanı Bilal’in yaşadığı evin hemen karşısına yüksek bir apartman bloğunun inşa edileceği haberinin duyulmasıyla sokak sakinleri, yıllardır muhafaza ettikleri mazbut, dingin ve faziletli yaşantılarının tehlikeye düşeceğinden endişe duymaya başlarlar. İnşa edilecek apartmana taşınacak “asri” ve “modern” ailelerin gençlerine, çocuklarına ve kadınlarına olumsuz örnek teşkil edebileceğini düşünen Huzur Sokağı sakinleri, kendi aralarında toplanarak müstakbel komşularının yaşam tarzlarına hiçbir şekilde meyletmemeye karar verirler. Romanın bu bölümünde apartman olgusunun, toplumun muhafazakâr kesimleri nezdinde de olumsuz bir algı yarattığı görülmektedir:

“- İyi ya işte... Biz de size burada kocaman bir oyuncak hediye hazırlayacağız... Ha... Ha... Haaa... Apartman yapacağız evladım buraya, apartman... Anladın mı şimdi?

Adamlar tekrar arabaya binip uzaklaştılar. Çocuklar, ellerinden oyuncakları alınmış gibi, hatta daha büyük bir şaşkınlık ve mahzunluk içinde kalmışlardı. Bilal, olanları pencereden seyretmekteydi. Nihayet çocuklardan biri ağlamaklı bir sesle:

- Bilal ağabey, gördün mü işi? Biricik sahamızı bile çok gördüler bize. Buraya apartman kuracaklarmış, diye bağırdı.

Bilal’in boğazına bir düğüm tıkanmıştı sanki... Gözleri buğulu buğulu. Birden, gözlerinin önünde çocukluğu canlandı... Aynı arsanın içinde kendi yaşlıları

---

⁴⁴³ Tuğba Kaplan, “Kitabım Dizi Olmuş Televizyondan Öğrendim”, *Zaman Gazetesi*, 11 Ağustos 2012, s. 11.

ile hoplayıp zıpladığı, saklambaç, körebe, köşe kapmaca oynadığı renkli çocukluk günleri... Mesut, gamsız, neşeli, hayat dolu günler...

Evet, onun da çocukluğu bu emektar arsada geçmişti... Şimdi bu sevimli arsanın yerini, soğuk ve ruhsuz bir taş yığını alacaktı demek!”⁴⁴⁴

“Soğuk ve ruhsuz bir taş yığını” olarak görülen apartman, Huzur Sokağı’nın estetik dokusunu bozacağı gibi, mahalle ahalisinin manevi değerlerine ters düşen yaşam tarzıyla çocuklar ve gençler için de olumsuz örnek teşkil edecektir. Bilal ile annesi arasında geçen aşağıdaki diyalog, muhafazakâr kesimin “*ecnebi yaşam tarzı*”nın sembolü niteliğindeki apartman imgesini önemli bir tehdit olarak algıladığını göstermektedir:

“- Ah yavrum, yalnız onların mı? Bu apartman meselesi ortaya çıktığından beri, ne kadar birbirimizden saklasak da senin de benim de ağzımızı bıçak açmıyor...

- Ben bir yana ama anneciğim, apartmanın yapılışı seni niçin bu kadar üzüyor?

- Neden olacak a evladım? Bizler fakir fukara insanlarız. Şu kırık dökük evler içinde bir saray gibi yükselen bu apartmana taşınanlar kim bilir bizleri ne kadar hakir görecekler ve bize nasıl yüksekte bakacaklar... Yani anlayacağın, sokağın tadı tuzu kaçacak...

Bilal, elindeki kitabı kapatıp doğruldu:

- İlahi benim biricik anam, dedi. Sen bunca zamandır tatlı canını demek bunun için üzüyordun. Sen bilir misin ki anacığım, onlar bütün lüks ve debdebeli yaşayışlarına rağmen aslında ne zavallı, ne acınacak insanlardır? Onların muhteşem döşenmiş salonlarda, kristal avizeler altında, lake yemek masalarında gümüş çatal ve bıçaklarla yemiş oldukları yemekler, emin ol bizlerin şu fakir çatı altındaki

⁴⁴⁴ Şule Yüksel Şenler, *a.g.e.*, s. 44.

fakirhane yer sofracığımızda yemiş olduğumuz yemekler kadar lezzetli değildir... Bu apartmanın mütevazı sokağımıza dikilişinden dolayı benim duymuş olduğum üzüntüye gelince, senin düşüncelerinde tamamen zıt istikamette... Evet, bu apartman Huzur Sokağı'nın huzurunu kaçıracaktır. Ama hangi cihetten? Bir kere şayet daireleri satın alacak olanlar yaşayışları ile ecnebilere farksız ailelerdense, her şeyden evvel İstanbul içinde her nasılsa bozulmadan kalabilmiş, eski örf, adet ve ananelerine sadakati sarsılmamış, kıymetli ahlâk ve faziletlerin değerlerini aynen muhafaza edebilen, memleketin yegâne sokağı olarak iftihar edip üzerine titrediğimiz şu emsalsiz ve mütevazı sokağımız için bu apartman zarar üstüne zarardır... Zira bizim çocuklarımız onların çocuklarını, bizim genç kızlarımız onların genç kızlarını, bizim hanımlarımız da onların hanımlarını göre göre, zamanla sokağımız, bugünkü veçhesini kaybedip, farkına varmadan tedrici bir bozuluşa gidecektir...’’⁴⁴⁵

Bilal karakteri, geleneklerine bağlı, dini ve manevi değerlere önem veren iman sahibi bir üniversite öğrencisidir. Romanda yazar tarafından açık bir biçimde tüm yönleriyle olumlanan bir kimliğin taşıyıcısı olan Bilal, mahallelerine inşa edilecek apartmanın neden olabileceği muhtemel sorunların farkına önceden vararak bu husustaki görüşlerini annesiyle paylaşmıştır. Huzur Sokağı'nda yaşatılan manevi, örfi, dinî ve ahlâkî değerlere ters düşen alafranga yaşam tarzlarıyla müstakbel apartman sakinleri, yaşam alanlarının yıllardır süregelen düzenini bozacak, birtakım kültürel ihtilafların doğmasına neden olacaktır. Bilal, sokağın sakinlerini inşa edilen apartmana taşınacak daire sahipleriyle kuracakları ilişki konusunda uyarmak için mahalleliyi namaz sonrası camide bir araya getirir. Huzur Sokağı ahalisine hitaben gerçekleştirdiği konuşmada komşularını, kendilerine “yüksekten bakacak” apartman sakinleri karşısında “aşağılık duygusu”na kapılmamaları konusunda ikaz eder.

“... Şimdi sokaklarında kurulan bu büyük apartman, Bilal'in gözünde bir veba mikrobuna kadar tehlikeli olarak görünmekte, yılların yıpratamadığı Huzur

⁴⁴⁵ Şule Yüksel Şenler, a.g.e., s. 54.

Sokağı için bu binanın, ileride pek çok zararlar tevlid edeceğini düşünerek imanlı gencin üzüntüsü her an biraz daha artmaktaydı...

Derhal karar verdi. Müezzin Sadi Hoca'ya düşüncelerini açtı. Ve fikrinin hoca tarafından da tasvip ve takdirle karşılanması üzerine harekete geçip apartmana henüz kimse taşınmadan, bir gece yatsı namazından sonra bütün sokak sakinlerini camide bir araya toplayarak birkaç merdivenle çıkılan minbere çıkıp oturdu.

Bilal:

- Allah'ın ve Resulullah'ın selamı üzerinize olsun, diyerek sözüne başladı:

- Sokağımızın asil fertleri olan muhterem kardeşlerim, ağabeylerim, yengelerim ve kız kardeşlerim! Bugün sizleri olağanüstü bir şekilde camimizde toplamam, muhakkak ki haklı olarak hayret ve merakınızı mucip olmuştur. Bir an evvel mevzua girmek suretiyle meraklarınızı zail etmeye çalışacağım. Evvela hepimizin bildiği bir husustur ki, içinde yıllar yılı eksilmeyen bir huzurla yaşadığımız, dert, felaket, üzüntü ve sevinçlerimizi hep birlikte paylaştığımız bu sokak, şu ahlâken her gün biraz daha bozulmakta olan cemiyetin süfliliği arasında eski fazilet devrinden kalmış paha biçilmez bir antika hükmündedir... Biliyorsunuz, sokağımıza, mütevazı evlerimiz arasına yeni bir bina, büyük ve modern bir apartman kuruldu. Allah, sokağımız için hayırlı etsin. Temenni edelim ki buraya taşınanlar, bu sokak sakinlerinin mazbut yaşayışına zıt düşünceli ve hareketli insanlar olmasınlar. İmanlı, mukaddesatçı, muhafazakar insanlar olarak bizlere komşu olsunlar. Ancak bugünkü cemiyet içinde 8-10 dairesi bir apartmanın bütün dairelerinin de imanlı ve muhafazakar insanlar tarafından satın alınması, maalesef hemen hemen imkânsız bir şeydir. Bu bakımdan, taşınacakların ekseriyetinin kozmopolit, yani maneviyattan habersiz, Garb taklitçisi olabileceğini hesaba katarak, güzel sokağımızın asil

çehresinin zamanla değişebileceği endişesi içinde bazı mevzulara temas etmek yerinde olacaktır...

Şuna şimdiden muhakkak gözüyle bakabiliriz ki apartmana taşınacak kimselerin çoğu bizlere yüksekte bakacak, bizleri hor görmeye kalkacak ve hatta giyim, kıyafet, hareket ve düşüncelerimizden dolayı bizi küçük görüp, alaya dahi almaya cüret edecekler...’’⁴⁴⁶

Apartmanın inşa edilmesi, sokakta iki ayrı toplumsal kutup oluşturmuş gibidir. Yazar, eserde bir taraftan ortak değerleri paylaşan insanların bir araya gelerek oluşturduğu ve homojen bir bütünlük olarak karşımıza çıkardığı Huzur Sokağı ahalisine yer verirken, öte taraftan bu bütünlüğü bozan, romanın başkahramanı Bilal’in deyimiyile “*maneviyattan habersiz*”, “*kozmopolit*”, “*Garb taklitçisi*” apartman sakinlerini karşıt güç olarak konumlandırmıştır. Romanda, bu iki zıt kutup arasındaki ayrımlar üzerinde durulurken, özellikle inanç hususundaki karşıtlıkların altı çizilmektedir. Başta Bilal olmak üzere tüm sokak sakinleri, apartmana taşınan yeni komşularını ahlâk yoksunu, İslami değerlerden büsbütün uzaklaşmış, kılık-kıyafet ve davranış biçimleriyle edepten nasibini almamış insanlar olarak telakki etmektedir. Şehir hayatının çürüyen yüzü, bu insanların yaşantılarında tam manasıyla ifadesini bulmuştur. Buna mukabil Bilal, kendisi de bizzat bu insanlardan biri olan apartman sakini Feyza Hanım’a âşık olur. Yaşadıkları karşılıklı aşk, bu iki genci araçlar kanalıyla birbirlerine haber göndermeye teşvik eder. Ancak Bilal, kentli ve asri bir kız olarak gördüğü Feyza Hanım’la izdivaç gerçekleştirme hususunda ikileme düşmüştür. Bilal, mensubu bulunduğu dinin emir ve buyruklarına tam anlamıyla itaat eden, iman sahibi, mazbut bir kızla hayatını birleştirmek istemektedir. Buna karşın gönlünü kaptırdığı Feyza Hanım şuh, müstehzi, modern ve başı açık bir genç kızdır. Bu özellikleriyle Bilal’in ideal eş tanımının dışında kalmaktadır.

---

⁴⁴⁶ Şule Yüksel Şenler, *a.g.e.*, s. 57.

“... Bilal, başını iki eli arasına aldı... Her halinden nefsiyle derin bir mücadele halinde olduğu belliydi. Kendisinde olan bu ani değişikliğe, bir tek bakış ve bir iki sözün ruhunda kopardığı fırtınaya bir türlü mana veremiyordu. Birbirlerine zıt his ve düşünceler içinde, şu kısacık müddet zarfında nasıl da benliği altüst oluvermişti. Birden bütün kalbiyle Rabbine sığınmak ihtiyacıyla dolup taşıtı:

- Ya Rabbim, dedi... Bana ne oldu böyle? O şımarık züppe kız neden birden benliğime hakim oldu? Yoksa sevgi denilen, aşk denilen şey, bu mudur? Lakin ben böyle bir kıza âşık olamam. Hayır hayır... Bu geçici bir histir. Eminim ki, yarın hiçbir şeyim kalmayacak. Onu hiç düşünmeyeceğim. Pencerelerine de bir daha bakmayacağım. Allah'ım sen yardım et, sen kolaylık ver...⁴⁴⁷

Bilal bir müddet kendini sorguladıktan sonra, aşkından vazgeçerek Feyza ile evlenmemeye karar verir. Bu kararı almasında etken olan başlıca neden, yaşayış tarzları arasındaki bariz farklılıktır. Yazarın Bilal ve Feyza aracılığıyla, iki farklı ideolojik temsil arasındaki çatışmayı dikkatlere sunmayı amaçladığı düşünülebilir. Bilal tarafından temsil edilen muhafazakâr halk zümresi, apartman hayatını benimseyerek geleneksel değerlerine yabancılaşmış batı hayranı modern kentliyi ve onun temsil ettiği değerleri yadırgamaktadır. Söz konusu değerler İslamî kaidelere uymadığı gibi, Türk toplumunun geleneksel yaşam tarzını belirleyen ilke ve esasların da dışında kalmaktadır. Bu nedenle Bilal, Feyza'yı kendisiyle yuva kurabileceği bir kadın olarak göremeyeceğine kanaat getirir. O'na karşı duyduğu derin aşkın tesirinden kurtulabilmek için bir başka kızla evlenir. Nihayetinde Bilal ile Feyza arasındaki aşk, vuslat vuku bulamadan sona ermiş olur. Bu yönüyle, görünüşte trajik bir kavuşamama hikâyesi ile neticelenen tipik bir aşk romanı olarak değerlendirilebilecek eserin tematik arka planında, Türk toplumunun kentleşme hareketleri paralelinde geçirdiği sosyolojik dönüşümün yarattığı kültürel çatışma

⁴⁴⁷ Şule Yüksel Şenler, *a.g.e.*, s. 67.

olgusunun varlığına rastlarız. Yazar Bilal ile Feyza arasındaki aşkı, trajik bir ayrılıkla sonlandırarak, apartman hayatının Türk toplumunun dinî, geleneksel ve manevî değerleriyle hiçbir şekilde uzlaşamayacağı mesajını vermek istiyor gibidir.

Şule Yüksel Şenler, *Huzur Sokağı* romanında apartman olgusunu son derece olumsuz bir imge olarak ele almıştır. Yazarın eseri kaleme aldığı 1960'lı yılların Türkiye'sinde, bilhassa sanayileşmiş büyük şehirlerde oluşan yeni kültür ortamı ile birlikte burjuva yaşam tarzı ve alışkanlıklarının toplumsal alanda varlığını daha yaygın bir biçimde hissettirmeye başlaması, başta köylü göçmenler olmak üzere geleneksel değerlerine sahip çıkan kesimler üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır. Yazar, bu eser aracılığıyla özellikle mütedeyyin kesimin söz konusu değişim süreci karşısındaki duruşunu ortaya koymuştur. Kuşkusuz bu durumun oluşumunda, yazarın muhafazakâr dünya görüşü ile birlikte İslam felsefesine duyduğu hayranlığın da etkisi vardır.

Apartment olgusu, şehirleşme hareketleri açısından sembolik bir öneme sahiptir. Edebiyat tarihimizde bu olguya, dünya görüşleri ve ideolojik mensubiyetleri farklılık gösteren birçok yazarımız tarafından muhtelif açılardan yaklaşıldığı görülmektedir. Sol görüşlü yazarlar, apartmanı daha ziyade gelir adaletsizliği, eşitsizlik, yoksulluk, sınıfsal ayırım ve sosyal tabakalaşma gibi sorunlara dayalı olarak ele alırken, İslamcı yazarların eserlerinde bu olgu özellikle ahlâkî çözülmeye zemin hazırlayan alafranga yaşam tarzının merkezi mütalaa edilmektedir. Söz konusu yaklaşımların ortak noktası ise apartmanlaşma sürecinin, şehirleşme hareketlerine bağlı olarak teşekkül eden toplumsal değişimin ürünü olarak belirdiği düşüncesi ekseninde değerlendirilmiş olmasıdır.

Apartment, kimi romancılarımız tarafından da yalnızca estetik kaygılar göz önünde bulundurularak şehrin silüetini bozan bir unsur olma özelliğiyle ele alınmıştır. Bu noktada apartment tipi konut, kendisi üzerinden birtakım sosyolojik

çıkarımlarda bulunan toplumsal bir olguyu değil, kentsel dokuyu tahrip eden, çirkin görüntüsüyle kentin tarihî ve kültürel zenginlikleriyle mimari özelliklerini gölgede bırakan ve insanda boğuntu hissi uyandıran bir imge olarak değerlendirilmektedir. Apartman olgusunu toplumsal bağlamından soyutlayarak salt estetik eleştiri aracı haline getiren yazarlarımızın başında, Tezer Özlü gelmektedir. **Çocukluğun Soğuk Geceleri** romanında yazar, 1960'lı yıllara tekabül eden ilk gençlik yıllarının İstanbul'unu tasvir ederken, şehrin otantik atmosferini gölgede bırakan üst üste bindirilmiş apartmanların oluşturduğu olumsuz görüntüyü tenkide yönelir:

“... Güneşli günlerde mutfak sabah güneşiyle doluyor. Buradan Fatih Camii görünüyor. Sonraları yağma apartmanlar tüm görüntüyü kapatıyor. Her balkona atılmış eskiler, her pencereden yükselen bağırmalar, her evde çalınan radyoların şarkıları, sessiz hiçbir an bırakmıyor...”⁴⁴⁸

Yukarıdaki satırlarda birbiri ardına yükselen beton yapıların, İstanbul'un silüetini oluşturan estetik dokuyu görünmez kıldığını belirten yazar, romanın ilerleyen bölümlerinde apartman olgusu hakkında enfüsî yargılar vermektedir. Bu bölümlerde Özlü, apartmanlaşma süreci karşısındaki eleştirel tavrını daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

“... Mezarlığın önü bir gecekondu vadisiyle Haliç'e doğru iniyor. Çocuğumun arabasını sürerek mezarlıktan çıkıyorum. Yollar taş kaldırım. Çevredeki küçük gecekondualarda işçi aileleri barınıyor. İleride iç içe yükselen çirkin apartmanlara doğru yürüyorum...”⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ Tezer Özlü, *Çocukluğun Soğuk Geceleri*, s. 12.

⁴⁴⁹ Tezer Özlü, *a.g.e.*, s. 16.

Yazar Boğaz'ın Avrupa yakasında kalan sahil şeridi boyunca sıralanan eski ve köklü semtlerin görünümünü tasvir ederken şehir mimarisindeki hızlı değişimi de dikkatlere sunar. Balıkçı sandalları, tarihî yalıları, ahşap evleri ve yemyeşil ağaçlarıyla otantik bir tablo görünümündeki Kuruçeşme-Arnavutköy hattı, biçimsiz beton apartmanlarla kendine has doğal güzelliklerini yitirmeye başlamıştır:

“Kuruçeşme geçildi mi, deniz kıyısındaki evler Şölen Lokantası'nda biter. Burada Arnavutköy başlar. Deniz kıyısı boyunca demir korkuluklar uzanır. Yeniden başlayanyalılara dek... İlk yalının altında sabahları balıkçılar durur. Taze balık satarlar. Kıyı şeridi renk renk sandallarla doludur. Lodosla birlikte sandallar su yüzeyinde sallanır. İskelenin önüne çıkıldı mı yalıların ön cepheleeri görülür. Bazısı yeniden yapılmış, eski güzelliğini yitirmiş, bembeyaz boyanmış, bazısı eskimişliği içinde otantik tahta oymalarıyla daha gizli bir güzelliği yansıtır. Pencereleeri küçük saksılarda açan sardunyalılar süsler. İnsan başını kaldırdı mı, tepeleri, tepelerdeki yeşil ağaçları, ağaçlar içinde yer yer yiten, yer yer beliren tahta, eski evleri görür. Doğanın güzelliği, yeni yapılmış çirkin, beton apartmanların biçimsizliğini bile biraz siler...”⁴⁵⁰

Tezer Özlü, bu satırlar aracılığıyla İstanbul'un doğal dokusunun estetik bütünlüğünü bozmadığını ifade ettiği “*biçimsiz beton apartmanlar*”ın varlığını eleştirel bir yaklaşımla sorgulamaktadır. Şehrin, pitoresk bakımdan en ilgi çekici kesitlerinden biri olan Boğaz kıyısı ve çevresinde gelişen yapılaşmanın doğal doku üzerinde yarattığı tahribata işaret eden bir başka yazarımız da, Nedim Gürsel'dir. Yazar, başta **İlk Kadın**, **Mahmur Çiçeği**, **Boğazkesen** ve **Sevgilim İstanbul** adlı eserleeri olmak üzere, şehri anlatının başkişisi olarak kullandığı birçok yapıtında bu soruna temas etmiştir.

---

⁴⁵⁰ Tezer Özlü, *a.g.e.*, s. 62.

Fransa’da yaşayan ve kitaplarının bir kısmını Fransızca yayınlayan⁴⁵¹ Nedim Gürsel, kendisini ait hissettiği İstanbul’a duyduğu özlemi muhtelif eserleri aracılığıyla sıklıkla dile getirmektedir. *Sevgilim İstanbul*’da yazar okuyucuyu Paris, Moskova, Saint Petersburg, Atina, Marakeş ve New York gibi farklı şehirlerde yolculuğa çıkardıktan sonra, doğduğu kent olan İstanbul’a getirir. Yazarın muhayyilesinde İstanbul imgesinin özel bir yeri vardır. İstanbul, Gürsel için çocukluk hayallerinin, sevgili ve anne arayışının merkezi sembolü olmakla birlikte, aynı zamanda düşsel bir masal şehridir. Eserde, İstanbul’un masalsı atmosferini ve doğal dokusunu yok eden gelişmeler karşısında duyulan hayıflanmaya da rastlamak mümkündür.

“Kaç yıl oldu?.. Kaç yıl oldu denizine bakmayalı, insanların görmeyeli, sokaklarında, caddelerinde yürümeyeli, alanlarından geçmeyeli! Şimdi Paris’te Figuer Sokağı’nda, senden uzak, seninleyim...”⁴⁵²

Bununla birlikte Nedim Gürsel, *İlk Kadın* adlı eserinde tıpkı Tezer Özlü gibi, apartmanlaşmanın neden olduğu deformasyondan söz etmektedir. Eserin yazar-anlatıcısı, İstanbul’un 1453’te değil, bugün düştüğünü belirtir. Eserde bu iddia, şehrin beton yapılara boğulan cadde ve sokaklarının öz kimliklerini kaybetmeye yüz tutmuş oldukları düşüncesiyle desteklenmektedir. Anlatıcıya göre şehrin etnik, kültürel, dini ve kozmopolit yapısının çözülmeye uğraması, çok katlı yüksek binaların ve otellerin inşa edilmesiyle doğrudan ilgilidir. Bu münasebetle Nedim Gürsel’in yapıtlarında da apartmanlaşma/betonlaşma şehrin sosyokültürel, ekolojik ve mimarî dokusunu olumsuz yönde etkileyen bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Tahsin Yücel’in **Gökdelen** romanı da, şehirleşme sürecinin olumsuz öğelerinden biri olarak değerlendirilen apartmanlaşma/betonlaşma sorununa çevreci

⁴⁵¹ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 422.

⁴⁵² Nedim Gürsel, *Sevgilim İstanbul*, *Can Yayınları*, İstanbul 1997, s. 13.

bir duyarlılıkla yaklaşmaktadır. Yazar, “*kara mizaha ulaşan sayfalarında Türkiye’nin 17 Şubat 2073 yılında başlayan eski Marksist, ünlü avukat Cem Tezcan’ın, İstanbul’u New York gibi gökdelenle dolu, tabiatın bütünüyle ortadan kaldırıldığı bir şehir yapmak isteyen zengin müşterisi Karadenizli Temel Diker’in işlerini kolaylaştırmak için yargının özelleştirilmesi fikrini ortaya atması ve bunun basın, politikacı ve işadamlarının sayesinde başarılmasını hikâye eder. Bu acı yergide okuyucu, kendisine çok tanıdık gelen kişilerin ve davranışların 2073 yılında da iş başında bulunduğunu sezerek büyük bir karamsarlığa düşmektedir. Ele aldığı sembol ile Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nü andıran kitap, son yılların önemli eserlerinden biridir.*”⁴⁵³ Birçok açıdan distopik bir gelecek tasavvuru olarak karşımıza çıkan roman, İstanbul’un kentsel dokusunun gelecek 60 yıl içerisinde ne tür dönüşümlere uğrayacağına ilişkin tahminler de geliştirmektedir. Yazar bu tahminleri, İstanbul’u birbiri ardına inşa etmeyi tasarladığı gökdelenlerle New York’a benzetmeye çalışan Temel Diker adlı karakterin etrafında kurguladığı olaylara dayalı olarak sunmaktadır.

“... Bu New York’u çok beğendim, gavurlar çok güzel yapmışlar, adam gibi değerlendirmişler arsalarını, ben de bizim İstanbul’u ikinci bir New York yapacağım, demedi deme!..”⁴⁵⁴

Gökdelenlerin varlığı, tabiattan tecrit edilmiş bir insan topluluğu yaratmıştır. Onların dışında kalan kesim ise, “*yalnızca kentlerin, kasabaların dışında, yarı aç, yarı tok, yarı çıplak*”⁴⁵⁵ şekilde dağlarda ya da şehrin ücra köşelerinde yaşayan insan kolonileridir. Romanda bu düzenin kuruluşunda etken olan başlıca gücün kapitalist üretim modeli olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır. Zira gökdelenlerden kurulu kent düzeni, gökdelen insanıyla, bu tabakanın dışında kalan kesimi birbirinden kesin bir

⁴⁵³ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 390.

⁴⁵⁴ Tahsin Yücel, *Gökdelen*, Can Yayınları, İstanbul 2014, s. 35-36.

⁴⁵⁵ Tahsin Yücel, *a.g.e.*, s. 182.

biçimde ayırmıştır. Bu münasebetle sınıfsal ayrışma sorununun dolaylı olarak vurgulandığı roman, sistem eleştirisini “*gökdelen*” imgesiyle sembolize etmektedir.

Tahsin Yücel *Gökdelen* romanında, şehirleşmenin getirdiği yerleşim düzeni sorununa farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Söz konusu yaklaşımın kurucu ögesini ise, kapitalizm eleştirisi oluşturmaktadır. Anamalcı sistemin ve sınıfsal ayrışmanın sembolü olan gökdelen, zenginle yoksul, şehirliyle köylü arasındaki uçurumu derinleştiren bir unsurdur. Dolayısıyla Yücel, şehrin semalarını hızla zapteden gökdelenlerin varlığını doğal çevre açısından büyük bir tehdit olarak gördüğü gibi bu görkemli yapıları sermayenin, insanlar üzerindeki otoriter sömürsünü anlatan birer abide olarak da ele almaktadır. Bu sömürü, romanda yerine gökdelen dikmeyi vaat ettikleri babadan kalma evini satmaya razı olmayan Hikmet öğretmenin direnişi üzerinden anlatılmaktadır:

“... Bu ev, dünyada yaptırabildiğim tek ev; babamın evini sattım, kardeşimin yıkılan evinin yerine bu evi yaptım, sıra pencerelere, çatıya gelince param bitti, anamdan kalan iki tarlayı da sattım; iki oğlum bu evde doğdu, karım bu evde öldü, bu yaştan sonra başka yerde yaşayamam, burada anularım, eski eşyalarım ve benim gibi yaşlı ağaçlarımla mutluym, burada öleceğim, yaşadığım sürece yıktırmam evimi, Cihangir'in yüzünü değiştirmek de bana iyi bir düşünce gibi görünmüyor...”⁴⁵⁶

Tüm çabalarına rağmen Hikmet öğretmenin zorla kamulaştırılan baba yadigârı evi yıkılır ve yerine tasarlandığı gibi gösterişli bir gökdelen dikilir. Yazarın romanın bu bölümünde yer verdiği vaka parçası, kentleşmenin/apartmanlaşmanın manevî değerleri ve doğal dokuyu hiçe sayan yıkıcı etkisini vurgulama amacı taşımaktadır.

---

⁴⁵⁶ Tahsin Yücel, *a.g.e.*, s. 205.

Çağdaş romancılarımızdan Selim İleri de, modern kentleşme hareketlerine yön veren sanayi kapitalizminin eleştirisini apartman imgesini merkeze alarak ortaya koymaktadır. Yazar, **Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın** isimli romanında apartman imgesini Demirtaş Ceyhun, Tezer Özlü ve Nedim Gürsel’de sıklıkla gördüğümüz şekilde sınıfsal ayrışmayı sembolize eden bir unsur olarak kullanmıştır. Bu bağlamda apartmanda yaşamak başlı başına mensubu bulunulan sosyal tabakanın gerekli kıldığı bir zorunluluk; aynı apartmanın üst katlarına taşınmayı başarmak ise bir üst sınıfa geçişi temsil eden bir eylemdir:

“... Kadıköyü’nden sonra taşındığımız ev bir giriş katıydı. Ama bu kata giriş katı denemez, Kadıköyü’nde oturmaya devam eden ahabplarımıza Cihangir’deki apartmandan, yeni evden söz açıldığında ille ‘re dö şose’ sözü tercih edilirdi. Böylelikle muhtemel bir bodrum katı çağrışımından biraz uzaklaşılır, toplumsal durumumuz sanki biraz yükseltilmiş olurdu...”

Tuhaf ama o zamanın iyi insanları kendinden menkul bir ast üst ilişkisini, rütbeler, mevkiler silsilesini özenle kurmaya dikkat eder, özellikle hanımlar ayda bir defa düzenledikleri misafir günlerinde daha bir üstün gördükleri, el üstünde tuttıkları ahabplarını daha saygılı karşılarlar, ille baş köşeye oturtmak isterler, bu itibarlı ahabba daha farklı davranırlardı. Tıpkı bunun gibi apartman hayatındaki rütbeler, mevkiler de bodrum katından en üst kata yükselirdi...”⁴⁵⁷

Yazar, *Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın* romanında apartman kavramını mekân unsurunu belirten bir unsur olmaktan çok, toplumsal tabakalar arasındaki ast üst ilişkisini somutlaştırma amacı çerçevesinde sembolik bir araç olarak kullanmıştır. Kahramanın ikamet ettiği dairenin bodrum katında yer aldığını

⁴⁵⁷ Selim İleri, *Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın*, Can Yayınları, İstanbul 1991, s. 32-33.

gizlemek için “*re dö şose*” ifadesini kullanması, sınıfsal hiyerarşinin en alt katında bulunmaktan duyduğu utancı ifade etmektedir. Büyük şehir yaşantısının gelir düzeylerine göre ayrıştırdığı insanların sınıfsal durumları, fiziksel konumlarını da belirlemiştir. “*Mevki*” ve “*rütbe*”lerin ekonomik standartlar ölçüsünde tayin edildiği bu yapı içerisinde “*toplumsal itibar*” da, beşerî erdemler ya da entelektüel düzeye göre değil, maddi refah seviyesine göre kazanılmaktadır. Selim İleri’nin birçok romanında bu cephesiyle ortaya koyulan sistem eleştirisi, yazarın kentleşmeyi toplumcu bilinç minvalinde okuduğunu kanıtlamaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde incelediğimiz romanlar, apartman olgusunu birçok farklı açıdan ele alarak onun kentleşme süreci içerisindeki yerini ve rolünü tespiti çalışmıştır. Araştırmamıza kaynak teşkil eden romanların apartman-kentleşme ilişkisine dair ortak gözlem ve çıkarımlarını şu başlıklara dayalı olarak sıralayabiliriz:

- a. Erken dönem Cumhuriyet romanlarında apartman, modernleşme ve kentleşme hareketlerini sembolize eden bir imge olarak ele alınmıştır.⁴⁵⁸
- b. Bu romanlarda apartman-konak ikilemine yer verilmiş; bu iki yapı türü, birbirine karşıt toplumsal ve kültürel değerleri sembolize etmek üzere kullanılmıştır. Nitekim **apartman**, kentsoylu modern Türk ailesini temsil ederken **konak**, geleneksel Türk aile yapısını ve taşraya ait değerleri belirtmek amacıyla mekân olarak seçilmiştir.⁴⁵⁹
- c. Konaktan apartmana geçiş, geleneksel Türk aile yapısındaki değişime işaret edecek şekilde ele alınmıştır. Kentleşmeye bağlı olarak yaşanan kültürel ve toplumsal değişim, varlıklı aileleri konaklarını terk ederek apartman dairelerine yerleşmeye zorlamış; bunun neticesinde geniş aile

⁴⁵⁸ bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara ve Kiralık Konak*, Samiha Ayverdi’nin *İbrahim Efendi Konağı*, Memduh Şevket Esendal’ın *Ayaşlı ile Kiracıları* adlı romanları.

⁴⁵⁹ bkz. Orhan Pamuk’un *Cevdet Bey ve Oğulları*, Şule Yüksel Şenler’in *Huzur Sokağı* romanları.

yerini giderek çekirdek aileye bırakmaya başlamıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarını konu alan romanlarda gelenekten moderniteye geçişin, konak-apartman ikilemi çerçevesinde sunulduğu görülmektedir.

- d. 1950'li yıllardan itibaren verilen eserlerde ise apartman, romancılarımız tarafından genellikle olumsuz bir imge olarak ele alınmış; apartmanlaşma/betonlaşmanın ekolojik çevre üzerinde yarattığı yıkıcı etki sorunsallaştırılmıştır. Bununla birlikte apartman hayatı tenkit edilmiş; apartman kültürü çevresinde oluşan yaşam düzeninin insanları birbirine yabancılaştırdığı ve komşuluk ilişkilerini ortadan kaldırdığı vurgulanmıştır.⁴⁶⁰
- e. Apartman imgesi, kentleşmenin kültürel, fiziksel, toplumsal ve ahlâkî düzlemdeki olumsuz sonuçlarını dikkatlere sunmak isteyen romancılarımız tarafından bir araç olarak kullanılmıştır.
- f. Özellikle köylü göçmenlerin apartmanı sınıf atlama aracı olarak gördükleri düşüncesine sıklıkla yer verilmiştir. Romanlarda yer alan göçmen tipler için apartman dairesine taşınmak, daha üst bir toplumsal varoluş düzeyine geçişin sembolü niteliğindedir.
- g. Söz konusu eserlerde apartman imgesi, kent toplumunun sınıfsal hiyerarşisinin izdüşümünü sunan bir metafor hüviyetindedir. Buna göre apartmanın üst katları varlıklı üst sınıf mensuplarının; alt katları ve kapıcı daireleri ise alt orta ve alt sınıflara mensup ailelerin yaşam alanıdır.

---

⁴⁶⁰ bkz. Nedim Gürsel, "İlk Kadın", "Mahmur Çiçeği", "Boğazkesen", "Sevgilim İstanbul"; Selim İleri, "Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın" romanları.

3. BÖLÜM

ŞEHİRLEŞMEYİ SİYASAL AÇIDAN ELE ALAN ROMANLAR

3.1. Siyaset-Şehirleşme İlişkisi

Şehirleşme hareketleri, sosyoekonomik, kültürel, teknolojik ve demografik gelişmeler ekseninde şekillenen bir nüfus birikim süreci olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte şehir/kent kavramlaştırmasında **siyaset** kurumunun fonksiyonunun da önemli bir etken olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade edebilmek mümkündür. Ruşen Keleş **Kentleşme Politikası** adlı eserinde, kentleşme nedenlerini “ekonomik”, “teknolojik”, “psiko-sosyal” ve “siyasal” etkenlere⁴⁶¹ dayalı olarak ele almaktadır. Yazarın tasnifine göre kentleşmenin başlıca nedenlerini teşkil eden bu dört ana başlıktan “siyasal nedenler” de, kentleşmeyi özendirici nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla siyaset kurumu, kentleşme hareketlerinin teşekkülüne zemin hazırlayan önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Çeşitli düzeylerde verilen siyasal kararlar, yönetim yapısının özellikleri, hukuk kurumlarından bazıları ve uluslar arası ilişkiler de kentleşmeyi özendirici nitelik taşıyabilir. İngiltere’de 1946 yılında çıkarılan Yeni Kentler yasası ile, kentleşme Londra çevresinde kurulacak yeni kentlere yöneltilmek istenmiştir. O tarihte en büyüğünün nüfusu 20 bin kadar olan bu kentler arasında, bugün 100 binlik büyük kent olmaya adaylığını koymuş bulunanlar vardır. Savaşlar ve siyasal anlaşmazlıklar da, kentleşmeye etki yaparlar. İkinci Dünya Savaşı içinde İngiltere’de 5-6 milyon nüfus, savaş ekonomisinin isterlerini karşılamak üzere, köylerden büyük

⁴⁶¹ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, s. 23-24.

kentlere göç etmişlerdir... Ayrıca, kimi kentlere, siyasal kararlarla başkent statüsü verilmesi de, yalnız o kentlerin değil, buldukları tüm bölgenin kentleşmesini hızlandırır. Ankara, Canberra ve Brasilia kentleri bunun en yeni örnekleridir. 1920’de 20 bin nüfuslu bir kasaba olan Ankara, başkent olmasının bir sonucu olarak 50 yılda 2 milyona yakın nüfuslu bir anakent (metropol) olmuştur. İç Anadolu’daki kentleşme derecesinin, 1947’de %11’den, 1990’da %59.5’a çıkmış olmasında da, Ankara’nın orada bulunmasının, dolayısıyla başkent yapılmasına ilişkin siyasal kararın rolü azımsanamaz.”⁴⁶²

Yukarıda verilen örnekler, **kentleşme** ile **siyaset** kurumu arasında güçlü bir bağıntı kurulabileceğini kanıtlamaktadır. Siyasal erk, kentleşme hareketlerine ivme kazandıran ekonomik, teknolojik ve sosyal nedenleri belirleyen, onlar üzerinde yönetim ve denetim yetkisine sahip olan başlıca kurumdur. Dolayısıyla kentleşmeyi mevcut siyasal düzenden ve bu düzeni şekillendiren politik uygulamalardan bağımsız olarak yorumlamak mümkün değildir. Bu anlamda siyaset, kentleşme sürecinin yönünün ve niteliğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Göç olgusu, şehirleşmenin başlıca dinamiklerinden biridir. Siyasal mahiyet arz eden savaş, iskân, sürgün v.b. uygulamalar da şehirleşme düzeyinin yükselmesini sağlayan göç hareketlerinin nedenleri olarak karşımıza çıkarlar. 1970’lerde Ürdün’ün başkenti Amman’ın nüfusunun 2 milyona yaklaşmasında, Filistinli göçmenlerin Ürdün topraklarına sığınmak zorunda kalmalarının önemli payı vardır.⁴⁶³ Ülkemizin yakın siyasal tarihine baktığımızda da, savaş, sürgün v.b. politik nedenlerle Balkanlar, Kafkasya ve Kırım’dan sürekli göç dalgalarıyla Anadolu’ya gelen yoğun bir nüfusun bulunduğunu görürüz. Balkanlar’dan ilk büyük Türk göçlerinin başladığı 1877-78 *Osmanlı-Rus Harbi* ile 1914’teki *1. Dünya Savaşı* arasında kalan 36 yıllık zaman dilimi içerisinde Anadolu’ya sığınan toplam göçmen sayısının 1 milyon

⁴⁶² Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁶³ Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 26.

civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁶⁴ Turhan Ayvaz ise, 1877-1923 arasında işkence ve zulümler nedeniyle, sadece Bulgaristan'dan göç eden Türk sayısının 1 milyon olduğuna işaret etmektedir.⁴⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte yaşanan iç ve dış göçlerin, ülkemizdeki kentleşme düzeyini kısmi olarak yükselttiği ifade edilebilir. Ancak konumuz gereği bu bölümde, ülkemizde modern şehirleşme/kentleşme hareketlerinin başladığı tarih olarak kabul edilen 1950 yılı ve sonrasını ele alacağız.

3.2. Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş ve Şehirleşme Olgusunun Romana Yansıması (1950-1980)

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye, savaşın kaybeden ittifakını teşkil eden Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek ABD ve İngiltere bloğunun yanında yer almayı kabul etmiş, bu hamlesiyle *Birleşmiş Milletler Örgütü*'nün kurucu üyesi olma hakkı kazanmıştır. Bu dönemden itibaren esas itibariyle demokrasi temeli üzerine tesis edilen bir örgüt olan *Birleşmiş Milletler*'e üye olan Türkiye'nin Batı dünyasıyla bütünleşme çabaları, çok partili sisteme geçiş gibi köklü düzenlemelerin hayata geçirilmesini de zorunlu kılmıştır. Bu süreçte birtakım iç ve dış dinamiklere dayalı olarak gelişen demokratikleşme eğilimleri, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayıyla resmîyet kazanmış ve yeni siyasî partilerin kurulmasının önünü açmıştır. Bu gelişmeler neticesinde, 1946 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşuyla çok partili siyasî düzene geçiş, fiilî olarak sağlanmıştır.

Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerini kazanarak iktidar olması, Türkiye'nin sosyo-politik, ekonomik ve kültürel açıdan radikal bir dönüşüm sürecine girmesine

⁴⁶⁴ Gülten Kazgan, "Millî Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (6.c.), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1556.

⁴⁶⁵ Turhan Ayvaz, "Bulgaristan'daki Türkler", *Türk Kültürü Aylık Dergisi-Bulgaristan Türkleri Sayısı*, Sayı: 263, Ankara 1985, s. 90.

zemin hazırlamıştır. Büyük kentlerde yoğunlaşan sanayi hamleleri ve bayındırlık faaliyetlerine verilen önemin ucuz işgücü talebini arttırması, kırsal kesimde tarımda makineleşme, işsizlik ve toprağın bölünmesi gibi sorunlar neticesinde köylerden kentlere göç dalgalarının başlaması, bu dönemin ayırt edici özelliklerinin başında gelmektedir. Ülkemizde modern kentleşme deneyiminin başladığı tarih olarak gösterilen 1950 yılı ve sonrasında köyden kente göçü teşvik eden politikaların üretildiği Demokrat Parti iktidarı dönemine rastlaması, kuşkusuz tesadüfi değildir.

“Başbakan Menderes (Demokrat Parti, DP) döneminde ise İstanbul, hükümetin iktidar gücünün göstergesi haline gelmiş, hatta ‘İstanbul’u yeniden fetih’ programı oluşturulmuştur. ⁴⁶⁶ Kentin yeniden düzenlenmesi ile bir taraftan yeni bulvarlar açılırken ve bu süreçte birçok konut ve tarihi yapı tahrip edilirken bir taraftan da gecekondular için popülist bir yaklaşım sürdürülerek inşaatlarına göz yumulmuştur. Bunda, oy kaygısı kadar, gecekondudaki işgücünün serbest piyasa ekonomisi koşullarındaki sanayileşmeye ve özel sektörün kar arayışlarına katkısı da rol oynamıştır.”⁴⁶⁷

Demokrat Parti iktidarı döneminde uygulanan liberal ekonomi politikalarının teşvik ettiği göç hareketleri, kentler üzerinde belirgin bir nüfus baskısının oluşmasına neden olmuş; konut sunumunun artan nüfusun barınma ihtiyacına cevap verememesi neticesinde gecekondulaşma/kaçak yapılaşma sürecinin önü açılmıştır. Sayıları hızla artan gecekondularda yaşayan göçmen nüfus, bu dönemden itibaren birçok siyasî parti tarafından önemli bir oy potansiyeli olarak görülmüş, dolayısıyla kaçak yapılaşma karşısında radikal önleyici tedbirler alınmamıştır.

“27 Mayıs 1960 darbesini izleyen sürede kısa bir dönem gecekondular yasaklanmış olsa da, 1960’lı yıllarda Adalet Partisi (AP) – Demirel hükümeti

⁴⁶⁶ Önder Şenyapılı, *Kentleşen Köylüler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, s. 61.

⁴⁶⁷ Tansı Şenyapılı, *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, ODTÜ Yayını, Ankara 1978.

döneminde gecekondulara altyapı ve tapu sözü verilerek, kırsal göçmenin hükümeti desteklemesi sağlanmıştır.”⁴⁶⁸

1950’li ve 60’lı yıllar boyunca hızlı nüfus artışı, altyapı yetersizliği ve kaçak yapılaşma gibi sorunlarla karşı karşıya kalan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentler, daha sonraki dönemlerde çarpık kentleşme adı verilen kentleşme modelinin tipik birer örneği olarak karşımıza çıkacaktır. Kent sosyolojisi alanında çalışan araştırmacıların önemli kısmı, ülkemizde çarpık kentleşme sorununun başlangıç tarihini çok partili sisteme geçiş sürecinin ardından Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılına dayandırmaktadır. Sosyal bilimlerin araştırma alanına giren toplumsal gelişmeleri kesin tarihlerle sınırlandırmak mümkün olmasa da, incelenen tarihsel kesitin sunduğu verileri somutlaştırmak adına biz de yaygın olarak tercih edilen bu yöntemi esas alacağız. Bu suretle 1950 yılının ülkemize özgü kentleşme deneyimi açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu kabul ederek, kentleşme-siyaset ilişkisinin roman sahasına ne şekilde yansıdığını metinlere dayalı olarak aktarmaya çalışacağız.

3.2.1. Demokrat Parti Dönemi ve 27 Mayıs İhtilâli’ni Konu Alan Romanlarda Şehirleşme Olgusu

1950’li yılların Türkiye’sini konu alan romanlarda, kentleşmeye bağlı toplumsal sorunlara (göç, hızlı nüfus artışı, gecekondulaşma, yoksulluk, işsizlik v.b.) geniş ölçüde yer verildiği görülmektedir. Romancılarımız, bir taraftan bu sorunların oluşumunda rol oynayan siyasal etkenleri tespate çalışırken, bir taraftan da mevcut toplumsal gerçekliği, ideolojik kimliklerinin şekillendirdiği subjektif yargılar çerçevesinde yorumlama eğilimindedirler. Dolayısıyla söz konusu dönemde şehirleşme olgusunu siyasal açıdan ele alan romanların bütünüyle tarafsız kalmayı

⁴⁶⁸ Tahire Erman, “Kent ve Gecekondu”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 237.

başardıklarını söylemek mümkün değildir. Buna karşın, aşağıda yer vereceğimiz romanlardan hareketle, dönemin kentleşme-siyaset ilişkilerinin farklı ideolojik eğilimlere mensup yazarlar tarafından ne şekilde algılandığı hakkında fikir edinilebilir.

Ülkemizde 1950’li yılların ilk yarısından itibaren hız kazanan şehirleşme olgusunu siyasal açıdan ele alan romancılarımızın başında Orhan Kemal gelmektedir. Yazarın **Bereketli Topraklar Üzerinde**, **Gurbet Kuşları**, **Cemile**, **Murtaza**, **Eskicinin Oğulları**, **Yalancı Dünya** ve **Evlerden Biri** adlı romanları İstanbul’daki gecekondu semtlerinde yaşayan büyük şehre göçmüş köylü ve işçilerin⁴⁶⁹ hayat hikâyelerinin nakledildiği eserlerdir. Bu eserlerin tamamına yakınında şehrin köylünün emeğini sömürme amacı üzerine kurulu ekonomik ve toplumsal düzeni eleştirilirken, Demokrat Parti iktidarının bu yozlaşmış düzenin oluşumunun başlıca sorumlusu olduğu düşüncesi vurgulanır. Çoğunluğu 1950’li ve 60’lı yıllarda kaleme alınan bu romanlarda çarpık kentleşmenin müsebbibi olarak gösterilen Demokrat Parti zihniyeti, köyden şehre göç etmeye zorlanan tarım işçilerinin maruz kaldığı emek sömürsünden gecekondulaşmaya, işsizlikten sınıfsal ayrılmaya kadar birçok yapısal sorunun kaynağını teşkil ettiği gerekçesiyle yergiye tabi tutulur. Bu yergi kimi zaman yazarın eleştirisinin hedefinde bulunan Adnan Menderes’in ismini romanda açıkça zikretmesini mümkün kılacak ölçüde belirginleşir. Zira yazara göre Demokrat Parti iktidarı ve Adnan Menderes, ülkenin kalkınmasını sağlamak adına büyük kentlerde bulunan tarihî yapıları hiçe sayarak topyekun bir istimlak çalışmasına başlamıştır. Özellikle *Gurbet Kuşları* romanında yer verilen bu eleştirel tavır, aşağıda aktardığımız satırlar aracılığıyla somutlaştırılmaktadır:

“Astragan mantolu, sinirli hanımefendinin kaşları çatıktı. Mantosu, şapkası, ruju, ojesi, ayakkabıları gibi, çatık kaşları da yakışıyordu. Hatta onu büsbütün güzelleştiriyor, arada gaz, şeker kuyruklarında bekleyen ‘ayaktakımı’ yüzünden

⁴⁶⁹ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 354.

duraklayışına, sağı solu yıkılmış bu harap çarşıya, İstanbul'u eskilikten, pislikten, gerilikten, modern olamamaktan alıkoymaya çalışan, istimlakin hayırlı hamlelerine karşı koyan muhalefete sedef dişlerini gıcırdatıyordu.

*'Atatürk'ten sonra en büyük Türk' işbaşındaydı. Yıllar yılı gazeteler İstanbul'un dar sokaklarından, trafiği aksatan bol dönemeçli, eğri büğrü caddelerinden yakınmıyor, karikatürler yapmıyorlar mıydı? İşte 'Atatürk'ten sonra en büyük Türk'ün nurlu eli, İstanbul'u taş taş üstünde koymamacasına yıkıp yeniden yapmak için harekete geçmiş, dev makineler, hayırlı istimlâkin dev makineleri tarihsel kocaman kocaman yapılara toslamaya başlamıştı.'*⁴⁷⁰

Yazar, Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte uygulanan politikaların, İstanbul'un tarihi ve otantik dokusu üzerinde yarattığı tahribata dikkat çekmektedir. Yeni ve geniş yollar inşa etmek uğruna devasa makinelerle yerle bir edilen tarihsel yapıların yok oluşu karşısında geliştirdiği eleştirel tavır, Orhan Kemal'i belirli noktalarda sübjektif hükümlerle örülü bir üslup kullanmanın eşiğine getirmiş gibidir. Zira "Atatürk'ten sonra en büyük Türk" ifadesiyle kastettiği Adnan Menderes'in İstanbul'da taş üstünde taş bırakmayan elini "nurlu" olarak adlandıran yazar, ironik söylemiyle iktidar karşısındaki muhalif tavrını açıkça ortaya koymaktadır.

Romanda büyük şehirlerin kentleşme hareketleri paralelinde oluşan yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmasının yegâne müsebbibi olarak gösterilen Demokrat Parti, aynı zamanda toplumun kültürel ve geleneksel değerlerinin yozlaşmaya başlamasının da mimarı olarak telakki edilir. Hükümetin parayı ve ekonomik kalkınmayı başlıca ideal haline getiren liberal yaşam görüşünü dayatarak şehre göç eden tarım köylüsünü yeni ortamında menfaatperest, oportünist ve riyakar bir birey olmaya zorladığı düşüncesi, metinde sıklıkla tekrar edilmektedir. Zira köylü göçmen, fırsatçılığın ve rekabetin temel dinamiklerini teşkil ettiği kent yaşantısına adapte olmak üzere başkalaşım geçirmek zorunda kalmıştır. Geçirdiği başkalaşım, köylüyü

⁴⁷⁰ Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*, s. 51.

amaca giden her yolu etik değerlere ters düşüp düşmediğini sorgulamaksızın mübah gören, fırsatçı, menfaat ve para düşkünü bir muhteris haline getirmiştir. Toprağını terk ederek yerleştiği büyük şehirde birtakım olumsuz özellikler kazanarak dönüşüme uğrayan köylü göçmenin temsil ettiği “*yeni kentli*” tipi, 1950’li yılların Türkiye’inde siyasal iktidarın yaratmaya çalıştığı ideal insanın uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Romanın birinci dereceden kahramanlarından Kabzımal Müteahhit Hüseyin Bey, sefil bir kabzımal iken Demokrat Parti’nin önde gelen yöneticilerinden birinin kızıyla evlenerek müteahhitliğe terfi etmiştir. Yerine geçen Gafur Ağa da, tıpkı efendisi gibi partinin hamiliğine sığınarak sınıf atlamaya çalışan bir tip olarak karşımıza çıkar. Söz konusu kahramanların ortak noktası, şahsî çıkarları doğrultusunda aynı partiye üye olmayı kabul etmeleridir. Bu sayede zenginleşerek sınıf atlamayı beklemekte, üzerlerinde taşıdıkları “*köylü imajı*”ndan kurtulmaya çalışmaktadırlar. Eserin şahıs kadrosunu oluşturan tip ve karakterler, şehirleşmenin siyasî ve ideolojik boyutunu gözler önüne sermek üzere seçilmiş gibidir. Romanın mekân kurgusunun köy-kent karşıtlığını vurgulayacak şekilde tanzim edilmiş olması da, aktarılmak istenen iletiye paralellik teşkil etmektedir. Bununla birlikte Kabzımal Müteahhit Hüseyin Bey’in, nüfuzlu bir kadın olan eşinin teşvikiyle ihale almak üzere Ankara’ya giderek bakanlardan biriyle görüşmesi, yazarın siyaset kurumu ile şehirleşme olgusu arasındaki ilişkiye ışık tutma amacı çerçevesinde kurguladığı bir vaka parçasıdır.

Orhan Kemal’in romanlarında şehirleşme olgusu, Demokrat Parti döneminin göçü teşvik eden, emek sömürsü üzerine kurulu, baskıcı ve otoriter politikalarının eleştirisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Attila İlhan’ın **Bıçağın Ucu** (1973), **Yaraya Tuz Basmak** (1978) ve **Sırtlan Payı** (1974), Samim Kocagöz’ün **İzmir’in İçinde** (1973), Ayla Kutlu’nun **Kaçış** (1977) ve Vedat Türkali’nin **Bir Gün Tek Başına** (1974) romanları da 1950’li yılların ve 27 Mayıs dönemi olaylarının anlatımı üzerinde yoğunlaşan eserlerdir. 1970’li yıllarda kaleme alınan bu romanlarda da

olayların sahnesi ekseriyetle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerdir. Bir başka ifadeyle söz konusu romanlar, ülkeyi darbe sürecine götüren siyasal çalkantıları büyük şehir atmosferinde ele almaktadır. “İktidara ve düzene karşı başkaldırının kendini gösterdiği bu dönemde olayların romanlara nasıl yansıdığına ortaya konulması açısından bu romanlar büyük önem taşımaktadır. 27 Mayıs romanlarında yazarların genel olarak siyasî görüşleri doğrultusunda olayları değerlendirdikleri görülmektedir. 27 Mayıs’ı hazırlayan süreç içerisinde ülkemizde yaşanan öğrenci eylemleri, iktidarın baskıya dayalı yönetimi, aydınların isyanı v.b. konuların ele alınması ile eserler adeta dönemin siyasî birer belgesi durumundadır. Dönemin sorunlarının sosyalist görüş çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alındığı eserlerde, çözümün sadece bir ihtilal olabileceği düşünülmüş ve sol kesimde darbe büyük bir sevinçle karşılanmıştır.”⁴⁷¹ “Ancak darbe sonrasında neler yapılacağına planlanmamış olmasının⁴⁷² yarattığı kaos da eserlerde dikkat edilmesi gereken bir husus olarak belirlemektedir. Romanlarda olaylar anlatılırken, yazarların özellikle dönemin olaylarını yansıtmaya çabası içerisinde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte eserlerde Menderes ve Demokrat Parti’nin sürekli olarak eleştirildiği,⁴⁷³ baskıcı ve otoriter bir yönetim anlayışı benimsediği ve halkın dinî duygularını sömürme eğiliminde olduğu düşüncelerine de yer verilmektedir.

*“Vatan Cephesine İltihaklar! Neden katılanlar değil de ‘iltihak’ edenler? Türkiye’nin birçok il ve ilçesinde düzenlenmiş çarşaf gibi listelerde köylü kentli yurttaşların Vatan Cephesine iltihakları! Bu vatan cephesi, Demokrat Parti’nin nesi ola? Düpedüz deseler ki, ‘partiye yazılan yurttaşlar!’ Hem de zorla yazılanlar...”*⁴⁷⁴

Samim Kocagöz, *İzmir’in İçinde* romanında Demokrat Parti iktidarının baskıcı yönetim anlayışının, ülkenin tüm kent ve köylerini kapsayacak ölçüde geniş

⁴⁷¹ Hatice Fırat, “Cumhuriyet Sonrası (1960-1980) Türk Romanlarında Adnan Menderes ve Demokrat Parti”, *Turkish Studies*, Volume: 4 / I-II, Winter 2009, s. 2353.

⁴⁷² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, s. 772.

⁴⁷³ Hatice Fırat, a.g.e., s. 2353.

⁴⁷⁴ Samim Kocagöz, *İzmir’in İçinde*, Sinan Yayınları, İstanbul 1973, s. 61.

bir alana yayıldığını ifade etmektedir. Fakat aynı dönem içerisinde, Demokrat Parti'nin bilhassa büyük kentlerde halk desteğini güçlü bir şekilde arkasına aldığı gerçeği de ortaya koyulmaktadır. Attila İlhan, *Bıçağın Ucu* romanında bu kentlerden İzmir'i ön plana çıkarmakta, onu iktidar partisinin; dolayısıyla Adnan Menderes'in "kalesi" olarak değerlendirmektedir:

"... İzmir'den haber çıkmaz, orası Menderes'in kalesi..."⁴⁷⁵

Adnan Menderes'in kalesi olarak görülen İzmir, hükümete verilen halk desteğinin sembolü haline gelmiştir. Buna karşın bir grup üniversiteli genç, akademisyen ve hukukçu tarafından yürütülen muhalefet hareketi de, canlılığını muhafaza etmektedir:

"... maşallah, amma bilirmişsin, İzmir avukatlarının protesto yürüyüşlerinden haberin yok anlaşulan! Cübbelerini Atatürk anıtına bırakmışlar..."⁴⁷⁶

Yukarıda yer verdiğimiz romanların tamamında bilhassa İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerin, 27 Mayıs sürecine doğru evrilen siyasal ayrışma ve toplumsal gerilim ortamının dekoru olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Demokrat Parti ve 27 Mayıs dönemlerini merkeze alan bu eserlerde mekân unsurunun toplumsal kutuplaşmanın zemini olma fonksiyonuyla ele alınması, edebiyatımızda yeni bir kent anlayışının belirmesini sağlamıştır.

⁴⁷⁵ Attila İlhan, *Bıçağın Ucu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s. 387.

⁴⁷⁶ Attila İlhan, *a.g.e.*, s. 387.

Çarpık kentleşmeyi Demokrat Parti iktidarının mirası olarak gören bir başka yazarımız da Demirtaş Ceyhun'dur. Yazar, **Apartman** adlı eserinin solcu aydın tipi Cavit'in kapıcılara ve kapıcılık mesleğine ilişkin düşünceleri üzerinden, Demokrat Parti döneminde benimsenen kapitalist ekonomi politikalarının yarattığı değer erozyonuna atıfta bulunmaktadır:

“Yeni bir millet bu kapıcı milleti be-dedi-. Yüz vermeye gelmiyor. İşçi desen değil, köylü desen değil. Demokrat Parti kapitalizminin yarattığı yeni bir uşak tipi (...) –Doğru doğru- dedi yürekte onaylayarak... Bak, hiç düşünmemiştim bunu. Bu sokaktaki bütün kapıcılar hemşeri sanırım. Hepsi de Sivaslı mıdır nedir? Hani bütün sokağı haraca bağlamışlar sanki. Dağdan inip bağdakini kovmak, buna denir işte. Sırtlarını apartman sahiplerine dayadılar mı tamam, erkeksen bir söz geçir artık. Üstelik, köylerini de beraber getiriyorlar sanki. Şehrin ortasında, köylerini yaşıyorlar.”⁴⁷⁷

Demokrat Parti kapitalizmi, kentsel düzen içerisinde yeni bir uşak tipi yaratmıştır. Ne işçi ne de köylü olan bu insan tipi, kent ortamının gerekliliklerine ayak uyduramamış, “*şehrin ortasında köyünü yaşamaya*” devam etmiştir. Yazarın sözünü ettiği göçmen köylünün büyük şehirde aracılık, komisyonculuk ve kapıcılık gibi mesleki liyakat gerektirmeyen, kısa sürede öğrenilebilecek ve rahat kazanç sağlayan işlerde çalışmasının da aynı kapitalist düzenin ürünü olduğu düşüncesi eserde sık sık vurgulanır. Göç nedeniyle yaşanan hızlı nüfus artışı, köylerden kentlere taşınan taşralı alışkanlıkların yarattığı kültür bunalımı, işsizlik ve gecekondulaşma gibi sorunların temel nedeninin 1950-1960 yılları arasında kalan 10 yıllık zaman dilimi içerisinde ülke politikasında söz sahibi olan parti ve onun genel siyasetine dayandırılması gerektiği fikri, yazarın Apartman ve Kuranşa Ana adlı yapıtlarında varlığını süreklilik arz edecek şekilde hissettirmektedir. Ceyhun'un Demokrat Parti iktidarı karşısında edindiği bu olumsuzlayıcı tavrın, yazarın

⁴⁷⁷ Demirtaş Ceyhun, *Apartman*, Bilgi Basımevi, Ankara 1974, s. 21-22.

temsilcisi olduğu dünya gryle ilgili olduğunu iddia etmek mümkündür. İşçi Partisi yesi olan yazar, sol cenaha mensup romancılar tarafından sıklıkla eleştirilen Demokrat Parti dönemini ehirleme açısından ele alırken, aynı dünya görüşünü paylaştığı sanatçı ya da düşünürlerden farklı şekilde hareket etmez. Aynı tavrın varlığına, Attila İlhan, Vedat Türkali ve Samim Kocagöz gibi yazarların eserlerinde de rastlamaktayız.

ehirleme olgusunu, Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950-1960 arası dönemin siyasal koşulları çerçevesinde ele alan romancılarımızın bir kısmı ise, yukarıda eserlerini incelediğimiz yazarlardan farklı olarak Adnan Menderes ve hükümeti karşısında olumsuz bir tavır almamış; 27 Mayıs İhtilâli'nin yarattığı sosyopolitik buhranı betimlemeye yönelmiştir. Bu yazarlarımızın başında, Sevinç okum gelmektedir. Yazarın bilhassa **Deli Zamanlar** ve **Karanlığa Direnen Yıldız** romanları, ülkeyi 27 Mayıs sürecine götüren 1950-1960 arası dönemin sosyolojik tahlilini içermektedir. Bu romanlarda Adnan Menderes ve Demokrat Parti iktidarı belirgin bir biçimde savunulurken, darbe ortamının yarattığı toplumsal infial üzerinde de durulmaktadır. *Karanlığa Direnen Yıldız* romanında yazar, Demokrat Parti ile Halk Partisi arasında derinleşen ideolojik uçurumu iki karşıt grubun temsilcisi durumundaki kahramanlar aracılığıyla ele almaktadır. Bu kahramanlardan Doktor Enis Bey Demokrat Parti, Sebatiiler ise Halk Partisi taraftarıdır. Aralarındaki ideolojik ayrılık, onları birbirine yabancılatırmı; dahası düşman kılmıştır. Romanda bu düşmanlık Halk Partili Sebati'nin, ihtilâlin ardından erkek kardeşi Enis Bey'i tutuklanmasına vesile olmak üzere ihbar etmesi hadisesine dayalı olarak ortaya koyulmaktadır. Medya tarafından yürütülen karalama kampanyalarına ve askeri baskılara rağmen Demokrat Parti, geniş halk kitleleri tarafından desteklenmektedir. Halk, değişime ve yeniliğe öncülük eden bu siyasî oluşumu benimsemiş, yönetime el koyan ordunun geniş çaplı tahakkümüne karşı, Demokrat Parti'nin devamı olarak kurulan Adalet Partisi'ni desteklemeyi srdrmtir. Doktor Enis Bey'in Adalet Partisi saflarına katılması, romanda bu iddiayı desteklemek üzere yer verilen vaka parçalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adnan Menderes ve Demokrat Parti'nin maruz kaldığı baskı ve haksızlıkların anlatımının metinde önemli bir yer tutmasının yazarın mensubu bulunduğu dünya görüşüyle ilişkilendirilebileceğini ifade etmek mümkündür. Sevinç Çokum, 27 Mayıs sürecini ele alan diğer romancılarımızdan farklı olarak Demokrat Parti iktidarının, ülkemizde yaşanan çarpık kentleşme sorununun temel nedeni olduğu şeklindeki yaygın görüşü destekleyecek herhangi bir söylem geliştirmemiştir. Bununla birlikte *Karanlığa Direnen Yıldız* romanında yazar, İstanbul'un kentsel dokusu ve geleneksel yaşam tarzı üzerinde gözlemlenen olumsuz değişime kayıtsız kalmamıştır. Fakat romanda söz konusu değişimi yaratan etkenin Demokrat Parti değil, Demokrat Parti iktidarıyla birlikte hürriyeti ve geleneksel yaşam tarzını ortadan kaldıran ihtilal olduğu vurgulanmaktadır:

“Aslında eski mahallemizde bıraktık her şeyi. Sevgililerimizi, sevdiklerimizi, serin bahçelerimizle birlikte alıştığımız dilencilerimizi, bizden birileri olan meczuplarımızı, namus koruyucusu kabadayılarımızı, sabah saatlerinin sıcaklığı gazete müvezzilerini ve İstanbul kırlarının kokularını, Boğaz esintilerini, kapı önlerine taşıyan çiçekçi çingenemiz Hüsniye'yi. Sırt sepetiyle bize dağ çiçekleri, ümitler, ferahlıklar getiren Hüsniye'nin yokluğu nasıl hissediliyordu bilerseniz... Her gelişinde kapı önünde ağırlanır, yer, içer, sonra da çıkarır baklaları, boncukları, kızların yüzlerini pembeleştiren tekerlemelerle fal açardı. Daha sonra sepetinin örtüsünü sıyrır, ablalarının ve komşu kızların aceleciliklerine kızarak dağılmasından, dökülmesinden korktuğu her bir şeyi özenle kaldırır sererdi. Kekik, radikye, katır tırnağı, ebegümece, papatya, dağ menekşesi, gelincik, çengel sakızı, reçine, reçine, nazar boncuğu, ballıbaba, sülük, canlı, cansız, yarı canlı birçok şey o tartaklanmış koca sepetten doğardı. Sonraları yukarı mahalledeki apartmanın dördüncü katına da birkaç defa yadırganan görüntüsüyle ağır sepeti sırtında çıka geldi. İhlamurlar, erguvanlar, gül hatmiler, nesrinler, mürverler, tarçın ve nane kokuları... Bütün İstanbul Hüsniye'nin sepetindeydi eminim... Kat kapılarına uymayan yabancılığıyla merdivenlerde Yeditepe esintileri bırakarak geldi gitti... Ne

*var ki her şey, hürriyetimiz, kahkahalarımız, onun bize yakınlığı aşağı mahallede kalmıştı. Her şey, her şey ihtilalin gerisinde tüllemişti...”*⁴⁷⁸

Sevinç Çokum, romanın yazar-anlatıcısı aracılığıyla ihtilâlin karanlık atmosferi içinde çözülmeye uğrayan eski yaşam tarzını, “*aşağı mahalle*” olarak adlandırılan bölge ile sembolize etmektedir. “*Yukarı mahalle*” ise, apartman tipi konutların yoğunlaştığı yeni yerleşim bölgesinin temsilcisidir. Eskiden yeniye geçişi ihtilal ortamının bunalımlı havası çerçevesinde sunan yazar, maziye ait nostaljik değerlerin hatırasını anarken, geleneksel mahalle yaşantısına duyduğu özlemi dile getirmektedir. İstanbul’un geleneksel yerleşim düzeni bünyesinde hüküm süren yaşam tarzında meydana gelen değişimin olumsuz bir algı çerçevesinde sunulmasının nedeni ise, 27 Mayıs darbesidir. Zira bu darbe, hürriyet ortamını yok ettiği gibi bir kuşağın mutluluğunu ve hayallerini de ortadan kaldırmıştır. Yukarıda yer verdiğimiz paragrafın son kısmında yer alan, “*her şey, her şey ihtilâlin gerisinde tüllemişti*” ifadesi, İstanbul’un ihtilâl öncesi günlerine duyulan özlemi terennüm etmektedir. Dolayısıyla yazarın, kentleşmenin doğurduğu olumsuz sonuçların nedeninin Demokrat Parti iktidarı değil, bu iktidarı ortadan kaldıran 27 Mayıs İhtilâli olduğu görüşünü vurguladığı görülmektedir.

3.2.2. 1960-1980 Arası Dönem ve 12 Mart Sürecini Şehirleşme Açısından Ele Alan Romanlar

Kentleşmeyi siyasal açıdan ele alan romanların, özellikle belirli bir dünya görüşünün sözcülüğünü üstlenmek üzere kaleme alınmış oldukları ifade edilebilir. Zira aynı dönemin tarihsel ve sosyolojik gerçekliğinin farklı ideolojik kimliklere mensup romancılar tarafından birbirinden ayrı şekillerde gözlemlenmiş olmasının, söz konusu yazarlar arasındaki görüş ayrılığının ürünü olduğu düşünülebilir.

⁴⁷⁸ Sevinç Çokum, *Karanlığa Direnen Yıldız*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s. 11-12.

Ülkemizin yakın siyasî tarihinin bir başka önemli dönüm noktası olan 12 Mart süreci de, birçok romancımız tarafından şehirleşme/kentleşme deneyimi açısından ele alınmıştır. Özellikle 1960-1980 arası dönemde kaleme alınan romanlarda da kentleşme temi, birtakım siyasal çalkantılara dayalı olarak işlenmiştir. Kentleşme temi etrafında gelişen göç, gecekondulaşma, sınıf çatışması, gelenek-modernite ikilemi ve köylü-kentli ayrışması gibi sorunların siyasal gerilimler çerçevesinde ele alındığı bu romanlarda ayrıca sağ-sol çatışması, öğrenci olayları ve benzeri ideolojik karakterli toplumsal problemler yer bulmaktadır.

Şehirleşme/kentleşme hareketlerini siyasal açıdan ele alan romanları, **politik roman** başlığı altında inceleyebilmek mümkündür. 1960-1980 arası dönemin sosyal ve siyasal koşullarının, kategorik olarak politik roman türüne dahil edilebilecek nitelikte eserler veren yazarlarımız tarafından doğrudan gözlemlenmiş olması, 12 Mart romanlarının birer tarihi belge olarak algılanmasını da mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte kimi edebiyat eleştirmenlerince “*12 Mart Romanları*” olarak adlandırılan eserleri tespit ederken, kronolojik analizden ziyade içerik tahlili üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir. Zira bu eserler, sadece belirli bir dönemde yazılmış eserleri ifade etmez; gerek muhtıra öncesi, gerekse günümüze kadar uzanan sonraki dönemde 12 Mart’ı konu edinen, o dönemde yaşanan gerçek olaylardan esinlenen ve genellikle yaşananları gerçekçi bir biçimde aktaran edebiyat eserlerini kapsar. 12 Mart’ın hemen ardından Büyük Gözaltı ile başlayarak ardı ardına romanlar kaleme alınmışsa da yakın tarihlerde de 12 Mart döneminde geçen veya muhtıranın etkilerini sorgulayan romanlar kaleme alınmıştır ve bunları da 12 Mart romanı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bunların içinde doğrudan politik perspektife sahip olan ve siyasal olaylara odaklanan eserlerin yanı sıra, 12 Mart’ın kişiler üzerinde yarattığı psikolojik etkiler ve toplumsal ilişkilerdeki yıpranmayı ele alan kalemler de mevcuttur.⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ Çiğdem Sever, “Geçmişle Hesaplaşmaya Bir Örnek: 12 Mart Romanları”, *Atılım Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Elektronik Bülten*, Sayı: 23, Yıl: 6, Ankara Haziran 2011, s. 2.

12 Mart yalnızca siyasî tarihimiz açısından değil, edebiyat tarihimiz açısından da bir dönüm noktasıdır. Bunun nedeni ise, 12 Mart'ın müstakil bir roman türü oluşturacak düzeyde edebî eserler vasıtasıyla işlenmiş olmasıdır. 12 Mart'a gelinene dek baskın olan köy edebiyatı bu tarihten itibaren etkisini yitirmiş, bu tarihten itibaren artık gerçekçi ve siyasî romanlar kaleme alınmaya başlanmıştır. Köy edebiyatında baskın olan ezen-ezilen ilişkisi ve bu ilişkiye başkaldıranlar, 12 Mart romanlarında devrimci ve faşist güçler şeklinde kendini göstermekte, ancak biçimsel ve içerik anlamında ciddi farklılıklar bulunmaktadır.⁴⁸⁰ Zira artık söz konusu romanların başlıca mekânı **kent**dir. Kent zemininde yaşanan politik buhranların yarattığı toplumsal sorunlar, bu dönemde kaleme alınan romanların başlıca temlerini teşkil etmektedir. Birey-devlet ilişkisi, ideolojik kutuplaşma, sağ-sol çatışması, öğrenci olayları, sınıf mücadelesi ve kentleşme, söz konusu eserlerde ön plana çıkan temlerden bazılarıdır.

“12 Mart romanları biçim olarak da diğerlerinden ayrılır; bu romanlar öncelikle-farklı biçimlerde de olsa-gerçeği yansıtmak ve yaşananları doğrudan yaşamayanlara aktarmak amacıyla yazılmış gerçekçi romanlardır ve köy edebiyatında olduğu gibi masal, halk edebiyatı ve destan gibi türlerden yararlanmaya çalışmaz; kurduğu dünya, öncekilerde olduğu gibi ideale ve kurmacaya yönelik değil, doğrudan gerçeklere yöneliktir.”⁴⁸¹

Bu dönem, gerek biçim gerekse içerik bakımından köy edebiyatından kopuşun belirgin biçimde görünüm kazandığı bir süreci ifade etmesi bakımından da önemlidir. Söz konusu süreçte kaleme alınan romanlarda mekân, köy romanından farklı olarak kent yerleşimleriyle sınırlı tutulmuştur. Mekân unsurundaki bu değişim, eserlerin kurgu, tema, konu, yapı ve şahıs kadrosu bakımından da farklılık göstermesi sonucunu doğurmuştur. Köy romanında yer alan ağa tipi yerini devlet otoritesini temsil eden yöneticilere; tarım köylüsü ise yerini fabrika işçisine

⁴⁸⁰ Çiğdem Sever, *a.g.m.*, s. 3.

⁴⁸¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 16.

bırakmıştır. Bununla birlikte ele alınan tip ve kahramanların ortak noktaları sömürmek ve sömürülmektir. 12 Mart dönemi romanlarının bir başka müşterek vasfı da, ezilen kesimler üzerinde yoğunlaşan iktisadî ve ideolojik sömürüdür.

Şehirleşme hareketlerini 12 Mart süreci paralelinde ele alan romancılarımızın başında Sevgi Soysal gelmektedir. Yazarın **Yenişehir’de Bir Öğle Vakti**, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, **Şafak** ve **Yürümek** adlı romanları, 12 Mart sürecinin buhranlı siyasî atmosferi içinde yaşanan toplumsal gerilimi Ankara özelinde aktarmaktadır. Adalet Ağaoğlu’nun **Bir Düğün Gecesi** (1979), Pınar Kür’ün **Yarın Yarın** (1976), Mustafa Miyasoğlu’nun **Bir Aşk Serüveni** (1995), Ümit Kıvanç’ın **Yalnız Olmuyor** (1995), Erdal Öz’ün **Yaralısın** (1974), Çetin Altan’ın **Büyük Gözaltı** (1972) ve **Bir Avuç Gökyüzü** (1974) romanları da 12 Mart döneminin anlatımı üzerinde yoğunlaşan eserlerdir. Bu eserlerde 1960-1980 yılları arasında kalan tarihsel süreç içerisinde Türk toplum yapısında meydana gelen değişikliklerle birlikte karşılaşılan siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlar üzerinde durulmaktadır. Özellikle toplumun belirli ideolojik cepheleri üzerinde yoğunlaşan siyasal baskı, ordunun siyaset üzerindeki tahakkümü, temel hak ve hürriyetlerin askıya alınması ve tutuklanma korkusunun tüm toplumsal uzuvlara nüfuz etmesi, ülkeyi distopik bir tiranlığa dönüştüren demokrasi dışı uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu romanlarda kent imgesi, siyasal çalkantıların ve kaotik toplumsal yapının dekoru durumundadır. İdarî yapının merkezi olan Ankara, Sevgi Soysal ve Adalet Ağaoğlu’nun romanlarında 1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca varlığını her alanda hissettiren baskı ortamını sembolize etmek üzere kişileştirilmiş bir varlık hüviyetiyle belirir. Şehrin siyasal baskı ortamını anlatmak üzere bu şekilde araçsallaştırılması, Tevfik Fikret’in II. Abdülhamit’in istibdat rejimini İstanbul üzerinden eleştirmek maksadıyla kaleme aldığı **Sis** şiirini hatıra getirir:

“Sarmış yine afakını bir dud-ı muannid

Bir zulmet-i beyza ki peyapey mütezayit”

(Sarmış yine ufuklarını bir inatçı duman/Beyaz bir karanlık ki gittikçe artan...)

“Tazyikının altında silinmiş gibi eşbah

Bir tozlu kesafetten ibaret bütün elvah...”

(Ağırlığının altında her şey silinmiş gibi/Bütün renkler tozlu bir bulutla örtülü ‘dür’...)

“Sis” şiirinde Tevfik Fikret’in, dönemin baskıcı rejimini yergi amacıyla **İstanbul**’u ufukları sisli/dumanlı kasvetli bir şehir olarak tasvir ettiği görülür. Sevgi Soysal’ın “*Yürüme*” romanında ise devletin merkezi olan **Ankara**, 12 Mart sürecinin yarattığı buhranlı ortamı isli ve boğucu havasıyla sembolize etmektedir:

*“Ankara aşağıda, kalorifer dumanlarının orada, isli, yapışık bir dumanın boğucu havasında, yöneten, kanunlar yapan, bozan... İşini yürütenlerin, işlerin yürümesi için bir ay çalışıp boyunlarına takılmış yemlikten saman yiyenlerin kenti.”*⁴⁸²

12 Mart süreci, kent toplumunu adeta “*polisler*” ve “*izlenenler*” olmak üzere iki gruba ayırmıştır. İnsanların polis ya da muhbir olup olmadıklarını bilmedikleri yakın arkadaş, akraba ve komşularından kuşku duydukları yeni sosyal düzen, başta Ankara olmak üzere İstanbul, İzmir, Adana ve benzeri büyük kentlerde varlığını güçlü bir biçimde hissettirmeye başlamıştır. Söz konusu durum, Sevgi Soysal’ın **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu** romanında şu şekilde ele alınmaktadır:

⁴⁸² Sevgi Soysal, *Yürüme*, s. 137-138.

“... Sanki Ankara halkı polislerle izlenenler diye ikiye bölünmüştü. Dinlenmeyen telefon, gözlenmeyen ev yok gibiydi. İhbarlar alıp yürümüştü... Evlerde karakollar kuruluyordu... Dostlarla polisler, tanışlarla muhbirler karışmıştı birbirine...”⁴⁸³

Adalet Ağaoğlu, **Bir Düğün Gecesi** romanında benzer bir söylem geliştirir: “Kimse polis değil, çünkü herkes polis. Herkes polis olunca kimse polis olamaz artık...”⁴⁸⁴ Bu dönemde kent toplumunun ruh halini şekillendiren başlıca realite, ihbar edilme korkusudur. Zamanla kitlesel histeriye dönüşen bu korkunun tezahürlerini, Demirtaş Ceyhun’un **Apartman** adlı eserinde de bulabilmek mümkündür. Ümit Kıvanç’ın **Yalnız Olmuyor** romanı, 1970’li yıllarda yaşanan öğrenci hareketlerine karıştıktan sonra mevcut düzenden kaçarak kendilerine ait özel bir yaşam alanı yaratmak isteyen bir grup gencin hayatlarını inşa ettirdikleri apartmanda sürdürmelerini konu alır. Melih Cevdet Anday’ın **Gizli Emir** adlı eseri ise, dönemin baskı ve belirsizlik havasını yansıtan etkili bir romandır.⁴⁸⁵ Söz konusu romanların ortak özelliği ise, mekân olarak seçilen kentlerin, 12 Mart sürecinin kaotik atmosferini gözler önüne sermek amacıyla birer araç niteliğinde kullanılmış olmalarıdır. Bu romanlarda kent, olay örgüsüne sahne teşkil etme işlevinin ötesinde, yakın siyasî tarihimizin en önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirebileceğimiz 12 Mart sürecinin toplumsal alandaki tezahürlerini yansıtan bir ayna niteliğindedir. Üzerinde yaşayanların maruz kaldığı politik baskı, onu bir çekim merkezi olmaktan çıkararak siyasal korku odağı haline getirmiştir. Dolayısıyla Demokrat Parti dönemini konu alan romanlarda sıklıkla işlenen bir tem olan köyden kente göç olgusu, 12 Mart romanlarında merkezî bir sorun olarak ele alınmaz. 12 Mart romanlarında göç, daha ziyade siyasal nedenlerle gerçekleşen bir yer değiştirme eylemidir. Bu dönemde kaleme alınan romanlarda yer verilen göç hadisesinin başlıca kahramanları, tutuklanma korkusuyla genellikle Anadolu’nun ücra bir şehrine kaçan

⁴⁸³ Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 74.

⁴⁸⁴ Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 95.

⁴⁸⁵ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 442.

ya da yakalandıktan sonra sürgüne ve cezaevlerine gönderilen insanlardır. Sevgi Soysal'ın **Şafak** adlı romanının devrimci kadın tipi Oya, birçok özelliğiyle bu kahramanların sahip oldukları ortak vasıfların taşıyıcısı durumundadır.

1960-1980 arası dönemde şehirleşmeyi siyasal boyutuyla ele alan romanların ortak özelliği, mekân unsurunu muayyen bir dönemin sosyo-politik sorunlarını dile getirmek amacıyla araçsallaştırmalarıdır. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi sanayileşmiş şehirlerle kimi taşra yerleşimlerinin roman sahasındaki varlığı, toplumun tüm fertleri tarafından hissedilen çok boyutlu baskı ortamını anlatma/tasvir etme ihtiyacına dayanmaktadır. Şehirleşme hareketlerine yön veren siyasal gelişmeleri konu edinen romanların, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından gerek içerik gerekse biçim bakımından farklılaşmaya başladıkları görülür. Bunda, darbe sonrası dönemde uygulanan depolitizasyon politikası kadar yazarların yeni arayışlar içine girmelerinin de payı vardır.

3.2.3. 1980 Sonrası Dönemde Şehirleşmeyi Siyasal Açıdan Ele Alan Romanlar

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye'de siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel müesseselerin köklü dönüşümlere uğramasına zemin hazırlayan özel bir sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. "*Cumhuriyet tarihinin en kanlı dönemi*"⁴⁸⁶ olarak addedilen darbe ve sonrası, aynı zamanda toplumsal yapı ile siyaset kurumu üzerindeki askerî tahakkümün etkisinin yoğun bir biçimde hissedildiği bir dönemi kapsamaktadır. Askeri rejimin toplumsal yapıyı kendi iradesi doğrultusunda biçimlendirme eğiliminde olduğu bu dönem, halkı her türlü ideolojik/politik faaliyetlerden uzaklaştırmayı öngörmüştür. Tüm baskıcı uygulamalarına rağmen 12 Eylül'ün, yaratmaya çalıştığı toplum modelinin anti-tezini

⁴⁸⁶ A. Ömer, Türkes, "Darbeler; Sözü Bittiği Zamanlar", *Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı*, Sayı: 90/91/92, s. 426-434.

de doğurduğu düşüncesi, birçok yazar ve araştırmacı tarafından benimsenmektedir. Nurdan Gürbilek 12 Eylül'ün, kendisinden önceki iki darbeden farklı olarak karşıtıyla birlikte ortaya çıktığını belirtmektedir. Gürbilek'e göre “*ancak siyasi tasarılar içinde var olabilen, bu tasarıların diline tabi olan kültürel talepler, kendini ifade imkânını ancak 80'lerde bulabilmişlerdir.*”⁴⁸⁷ Bu suretle daha önceki dönemlerde üzerinde durulması sakıncalı bulunan birçok husus, daha açık bir biçimde ifşa edilir ve tartışılır hale gelmiştir. Bunların başında, cinsellik ve hususî hayat gelmektedir.

12 Eylül döneminin depolitizasyon tasarısı bir süre sonra toplumsal yapı üzerinde etkin olmaya başlamış; sanatsal ve edebî faaliyetler de bu tasarının etki alanına dahil olmuştur. Siyasetten arındırılmaya çalışılan toplum modeli anlayışı, romanda yeni temaların işlenmesine yol açmış, yeni arayışlara girişen yenilikçi (avant garde) yazarların Türk romanında köktenci bir değişiklik yaratmalarına neden olmuştur.⁴⁸⁸ “*İdeolojilere olan inancın sarsılması ve bunun beraberinde getirdiği arayışlar*”⁴⁸⁹ söz konusu değişimin yönünü belirlemiştir. Yaşanan sosyo-kültürel, politik ve ekonomik değişimler, “*köy ve köylüyü, işçi sorunlarını gündeme getiren, gelir dağılımı ve eşitsizliği vurgulayan eserler*”in⁴⁹⁰ yerini politik içerikten bütünüyle arındırılmış romanlara bırakmaya başlamasına vesile olmuştur. Erotizm, pornografi, suç, hususi hayat ve tarihi hadiseler, romanın kapsam alanına dahil olmaya başlamıştır. Bir başka ifadeyle roman, herhangi bir ideolojik aidiyetin sözcülüğünü üstlenme fonksiyonundan uzaklaşarak ferdîleşmiş ve daha önceki dönemlerde mahrem kabul edildiği için üzerinde durulmayan farklı konuları da ilgi alanına alarak içerik bakımından zenginleşmiştir.

⁴⁸⁷ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak*, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 102.

⁴⁸⁸ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, s. 53.

⁴⁸⁹ Necati Tosun, “Seksen Sonrası Türk Öyküsünde Yüzleşme, Yalnızlık, İç Dönüş”, *Hece Öykü*, Sayı: 9, s. 59.

⁴⁹⁰ Necati Tosun, *a.g.m.*, s. 59.

12 Eylül romanları olarak adlandırdığımız eserlerin içerik bakımından uğradığı bu genel dönüşüm, dönemin depolitizasyon politikasının edebiyat alanında da etkili olduğunu göstermektedir. Zira söz konusu dönemde kaleme alınan romanlarda toplumsal konuların arz ettiği önemin azaldığı görülmektedir. Bu duruma paralellik teşkil edecek şekilde, temelde toplumsal bir vaka olan şehirleşme/kentleşme konusunun siyasal açıdan ele alınmasının da ihmal edildiği vurgulanabilir. Orhan Pamuk'un **Sessiz Ev** (1983), Adalet Ağaoğlu'nun **Hayır** (1987), Kaan Arslanoğlu'nun **Devrimciler** (1988), Ahmet Altan'ın **Sudaki İz** (1985), Mehmet Eroğlu'nun **Yüz: 1981** (2000), Yahya Akengin'in **Dönüş Acıları** (1983), Nadir Ülker'in **Hoş Geldin Huzur** (1984), Gürsel Korat'ın **Ay Şarkısı** (1998) ve Emine Işınso Okçu'nun **Kaf Dağı'nın Ardında** (1988) adlı romanları, bu bağlamda değerlendirilebilecek eserlerden bazılarıdır. Bu romanlar, ekseriyetle 12 Eylül askeri darbesinin yarattığı bireysel ve toplumsal sorunlarla öğrenci olayları, aşk ve ideoloji arasında yaşanan ikilemlerin yarattığı bunalımlar, hapisane deneyimleri, işkence ve suç gibi konu ve temler çevresinde kurgulanmıştır. Muhteva bakımından bireysel konuları merkeze alan bu romanlarda şehirleşme teminin, ancak dolaylı olarak değinilen bir olgu olduğu görülür. Önceki dönemlerden farklı olarak 12 Eylül romanında şehirleşme ve şehirleşme paralelinde teşekkül eden toplumsal sorunlar üzerinde detaylı analizler geliştirilmez. Şehir, daha ziyade anarşi ortamının ve darbe sürecinin korku iklimini yaşatan mekândır. Sokaklarında şiddet ve baskının hüküm sürdüğü kentleri saran kaotik atmosfer ve bu atmosferin yarattığı korku, insanları evlerine hapsetmiş gibidir:

“Sokaklar asker ve polis kaynıyordu. Orduda ve poliste izinlerin kaldırıldığı söyleniyordu. Akşamları dışarıya çıkmak, tehlikenin bile bile kucağına atılmaktan başka bir şey değildi. Tedirgin halk, korkusundan erken erken evlere kapağı atıyor, karanlık sokaklarda polisler, askerler ve niyeti bozuklar dışında kimse kalmıyordu.”

491

⁴⁹¹ Kaan Arslanoğlu, *Devrimciler*, İthaki Yayınları, İstanbul 2006, s. 208.

Şehrin sokaklarında karşılaşılan şiddet dolu manzaraların anlatımına yer veren bir diğer roman ise, Adalet Ağaoğlu'nun **Dar Zamanlar** üçlemesinin son kitabı olan **Hayır** adlı eserdir. Romanda bu durum, Aysel adlı karakterin, İzmir'de vereceği konferansa gitmek üzere çıktığı sokakta karşılaştığı manzarayı anımsaması hadisesi çerçevesinde sunulmaktadır. “*Silahlı askerlerin, dipçikleriyle yederek insanları güçbela binebildikleri araçlardan indirme*”lerine ve polislerin “*araçlardan indirilen insanları, bir düşman taburunu göğüslercesine göğüsleyerek yoldan kaldırımlara, ağaç, duvar diplerine doğru*”⁴⁹² ite kaka sürüklemelerine tanıklık eden Aysel'in yaşadıklarını yıllar sonra dahi hatırlaması, bu manzaranın insanların bilinçaltında uyandırdığı travmatik etkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

1980'li yıllar, Türk romanının gerek içerik gerekse biçim bakımından yeni arayışlara girdiği bir dönemi ifade etmektedir. Orhan Pamuk, Pınar Kür, Latife Tekin, Hasan Ali Toptaş, Ahmet Altan ve Mehmet Eroğlu gibi genç romancıların farklı yazımsal teknikler kullanarak adlarını duyurdukları bu dönemde özellikle postmodernist anlayışın yazın sahasında önemli bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Bunlar arasında 12 Eylül'ün siyasal baskı atmosferini somut bir biçimde yansıtmamasına rağmen şehirleşme açısından en belirgin eleştirinin, Latife Tekin'in **Berci Kristin Çöp Masalları** adlı romanında karşımıza çıktığını ifade edebilmek mümkündür. Türk edebiyatındaki ilk önemli örneklerini 1980 sonrası dönemde veren “*büyülü gerçekçilik*” akımı paralelinde kaleme alınan bu roman, bir grup köylü göçmenin, büyük bir şehrin uzak bir noktasında yer alan sanayi bölgesi ile çöp tepeleri arasına kurulan gecekondu semtindeki yaşantısını ele alır. Göç, çevre kirliliği, gecekondulaşma, işsizlik ve yoksulluk gibi şehirleşmeye bağlı toplumsal sorunların ele alındığı romanda yer verilen olayların zaman ve mekân bakımından muğlak bir görünüm arz ettiği ifade edilebilir. Romanda yer verilen toplumsal ve siyasal eleştirinin, belirli bir zaman, şahıs ya da mekân ismi zikredilmeden sunulmuş olmasının, eserin kaleme alındığı dönemin politik koşullarıyla ilişkilendirileceğini vurgulamak gerekmektedir. Benzer bir duruma, büyülü gerçekçilik akımının

⁴⁹² Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 83.

edebiyatımızdaki bir diğere önemli temsilcisi Hasan Ali Toptaş'ın romanlarında da tesadüf etmek mümkündür. Yazarın 1995 yılında yayımlanan **Gölgesizler** romanı, mekân unsuru bakımından son derece muğlak bir kurguya sahiptir. “*Anlatıdaki mekân betimlemeleri(nin) yer yer gerçeklik kavramından soyutlan(ması)*”⁴⁹³ ve romanda yer verilen hiçbir köy, şehir, cadde ya da sokağın isminin zikredilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Romanın başlıca mekânı olarak karşımıza çıkan yer, birtakım ipuçları aracılığıyla Türkiye'nin geri kalmış taşra bölgelerinden biri olduğu anlaşılan isimsiz bir köydür. Köyün muhtarının, köyünün “*Tanrı'ya ve devlete en uzak köy*”⁴⁹⁴ olduğunu düşünmesi, 1980'li yılların sosyo-politik atmosferi içinde şehirleşmeye verilen önemle birlikte taşranın ihmal edilmişliğine yönelik örtük bir eleştiri olarak da yorumlanabilir. Taşranın birçok açıdan ihmal edilmiş bir yerleşim olduğu düşüncesinin varlığına, Selim İleri'nin **Yaşarken ve Ölüerken** romanının kahramanı Turan'ın gözlemlerine dayalı olarak da rastlarız. Bu eserlerde şehir karşısında köy, devlet ve bürokrasi tarafından varlığı göz ardı edilen, uzak ve kayıp bir mekân olarak görülmektedir.

Büyülü gerçekçilik akımının 1980 sonrası Türk edebiyatındaki temsilcilerinden Latife Tekin ve Hasan Ali Toptaş'ın romanlarında şehir imgesi, giderek belirsizleşen bir mekân tasavvuru ekseninde kurgulanmıştır. Yukarıda verdiğimiz örnekler çerçevesinde, 1980'li yıllardan itibaren kaleme alınan romanlarda mekân unsurunun soyut bir nitelik kazanmaya başladığını ifade edebiliriz. Şehirleşme teminin ve şehirleşme hareketlerine bağlı olarak gelişen toplumsal sorunların, bu dönem romanlarında açıkça ele alınmamasının nedenlerinden biri de 12 Eylül'ün yarattığı siyasî baskı ortamıdır. Bu dönemde eser veren romancıların göç, gecekondulaşma, çevre kirliliği, sınıfsal ayrışma, işsizlik ve yoksulluk gibi temel kentleşme sorunları üzerinde dururken siyasî otoriteye herhangi bir eleştiri getirmekten kaçındıkları görülür.

⁴⁹³ Haluk, Öner, “Taşrada Varoluş: Hasan Ali Toptaş'ın Gölgesizler Romanı Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, Volume 9/6, Ankara Spring 2014, s. 864.

⁴⁹⁴ Hasan Ali, Toptaş, *Gölgesizler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 8.

Yukarıda incelediğimiz romanların şehirleşme/kentleşme temini ele alış biçimlerinin, yakın tarihimizin önemli siyasî ve toplumsal olaylarından belirgin şekilde etkilendiğini ifade edebilmek mümkündür. Siyasî tarihimiz boyunca yaşanan çalkantılar, edebi eserleri içerik bakımından dönüşüme uğrattığı gibi, bu eserlerde yer verilen konu ve sorunların da değişim göstermesine neden olmuştur. Çok partili siyasal hayata geçiş ve Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle hız kazanan göç hareketleri, 1950'li yıllardan itibaren kaleme alınan romanlarda şehirleşme olgusunun sıklıkla işlenmesinin önünü açmıştır. 1970'li yıllarda kaleme alınan romanlarda ise şehir, 12 Mart sürecinin getirdiği politik ve toplumsal sorunlar çerçevesinde ele alınmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından şekillenen baskı ve korku ortamı, bu dönem romanlarında şehir imgesinin giderek soyutlaşan bir mekân olarak kurgulanmasına zemin hazırlamıştır.

Yakın tarihimiz boyunca yaşanan önemli siyasî gelişmeler, romancılarımızı şehir ve şehirleşme kavramları karşısında farklı yaklaşımlar geliştirmeye sevk etmiştir. Çeşitli politik akımlar, siyasî iktidar değişimleri, ideolojik hareketler ve askerî darbeler, şehirleşme teminin muhtelif dönemlerde kaleme alınan romanlarda farklı yansımalarla karşımıza çıkmasına vesile olmuştur. Bu durum, ülkemizde köklü siyasal dönüşümlerin yaşandığı dönemlere tekabül eden askerî darbe süreçleriyle, şehirleşme teminin roman sahasındaki yansımaları arasında görülen kronolojik örtüşmenin rastlantısal olmadığını kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Şehirleşme/kentleşme, genel olarak kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artışını tanımlayan bir kavramdır. Buna karşın şehirleşmeyi yalnızca bir nüfus birikimi süreci olarak ele almak, onun tüm cepheleriyle anlaşılmasını olanaksız kılmaktadır. Zira şehirleşme, iktisadî, siyasî, kültürel, sosyolojik ve demografik sonuçları olan, çok bileşenli bir toplumsal harekettir.

Roman, mahiyeti itibariyle kentsoylu bir edebî türdür. Roman türünün Batı'da ortaya çıkışına zemin hazırlayan etkenlerle şehirleşme/kentleşme süreci arasındaki paralellik, bu tanımlamayı doğrular niteliktedir. Zira edebî bir tür olarak roman, 18. yüzyıl Avrupa'sında feodalitenin yıkılışı, aydınlanma hareketlerinin güç kazanması, Sanayi Devrimi ve burjuvazinin müstakil bir sınıf olarak ortaya çıkışının ardından gelişen kentleşme sürecinin ürettiği bir değerdir. Modern roman, kent zemininde doğmuş ve gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler, şehir/kent kavramı ile roman türü arasında sıkı bir özdeşlik ilgisi bulunduğunu ispat etmektedir.

Cumhuriyet tarihi boyunca ülkemizde yaşanan toplumsal değişim sürecine yön veren hareketlerin başında şüphesiz şehirleşme gelmektedir. Şehirleşme olgusu, Türk toplumunun sosyokültürel, ekonomik, siyasî ve demografik yapısını yeniden şekillendirdiği gibi, çağdaşlaşma/modernleşme hareketlerine de farklı bir istikamet kazandırmıştır. Bu niteliğiyle ülkemize özgü şehirleşme deneyimi, aynı zamanda Türk toplumunun modernleşme deneyimi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Türk toplumunun geride bıraktığımız asır boyunca yaşadığı çok boyutlu değişim sürecini, şehirleşme parametresinden bağımsız olarak incelemek mümkün değildir.

Zira şehirleşme adı verilen bu toplumsal hareket, dün olduğu gibi bugün de güncelliğini koruyan, etki alanı oldukça geniş bir sosyolojik realitedir.

1923-1950 yılları arasında Türkiye’de şehirleşmenin son derece düşük bir hızda seyrettiği görülür. 1950’li yılların ilk yarısından itibaren sanayileşme, göç ve tarımda makineleşme gibi etkenlere dayalı olarak ülkemizde hızlı bir şehirleşme/kentleşme süreci başlamıştır. Ancak bu süreç, planlı, düzenli ve öngörülebilir bir hareket olarak gelişmemiştir. Bundan ötürü, ülkemize özgü şehirleşme deneyimi tanımlanırken, *çarpık/dengesiz kentleşme* teriminin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Çarpık kentleşme, hızlı nüfus artışı, barınma problemi, gecekondulaşma, çevre kirliliği, kültür çatışması, işsizlik, geçim sıkıntısı ve yoksulluk gibi bir dizi toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. Şehirleşme/kentleşme hareketlerine bağlı olarak teşekkül eden bu sorunlar, bilim çevrelerinden önce edebiyatçılarımız tarafından fark edilmiş ve roman sahasında verilen eserler aracılığıyla ele alınarak işlenmiştir.

Roman türü, *yansıtma kuramına* göre dış dünya gerçekliğini yansıtan bir aynadır. Nesnel gerçekliği model alan roman, kendi kurmaca bütünlüğü içerisinde doğayı, eşyayı, insanı ve toplumu yansıttığı gibi, belirli bir tarihsel dönemdeki sosyal gerçekliği de yansıtır. Bu niteliğiyle romanın, toplumsal gerçekliği detaylı bir biçimde yansıtma hususunda diğer edebi türler arasında ayrı bir yeri vardır. Ülkemizin yakın tarihinin en önemli toplumsal gelişmelerinden biri olan şehirleşme, çağdaş Türk romanında da sıklıkla yer verilen bir tem olarak karşımıza çıkmaktadır. Romancılarımız, şehirleşme olgusunun toplumsal düzeydeki sonuçlarını farklı açılardan ele alarak işlemişlerdir. Çok partili siyasî hayata geçişin ardından iktidara gelen Demokrat Parti’nin uyguladığı liberal politikalar, ülkemizde şehirleşme hareketlerinin de ivme kazanmasının önünü açmıştır. 1950’li yılların ilk yarısından itibaren köylerden büyük kentlere yönelen göç dalgalarının oluşturduğu sosyal

sorunlar, bu dönem romanlarının başlıca konularını teşkil etmektedir. Nitekim 1950’li yıllar boyunca kaleme alınan romanlarda *göç, hızlı nüfus artışı, köylü-şehirli ayrışması, sosyal adaletsizlik, sınıf çatışması, gecekondulaşma/kaçak yapılaşma, çevre kirliliği ve apartmanlaşma/betonlaşma* gibi kentleşme sorunlarının sıklıkla işlendiği görülür. Orhan Kemal, Kemal Tahir, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Kemal Bilbaşar, Talip Apaydın ve Samim Kocagöz gibi toplumcu yazarların eserlerinde şehirleşme sorunlarının anlatımı, Demokrat Parti dönemi eleştirisiyle birleşerek ideolojik bir karakter kazanmaktadır. Bu noktada asıl dikkati çeken husus, şehirleşme hareketlerinin hız kazandığı tarihsel süreçlerde, şehirleşme temini merkeze alan romanların sayısında da belirgin bir artışın gözlemlenmesidir. Bu durum, romancılarımızın yakın tarihimiz boyunca karşımıza çıkan güncel toplumsal meseleler karşısında edilgen kalmamayı tercih ettiklerini kanıtlamaktadır.

Şehirleşme olgusunu merkeze alan romanlarda, birtakım ortak söylemler geliştirilmiştir. Farklı dünya görüşlerine mensup romancılarımızın üzerinde ittifak ettikleri konuların başında, hızlı şehirleşmenin doğal ve kültürel doku üzerinde büyük bir tahribat yarattığı düşüncesi gelmektedir. Şehirleşmeye bağlı olarak gelişen apartman kültürünün, Türk toplumunun geleneksel aile yapısında yaşanan çözümlenin nedeni olduğu düşüncesi, Şule Yüksel Şenler’den Orhan Pamuk’a, Demirtaş Ceyhun ve Tezer Özlü’den Safiye Erol, Semiha Ayverdi ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’na kadar farklı ideolojik kimliklere sahip romancılarımızın eserlerinde benzer şekillerde yer almaktadır. Bu romanlarda apartman, tüm yönleriyle olumsuz bir imge olarak ele alınmaktadır. Apartman, geleneksel Türk aile yapısının dayandığı temel değerleri yozlaştırarak insanları birbirine yabancılaştırdığı gibi, şehirlerin ekolojik ve fiziksel yapılarına da onarılamaz hasarlar vermiştir. Betonlaşmanın neden olduğu çevre sorunları üzerinde duran bu eserlerde ekoeleştiri akımının izleri de görülmektedir. Özellikle Yaşar Kemal, Sevgi Soysal, Aziz Nesin, Sait Faik ve Latife Tekin’in romanlarında çevre kirliliği, ekoeleştiri akımı paralelinde sorunsallaştırılır. Esas itibarıyla bu örnekler, yeşil alanları büyük bir umursamazlıkla yok edilerek hızla betonlaştırılan, havası ve suyu kirletilen şehirlerimizin doğal ve

estetik dokularının tahrip edilmesi karşısında duyulan sanatkâr sorumluluğunun birer ifadesidir. İdeolojiler üstü bir sorumluluk alanı olarak beliren çevre bilinci, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz farklı sanat ve düşünce akımlarına mensup romancıları etrafında toplamıştır.

1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca kaleme alınan romanların önemli bir bölümü, köylüyü toprağından kopararak şehre yerleşmeye sevk eden göç hareketlerinin toplumsal sonuçları üzerinde durmaktadır. Bu romanlarda dönemin toplumsal gerçekliğine uygunluk teşkil edecek şekilde kurgulanan köylü-şehirli çatışmasının anlatımına sıklıkla yer verildiği görülür. Köylü ve şehirli yaşam tarzları, inançları, sosyal ortamları, ahlâkî değerleri, bilgi birikimleri ve dünya görüşleri arasında belirgin ayrılıklar bulunan iki karşıt grubu temsil etmektedir. Bu iki toplumsal grup arasında vuku bulan kültürel çatışma, 1950'li yıllardan itibaren Türk romanının temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Edebiyatımızda Tanzimat'tan beri süregelen eski-yeni/doğu-batı çatışmasının yerini bu dönemden itibaren köylü-kentli çatışması almaya başlamıştır. Köylü göçmen, şehirleşme olgusunu ele alan toplumcu yazarların eserleri aracılığıyla bu dönemde yeni bir tip olarak edebiyatımıza girer. Ekseriyetle modern kent yaşantısının sunduğu seküler değerleri benimseyemeyen bu tipin en önemli özelliği, ne tam manasıyla taşralılıktan kurtulabilmiş ne de tümüyle kentlileşebilmiş olmaktır. Kentte geçirdiği değişim, ancak dış görünüşüne yansımış; düşünsel yapısına nüfuz edememiştir. Bütün bu özellikleriyle köylü göçmen, roman geleneğimizde Türk modernleşmesinin biçimsel ve sathi düzeyde kaldığı düşüncesini ortaya koyan bir sembol olarak kullanılmıştır.

1960-1980 yılları arasında kaleme alınan romanlarda şehir, dönemin siyasal ve toplumsal gerilim atmosferinin sahnesi olarak tasvir edilmektedir. Bu romanlarda 12 Mart sürecinin korku ve baskı ortamının izleri, mekân olarak seçilen şehirlere bütünüyle izafe edilmiştir. 12 Eylül 1980 sonrası dönemde ise şehirleşme,

depolitizasyon sürecinin de etkisiyle özellikle roman alanında önemini yitirmeye başlamıştır. Toplumsal konuların yerini tarihi olaylarla suç, aşk ve cinsellik gibi bireysel temlere bıraktığı bu dönemde şehirleşmeye bağlı sosyal sorunlar üzerinde durulmadığı görülür. Bu tespitlerimiz, ülkemizin yakın tarihine ait önemli sosyo-politik gelişmelerin, edebiyatçılarımızın şehirleşme olgusunu algılayış biçimlerini değiştirdiğini kanıtlamaktadır.

Çağdaş Türk romanında mekân olarak kullanılan şehirlerin başında İstanbul, Ankara ve İzmir gelmektedir. Bu şehirler merkezî konumları, heterojen nüfus yapıları ve gelişmişlik düzeyleri bakımından diğer Anadolu kentlerinden ayrılarak romancılarımızın mercek altına aldıkları başlıca mekânlar haline gelmektedir. Romancılarımızın ilgilerini söz konusu şehirler üzerinde teksif etmiş olmalarında bir diğer etken de, şehirleşme hareketlerinin temelde bu üç merkezde yoğunlaşmış olmasıdır. Zira yoğun göç akınlarına maruz kalan bu şehirler, çok kültürlülüğün egemen olduğu kozmopolit yapılarıyla roman türünün ihtiyaç duyduğu tematik malzemeyi sunmaktadır. Romancılarımız, eserleri için gerekli çatışma unsurlarını da (sınıf çatışması, kimlik/kültür çatışması vb.) ekseriyetle bu şehirlerin sosyal gerçekliği içinde bulmuşlardır. Bu münasebetle çağdaş roman geleneğimizde, şehirleşme düzeyleri ülke ortalamasının üzerinde bulunan kentlerin anlatımına daha sık yer verilmesinin tesadüfi olmadığı görülür.

Türk romanında şehirleşme, modernleşme kavramıyla özdeşleşmektedir. Öyle ki şehirleşme, birçok romancımız tarafından modernleşmenin önemli bir merhalesi olarak görülmüş; şehirleşmeye bağlı sorunlar, modernleşme sürecinin getirdiği sorunlar olarak algılanmıştır. Köylülüğten kentliliğe geçiş, aynı zamanda gelenekten modernizme geçişi ifade etmektedir. Romancılarımızın şehirleşme ve modernleşme olgularını bir arada ele almalarının temel nedeni ise, Türk toplumunun bu iki hareketi de eşzamanlı olarak yaşamış olmasıdır. Şehirleşme *sanayi*, modernizm ise *liberal*

dünya görüşüne dayanmaktadır. Biri ekonomik ve teknolojik, öteki ideolojik temelde gelişen bu iki olgunun da Demokrat Parti'nin iktidara geldiği dönemde Batı'dan ithal edilmiş olması, şehirleşme, modernleşme ve batılılaşma kavramlarının bir arada ele alınmasına olanak sağlamıştır. Farklı dünya görüşlerine mensup romancılarımızın eserlerinde bu durum ortak bir sorun olarak yer alır. Türk romancısı, şehirleşme ve modernleşme hareketlerinin tepeden inme, temelsiz ve çarpık olduğunun idrakindedir. Bu çarpıklık şehirlerin sosyal düzenini olumsuz yönde etkilediği gibi, mimarî, kültürel, ekonomik ve fiziksel yapılarını da önemli ölçüde hasara uğratmıştır.

Farklı sanatsal ve ideolojik akımların temsilcileri durumundaki romancılarımızın şehirleşme olgusunu ele alış biçimleri arasında ortaklıklar olduğu gibi farklılıklar da vardır. Toplumcu gerçekçi yazarlar şehirleşmeyi emek, sömürü, sınıf çatışması, işsizlik, gelir adaletsizliği ve eşitsizlik gibi kavramlar etrafında ele alırken, milliyetçi/muhafazakâr yazarların eserlerinde şehirleşme bir medeniyet değişimi olarak tasavvur edilir. Orhan Kemal, Talip Apaydın, Kemal Ateş, Muzaffer İzgü, Kemal Tahir, Sevgi Soysal, Adalet Ağaoğlu, Fakir Baykurt, Yaşar Kemal, Oktay Akbal, Aziz Nesin ve Samim Kocagöz gibi yazarlar şehirleşme olgusunu sosyalist paradigmalara dayalı olarak ele almakta ve şehirleşmenin neden olduğu sorunları bu bilinçle teşhis etmektedir. Peyami Safa, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Aka Gündüz, Ahmet Hamdi Tanpınar, Şule Yüksel Şenler, Safiye Erol, Semiha Ayverdi, Emine Işın, Mustafa Miyasoğlu, Mustafa Kutlu, Ahmet Bican Erçilasun, Turan Güven gibi romancılarımız ise şehirleşmenin Türk toplumunun kültürel yapısı, gelenek-görenekleri, dini inançları ve ahlâkî değerleri üzerinde yarattığı çözülmeyi merkeze almaktadır. Bu durum, yazarlarımız arasındaki ideolojik ihtilafların, şehirleşme olgusunu ele alış biçimlerini de etkilediğini ortaya koymaktadır. Romancılarımız, şehirleşmenin ürettiği toplumsal sorunlara genel olarak ideolojik aidiyetleri doğrultusunda yaklaşmışlardır. Bu açıdan bakıldığında, roman geleneğimizde şehirleşme olgusunun objektif bir biçimde ele alındığını iddia etmek oldukça güçtür. Dolayısıyla şehirleşme temini konu alan romanların, bu sosyolojik

olguyu bütüncül ve tarafsız bir yaklaşımla işleyemediğini; onu mutlaka bir yönüyle eksik bırakarak ele aldığını ifade edebiliriz. Buna rağmen şehirleşme olgusunu farklı açılardan ele alan romanları bir bütün halinde incelediğimizde, bu romanların sosyolojik bir olgu olan şehirleşme sorununun Türk toplumuna tanıtılmasında ne denli önemli bir fonksiyon icra ettiği açıkça görülür. Zira şehirleşmenin ülkemizde henüz muayyen bir sosyolojik realite niteliği kazanmamış olduğu dönemlerde kaleme alınan romanlarda yer verilen konu ve olayların bir kısmı, doğrudan şehirleşme ile ilgilidir.

Türkiye’de şehirleşme olgusunu inceleyen kent sosyolojisi araştırmaları, 1960’lı yıllardan sonra başlamıştır. Bu döneme kadar olan süreçte şehirleşme hareketlerini merkeze alan dikkate değer bir bilimsel çalışmaya tesadüf edilmez. 1960’lara kadar yapılan şehirleşmeyle ilgili sosyolojik çalışmalar ise, daha ziyade G. Kessler ve Rustov gibi yabancı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen sosyolojik monografiler ve coğrafi kentsel mahalle etütleriyle sınırlıdır. Bu çalışmalar, doğrudan kent sosyolojisi ile ilgili olmadıkları gibi, nicelik ve nitelik açısından da yetersizdir. Türkiye’de şehirleşme olgusunu merkeze alan kent sosyolojisi alanındaki sistematik çalışmalar, İlhan Tekeli, Mübeccel Kıray ve Tansı Şenyapılı gibi akademisyenlerin önderliğinde ancak 1960’lı yıllardan itibaren başlamıştır. Şehirleşme alanını kapsayan bilimsel çalışmaların gecikmesinde, sosyal bilimlerin bu dönemde henüz kurumsallaşma sürecini tamamlayamamış olmasının da payı vardır. Buna karşılık Türk romanında şehirleşme/kentleşme hareketleri temelinde gelişen toplumsal meselelerin, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren ele alındığı görülmektedir. Özellikle Memduh Şevket Esenal, Cevdet Kudret, Peyami Safa, Safiye Erol, Kerime Nadir, Semiha Ayverdi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet’in kuruluş yılları boyunca eser veren yazarların romanlarında şehirleşme olgusunun toplumsal düzeydeki etkilerinin anlatıldığı görülür. Bu romanlarda konak-apartman ikilemi, gelenek-modernizm çatışması, köylü-kentli ayrışması, şehrin kültürel ve fizikî dokusunun bozulması ve gecekondulaşma gibi temel kentleşme problemleri üzerinde durulmaktadır.

Romancılarımız, bu dönemde henüz oluşum safhasında bulunan şehirleşmeye bağlı toplumsal sorunları eşzamanlı olarak müşahede etmiş ve bu sorunları kaleme aldıkları kurmaca eserler aracılığıyla işleyerek okuyucuların dikkatine sunmuşlardır.

Sosyolojik bir olgu olan şehirleşmenin toplumsal düzeydeki yansımalarının, sosyal bilimler sahasından önce edebiyat çevreleri tarafından teşhis edilerek ele alınmış olması, romanın sosyal gerçekliği, bilimsel araştırmalara kaynak teşkil edebilecek ölçüde yansıtma kabiliyetine sahip bir tür olduğunu kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Kuramsal Eserler ve Makaleler

Acar, Mustafa-Demir, Ömer, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

Akçay, Faik, *Zeytinburnu: Gerçek Yönleriyle Bir Gecekondu Kenti*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1974.

Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Akyol, Cafer, "Kapıcılar Cafer'e Ateş Püskürdü", *Milliyet Gazetesi*, 20 Kasım 1990.

Alangu, Tahir, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman-3*, Dilmen Kitabevi, İstanbul 1968.

Apartment, *Oxford Dictionary of English 2e*, Oxford University Press, Oxford 2003.

Apaydın, Mustafa, "Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar Adlı Romanında Mizah ve Hiciv Öğeleri", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 16, Adana 2007.

Aslanoğlu, Rana, *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2000.

Aslan, Şükrü, *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Aslan, Şükrü, “Kentsel Mekânda Yer Alma Biçimlerinden Tasfiye Edilme Projelerine Kadar Gecekonduya İlişkin Değişen Söylemin Toplumsal Anlamı”, *6. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2009.

Ataay, F., “Türkiye’de Kentsel ve Bölgesel Gelişme Dinamikleri (1923-2000)”, *Küreselleşme Kısacasında Kent ve Politika*, Derleyen: M. Güneş, Detay Yayıncılık, Ankara 2004.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978.

Avcı, Orhan, “Bugüne Uzanan Yakınçağ”, *Tarih El Kitabı Selçuklular’dan Bugüne*, Derleyen: Ahmet Nezih Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2006.

Ayata, Sencer, “Toplumsal Bir Çevre Olarak Gecekondu ve Apartman”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 46.

Ayaydın, Günil Özlem, *Yaşar Kemal’in İstanbul’una Çevreci Bir Yolculuk*, (Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003.

Aytaç, Gürsel, *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1990.

Ayvaz, Turhan, “Bulgaristan’daki Türkler”, *Türk Kültürü Aylık Dergisi-Bulgaristan Türkleri Sayısı*, Sayı: 263, Ankara 1985.

Bal, Hüseyin, *Kent Sosyolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara 1999.

Baskett, Belma Ötüş, “Yaşar Kemal’in Romanlarının Değişen Coğrafyası”, *Geçmişten Geleceğe Yaşar Kemal*, Hazırlayan: Süha Oğuzertem, Adam Yayınları, İstanbul 2003.

Bayraktar, Erdoğan, *Gecekondu ve Kentsel Yenilenme*, Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Belge, Murat, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994.

Belge, Murat, “Türkiye’de Günlük Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 9.

Best, S.-Kellner, D., *Post-Modern Teori Eleştirel Soruşturmalar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

Boockhin, Murray, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996.

_____ *Kentsiz Kentleşme*, (çev. B. Özyalçın) Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Bumin, Kürşat, *Demokrasi Arayışında Kent*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Burdurlu, İbrahim Zeki, “Ölmeye Yatmak”, *Türk Dili*, Sayı: 293, Ankara 1976.

Cansever, Turgut, “Osmanlı Şehir ve Devlet Yönetimini Biçimlendiren İlkelerden Modern Devletin Çıkaracağı Dersler (Yönetmek Yerine Yönlendirmek)”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 3-4, 1999.

Coşkun, Betül, “Halide Nusret Zorlutuna’nın Romanlarını Kronoptik Okuma”, *Turkish Studies*, 6/1, 2011.

Cuddon, A., *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Penguin Books, London 1999.

Çakır, Sabri, “Türkiye’de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23, Isparta 2011, s. 210.

Çalgüner, Tahir, “Çevre” mi, “Ekoloji” mi?, Nobel Yayınları, Ankara 2003.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Konut Kapıcıları Yönetmeliği”, Birinci Bölüm, Madde 3, *Resmî Gazete*, 03.03.2004.

Çetişli, İsmail, *Memduh Şevket Esendal*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Danielson, Michael N.-Keleş, Ruşen, *The Politics of Rapid Urbanization*, Holmes and Meier, New York 1985.

Dervişoğlu, Efnan, “Türk Romanında Kent Algısı”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Derleyen: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.

Doğan, Erdal, *Sevgi Soysal Yaşasaydı Aşık Olurdum*, Everest Yayınları, İstanbul 2003.

Duymaz, Recep, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004.

Ecevit, Yıldız, “Edebiyatta Yabancılaşma ve Yabancılaştırma”, *Virgül*, 1998.

Elçi, Handan, *Roman ve Mekân: Türk Romanında Ev*, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

Engels, Friedrich-Marx, Karl, *Komünist Parti Manifestosu*, Gelenek Yayınları, Çeviren: Dünya Armağan, İstanbul 1998.

Enginün, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013.

Erman, Tahire-Eken, Aslıhan, ‘The Other of the Other’ and the Unregulated Territories in the Urban Periphery: Gecekondu Violence 2000’s With a Focus on Esenler Case, İstanbul”, *Cities*, Vol:21, No: 1.

Erman, Tahire, “Kentteki Göçmenin Bakış Açısından Kent/Köy Kimliği ‘Niçin Köylüyüz Hala?’”, *AÜ SBF Dergisi*, Cilt: 51, Numara: 1-4, Ankara 1996.

_____ “Kent ve Gecekondu”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Derleyen: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.

_____ “The Politics of Gecekondu (squatter) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse”, *Urban Studies*, 2001.

Eroğlu, Mustafa, “Nihat Erim’in Ağzından 12 Mart”, *Radikal Gazetesi*, 22 Haziran 2007.

- Erol, Kemal, “Kültür Değişmesi ve Safiye Erol’un ‘Kadıköyü’nün Romanı’ ve ‘Ülker Fırtınası’ Adlı Romanlarında Kuşak Çatışması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, Cilt: 8, 2011.
- Eronat, Kamuran, “Kemal Tahir’in Sağırdere ve Körduman Romanlarında Halkbilimi Öğeleri”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 65, Ankara 2005.
- Faris, W., “Magical Realism in American Literature”, *Magical Realism: Theory, History, Community*, Duke University Press, 2005.
- Fırat, Hatice, “Cumhuriyet Sonrası (1960-1980) Türk Romanlarında Adnan Menderes ve Demokrat Parti”, *Turkish Studies*, Volume: 4 / I-II, Winter 2009.
- Geray, Cevat, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)*, SBF Maliye Enstitüsü, Ankara 1962.
- Glotfelty, Cherryl, “Literary Studies in an Age of Environmental Crisis”, *Ecocriticism Reader*, Eds. Cherryl Glotfelty and H. Fromm, Athens: Georgia UP, XV-XXXVII, 1996.
- Goldmann, Lucien, *Roman Sosyolojisi*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2005.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.
- Gökçe, Birsen, *Gecekonduarda Aileler arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Ankara 1993.
- Göktaş, Mehmet Ali, *Türkiye’de Konut Sorunları ve Sosyal Konut Politikası*, İzmir 1974.
- Göktürk, İsmail-Günelan, Mustafa, “Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan”, Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, Sayı: 11, Yıl: 9, Aralık 2006.
- Güncel Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*, Ankara 2007.
- Gündüz, Osman, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Derleyen: Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, Ankara 2009.

Güvenç, Murat-Işık, Oğuz, *Emlak Bankası (1926-1998)*, Tarih Vakfı-Emlak Bankası, Ankara 1999.

Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, İstanbul 1997.

Hatt, Paul K.- Reiss, Albert J, *Kentsel Yerleşimlerin Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

İnalçık, Halil, “Fatih, Fetih ve İstanbul’un Yeniden İnşası”, *Dünya Kenti İstanbul*, Habitat II Konferansı, İstanbul 1996.

Kaplan, Tuğba, “Kitabım Dizi Olmuş Televizyondan Öğrendim”, *Zaman Gazetesi*, 11 Ağustos 2012.

Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969.

Karabulut, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında İstanbul ve Paris’e Bakış”, *Erdem Dergisi*, Sayı: 56, Ankara 2010.

Karaman, Kasım, “Türkiye’de Şehirleşme Olgusu ve Gecekondu Sorunu”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Sayı:4, Elazığ 2003.

Karatepe, Şükrü, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Karpat, Kemal, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1971.

____ *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Kartal, Kemal, “Kent Toprağında Özel Mülkiyet Hakkının Doğurduğu Sorunlar”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Ankara 1977.

Kaygalak, Sevilay, “Osmanlı’da Kentsellik ve Kentler: Kent Tarihi Yazımında Kültürelciliklerin Ötesine Geçebilmek”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 246, İstanbul 2005.

Kazgan, Gülten, “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (6.c.), İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Keleş, Ruşen, *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1983.

Keleş, Ruşen-Duru, Bülent, “Ankara’nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXII, Sayı: 259, Ankara 2008.

Keleş, Ruşen-Hamamcı, Can, *Çevrebilim*, İmge Kitabevi, Ankara 1993.

Kılıçbay, Mehmet Ali, *Şehirler ve Kentler*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Kılınç, Zeynel Abidin-Bezci, Bünyamin, “Kentleşme, Gecekondu ve Hemşerilik”, *Akademik İncelemeler Dergisi (AİD)*, Sayı: 6, Sakarya 2011.

Kıray, Mübeccel, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998.

_____ “Toplumsal Değişme ve Kentlerde Düşük Gelirliler”, *Toplumbilim Yazıları*, GÜİİBF Yayınları, Ankara 1982.

Kızılcılık, Sezgin, “Postmodernizm: Modernlik Projesine Bir Başkaldırı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 30, İstanbul 1994.

Kuban, Doğan, “Ev Üzerine Felsefe Kırıntıları”, *Tarihten Günümüze ve Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Habitat II Konferansı, İstanbul 1996.

Kuntay, Mithat Cemal, *Üç İstanbul*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2013.

Kurt, Ali, “1950 Sonrası Türk Romanına Yansıyan Yönüyle Kapıcılık ve İstanbulluların Kapıcı Algısı”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 22, Yaz 2012.

Meriç, Cemil, *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1980.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

Mumford, Lewis, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007.

Naci, Fethi, *Bir Hikâyecisi: Sait Faik, Bir Romancı: Yaşar Kemal*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.

____ *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1981.

____ *100 Yılın 100 Türk Romanı*, Adam Yayınları, İstanbul 1999.

Öncü, Ayşe, “The Politics of the Urban Land Market in Turkey: 1950-1980”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 1988.

Öner, Haluk, “Taşrada Varoluş: Hasan Ali Toptaş’ın Gölgesizler Romanı Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, Volume 9/6, Ankara 2914.

Özbay, F.-Yücel, B. “Türkiye’de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı”, *Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi*, Derleyen: İ. Koç, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları, Ankara 2001.

Özbudun, Sibel, *8 Mart’tan 8 Mart’a Mı?*, Diyalektik Yayınları, İstanbul 1995.

Özer, İnan, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004.

Özler, İlgü, “The Politics of Gecekondu in Turkey: The Political Choices of Urban Squatters in National Elections”, *Turkish Studies*, Sayı: 1, No: 2, 2000.

Papadakis, M. E., *Growth and Hierarchical Classification of Greek Cities, 1951-1981*, Ekistics, 1997.

Payne, Geoffrey K., “Self-Help Housing: A Critique of the Gecekondu’s of Ankara”, *Self-Help Housing: A Critique*, CA: Mansell, Ankara 1982.

Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Pustu, Yusuf, “Küreselleşme Sürecinde Kent: Antik Siteden Dünya Kentine”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 60, Ankara 2006.

Sağlam, Serdar, “Türkiye’de İçgöç Olgusu ve Kentleşme”, *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı: 5, Ankara 2006.

Sayar, Yasemin “İzmir Karşıyaka’da Apartman Tipi Konut Yapılarında Mekânsal ve Morfolojik Dönüşümler: 1950-1980”, *Mimarlık*, Sayı: 349, Ankara Eylül-Ekim 2009.

Seufert, Gunter, “Between Religion and Ethnicity: A Kurdish-Alevi Tribe in Globalizing Istanbul”, Derleyen: A. Öncü-P. Weyland, *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities*, Londra ve New Jersey: Zed.

Sennett, R., *Kamusal Alanın Çöküşü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996.

Sjöberg, G., *Sanayi Öncesi Kenti*, (der. ve çev.) B. Duru ve A. Alkan, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

Solak, Caner, “Bir Ekoeleşitiri Denemesi: Behiç Ak’ın Tek Kişilik Şehir Oyununda Birey, Toplum ve Çevre İlişkileri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 47, Erzurum 2012.

Şenol, Funda C., *Yabancılar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Şenyapılı, Önder, *Kentleşen Köylüler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978.

Şenyapılı, Tansı, *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1978.

_____ “Cumhuriyet’in 75. Yılı, Gecekondu’nun 50. Yılı”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Derleyen: Y. Sey, İstanbul 1998.

_____ “Economic Change and the Gecekondu Family”, *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Bloomington: Indiana University Turkish Studies 3.

_____ “Yeni Sorunlar/Eski Çözümler (Kentsel Mekânda Bir Gecekondu Yolculuğu)”, *Tarihten Günümüze ve Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, HABITAT II, Tarih Vakfı Yayınları, 1996.

Takış, Taşkın, “Hayatı Dönerek Anlar, İleriye Dönük Yaşarız”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 25, Ankara 2003.

Tanyeli, Uğur, “Başlangıcından Modernleşmeye Osmanlı Çağı”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Kent ve Yerleşme*, Derleyen: Yıldız Sey, Tepe Mimarlık ve Kültür Merkezi, İstanbul 1996.

TDK Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara 2012.

Tekeli, İlhan, “Kent Toprağında Mülkiyet Dağılımı ve El Değiştirme Süreçleri”, *Ankara: 985’ten 2000’e*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara.

_____ “Türkiye’de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi”, *XXII. Yunus Aran Konferansı*, 12 Mayıs 2005.

Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı 1, Romanın Unsurları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

- Therborn, Göran, “Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar”, *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, Vadi Yayınları, Ankara 1996.
- Tiken, Servet, “Zaman ve Mekân Birlikteliği Açısından Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Ankara Romanı Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, Vol. 8/13, Ankara 2013.
- TMMOB, “Kaçak Yapılaşma ile İlgili Süreçler, Sorunlar, Çözüm Önerileri Değerlendirme Raporu”, *Kentleşme ve Yerel Yönetimler Çalışma Grubu*, 2004.
- Törenek, Mehmet, “Zaman-Uzam Birlikteliği Yaklaşımıyla Sultan Hamid Düşerken Romanı”, *Türk Dili*, Sayı: 653.
- Turgut, C. Ö., *Latife Tekin’in Romanlarında Büyülü Gerçekçilik*, (Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2006.
- Türkdoğan, Orhan, *Yoksulluk Kültürü, Gecekonducuların Toplumsal Yapısı*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul 1977.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları*, 2012, www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2013.
- Türkiye Ulusal İstatistik Enstitüsü: *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Nüfus Sayımı Sonuçları*, Erişim Tarihi: 26.10.2009.
- Tüzer, İbrahim, “Kimliklerin Çatıştığı Mekân: Kiralık Konak ve Evini/Evrenini Arayan Nesiller”, *Bilig*, Sayı: 41, Bahar 2007.
- Uğurcan, Sema, “Attila İlhan’ın Roman Mekânlarında Tarihi Bir Gezinti: Selanik, İstanbul, Ankara, İzmir”, *Attila İlhan*, Ankara 2006.
- Uğurlu, Nurur, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.

Uğurlu, Örgen, “Kentlerin Tarihsel Gelişimi”, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.

Uğurlu, Seyit Battal, “Sevgili Arsız Ölüm Romanında Gerçeklik, Gelenek ve Yenilik”, *Milli Eğitim*, Sayı: 178, Ankara 2008.

Uyguner, Muzaffer, “Esental’ın Ayaşlı ile Kiracıları Konusundaki Görüşleri”, *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 102, İstanbul 1989.

Yalçın, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı, (1946-2000)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Yardımcı, Mehmet, *Destanlar*, Ürün Yayınları, Ankara 2007.

Yasa, İbrahim, “Gecekondu Ailesi Mozaği”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 6, Ankara 1973.

Yasa, İbrahim, “Gecekondu Ailesi: Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi”, *AÜSBF Dergisi*, Sayı: 25, Ankara 1970.

Yavuz, Hilmi, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

Yenişehirlioğlu, Filiz, “Erken Osmanlı Döneminde Balkanlarda Kent Oluşumu ve Değişimi”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Yılmaz, Nail, “Ekonomik Krizin Etkisiyle İstanbul’dan ‘Tersine Göç’ Eden Ailelerin Toplumsal Özellikleri ve Beklentileri Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1, İstanbul 2009.

Yörükhan, T., *Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-kültürel Özellikleri*, İmar ve İskan Bakanlığı, Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dizisi, Sayı: 1, Ankara 1968.

Yüce, Sefa, “Yürüme Romanı Üzerine”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 3, 2008.

2. Romanlar

Abasıyanık, Sait Faik, *Kayıp Aranıyor*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Ağaoğlu, Adalet, *Bir Düşün Gecesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

_____ *Hayır*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

_____ *Ölmeye Yatmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

Akengin, Yahya, *Dönüş Acıları*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2009.

Altan, Ahmet, *Sudaki İz*, Can Yayınları, İstanbul 2004.

Altan, Çetin, *Büyük Gözaltı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999.

Apaydın, Talip, *Kente İndi İdris*, Tekin Yayınları, İstanbul 1981.

Arslanoğlu, Kaan, *Devrimciler*, İthaki Yayınları, İstanbul 2006.

Atay, Oğuz, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____ *Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Ateş, Kemal, *Toprak Kovgunları*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

Atılğan, Yusuf, *Aylak Adam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Ayverdi, Semiha, *İbrahim Efendi Konağı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1999.

_____“Tuğla Harmanı”, *İki Aşına*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2003.

Baykurt, Fakir, *Anadolu Garajı*, Bilgi Yayınları, Ankara 1973.

Ceyhun, Demirtaş, *Apartman*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974.

_____ *Kuranşa Ana*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974.

_____ *Yağmur Sıcağı*, Cem Yayınları, İstanbul 1976.

Çetin, Celalettin, *Göçük*, Tekin Yayınları, İstanbul 1977.

Çokum, Sevinç, *Karanlığa Direnen Yıldız*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Gülнар*, Ötüken Yayınları, Ankara 1998.

Eroğlu, Mehmet, *Yüz: 1981*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2000.

Erol, Safiye, *Kadıköyü'nün Romanı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001.

_____ *Ülker Fırtınası*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001.

Esendal, Memduh Şevket, *Ayaşlı ile Kiracıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004.

Gürsel, Nedim, *İlk Kadın*, Doğan Kitap, İstanbul 1983.

_____ *Sevgilim İstanbul*, Can Yayınları, İstanbul 1997.

Güven, Turan, *İnsan Gelecekte Yaşar*, Bilge Oğuz Yayınları, Ankara 2006.

Işinsu, Emine, *Küçük Dünya*, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara 1974.

_____ *Kaf Dağı'nın Ardında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.

İleri, Selim, *Bir Akşam Alacası*, Oğlak Yayınları, İstanbul 1998.

_____ *Çağdaşlık Sorunları*, Günebakan Yayınları, İstanbul 1978.

_____ *Gençlere Türk Romanından Altın Sayfalar-II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

_____ *Hayal ve İstirap*, Doğan Kitap, İstanbul 2003.

_____ *Kafes*, Doğan Kitap, İstanbul 2005.

_____ *Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın*, Can Yayınları, İstanbul 1991.

_____ *Ölüm İlişkileri*, Oğlak Yayınları, İstanbul 1979.

_____ *Ölünceye Kadar Seninim*, Altın Kitaplar, İstanbul 1983.

İlhan, Attila, *Bıçağın Ucu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.

_____ *Sırtlan Payı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

_____ *Sokaktaki Adam*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.

İzgü, Muzaffer, *Gecekondu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Ankara*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

_____ *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

_____ *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Kemal, Orhan, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2005.

_____ *Cemile*, Varlık Yayınları, Ankara 1966.

_____ *Gurbet Kuşları*, Everest Yayınları, İstanbul 2007.

_____ *Murtaza*, Cem Yayınevi, İstanbul 1980.

Kemal, Yaşar, *Deniz Küstü*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.

_____ *Hüyükteki Nar Ağacı*, Toros Yayınları, İstanbul 1983.

_____ *Kuşlar da Gitti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Kocagöz, Samim, *İzmir'in İçinde*, Sinan Yayınları, İstanbul 1973.

Kudret, Cevdet, *Sınıf Arkadaşları*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1976.

Kutlu, Ayla, *Kaçış*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2002.

Kutlu, Mustafa, *Huzursuz Bacak*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

____ *Mavi Kuş*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

____ *Ya Tahammül Ya Sefer*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Kür, Pınar, *Asılacak Kadın*, Everest Yayınları, İstanbul 2004.

Miyasoğlu, Mustafa, *Bir Aşk Serüveni*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

____ *Dönemeç*, Konak Yayınları, İstanbul 2011.

____ *Kaybolmuş Günler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

Nadir, Kerime, *Bir Çatı Altında*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1979.

Nesin, Aziz, *Hükümetin İçine Girmek*, Yayıncılık Basımevi, İstanbul 1978.

Öz, Erdal, *Yaralısın*, Can Yayınları, İstanbul 1998.

Özgül, Tezer, *Çocukluğun Soğuk Geceleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

_____ *Eski Bahçe-Eski Sevgi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Pamuk, Orhan, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

_____ *Masumiyet Müzesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

_____ *Sessiz Ev*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Safa, Peyami, *Fatih-Harbiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

Soysal, Sevgi, *Şafak*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1977.

_____ *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

_____ *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

_____ *Yürümek*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

Şenler, Şule Yüksel, *Huzur Sokağı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Tahir, Kemal, *Esir Şehrin İnsanları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2005.

_____ *Esir Şehrin Mahpusu*, İthaki Yayınları, İstanbul 2005.

_____ *Körduman*, İthaki Yayınları, İstanbul 2009.

_____ *Sağırdere*, İthaki Yayınları, İstanbul 2011.

_____ *Yorgun Savaşçı*, İthaki Yayınları, İstanbul 2005.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.

Tekin, Latife, *Berci Kristin Çöp Masalları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

_____ *Sevgili Arsız Ölüm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Toptaş, Hasan Ali, *Bin Hüzünlü Haz*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

_____ *Gölgesizler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Tutkun, Mesut, *Biz İnsan Değil Miyiz*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1966.

Türkali, Vedat, *Bir Gün Tek Başına*, Cem Yayınları, İstanbul 1977.

Ülker, Nadir, *Hoş geldin Huzur*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

Yeniçeri, Özcan, *Ölümler Nefes Almaz*, Tolunay Yayınları, İstanbul 1998.

Yücel, Tahsin, *Gökdelen*, Can Yayınları, İstanbul 2014.

_____ *Kumru ile Kumru*, Can Yayınları, İstanbul 2005.